

**T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**ZEKERİYYÂ EL-ENSÂRÎ VE
HADİSÇİLİĞİ
DOKTORA TEZİ**

**Danışman Hazırlayan
Prof. Dr. Saffet SANCAKLI Abdusselam TAKDEMİR**

Malatya-2024

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ZEKERİYYÂ EL-ENSÂRÎ VE HADİŞÇİLİĞİ

Abdusselam TAKDEMİR

Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı
Doktora Tezi

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Saffet SANCAKLI

MALATYA 2024

T.C.
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

ZEKERİYYÂ EL-ENSÂRÎ VE HADİŞÇİLİĞİ

DOKTORA TEZİ

DANIŞMAN
Prof. Dr. Saffet SANCAKLI

HAZIRLAYAN
Abdusselam TAKDEMİR

Jürimiz tarafından/....../20... tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonucunda bu tez
oybirliği /oyçokluğu ile başarılı bulunarak **Temel İslâm Bilimleri Anabilim, Hadis Bilim**
Dalında Doktora Tezi olarak kabul etmiştir.

Jüri Üyelerinin Unvanı Adı Soyadı	İmza
1. Unvanı Adı SOYADI	
2 Unvanı Adı SOYADI	
3. Unvanı Adı SOYADI	
4. Unvanı Adı SOYADI	
5. Unvanı Adı SOYADI	

O N A Y

Bu tez, İnönü Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim Yönetmeliği'nin ilgili maddeleri uyarınca yukarıdaki jüri üyeleri tarafından kabul edilmiş ve Enstitü Yönetim Kurulu'nun/....../20... tarih ve 20....../..... sayılı Kararıyla da uygun görülmüştür.

Unvanı Adı SOYADI
Enstitü Müdürü

ONUR SÖZÜ

Porf. Dr. Saffet SANCAKLI danışmanlığında hazırladığım **Zekeriyyâ el-Ensârî ve Hadisçiliği** başlıklı bu tezdeki tüm bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edildiğini ve Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını onurumla doğrularım.

Abdusselam TAKDEMİR

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylıyorum.

Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

Tezimin sadece İnönü Üniversitesi yerleşkelerinde erişime açılabilir.

Tezimin.....yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

Abdusselam TAKDEMİR

ÖNSÖZ

Hamd, âlemlerin Rabbi olan Allah’a, salât ve selâm Rasûl-i Ekrem’ine, âline, ashabına ve tüm Müslümanlara olsun.

İslâm dininin iki temel kaynağı vardır. Birincisi Kur’ân-ı Kerim, ikincisi Rasulullah’ın (s.a.v.) Kur’an’ı yaşama biçimi olan sünnettir. Hem lafzıyla hem de manasıyla Allah Teâlâ’nın keliması olan Kur’ân-ı Kerim’in her yönüyle daha iyi öğrenilebilmesi için Hz. Peygamber’in iyi bilinmesi gerekmektedir. Hz. Peygamber’in bilinmesi için, büyük gayretler gösterilerek bizlere ulaştırılan kavli, fiili ve takriri sünnetinin bilinmesine bağlıdır.

Dünyanın farklı bölgelerinde yaşayan, dolayısıyla farklı kültüre sahip Müslümanların hadis-i şeriflerin maksatlarını aynı düzeyde anlamaları mümkün değildir. Bundan ötürü Peygamberimiz’in vefat ettiği ilk asırdan günümüze kadar hadisleri yorumlayan, hadislerden hükümler çıkaran, hadislerle ilgili gerekli tüm gerekli malumatı veren çok önemli hadis âlimleri yetişmiştir. Zekeriyyâ el-Ensârî (öl. 926/1520) tüm zorluklara katlanarak İslâmî ilimlere, bilhassa hadis ilmine katkı sağlamış, önemli bir âlimdir.

Bu çalışmanın gayesi, 100 yılı aşkın ömrünü ilim tahsili, tedrisat ve telifatla geçiren, tefsir, hadis ve fıkıh gibi İslâmî ilimlerde eserler veren el-Ensârî’nin bilhassa hadis ilmindeki yeri ve konumunu tespit etmektir. Özellikle hadis ile ilgili eserlerine ve görüşlerine bakılarak bu ilme katkısını ortaya çıkarmaktır. Ülkemizde şimdiye kadar Doktora düzeyinde el-Ensârî’nin hadisçiliği ile ilgili müstakil bir çalışmaya rastlamadık. Böyle önemli bir âlimin hadisçiliğini ele alan bir araştırmanın olmaması bizi bu çalışmayı yapmamıza sevk etmiştir. Yaptığımız ilmi araştırmalar ve istişareler sonucunda bu zat ile ilgili hadisçilik bağlamındaki bilgilerinin gün yüzüne çıkarılmasının hadis ilmi açısından önemli olacağı kanaatine vardık. Çalışmamızda ayrıca el-Ensârî’nin, Buhârî’nin *el-Câmiu’s-Sahîh*’ine yapmış olduğu ve matbû olan *Tuhfetu’l-Bârî bi şerhi Sahîhi’l-Buhârî* isimli eserindeki şerh metoduna müstakil bir bölüm ayırmanın faydalı olacağını düşündük. Bu minvalde bu eseri etraflıca inceleyip edip şerh metodunu da ortaya çıkarmaya karar verdik.

Bu çalışma giriş, üç bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Giriş bölümünde araştırmanın konusu, önemi, metodu ve kaynakları açıklanacaktır. Birinci bölümde, el-Ensârî’nin genel olarak hayatından ve ilmî kişiliğinden söz edeceğiz. İlk etapta, el-Ensârî’nin yaşamış olduğu dönemin siyasî, ilmî, sosyal ve kültürel açıdan nasıl olduğunu çok fazla ayrıntılara girmeden açıklayacağız. Özellikle de ilmî kişiliğini oluşturan hususlar üzerinde duracağız. Bu bağlamda yapmış olduğu seyahatleri, ilim tahsil ettiği hocaları, ilmî kişiliğinin mahsülü olan talebeleri ve eserlerini beyan edeceğiz.

İkinci bölümde Zekeriyyâ el-Ensârî'nin hadisçiliğini ortaya koyacağız. Burada, onun izah ettiği hadis usûlü ile ilgili kavramları inceleyeceğiz. Hadisin yapısı ile ilgili izahatını beyan edeceğiz. râvî sayısı bakımından, kaynağı bakımından, sıhhati bakımından değindiği hadis çeşitlerini izah edeceğiz. Bu bağlamda el-Ensârî'nin zikrettiği zayıf hadis çeşitlerini belirteceğiz.

Buhârî'nin *el-Câmiu's-Sahîh*'i üzerine bugüne dek yüzlerce şerh yazılmıştır. Bu şerhler, *el-Câmiu's-Sahîh*'in en doğru şekilde anlaşılmasını hedeflemiştir. Bunlardan bir tanesi de Zekeriyyâ el-Ensârî'nin "*Tuhfetu'l-bârî bi şerhi Sahîhi'l-Buhârî*" isimli eseridir. Tezimizin üçüncü bölümünde Zekeriyyâ el-Ensârî'nin Buhârî'nin *Sahîh*'i üzerine yazdığı *Tuhfetu'l-Bârî*'deki şerh metodunu ele lacağız.

Yapılan bu çalışmada eksikliklerin bulunabileceğini, samimi tenkitlerin her zaman yol gösterici olacağını düşünmekteyiz. Hadis ilminin ehemmiyetini ve üstlendiği üstün rolü bana her zaman samimiyetle anlatan, bu uğurdaki tüm zorluklarda devamlı yoluma ışık tutan, attığım her önemli adımda yanımda olduğu gibi, tez konusu seçimimde ve çalışmamın her aşamasında yardımlarını esirgemeyen, değerli vakitlerini ayıran, saygıdeğer üstadım Prof. Dr. Saffet SANCAKLI'ya, tez izleme komitemde bulunan ve tezle ilgili tüm sorunlarımda yanımda olan kıymetli Dr. Öğr. Üyesi Salahattin YILDIRIM hocama, yine sınav komisyonumda bulunan Doç. Dr. Tahsin KAZAN, Dr. Öğr. Üyesi Mustafa TAŞ ve Dr. Öğr. Üyesi Serkan DEMİR hocalarıma, çalışmama zaman ayırdıkları ve katkı sağladıkları Prof. Dr. Mehmet BİLEN, Doç. Dr. Nurullah AGİTOĞLU, Doç. Dr. Ahmet ÖZDEMİR hocalarıma, en kalbi duygularla şükranlarımı sunarım. Rabbimden cümlemize ilim yolunda, Kur'an-ı Kerim'e ve Hz. Peygamber'in sünnetine hâdim, hayırlı ve bereketli bir ömür diliyorum.

Gayret bizden; muvaffakiyet Allah Teâlâ'dandır.

Abdusselam TAKDEMİR

Malatya / 2024

ÖZET

Zekeriyyâ el-Ensârî, Memlûkler döneminde Mısır'da yaşamış, tefsir, hadis ve fıkıh başta olmak üzere İslâmî ilimlerin birçok alanında eser telif etmiştir. İlmî bakımdan çok yönlü bir şahsiyettir. Onun yaşadığı asra bakıldığında hadis ilmi açısından, özellikle hadis şerhçiliği bakımından oldukça velûd bir dönem olduğu görülmektedir. el-Ensârî de bulunduğu bu ortamı değerlendirmiş ve birçok ilim bakımından mahir bir konuma gelmiştir.

“Zekeriyyâ el-Ensârî ve Hadisçiliği”ni konu edinen bu çalışma, giriş, üç bölüm ve sonuçtan müteşekkildir. Giriş bölümünde çalışmamızın konusunu, kaynaklarını ve metodunu belirttik. Ayrıca gerek Türkiye’de, gerekse yurt dışında el-Ensârî’yle ilgili yapılan akademik çalışmaları kısaca tanıttık. Birinci bölümde Zekeriyyâ el-Ensârî’nin yaşadığı dönemin siyasi, sosyal, kültürel ve ilmi durumu hakkında bilgilere yer verdik. Daha sonra onun hayatını iki başlık altında ele aldık. Birinci başlıkta doğumu, ismi, künyesi, nesebi, ailesi, ahlâkı, zühdü ve vefatı gibi bilgilere yer verdik. İkinci başlıkta ise onun ilim tahsilini, ilmî seyahatlerini, hocalarını, talebelerini, âlimlerin el-Ensârî hakkındaki görüşlerini ve son olarak onun eserlerini ele aldık. İkinci bölümde el-Ensârî’nin hadisçiliğini ortaya koyduk. Hadisleri usûl bakımından nasıl değerlendirdiğini beyan ettik. Bu minvalde hadis ile ilgili veya hadis usûlü ile ilgili eserleri şerh ederken veyahut diğer ilimlerle ilgili eserlerinde, hadis usûlü konularıyla ilgili değindiği noktaları belirttik. Üçüncü bölümde ise el-Ensârî’nin, Buhârî’nin *el-Câmiu’s-Sahîh*’i üzerine yapmış olduğu “*Tuhfetu’l-Bârî bi şerhi Sahîhi’l-Buhârî*” isimli eserindeki şerh metodunu ortaya çıkardık. Çalışmamızı, mezkûr bölümlerde elde ettiğimiz neticelere dayanarak sonuç ile bitirdik.

Bu çalışma sayesinde, 100 yılı aşkın ömrünü ilim ile geçiren el-Ensârî’nin hadis ilmindeki konumunu ortaya koyduk. Bu minvalde gerek hadis ilmi ile ilgili eserlerini, gerekse diğer ilimlerdeki eserlerini inceleyerek, hadisçiliğini ve hadisleri şerh etmedeki metodunu beyan ettik.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Tuhfetu’l-Bârî, Şerh Metodu, Zekeriyyâ el-Ensârî, Buhârî.

ABSTRACT

Zakariyya al-Ansari lived in Egypt during the Mamluk period and wrote many works in various fields of Islamic sciences, especially tafsir, hadith and fiqh. He is a scientifically versatile person. When it is looked at the century in which he lived, it can be seen that it was a very prosperous period in terms of the science of hadith.

This study, which focuses on "Zakariyya al-Ansari and His Hadithism", consists of an introduction, three chapters and a conclusion. In the introduction section, we have stated the subject, sources and method of our study. In addition, we have briefly introduced the academic studies on the figure of Zakariyya al-Ansari and his works, both in Turkey and abroad. In the first chapter, we have shared information about the political, social, cultural and scientific situation of the period in which Zakariyya al-Ansari lived. Then, we have discussed his life under two titles. In the first title, we have given information such as his birth, his name, his identity, his lineage, his family, his morals, his asceticism and death. In the second title, we have mentioned his education, his scientific travels, his teachers, his students, the opinions of scholars about him and finally his works. In the second chapter, we have discussed the hadith of Zakariyya al-Ansari. Therefore, we have stated how he evaluated the hadiths in terms of *usul al-hadith* and where he stood in the existing hadith procedures. We have stated the points he mentioned about the hadith method in works pertaining to other sciences, both while commenting on the Hadiths and while commenting on the published works on the hadith method, and we have also referred the works related to other sciences. In the third chapter, we have revealed the commentary method of Zakariyya al-Ansari's ten-volume printed work titled "*Tuhfetu'l-Bârî bi şerhi Sahîhi'l-Buhârî*" on Bukhari's *el-Câmiu's-Sahîh*. We have finished our study with a conclusion based on the results we have obtained in the mentioned sections. Thanks to this study, we have determined the place of al-Ansari, who spent more than 100 years in knowledge and wisdom, in the science of hadith. We have revealed his hadithism by looking at not only his works on the science of hadith but also his other works in basic sciences. Besides, we have read the commentary work called "*Tuhfetu'l-Bârî bi şerhi Sahîhi'l-Buhârî*" written by Bukhari in his *Sahîh*, which was published in print, from beginning to end, and we have also clearly displayed the method of commenting on the hadiths.

Key Words: Hadithism, *Tuhfetu'l-Bârî*, Commentary Method, Zakariyya al-Ansari, Bukhari.

İÇİNDEKİLER

ONUR SÖZÜ	ii
BİLDİRİM	iii
ÖNSÖZ.....	iv
ÖZET.....	vi
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR.....	xiii
GİRİŞ.....	1
ARAŞTIRMA HAKKINDA GENEL BİLGİLER.....	1
1- Araştırmanın Konusu ve Önemi.....	1
2- Araştırmanın Metodu ve Kaynakları.....	2
3- Zekerıyyâ el-Ensârî ve Eserleri Hakkında Yapılan Akademik Çalışmalar	4
3.1. Yurt Dışında Yapılan Akademik Çalışmalar.....	4
3.2. Türkiye’de Yapılan Akademik Çalışmalar.....	13
BİRİNCİ BÖLÜM.....	18
ZEKERİYYÂ EL-ENSÂRÎ’NİN HAYATI VE İLMÎ KİŞİLİĞİ.....	18
1.1. Zekerıyyâ el-Ensârî’nin Yaşadığı Asra Genel Bir Bakış.....	18
1.1.1. Siyasi Durum.....	19
1.1.2. Sosyal Durum	23
1.1.3. Kültürel Durum	24
1.1.4. İlmî Durum	25
1.2. Zekerıyyâ el-Ensârî’nin Hayatı	28
1.2.1. İsmi, Künyesi, Lakabı ve Nesebi.....	29
1.2.2. Doğumu ve Ailesi.....	29
1.2.3. İbadeti ve Zühdü.....	31
1.2.4. Ahlâkı ve Cömertliği	32
1.2.5. Görevleri.....	33
1.2.6. Mezhebi	35
1.2.7. Tasavvufî Yönü	36
1.2.8. Vefatı.....	36
1.3. İlmî Kişiliği	37
1.3.1. Yetiştirilmesi	37
1.3.2. Seyahatleri	39
1.3.3. Hocaları	40

1.3.4. Talebeleri.....	44
1.3.5. Hakkındaki Görüşler	46
1.3.6. Eserleri.....	48
İKİNCİ BÖLÜM	80
ZEKERİYYÂ EL-ENSÂRÎ’NİN HADİS İLMİNDEKİ YERİ VE HADİS	
USULCÜLÜĞÜ	80
2.1. el-Ensârî ve Hadis İlmine Genel Bakışı.....	80
2.1.1. Sünnet.....	81
2.1.2. Hadis ve Hadis İlmi	81
2.2. Hadisin Yapısı İle İlgili Açıklamaları.....	82
2.2.1. Metin	82
2.2.2. Sened	83
2.2.3. İsnad İle İlgili Açıklamaları.....	84
2.2.3.1. Râvîlerin Doğum ve Vefat Tarihleri.....	84
2.2.3.2. Râvîlerin Vatan ve Beldelerinin Bilinmesi.....	84
2.2.3.3. Babasının Dışında Başkasına Nisbet Edilen Râvîler	85
2.2.3.4. Zahir Olmayan Bir Şeye Nisbet Edilen Râvîler	85
2.2.3.5. Sâbık ve Lâhık.....	85
2.2.3.6. İsimler ve Künyeler	86
2.2.3.7. Muttefik ve Mufterik	86
2.2.3.8. Müteşâbih	87
2.2.3.9. Mübhem Hadis	88
2.2.3.10. Büyüklerin, Küçüklerden Hadis Rivâyeti.....	88
2.2.3.11. Akran Olanların Birbirinden Rivâyeti	89
2.2.3.12. Erkek ve Kız Kardeşlerin Birbirinden Rivâyetleri	89
2.2.3.13. Müstahrec	89
2.2.3.14. Râvînin İhtilatı.....	90
2.3. Hadisin Tahammül Yöntemleri ve Edâ Sigaları	92
2.3.1. Sema‘	94
2.3.2. Kıraât	94
2.3.3. İcâze.....	95
2.3.4. Münâvele	95
2.3.5. Mükâtebe	96
2.3.6. İ‘lâm	96

2.3.7. Vasiyye.....	96
2.3.8. Vicâde.....	97
2.3.9. Mukâbele	97
2.3.10. Sahabenin Tahammül ve Edâsı	97
2.3.11. Sahabenin Dışındakilerin Tahammül ve Edâsı.....	98
2.4. Râvîlerin Sayısı Bakımından Hadis Usulüyle İlgili Açıklamaları	99
2.4.1. Mütevâtir Hadis.....	99
2.4.2. Ahâd Hadis	100
2.4.2.1. Meşhûr Hadis	100
2.4.2.2. Aziz Hadis	101
2.4.2.3. Garib Hadis.....	101
2.5. Kaynağı Bakımından Hadislerle İlgili Açıklamaları	102
2.5.1. Kutsî Hadis	102
2.5.2. Merfû‘ Hadis	103
2.5.3. Mevkûf Hadis	104
2.5.4. Merfû‘ ve Mevkûf Hadisin Tenâkuz Etmesi	105
2.5.5. Maktû‘ Hadis.....	105
2.6. Kabul ve Red Bakımından Hadislerle İlgili Açıklamaları	106
2.6.1. Sahîh Hadis.....	106
2.6.1.1. Sahih li Zâtîhi	106
2.6.1.2. Sahih li Gayrihi	107
2.6.2. Hasen Hadis.....	107
2.6.2.1. Hasen li Zâtîhi	107
2.6.2.2. Hasen li Gayri.....	108
2.6.3. Zayıf Hadis	108
2.6.3.1. Zayıf Hadis ve Onunla Amel Etmek	109
2.6.3.2. Senetteki Kopukluk Sebebiyle Zayıf Sayılan Hadislerle İlgili Görüşleri.....	109
2.6.3.3. Râvideki Kusur Sebebiyle Zayıf Sayılan Hadislerle İlgili Görüşleri	114
2.6.4. Mevzû Hadis İle İlgili Açıklamaları.....	118
2.6.4.1. Mevzû Hadisi Tanımlaması.....	118
2.6.4.2. Hadislerin Uydurulma Sebeplerini Zikretmesi.....	119
2.7. Hadis İlimleri İle İlgili Açıklamaları	119
2.7.1. Rivâyetü’l-Hadis İlmi.....	120
2.7.2. Dirâyetü’l-hadis İlmi	120

2.7.3. Tedvînu'l-Hadis İlmi	120
2.7.4. Cerh ve Ta'dil İlmi	122
2.7.5. Garibu'l-Hadis İlmi	124
2.7.6. Nasih ve Mensuh İlmi	124
2.7.7. Muhtelefu'l-Hadis İlmi.....	125
2.7.8. Mutâbaat ve Şevâhid	127
2.7.9. Mana ile Rivâyet	128
2.8. Râvinin Vasıfları ve Tabakâtı İle İlgili Açıklamaları	129
2.8.1. Adalet	129
2.8.2. Zabt.....	130
2.8.3. Tabakât.....	131
2.8.3.1. Sahabenin Tanımı.....	132
2.8.3.2. Sahabenin Adaleti.....	133
2.8.3.3. Sahabede Muksirûn	133
2.8.3.4. İlk Müslüman Olan Sahabeler	134
2.8.3.5. En Son Vefat Eden Sahabe.....	134
2.8.3.6. Tâbiîn'in Tanımı.....	134
2.8.3.7. İlk ve En Son Vefat Eden Tâbiîler	135
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	136
ZEKERİYYA EL-ENSÂRÎ'NİN TUHFETU'L-BÂRÎ'DEKİ ŞERH METODU	136
3.1. Eserle İlgili Bazı Bilgiler	136
3.2. Eserde Kullanılan Buhârî Nüshası	139
3.3. Kaynakları	140
3.3.1. Hadis Kitapları	142
3.3.2. Siyer, Tarih ve Tabakât Kitapları	149
3.3.3. Tefsir Kitapları	150
3.3.4. Fıkıh ve Usûli'l-Fıkıh Kitapları.....	151
3.3.5. Âdâb ve Ezkâr İle İlgili Yararlandığı Kaynaklar.....	152
3.3.6. Arap Dili Belâğatı ve Şiir İle İlgili Yararlandığı Kaynaklar	152
3.3.7. sadece âlimlerin isimlerini zikrederek, kaynak olarak yararlanması.....	153
3.4. Hadis Şerh Faaliyetleri	155
3.4.1. Tuhfetu'l-Bârî'nin Önemi	156
3.5. Muhteva Bakımından Hadislerin Şerh Metodu	157
3.5.1. Kitab Başlıklarını Şerh Etmesi	157

3.5.2. Bâb Başlıklarını Şerh Etmesi.....	164
3.5.3. Kelime Tahlilleri	185
3.5.4. Âyet, Hadis ve Edebî Sanatlar	193
3.5.5. Sahâbe, Tâbiûn ve Ulemanın Görüşlerini Belirtmesi	202
3.5.6. Kendi Görüşleri İle İzahatı	205
3.5.7. Müphemleri Belli Etmesi veya Etmemesi	210
3.5.8. Hz. Peygamber'e Değınmesi	212
3.5.9. Fıkıh ile İlgili Konuları Şerh Etmesi	214
3.5.10. İtikadi Konularla İlgili İzahatı	222
3.5.11. Tasavvuf ve Diğer İlimlerle İlgili İzahatı	229
3.6. Sened İle İlgili Bazı İzahatı.....	232
3.7. Metin İle İlgili Bazı İzahatı.....	239
SONUÇ.....	258
KAYNAKÇA	260

KISALTMALAR

a.s.	: Aleyhisselam
b.	: Bin/İbn
bt.	: Bint
b.y.	: Baskı Yok
bil.	: Bilim/leri
c.	: Cilt
c.c.	: Celle Celâluhu
DİA	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
Ens.	: Enstitü
hz.	: Hazreti
İFAV	: İlahiyat Fakültesi Yayınları
İsl.	: İslâm
öl.	: Ölüm Târihi
r.a.	: Radıyallahu Anhu / Anha
s.a.v.	: Sallallahu Aleyhi ve Sellem
s.	: Sayfa
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
Tem.	: Temel
Ünv.	: Üniversite
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve diğerleri
yay.	: Yayın Evi
yy.	: Yüzyıl

GİRİŞ

ARAŞTIRMA HAKKINDA GENEL BİLGİLER

1- Araştırmanın Konusu ve Önemi

Çalışmamız, Zekerıyyâ el-Ensârî ve Hadisçiliği başlığını taşımaktadır. Bu çalışma, genel olarak el-Ensârî'nin şahsını ve ilmi durumunu ele almakla birlikte, özel olarak onun hadis ilmindeki yerini, hadislere bakış açısını ve hadisleri şerh etme metodunu ihtivâ etmektedir. Hz. Peygamber'in zamanından beri hadisler farklı metotlarla muhafaza edilmiş ve sonraki nesillere aktarılmıştır.¹ Hadislerin rivâyet edilmesindeki amaç onları lafız olarak yaymak değildir. Asıl gaye Hz. Peygamber'in insanlara iletmek istediği mesajı anlamak ve bunu hayatta tatbik etmektir. Nitekim ancak bu şekilde sağlam bir din anlayışına ve yaşantısına sahip olunabilir. Hadis-i şeriflerin doğru anlaşılması ve yorumlanması oldukça erken dönemlere kadar gittiği bilinen bir gerçektir. Hz. Peygamber'in sözlerini anlama ve yorumlama bakımından sahâbe-i kirâmın da farklı düşünce ve yaklaşımlara sahip olduklarını, bunun ilk göstergesine Hz. Peygamber hayatta iken rastlamak mümkündür. Sahabeler Hz. Peygamber'i anlayamadıkları veya aralarında farklı anlamalar olduğu vakit, ilk müfessir olan Hz. Peygamber'e sormaktan çekinmemişlerdir.² Nitekim bazen Hz. Peygamber kendi söylediği sözleri izah etmiş, yanlış anlama götürecek muğlak durumu açıklamış ve muhtemel yanlış anlaşılmanın önüne set çekmiştir.³

Sahâbenin hadislere karşı farklı tutumları daha sonra ehl-i hadis ve ehl-i re'y gibi fikirlerin doğmasına kaynaklık etmiştir.⁴ Hadis şerhleri, hadisleri doğru anlama çabasının bir ürünü olarak ortaya çıkmış, rivâyetlerdeki kelime ve söylemlerin asıl gayesini ortaya koymak için ele alınmış, hadislerin teşriî bir yönünün olup olmadığı bu çalışmalar sayesinde daha kolay anlaşılmıştır. Netice olarak şerh metotları, hadislerin doğru anlaşılabilmesi için geçmişte olduğu gibi günümüzde de önemini korumakta ve gelecekte de bu önemin devam edeceği kaçınılmazdır. Bu şerhlerin bir kısmı neşredilmiş, günümüze ulaşmış, bir kısmı günümüze ulaşsa da neşredilmemiş, diğer bir kısım ya keşfedilmeyi beklemekte veya günümüze ne yazık ki ulaşamayıp kaybolmuştur.⁵ el-Ensârî'nin Buhârî'nin *Sahîh*'ine yazmış olduğu ve çalışmamızın üçüncü bölümünü oluşturan *Tuhfetu'l-Bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî* isimli şerh

¹ Muhammed Takî Osmanî, *Sünnetin değeri ve bağlayıcılığı*, çev. Mehmet Özşenel (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2019), 95.

² Saffet Sancaklı, *İslam'ın anlaşılmasında sünnetin yeri ve değeri* (Ankara: TDV yayınları, 2003), 306.

³ Sancaklı, *İslam'ın anlaşılmasında sünnetin yeri ve değeri*, 306.

⁴ Mehmet Özşenel, *Sünnet ve hadisi değerlendirme ve anlamada ehl-i re'y ve ehl-i hadis yaklaşımları ve imam Şeybânî* (yayımlanmamış Doktora tezi: İstanbul-MÜSBE, 1999), 71.

⁵ Bünyamin Erul, *Hadislerin anlaşılması meselesi- İslam geleneğinde hadisleri farklı okuma biçimleri - güncel meseleler birinci ihtisas toplantısı* (Ankara: DİB Yayınları, 2004), 103.

eseri neşredilen ve günümüze eksiksiz bir şekilde ulaşan önemli bir kaynaktır. el-Ensârî'nin *Sahîhi Buhârî*, *Sahîh-i Müslim*'in şerhleri başta olmak üzere hadis ilmiyle ilgili başka eserlerde de imzasının olması, onun hadis alanında önemli bir zat olduğunu göstermektedir. Ayrıca el-Ensârî, kendine has üslubunun yanında diğer âlimlerin görüşlerine de yer vererek eserlerini zengin hale getirmesi, çalışmamızı önemli kılan birçok sebepten sadece birkaçıdır.

el-Ensârî'yi bir muhaddis olarak analiz edebilmek için, onun yaşadığı dönemin ve yerin siyasi, sosyal ve ilmî durumlarını bilmekte yarar olacağını düşünmekteyiz. el-Ensârî, H. 9. asrın ilk çeyreğinden 10. asrın ilk çeyreğine kadar (826/926-1420/1520)⁶ toplamda yüz yılı aşkın, ilimle iç içe bir ömür yaşamıştır. el-Ensârî'nin, içinde yaşadığı Memlûkler dönemi, oldukça parlak kültürel ve ilmî durumları ihtivâ etmiş, İslâmî ilimler, İslâmî kültür ve tarihi için benzersiz bir miras bıraktığı bilinen bir gerçektir. el-Ensârî'nin, ilim bakımından özellikle de hadis ilmi açısından böyle zengin dönemde yaşaması çalışmamızı önemli kılan bir diğer sebeptir.⁷ Yine yaşadığı dönemde İbn Hacer el-Askalânî (öl. 852/1448), el-Kâyâtî (öl. 850/1446), el-Munâvî (öl. 871/1467) gibi büyük zatların yanında yetişmesi; İbn Hacer el-Heytemî (öl. 973/1565), eş-Şa'rânî (öl. 973/1565), Şihâbuddîn er-Ramlî (öl. 957/1550) gibi büyük âlimleri yetiştirmesi; es-Sehâvî (öl. 902/1497) ve es-Suyûtî (öl. 911/1505) gibi âlimlerle akran olması, ilim bakımından zengin bir ortamda yetiştiğini göstermektedir. el-Ensârî'nin, ilmî imkân bakımından böyle zengin bir ortamda kaleme aldığı Buhârî şerhinin günümüze kadar ulaşması da çalışmamızı önemli kılan ayrı bir değer olarak düşünmekteyiz. Bütün bunlara karşın ülkemizde Zekerîyyâ el-Ensârî'nin hadisçiliğini veya şerh metodunu Doktora düzeyinde ele alan bir gayretin olmayışı, çalışmamızın önemini ortaya koyan en önemli sebep olarak düşünmekteyiz.

2- Araştırmanın Metodu ve Kaynakları

Çalışmamızın bir kısmı el-Ensârî'nin hadisçiliği diğer kısmı da onun şerh metodunu ihtivâ ettiği için mahiyeti itibariyle geniş bir alanı kapsamakta ve farklı kaynaklara gitmeyi zorunlu kılmaktadır. Çalışmamızda el-Ensârî'nin hayatıyla birlikte gerek hadisçiliği, gerekse şerhindeki yöntem ve yaklaşımları üzerinde duracak ve hadis ilmine katkılarını gözler önüne sereceğiz. Dolayısıyla ele alacağımız başlıklar ve bu başlıkların altındaki malumat kâh kişi

⁶ Ebû'l-Abbâs Şeyhu'l-İslâm Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed b. Ali es-Sa'dî el-Ensârî (974/1566) İbn Hacer el-Heytemî, *el-Fethu'l-mubîn bişerhi'l-erba'in* (Suudi Arabistan: Dâru'l-minhâc, 2008), 36; 'Umer b. Rida b. Muhammed b. Rağîb b. Abdulğani ed-Dimaşkî (1408/1987) Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifin* (Beyrut: Dâru ihyâi't-turâsi'l-Arabî, ts.), 4/182.

⁷ İsmail Yiğit, *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, "Aynî'yi yetiştiren Memlûkler dönemi ilmi hareketine genel bir bakış" 11-12 (İstanbul 1997), 39.

merkezli, kâh ulûmu'l-hadis ile ilgili, bazen de şerh ilmi veya şerh metodu ile alakalı olacaktır. Müracaat edeceğimiz kaynaklar, işleyeceğimiz konulara emsal olacak şekilde çeşitli olacaktır.

Bize yön belirlemesini umduğumuz, tezimize çeşitli yönlerden benzerlik gösteren bazı çalışmaları incelemekle işe başladık. Bu minvalde Türkiye’de İbn Hacer (öl. 852/1448), İbn Kesîr (öl. 774/1373), Abdulkâdir Kuraşî (öl. 775-1373), Suyûtî, Ahmed el-Menînî (öl. 1172/1759) ve Şevkânî (öl. 1760/1834) gibi muhaddislerin hadisçiliğini konu alan, Hattâbî (öl. 388/998), Beğavî (öl. 516/1122), İbn Dakîkî'l-‘îd (öl. 702/1302), Kastallânî (öl. 923/1517) ve Kirmânî (öl. 786/1387) gibi muhaddislerin şerh metodunu inceleyen Doktora düzeyinde akademik çalışmaları gözden geçirdik. Gerek yurt içinde, gerekse yurt dışında Zekeriyâ el-Ensârî’yi konu edinen veya çalışmamıza ışık olabilecek her türlü çalışmayı tespit edip, bunlardan istifade ettik. Tezimize koyduğumuz, faydalandığımız tüm referansları dipnotlarda gösterdik. Çalışmamızda yerine göre el-Ensârî’nin diğer eserlerinden de faydalandık. Bunun yanında ister ulûmu'l-hadis olsun, ister hadis şerh konusuyla ilgili olsun *Kutub-i sitte* ve diğer temel hadis eserleriyle birlikte ricâl kitapları da çalışmamızda müracaat ettiğimiz kaynaklar arasındadır. Bunların dışında ülkemizde hadis alanında yazılmış Fuad Sezgin’in *Buhârî’nin Kaynakları*, İsmail Lütî Çakan’ın *Hadis Edebiyatı*, Ahmet Yücel’in *Hadis Usûlü* adlı çalışmalar başta olmak üzere, birçok eserden de istifade ettik. Tüm bu çalışmaların ışığında *Tuhfetu'l-Bârî bi şerhi Sahîhi'l-Buhârî*’yi baştan sona kadar defalarca okuduk. Çalışmamızın birinci, ikinci ve üçüncü bölümlerini oluşturan, el-Ensârî’nin hayatını, hadisçiliğini ve şerhindeki metodunu bu veriler ışığında analiz ettik. Akabinde çalışmamızın konusunu ve ana/alt başlıklarını netleştirdik. Daha sonra da uygun olan şeyleri bir araya getirerek bu başlık ve konuların altını sağlam ve faydalı olan bilgilerle doldurduk. Bu minval üzere çalışmamızı meydana getirdik.

Çalışmamızın üçüncü bölümünün, “*Tuhfetu'l-Bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*’nin Kaynakları” başlığında, şunları yaptık. Bu başlık altında zikrettiğimiz kaynaklar, üzerinde çalıştığımız şerh eserinin kendisinde geçtiyse, bunun geçtiği cilt ve sayfa numarasını belirterek hemen şerh çalışmamızın yararlandığı kaynakları arasında zikrettik. Eğer şerh çalışmamızda kaynağın ismi verilmeden, sadece müellifin ismi zikredilip bu şekilde kaynak olarak geçtiyse, biz burdaki malumatın, ismi zikredilen müellifin hangi eserinde geçtiğini tespit edip, akabinde tespit ettiğimiz bu eseri ve malumatın geçtiği yeri dipnotta gösterdik. Bununla birlikte kolayca karşılaştırma yapılabilsin diye dipnota eklediğimiz kaynakla alakalı bilgiler, *Tuhfetu'l-Bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî* isimli şerh eserimizin neresinde geçiyorsa, aynı dipnotta şerhimizin de cilt ve sayfa numarasını belirttik.

Araştırmamızda zikri geçen âlimler eğer kadim ise bunların hem hicri hem de miladi vefat tarihlerini birlikte zikrettik. Zikri geçen zatlar muasır ise vefat tarihlerinin sadece miladi kısmını beyan ettik. Çalışmamızda geçen âyet ve hadisleri tırnak içerisinde (‘’) zikrettik.

3- Zekerıyyâ el-Ensârî ve Eserleri Hakkında Yapılan Akademik Çalışmalar

3.1. Yurt Dışında Yapılan Akademik Çalışmalar

Yurt dışında el-Ensârî ile ilgili Doktora, Yüksek Lisans ve Bilimsel Dergi Makalesi gibi birçok çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalar birçok ilimle ilgilidir. Bizler ayırım gözetmeksizin bu akademik çalışmaların sırasını, bitirme tarihlerini göz önünde bulundurarak zikredeceğiz.

1. تحفة نجباء العصر في احكام النون الساكنة والمد والقصر / *Tuhfetü Nucebâi'l-Asr, fî Ahkâmi'n-Nûni's-Sâkineti ve'l-Meddi ve'l-Kasr*

Bu makale 1965 senesinde, Muhyî Hilâl es-Serhân tarafından yazılmıştır. Mecelletü Kulliyeti's-Şerî'anın, 9. sayısında yayımlanmıştır. Tecvit ilmiyle ilgili olan bu makale, 32 sayfadan müteşekkildir.⁸

2. غاية الوصول شرح لب الاصول الجزء الاول دراسة وتحقيقا / *Ġâyetü'l-Vusûl Şerhu Lubbu'l-Usûl el-Cüz'ü'l-Evvel Dirâseten ve Tahkîk*

Bu çalışma, Suudi Arabistan'da, es-Salih Abdullah Muhammed el-Ahmed tarafından yapılmış, bir Yüksek Lisans tezidir. Fıkıh ve usûli'l-fıkıhla ilgili olan çalışma, Yunus Süleyman es-Senhûrî'nin danışmanlığında yürütülmüş, 1983/1984 eğitim-öğretim yılında bitirilmiştir.

3. كتاب فتح الجليل ببيان خفي انوار التنزيل : تأليف القاضي ابي يحيى زكريا بن محمد بن احمد الانصاري / *Kitâbu Fethi'l-celîl bi Beyânî Hafıyyi Envârî't-Tenzil: Telîf el-Kâdî Ebî Yahya Zekerıyyâ b. Muhammed b. Ahmed el-Ensârî eş-Şâfî el-Muteveffâ Senete 926 H.: el-Kısmu'l-Evvel*

Bu çalışma Yüksek Lisans çalışmasıdır. Suudi Arabistan'ın, Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye Üniversitesinin, Kulliyeti Usûliddîn kısmında okuyan el-Mûkilî el-Hasan b. Halvî b. Hasan tarafından yapılmıştır. Bu çalışma, Kur'an ilimleri ile ilgili olup 1985 yılında bitirilmiştir.⁹

⁸ Muhyi Hilâl es-Serhân, Tuhfetü nucebâi'l-asr fî ahkâmi'n-nûni's-sâkineti ve'l-meddi ve'l-kasr, *Câmi'atu Beğdâd - Kulliyeti's-şerîâ* 9, (1965).

⁹ el-Hasan b. Halvî b. Hasan el-Mûkilî, *Kitâbu fethi'l-celîl bi beyânî hafıyyi envârî't-Tenzil: telîf el-kâdî Ebî Yahya Zekerıyyâ b. Muhammed b. Ahmed el-Ensârî eş-Şâfî el-muteveffâ senete 926 H.: el-Kısmu'l-evvel* (Riyâd - yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi: Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye-Kulliyeti Usûliddîn, Kur'an İlimleri, 1985).

4. *Tahkîk Kitap "Emad el-rûsî biyyan Âdab el-qضا" لشيوخ الإسلام أبي يحيى زكريا الانصاري*

'Imâdu'r-Ridâ bi Beyânî Edebi'l-Kadâ li Şeyhi'l-İslâmî Ebî Yahya Zekerîyyâ el-Ensârî

Bu çalışma 1988 yılında, el-'Amerî Zâyid b. Yahya b. Dervîş tarafından yapılmıştır. Bu çalışma Doktora çalışması olup, konusu şerî hükümlerdir. Tek ciltten oluşan bu çalışma 2374 sayfadan oluşmaktadır.¹⁰

5. *Zekerîyyâ el-Ensârî ve Cühûduhu'l-Belâğîyye / زكريا الانصاري وجهوده البلاغية*

Bu eser, Ezher'de okuyan, Nâdiye Hamîs Ali el-Hanâvî tarafından yazılmış bir Doktora çalışmasıdır. Bu eser İslâm hukukuyla ilgilidir. 1994 yılında bitirilmiştir.¹¹

6. *Gâyeti'l-Vusûl ilâ 'ilmi'l-Fusûl li Şeyhi'l-İslâm Ebî Yahya Zekerîyyâ el-Ensârî eş-Şâfi'î Tahkîk ve Dirâseten / غاية الوصول إلى علم الفصول لشيوخ الإسلام أبي يحيى زكريا الانصاري الشافعي تحقيق ودراسة*

Bu eser, Abdulmuhsin b. Muhammed b. Abdulmuhsin el-Menîf'in danışmanlığında, Sirâcu'l-hakk b. Muhammed Lokman tarafından fıkıh ile ilgili olarak yapılan Yüksek Lisans çalışmasıdır. Bu çalışma 1999-2000 eğitim öğretim yılında Suudi Arabistan Medine-i Münevvere'de bulunan Câmi'atu'l-İslâmiyye Üniversitesi'nde yapılmıştır. Kaynakça ve içindekiler dâhil olmak üzere toplam 587 sayfadan oluşmaktadır. Bu çalışma mukaddime ve iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde İbnu'l-Hâim (öl. 753/1353) ve el-Ensârî (öl. 926/1520)'nin hayatları ele alınmıştır. Bununla birlikte *Gâyeti'l-vusûl ilâ 'ilmi'l-fusûl* eserinin tanıtımına yer verilmiştir. İkinci bölümde yapılan çalışmanın tahkîk yöntemine yer verilmiştir.¹²

7. *en-Nucûmi'l-Levâmi' fî İbrâzi Dekâiki Şerhi Cem' al-jوامع لشيوخ الإسلام أبي يحيى زكريا بن محمد الانصاري: دراسة*

en-Nucûmi'l-Levâmi' fî İbrâzi Dekâiki Şerhi Cem' al-jوامع لشيوخ الإسلام أبي يحيى زكريا بن محمد الانصاري: دراسة
Cem'i'l-Cevâmi', li Şeyhi'l-İslâm Ebî Yahya Zekerîyyâ b. Muhammedi'l-Ensârî Dirâseten ve Tahkîk li'l-Kısmi min Evveli Kitâbi's-Sünneti ilâ Âhiri Kitâbi'l-Kiyâs

Bu çalışma, Muhammedof Murtada Ali Muhammed tarafından yapılmış bir Yüksek Lisans tezidir. Usûli'l-fıkıh ile ilgili olan bu çalışma, Mustafa Dîb el-Boğâ'nın danışmanlığında yürütülmüş ve 2001 yılında bitirilmiştir.¹³

¹⁰ Zâyid b. yahya b. Dervîş el-'Amerî, *Tahkîk kitab 'imâdu'r-ridâ bi beyânî edebi'l-kadâ li şeyhi'l-İslâmî Ebî Yahya Zekerîyyâ el-Ensârî* (yayımlanmamış Doktora tezi: Riyâd - Câmi'atu Muhammed b. Su'ûdi'l-İslâmiyye li'l-kadâ, Doktora tezi - Ahkâm Şer'iyye, 1988).

¹¹ Ahmet-Cengiz Özel-Kallek, "Zekerîyyâ el-Ensârî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV yayınları, 2013), 44/215.

¹² Muhammed Lukman Siracu'l-Hakk, *Gâyeti'l-vusûl ila 'ilmi'l-fusûl lişeyhi'l-islam ebî Yahya Zekerîyyâ el-Ensârî eş-Şâfi'î tahkîk ve dirâseten* (el-Câmiatu'l-Medeniyye, Yüksek Lisans tezi, 1999), 4-7.

¹³ Murtada Ali Muhammed Muhammedof, *en-Nucûmi'l-Levâmi' fî ibrâzi dekâiki şerhi cem'i'l-cevâmi', li şeyhi'l-İslâm Ebî Yahya Zekerîyyâ b. Muhammedi'l-Ensârî's-Şâfi'î* (824-926 H. / 1421-1520 M.), *dirâseten ve tahkîk li'l-kısmi min evveli kitâbi's-sünneti ilâ âhiri kitâbi'l-kiyâs* (yayımlanmamış: Sudan-Câmi'atu ummu dermân el-İslâmiyye - Kuliyeti'd-dirâsâtî'l'ulyâ, Yüksek Lisans tezi, 2001).

8. إعراب القرآن العظيم / *Î'râbi'l-Kur'âni'l-Azîm*

Bu çalışma, Mısır'ın Kahire Üniversitesi'nde 2001 senesinde yapılmıştır. Kaynakça ve içindekiler dahil olmak üzere toplam 647 sayfadan müteşekkildir. Bu eser, Muhammed Ali Hasaneyn Sabra'nın danışmanlığında, Musa Ali Musa Mesud tarafından nahiv ve sarf ilmiyle ilgili olarak yapılmış Yüksek Lisans çalışmasıdır. Çalışma mukaddime ve sonuç ile birlikte üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde el-Ensârî'nin hayatından söz edilmektedir. Dolayısıyla onun ismi, lakabı, künyesi, nisbesi, vilâdeti, ilmi, hocaları, talebeleri, görevleri, eserleri, akaid ve fikhî mezhebi gibi konular hayatıyla ilgili zikredilen başlıklardır. İkinci bölümde el-Ensârî'nin *Î'râbi'l-Kur'âni'l-Azîm* eserinin ışığında nahiv ve sarf ilimlerindeki yaklaşımı ele alınmıştır. Üçüncü bölümde ise, *Î'râbi'l-Kur'âni'l-Azîm* çerçevesinde el-Ensârî'nin nahvin usulünü nasıl kullandığı ele alınmıştır.¹⁴

9. شيخ الاسلام زكريا الأنصاري وأثره في الفقه الشافعي / *Şeyhu'l-İslâm Zekerıyyâ el-Ensârî ve Eseruhu fi'l-Fıkıh eş-Şâfiî*

Bu çalışma, Ürdün'de ed-Dirâsati'l-'ulyâ üniversitesi'nde 2004 senesinde yazılmıştır. Kaynakça ve içindekiler dâhil olmak üzere, toplamda 277 sayfadan ibarettir. Bu eser, Yasin Derâdke'nin danışmanlığında, Tarık Yusuf Hasan Cabir tarafından usûlü'l-fıkıh alanıyla ilgili olarak yapılan Yüksek Lisans çalışmasıdır. Çalışma, mukaddime ve sonuç ile beraber iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde Zekerıyyâ el-Ensârî'nin hayatından, onun yaşadığı dönemden, ilmi kişiliğinden, eserlerinden söz edilmektedir. Ayrıca Şâfiî mezhebiyle ilgili olan önemli eserlerine değinmiştir. Onun hocalarından, talebelerinden, görevlerinden, âlimlerin el-Ensârî ile ilgili görüşlerinden söz etmektedir. İkinci bölümde el-Ensârî'nin Şâfiî mezhebindeki etkin rolü ele alınmaktadır. Bu minvalde onun, Şâfiî mezhebinde kullandığı delillerden, bu delillerden tercih ettiklerinden, mezhep naslarında mütearız bir durum olduğunda bunları cem' etmesinden, mezhepte mutlakı nasıl takyid ettiğinden, farklı fikhî meselelerden, âlimlerin bu mezhep içerisindeki tartışmalarından, fetva vermedeki etkinliğinden söz edilmektedir.¹⁵

¹⁴ Musa Ali Musa Mesud, *Î'râbu'l-Kur'âni'l-'Azîm* (Kahire Üniversitesi-Mısır, Yüksek Lisans tezi, 2001), 10-14.

¹⁵ Tarık Yusuf Hasan Cabir, *Şeyhu'l-İslâm Zekerıyyâ el-Ensârî ve eseruhu fi'l-fıkıh eş-Şâfiî* (Ürdün Üniversitesi-Temel İslam Bilimleri, Yüksek Lisans tezi, 2004), 5-10.

10. Menhecü'l- / منهج الوصول الى تحرير الفصول الشيخ ابي يحيى زكريا الانصاري : دراسة وتحقيق

Vusûl ilâ Tahrîri'l-Fusûl, eş-Şeyh Ebî Yahya Zekerîyyâ el-Ensârî : Dirâseten ve Tahkîk

Bu çalışma, Sudan'ın, Câmi'atu Ummu Dermân el-İslâmiyye'de, Raşîde Fadlu's-Seyyid 'Acabu'l-Habîb Sâlim tarafından yapılmış bir Doktora tezidir. Fıkıhla ilgili olan bu çalışma, İdris Cum'a'nın danışmanlığında yürütülmüş ve 2005 yılında bitirilmiştir.¹⁶

11. el-Hudûdu'l-Enîka ve't-Ta'rîfâtî'd-Dekîka / الحدود الانيقة والتعريفات الدقيقة

Bu çalışma, Suudi Arabistan'da, el-Cehnî Fehd b. Sa'd ez-Zâydî tarafından 2006 senesinde Suudi Arabistan'da yapılan bir Makale çalışmasıdır. Bu makale, Mecma'u'l-fıkhi'l-İslâmi dergisinin, 9/21 sayısında yayımlanmıştır. Fıkıh/Usûli'l-fıkıh ile ilgili olan bu çalışma 44 sayfadan müşekkildir.¹⁷

12. الدرّة السنية على شرح ابن النازم لللفية لشيخ الاسلام ابي يحيى زكريا بن محمد بن زكريا الانصاري من / علماء القرن العاشر الهجري من بداية الكتاب الى نهاية حروف الجر : دراسة وتحقيق
'alâ Şerhi Ibnu'n-Nâzım li'l-Elfiyye li Şeyhi'l-İslâm Ebî Yahya Zekerîyyâ b. Muhammed b. Zekerîyyâ el-Ensârî min 'Ulemâi'l-Karni'l-Âşiri'l-Hicrî min Bidâyeti'l-Kitâbi ilâ Nihâyeti Hurûfi'l-Cerri : Dirâseten ve Tahkîk

Bu çalışma, 'Umer Mustafa Sâlim Keşîdân tarafından yapılmış bir Yüksek Lisans tezidir. Nahiv-Sarf ilgili olan bu çalışma, Muhammed Abdusselam İbşîş'in danışmanlığında yürütülmüş ve 2007 yılında bitirilmiştir.¹⁸

13. فتح الجليل ببيان خفي انوار التنزيل لشيخ الاسلام زكريا الانصاري ت. الجزء الاول من القرآن: دراسة / فتح الجليل ببيان خفي انوار التنزيل لشيخ الاسلام زكريا الانصاري ت. الجزء الاول من القرآن: دراسة وتحقيق
Fethu'l-Celîl bi Beyânî Hafîyyi Envârî't-Tenzîl li Şeyhi'l-İslâm Zekerîyyâ el-Ensârî el-Cüz'ü'l-Evvelî mine'l-Kur'an: Dirâseten ve Tahkîk

Bu çalışma, Yasir İhsan Raşid en-Na'imî tarafından yapılmış bir Doktora tezidir. Tefsiru'l-Kur'an ile ilgili olan bu çalışma, Abdullah Hasan Hamid el-Hadîsî'nin danışmanlığında yürütülmüş ve 2007 yılında bitirilmiştir.¹⁹

¹⁶ Raşîde Fadlu's-Seyyid 'Acabu'l-Habîb Sâlim, *Menhecü'l-vusûl ilâ tahrîri'l-fusûl, Ebî Yahya Zekerîyyâ el-Ensârî dirâseten ve tahkîk* (yayımlanmamış: Sudan, Câmi'atu ummu dermân el-İslâmiyye, Doktora tezi- Fıkıh-Usûli'l-Fıkıh, 2005).

¹⁷ Fehd b. Sa'd ez-Zâydî el-Cehnî, *el-Hudûdu'l-enîka ve't-ta'rîfâtî'd-dekîka*, *Suudi Arabistan* 19/21 (2006).

¹⁸ 'Umer Mustafa Salim Keşîdân, *ed-Durretü's-seniyye 'alâ şerhi ibnu'n-nâzım li'l-elfiyye li şeyhi'l-İslâm Ebî Yahya Zekerîyyâ b. Muhammed b. Zekerîyyâ el-Ensârî min 'Ulemâi'l-karni'l-âşiri'l-hicrî el-muteveffâ senete 926 H. min bidâyeti'l-kitâbi ilâ nihâyeti hurûfi'l-cerri : Dirâseten ve Tahkîk* (Libya - Câmi'atu'l-Markab, Yüksek Lisans tezi, 2007).

¹⁹ Yasir İhsan Raşid en-Na'imî, *Fethu'l-celîl bibeyânî hafîyyi envârî't-tenzîl li şeyhi'l-İslâm Zekerîyyâ el-Ensârî 926 el-Cüz'ü'l-evvelî mine'l-Kur'an: dirâseten ve tahkîk* (Irak-Bağdat- el-Câmi'atu'l-İslâmiyye-Külliyeti'l-Âdâb, Doktora tezi, 2007).

14. تحقيق شرح فتح رب البرية بشرح القصيدة الخرجية / Tahkik Şerh Fethu Rabbi'l-Beriyye bi-Şerhi'l-Kasideti'l-Hazreciyye

Bu çalışma Cezair'de 2010-2011 eğitim öğretim yılında Câmi'atu'l-Hâc Lahdar Bâtne Üniversitesi'nde yapılmıştır. Sonuç ve kaynakça dâhil olmak üzere toplamda 222 sayfadan meydana gelmiştir. Bu eser, el'Arabî Dahû'nun danışmanlığında, Miftah 'Avvâc tarafından Arap Dili Edebiyatı ile ilgili olarak yapılan Yüksek Lisans çalışmasıdır. Çalışma mukaddime, iki bölüm ve hatimeden oluşmaktadır. Mukaddimede el-Ensârî'nin genel olarak hayatından ve eserin mahtûtasıyla ilgili malumata yer verilmiştir. Birinci bölümde üzerinde çalışma yapılan eserin tahkîki yapılmıştır. İkinci bölümde Hazrecî'nin metni ile şârihin metni karşılaştırılmıştır. Çalışmanın sonuna fihrist eklenmiştir.²⁰

15. الدرر السنية حاشية على شرح الخلاصة / ed-Dureru's-Seniyye Haşiyetun 'ala Şerhi'l-Hulâsa

Bu çalışma İbrahim b. Süleyman el-Be'îmî'nin danışmanlığında, Velîd b. Ahmed b. Salih el-Hüseyn tarafından tahkîk ve dirâse edilerek nahiv ve sarf alanında meydana getirilmiş bir Doktora çalışmasıdır. 2011 senesinde Dâru İbn Hazm matbaasına verilerek birinci baskısı oluşturulmuş, iki ciltten müteşekkil bir kaynaktır. Bu eserin ele alınmasının bazı sebepleri şöyle açıklanmıştır: İbn Mâlik'in Elfiyye'sinin Nahiv ilminde en meşhûr eser olması, bu eserin birçok şerh ve haşiyesinin olması, el-Ensârî'nin haşiyesinin bu haşiyeler içerisinde en önemli haşiyeye eseri olması. Bu eser mukaddime, dört bölüm ve bir hatimeden ibarettir. Birinci bölümde Elfiyye'nin nâzımı olan İbn Mâlik (öl. 672/1273)'in hayatından söz edilmektedir. İkinci bölümde Elfiyye'nin şârihi olan İbnu'n-Nâzım (öl. 686/1283)'in hayatından söz edilmektedir. Üçüncü bölümde el-Ensârî (öl. 926/1520)'nin hayatından söz edilmektedir. Dördüncü bölümde ise bu eserin önemine, kendi tahkîk yöntemine, mahtûta eserlerinin özelliklerine ve el-Ensârî'nin haşiyesindeki metot ve yönteminden söz edilmektedir.²¹

Mahtûta eserlerinin karşılaştırılıp tahkîk edilmelerindeki yöntem şu şekilde belirtilmiştir: Nüshalar karşılaştırılıp doğru olanı tercih edilmekle birlikte, eksik olan nüshalar belirtilmiştir. Harekelendirme ihtiyacı hissedilen kelimelere, kurallara uygun bir biçimde hareke verilmiştir. el-Ensârî'nin şerh etmediği mübhem kelimeler şerh edilmiştir. Eserde kime ait olduğu belli olmayan görüşlerin, söyleyenin kim olduğu tespit edilmiş, daha sonra ilgili

²⁰ 'Avac Miftah, *Tahkik şerh fethu Rabbi'l-beriyye bi-şerhi'l-kasideti'l-hazreciyye* (Câmi'atu'l-Hâc Lahdar Bâtne Üniversitesi, Yüksek Lisans tezi, 2010), 209-210.

²¹ Ebû Yahya Zekerîyyâ b. Muhammed b. Ahmed (926/1520) el-Ensârî, *ed-Dureru's-seniyye haşiyetun 'ala şerhi'l-hulasa* (birinci baskı., - Beyrut - Dâru İbn Hazm, Doktora tezi, 2011), 8-10.

kişiyne nisbet edilmiştir. Eserde geçen hadis, şiir vb. şeylerin kaynakları beyan edilmiştir. Eserde geçen şahıslar kısaca tanıtılmış ve eserin sonunda geniş bir fihrist yapılmıştır.²²

16. **الفكر اللغوي عند شيخ الإسلام أبي يحيى زكريا الأنصاري في كتابه فتح الرحمن بكشف ما يلتبس في القرآن / el-Fikru'l-Luğevî 'İnde Şeyhi'l-İslâm Ebî Yahya Zekerıyyâ el-Ensârî fî Kitâbihi Fethu'r-Rahman bi-Keşfi mâ Yeltebisu fî'l-Kur'ân**

Bu çalışma, Cezair'de 2011-2012 eğitim öğretim yılında Câmi'atu Ferhat Abbas Sıtayf Üniversitesi'nde yapılmıştır. Bu çalışma, toplamda 227 sayfadan oluşmaktadır. Bu eser, İsa b. Sedîre'nin danışmanlığında, Delûle Kadirî tarafından Arap dili edebiyatı ile ilgili olarak yapılan Doktora çalışmasıdır. Çalışma dört bölümden müteşekkildir. Birinci bölümde el-Ensârî'nin genel olarak hayatına ve kitabın tanıtımına yer verilmiştir. Bu minvalde müellifin tanıtımı ile ilgili olarak onun ismine, ailesine, doğumuna, asrına, hocaları ve talebelerine, aile ve fikhî mezhebine, görevlerine, eserlerine, âlimlerin onun hakkındaki görüşlerine, şiir yönüne ve son olarak vefatıyla ilgili malumata yer verilmiştir. Eseriyle ilgili olarak da, eserin ismine ve müellife nisbetinin delillerine, müellifin yöntemine, eserinin kaynaklarına, müellifin ilmi durumuna, eserin ilim camiasındaki yeri gibi konulara yer verilmiştir. İkinci bölümde “*Fethu'r-Rahman bi-Keşfi mâ Yeltebisu fî'l-Kur'ân*” eserinin özelinde nahiv ve sarf ilimlerinin ne olduğuna değinilmiştir. Üçüncü ve dördüncü bölümlerde, ikinci bölümle aynı metot uygulanmış, “*Fethu'r-Rahman bi-Keşfi mâ Yeltebisu fî'l-Kur'ân*” çerçevesinde delâil ve belâğî fikirlerinin ne olduğuna değinilmiştir.²³

17. **حاشية فتح الجليل ببيان خفي انوار التنزيل على تفسير القاضي البيضاوي المسمى انوار التنزيل واسرار التأويل تأليف شيخ الاسلام ابي يحيى زكريا الانصاري من اول سورة الاحزاب الى آخر سورة الناس تحقيق ودراسة / Hâşiyetu Fethi'l-Celîl bi Beyânî Hafıyyi Envârî't-Tenzîl, alâ Tefsîri'l-Kâdî el-Beydâvî, el-Musemmâ Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl, Te'lîf Şeyhu'l-İslâm Ebî Yahya Zekerıyyâ el-Ensârî min Evveli Sûreti'l-Ahzâb ilâ Âhiri Sûreti'n-Nâs Tahkîk ve Dirâseten**

Bu çalışma, 2012 senesinde, ez-Zehrânî Ahmed b. Cârullah b. Âyid tarafından yapılmıştır. Bu çalışma Doktora çalışması olup, 1282 sayfadan oluşmaktadır. Bu çalışma Tefsiru'l-Kur'an ile ilgilidir.²⁴

²² el-Ensârî, *ed-Dureru's-seniyye*, 54-55.

²³ Kâdirî, Delûle, *el-Fikru'l-luğavî 'inde şeyhi'l-islam Ebî Yahya Zekerıyyâ el-Ensârî fî kitabihî Fethu'r-rahmân bi-keşfi mâ yeltebisu mine'l-Kur'ân* (Ferhat Abbas Suteyf - Cezair, Doktora tezi, 2012), 7-11.

²⁴ Ahmed b. Cârullah b. Âyid ez-Zehdânî, *Hâşiyetu fethi'l-celîl bi beyânî hafıyyi envârî't-tenzîl, alâ tefsîri'l-kâdî el-Beydâvî, el-musemmâ Envâru't-Tenzîl ve esrâru't-te'vîl, te'lîf Ebî Yahya Zekerıyyâ el-Ensârî min evveli sûreti'l-Ahzâb ilâ âhiri sûreti'n-Nâs tahkîk ve dirâseten* (yayımlanmamış: Mısır-Kahire-Câmi'atu'l-Ezher - Kuliyetu Usûliddîn, Doktora tezi - Tefsîri'l-Kur'an, 2012).

الجزء الأول من كتاب منهج الوصول الى تحرير الفصول "دراسة وتحقيق" لشيخ الإسلام أبي يحيى زين 18.
الدين زكريا بن محمد الأنصاري / el-Cüz'ü'l-Evvel min Kitapi Menheci'l-Vusûl ilâ Tahrîri'l-Fusûl
"Dirâseten ve Tahkîk" li Şeyhi'l-İslâm Ebî Yahya Zeynuddîn Zekerîyyâ b. Muhammed el-
Ensârî

Bu çalışma, Ürdün'ün Câmi'atu'l-Yermûk Üniversitesi'nde 2013 senesinde yapılmıştır. Kaynakça ve içindekiler dahil olmak üzere toplamda 309 sayfadan ibarettir. Bu eser, Abdullah es-Sâlih'in danışmanlığında, İnâs Dayfullah Abdulhakk el-Mûmînî tarafından usûlü'l-fıkıh alanıyla ilgili olarak yapılan Yüksek Lisans çalışmasıdır. Çalışma mukaddime ve sonuç ile birlikte iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümünde genel olarak el-Ensârî'nin hayatından söz edilmektedir. İkinci bölümde, üzerinde çalışma yapılan eserle ilgili başlıklara yer verilmektedir. Çalışmaya bütün olarak bakıldığı vakit, *Menheci'l-vusûl ilâ tahrîri'l-fusûl* eserinin birinci bölümünün tahkîk edilmesiyle alakalı olup, ilgili eserin iki mahtûtasının karşılaştırılarak yapıldığı görülmektedir. Bu eserin seçilmesinin sebebi, el-Ensârî'nin ilmi kişiliğinin üstünlüğü ve bu eserin kıymetinin büyük olması olarak beyan edilmektedir.²⁵

تعقبات زكريا الانصاري في حاشية الدرر السنية على شرح ابن الناظم للألفية 19.
el-Ensârî fî Hâşiyeti ed-Dureru's-Seniyye 'alâ Şerhi İbnu'n-Nâzım li'l-Elfiyye

Bu çalışma Ürdün'ün, Amman şehrinde 2013-2014 eğitim öğretim yılında, Câmi'atu'l-'Ulûmu'l-İslâmiyye el-'Alemiyye Üniversitesi'nde bitirilmiştir. Kaynakça ve içindekiler dâhil olmak üzere toplamda 224 sayfadan müteşekkildir. Bu çalışma, Kemal Cebrî 'Âbherî'nin danışmanlığında, Muştâk Sâlih Hüseyin tarafından Arap Dili Edebiyatı ile ilgili olarak yapılan Yüksek Lisans çalışmasıdır. Bu çalışma iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde *Elfiyye*'yi Nazmeden İbn Mâlik, İbn Mâlik'in oğlu ve el-Ensârî'nin hayatlarını içermektedir. İkinci bölümde *Elfiyye*'nin bâb sıralamasına uygun bir şekilde otuz yedi konu içerisinde el-Ensârî'nin nahiv ve sarf ilimleri ile ilgili değerlendirmelerine yer verilmektedir.²⁶

²⁵ İnâs Dayfullah Abdulhakk el-Mûmînî, *el-Cüz'ü'l-evvel min kitâbi menheci'l-vusûl ilâ tahrîri'l-fusûl* (Camiatu'l-Yermûk, 2014), 1-6.

²⁶ Hüseyin Salih Muştâk, *Ta'akkubât el-Ensârî fî hâşiyeti ed-Dureru's-seniyye 'alâ şerhi ibnu'n-nâzım li'l-elfiyye* (Câmi'atu'l-'ulûmu'l-İslâmiyye el-'alemiyye - Arap dili belâgatı, Yüksek Lisans tezi, 2013), 10.

20. النكة اللوزعية على شرح الجزرية من بداية الكتاب الى نهاية باب التجويد. *en-Nuketu'l-Levza'iyye*

'alâ Şerhi'l-Cezeriyye, min Bidâyeti'l-Kitâbi ilâ Nihâyeti Bâbi't-Tecvîd

Bu çalışma, tecvit ilmiyle ilgili olup, yayımlanmamış bir Doktora çalışmasıdır. Bu çalışma Sudan'ın, Câmi'atu Ummu Dermân el-İslâmiyye Üniversitesi - Usûluddîn kısmında okuyan, Cemal Numan Abdullah Yasin tarafından, 2014 yılında bitirilmiştir.²⁷

21. فتح الوهاب بشرح منهج الطلاب في الفقه الشافعي كلاهما للشيخ زكريا بن محمد بن احمد بن زكريا / الانصاري: دراسة وتحقيق كل من كتاب <العارية, الغصب, الشفعة, القراض, المساقاة, الاجارة> من اللوحة 361-323 *Fethu'l-Vehhâb bi Şerhi Menheci't-Tullâb fî'l-Fıkhi's-Şafî Kilâhumâ li's-Şeyh Zekereyyâ b. Muhammed b. Ahmed b. Zekereyyâ el-Ensârî: Dirâseten ve Tahkîk Kullun min Kitâbi (El'âriye, el-Ğasb, eş-Şuf'a, el-Kirâd, el-Musâkât, el-İcâre) Mine'l-Lavhati 323-361.*

Bu çalışma, Sudan, Ummu Derman el-İslâmiyye Üniversitesi'nde, es-Seyyid Eymen Ahmed tarafından yapılmış bir Yüksek Lisans tezidir. İslâm hukuku ile ilgili olan bu çalışma, Muhammed Şerif es-Savvâf'ın danışmanlığında yürütülmüş ve 2017 yılında bitirilmiştir.²⁸

22. أقوال زكريا الانصاري في التفسير من خلال كتابه منحة الباري بشرح صحيح البخاري من اول سورة / Akvâl Zekereyyâ el-Ensârî fî't-Tefsîr min Hilâli Kitâbihi *Minhatü'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî min Evveli Sûreti'l-Fâtihati ilâ Âhiri Sûreti Yûsuf Cem'an ve Dirâseten*

Bu çalışma, Suudi Arabistan'ın, İmam Muhammed b. Suud Üniversitesi'nde, Salah b. Abdullah b. Ali el-Esmerî tarafından yapılmış bir Yüksek Lisans tezidir. Tefsir ile ilgili olan çalışma, Buhârî'nin *Sahîhi*'ni şerh eden Zekereyyâ el-Ensârî'nin, *Minhatü'l-Bârî bi şerhi Sahîhi'l-Buhârî*'deki görüşlerini değerlendirmeye ilgilidir. 'İmâd b. Taha Ahmed er-Ra'ûş'in danışmanlığında yürütülen bu tez çalışması, 2018 yılında bitirilmiştir.²⁹

²⁷ Cemal nu'man Abdullah Yasin, *en-Nuketu'l-levza'iyye 'alâ şerhi'l-cezeriyye, min bidâyeti'l-kitâbi ilâ nihâyeti bâbi't-tecvîd* (Sudan - yayımlanmamış Doktora tezi: Câmi'atu ummu dermân el-İslâmiyye - Usûluddîn kısmı, Tecvit İlmi - Kur'an-ı Kerim, 2014).

²⁸ Eymen-Ahmed es-Seyyid, *Fethu'l-vehhâb bi şerhi menheci't-tullâb fî'l-fıkhi's-Şafî kilâhumâ li's-şeyh Zekereyyâ b. Muhammed b. Ahmed b. Zekereyyâ el-Ensârî 823-926 H. : Dirâseten ve tahkîk kullun min kitâbi (el'âriye, el-ğasb, eş-şuf'a, el-kirâd, el-musâkât, el-icâre) mine'l-lavhati 323-361* (yayımlanmamış: Sudan - Câmi'atu ummu dermân el-İslâmiyye - Külliyyeti's-Şerî'a, Yüksek Lisans tezi, 2017).

²⁹ Salah b. Abdullah b. Ali el-Esmerî, *Akvâl Zekereyyâ el-Ensârî fî't-Tefsîr min hilâli kitâbihi Minhatü'l-bârî bi şerhi Sahîhi'l-Buhârî min evveli sûreti'l-Fâtihati ilâ âhiri sûreti Yûsuf cem'an ve dirâseten* (yayımlanmamış: İmam Muhammed b. Suud Üniversitesi-Kur'an ve Kur'an İlimleri Bölümü, Yüksek Lisans tezi, 2018).

23. خلاصة الفوائد المحوية في شرح بهجة الوردية- للقاضي ابي يحيى زكريا الانصار الشافعي ت: من فصل 23. *Hülâsati'l-Fevâidi'l-Mahaviye fî Şerhi Behceti'l-Verdiye, li'l-Kâdî Ebî Yahya Zekerîyyâ el-Ensârî eş-Şâfiî: min Fasli Bâbi'l-Vesâyâ, ilâ Nihâyeti Bâbi't-Talâki: Dirâseten ve Tahkîkan*

Bu çalışma, Suudi Arabistan-Riyad'ın el-Melik Suud Üniversitesi'nden, Şemsuddîn Efnân Tarık Muhammed tarafından yapılmış bir Doktora tezidir. İslâm hukuku ile ilgili olan bu çalışma, el-'Arabî b. Muhammed el-İdrisî'nin danışmanlığında yürütülmüş ve 2020 yılında bitirilmiştir.³⁰

24. تحفة الراغبين في بيان امر الطواعين لابي يحيى زكريا بن محمد بن احمد بن زكريا الانصاري الخرجي / *Tufetü'r-Râğibîn fî Beyâni Emri't-Tavâ'in li Ebî Yahya Zekerîyyâ b. Muhammed b. Ahmed b. Zekerîyyâ el-Ensârî el-Hazrecî*

Bu çalışma, Irak'ın Bâbil Üniversitesi'nde, Mâcid Abd Zeyd Ahmed el-Hazrecî tarafından yapılmış bir Makaledir. Makale 2022 yılının, 12/4 sayısıyla, Mecelletü merkez Bâbil li'd-dirâsâti'l-insâniyye tarafından yayımlanmıştır. Makalenin konusu, Tâûn hastalığıyla ilgili olup 45 sayfadan oluşmaktadır.³¹

25. 'İnde Fıkhu'l-Vâkı' / فقه الواقع عند شيخ الاسلام زكريا الانصاري في احكام الزواج و الطلاق. *Şeyhi'l-İslâm Zekerîyyâ el-Ensârî fî Ahkâmî'z-Zevâci ve't-Talâk*

Bu çalışma, Mısır'ın Menyâ Üniversitesi'nde okuyan, Yusuf Ali Hasan Ali tarafından yapılmış bir Doktora tezidir. Fıkıhla ilgili olan bu çalışma, Âmâl Muhammed Abdulganî hanımefendinin danışmanlığında yürütülmüş, 2023 yılında bitirilmiştir.³²

26. Fetâvâ Şeyhi'l-İslâm / فتاوى شيخ الاسلام زكريا الانصاري في كتاب الاعلام والاهتمام في البيوع. *Zekerîyyâ el-Ensârî fî Kitâbi'l-İ'lâm ve'l-İhtimâm fî'l-Buyû'*

Bu çalışma, Irak'ın Bâbil Üniversitesin'de okuyan, Muhammed Hammâd Halil tarafından yapılmış bir Doktora tezidir. İslâm hukukuyla ilgili olan çalışma, Necm Abdunnasır'ın danışmanlığında yürütülmüş, Üniversitenin Salahuddîn Eyyûbi Salonunda, 21/05/2023 tarihinde kabul edilmiştir.³³

³⁰ Efnân Tarık Muhammed Şemsuddîn, *Hülâsati'l-fevâidi'l-mahaviye fî şerhi behceti'l-verdiye, li'l-kâdî Ebî Yahya Zekerîyyâ el-Ensârî eş-Şâfiî*, 926 H.: min fasli bâbi'l-vesâyâ, ilâ nihâyeti bâbi't-talâki: dirâseten ve tahkîkan (yayımlanmamış: Suudi Arabistan-Riyad-Câmi'atu'l-Melik Suud-Kulliyeti't-Terbiye, Doktora tezi - Fıkhu'l-İslâmî, 2020).

³¹ Mâcid Abd Zeyd Ahmed el-Hazrecî, *Tuhfetü'r-râğibîn fî beyâni emri't-tavâ'in li Ebî Yahya Zekerîyyâ b. Muhammed b. Ahmed b. Zekerîyyâ el-Ensârî el-Hazrecî* (926/1520), *Irak/Câmi'atu Bâbil - merkez Bâbil li'd-dirâsâti'l-hadariyye* 12/4 (2022).

³² Hasan Ali Yusuf Ali, *Fıkhu'l-vâkı' 'inde Şeyhi'l-İslâm Zekerîyyâ el-Ensârî fî ahkâmî'z-zevâci ve't-talâk* (yayımlanmamış: Mısır - Menyâ Üniversitesi, Doktora tezi- Kulliyeti'l-âdâb, 2023).

³³ Muhammed Hammâd Halil, *Fetâvâ şeyhi'l-İslâm Zekerîyyâ el-Ensârî* (926-1520) *fî kitâbi'l-i'lâm ve'l-ihimâm fî'l-buyû'* (yayımlanmamış: Irak - Bâbil Üniversitesi, Doktora tezi- Fıkhu'Usûli'l-Fıkhu, 2023).

3.2. Türkiye’de Yapılan Akademik Çalışmalar

el-Ensârî, çok önceden Türkiye’de akademik alanda çok tanınmasa da son zamanlarda birtakım akademik çalışmalara konu olmaya başlamıştır. Yaptığımız incelemelerde ülkemizde el-Ensârî ile ilgili tefsir, hadis, fıkıh, felsefe ve din bilimleri alanlarında altı Yüksek Lisans tezi, iki makale, bir tane de ansiklopedi maddesi olmak üzere, toplamda 9 akademik çalışmaya rastladık. Bu çalışmalar şunlardır.

1. *Kâdî Zekerıyyâ el-Ensârî’ye Ait Kırk Hadis Şerhi’nin Tahkîk ve Değerlendirilmesi*

Bu çalışma, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslâm Bilimleri, Hadis Bilim Dalı’nda, 2018 senesinde yapılmıştır. Kaynakça ve içindekiler dâhil olmak üzere toplam 184 sayfadan oluşmaktadır. Bu eser, Mahmut Yeşil’in danışmanlığında, Tahsin Gider tarafından Hadis ilmiyle ilgili olarak yapılan Yüksek Lisans çalışmasıdır. Üç bölümden oluşan bu çalışmanın birinci bölümünde, Nevevî’nin (öl. 676/1277) ve el-Ensârî’nin (öl. 926/1520) hayatlarından söz edilmektedir. İkinci bölümünde kırk hadis mecmualarından ve mahiyetlerinden bahsedilmektedir. Üçüncü bölümde el-Ensârî’nin eseri hakkındaki malumata ve hadislerin değerlendirilmesine yer verilmektedir.³⁴ Çalışmada, kırk hadisleri derleyen eserlerin, H. 2. yüzyılın yarısından itibaren ortaya çıktığını, kırk hadislerle ilgili çalışmaların “Ümmetimin dinî işlerine dair kırk hadis derleyen kimseyi Allah Teâlâ fakîhler ve âlimlerle beraber haşreder.”³⁵ Meâlindeki zayıf bir hadise dayandığı belirtilmektedir. Bu eserde, Nevevî’nin tariklerinin çok olsa da, hadis hâfızlarının bu konudaki hadisin zayıf olduğuna ittifak ettikleri, Nevevî kırk hadisini derlerken bu hadise değil, “Rasûlullah’tan duyduklarını iyice öğrenip onu duymayanlara aynen nakledenlerin, Allah yüzünü ak etsin...”³⁶ diye dua ettiği hadise ve benzeri rivâyetlere dayandığı ifade edilmektedir. Mahiyeti hakkında bilgi bulunmayan ilk kırk hadis derlemesinin, Abdullah b. Mubârek (öl. 181/797) tarafından kaleme alındığı ifade edilmektedir. Ardından Muhammed b. Eslem et-Tûsî (öl. 242/857)’nin el-Erba’ûn’unu bâblara göre tasnîf ettiği ifade edilmiştir. Bu geleneği Nevevî ve İbn Hacer (öl. 852/1448)’in devam ettirdikleri belirtilmiştir. Yine bu çalışmada, İbnu’s-Salâh (öl. 643/1245)’in, fıkıhın ana kaidelerinin esasını teşkil eden hadislerden yirmi altısını derleyerek kaleme aldığı *el-ehâdisu’l-küllıyye elletî ‘aleyhâ medâru’d-dîn* adlı eserine, Nevevî’nin on altı hadis ekleyerek kırk iki hadisten meydana getirdiği bilgisine yer verilmiştir. *el-Erba’ûn*’u

³⁴ Tahsin Gider, *Kâdî Zekerıyyâ el-Ensârî’ye ait kırk hadis şerhi’nin tahkîk ve değerlendirilmesi* (Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalı - Hadis Bilim Dalı, Yüksek Lisans tezi, 2018), 1,2.

³⁵ Ebû Amr Yusuf b. Abdullah b. Muhammed b. Abdilberr b. ’Asım en-Nemerî (463/1071) el-Kurtbî, *Câmiu beyânî’l-’ilim ve fadlihi*, thk. Ebî’l-Eşbâl ez-Zührî (Suudi Arabistan: Dâru İbnu’l-Cevzî, 1994), 1/197; 209. Hadis.

³⁶ Ebû Abdullah Muhammed b. Selâme b. Ca’fer b. Ali b. Hakmûn el-Mısrî (454/1062) el-Kadâ’î, *Müsnedu’s-şihab*, thk. Hamdî b. Selefî İbn Abdülmecid (Beyrut: Müessesetü’r-risâle, 1986), 2/307; 1421. Hadis.

benzerleriyle kıyaslanmayacak derecede şöhrete kavuştuğu, üzerine birçok şerh yazıldığı ifade edilmiştir. el-Ensârî'nin ele aldığı şerh çalışması da bunların içerisinde önemli olan şerhlerden birisi olduğu beyan edilmiştir.³⁷

2. Zekeriyâ el-Ensârî'nin *Fethu'l-Vehhab Bişerhi Menheci't-Tullâb Adlı Kitabının Kitabı'l-Bûyû'dan Kitabı'l-Ferâiz'e Kadar Olan Kısımının Tahkîki*

Bu çalışma, İstanbul, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslâm Bilimleri'nde, 2018 senesinde yazılmıştır. Kaynakça ve içindekiler dâhil olmak üzere toplam 365 sayfadan müteşekkildir. Bu eser, Ahmet Efe'nin danışmanlığında, Yusup Ataev'in yaptığı fıkıh ile ilgili Yüksek Lisans çalışmasıdır. Üç bölümden oluşan bu çalışmanın birinci bölümü Nevevî'nin ve el-Ensârî (öl. 926/1520)'nin hayatlarından kısaca söz etmektedir. İkinci bölümde *Fethu'l-vehhab bişerhi menheci't-tullâb* eserinin tanıtımına yer verilmektedir. Şöyle ki; ilk önce metin, şerh ve eserin müellife nispeti ile ilgili bilgiler verilmiştir. Daha sonra içindeki meselelerin sunum yöntemine, müellifin başvurduğu fıkıh ve hadis kaynaklarına, âlimlerden nakillerine ve diğer kaynaklara yer vermektedir. Üçüncü bölümde ise bu eserin metni tahkîk edilmiştir.³⁸

3. Zekeriyâ el-Ensârî'nin, *el-Matlâ Şerhû'l-Îsâgûcî Adlı Eserinin Tahkîk ve Tercümesi*

Bu çalışma Meysa Avcı tarafından M. Tahir Yaren'in danışmanlığında, 2019 yılında Yalova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri alanında Yüksek Lisans tezi olarak yapılmıştır. Çalışma, giriş, sonuç ve kaynakça dâhil toplam 121 sayfadan ibarettir. Tezin 77. Sayfasından itibaren, üzerinde çalışma yapılan eserin el yazmasına ait resimler teze konulmuştur. Eserin özet kısmında, 14. ve 15. yüzyılları arasında mantığın gelişimi göz önüne alındığında, yeni eserlerin ele alınmadığını; ancak daha önce telif edilen eserlerin şerh ve haşiyelerinin ortaya çıktığı dönem olarak belirtilmiştir. *Îsâgûcî* eserinin, mantık ilmine bir girizgâh kabul edildiği, mantık ilminde önemli bir eser olduğu vurgulanmıştır. 13. yy.'da Ebherî'nin kaleme aldığı *Îsâgûcî*, bu coğrafyada oldukça yaygınlaşmış, medreselerde okutulan eserler arasına girdiğine vurgu yapılmıştır.³⁹ Eserin giriş kısmında mantık kavramının ilk olarak kimin tarafından kullanıldığı, akabinde mantığın İslâm âlemine ilk olarak ne zaman girdiği ve nasıl geliştiği belirtilmiştir. *Îsâgûcî* eserinin İslâm âlemindeki yeri şu şekilde

³⁷ Gider, *Kâdî Zekeriyâ el-Ensârî'ye ait kırk hadis*, 6-7.

³⁸ Ebû Yahya Zekeriyâ b. Muhammed b. Ahmed (926/1520) el-Ensârî - Yusup Ataev, *Zekeriyâ el-Ensârî'nin Fethu'l-vehhab bişerhi menheci't-tullâb adlı kitabının kitabı'l-bûyû'dan kitabı'l-ferâiz'e kadar olan kısmının tahkîki* (Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi SBE Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans tezi, 2019), 10-11.

³⁹ Meysa Avcı, *Zekeriyâ el-Ensârî'nin, el-Matlâ şerhû'l-îsâgûcî adlı eserinin tahkîk ve tercümesi* (Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri, Yüksek Lisans tezi, 2019), 5.

anlatılmaktadır: İslâm dünyası, mantık ile ilk olarak Emeviler dönemindeki tercüme faaliyetleriyle karşılaşmıştır. Sonraki süreçte Abbasiler ve Memlûkler döneminde yaygınlaşarak devam etmiştir. Tercüme faaliyetlerini kapsayan matematik, fizik, felsefe, mantık, tıp gibi ilimler Arapçaya tercüme edilerek İslâm medeniyetine girdiği ifade edilmiştir. Tercüme faaliyetleri zamanla Müslümanlar arasında büyük mantıkçıların yetişmesine ortam hazırladığı ifade edilmektedir. Felsefenin diğer alanlarında olduğu gibi bu konuda da Ebû Nasr Muhammed el-Farabi (öl. 339/950) ve İbn Sina (öl. 428/1037) en başta gelen isimlerden olduğu belirtilmiştir. Bu çalışmada ayrıca İslâm dünyasında mantık ile ilgili çalışmaların, *Organon* adlı eserin Arapça'ya tercümesi ile başladığı bildirilmektedir.⁴⁰

4. Şeyhu'l-İslâm Zekeriyya el-Ensârî ve Tefsirciliği

Bu çalışma, Mehmet Zülfi Cennet'in danışmanlığında, Bingöl Ün. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı'ndan mezun olan olan, Mahmud Ruccu tarafından yapılmıştır. Bu çalışmanın ismi, Şeyhu'l-İslâm Zekeriyya el-Ensârî ve Tefsirciliği'dir. Bu minvalde onun tefsir ile ilgili yaptığı çalışmalarına veya tefsir ile ilgili görüşlerine bakılarak bu çalışma meydana getirilmiştir. Bu çalışma Yüksek Lisans olup 2022 yılında bitirilmiştir.⁴¹

5. Zekeriyyâ el-Ensârî'nin *Esnâ'l-Metâlib* Adlı Eserinde Aile Hukuku İle İlgili Kaideler

Bu çalışma, Huzeyfe Çeker'in danışmanlığında, Necmettin Erbakan Üniversitesi'nde Zıryan Mohammed Pıraka tarafından yapılmıştır. Bu çalışmanın ismi, Zekeriyyâ el-Ensârî'nin *Esnâ'l-metâlib* Adlı Eserinde Aile Hukuku İle İlgili Kaidelerdir. Bu çalışma Yüksek Lisans olup 2022 yılında bitirilmiştir.⁴²

6. Kâdî Zekeriyyâ el-Ensârî'nin *Esnâ'l-Metâlib* Adlı Eserindeki Fikhî Kâideler (İbadât Bölümü)

Bu çalışma, İbrahim Çapak'ın danışmanlığında, Bingöl Üniversitesi'nde Ammar Hişam Ahmad tarafından yapılmıştır. Bu çalışmanın konusu, Kâdî Zekeriyyâ el-Ensârî'nin *Esnâ'l-Metâlib* Adlı Eserindeki Fikhî Kâideler (İbadât Bölümü)'dir. Bu çalışma Yüksek Lisans düzeyinde olup 2022 yılında bitirilmiştir.⁴³

⁴⁰ Avcı, *Zekeriyyâ el-Ensârî'nin, el-Matlâ şerhü'l-isâgûcî*, 1.

⁴¹ Mahmud Ruccu, *Şeyhülislam Zekeriyya el-Ensârî ve tefsirciliği* (Bingöl Üniversitesi, yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi, 2022).

⁴² Mohammed Pıraka Zıryan, *Zekeriyyâ el-Ensârî'nin Esne'l-Metâlib adlı eserinde aile hukuku ile ilgili kaideler* (Necmettin Erbakan Üniversitesi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi, 2022).

⁴³ Hişam Ahmad Ammar, *Kâdî Zekeriyyâ el-Ensârî'nin Esna'l-Metâlib adlı eserindeki fikhî kâideler (İbadât bölümü)* (Bingöl Üniversitesi, Yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi, 2022).

7. Ahmet Özel ve Cengiz Kallek Tarafından Kaleme Alınan DİA'daki “Zekerıyyâ el-Ensârî” Maddesi

Özel ve Kallek bu maddede el-Ensârî'nin hayatıyla ilgili olarak doğumunu, nesebini, ilim tahsilini, hocalarını, öğrencilerini, ilmî seyahatlerini, eserlerini, görevlerini ve vefatını ele almışlar. Doğumu ve vefatına ilgili zikredilen ihtilaflı tarihlere atıfta bulunmuşlar. Ayrıca onun müceddid olduğunu belirtmişler. Eserlerinin çoğunun tefsir, hadis, fıkıh gibi konulara ayrıldığını belirtmişler. Bu eserleri rakamlandırıp haklarında kısaca bilgi vermişler. Bu madde TDV İslâm Ansiklopedisi'nin, 2013 yılında İstanbul'da basılan 44. cildinde, 212-215 numaralı sayfalarda yer almıştır.⁴⁴ Bu çalışma her ne kadar ansiklopedi maddesi olsa da el-Ensârî hakkında önemli ve geniş malumat vermesi bakımından önemli bir çalışma olduğunu söyleyebiliriz.

8. Şâfiî Usûlcülerin Değerlendirme ve Tercih Yaparken Sünnet ve Hadis Meselelerine Yaklaşımı Zekerıyya el-Ensârî Örneği

Bu makale Nurullah Agitoğlu tarafından kaleme alınmış ve *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*'nin 2018 yılı 3. sayısında yayımlanmıştır. Agitoğlu, adı geçen çalışmasında, hicrî ilk iki yüzyılda ortaya çıkan Hicaz fıkıhı ile Irak fıkıhından orijinal bir sentez meydana getiren, Şâfiî (öl. 204/820)'ye nispet edilen ekole Şâfiî denildiğini belirtmektedir. Bağlayıcılık açısından hadisler için ittisâl şartını yeterli bulan Şâfiîlerin, haberlerle amel etmek için ilâve şartlar ileri sürülmesine karşı çıktıklarından, Hanefî ve Mâlikî çevrelerinin bu yönde geliştirdiği formülleri eleştiri konusu yaptıklarını ifade etmiştir. Buna bağlı olarak haber-i vâhidle haram ve vâcibin sâbit olamayacağı yaklaşımını eleştirdiklerini, hükme delâlet noktasında zannîlik bulunmaması kaydıyla bu tür hükümlerin haber-i vâhide dayandırılabilceği ilkesini benimsediklerini ifade ettiklerini belirtmiştir. Bu tür konuları genişçe ele alan ve değerlendirme yoluna giden önemli Şâfiî usûlcülerinden biri Ebû Yahyâ Zekerıyyâ b. Muhammed b. Ahmed el-Ensârî (öl. 926/1520) olduğunu ortaya koymuştur. el-Ensârî'nin, kaynaklarda el-imâm, el-hâfiz, Şeyhü'l-İslâm gibi lakaplarla anıldığını izah etmiştir. Neredeyse bütün dinî ilimler alanındaki geniş bilgisinin yanında, Şâfiî mezhebinin temel eserlerini anlama, onların tercihleri arasında değerlendirme ve tercih yapma konusunda uzman olduğunu beyan etmiştir. Eserleri, mezhep görüşlerinin âyet ve hadislerle temellendirilmesi, ta'lîl edilmesi, önceki ulemânın hatalı bulunan nakil ve görüşlerinin eleştirilmesi, hadisleri tahrîc ederek kaynaklarının ve bu konuda âlimlerin değerlendirmelerinin belirtilmesi bakımından önem taşıdığı zikredilmiştir. Bundan dolayı eserleri daha sonraki Şâfiî âlimleri arasında itibar gördüğü, mezhebin meseleleri

⁴⁴ Özel-Kallek, “el-Ensârî”, 44/212-215.

konusunda dayanak olduğu, üzerine çeşitli ihtisar, şerh ve hâşiye çalışmaları yapıldığı malumatına yer vermiştir.⁴⁵

9. el-Ensârî'nin *Tuhfetu'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*'deki Şerh Metodu

Bu makale, Abdusselam Takdemir tarafından kaleme alınmış ve *ISOREJ (The Journal of International Social Research and National Education - Uluslararası Sosyal Araştırmalar ve Ulusal Eğitim Dergisi)*'nin Year:7 / Sayı: 4 (Aralık 2023) isimli sayısında yayımlanmıştır. Makale başlığı, “el-Ensârî'nin *Tuhfetu'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*'deki Şerh Metodu” şeklindedir. Takdemir, adı geçen makalesinde, ilk olarak el-Ensârî'nin hayatını, ilmi kişiliğini ve eserlerini beyan etmiştir. el-Ensârî'nin, şerh metoduna bölümünde ise, onun *Tuhfetu'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*'deki şerh metodunu özet bir şekilde ortaya koymuştur. Şöyle ki; ilk olarak şerhinde kitaplar ve bâblarla ilgili metodunu ortaya koymuştur. Akabinde kelimeler ve muhtevayla ilgili metodunu ortaya koymuştur. Bilahere el-Ensârî'nin, şerhindeki fıkıh, itikâdî, tasavvuf, tıp ve Kur'an-ı Kerim konularıyla ilgili metodunu ortaya koymuştur.⁴⁶

el-Ensârî'nin eserleriyle ilgili olarak, yurt içinde ve yurt dışında yapılan akademik çalışmaların, burada zikrettiğimiz akademik çalışmalarla sınırlı olmadığını belirtmek isteriz. Yurt içinde ve yurt dışında, Zekerîyyâ el-Ensârî ile ilgili yapılan çalışmaların bir araya toplamakla ilgili, bir çalışmanın yapılmasının faydalı olacağı kanaatindeyiz.

⁴⁵ Nurullah Agitoğlu, “Şâfiî usûlcülerin değerlendirme ve tercih yaparken sünnet ve hadis meselelerine yaklaşımı: Zekerîyya el-Ensârî örneği”, *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 10/3 (21 Ağustos 2018), 873.

⁴⁶ Abdusselam Takdemir, “el-Ensârî'nin *Tuhfetü'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*'deki Şerh Metodu – El-Ensârî's Commentary method in *Tuhfetü'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*”, *ISOREJ (The Journal of International Social Research and National Education - Uluslararası Sosyal Araştırmalar ve Ulusal Eğitim Dergisi)* Year:7 / Sayı: 4 (Aralık 2023).

BİRİNCİ BÖLÜM

ZEKERİYYÂ EL-ENSÂRÎ'NİN HAYATI VE İLMÎ KİŞİLİĞİ

1.1. Zekerîyyâ el-Ensârî'nin Yaşadığı Asra Genel Bir Bakış

Çalışmamızın bu kısmını el-Ensârî (öl. 926/1520)'nin yaşadığı dönemi göz önünde bulundurarak, Memlûklerle ilgili gerek ilmi durumu gerekse sosyal, siyasi ve kültürel durumları genel anlamda gözler önüne sereceğiz. Konunun bütünlüğü için yer yer Memlûklerle ilgili el-Ensârî'nin öncesinden de söz edeceğiz. el-Ensârî'nin ömrü son bulmadan çok kısa bir süre önce Memlûklerin dönemi son bulduğu için el-Ensârî'den sonraki süreçten söz etmeyeceğiz.

Memlûkler, Eyyûbîlerden sonra Osmanlılar'ın yükselme dönemine kadar İslâm dünyasının önderliğini üstlenmiş bir devlettir. İki buçuk asır kadar bir süre Mısır, Suriye ve Hicaz gibi önemli bölgelerde hüküm süren Memlûkler, doğuda Moğol, batıda ise Haçlı saldırılarının arttığı bir dönemde kurulmuş ve hemen ardından bu saldırılara karşı büyük bir başarı elde ederek o dönemde İslâm ülkeleri içerisinde en güvenli bölge konumuna gelmişlerdir.⁴⁷

el-Ensârî'nin doğumundan vefatına kadar tüm hayatına baktığımızda ömrünün tümünü, Bahri Memlûklerden sonra gelen, Burcî Memlûkler döneminde geçirmiştir.⁴⁸ Memlûk/Memâlik sözlükte köle demektir.⁴⁹ Memlûk, Memâlik'in müfredi olup, terim anlamı, toplumda birçok amaçla kullanılmak üzere satın alınan, alım satımı yapılan ve özgürlüğü elinde olmayan kölelere denilmektedir.⁵⁰ Anne babası hür olup kendisinin köle olduğu kişilere de Memlûk denilmektedir.⁵¹ Memlûkler, farklı ırklardan oluşan kölelerdir. Memlûkleri satın alanlar kendilerini korusun diye onlara askeri eğitim veriyordu. Bundan dolayıdır ki Memlûkler, kurdukları devleti yaklaşık üç asır boyunca askeri hükümle idare etmişlerdir. Memlûklerin içinde en güçlü kişi kim ise, tahta çıkma hakkı da ona aitti.⁵² İlk olarak, Selahattin el-Eyyûbî (öl. 589/1193) tarafından Haçlılara karşı çıkabilmek için Memlûkler'den 12.000 kişiyi satın aldığı belirtilmiştir. Bazen bir vergi bedeli olarak da Memlûklerin takasta

⁴⁷ Fatih Çimen, *Memlûkler dönemi hadis tartışmalarında Bedreddin ez-Zerkeşî'nin yeri* (yayımlanmamış Doktora tezi: Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019), 42.

⁴⁸ İsmail Yiğit, "Memlûkler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 2004), 29/93; Samî b. Abdullah b. Ahmed el-Mağlûs, *Atlas tarih asri'l-Memlûkî* (Riyâd: Mektebetü'l-'Ubeykân, 2013), 169.

⁴⁹ Mevlüt Sarı, *el-Mevârid Araçça-Türkçe lügat* (İstanbul: İpek yayınları, 1982), 1461.

⁵⁰ Ahmed Muhtârî'l-'abâdî, *kıyâm Devleti'l-Memâlikî'l-ûlâ fî ve's-şâm* (Beyrut: Dâru'n-nahdati'l-'Arabiyye, 1986), 11; Atiyye el-Kûsâ, *Mevsûatu's-sekâfiyyetu't-târihiyye ve'l-eseriyye ve'l-hadariyye asru Salâtîni'l-Memâlik* (Kahire: Dâru'l-fikri'l-Arabî, 2006), 3; Muhammed Süheyl Takkûş, *Târihu'l-Eyyûbiyyîn fî Mısır ve bilâdi's-Şâm ve iklîmi'l-cezîre* (Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 2008), 391; Ali Muhammed Muhammed es-Sallâbî, *es-Sultan Seyfuddîn Kutuz ve ma'reketu 'Aynu Câlût* (Kahire: Muessesetu ikra', 2009), 21.

⁵¹ Ebû'l-Fadl Cemâlu'd-dîn Muhammed b. Mukrim b. Ali el-Ensârî er-Raflî'î el-İfriki (711/1311) İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, 1993), 10/493.

⁵² Mahmud Rızık Selim, *'Asru Salâtîni'l-Memâlik ve netâcuhu'l-'ilmiyyi ve'l-edebiyyi* (Mısır: Mektebetü'l-âdâb, 1962), 1/14; Nakûlâ Ziyâde, *Dimaşk fî 'asri'l-Memâlik* (Beyrut: Mektebetu Lübnan, 1966), 24.

kullanıldıkları ifade edilmiştir. Daha sonra gerekli tüm askeri eğitim ve donanımları yapılmış ve her geçen gün sayıları artmıştır. Öyle bir seviyeye ulaşmışlar ki Asya kıtasından olan askerler arasından en yüksek makama ulaşmışlar. Yıllar ilerledikçe Memlûkler de nüfuzlarını güçlendirmiş ve devlet yönetiminde git gide söz sahibi olmuşlardır.⁵³ Arap âleminin içinde bulunduğu olumsuz durumlardan ötürü Memlûklü devletin kurulması kaçınılmaz olmuştur. Haçlılar'ın ve Moğollar'ın saldırılarını bertaraf etmek için farklı yerlerden Memlûkler getirilmiştir. Memlûkler, bu vesilelerle devletin yönetimini ele geçirmişler. Yaklaşık üç asır boyunca yönetim onların elinde kalmıştır.⁵⁴

1.1.1. Siyasi Durum

el-Ensârî'nin, yüz yıllık ömrünü içinde yaşadığı Memlûkler devleti, yaklaşık 300 senelik bir ömre sahiptir. Bu devlet, Eyyûbîlerin yıkılması ile Osmanlıların Mısır'ı ele geçirmesi arasında geçen sürede Mısır ve Suriye'de hâkimiyeti elinde tutan bir devlettir. Memlûkler köle iken, mevlâlarına galebe edip hükmü ele geçirmişler. Kendileri Mısır gibi zengin bir devleti idare etmeye başladılar. Bu şekilde idareyi ele geçirme yöntemine inanmak zor olsa da Memlûkler kısa süre içerisinde hâkimiyetlerini halka kabul ettirmişlerdir. Bugünün köleleri yarının sultanları olmuşlar. Memlûklerin siyasi yönetim şekli oligarşiydi.⁵⁵

Memlûkler H. 648/923 ile M. 1250/1517 yılları arasında Mısır, Şam, Hicaz, Lübnan ve Filistin'e egemen olmuşlar. Memlûklerin kontrol ettiği bu yerler daha sonra Osmanlı Devleti'nin kontrolüne geçmiştir.⁵⁶ Memlûkler devleti, Bahri ve Burcî/Çerkesî olmak üzere iki kısma ayrılmaktaydı. Bahri Memlûkler, H. 648/1250-784/1382 tarihleri arasında varlık göstermişlerdir.⁵⁷ Bahri Memlûklerin ilk sultanı, ez-Zahir Baybars el-Bundukdârî'dir. Bu sultan H. 658-676 arasında hüküm sürmüştür.⁵⁸ Bahri Memlûklere bu ismin verilmesinin sebebi, el-Meliku's-Salih Necmuddîn Eyub (H. 637/647 M.1240-1249) zamanında sayıca çoğalan Memlûkler halka zarar verince Sultan onları bir yerde toplama kararı alır. Nil nehrinin ortasında onlara bir kale yaptırıp onları burda toplamasından ötürü bu ismin onlara verildiği ifade

⁵³ el-Mistârî Corc Yanc, *Tarih Mısır min ahdi'l-Memâlik ilâ nihâyeti hükmü ismail*, çev. Ali Ahmed Şukrî (Kahire: Mektebetu Medbûlî, 1996), 22; Fethî Salim Hamîdî-Fâiz Ali Buhayt el-Lehebî-el-Hadîdî, *Cevânib mine'l-hayati's-siyasiyeti ve'l-iktisadiyye ve'l-ictima'iyye fi'l-'asri'l-Memlûkî* (Irak: Câmi'atu Musul/Kulliyeti'l-'Ulûmi'l-İslâmiyye, 2014), 17; Muhammed Süheyl Takkûş, *Târîhu'l-Memâlik fi Mısır ve biladi's-Şâm* (Beyrut: Dâru'n-nefâis, 1997), 15-16; Enver Zakleme, *el-Memâlik fi Mısır safahat fi târihi Mısır* (Kahire: Mektebetu Medbûlî, 1995), 18-19; el-Kûsâ, *Mevsûatu's-sekâfiyyetu't-târihiyye ve'l-eseriyye ve'l-hadariyye*, 3-4.

⁵⁴ İsmail eş-Şerbînî el-Beyyûmî, *Musadarâtî'l-Emlâk fi'd-devleti'l-İslamiyye asru Salâtîni'l-Memâlik* (Mısır: el-hey'eti'l-Mısıriyyeti'l-'ammeti li'l-kutub, 1997), 18-19.

⁵⁵ es-Sîr Velîm Mûyer, *Tarih devleti'l-Memâlik fi Mısır* (Kahire: Mektebetu Medbûlî, 1995), 202-203.

⁵⁶ el-Kûsâ, *Mevsûatu's-sekâfiyyetu't-târihiyye ve'l-eseriyye ve'l-hadariyye*, 6; Mahmut Şakir, *et-Târîhu'l-İslâmî el-'ahdu'l-Memlûkî* (Beyrut-Dimaşk-Ummân: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1991), 71; Ziyâde, *Dimaşk fi 'asri'l-Memâlik*, 24.

⁵⁷ Takkûş, *Târîhu'l-Memâlik fi Mısır ve bilad*, 35.

⁵⁸ Velîm Mûyer, *Tarih devleti'l-Memâlik*, 47.

edilmiştir.⁵⁹ Sultan Kalavûn döneminde sayıca çokça satın alınıp kalenin içinde yapılan burçlara yerleştirilmelerinden ötürü Burcî (Çerkesî) ismini alan bu kısım Memlûkler⁶⁰ ise 784/1382-923/1517 yılları arasında hüküm sürmüşlerdir. el-Ensârî, Burcî Memlûkler'in son yüz senesinde yaşamıştır. Burcî Memlûkler devleti, kendinden önceki Bahrî Memlûkler devletinin devamı olup onlarda mevcut olan siyaseti, kültürü, nizam ve sistemi devam ettirmişlerdir. Bu devleti tesis eden ilk sultan el-Meliku'z-Zahir Ebû Sait Seyfuddîn Berkûk'tur. Çerkesî veya Çerâkis ismi ise uzun bir süre sonra Memlûkler'in bu ikinci kısmına isim olarak verilmiştir.⁶¹ Memlûk sultanları, devletlerini güç, kuvvet, en çok köleye sahip olma gibi kriterlere uygun olacak şekilde bir veraset sistemiyle yönetmişlerdi. Bir sonraki sultan, mevcut sultan daha hayatta iken bile, bu kriterleri daha iyi bir şekilde yerine getirebilse, mevcut sultanı hemen azledip onun yerine geçmeye hak sahibi olabilmekteydi.⁶²

Burcî Memlûklerin sultanları Hoşkadem ve Temirboğa ikilisi hariç hepsi Burcî'lerdendir.⁶³ Burcî Memlûkler, devletin en üst kademelerinde kendi ırklarından insanları yerleştirir, mücadele ve savaş ile hüküm elde ederlerdi.⁶⁴

Memlûklerin zamanında devleti ve milleti idare etme yöntemi askeri usûldü. Askeriye tabakası, iktidarı, makam ve mevkiyi kendilerine almışlardı. Memlûklerin hükmettiği halk, tek bir etnik kökenden olmadıkları için, onları kendilerinden küçük görmekle beraber, konum ve kıymet bakımından onları askeriye tabakasına dâhil etmemekteydiler. Yönettikleri yerin nimetlerini kendilerine alır, halkla bunları paylaşmazlardı. Bununla birlikte yönettikleri yerlere konaklama yerleri, hanlar, hamamlar, toplantı merkezleri, yeme/içme sebilleri ve hastane gibi birçok sosyal projeleri de hayata geçirmişlerdi. Memlûkler iyi bir konuma gelmeden önce, emîr ve sultanların hem terbiyesinden hem de askeri tecrübesinden geçmeleri, onların sağlık ve

⁵⁹ el-Leḥîbî-el-Hadîdî, *Cevânib mine'l-hayati's-siyasiyyeti ve'l-iktisadiyye ve'l-ictima'iyye*, 18.

⁶⁰ Takiyyuddîn ebî'l-Abbâs Ahmed b. Ali b. Abdulkadir (845/1441) el-Makrizî, *el-Mevâ'iz ve'l-i'tibar fî zikri hutati ve'l-âsâr* (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-'ilmiyye, 1997), 3/420.

⁶¹ 'Arâbe Nûru'l-Hudâ vd., *Devletu'l-Memâlik fî Mısır* (yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi: Cezair Cumhuriyeti Kalme Üniversitesi, Genel Tarih, 2017), 29; Hekîm Emîn Abdusseyyid, *Kıyamu devletü'l-Memâlikî's-saniye* (Kahire: ed-Dâru'l-fûmiyye, 1966), 11-13; es-Seyyidi'l-Bâz el'Arînî, *el-Memâlik* (Beyrut: Dâru'n-naḥdati'l-ğarbiyye, ts.), 56-57; Ahmed Muhtar el-'Abâdî, *et-Târîhu'l-Eyyûbî ve'l-Memlûkî* (İskenderiyye: Muessesetu şebâb el-Câmi'a, 1992), 265-266; Takkûş, *Târîhu'l-Memâlik fî Mısır ve biladi's-Şâm*, 323-327; Abdurrahman el-A'râc, *'Alâkât duvelu'l-mağribi'l-islâmî bi duveli'l-Memâlikî siyâsiyyen ve sekâfiyyen beyne'l-karneyni's-sâbi'i ve't-tâsi'i hicriyeyn* (Tilmisan Ebî Bekir Belkayd Üniversitesi, Doktora, 2012), 55; Leylâ İbrahim Nâfî, *el-Hayatu's-sekâfiyye fî Mısır fî'l-asri'l-Memlûkî* (Libya/Câmi'atu Mısratuhu - Külliyyeti'l-âdab - kısmu't-târîh, Yüksek Lisans tezi, 2013), 24; el-Kûsâ, *Mevsûatu's-sekâfiyyetu't-târîhiyye ve'l-eseriyye ve'l-hadariyye*, 44; el-Mağlûs, *Atlas tarih asri'l-Memlûkî*, 167-169.

⁶² Ahmed Avdat vd., *Târîhu'l-Mûğul ve'l-Memâlik mine'l-karni's-sâbi'i'l-hicrî hatta'l-karni's-sâlisi 'aşere'l-hicrî* (İrbed: Dâru'l-kindî, 1990), 139.

⁶³ Said Abdulfettah 'Aşûr, *Mısır ve's-Şam fî 'asri'l-Eyyûbiyyîn ve'l-Memâlik* (Beyrut: Daâru'n-naḥdati'l-ğarbiyye, 1972), 229.

⁶⁴ Kasım Abduhu-Ali es-Seyyid Kasım-Ali, *el-Eyyûbiyyîn ve'l-Memâlik et-târîhu's-siyâsî ve'l-askerî* (el-Cezîre: 'Aynun li'd-dirâsâti ve'l-buhûsi'l-insâniyye ve'l-ictimâ'iyye, ts.), 202.

güvenliklerini koruyabilme melekisine sahip olmaları gerektiği gibi, fakihlerden gerekli dini eğitimi almaları da gerekmektedir. Zikredilen bazı kriterlere sahip olduktan sonra devlet kademelerinde tedrici bir şekilde, en yüce makamlara kadar görevler almışlar ve nihâyetinde zaman ve zeminin uygunluğuna bağlı olarak büyük sultanlık görevlerine kadar getirilmişlerdir.⁶⁵

Memlüklerde siyasi bakımından kadının önemli bir rolü vardı. Konum olarak kadın yüksek mertebelere çıkmış, kadının gücünü gösterecek önemli mevkilere gelmişti. Bunlar içinde en açık örnek olarak Şeceretu'd-dûr denilen kadındı. Zira bir müddet Mısır yönetimi onun elinde kalmıştır.⁶⁶ Kadınlara değer verdikleri, onlara taktıkları güzel lakaplardan da anlaşılmaktadır. Kadınlara takılan bu güzel lakaplardan bazıları, bereketü'd-devle, bereketü'l-mulûk, halifelerin seyyidi, âlimlerin seyyidi, insanların seyyidi, herkesin seyyidi, silsiletu'l-mulûk ve's-selâtîn, gibi lakaplardır. Memlüklerde kadınlara değer verildiğini gösteren bir âlimin sözü şöyledir: “Biz kadının gerçek değerini gözler önüne sermek istersek, bize birçok cilt lazım.”⁶⁷

Bahri ve Burcî Memlüklerin zamanlarında hükmeden birçok ümera vardır. Bizler konumuzla bağlantılı olarak sadece el-Ensârî'nin yaşadığı süre zarfında hüküm süren ümerânın isim listesini ve vefat tarihlerini zikredeceğiz. Daha sonra el-Ensârî'nin, Memlüklerin siyasi dönemindeki konumuyla ilgili kısaca bilgi vereceğiz.

Burcî Memlükler dönemindeki bazı ümerâlar ve vefat tarihleri şöyledir:

el-Melikü'l-Muzaffer Ahmed b. Şeyh el-Müeyyed	(öl. 824/1421)
el-Melikü'z-Zâhir Seyfeddin Tatar	(öl. 824/1421)
el-Melikü's-Sâlih Muhammed b. Tatar	(öl. 824/1421)
el-Melikü'l-Eşref Seyfeddin Barsbay	(öl. 825/1422)
el-Melikü'l-Azîz Yûsuf b. Barsbay	(öl. 841/1438)
el-Melikü'z-Zâhir Seyfeddin Çakmak	(öl. 842/1438)
el-Melikü'l-Mansûr Osman b. Çakmak	(öl. 857/1453)

⁶⁵ Mufid ez-Zeydî, *mevsu'ati't-târîhi'l-İslâmî el-'asru'l-Memlûkî* (Ürdün: Dâru Usâme, 2009), 221-222; 'Aşûr, *Mısır ve's-Şam*, 269-270; Said Abdulfettah 'Aşûr, *el-asru'l-Memâlîki fî Mısır ve's-Şam* (Kahire: Dâru'n-nahdati'l-'Arabiyye, 1976), 320-322.

⁶⁶ Reşat Fâdıl Kâzım, *mecelletu kulliyeti't-terbiyeti li'l-benâti li'l-'ulûmi'l-insâniyye*, “Min mezâhiri'l-hayati'l-ictima'iyye li Mısır fî 'asri'l-Memâlîk” 19 (2016), 353.

⁶⁷ Ahmed Abdurrezzak, *el-mer'etu fî Mısri'l-Memlûkî* (Mısır: el-Hey'etu'l-Mısriyyetu'l'ammetu li'l-kitab, 1999), 16; Kâzım, *mecelletu kulliyeti't-terbiyeti li'l-benâti li'l-'ulûmi'l-insâniyye*, 352-354.

el-Melikü'l-Eşref Seyfeddin İnal	(öl. 857/1453)
el-Melikü'l-Müeyyed Ahmed b. İnal	(öl. 865/1461)
el-Melikü'z-Zâhir Hoşkadem	(öl. 865/1461)
el-Melikü'z-Zâhir Yelbay	(öl. 872/1467)
el-Melikü'z-Zâhir Temürboğa	(öl. 872/1467)
el-Melikü'l-Eşref Seyfeddin Kayıtbay	(öl. 873/1468)
el-Melikü'n-Nâsır Muhammed b. Kayıtbay	(öl. 902/1496)
el-Melikü'z-Zâhir Kansu	(öl. 904/1498)
el-Melikü'l-Eşref Canbolat	(öl. 905/1499)
el-Melikü'l-Âdil Seyfeddin Tomanbay	(öl. 906/1501)
el-Melikü'l-Eşref Kansu Gavri	(öl. 906/1501)
el-Melikü'l-Eşref Tomanbay	(öl. 922-923/1516-1517) ⁶⁸

el-Ensârî (öl. 926/1520), ilmî veya idarî herhangi bir görevinde siyasete bulaşmamış, özel olarak padişahlara methiyeler dizmemiş, tâbiri caizse siyaseti bir menfaat basamağı olarak kullanmamış, kimseye şirin görünmeye çalışmamıştır. Hatta tam tersine bazı yetkililer ona bir kısım görevler vermek istediğinde bile el-Ensârî bazen kabul etmemiştir. Kabul ettiği görevler de birçok ısrarın neticesinde olmuştur. el-Ensârî, Memlük sultanları Kayıtbay ve Kansu Gavri'nin yanlış uygulamalarını, kendilerinin de hazır bulunduğu hutbelerinde açıkça eleştirmekten çekinmemiştir.⁶⁹ Bunu yaparken de samimi olmuş, herhangi bir şeyi kaybetme korkusu olmamış veya padişahların şahsıyla ilgili alıp veremediği herhangi bir durumdan dolayı onları eleştirmemiştir. el-Ensârî, hayatta iken beş sultanın yemin töreninde hazır bulunmuştur. Bunlar, en-Nasır Muhammed b. Kayıtbay (öl. 902/1496), ez-Zahir Kansû (öl. 906/1500), el-Eşref Can Bûlât (öl. 905/1499), el-'Adil Tûmân Bay (öl. 907/1501), el-Eşrefü'l-Ğûrî (öl. 906/1501)'dir.⁷⁰

⁶⁸ Yiğit, "Memlükler", 29/93.

⁶⁹ Özel-Kallek, "el-Ensârî", 44/213.

⁷⁰ Zeynu'l'Abidin İyâsu'l-Hanefî (929/1523) Muhammed b. Ahmed, *Bedâi'u'z-zuhûr fî vekâ'iu'd-duhûr* (Suudi Arabistan: Mektebetu Dâru'l-bâz, 2013), 5/370,371.

1.1.2. Sosyal Durum

el-Ensârî'nin, içinde yaşadığı ve kendisinin de bir parçası olduğu Memlûkler'in sosyal durumlarının temeli tabakalar üzerine kuruluydu. Gerek devlet nezdinde gerekse toplum nezdinde her tabaka diğerinden özellikleri ve konumu bakımından farklıydı. Her tabakanın bazı hakları olduğu gibi; yapmaları icab eden bazı sorumlulukları da vardı. Memlûklerden oluşan sultanlar ile halk arasında büyük bir fark vardı. Bu tabakaların genel durumu Mısır ve Şam gibi devletlerde aynı değildi. Her devletteki mevcut tabakalarda bulunan usûl ve esaslar birbirinden ayrılmaktaydı.⁷¹

Memlûklerin sosyal durumunu oluşturan tabakalar yedi kısımdan oluşmaktaydı. Bu tabakaların ilki ehlü'd-devle'dir. İkincisi refah içindeki tüccarlardır. Memlûklerin sosyal tabakalarından olan tüccarların konumu çok önemliydi. Sultana yakın olan tabakaydı. Ekonomik zorluklarda sermayenin kaynağı, askerlerin kuşanması, krizlerin aşılması gibi hayati şeylerde tüccarlar kilit role sahiplerdi. Yine dilin yayılması, uzak ve yakın ülkeler ile kıtalar arasındaki bağlantı onlar sayesinde gerçekleşmekteydi.⁷² Üçüncüsü, alım satım yapan orta halli insanlardır. Dördüncüsü köylerde ikamet eden, ziraat ehli olan çiftçilerdir. Mısır halkının çoğu ziraat ile uğraşmaktaydı. Çiftçilerin ekonomik durumu çok iyi değildi. Çalışmalarından elde ettikleri kazançla giderleri eşit olup onlara sadece yorgunlukları kalıyordu. Bununla birlikte çiftçiler hâkimler ve umera tarafından vergilere tâbiydiler.⁷³ Beşinci tabaka fakirlerdir. Bunlar da ilim ehli insanlar ve büyük fakihlerdir. İleride ele alacağımız üzere el-Ensârî, âlim vasfından ötürü o da bu tabakanın içinde yer almaktaydı. Çocukluk ve gençlik döneminde ekonomik zorluklarla karşılaşan el-Ensârî, yetişkinlik döneminde çokça yardım yapabilecek düzeye ulaşmıştır. Altıncı tabaka sanatkârlar, bir işte uzman olanlar ve onların yanında çalışanlardır. Yedinci tabaka ise ihtiyaç sahibi olan, miskin insanlardır. Bu kısım insanlar, başkasının uzattığı yardım eli sayesinde hayata tutunanlardır.⁷⁴

Memlûkler iktidarı ellerine aldıktan sonra Mısır ve Şam gibi diğer halklardan ayrı bir duruma gelmişler. Öyle ki onlardan kız alıp vermemeye başlamışlar. Memlûklerin bazı yöneticileri halktan kopuk yaşamış, onların iç sorunlarıyla ilgilenmemişlerdir. Halkın içindeki tartışmalara, açlığa ve fitnelere kulak tıkamışlar. Kendi keyiflerine, nüfuzlarına ve çıkarlarına

⁷¹ 'Aşûr, *el-Asru'l-Memâlikî fî Mısır*, 320.

⁷² 'Aşûr, *el-Asru'l-Memâlikî fî Mısır*, 324; ez-Zeydî, *Mevsu'ati't-târîhi'l-İslâmî*, 223.

⁷³ 'Aşûr, *el-Asru'l-Memâlikî fî Mısır*, 324; ez-Zeydî, *Mevsu'ati't-târîhi'l-İslâmî*, 223; Said Abdulfettah 'Aşûr vd., *Tarih Mısır el-İslâmî* (Mısır: el-Hey'etu'l-Misriyyetu'l'ammetu li'l-kutub, 1993), 434.

⁷⁴ Takiyuddîn Ebî'l-Abbâs Ahmed b. Ali (845/1441) el-Makrizî, *İğâsetü'l-ümme bi-keşfi'l-ğumme*, thk. Kerem Hilmi Ferhat (Ayn li'd-Dirâsât ve'l-buhûsi'l-insaniyye ve'l-ictimaiyye, 2007), 147.

odaklanmalarından ötürü, çiftçiyi, amilleri, zanaatkarları ve genel meslek sahiplerini gözardı etmişler.⁷⁵

Memlûklerin sosyal hayatla iç içe olan tabakada bulunan âlimlerin, fakihlerin ve ediplerin konumuna bakıldığında, onların yeri diğer gruplardan pozitif yönden ayrılmaktaydı. Sultanlar, âlimlerin vasıtasıyla halk nezdinde güveni tesis etmiş ve halkla yakın ilişki sağlayabilmişlerdir. Sultanlar, âlimlere ve din adamlarına karşı hürmetkâr davranmışlardır. Onların sayesinde dini eğitim ve öğretimi tesis etmişlerdir. Sultanlar, özellikle cuma hutbeleri gibi kalabalık olan yerlerde, halka karşı küçük düşmemek ve eleştirilmemek için âlimlerden çekinmişlerdir.⁷⁶

Zikrettiğimiz duruma bağlı olarak el-Ensârî, hutbede bazen sultanlara nasihatte bulunmuştur. Örneğin; Sultan Kayıtbay’a nasihatte bulunmuş ve hutbeden sonra da ona, “Vallahi ey mevlam seni sevdiğim için, senin cehennem ateşi içinde yanan bir cisim olmanı istemediğim için sana nasihatte bulundum.” demiştir. Yine birgün sultan Kayıtbay’a “Ey Melik, nefsine dikkat et. Sen yokken Allah Teâlâ seni var etti. Sen köle iken Rabb’in seni hür etti. Sen memurdun Rabb’in seni emîr eyledi. Sen emîrdin Allah c.c. seni sultan kıldı.”⁷⁷ şeklinde nasihatlerde bulunmuştur.

1.1.3. Kültürel Durum

Mısır’ın idaresini ele geçiren Memlûkler, kendi kültürlerini korumuş, Mısır’ın yerli halkından kültürlerini muhafaza etmişlerdir. Evliliklerini genellikle kendi içlerinden yaptıklarından ötürü ırklarını korumuşlardır.⁷⁸ Memlûk sultanları, yaptıkları camiler ve büyük medreselerle ehl-i sünnet mezhebini sağlamlaştırmaya ve kalıcı hale getirmeye yönelik bir kültüre sahip olmaya çalışmışlar. Bu vesileyle Mısır, İslâm âleminde büyük bir ehemmiyet kazanmıştır. Kahire ilim, âlim ve eğitim merkezleriyle donatılmış, ilim ve edeb meclisleriyle doldurulmuştu. Mısır’da insanların merak ettiği her alanla ilgili kitapları bulmak mümkündü. Kahire çarşıları yazı yazmada kullanılan varraklar ve bu yazıyı yazacak kâtiplerle doluydu. Memlûklerde oluşan bu ilmî kültürel durum, Nevevî, İbn Hacer, ‘Aynî, Suyûtî, Sehâvî ve el-Ensârî gibi büyük zatların yetişmesini sağlamıştır.⁷⁹

Memlûklerin lügatı Türkçeydi. Sultan olan veya önemli üst düzey görevlere yükselmiş Memlûklerin birçoğu Arapça’yı da fasih düzeyde bilmekteydi.⁸⁰ Yaşça büyük olan Memlûkler

⁷⁵ ez-Zeydî, *Mevsu’ati’t-târîhi’l-İslâmî*, 222; ‘Aşûr, *Mısır ve’s-Şam*, 270; ‘Aşûr, *el-Asru’l-Memâlîki fî Mısır*, 322.

⁷⁶ ez-Zeydî, *Mevsu’ati’t-târîhi’l-İslâmî*, 222-123.

⁷⁷ ‘Aşûr, *el-Asru’l-Memâlîki fî Mısır*, 323; Murat er-Rûmî el-Hanefî, *Fethu’l-Bârî fî zikri mâ ihtassallâhu bihi Zekerîyyâ el-Ensârî*, 8.

⁷⁸ Takkûş, *Târîhu’l-Memâlik fî Mısır ve bilad*, 558-559; Velîm Mûyer, *Târîh devletü’l-Memâlîk*, 202-203.

⁷⁹ Muhammed Zağlûl Sellâm, *el-Edeb fî’l-asri’l-Memlûkî* (Kahire/Mısır: Dâru’l-me’ârif, 1707), 106-108.

⁸⁰ İnâs Hüsnî el-Behcî, *Devletü’l-Memâlîk el-bidâye ve’n-nihâye* (Filistin: Dâru’t-ta’lîm el-câmi’î, 2015), 47.

kültürlerini, örf ve adetlerini bırakmamışlar, üzerinde yetiştikleri halet-i asliyye üzerine hayatlarını sürdürmüşlerdir. Yaşça küçükken alınan Memlûkler ise bu konuda biraz daha esnek olmuşlardır.⁸¹ Arap âleminin tarihinde en geniş, en zengin, en verimli kültür Memlûkler'in zamanında olduğu bildirilmiştir. Dönemleri, büyük miras bırakan bir dönem olmuştur. Onların dönemi, en ihtişamlı eserlerin yapıldığı dönem olmuştur.⁸² Memlûkler, dini ve milli bayramlarında, yerel ve ulusal düzeyde birçok kutlama yapmaktaydılar. Örneğin, hicri yılın başındaki yeni yıl kutlaması ve Rebiu'l-evvel ayında Mevlid-i Nebî için icra edilen kutlama, dini olarak kutlanan bayramlardır.⁸³ Sultanın tahta çıktığı gün yapılan kutlama ise milli olarak kutlanan bayramdır.⁸⁴

1.1.4. İlmî Durum

el-Ensârî'nin, yaşadığı Memlûkler zamanı, kendinden önceki devletlerin zamanına kıyasla daha bereketli, daha verimli bir ilim ortamına sahipti. Bu durum, o zamanki âlimlerden geriye miras kalan eserlerden de açıkça anlaşılmaktadır. Doğudan ve batıdan insanlar el-Ensârî'nin yaşadığı Kâhire'ye ilim tahsili için gelmişlerdir. İslâm'ın sembolü olan binalar bolca inşa edilmiştir. Camilerin, mescitlerin sayısının Memlûkler zamannında bini aşmıştır. Bu husustaki en önemli etken hiç kuşkusuz sultanlardır. Çünkü hemen hemen göreve gelen tüm sultanlar ilme değer vermiş ve neticede bu binaların inşa edilmesine, çoğalmasına öncülük etmişlerdir. İnşa edilen bu binalar sadece ibadet yeri olarak değil; aynı zamanda eğitim-öğretim merkezleri olarak da faaliyet göstermiştir.⁸⁵

Memlûklerde siyasi, iktisadi ve sosyal durumun istikrarlı olması da ilmî yöne pozitif etki etmiştir. Zamanın âlimleri, ilim talebeleri, Moğol ve Haçlı seferleri neticesinde gördükleri zararlardan ötürü Abbasi hilafetinin bulunduğu Bağdat'tan, İslâm'ın merkezi olan Gırnata'dan ve Endelüs gibi yerlerden, Memlûkler'in ilim merkezi olan Kahire'ye göç etmişlerdir. İlim ile olan meşguliyetlerini burada devam ettirmiş, gayretlerini burada sürdürmüşlerdir. İslâm'ın bu zengin mirasını muhafaza etmek ve kendilerinden sonra gelenlere aktarmak için ciddi çalışmalar yapmışlardır. Burada yaşayan âlimler, Müslüman din kardeşlerine birçok ilimle ilgili önemli eserler ve ilmi çalışmalar bırakmışlardır. Bu ilmi hareketliliğin bir başka sebebi, büyük sultanların âlimlere ve ilme sempatiyelerinin ve desteklerinin olmasından ötürüdür. Memlûkler büyük İslâm mirası sayılan sayısız medreselere, kütüphanelere, geniş çaplı mahtûta eserlerine

⁸¹ el-Lehibî-el-Hadîdî, *Cevâhib mine'l-hayati's-siyasiyyeti ve'l-iktisadiyye ve'l-ictima'iyye*, 38.

⁸² Zakleme, *el-Memâlik fi Mısır*, 189.

⁸³ ez-Zeydî, *Mevsu'ati't-târîhi'l-İslâmî*, 223-224.

⁸⁴ ez-Zeydî, *Mevsu'ati't-târîhi'l-İslâmî*, 227.

⁸⁵ el-A'râc, *'Alâkât duvelu'l-mağribi'l-islâmî bi duveli'l-Memâlik*, 203; Rızık Selim, *'Asru Salâtîni'l-Memâlik ve netâcuhi*, 3/16; el-Behcî, *Devletu'l-Memâlik el-bidâye*, 47.

sahip olmuşlar. Bu durum da oradaki ilmî hareketliliğin oluşmasının bir başka sebebidir. Memlûklerde eğitim sadece dini alana münhasır değildi. Tam tersine hem dini ilimler hem de tarih, edebiyat, lûgat, ziraat, coğrafya, tıp gibi birçok dalda ilim tahsil etme seçenekleri mevcuttu. Bu da insanların buraya yönelmesini cazip kılan bir diğer sebepti.⁸⁶

Memlûkler'e ve onların çocuklarına rehberlik eden fakihler, âlimler ve edipler, onlara sağlam bir akaid benimsetmek ve Allah Teâla ile ilgili sağlam bir tasavvur kazandırmak için, Kur'ân-ı Kerim'den ve Hz. Peygamber'in sünnetinden istifade etmişler.⁸⁷ Böylece gelecekte Memlûkler'in sultanları olacak olan bu kişiler ilme hak ettiği değeri vermeleri sağlanmıştır. el-Ensârî de işte böyle bir ortamda yetişmiştir.

Memlûkler'de önemli rol oynayan bazı âlimler, Memlûk sultanlarını her ay ziyaret ederek onlara olan bağlılıklarını ve hükümlerinin kalıcılığını belirtmişlerdi. Bu âlimler, sultanın siyasi, ictimai, mali ve idari olarak doğru yolda olduğunu beyan ederlerdi.⁸⁸ Zikredilen bu bilgilerden yola çıkarak, hem sultanların hem de önemli konumlarda olan âlimlerin ilişkilerinin birbirlerine sağlam bir biçimde bağlı olduğu, aralarındaki iletişimin iyi konumda olduğu, her iki tarafın birbirine değer verdikleri, birbirine sahip çıktıkları söylenebilir.

Memlûkler'de kıraât ilmi önemli addedilen ilimlerin başında gelmektedir. Bu ilimle ilgili iki eser ön plana çıkmaktadır. İlki *et-Teysîr* eseridir. İkincisi *el-Kaside* eseridir.⁸⁹ Yine bu dönemde tefsir ilmine büyük önem verilmiştir.⁹⁰ İlim talebeleri hadis ilimlerini ise, asıl kaynaklarından okumaktaydı. Bu dönemde birçok hadis eseri üzerine farklı çalışmalar yapılmıştır. Çalışma yapanların zümresine el-Ensârî de ilhak olmuştur.⁹¹ Fıkıh ve fıkıh usûlü Memlûkleri'in her merkezinde okunagelen bir ilim olmuştur. Genelde dört mezhebin fıkıh okutulmaktaydı. Bazı yerlerde de belirli bir mezhebe göre fıkıh ve usûlü'l-fıkıh dersleri okutulmuştur. Bu ilimlerle ilgili de bu dönemde birçok eser yazılmıştır.⁹²

Bu asrın âlimleri lûgat ilmine de çok değer vermişler. Özellikle nahiv ilmine değer vermişler. Bu ilme değer vermelerinin sebebi, dine hizmet etmek içindir. Dolayısıyla, Kur'ân-

⁸⁶ Mahmut Rızık Selim, *en-Nîl fî 'asri'l-Memâlik* (Mısır: Dâru'l-kalem, 2000), 7; Said Abdulfettah 'Aşûr, *el-Muctema 'u'l-Mısri fî 'asri salâtini'l-Memâlik* (Kahire: Dâru'n-nahdati'l-'Arabiyye, 1992), 157; Muhammed Fethî - Nesîm Yusuf Abdulhadî - Huzeyf, *Târîhu'l-mektebât fî Mısır el-'asru'l-Memlûkî* (Kahire/Mısır: ed-Dâru'l-Mısriyyetu'l-Lubnâniyye, 1993), 56; el-A'râc, *'Alâkât duvelu'l-Mağribi'l-İslâmî bi duveli'l-Memâlikî*, 203; Nâfi', *el-Hayatu's-sekâfiyye fî Mısır*, 42; ez-Zeydî, *Mevsu'ati't-târîhi'l-İslâmî*, 256-257.

⁸⁷ el-Behcî, *Devletu'l-Memâlik el-bidâye*, 40.

⁸⁸ Nizar Abdulcelil Dabya, *et-Terbiyetu'l-İslâmiyyetu beyne'l-'ahdeyni el-Eyyûbî ve'l-Memlûkî fî Mısır* (Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Din Felsefesi, 2018), 82; 'Aşûr, *el-Asru'l-Memâlikî fî Mısır*, 323; Kasım Abduh Kasım, *'Asru Salâtini'l-Memâlik* (Kahire: Dâru's-şurûk, 1994), 18-19.

⁸⁹ Celâl Yusuf el'Attârî, *Hareketu't-te'lîfî'l'ilmî fî Mısır ve's-Şam fî'l'asri'l-Memlûkî'l-evvel* (Umman: Dâru'l-fikri nâşirûn ve muvezza'ûn, 2011), 49.

⁹⁰ el'Attârî, *Hareketu't-te'lîfî'l'ilmî fî Mısır ve's-Şam*, 53.

⁹¹ el'Attârî, *Hareketu't-te'lîfî'l'ilmî fî Mısır ve's-Şam*, 59.

⁹² el'Attârî, *Hareketu't-te'lîfî'l'ilmî fî Mısır ve's-Şam*, 67.

1 Kerim, hadis ve tefsiri daha doğru okumak ve daha iyi anlamak için bu ilimlere değer vermişlerdir.⁹³ Memlûkler şiirlerden de uzak değillerdi. Fakat onlarda şiir çok az konuyla bağlantılı olduğu ve fazla ilerlemediği ifade edilmiştir. Sultanlar fasih şiirleri sevmedikleri için, yazdıkları şiirlerin fasih olmaktan uzak olduğunu, çokça garib kelimeleri şiirlerinde kullandıkları ifade edilmiştir.⁹⁴ Memlûkler zamanında tasavvuf da revaçtaydı. el-Ensârî'nin yaşadığı dönemdeki idareciler de tasavvufa meyilliydi. Örneğin gerek sultan gerekse sultanların eşleri ehl-i tasavvufa ilmî bakımdan ihtiyaç duydukları binalar tahsis etmiş ve onlara maaş bağlamışlar.⁹⁵ Memlûkler hesap ilmine de değer vermişler. Çünkü miras, fıkıhın konularındandır. Fıkıhın bu konusunun çözüme kavuşturulabilmesi için hesap ilminin bilinmesi gerekiyor. Memlûkler yukarıda zikredilen ilimlerin dışında da birçok ilimle uğraşmışlardır.⁹⁶

Memlûklerde ilmi başarı, köylerde istenildiği düzeyde olmadığı, bu ilmi zenginliğin köylerde her türlü ilmi alanlarda yayılmadığı, şehir ve kırsalda eğitim ve kültürel bakımından makas farkının olduğu belirtilmiştir. Köylerde ilmi durum öğrenme seviyesinde kalmış, yayma seviyesine geçememiştir.⁹⁷

el-Ensârî'nin yaşadığı Memlûk devletinde kadınlar genel olarak birçok alanda katkı sağladıkları gibi, ilmi kültürün gelişmesinde de onların rolünün önemli olduğu, bu alandaki gayretlerinin küçümsenmeyecek durumda olduğu belirtilmiştir. İlmî meclislere özellikle tefsir, hadis ve fıkıh gibi ilim halkalarında bulunmuşlardır. Kadınlar Kur'ân-ı Kerim'e ve hadis ilmine çok değer vermişler; hadis ilmi üzerinde fazlaca yoğunlaşmışlar; bu ilmi hem okuyup hem de okutmuşlardır. Bazıları özel olarak Buhârî'nin *Sahîhi*'nde çalışmışlardır. Hadis ilminde ileri düzeyde bilgi sahibi olan kadınlara "eş-Şeyha" lakabı verilmiştir. Bazı kadınlar İslâmî ilimlerin haricinde tıp, hesap, edebiyat, felsefe, nahiv, şiir gibi ilimlere de yönelmişlerdir. Kısacası Memlûkler döneminde kadınların, hemen hemen tüm ilimlere katıldıkları her türden olan ilimlerle ilgili bilgiye ulaşmak için çaba gösterdikleri, ilimden uzak bir yaşam sürmedikleri veya belirli kalıplarda kendilerini hapsetmedikleri ifade edilmiştir.⁹⁸

⁹³ Muhammed el' Anâkira, *el-Medâris fî Mısır fî 'asri devleti'l-Memâlik* (Kahire: el-Hey'etu'l-'amme, 2015), 206.

⁹⁴ el' Attârî, *Hareketu't-te'lîfî'l'ilmî fî Mısır ve's-Şam*, 77.

⁹⁵ ez-Zeydî, *Mevsu'ati't-târîhi'l-İslâmî*, 247-250.

⁹⁶ el' Attârî, *Hareketu't-te'lîfî'l'ilmî fî Mısır ve's-Şam*, 102-105.

⁹⁷ Abdurraşit Bahr Mecdî, *el-Karyetu'l-Mısriyye fî 'asri salâtini'l-Memâlik* (el-Hey'etu'l-mısriyyetu'l'ammetu li'l-kitab, 1999), 299-300.

⁹⁸ Umeynete Muhammed Cemâluddîn, *en-Nisâu'l-muhaddisât fî'l-asri'l-Memlûkiyyi ve devruhunne fî'l-hayati'l-edebiyeti ve's-sekâfiyye* (Mısır: Dâru'l-hidâye, 2003), 30-92; Velâ Hamdî Abdulmun'im Muhammed en-nebrâvî, *el-Mer'etu fî'l-asri'l-Memlûki ve ehemmu munşiatihâ'l-eseriyye fî'l-âdâb* (Ayn Şems - Tarih Bölümü, Yüksek Lisans tezi, 2006), 5; Kâzım, *Mecelletu kulliyeti't-terbiyyeti li'l-benâti li'l-'ulûmi'l-insâniyye*, 353-354; Abdurrezzak, *el-Mer'etu fî Mısır*, 31-37.

Memlûkler'in ilmî durumunu özellikle de hadis ilmiyle ilgili durumunu şu cümlelerle bitirmek istiyoruz. İslâm tarihinde Memlûkler dönemi, hicrî 3. asırdan sonra, ikinci altın çağı olarak kabul edilmektedir. Memlûkler döneminde İslâmî ilimler ve diğer ilimlerin birçoğunda büyük ilerlemeler kaydedilmiştir. Yaklaşık üç asır boyunca (649-923/1250-1517) devlet idaresini ellerinde tutan Memlûkler dönemi oldukça parlak kültürel ve ilmî bir hareketlere sahne olmuştur. Memlûkler döneminde yetişen İslâm âlimleri, İslâmî ilimler ve İslâm kültür tarihi için emsalsiz bir miras bırakmışlardır. Öyle ki İslâm tarihinin hiçbir döneminde bu dönemde yazılanların ölçüsünde çok ve hacimli eserler yazılmamıştır. Bu dönem, özellikle büyük şârihleriyle ve ansiklopedistleriyle ön plana çıkmıştır.⁹⁹ Örneğin, Hadis alanında meşhûr olan Nevevî, İbn Dakîkûl'îd (öl. 702/1302), Moğultay b. Kılıç (öl. 762/1361), el-İrâkî (öl. 806/1404) İbn. Hacer el-Askalânî (öl. 852/1448), Bedruddîn el'Aynî (öl. 855/1451), Celalüddin Abdurrahman b. Ebî Bekir es-Suyûtî, Kastallânî (öl. 923/1517) gibi âlimler bu dönemde yetişmiş; el-Ensârî (öl. 926/1520) de birlikte bu dönemde yetişen büyük zatlardandır.¹⁰⁰

el-Ensârî, bu dönemin önemli âlimlerinin bazılarını öğrenci olmuş, bazılarıyla akraba olmuş; bazılarını da hoca olmuştur. Yine başlıca hadis kaynaklarına yazılan mufassal şerhler, râviler hakkında yazılmış ricâl kitapları, hadis tarihinin önemli zevâid ve ahkâm kaynakları ve hadis usûlü eserleri, Memlûkler döneminin hadis ilimleri bakımından parlak bir dönem olduğunu göstermektedir.¹⁰¹ Bu anlamda Memlûkler dönemi, hadis ilimlerinin hemen her alanında yazılmış eserlerin çokluğu ve kalitesi bakımından son derece velud bir dönem olduğu belirtilmiştir.

1.2. Zekerîyyâ el-Ensârî'nin Hayatı

Burada el-Ensârî'nin hayatından kısaca söz edeceğiz. Bu minvalde onun doğumunu, yetişmesini, ibadet ve zühd yönlerini zikredeceğiz. Bunlarla birlikte ilmi kişiliğiyle ilgili konular olan eğitim durumundan, hocalarından, öğrencilerinden, eserlerinden vb. konulardan bahsedeceğiz. el-Ensârî'nin vefatı da zikredeceğimiz konular arasında olacaktır.

⁹⁹ Tahsin Kazan, *APJIR- Academic Platform Journal of Islamic Research*, "Memlûkler'in Hadis İlmine Katkıları", 2019 3/2 (2019), 147; Ferhat Gökçe, *Hadis ve siyer araştırmaları*, "Memlûklerin son asrında hadis - Kahire 1392-1517 - Halit Özkan" 1/1 (2015), 225.

¹⁰⁰ Yiğit, M.Ü. *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 39-40.

¹⁰¹ Çimen, *Memlûkler dönemi hadis tartışmalarında Bedreddin ez-Zerkeşî*, 26-30.

1.2.1. İsmi, Künyesi, Lakabı ve Nesebi

el-Ensârî'nin tam adı, Zekerıyyâ b. Muhammed b. Ahmed b. Zekerıyyâ'dır.¹⁰² Lakapları Muhyiddîn,¹⁰³ Şeyhu'l-İslâm, Zeynuddîn,¹⁰⁴ Kâdı'l-Kudât ve el-Hâfızdır.¹⁰⁵ Künyesi Ebû Yahya'dır.¹⁰⁶ Birçok nisbesi vardır. Kendisine, Ensâr'a nisbeten el-Ensârî denilmiştir; doğduğu yere nisbeten es-Suneykî denilmiştir. Süneyke Mısır'a bağlı bir köydür. Yine kendisine, mensup olduğu ülkeye nisbeten el-Mısırî; Mensup olduğu fikhî mezhebe nisbeten eş-Şafî,¹⁰⁷ Kabilesine nisbetle el-Hazrecî nisbeleri verilmiştir.¹⁰⁸ Ezher Üniversitesi'nde eğitim görmesi hasebiyle kendisine el-Ezherî; Kâhire şehrine nisbet edilmesinden ötürü de kendisine el-Kâhirî denilmiştir.¹⁰⁹

1.2.2. Doğumu ve Ailesi

el-Ensârî'nin doğduğu tarih ile ilgili farklı görüşler mevcuttur. Bir görüşe göre el-Ensârî, H. 826 yılında Süneyke'de doğdu ve orada yetişti.¹¹⁰ Başka bir görüşe göre el-Ensârî'nin doğumu H. 825'tir.¹¹¹ el-Ensârî'nin H. 824 veya H. 823 yılında dünyaya gelmiş olması başka bir görüşe göredir.¹¹² el-Bağdâdî *Hedıyyetü'l-'arifîn* 'de el-Ensârî'nin doğumunu H. 824 olarak

¹⁰² Yusuf b. İlyas b. Musa (1351/1932) Serkîs, *Mu'cemu'l-matbu'ati'l-Arabıyye ve'l-muarraba* (Mısır: Matbaatu Serkîs, 1928), 2/483; Muhyiddîn Abdulkadir b. Abdullah (1038-1629) el-'Ayderûs, *en-Nûru's-sâfir 'an ahhâri'l-karni'l-'aşir*, thk. Ekrem el-Bûşî (Beyrut: Dâr Sâdir, 2001), 172; Hayruddîn b. Mahmud b. Muhammed b. Ali b. Faris (1396/1976) ez-Ziriklî, *el-A'lâm kâmus terâcim* (Beyrut: Dâru'l-'ilim li'l-melâyînî, 2002), 3/46.

¹⁰³ Celâluddîn Abdurrahman b. Ebî Bekir (911/1505) es-Suyûtî, *Nazmu'l-'akyân fî e'yânî'l-e'yân* (Newyork: el-Matbaati's-Suriyeti'l-Emirikiyye, 1927), 113.

¹⁰⁴ Muhammed Salim Muheysin, *Mu'cemu huffazi'l-Kur'ân abra't-tarih* (Beyrut: Dâru'l-cıl, 1992), 2/168; Muhammed b. Muhammed (1061/1651) el-Ğezzi, *el-Kevâkibu's-sâira bi-e'yânî'l-mieti'l-'âşira*, thk. Halil el-Mansur (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-'ilmiyye, 1997), 1/198.

¹⁰⁵ Ebî'l-Fellâh Abdulhayy b. Ahmed b. Muhammed (1089/1678) İbnu'l-'Imâd, *Şezerâtu'z-zeheb fî ahhâri men zeheb*, thk. Mahmud el-Arnaut (Dımaşk: Dâru İbn Kesir, 1993), 10/186.

¹⁰⁶ Ahmed İsa (1365/1946), *Târîhu'l-bimâristân fî'l-İslâm* (Beyrut/Lübnan: Dâru'r-râidi'l-Arabî, 1981), 131; Rızık Selim, *'Asru Salâtîni'l-Memâlik ve netâcuhu*, 2/128; el-Ğezzi, *el-Kevâkibu's-sâira*, 1/198; Ebû Yahya Zekerıyyâ b. Muhammed b. Ahmed (926/1520) el-Ensârî, *Tahrîr tenkîh el-lubâb fî fikhi'l-imam eş-Şafîi*, thk. Abdurrauf b. Muhammed el-Kemâlî (Beyrut: Dâru'l-beşâri'l-İslâmiyye, 2003), 8, muhakkikin mukaddimesi.

¹⁰⁷ Muhammed b. Ahmed b. İyas (929/1523) el-Hanefî - Muhammed Mustafa thk., *Bedâi'uz-zuhûr fî vekâ'iu'd-duhûr* (Mısır: el-Hey'etu'l-Mısriyyetu'l'ammetu li'l-kitab, 1984), 5/370; Ebû Yahya Zekerıyyâ b. Muhammed b. Ahmed el-Ensârî (926/1520) el-Ensârî, *Fethu'r-rahman şerhu luktati'l-'iclân*, thk. Adnan Ali İbn Şihâbuddîn, (Ürdün: Dâru nûri'l-mubîn, 2013), 17, muhakkikin mukaddimesi.

¹⁰⁸ el-Ğezzi, *el-Kevâkibu's-sâira*, 1/198.

¹⁰⁹ Ebû Yahya Zekerıyyâ b. Muhammed b. Ahmed (926/1520) el-Ensârî, *Fethu'l-Bâkî bi-şerhi Elfiyyeti'l-'Irâkî*, thk. Mahir Yasin Fahl (Beyrut: Dâru'l-kütübî'l-'ilmiyye, 2001), 1/36-37, muhakkikin mukaddimesi.

¹¹⁰ Abdulhayy b. Abdilkebir (1382/1962) el-Kettânî, *Fehresu'l-fehâris ve'l-esbât ve mu'cemu'l-me'âcimi ve'l-meşyehât ve'l-muselselât* (Beyrut: Dâru'l-ğarbi'l-İslâmî, 1982), 1/458; Necat Hasan Abdullah Nevîlî, *el-Hudûd fî 'ulûmi'n-nahvi* (Medinetu'l-Munevvere: el-Câmia'tu'l-İslâmiyye, 2001), 414; el-'Ayderûs, *en-Nûru's-sâfir*, 172.

¹¹¹ Abdurrezak b. Hasen b. İbrahim el-Meydânî (1335/1917) el-Baytar, *Hilyetu'l-beşer fî târihi'l-karni's-sâlisi 'aşer*, thk. Muhammed Behcet (Beyrut: Dâru sâdr, 1993), 835.

¹¹² Şemsuddîn Muhammed es-Salihî (956/1549) - Yusuf b. Hasan b. Abdulhadî (909/1503) İbn Tûlûn - İbnu'l-Muberrid, *Mut'atu'l-ezhân mine't-temettu'i bi'l-'ikran beyne terâcimi's-şuyûhi ve'l-akran* (Beyrut: Dâru Sâdir, 1996), 1/362; Rızık Selim, *'Asru Salâtîni'l-memâlik ve netâcuhu*, 2/128.

vermektedir.¹¹³ el-Ensârî'nin H. 824'te doğduğunu söyleyenlerden birisi el-Ensârî'nin muasırı ve dostu olan Suyûtî ve diğer bazı âlimlerdir.¹¹⁴ el-Ğezzî (öl. 1061/1651), her ne kadar el-Ensârî'nin doğumu için 823 yılını öncelese de H. 823-824 tarihleri arasında tereddüt etmiştir.¹¹⁵

el-Ensârî'nin doğumu konusunda H. 823, 824, 825 ve 826 yılları arasında ihtilaf olmuştur. Bu tarihin H. 824 olarak tercih edilmesi gerektiği şu üç sebebe dayandırılanlar olmuştur.

Birinci sebep, *Bedâi'uz-zuhûr* eserinin sahibi olan tarihçi İbn İyas el-Hanefî (öl. 930/1524)'nin, el-Ensârî'nin H. 824 yılında doğduğunu söylemiştir. İbn İyas, el-Ensârî ile muasır olup onu yakından bilen ve vefatında hazır olan biridir. Bu zat o tarihlerdeki bilgilerin tescilinde önemli role sahiptir. İkinci sebep, İbn İyas (öl. 930/1524) ve onun gibi tarihçilerin, el-Ensârî vefat ettiğinde yaşının 102 olduğunu söylemeleridir. Kendisi H. 926 yılında vefat ettiğine göre doğumunun H. 824 olması gerektiğini belirtmişlerdir. Üçüncü ve en önemli sebep, el-Ensârî'nin babası H. 841 yılında vefat ettiğinde, kendisinin 17 yaşında olduğu belirtilmiştir. Bu da onun H. 824 yılında doğduğunu gösterdiği ifade edilmiştir.¹¹⁶

el-Ensârî, el emeği ile geçinen fakir bir ailenin tek çocuğuydu. Fakirlik ve mahrumiyet içerisinde büyümüştür. 17 yaşında iken babasını kaybetmiş, geride hayatın zorluklarını üstlenecek dul bir kadın ve yalnız başına bir evlat kalmıştır. Annesi, oğlunun üzerinde titremiştir. Oğlunun iyi yetişmesinde, güzel hasletlere sahip olmasında büyük rol oynamıştır. Babasının vefatından sonra şehrin, Hristiyan ve işçi sorumlusu olan bir şahıs, el-Ensârî'yi, babasının, kuşları avlama görevine yazdırmak istemiştir. Ancak es-Salih Rabi' b. Abdullah es-sülemî eş-Şenbârî (öl.-), el-Ensârî'nin annesinin de muvafakatını alarak buna engel olmuş. Bu zat, el-Ensârî'nin Ezher'de eğitim alması için hem ona rehberlik yapmış, hem de ona destek olmuştur. el-Ensârî, en üst seviyeye gelene kadar çalışmış çabalamış ve gayret göstermiştir. el-Ensârî, belli başlı görevlere geldikten sonra maddi durumu gittikçe iyileşmiş, vefat ettiğinde geride büyük bir birikim bırakmıştır.¹¹⁷

Talebesi eş-Şa'rânî, el-Ensârî'den şunları nakletmiştir. “Kendi memleketimden geldiğimde gençtim. Dünyevî herhangi bir işte çalışamıyordum. Hiçbir şahsa da kalben bağlı

¹¹³ İsmail b. Muhammed Emîn b. Mîr Selim el-Bâbânî (1399/1979) el-Bağdâdî, *Hedîyyetü'l-ârifîn esmâe'l-muellîfîn ve âsâri'l-musannîfîn* (Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, 1951), 1/374.

¹¹⁴ es-Suyûtî, *Nazmu'l-'akyân*, 113; thk. *Bedâi'uz-zuhûr*, 5/370.

¹¹⁵ el-Ğezzî, *el-Kevâkibu's-sâira*, 1/198.

¹¹⁶ Hasan Cabir, *Zekerîyyâ el-Ensârî ve eseruhu*, 22-23; Ebû Yahya Zekerîyyâ b. Muhammed b. Ahmed (926/1520) el-Ensârî, *el-Hudûdu'l-enika ve't-tarîfâti'd-dakika*, thk. Mâzin el-Mubarek (Beyrut: Dâru fikri'l-muasır, 1990), 9, muhakkikin mukaddimesi.

¹¹⁷ el-Ğezzî, *el-Kevâkibu's-sâira*, 1/198; Muhammed b. Ahmed b. İyas (930/1524) el-Hanefî - Muhammed Mustafa thk. *Bedâi'uz-zuhûr*, 5/370.

değildim. Camide akşamları çok defa acıktığım olurdu. Abdest yerinde bulunan kavun kabuklarını yıkar ekmeksiz bir şekilde içlerini yedim. Bu şekilde birkaç yıl idare ettim. Daha sonra Allah c.c. bana değirmen işiyle meşgul olan bir veli kulunu musahhar kıldı. Devamlı benim ihtiyaçlarımı takip ederdi. İhtiyacım olan yeme, içme, elbise ve kitapları satın alırdı. İhtiyaçlarımın hiçbirisini kendisinden gizlemememi isterdi. Uzun yıllar beni yalnız bırakmadı.”¹¹⁸

el-Ensârî'nin, evlilikten dört çocuğu olmuştur. İlk çocuğu Muhyiddîn Ebu's-Su'ûd Yahya b. Zekerıyyâ b. Muhammed b. Ahmed b. Zekerıyyâ ez-Zeynî el-Kâhîrî es-Süneykî (öl. 897/1492)'dir. el-Ensârî'nin künyesi olan Ebû Yahya, bu evladından dolayı kendisine verilmiştir. Babasının yaşı ilerleyip eli zayıfladığında ve gözleri yorgun düştüğünde okumalarda ve yazmalarda bu çocuğu, babasına yardım etmiştir. H. 897 yılında taûn hastalığından vefat ettiği söylenmektedir. Babası onun yokluğunu derinden hissetmiştir.¹¹⁹ İkinci evladı H. 861'de Ezher'e yakın bir yer olan, Derb Karaca denilen yerde dünyaya gelmiştir. İsmi, Muhammed b. Zekerıyyâ b. Muhammed b. Ahmed b. Zekerıyyâ el-Muhib Ebu'l-Futûh b. ez-Zeynî, es-süneykî'l-asl el-Kâhîrî eş-Şâfiî (öl.-)'dir. Bu ikinci çocuğu ilmini ilk olarak babasından almıştır. Kur'an-ı Kerim'i, onun yanındayken ezberlemiştir. Fıkıhı, Arapçayı ondan öğrenmiştir. Daha sonra tasavvufta babasının yerine geçmiştir.¹²⁰

Üçüncü evladı Cemâluddîn Yusuf es-Süneykî İbn Zekerıyyâ'dır. eş-Şa'arâvî (öl. 1998) oğluyla ilgili olarak, ilimle meşgul olduğunu, bundan ötürü babasının evinden çıkmadığını belirtmiştir. Bu çocuğu Salıhiyye medresesinde ders görmüştür. Bu oğlu da ilmini babasından almıştır. Babası, *Şerh risaleti'l-Kuşayrî*, *Şerh âdâbi'l-kadâ ve âdâbi'l-bahs*, *Şerhi't-tahrîr* vb. eserlerini yazarken babasının yanında hazır bulunmuş ve ona yardım etmiştir. H. 987/1579'da vefat ettiği belirtilmiştir.¹²¹ el-Ensârî'nin dördüncü oğlunun isminin Zekerıyyâ olduğu ifade edilmiştir.¹²²

1.2.3. İbadeti ve Zühdü

el-Ensârî, Rabb'inin emirlerine uygun, salih ameller içerisinde bir hayat yaşadığı, Rabb'inden gafil bir hayat sürmediği ifade edilmiştir. Talebesi eş-Şa'rânî, hocasıyla birlikte kitapları tashih ettiğinde, o esnada bile hocasının hafif bir ses tonuyla “Allah Allah” dediğini,

¹¹⁸ Abdulvehhâb eş-Şa'rânî, *Levâkihu'l-envârî'l-kutsiyye fî menâkibu'l-'ulemâi ve's-Sûfiyyeti (et-Tabakâtu's-Suğrâ)*, thk. Ahmed Abdurrahim es-Sâbih (Mektebetu's-sekâfeti'd-dîniyye, 2005), 24; el-Ğezzî, *el-Kevâkibu's-sâira*, 1/198-199.

¹¹⁹ Ebu'l-Hayr Şemsuddîn Muhammed b. Abdurrahman b. Muhammed (906/1501) es-Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi' liehli'l-karni't-tasi'* (Beyrut: Dâru'l-cîl, 1992), 10/225.

¹²⁰ es-Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi'*, 7/244,245.

¹²¹ el-Ğezzî, *el-Kevâkibu's-sâira*, 3/197.

¹²² el-Ğezzî, *el-Kevâkibu's-sâira*, 2/144.

o esnadaki kısa zamanı dahi boşa harcamadığını, Allah Teâlâ'yı anarak zikirle değerlendirdiğini ifade etmiştir.¹²³ el-Ensârî'nin adaletli olduğu, zühd ve takva sahibi olduğu, devamlı hakkı tuttuğu belirtilmiştir.¹²⁴

İnsanlar arasında değer gören el-Ensârî, heybetli, yumuşak huylu, insanların onun yanında sıkılmadığı, yaşı ilerleyip yüz veya yüzün üstüne çıktığı halde sünnet namazlarını bile ayakta kılan biriydi. Yine nefsinin tembelliğe alıştırmadığı, hasta olduğunda namaz kılma esnasında sağa sola gidip gelmesine rağmen, dayanak olmadan, zorlandığı halde namazını ayakta kılmaya devam etmiştir. Bu durum kendisine sorulduğunda ise “Nefsim tembelliği ister, bana galip gelmesinden ve ömrümü bu şekilde bitirmekten korkarım,” demiştir. O, teheccüd namazlarını kılmış, devamlı Allah Teâlâ'yı zikretmiş, O'nu tesbih etmiş, sabırlı biri olmuş, zorlukları tahhamül etmiş, gereksiz sözlerden uzak durmuş, mütevazı biri olmuş, kimseyle tartışmamış, devamlı hakkı tercih etmiştir.¹²⁵

el-Ensârî, her ne kadar ilmî içtihatlarla, fetvalarla, tasnifle uğraşsa da birebir kâdılık görevini yürütse de çok yoğun olup önemli işlerle uğraşsa da gece gündüz ibadetinden uzak durmamış, devamlı itaat ve ibadetle meşgul olmuş, çokça itikaf etmiştir. Biri konuşmayı uzattığı vakit, ona nazikçe, “Acele ediniz zamanımızı boşa harcamayınız” demiştir. el-Ensârî'nin, yemeği az yediği, sadece Hanekân denilen yerin ekmeğini yediği belirtilmiştir. Bunun sebebini, “Buranın sahibinin salih bir insan olduğunu, burayı imâr eden kişi Hz. Peygamber'i rüyasında gördüğünü, rüyada kendisine gösterilen işarete dayanarak burayı inşa ettiğini, bundan ötürü sadece buranın ekmeğini yediğini belirtmiştir.”¹²⁶

1.2.4. Ahlâkı ve Cömertliği

el-Ensârî, güzel ahlâklı, insanlara karşı sevgisi olan biriydi. Sürekli hayırlı olanı, hak olanı tercih eden biriydi. Karşısında çocuk dahi olsa insaflı davranır ve ona değer verirdi. Büyük bir âlim olmakla veya hocalarının sayısının çok olmasıyla böbürlenmezdi. Vaktini güzel değerlendirir, ömrünü boşa geçirmezdi. Tembellik ve faydasız şeylerden uzak durur, ilimle

¹²³ eş-Şa'rânî, *et-Tabakâtu's-suğrâ*, 21.

¹²⁴ Tahir Süleyman Hâmûde, *Celâluddîn es-Suyûtî 'Asruhu ve hayatuhu ve âsâruhu ve cuhûduhu fî d'dersi'l-lügâvî* (Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, 1989), 110.

¹²⁵ Ebû Yahya Zekerîyâ b. Muhammed b. Ahmed (926/1520) el-Ensârî, *Sebet şeyhu'l-İslam el-kâdî zekerîyyâ b. Muhammed el-Ensârî*, thk. Muhammed b. İbrahim el-Hüseyn (Beyrut: Dâru beşâri'l-İslâmiyye, 2010), 9, muhakkikin mukaddimesi.

¹²⁶ Ebû Yahya Zekerîyyâ b. Muhammed b. Ahmed (926/1520) el-Ensârî, *ez-Zübdeti'r-râika fî şerhi'l-bürdeti'l-fâika*, thk. Mustafa 'Atiyyetu (Şam: Silsileti Turâsi'l-Ezherî, ty), 16-17, muhakkikin mukaddimesi.

meşgul olurdu. eş-Şa'rânî, “Yirmi yıl boyunca ona hizmet ettiğini, hiçbir zaman faydasız veya onu ilgilendirmeyen bir şeyle meşgul olduğunu görmediğini söylemiştir.”¹²⁷

el-Ensârî, çokça sadaka vermektedir. Mısır’da ondan daha çok sadaka verenin olmadığı belirtilmiştir. Kendisi yokluğu ve yokluğun sıkıntılarını bizzat yaşamış, bundan ötürü yokluk yaşayanların durumunu iyi bilir, onların hallerinden anlardı.¹²⁸ Onun, günlük, haftalık ve aylık yardım ettiği farklı gruplarda insanlar vardı. İlim ehlinde ihtiyaç sahibi olanlara daha çok tasaddukta bulunurdu. Sadaka verirken o kadar çok gizliliğe önem verirdi ki insanların çoğu el-Ensârî’nin az sadaka verdiğini zannederdi.¹²⁹

1.2.5. Görevleri

el-Ensârî, dini olarak her türlü görevi yapabilecek düzeye geldikten sonra, kâdî’l-kudâtık ile birlikte birçok önemli ilmî ve idarî vazifeler de yürütmüştür.¹³⁰ el-Ensârî, yaşça Suyûtî’den daha büyüktür. el-Ensârî gibi birisi kâdî’l-kudâtık görevini yapacağı için Suyûtî bu vazifeye yanaşmamıştır. Yine el-Ensârî daha birçok hocası hayatta iken, müderrislik vazifesini yapmaya başlamıştır. Bu durum onun idareciler ve ilim ehli insanlar arasında ilmî seviyesinin büyüklüğünü göstermektedir. Onun görev yaptığı sürede bir sürü insan ondan istifade etmiştir.¹³¹

el-Ensârî’nin üstlendiği bazı vazifeler şunlardır:

1. Şâfiî (öl. 204/820)’nin makamında müderrislik görevi: el-Ensârî’nin yaşadığı döneme baktığımızda Mısır’da, burada görevi yapmaktan daha üstün bir görev yoktu. el-Ensârî ayrıca buranın vakıflarının sorumluluğunu da üstlenmiştir.¹³²

2. Fetva verme görevi: el-Ensârî, birçok hocasının fetva verme seviyesine ulaşmıştır. O kadar iyi bir dereceye gelmiş ki gerek emîrler gerekse kıymetli insanların yanında diğer âlimlere nazaran çok daha iyi bir seviyede olduğuna kanaat getirilmiştir.¹³³

3. Kâdî’l-kudâtık vazifesini icra etmesi: Bu görev el-Meliku’z-Zâhir Ebû Said Seyfeddin en-Nasîrî el-Mueyyidî Hoşkadem (öl. 872/1467) zamanında kendisine

¹²⁷ eş-Şa'rânî, *et-Tabakâtu's-suğrâ*, 23; es-Suyûtî, *Nazmu'l-'akyân*, 113; Abdullah Nevî, *el-Hudûd fî 'ulûmi'n-nahvi*, 414; el-Ğezzî, *el-Kevâkibu's-sâira*, 1/203; el-Ensârî, *Sebet şeyhi'l-İslami'l-kâdî*, muhakkikin mukaddimesi, 9; el-'Ayderûs, *en-Nûru's-sâfir*, 176.

¹²⁸ Abdulvehhâb eş-Şa'rânî, *Levâkihu'l-envâr fî tabakati'l-ahyar - et-Tabakâtu'l-kubrâ* (Mısır, ts.), 2/112.

¹²⁹ eş-Şa'rânî, *et-Tabakâtu's-suğrâ*, 26; el-Ensârî, *Sebet şeyhu'l-İslam*, 8, muhakkikin mukaddimesi; el-Ğezzî, *el-Kevâkibu's-sâira*, 1/204; eş-Şa'rânî, *et-Tabakâtu's-suğrâ*, 26.

¹³⁰ el-'Ayderûs, *en-Nûru's-sâfir*, 176.

¹³¹ *Celâluddîn es-Suyûtî 'asruhu ve hayatuhu ve âsâruhu*, 110.

¹³² İbn Tûlûn - İbnu'l-Muberrid, *Mut'atu'l-ezhân mine't-temettu'i bi'l-'ikran*, 1/363; Abdulmute'al es-Sa'idî, *el-Muceddidüne fî'l-İslâm mine'l-karni'l-evvelî ilâ'r-râb'i aşer* (Kahire: Mektebetu'l-âdâb, 1996), 257; Gider, *Kâdî Zekerîyyâ el-Ensârî'ye ait kırk hadis*, 12; Muhammed b. Ahmed b. İyas (929/1523) el-Hanefî - Muhammed Mustafa thk. *Bedâi'uz-zuhûr*, 5/371; el-'Ayderûs, *en-Nûru's-sâfir*, 176.

¹³³ eş-Şa'rânî, *et-Tabakâtu's-suğrâ*, 25; el-Hanefî, *Fethu'l-Bârî fî zikri mâ ihtassallâhu bihi*, 4.

bildirildiğinde kabul etmemiştir. Sultan Kayıtbay (öl. 902/1496) zamanında da kendisine bu vazife bildirildiğinde de hemen kabul etmediği; ancak Sultan Kayıtbay'ın ısrarı ve ricası neticesinde kabul ettiği belirtilmiştir. Bu görevi hem sultan Kayıtbay zamanında hem de ondan sonraki zamanda da sürdürmüştür. el-Ensârî, bir süre sonra bu görevinden azledilmiştir. Bu durum için iki sebep ileri sürülmüştür. İlki gözlerinin görme yetisini kaybetmesi ve yaşlılığın verdiği bedensel güç kaybıdır.¹³⁴ İkincisi, sultanın yaptığı zulmü açıkça yüzüne söylemesi ve ona bunu terk etmesinin gerekliliğini bildirmesi ve bu zulme mani olmak istemesidir. Bu sultanın, Sultan Kayıtbay'ın oğlu Sultan Muhammed (öl. 903/1498) olduğu kuvvetle muhtemeldir. Azletme hadisesini babasının vefatından sonra gerçekleştirmiştir. Bilahare el-Ensârî'yi tekrar kâdî'l-kudâtlık görevine getirmek istediye de bu durum el-Ensârî tarafından reddedilmiştir.¹³⁵

el-Ensârî'nin, Memlûkler'de icra ettiği kâdî'l-kudâtlık görevi hakkında şunlar söylenebilir. Bu göreve Kahire'de dört kişi atanır ve hepsi de dört mezhep hakkında uzman kişilerdi. Bunların her birisine kâdî'l-kudât ismi verilmekteydi. kâdî'l-kudâtlık ataması yapılıncaya büyük bir kutlama yapıldı. Diğer bölgelere atanacak olan kâdîların atamalarına kâdî'l-kudât yetkiliydi. Sultan önemli dini konularda kâdî'l-kudâta danıştı. Camide veya hüküm yeri olarak bilinen kent merkezinin ortasında geniş bir yerde aralarında anlaşmazlık bulunan iki hasmın arasını düzeltirdi. Bu görev yürütülürken kapıda sekreterlik görevini icra eden biri, verilen hükümleri kayda alan bir kâtip, duruşmaya gelenler arasında düzeni korumak için güvenlik görevlisi ve davayı takip eden yardımcı tercüman da bulunurdu.¹³⁶

4. Hânekâh'ta Şeyhlik Görevini Yürütmesi:¹³⁷ Hânekâh, kaynaklarda sufilerin zamanını geçirdikleri ve ibadet ettikleri yer olarak zikredilmektedir. Farsça bir kelime olup aslının خانه şeklinde.¹³⁸ Yine Hânekâh'ın, sufilerin evi olduğu, onlar için bir medrese görevi gördüğü bildirilmiştir. Hânekâh'ın yapıldığı ilk günden itibaren buralar ilim ve ibadet yeri olmuş, dini, sosyal, kültürel faaliyetler burada icra edilmiş, fıkıh, hadis gibi dersler burada okutulmuştur.

¹³⁴ Hasan Ahmed Abdulcelîl el-Bettâvî, *ehlî'l-'Imâme fî Mısır - 'Asru salâtîni memâlik* (Külliyeti'l-âdâb, 2007), 48; es-Sa'îdî, *el-Muceddidüne fî'l-İslâm*, 257; Özel-Kallek, "el-Ensârî", 44/213; Rızık Selim, *'Asru Salâtîni'l-Memâlik ve netâcuhu*, 2/128; Muhammed Reşad Halîfe, *Medresetu'l-hadis fî Mısır* (Kahire: el-Hey'etu'l-'amme li şuûni'l-metâbi'l-Emiriyye, ts.), 62; Celâluddîn es-Suyûtî *'asruhu ve hayatuhu ve âsâruhu*, 110.

¹³⁵ ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 3/46; Muheysîn, *Mu'cemu huffazi'l-Kur'an*, 2/170; Muhammed b. Ali (1250/1834) eş-Şevkânî, *el-Bedru't-tâli' bi-mehâsini men ba'de'l-karni's-sâbi'* (Kahire: Dâru'l-kuttâbi'l-İslâmî, ty), 1/252; Miftah, *Tahkik şerh fethu Rabbi'l-beriyye*, 15; Musa Mesud, *Î'râbu'l-Kur'an*, 10; el-'Ayderûs, *en-Nûru's-sâfir*, 176; el-Ğezzi, *el-Kevâkibu's-sâira*, 1/201; es-Suyûtî, *Nazmu'l-'akyân*, 113.

¹³⁶ es-Suyûtî, *Nazmu'l-'akyân*, 113; el-Mağlûs, *Atlas tarih asri'l-memlûkî*, 268.

¹³⁷ el-'Ayderûs, *en-Nûru's-sâfir*, 176; es-Sa'îdî, *el-Muceddidüne fî'l-İslâm*, 257; Miftah, *Tahkik şerh fethu Rabbi'l-beriyye*, 15.

¹³⁸ Ebû'l-Feyd Murtaza Muhammed b. Muhammed b. Abdurrezzâk el-Hüseynî (1205/1790) ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, thk. Mecmûatun mine'l-muhakkikîn (Dâru'l-hidâye, 1984.), 36/374.

Hânekâh'ın şeyhi de buranın imamlığını yapmak ve vakıflarına bakmakla yetkiliydi. Aynı zamanda mezhepler ile ilgili dersleri veren ve tekrarını yaptıran müderristi.¹³⁹ Mezkûr bilgilerden yola çıkarak el-Ensârî'nin burdaki konumu ve göreviyle ilgili olarak fikir sahibi olunabilir.

5. Mescid-i Tavâşî 'Alem Dâr Denilen Yerin, Tasavvuf Şehliği Görevini Yürütmesi: Yukarıda Sufilerin Hânekâh Denilen Yerdeki şeyhin görevi neyse, el-Ensârî'nin burdaki görevi ve konumu da aynıdır.

el-Ensârî'nin üstlendiği başka görevler de var. Bunlar, Zeydiyye Medresesi'nde İmamlık görevi, Şâfiî Mescidi'ne komşu olan Salâhiyye Medresesi'nde müderrislik görevi.¹⁴⁰ el'Alem b. Cî'an (öl. 882/1477) Camii'nde sufilere şeyhlik vazifesi, Kahire'deki Cemâliyye Medresesi'nde müderrislik görevi.¹⁴¹ Ezher'de birçok ders ve idarî vazifeler de el-Ensârî'nin diğer görevleri arasında zikredilmiştir.¹⁴²

1.2.6. Mezhebi

el-Ensârî'nin fikhî ve itikadî mezhebi şu şekildedir.

1.2.6.1. Fikhî Mezhebi

el-Ensârî, yaşadığı dönemde Şâfiî mezhebinin öncülüğünü yapmış, bu mezhebin temel taşlarından birisi olmuştur. Bu mezhebin fikhına ve usûlüne eserleriyle ve şahsıyla katkı sağlamıştır. Bu mezheple ilgili başkaları tarafından yazılan eserleri şerh eden ve ihtisar eden eserleri olduğu gibi kendisinin de yazdığı eserleri olmuştur.¹⁴³

1.2.6.2. İtikadî Mezhebi

el-Ensârî, Eş'arî'lerin akaidine tâbi olmuştur. Onun, Allah Teâlâ'ya ait sıfatlarını ihtivâ eden hadisleri şerh ederken yaptığı tevillere bakıldığında onun Eş'arî mezhebine mensup olduğu anlaşılmaktadır.¹⁴⁴

¹³⁹ Ali Muhammed (1383/1963) Muhammed es-Sallâbî, *Salâhuddîn el-Eyyûbî ve cuhûduhu fî'l-kadâi 'ale'd-Devleti'l-Fâtîmiyyeti ve tahrîri Beyti'l-Makdis* (Beyrut / Lübnan: Dâru'l-ma'rife, 2008), 351-352.

¹⁴⁰ Celâluddîn es-Suyûtî 'asruhu ve hayatuhu ve âsâruhu, 60.

¹⁴¹ Serkîs, *Mu'cemu'l-matbu'ati'l-Arabiyye*, 2/484; Muhammed b. Ahmed b. İyas (929/1523) el-Hanefî - Muhammed Mustafa thk., *Bedâi'uz-zuhûr*, 5/371.

¹⁴² Zeynuddîn Muhammed Abdurrauf (1031/1622) el-Munâvî, *el-Kevâkibu'd-durriyye fî terâcimi es-sâdeti's-sufiyye - et-Tabakâtu'l-kubrâ*, thk. Muhammed Edîb el-Câdir (Beyrut: Dâru sâdir, ts.), 3/371.

¹⁴³ Terhîb b. Rebîân ed-Dusrî, *Mu'cemu'l-muellefâti'l-usûliyyeti's-şafîiyyeti el-mebsûseti fî keşfi'z-zunûn ve idâhu'l-meknûn ve hedîyyetü'l-ârifîn* (Medinetu'l-Munevvere: el-câmia'tu'l-İslâmiyye, 2004), 407; Sâmi Şeyh, *Kâmûsu'l-e'lâm* (İstanbul: Dâru mehrân, 1888), 4/152; el-Kettânî, *Fehresu'l-fehâris ve'l-esbât*, 1/458; el-Hanefî, *Fethu'l-Bârî fî zikri mâ ihtassallâhu bihi*, 4.

¹⁴⁴ Ebû Yahya Zekerîyyâ b. Muhammed b. Ahmed (926/1520) el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî bi-şerhi Sahihi'l-Buhârî*, thk. Süleyman b. Durey' el'Âzimî (Riyad: Mektebetu'r-ruşd nâşirûn, 2005), el-Ensârî, *Tuhfetü'l-Bârî*, 1/20, muhakkikin mukaddimesi.

1.2.7. Tasavvufî Yönü

el-Ensârî, tasavvufu önemsemiş, zikir meclislerine belirli aralıklarla gitmiş ve zikir halkalarına katılmıştır. Mutasavvıfların kitap ve risalelerini mütâla etmiş ve Ebî'l-Abbasi'l-Enkârî, Ömer en-Nebtî, Ali ed-Dimyâtî vb. gibi zatlardan tasavvuf dersleri almıştır. el-Ensârî, Tasavvufta bilgi ve birikimini sağlamlaştırdıktan sonra, görüşlerinden ötürü eleştirilere maruz kalan bazı mutasavvıfların sözlerini tevil etmiş, onları korumuştur.¹⁴⁵ el-Ensârî, mutasavvıf olan İbnu'l-Fârid (öl. 632/1235) ile ilgili övgülerde bulunmuş, İbn 'Ârâbî (öl. 638/1241)'yi yüceltmış ve her ikisinin Allah Teâla'nın veli kulları olduğunu belirtmiştir.¹⁴⁶

el-Ensârî, tasavvufun önemiyle ilgili olarak, "Tasavvuftan uzak olan fakih, beraberinde herhangi bir gıdanın bulunmadığı kuru ekmeğe benzer."¹⁴⁷ sözünü sarf etmiştir.

1.2.8. Vefatı

el-Ensârî'nin, doğum tarihinin ne zaman olduğu hususunda ihtilaf olduğu gibi vefat tarihiyle ilgili olarak da farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazılarına göre, Zilkade ayının çarşambaya denk gelen üçüncü günü, 926 yılında 103 yaşında vefat etmiştir.¹⁴⁸ Bir görüşe göre el-Ensârî, Zilhicce ayının yirmi dördüncü günü olan Çarşamba günü 926 yılında Kahire'de vefat etmiştir.¹⁴⁹ Başka bir görüşe göre zilhicce ayının dördünde 925 yılında Kahire'de vefat etmiştir.¹⁵⁰

Naaşı Perşembe sabahı yıkanmış, duha vaktinde kefenlenmiş ve üzerinde namaz kılınması için Ezher Üniversitesi'ne götürülmüştür.¹⁵¹ Cenazesinde çok büyük bir sayıda ulemâ ve sayılamayacak kadar insanlar hazır bulunmuştur. Bu namazın sevabına nail olma düşüncesiyle bir o kadar insan da Ezher Üniversitesi'nin dışına taşmıştır. Cenaze namazından sonra naaşı Kahire'de bulunan Şâfiî (öl. 204/820)'nin kabrinin bulunduğu Karafa mezarlığında

¹⁴⁵ Musa Mesud, *İ'râbu'l-kur'ân*, 23; Delûle, *el-Fikru'l-luğavî 'inde şeyhi'l-islam*, 27.

¹⁴⁶ el-Ğezzî, *el-Kevâkibu's-sâira*, 1/204-205; Rızık Selim, *'Asru Salâtini'l-Memâlik ve netâcuhu*, 2/128; Kâdirî, *Delûle, el-Fikru'l-luğavî*, 27; el-Ensârî, *Tuhfetu'l-bârî*, 1/20, muhakkikin mukaddimesi.

¹⁴⁷ eş-Şa'rânî, *et-Tabakâtu's-suğrâ*, 21.

¹⁴⁸ Ebû Zeyd b. Muhammed b. Abdullah b. Bekr b. Osman b. Yahya b. Ğayheb b. Muhammed (1429/2008) Bekr b. Abdullah, *Mu'cemu'l-menâhi'l-lafziyye ve fevâid fi'l-elfâz* (Riyâd: Dâru'l-'âsimeti li'n-neşri ve't-tevzî', 1996), 188; Muheysîn, *Mu'cemu huffazi'l-Kur'ân*, 2/170; el-Kettânî, *Fehresu'l-fehâris ve'l-esbât*, 1/458; İbn Tûlûn - İbnu'l-Muberrid, *Mut'atu'l-ezhân mine't-temettu'i bi'l-'ikran*, 1/363; el-Ğezzî, *el-Kevâkibu's-sâira*, 1/207; eş-Şevkânî, *el-Bedru't-tâli*, 1/253; el-Bağdâdî, *Hediyyetü'l-ârifin*, 1/374; Rızık Selim, *'Asru Salâtini'l-Memâlik ve netâcuhu*, 2/128.

¹⁴⁹ Ebû Yahya Zekeriyâ b. Muhammed b. Ahmed (926/1520) el-Ensârî, *İhkâmu'd-delâle 'âla tahrîr er-risaleti'l-kuşayriyye*, thk. Abdulcelîl el'ata el-Bekrî, (Dimaşk: Dâru'n-nu'mân li'l-'ulum, 1999), 23, muhakkikin mukaddimesi; Muhammed b. Ahmed b. İyas (929/1523) el-Hanefî - Muhammed Mustafa thk., *Bedâi'uz-zuhûr*, 5/370; eş-Şa'rânî, *et-Tabakâtu'l-kubrâ*, 2/113.

¹⁵⁰ İlyas b. Ahmed Hüseyin b. Süleyman b. Makbul Ali el-Bermâvî (1411/1991) es-Sâ'âtî, *İmtâ'ul-fudala bi terâcimi'l-kurra fî mâ ba'de karni's-samini'l-hicrî* (Riyâd: Dâru'n-nedveti'l-'alemiyye, 2000), 2/126; es-Sa'idî, *el-Muceddidüne fi'l-İslâm*, 257.

¹⁵¹ el-Ğezzî, *el-Kevâkibu's-sâira*, 1/208; el-Mûminî, *el-Cüz'ü'l-evvel min kitâbi menheci'l-vusul*, 22.

Muhammed el-Habşânî'nin yanında, Şâfiî'nin tam karşısında defnedilmiştir.¹⁵² Dımaşk'ta Emevî Camii'nde el-Ensârî'nin üzerinde gıyabi cenaze namazı kılınmıştır.¹⁵³ Ezher Üniversitesi'nde el-Ensârî'nin cenaze namazını kıldırın zat, Şerefuddîn b. Şeyhu'l-İslâm'dır.¹⁵⁴

Sonuç olarak el-Ensârî, hayatı boyunca ibadetini düzenli bir şekilde yapan, güzel ahlâka sahip, cömert bir zattı. Farklı görevler üstlendiği, fıkıh olarak Şâfiî, akaid olarak Eş'arî mezheplerine mensup olduğu, tasavvufa önem veren bir şahsiyetti.

1.3. İlmi Kişiliği

el-Ensârî, ilim olarak zengin bir kişiliğe sahip olmuştur. Bu hususun nedenleri şöyledir. Yaşadığı yerde ve dönemde ilme değer verilir, ilim için zengin bir ortamın olması, çok önemli hocalardan dersler alması, kişisel olarak sürekli gayret gösterip kendisini geliştirmesidir. Onun zengin ilmî kişiliğinden ötürü, ilim talebeleri uzak diyarlarından ondan ders almak için ona ilmî yolculuk yapmışlardır. Bu öğrenciler memleketlerine döndükleri zaman el-Ensârî'nin ilmini, görüşlerini, eserlerini beraberlerinde götürmüşlerdir. Bu durum el-Ensârî'nin şöhret bulmasına katkı sağlamıştır.

1.3.1. Yetiştirmesi

Hazrec kabilesinden sahâbî Hubâb b. Münzir'in soyundan olan el-Ensârî, ilim tahsiline ilk olarak doğduğu yer olan es-Süneyke'de başlamış, Kur'ân-ı Kerim'i orada ezberlemiştir.¹⁵⁵ Kaynaklarda “el-imâm, el-hâfız, şeyhu meşâyihî'l-İslâm, şeyhü'l-İslâm” gibi lakaplarla anılmıştır. Bununla birlikte Şâfiî mezhebinin naslarını ve bilhassa mezhep literatüründe “Şeyhayn” diye anılan Râfiî ve Nevevî'nin eserlerini anlama, onların tercihleri arasında değerlendirme ve tercih yapma hususunda uzmandı.¹⁵⁶ el-Ensârî'nin, tefsirde imam ve kâdı olduğu, hadiste hafız olduğu, fıkıh ve usûlde âlim olduğu, tecvit ve kıraatte önder olduğu ifade edilmektedir.¹⁵⁷ Başka bir deyişle o, fıkıh, tefsir, hadis, kıraât, tıp, faraiz, sarf, nahiv, tasavvuf, lügat, me'ânî, beyan, mantık, bedî' gibi birçok ilmi okumuş ve bu ilimlerde mahir olmuştur. Çocukluğunda Ezher'de okumuş, ilim ve marifeti pek çok âlimden öğrenmiştir. Yetim olarak büyümesine rağmen ilme olan himmeti, kuvveti, sabrı ve azmi fazlaca olmuştur. Onun farklı

¹⁵² el-Hanefî, *Fethu'l-bârî fî zikri mâ ihtassallâhu bihi*, 11; el-Ğezzî, *el-Kevâkibu's-sâira*, 1/208; Muhammed b. Ahmed b. İyas (929/1523) el-Hanefî - Muhammed Mustafa thk. *Bedâi'uz-zuhûr*, 5/371; eş-Şa'rânî, *et-Tabakâtu'l-kubrâ*, 2/113; eş-Şa'rânî, *et-Tabakâtu's-suğrâ*, 27; el-'Ayderûs, *en-Nûru's-sâfir*, 172; Ebû Yahya Zekeriyâ b. Muhammed b. Ahmed (926/1520) el-Ensârî, *el-İ'lâm ve'l-ihimâm bi-cem'i fetâvâ şeyhi'l-İslâm*, thk. Ahmed 'Ubeyd (Dımaşk: el-Mektebetü'l-Arabiyye, 2000), 16, muhakkikin mukaddimesi.

¹⁵³ Musa Mesud, *İ'râbu'l-Kur'ân*, 25.

¹⁵⁴ es-Sâ'âtî, *İmtâ'ul-fudala bi terâcimi'l-kurra*, 2/235.

¹⁵⁵ Özel-Kallek, “el-Ensârî”, 44/212.

¹⁵⁶ Özel-Kallek, “el-Ensârî”, 44/213.

¹⁵⁷ Abdulfettâh b. es-Seyyid 'Acî b. es-Seyyidi'l-asesi el-Mısırî eş-şâfiî (1409/1988) el-Mersafî, *Hidâyetü'l-kârî ilâ tecvîdi kelâmi'l-bârî* (Medinetu'l-Munevvere: mektebetü taybe, ts.), 2/644.

ilimlerdeki başarısı onun muhtelif alanlarda kitap telif etmesini sağlamıştır. Kendilerinden ilim tahsil ettiği hocalarının sayısı çoktur. İbn Hacer el-Askalânî (öl. 852/1448), el-Bulkînî (öl. 868/1462), el-Kâyâtî, İbnu'l-Hümmam, el-Munâvî ve İbnu'l-Mecdî (öl. 850/1446) gibi zatlar bunlardan sadece birkaçıdır. Birçok hocası tarafından kendisine icâzet verilmiştir.¹⁵⁸

İbnu'l-Hacer, el-Kâyâtî, el-Bulkînî, es-Subkî (öl. 771/1370), el-Munâvî, gibi âlimlerden fıkıh öğrenmiştir. el-Kâyâtî, el-Kâfîcî (öl. 879/1474) ve eş-Şervânî gibi âlimlerden usûl ve nahiv dersleri almıştır. el-Kemal İbnu'l-Hümmam (öl. 861/1457)'dan mantık ilmini öğrenmiştir. Faraiz, matematik gibi ilimleri el-Butencî ve eş-Şemsu'l-Hicâzî'den almıştır. Tıp ilmini eş-Şeref b. Haşşab'dan öğrenmiştir. Tasavvuf ilmini eş-Şemsu'l-'Umerî ve eş-Şihâbu'l-Ezkâvî gibi âlimlerden almıştır. ez-Zeyn Rıdvan denilen zatın yanında birçok kıraât ve hadis eserleri okumuştur.¹⁵⁹

el-Ensârî, fetva verirken acele etmemiştir. Birçok medresede ders vermiş, H. 886 senesinde kâdıl-kudâtlık seviyesine yükselmiştir. Gözleri engelli durumuna düştüğü vakit ile gördüğü zaman arasında hiçbir fark olmadan, vefat edene kadar ders halkasından kopmamış, fetva vermeye devam etmiş ve eserler tasnif etmeyi sürdürmüştür.¹⁶⁰ el-Cemal Yusuf el-Kûrânî, el-'Ammâd İsmail el-Kurdî ve Ali eş-Şems eş-Şirvânî gibi meşhûr âlimler, el-Ensârî'nin ilim dostları, akranları arasında sayılmaktadır.¹⁶¹

Allah Teâlâ, Peygamberimiz'in ümmetine bir lütuf olarak her asrın başında salih âlimler göndermektedir. Bu önemli âlimler ümmeti doğru yola iletme, dini sağlamlaştırma ve dine hurafelerin bulaşmasını engelleme gibi vazifeleri yerine getirirler. Bu konu hakkında Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: “Muhakkak ki Allah Teâlâ azze ve celle bu ümmete, dinini yenilemesi için her yüz yılın başında birisini gönderir.”¹⁶² Hicri dokuzuncu asrın başında bu

¹⁵⁸ Ebû'l-fazl İbn Hacer Şihabeddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Hacer el-Askalânî (852/1448), *en-Nuket 'alâ kitâbi İbn Salâh*, thk. Rabî' b. Hâdî 'Umeyru'l-Medhali (Suudi Arabistan: 'İmâdetu'l-bahhsî'l-ilmi bi'l-câmiati'l-İslâmiyye, 1984), 1/42; es-Sa'idî, *el-Muceddidüne fi'l-İslâm*, 257; Halîfe, *Medresetu'l-hadis fi Mısır*, 62; Serkis, *Mu'cemu'l-matbu'ati'l-Arabiyye*, 2/484; Muheysin, *Mu'cemu huffâzi'l-Kur'an*, 2/168.

¹⁵⁹ İbn Tûlûn - İbnu'l-Muberrid, *Mut'atu'l-ezhân mine't-temettu'i bi'l-'ikran*, 1/362; es-Sa'idî, *el-Muceddidüne fi'l-İslâm*, 257.

¹⁶⁰ Halîfe, *Medresetu'l-hadis fi Mısır*, 62; es-Sâ'âtî, *İmtâ'ul-fudala bi terâcimi'l-kurra*, 2/123-124; es-Sa'idî, *el-Muceddidüne fi'l-İslâm*, 257.

¹⁶¹ el-Gezzî, *el-Kevâkibu's-sâira*, 1/199.

¹⁶² Süleyman Binu'l-Eş'as b. İshak b. Beşir b. Şeddâd b. 'Amr el-Ezdî es-Sicitânî (275/889) Ebû Dâvud, *Sünen Ebî Dâvud*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhamit (Sayda-Beyrut: el-Mektebetü'l-'asriyye, ts.), Melâhim, 4291; Ebu'l-Kasım Süleyman b. Ahmed b. Eyub b. Matîr el-Lahmî eş-Şâmî (360/971) et-Tâberânî - Tarık b. 'Ivedillâh - Abdulmuhsin b. İbrahim İbn Muhammed - el-Hüseynî, *el-Mu'cemu'l-evsat* (Kahire/Mısır: Dâru'l-Harameyn, ts.), Bâbu'l-mîmi, 6527; Ebu Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed b. Hamdeveyh b. Nuaym Binu'l-Hekem ed-Dabbî ettahemânî en-Neyşâbûrî el-Maruf bi İbni'l-bey' (405/1015) el-Hâkim, *el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn*, thk. Mustafa Abdulkadir Ata (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1990), el-Fiten ve'l-Melâhim; 8592; Osman b. Sait b. Osman b. Ömer (444/1053) ebû 'Umer ed-Dânî, *es-Sünenu'l-vârîde fi'l-fiteni ve ğevâilihâ ve's-saeti ve eşratiha*, thk. Ridâullah b. Muhammed İdris Mubârekfûrî (Riyad: Dâru'l-'Asime, 1995), 3/742, Bâbu Kavli'n-Nebiyyi s.a.v. la tezâlu taifetun min ümmetî ale'l-hakki zahirîne ve ennehâ la tectemi'u 'ala dalaletin ve

asrın muceddidi kim olabilir şeklindeki sorunun cevabına âlimler ihtilaf etmiştir. Bazıları birçok eserinin olmasından ötürü bu âlimin Suyûtî olduğunu söylemiştir. el-‘Ayderûsî (öl. 914/1508), Abdullah b. Ömer Bâmahrame (öl. 972/1565) ve Abdumute‘al es-Sa‘îdî (öl. 1386/1966) gibi zatlar eserlerinin, hocalarının ve öğrencilerinin çok olması, insanların dinî anlamda özellikle fikhî anlamda ondan çokça istifade etmesi vb. sebeplerden ötürü dokuzuncu asrın başındaki muceddidin el-Ensârî olduğunu söylemişlerdir. el-Ensârî, ilmî konum olarak yüksek mertebeler elde etmiştir.¹⁶³

Sonuç olarak, asrının ilim timsali olan el-Ensârî’nin, yaşadığı Memlûkler döneminde başlıca hadis kaynaklarına yazılan mufassal şerhlerin olması, râviler hakkında yazılmış muteber ricâl kitaplarının olması, hadis tarihinin başarılı zevâid ve ahkâm kitapları ve hadis usûlü eserlerinin bulunması, hadis ilimlerinin en parlak dönemlerinden birinde ve rahat bir ortamda yaşaması, hem hocaları hem de akranlarının büyük âlimler olması vb. sebepler el-Ensârî’nin iyi yetişmesini sağlayan sebeplerdir.¹⁶⁴

1.3.2. Seyahatleri

Bulunduğu yerin, ilim merkezi olsa gerek, el-Ensârî ilim tahsili için mesafe olarak çok uzak yerlere gitmediği gibi; Zaman olarak da çok uzun süren ilmî yolculuklar yapmamıştır. Bununla birlikte İslâm dinine hizmet eden diğer ilim bilginleri gibi az da ilim yolculukları yapmış, kendisini iyi yetiştirmek için ailesinden, çevresinden ve sevdiklerinden uzaklara gitmiştir. Bu uğurda maddi manevi her türlü meşakkatlere katlanmıştır. Babasının vefatı üzerine Mısır’da Muhammed el-Ğamrî (öl. 941/1534)’nin yanına girmiştir. Ondan bazı temel İslâmî bilgileri öğrenmekle birlikte, *el-Kevâ‘idu’s-sufiyye* eserinin tümünü kıraât metoduyla ondan okumuştur. Daha sonra ikamet ettiği yere geri dönmüştür.¹⁶⁵ H. 841 senesinde ikinci defa ilim tahsili için Kahire’ye, Ezher Üniversitesi’ne gitmiştir. Burada *Muhtasaru’t-tebrîzî*, *Minhac*, İbn

ennehu la yezâlu men fiha izâ suile vuffike venahvi zâlike, 364; Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali b. Musa el-Husrevcirdî el-Hurasânî (458/1066) el-Beyhakî, *Marifetu’s-sünen ve’l-âsâr*, thk. Abdulmu’tî Emîn Kal’acî (Pakistan - Dimaşk, Beyrut: Câmiatu’d-dirasati’l-İslamiyye - Dâru kuteybe, 1991), 1/208, Babu zikri mevlidi’ş-Şafîi rahimahullah ve tarihi vefatihi ve mikdari sinnihi ve beyâni nesebihi ve şerefi aslihi ala vecihi’l-ihtisari, 422; Abdulcebbar Suheyb, *el-Camiu’s-Sahih li’s-sünen ve’l-mesânîd*, 2014, 8/249, Fadailu’l-e’mal kitabı, Afdaliyyeti ümmeti’l-Muhammediyye babı; Abdulcebbar Suheyb, *el-Musnedu’l-mevdû‘î el-Câmiu li’l-kütübi’l-‘aşra*, 2013, 6/107; Abdulazim b. Abdulkavî (656/1258) el-Munzirî, *Muhtasar Sünen Ebî Dâvud*, thk. Ebû Mus’ab Muhammed Subhî b. Hasan Hallak (el-Memleketu’l-Arabiyyetu’s-Su’udiyye: Mektebetu’l-me’arif li’n-neşri ve’t-tevzi’, 2010), 3/120, Melâhim, 4291.

¹⁶³ Muhammed emîn b. fadillâh b. muhibbiddîn b. Muhammed (1111/1699) el-Muhibbi, *Hülasati’l-eser fi a’yani’l-karni’l-hadi aşer* (Beyrut: Dâr Sâdir, ts.), 3/346; Ebû Yahya Zekeriyâ b. Muhammed b. Ahmed (926/1520) el-Ensârî, *Bulûğu’l-erb bi-şerhi şuzûru’z-zeheb*, thk. Halef ‘Avde el-Kaysî (Ürdün: Dâru yâfâ’l-ilmîyye, 2011), 12, muhakkikin mukaddimesi.

¹⁶⁴ Çimen, *Memlûkler dönemi hadis tartışmalarında Bedreddin ez-Zerkeşî*, 26.

¹⁶⁵ Özel-Kallek, “el-Ensârî”, 44/212; el-Ğezzî, *el-Kevâkibu’s-Sâira*, 1/200.

Mâlik (öl. 672/1274)'in *Elfiyyesi*, vb. birçok metni ezberlemiştir.¹⁶⁶ H. 850'de eş-Şerefu't-Takî b. Fehd ve Ebî's-Sa'âdaât b. Zahîra gibi zatlardan da hac yolculuğu esnasında dersler almıştır.¹⁶⁷

1.3.3. Hocaları

el-Ensârî'nin semâ, kıraât ve icâzet yoluyla ders aldığı birçok hocası olmuştur. Kaynaklara baktığımızda Kur'ân, tefsir, kıraât, fıkıh, usûlü'l-fıkıh, hadis, mantık, nahiv, sarf, belâgat, matematik, tıp vb. ilimlerle ilgili birçok hocadan ders aldığını görmekteyiz. el-Ensârî'nin çok yönlü yetişmesinde hocalarının emeği çoktur.¹⁶⁸

el-Ensârî'nin, meşhûr bazı hocaları ve haklarında kısa bilgi şöyledir.

1. Şihabuddîn Ebu'l-Fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Ahmed el-Kenânî el-'Askalânî'l-asl, el-Mısırî, eş-Şafîî. Bu zat daha çok İbn Hacer el-'Askalânî olarak bilinmektedir. 852/1448 yılında vefat etmiştir. el-Ensârî, ondan *Marifeti enva-ı 'İlmi'l-hadis li İbni's-Salah, Şerhu'n-nuhbe, es-Sîretu'n-Nebeviyye, Sahîh Buhârî'nin çoğunu, Sünen İbn Mace'nin çoğunu*, ayrıca fıkıh ve tefsir okumuştur.¹⁶⁹

2. Ebû Abdullah Celâluddîn Muhammed b. Ahmed b. Muhammed b. İbrahim b. Hâşimi'l-Celâl el-Ensârî el-Kâhirî eş-Şafîî. 894/1489 yılında vefat etmiştir. el-Ensârî ondan fıkıh ve fıkıh usûlü okumuştur.

3. el-Kâyâtî, Şemsuddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Yakup el-Kâhirî eş-Şafîî, 850/1446 yılında vefat etmiştir. el-Ensârî ondan hadis, fıkıh, fıkıh usûlü, *Sahîh Buhârî'nin tümünü, Şerh Elfiyyeti'l-'Irâkî*, lügat, Me'ânî, beyân, bedî' ve 'Irâkî'nin *Şerhu'l-behce'sini* okumuştur.¹⁷⁰

4. Zeynu'r-Rıdvan, Zeynuddîn Ebû'n-Nu'aym Rıdvan b. Muhammed el-'Ukbî el-Kâhirî eş-Şafîî. 852/1448 yılında vefat etmiştir. el-Ensârî, ondan *Kur'ân-ı Kerim'in tümünü kıraât-ı seb'a üzere* okumuştur. Bunlarla birlikte el-Ensârî, ondan fıkıh, *Şerhu Elfiyyeti li'l-'Irâkî, Sahîh-*

¹⁶⁶ Muhammed Reşad Halîfe, *Medresetu'l-hadis fî Mısır* (Kahire: el-Hey'etu'l-'amme li şuûni'l-metâbi'l-emiriyye, ts.), 62; Abdullah Nevlî, *el-Hudûd fî 'ulûmi'n-nahvi*, 414; Serkîs, *Mu'cemu'l-matbu'ati'l-Arabiyye*, 2/484; Muheysîn, *Mu'cemu huffâzi'l-Kur'ân*, 2/168.

¹⁶⁷ İbn Tûlûn - İbnu'l-Muberrid, *Mut'atu'l-ezhân mine't-temettu'i bi'l-'ikran*, 1/363; Özel-Kallek, "el-Ensârî", 44/212; el-'Ayderûs, *en-Nûru's-sâfir*, 1/113.

¹⁶⁸ Özel-Kallek, "el-Ensârî", 44/212; Halîfe, *Medresetu'l-hadis fî Mısır*, 62; Ebû Yahya Zekerîyyâ b. Muhammed b. Ahmed (926/1520) el-Ensârî, *Hâşiyetu şeyhi'l-İslâm Zekerîyyâ el-Ensârî 'alâ şerhi'l-imâmi'l-mahallî "alâ cem'il-cevâmi"*, thk. Abdulhafîz b. Tâhir Hilâlî'l-Cezâirî (Riyad: Mektebetu'r-ruşd nâşirûn, 2007), 1/59, muhakkikin mukaddimesi.

¹⁶⁹ Muhammed b. Muhammed b. Ömer b. Ali (1360/1941) İbn Salim Mahluf, *Şeceretu'n-nûri'z-zekiyye fî tabakati'l-malikiyye* (Lübnan: Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye, 2003), 1/696; es-Sâ'âtî, *İmtâ'ul-fudala bi terâcimi'l-kurra*, 2/124; Halîfe, *Medresetu'l-hadis fî Mısır*, 62; Halîfe, *Medresetu'l-hadis fî Mısır*, 62; el-Ğezzî, *el-Kevâkibu's-sâira*, 1/199-200.

¹⁷⁰ el-Ğezzî, *el-Kevâkibu's-sâira*, 1/199-200; el-'Ayderûs, *en-Nûru's-sâfir*, 172; es-Suyûtî, *Nazmu'l-'akyân*, 113.

i Müslim, Şâfiî'nin müsnedi, Sünen en-Nesâî, Sünen-i Tirmizi, Tahavî'nin Şerhu'l-me'âni'l-âsâr eserlerini de okumuştur.¹⁷¹

5. el-Kemal İbnu'l-Humâm, Kemâluddîn Muhammed b. Abdilvahid b. Abdilhamid b. Mesud es-Sivasî İbnul-Himam el-Hanefî. 861/1457 senesinde 60 yaşındayken vefat etmiştir. el-Ensârî ondan hadis, nahiv, fıkıh, fıkıh usûlü, mantık ve kelam ilimlerini okumuştur.¹⁷²

6. el-Bulkînî, kâdî'l-kudât 'Alemuddîn Salih b. Sirâcuddîn Ömer b. Reslan el-Bulkînî'l-asl el-Kâhîrî eş-Şafiî. 868/1464 yılında 77 yaşındayken vefat etmiştir. el-Ensârî ondan tefsir, fıkıh ve diğer ilimleri okumuştur.¹⁷³

7. Şerefu'l-Munâvî, Şerefuddîn Ebû Zekerîyyâ Yahya b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed b. Mahluf el-Munâvî el-Mısırî eş-Şafiî'dir. 871/1467 yılında vefat ettiğinde ömrü 70'i geçmiştir. el-Ensârî ondan fıkıh okumuştur.¹⁷⁴

8. el-Kâfîcî, Muhyiddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Süleyman b. Saidî'r-Rûmî el-Hanefî. 879/1474 yılında vefat ettiğinde ömrü 90'ı geçmiştir. el-Ensârî ondan tefsir, nahiv, edeb, fıkıh usûlü, ma'kulat ve diğer alet ilimlerini okumuştur.¹⁷⁵

9. Zeynebu's-Şûbekî, Ummu Habîbe Zeynep b. Ahmed bt. Muhammed b. Musa eş-Şihabu'd-Dımaşkî eş-Şûbekî el-Mekkî, 886/1481 yılında Mekke'de vefat etmiştir. Ummu Habîbe, el-Ensârî'ye icâzet verenlerdendir.

10. Zeynuddîn Ebû Zerr Abdurrahman b. Muhammed b. Abdullah ez-Zerkeşî el-Kâhîrî el-Hanbelî'dir. H. 845 veya 846 yılında vefat etmiştir. el-Ensârî ondan *Sahîh-i Müslim*'i okumuştur.¹⁷⁶

11. Şihabuddîn Ebu'l-Abbas Ahmed b. Receb b. Taybuğa's-Şafiî. Bu zat daha çok İbnu'l-Mecdî olarak bilinmektedir. 850/1446 yılında vefat etmiştir. el-Ensârî ondan fıkıh, nahiv, faraiz, mukâbele ve hadis ilimlerini okumuştur.¹⁷⁷

12. el-Kâdî İzzuddîn Abdurrahim b. el-Muerrih Nasiruddîn Muhammed b. Abdurrahim el-Mısırî el-Hanefî. Bu zat daha çok İbnu'l-Furat olarak bilinmektedir. Ruhunu 851/1447 yılında teslim ettiğinde yaşı doksanı geçmişti. el-Ensârî ondan İbn Ebî Davud'a ait *el-Ba's* eserini okumuştur. Hadis ilmiyle ilgili olan bu eserin dışında ondan birçok eser daha okumuştur.

¹⁷¹ es-Sâ'âtî, *İmtâ'ul-fudala bi terâcimi'l-kurra*, 2/120; Halife, *Medresetu'l-hadis fî Mısır*, 62; el-Ğezzî, *el-Kevâkibu's-sâira*, 1/199-200; el-'Ayderûs, *en-Nûru's-sâfir*, 174; eş-Şevkânî, *el-Bedru't-tâli*, 1/252.

¹⁷² el-Kettânî, *Fehresu'l-fehâris ve'l-esbât*, 1/458; Halife, *Medresetu'l-hadis fî Mısır*, 62; el-'Ayderûs, *en-Nûru's-sâfir*, 173.

¹⁷³ el-'Ayderûs, *en-Nûru's-sâfir*, 172; el-Ğezzî, *el-Kevâkibu's-sâira*, 1/199.

¹⁷⁴ Halife, *Medresetu'l-hadis fî Mısır*, 62; el-'Ayderûs, *en-Nûru's-sâfir*, 173.

¹⁷⁵ Halife, *Medresetu'l-hadis fî Mısır*, 62; el-Ğezzî, *el-Kevâkibu's-sâira*, 1/199; el-'Ayderûs, *en-Nûru's-sâfir*, 173.

¹⁷⁶ el-'Ayderûs, *en-Nûru's-Sâfir*, 174.

¹⁷⁷ Halife, *Medresetu'l-hadis fî Mısır*, 62; el-Ğezzî, *el-Kevâkibu's-Sâira*, 1/199; el-'Ayderûs, *en-Nûru's-Sâfir*, 172.

13. Ebu'l-Yemen Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Ahmed eş-Şafîî, H. 850 yılında vefat etmiştir. el-Ensârî hac ibadeti için Mekke'ye gittiğinde ondan ders almıştır.

14. Şerefuddîn Ebu'l-Feth Muhammed b. Zeynuddîn Ebî Bekr b. el-Hüseyn b. Ömer el-Kureşî el-Osmânî el-Merâğî eş-Şafîî, 859/1455 yılında 83 yaşındayken vefat etmiştir. el-Ensârî, H. 850 yılında gittiği hacc yolculuğu esnasında Medine'ye vardığında ondan ders almıştır. Bazı kaynaklar el-Ensârî'nin hacc yolculuğu esnasında Mekke'de ondan ders aldığını belirtmektedir.¹⁷⁸

15. Celâluddîn Ebu's-Se'âdât Muhammed b. Muhammed b. Muhammed binu'l-Hüseyn b. Ali el-Kuraşî el-Mahzûmî el-Mekkî. Bu zat daha çok İbn Zahîra olarak bilinmektedir. 861/1457 yılında 65 yaşındayken vefat etmiştir. el-Ensârî, hacca gittiğinde Mekke'de ondan hadislerle ilgili dersler almıştır.

16. Takıyuddîn Ebu'l-Fadl Muhammed b. Muhammed b. Abdullah el-Haşimî el-Asfûnî el-Mekkî'yi eş-Şafîî. Bu zat daha çok İbn Fehd olarak bilinmektedir. 871/1467 yılında 84 yaşındayken vefat etmiştir. el-Ensârî ondan hadis ilmini okumuştur.¹⁷⁹

17. İbrahim b. Sadaka Ebû İshak el-Hanbelî, 852/1448 yılında vefat etmiştir. el-Ensârî ondan *Sahîh-i Buhârî*'yi okumuştur.¹⁸⁰

18. Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Humeyd ed-Dimyâtî. Bu zat daha çok İbnu'z-Zelbânî diye meşhûr olmuştur. el-Ensârî ondan tasavvufu öğrenmiştir.¹⁸¹

19. el-Bedreşî, Şemsuddîn Muhammed b. Ali. 846/1442 yılında vefat etmiştir. el-Ensârî ondan fıkıh okumuştur.¹⁸²

20. Sare b. Cema'a. el-Ensârî ondan et-Taberânî (öl. 360/971)'ye ait *el-Mu'cemu'l-kebîr*'i okumuştur.¹⁸³

21. el-'İzz b. Abdusselam el-Bağdâdî, 867/1463 yılında vefat etmiştir. el-Ensârî ondan Arapça, fıkıh usûlü ve sarf ilimleriyle birlikte *Şerhu'l-Âkaid* eserini de okumuştur.¹⁸⁴

22. Muhammed b. Ahmed Hamdi'l-Keylânî el-Ezherî, eş-Şafîî, 850/1446 yılında vefat etmiştir. el-Ensârî ondan Carburdî'ye ait, *Şerhu's-şâfiye* ve Teftazânî'ye ait *Tasrî'fu'l-izzî*'yi okumuştur.¹⁸⁵

¹⁷⁸ İbn Hacer el-Heytemî, *el-Fethu'l-mubîn bişerhi'l-erba'in*, 36; el-Kettânî, *Fehresu'l-fehâris ve'l-esbât*, 1/458.

¹⁷⁹ el-'Ayderûs, *en-Nûru's-sâfir*, 174.

¹⁸⁰ el-Ğezzî, *el-Kevâkibu's-sâira*, 1/200.

¹⁸¹ el-Ğezzî, *el-Kevâkibu's-sâira*, 1/200.

¹⁸² Halîfe, *Medresetu'l-hadis fî Mısır*, 62; el-Ğezzî, *el-Kevâkibu's-sâira*, 1/199.

¹⁸³ es-Sâ'âtî, *İmtâ'ul-fudala bi terâcimi'l-kurra*, 2/263; el-'Ayderûs, *en-Nûru's-sâfir*, 174.

¹⁸⁴ Abdullah Nevlî, *el-Hudûd fî 'Ulûmi'n-nahvi*, 413; el-'Ayderûs, *en-Nûru's-sâfir*, 173.

¹⁸⁵ el-'Ayderûs, *en-Nûru's-sâfir*, 173.

23. Ahmed b. Muhammed b. Ali eş-Şihabu'l-Hicâzî, 875/1470 yılında vefat etmiştir. el-Ensârî ondan me'ânî, bedî' okumuştur.

24. Ahmed b. Nasrullah b. Ahmed 'İzzuddîn Ebu'l-Berekât, 876/1471 yılında vefat etmiştir. el-Ensârî ondan akaid, fıkıh, usûl vb. ilimler okumuştur.

25. Tahir b. Muhammed b. Muhammed Ebu'l-Kasım en-Nuveyrî, 856/1452 yılında vefat etmiştir. el-Ensârî ondan Kırâât-ı seb'a ilmini okumuştur.¹⁸⁶

26. Ebû Hafs es-Sirac Ömer b. Ali en-Nebtûfî, 867/1463 yılında vefat etmiştir. el-Ensârî ondan tasavvufu öğrenmiştir.¹⁸⁷

27. Muhammed b. İbrahim Şemsuddîn eş-Şirvânî, 873/1469 yılında vefat etmiştir. el-Ensârî ondan sarf, mantık, usûlî'l-fıkıh ilimleriyle birlikte *Mevâkıf*, *Şerhu'l-mevâkıf* ve *Fusûli'l-hukmiyye* eserlerini de okumuştur.¹⁸⁸

28. Zeynuddîn Zahir, Tahir b. Muhammed Ali en-Nuveyrî el-Malikî, 875/1470 yılında vefat etmiştir. el-Ensârî ondan *Kur'ân-ı Kerim*'i 10 kıraâte tamamlayan Kırâât-ı selâseyi okumuştur.¹⁸⁹

29. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed b. Abdullah b. Muferric b. Bedruddîn el-Ğazzî eş-Şafî'dir. 822/1419 yılında vefat etmiştir. el-Ensârî ondan fıkıh okumuştur.¹⁹⁰

30. Zeynuddîn Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali et-Temîmî el-Celîlî eş-Şafî, 876/1471 yılında vefat etmiştir. el-Ensârî ondan tasavvufu öğrenmiştir.¹⁹¹

31. el-Mukri' Nuruddîn Ali b. Muhammed b. Fahriddîn Osman b. Abdurrahman b. Osman el-Mahzûmî el-Belbîsî eş-Şafî'dir. 864/1460 yılında vefat etmiştir. el-Ensârî ondan *Kur'ân-ı Kerim*'i kıraât-ı seb'a üzere okumuş ve onda ezberlemiştir.¹⁹²

Kaynaklarda yaptığımız araştırmalarda, el-Ensârî'nin hocalarıyla ilgili sayıyı çoğaltabiliriz. Çünkü uzun bir ömür yaşamış ve bu ömrünü çocukluk yıllarından başlayarak, aralıksız ilim içinde sürdürmüştür. Fakat biz hocalarının zikredilmesinde bu kadarıyla iktifa ettik. Hocalarının her biri farklı alanlarda mutahassıs zatlardır. el-Ensârî, farklı ilimlerde mahir

¹⁸⁶ Bekr b. Abdullah, *Mu'cemu'l-menâhi'l-lafziyye*, 136; es-Sâ'âtî, *İmtâ'ul-fudala bi terâcimi'l-kurra*, 2/125.

¹⁸⁷ el-Ğezzî, *el-Kevâkibu's-sâira*, 1/200.

¹⁸⁸ el-'Ayderûs, *en-Nûru's-sâfir*, 173.

¹⁸⁹ el-Ğezzî, *el-Kevâkibu's-sâira*, 1/199; el-'Ayderûs, *en-Nûru's-sâfir*, 174.

¹⁹⁰ Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifîn*, 11/270.

¹⁹¹ el-'Ayderûs, *en-Nûru's-sâfir*, 174; el-Ğezzî, *el-Kevâkibu's-sâira*, 1/200.

¹⁹² es-Sehâvî, *ed-Davû'l-lâmi*, 3/234,235; el-Ğezzî, *el-Kevâkibu's-sâira*, 1/199-200; Ebu'l-Hayr Şemsuddîn Muhammed b. Abdurrahman b. Muhammed (906/1501) es-Sehâvî, *ez-Zeyl 'alâ raf'i'l-ısr ev buğyeti'l-'ulemâ ve'r-ruvât*, thk. Cevdet Hilâl, ts., 141-144; el-'Ayderûs, *en-Nûru's-sâfir*, 174; İbnu'l-'Imâd, *Şezerâtu'z-zeheb*, 10/187; Siracu'l-Hakk, *Ğâyeti'l-vusûl ila 'ilmu'l-fusûl*, 33-36.

olan hocaların yanında kendisini geliştirmiş, içinde bulunduğu zengin ilim ortamından kendisine iyi bir hisse elde etmiştir. Birçok hocası ona ders ve icâzet vermiştir.

1.3.4. Talebeleri

el-Ensârî'nin şanı ilim ehilleri tarafından uzaklardan duyulunca Hicaz ve Şam başta olmak üzere onun ders halkasına İslâm dünyasının dört bir yanından birçok talebe katılmaya başlamıştır. Mezkûr sebeplerden ötürü, el-Ensârî daha hayatta iken onun öğrencileri ders ve fetva verecek düzeye ulaşmıştır. Küçük büyük birçok öğrencisi Şeyhu'l-İslâmlık görevi başta olmak üzere birçok önemli ilmî görevler üstlenmiştir. Göz aydınlığı olan talebelerinin bu güzel durumu el-Ensârî'yi mutlu etmiştir.¹⁹³ eş-Şevkânî (öl. 1250/1834)'nin, el-Ensârî'nin talebeleri için, "Onun talebeleri çok fazlaydı. Talebesi olma bakımından, torunlar dedelere yetiştir." ¹⁹⁴ İfadesini kullanmıştır.

el-Ensârî'nin, meşhûr bazı talebeleri ve haklarında kısa bilgi şöyledir.

1. İbn Hacer el-Heytemî Şihâbuddîn Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Hacer el-Heytemî es-Sa'dî el-Ensârî eş-Şafîî'dir. Bu talebesi, Fıkıh, hadis, tefsir, kelim, lügat vb. birçok ilimde öncüydü, 973/1565 veya 974/1566 yılında vefat etmiştir.¹⁹⁵

2. eş-Şa'rânî Abulvehhâb b. Ahmed eş-Şa'rânî eş-Şafîî'dir. Kendisi *et-Tabakâtu'l-kubrâ* eserinde belirttiği üzere, yirmi yıl boyunca hocasının yanında kalmıştır. Ondan hem ilim öğrenmiş hem de ona hizmet etmiştir. 973/1565 veya 974/1566 yılında vefat etmiştir.¹⁹⁶

3. Nâsiruddîn et-Tablâvî. Nâsiruddîn Muhammed b. Sâlim b. Ali et-Tablâvî eş-Şafîî. İnsanlar tarafından kendi zamanının bilgini, mütevâzisi ve güzel ahlâklısı olarak bilinirdi. Tefsir, kıraât fıkıh, hadis, Me'ânî, beyan, tıp mantık ve kelim ilimlerinde mahir olduğu ifade edilmiştir. 966/1559 yılında vefat etmiştir.¹⁹⁷

4. Şihâbuddîn er-Ramlî. Şihâbuddîn Ahmed b. Ahmed b. Hamza er-Ramlî el-Menûfî el-Mısırî el-Ensârî eş-Şafîî. Kendisine küçük Şafîî lakabı verilmiştir. er-Ramlî, el-Ensârî'nin en büyük talebelerindendir. el-Ensârî, ona tedris ve fetva hususlarında icâzet vermekle birlikte, ona hem hayatında hem de vefatından sonra, eserlerinde düzeltmeler yapmasında izin vermiştir. Bu üstün özellik başka hiçbir talebesinde bulunmamaktadır. Şihâbuddîn er-Ramlî, 957/1550 yılında vefat etmiştir.¹⁹⁸

¹⁹³ Özel-Kallek, "el-Ensârî", 44/212; el-Ğezzî, *el-Kevâkibu's-sâira*, 200.

¹⁹⁴ eş-Şevkânî, *el-Bedru't-tâli*, 1/252; Muheysin, *Mu'cemu huffazi'l-Kur'an*, 2/170.

¹⁹⁵ es-Sâ'âtî, *İmtâ'ul-fudala bi terâcimi'l-kurra*, 2/125; Bekr b. Abdullah, *Mu'cemu'l-menâhi'l-lafziyye*, 36; el-Ğezzî, *el-Kevâkibu's-sâira*, 1/201.

¹⁹⁶ eş-Şa'rânî, *et-Tabakâtu'l-kubrâ*, 2/111.

¹⁹⁷ Abdulaziz b. Abdulfettâh el-Kârî, *Kevâ'idu't-tecvîd 'alâ rivâyeti Hafs 'an Asım b. Ebî'n-Nucûd* (Beyrut/Lübnan: muessesetu'r-risâle, ts.), 34; es-Sâ'âtî, *İmtâ'ul-fudala bi terâcimi'l-kurra*, 2/125-282.

¹⁹⁸ Serkîs, *Mu'cemu'l-matbu'ati'l-Arabiyye*, 2/950; Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifin*, 1/147-224; el-Ğezzî, *el-Kevâkibu's-sâira*, 1/201.

5. Şemsuddîn er-Ramlî (öl. 1004/1596).¹⁹⁹ Bu zat Şihabuddîn er-Ramlî'nin oğludur.²⁰⁰
6. Tâcuddîn Abdulvehhab ed-Dencihî es-Saliku's-Salih el-Mısrî eş-Şafîî. Bu talebe, el-Ensârî'nin ders ve telifatlarının çoğunda hazır bulunmuştur. 932/1526 yılında vefat etmiştir.
7. Kâdî'l-Kudât Veliyyuddîn Muhammed b. Kâdî'l-Kudât Şihabuddîn Ahmed Mahmud b. Abdullah b. Mahmud el-Ferfûr ed-Dımaşkî. 937/1531 yılında vefat etmiştir.²⁰¹
8. Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrahim b. Muhammed el-Entâkî el-Halebî el-Hanefî. İbn Hammâde olarak bilinmektedir. 953/1546 yılında vefat etmiştir.
9. Burhanuddîn İbrahim b. Zeynuddîn Hasan b. Abdurrahman b. Muhammed el-Halebî eş-Şafîî'dir. İbnu'l'Ammâdî olarak meşhur olmuştur. 954/1547 yılında vefat etmiştir.
10. Muhibbuddîn Ebu's-Suud Muhammed b. Radyuddîn Muhammed b. Abdulaziz İbn Ömer el-Halebî eş-Şafîî. 956/1549 yılında vefat etmiştir.
11. el-Kâdî Burhanuddîn İbrahim b. Kâdî'l-Kudât Ebî'l-Mehâsin Yusuf b. Kâdî'l-Kudât Zeynuddîn Abdurrahman el-Halebî el-Hanefî. İbnu'l-Hanbelî olarak bilinmektedir. 959/1552 yılında vefat etmiştir.
12. Bâkisîr Abdulmu'tî b. Hasan b. Abdullah el-Mekkî el-Hadramî eş-Şafîî. 989/1581 yılında vefat etmiştir.
13. Zeynuddîn Ahmed b. Abdulaziz b. Ali el-Melîbârî. 987/1579 yılında vefat etmiştir.²⁰²
14. Yusuf b. Zekerıyyâ Cemâluddîn İbn Şeyhu'l-İslâm el-Kâdî Zekerıyyâ el-Ensârî. el-Ensârî'nin oğlu olup babasının ilim yolundan ayrılmamıştır. Güzel bir ahlâka sahip olan Yusuf, Salihıyye Medresesi'nde ders görmüştür. el-Ensârî *Şerh risaleti'l-kuşayrî*, *Şerh âdâbî'l-kadâ ve âdâbî'l-bahs*, *Şerhu't-tahrîr* gibi eserleri telif ederken Yusuf, babasının yanında hazır bulunmuştur. 987/1579 yılında vefat etmiştir.
15. Ahmed b. Muhammed b. 'Umer b. Ebî Bekr Şihabuddîn el-Hımsî, ed-Dımaşkî, eş-Şafîî. Cebel Kalesi'nde el-Ensârî'nin yerine hutbe okurdu. 934/1528 yılında vefat etmiştir.²⁰³
16. el-Hatîbu's-Şirbînî. Şemsuddîn Muhammed b. Muhammed el-Hatîb eş-Şirbînî el-Kâhirî eş-Şafîî. Mısır halkı onun ıslahı üzere bir arada toplandı. İlim, amel, zühd, takva ve çokça ibadet etme özelliklerine sahipti. 977/1569 yılında vefat etmiştir.²⁰⁴

¹⁹⁹ Sadruddîn Ali b. Ahmed b. Muhammed Ma'sum el-Hasenî el-Hüseynî eş-şehîr bi-İbn Ma'sum (1119/1707) el-Medenî, *Selâfetu'l-asri fî mehâsini's-şua'rai bi-kulli Mısır* (İran: Derâviş şeyheyhi, 1050), 1/242.

²⁰⁰ el-Kettânî, *Fehresu'l-fehâris ve'l-esbât*, 1/459; el-Ğezzî, *el-Kevâkibu's-sâira*, 1/201.

²⁰¹ es-Sâ'âtî, *İmtâ'ul-fudala bi terâcimi'l-kurra*, 2/8.

²⁰² Abdulhayy b. Fahrüddîn b. Abdul'alî el-Hasenî (1341/1923) et-Tâlibî, *el-İ'lam bimen fî tarihi'l-Hind mine'l-a'lam el-musemmâ "Nüzhetü'l-havâtir ve behcetü'l-mesami' ve'n-nevâzir"* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1999), 4/341.

²⁰³ el-Ğezzî, *el-Kevâkibu's-sâira*, 1/201.

²⁰⁴ el-Ensârî, *Hâşiyetu Şeyhi'l-İslam*, 1/66-68, muhakkikin mukaddimesi.

17. Şihabuddîn ‘Umeyrati’l-Berlîsî. Ahmed el-Berlîsî el-Mısrî eş-Şafîî’dir. ‘Umeyrata onun lakabıdır. Zamanında Şafîî mezhebiyle ilgili olarak en son merci o idi. 957/1550 yılında vefat etmiştir.²⁰⁵

18. Zekeriyyâ b. Ahmed el-Ensârî. Bu zat el-Ensârî’nin torunudur. 922/1516 yılında vefat etmiştir.

19. Ali b. Ahmed b. Ali b. Abdulmuheymin b. Hasan b. Ali Nuruddîn eş-Şafîî. el-Karâfî olarak bilinmektedir. 980/1572 yılından önce vefat ettiği belirtilmiştir.

20. Nuruddîn Ali b. Ali en-Nesefî, el-Mısrî ed-Dimaşkî eş-Şafîî. el-Ensârî’den fıkıh ve diğer ilimleri almıştır. 978/1570 yılında Dimaşk’ta vefat etmiştir.²⁰⁶

21. Ebu’l-berekât Muhammed b. Radyuddîn Muhammed b. Bedruddîn el-Ğezzî, el-‘Âmirî eş-Şafîî. Babasıyla birlikte Kahire’ye yerleşmiş, orada el-Ensârî’den çokça istifade etmiştir. 984/1576 yılında vefat etmiştir.²⁰⁷

22. Radyuddîn Ebu’l-Fadl Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Ğezzî. 935/1529 yılında vefat etmiştir. Bu zat, Bedruddîn el-Ğezzî’nin babasıdır.²⁰⁸

Kaynaklarda yaptığımız araştırmalarda el-Ensârî’nin öğrencilerinin sayısı, burada zikrettiklerimizden daha fazladır. Fakat uzama olmasın diye biz bu kadarını zikretmekle yetindik. Onun öğrencileri sıradan kişiler değil de kendini yetiştirmiş ve farklı alanlarda uzmanlaşmışlardır. Yukarıda zikrettiğimiz öğrencilerinin her biri el-Ensârî’nin medârı iftihar olmuştur.

1.3.5. Hakkındaki Görüşler

Allah Teâlâ, el-Ensârî’nin muhabbetini muasırları olan hocalarının, öğrencilerinin ve sevenlerinin kalbine yeleştirmiştir. Onu tanıyan veya ona herhangi bir vesile ile iletişim kuranlar onu övmüş, iyiliklerinden ve güzel ahlâkından söz etmişlerdir. Çünkü dünyevi herhangi bir tartışmaya girmemiş; itibarını, onurunu, saygınlığını ve asilzade duruşunu her zaman korumuştur. el-Ensârî’yle ilgili bazı âlimlerin görüşleri şöyledir.

1. İbn Hacer el-Heytemî (öl. 974/1566)’nin el-Ensârî’yle ilgili görüşleri şu şekildedir: Onun zamanında, bizzat kendisinden veya bazen bir vasıtayla, bazen de birçok vasıtayla ondan

²⁰⁵ el-Ğezzî, *el-Kevâkibu’s-sâira*, 1/201.

²⁰⁶ el-Ğezzî, *el-Kevâkibu’s-Sâira*, 1/201.

²⁰⁷ Ebû’l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Ali b. Hacer el-Ensârî (974/1566) el-Heytemî, *ed-Dürri’l-mendûd fî’s-salâti ve’s-selâmi ‘alâ sahibi’l-mekâmi’mahmûd* (Cidde: Dâru’l-minhâc, 2005), 13.

²⁰⁸ Hacı Halîfe Mustafa b. Abdullah (1067/1657) Kâtip Çelebi, *Keşfu’z-zunûn ‘an esâmi’l-kutubi ve’l-funûn* (Bağdat: Mektebetü’l-müsennâ, 1941), 2/1079.

ders almayan kimsenin kalmadığını belirtmiştir. Geniş ilim talebeleri zümresine sahip olduğunu, bu özelliğin başka kimsede olmadığını belirtmiştir.²⁰⁹

2. el-‘Ayderûsî (öl. 914/1508), el-Ensârî’yle ilgili olarak şunları demiştir. el-Ensârî’nin, vefat edinceye dek ilimden, fetva vermekten geri durmadığını, eserler telif ettiğini belirtmiştir. Hayatta iken, ders verdiği öğrencilerinin önemli ilmî mevkilere geldiğini, dokuzuncu asrın başındaki müceddid olduğunu beyan etmiştir.²¹⁰

3. eş-Şa‘rânî (öl. 973/1566), el-Ensârî’yle ilgili şunları demiştir. Şeyhu’l-İslâm olduğunu, fıkıh ve tasavvuf tariklerinin aslî rükünlerinden biri olduğunu, Mısır’ın en büyük müftüleri, emîr ve büyükleri ona saygıda kusur etmediğini belirtmiştir. Ayrıca vakarlı ve heybetli olduğunu ifade etmiştir.²¹¹

4. Necmuddîn el-Ğezzî (öl. 1061/1651), el-Ensârî’yle ilgili şunları söylemiştir: Onun, fakih ve muhaddislerin büyüğü olduğunu, ilmiyle amel eden biri olduğunu, yoğunluğuna rağmen, ilim ile meşgul olmaya, fetva vermeye ve tasnifle uğraşmaya devam ettiğini belirtmiştir.²¹²

5. Bedruddîn el-‘Alâî (öl. 942/1535), el-Ensârî’yle ilgili olarak şunları belirtmiştir. Onun izzetli, şerefli ve saygın bir hayat yaşadığını, devamlı hayırlı ve faydalı olana dönüş yaptığını belirtmiştir. Farklı ilimleri, marifeti, makbul olan eserleri, güzel ahlâkı, ağırbaşlılığı, kendinde topladığını belirtmiştir. Kaleminin, hitabetinden daha kuvvetli olduğunu, insanların onda büyük kalabalıklar oluşturduğunu belirtmiştir.²¹³

6. es-Sehâvî (öl. 902/1497), el-Ensârî’yle ilgili olarak şunlara değinmiştir. Fetva verirken aceleci davranmadığını, şerefli, içi dışı temiz, zorluklara tahammül eden, idare etmesini bilen, ağırbaşlı biri olduğunu, birçok şeyhi ona fetva verme konusunda izin verdiğini belirtmiştir.²¹⁴

7. Suyûtî (öl. 911/1505), el-Ensârî’yle ilgili olarak şunlardan söz etmiştir. Onun, alanında bilgili ve ehliyetli biri olduğunu, tasavvuf yolunda yürüdüğünü, telif ettiği eserlerinin ve verdiği fetvaların insanlara çokça fayda sağladığını belirtmiştir.²¹⁵

²⁰⁹ Muhammed b. Süleyman b. Abdullah (1430/2009) el-Eşkari’l-‘utbî, *Ef’alu’r-Rasûl sallallahu aleyhi ve sellem ve delâletuhâ ‘ale’l-ahkâmî’s-şer’iyye* (Beyrut/Lübnan: müessesetü’r-risâle li’t-tebaati ve’n-neşri ve’t-tevzi’, 2003), 2/280; el-Ğezzî, *el-Kevâkibu’s-Sâira*, 1/198.

²¹⁰ es-Sa’îdî, *el-Muceddidûne fî’l-İslâm*, 258-259; el-‘Ayderûs, *en-Nûru’s-Sâfir*, 176-177.

²¹¹ eş-Şa‘rânî, *et-Tabakâtu’l-kubrâ*, 2/111.

²¹² el-Ğezzî, *el-Kevâkibu’s-sâira*, 1/203-204.

²¹³ el-Ğezzî, *el-Kevâkibu’s-sâira*, 1/201.

²¹⁴ Muheysin, *Mu’cemu huffâzi’l-Kur’ân*, 2/169; es-Sehâvî, *ez-Zeyl ‘alâ raf’i’l-ısr*, 144-145.

²¹⁵ Siracu’l-Hakk, *Ğâyeti’l-vusûl ila ‘İlmu’l-fusûl*, 41-42; el-Ensârî, *Fethu’l-Bâkî*, 56-56, muhakkikin mukaddimesi; el-Ensârî, *Hâşiyetu şeyhi’l-İslâm*, 1/74-76, muhakkikin mukaddimesi; Musa Mesud, *İ’râbu’l-Kur’ân*, 11-12; ‘Avac Miftah, *Tahkik şerh fethu Rabbi’l-beriyye*, 15-16; el-Mûminî, *el-Cüz’ü’l-evvel min kitâbi*

İlim ehli olan zatlar, yukarıda zikredilen vasıflarla el-Ensârî'yi övdüklerini, onun büyüklüğünü ve asrında onun gibisinin olmadığını, yüksek makamı olan bir âlim olduğunu vb. birçok özelliklerle onu vasıflandırdıkları görülmektedir.

1.3.6. Eserleri

İlim meşâlesinin nesilden nesile aralıksız aktarılması hiç şüphesiz önemlidir. Örneğin bir âlim çok bilgili olup, hiçbir kitap yazmamış ve hiç öğrenci yetiştirmemiş ise sahip olduğu ilmi kendisinde hapsedmiş demektir. Tarih boyunca İslâm âlimleri, yaşadıkları çağlarda nesilden nesile bu şerefli meşâlenin aktarılması için çift yönlü çaba göstermişlerdir. Hem talebe yetiştirmiş, hem de kitaplar kaleme almak üzere bu iki önemli görevi aynı anda yürütmüşlerdir.²¹⁶

el-Ensârî de birçok öğrenci yetiştirmiş ve birçok eser yazmıştır. el-Ensârî, eserlerinin tashîhini ihmal etmemiş, kendisi hayatta iken, başkalarından kendi yazdığı eserlerini dinlemiş, buradaki yanlışlık, eksiklik, fazlalık vb. durumları düzeltmiştir.²¹⁷ Onun kitapları, gerek kendisi hayatta iken gerekse vefat ettikten sonra insanlar tarafından okunmuş, eğitim görülen yerlerde ders olarak okutulmuştur. Başta hadis olmak üzere, tefsir, fıkıh, tasavvuf, Arap dili, mantık ve diğer alanlarda birçok eser kaleme almıştır. Tek bir alana bağlı kalmadan, eserlerinin hem sayıca çok, hem de çeşitli ilimlerle ilgili olması, onun ilmî zenginliğini ve derinliğini göstermektedir.²¹⁸ Onun yazdığı eserlerde, mezhep görüşlerini âyet ve hadislerle temellendirmesi, hadisleri tahrîc etmesi, âlimlerin değerlendirmelerini beyan etmesi vb. sebeplerden ötürü önem taşımaktadır. Bundan dolayı eserleri, özellikle daha sonraki Şâfiî âlimleri arasında büyük itibar görmüş, mezhebin mesâili hususunda kaynak olmuştur. Eserleri üzerine çeşitli ihtisar, şerh ve hâşiye çalışmaları yapılmıştır.²¹⁹

el-Ensârî'nin yazdığı eserlerin bazıları günümüze kadar ulaşmış, bazıları da ulaşamamış ve tarihin tozlu raflarına karışmıştır. Günümüze ulaşmış eserlerin bir kısmı, el yazması, bir kısmı da matbû olarak ulaşmıştır. Bazı eserlerinin üzerine araştırmacılar tarafından farklı alanlarda akademik çalışmalar yapılmıştır. Muhtevasına bakarak eserlerini uygun başlıklar altında zikredeceğiz. Ayrıca eserleriyle ilgili başka isim ve okunuşlarla karşılaştıysak bunu da belirteceğiz. el-Ensârî'nin yazdığı bir esere, yine kendisi şerh, haşiye veya muhtasar gibi başka

menheci'l-vusul, 19-20; Hasan Cabir, *Zekerıyyâ el-Ensârî ve eseruhu*, 33; Delûle, *el-Fikru'l-luğavî 'inde şeyhi'l-İslam*, 30-31.

²¹⁶ Saffet Sancaklı, *Begâvî ve Şerhü's-sünne'deki şerh metodu* (Malatya: Medipres Matbaacılık yayıncılık, 2013), 45-46.

²¹⁷ el-Ğezzî, *el-Kevâkibu's-sâira*, 203.

²¹⁸ es-Sa'îdî, *el-Muceddidüne fi'l-İslâm*, 257; el-'Ayderûs, *en-Nûru's-sâfir*, 176; el-Ğezzî, *el-Kevâkibu's-sâira*, 1/207.

²¹⁹ Özel-Kallek, "el-Ensârî", 44/213.

bir eser yaptıysa bunu da belirteceğiz. Kısacası, kaynaklarda eserleri hakkında tespit ettiğimiz malumatların tümünü beyan edeceğiz.

1.2.6.1. Tefsir ve ‘Ulûmu’l-Kur’ânla İlgili Eserleri

Tefsir sözlükte beyan etmek, tevil etmek ve izah etmek gibi anlamlara gelmektedir.²²⁰ Dini bir terim olarak ise, Allah’ın c.c. Kur’ân-ı Kerîm’deki muradını, beşerin gücü oranında bulmaya yardımcı olan bir ilim dalıdır.²²¹ Yaptığımız araştırmalarda el-Ensârî, birçok ilim dalıyla ilgili eserler yazmış, bu ilimlerden birisi de tefsir ve ‘ulûmu’l-Kur’ân’dır. el-Ensârî’nin bu minvalde ele aldığı eserlerle ilgili kısa bilgilere de yer vereceğiz. Bu eserler şunlardır.

1. *ed-Dekâiku’l-Muhkeme fî Şerhi’l-Mukaddime*²²²

Bu eserin aslı Muhammed b. Muhammed b. Muhammed el-Cezerî (öl. 833/1430)’nin tecvit ilmiyle ilgili yazdığı *el-Mukaddime* isimli manzûme eserine dayanmaktadır. Kaynaklarda daha çok *el-Mukaddimetu’l-Cezeriyye* diye geçmektedir. el-Ensârî bu esere *ed-Dekâiku’l-muhkeme fî şerhi’l-mukaddime li’l-Cezerî* isminde bir şerh yazmıştır. Bu şerh eseri, 1415/1994 senesinde Dimaşk’ta Nesîb en-Neşâvî (öl. 1987)’nin tahkîki ve Nuruddîn ‘İtır (öl. 2020)’in mukaddimesiyle basılmıştır.²²³ Ebu’s-Su’ûd Muhammed Ahmed b. ‘Umer el-İskâtî el-Kahirî ve Ebu’d-Diyâ’ Ali b. Ali eş-Şebrâmellisî (öl. 1087/1676) bu şerh eserine birer haşiye yazmışlar.²²⁴ Bu esere, *Şerh Mukaddimetu’t-tecvîd li İbni’l-Cezerî* ismi de verilmiştir.²²⁵

2. *el-Hevâşî’l-Mufhime fî Şerhi’l-Mukaddime li’l-Cezerî*²²⁶

Bu eserin aslı, el-Cezerî (öl. 833/1430)’nin oğlu olan Ebû Bekr Ahmed (öl. 835/1432)’in, kendi babasının tecvit konularıyla ilgili *el-Mukaddime* isimli manzûmesine yazdığı *el-Hevâşî’l-mufhime fî şerhi’l-mukaddime* isminde bir şerh eseridir.²²⁷ Bilahare el-

²²⁰ Sarı, *el-Mevârid*, 1158.

²²¹ Ebû Zeyd Abdurrahman b. Muhammed b. Mahlûf (875/1470) es-Se’âlibî, *el-Cevâhiru’l-hısân fî tefsîri’l-Kur’an* (Dâru ihyâ’i’t-turâsî’l-Arabî, 1997), 41,45; Abdulhamit Birişik, “Tefsir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 2011), 40/281.

²²² Salah Muhammed el-Haymî, *Fehâris ’ulûmi’l-Kur’âni’l-Kerim li mahtûtâtî dâri’l-kutubi’z-zâhiriyyeti* (Dimaşk: Mecma’u’l-lugati’l-Arabiyye, 1983), 1/161; el-Mersafî, *Hidâyetü’l-kârî ilâ tecvîdi kelâmi’l-Bârî*, 1/339; el-Kârî, *Kevâ’idu’t-tecvîd ’alâ rivâyeti Hafs*, 130; ez-Ziriklî, *el-A’lâm*, 3/46; el-Bağdâdî, *Hediyyetü’l-ârifîn*, 1/374; es-Sâ’âtî, *İmtâ’ul-fudala bi terâcimi’l-kurra*, 2/70; Serkîs, *Mu’cemu’l-matbu’ati’l-Arabiyye*, 2/485; el-Bağdâdî, *İdâhu’l-meknûn*, 3/475; el-Ğezzî, *el-Kevâkibu’s-sâira*, 1/203.

²²³ Mecmû’atin mine’l-esâtizeti ve’l-’ulemâ el-mutehassısîn, *el-Mevsû’ati’l-Kur’âniyyeti’l-mutahassisa* (Mısır: el-Meclisü’l-e’alâ li’ş-şunûni’l-İslâmiyye, 2002), 406; Ebû’l-vefâ İbn Ali ’Ala’llâh, *el-Kavlu’s-sedîd fî ’ilmi’t-tecvîd* (Mısır: Dâru’l-vefâ, 2003), 275; Özel-Kallek, “el-Ensârî”, 44/214; el-Haymî, *Fehâris ’ulûmi’l-Kur’âni’l-Kerim*, 1/161.

²²⁴ es-Sâ’âtî, *İmtâ’ul-fudala bi terâcimi’l-kurra*, 2/40; el-Bağdâdî, *Hediyyetü’l-ârifîn*, 1/761.

²²⁵ Abdurrahman b. Abdullatif Abdullah b. Abdullatif b. Abdurrahman b. Hasan b. Muhammed b. Abdulvahhab Abdullatif, *Meşâhîr ’ulemâi necd ve ğayrihim* (Riyâd: Dâri’l-yemâme, 1972), 68; Muheysîn, *Mu’cemu huffazi’l-Kur’ân*, 2/170.

²²⁶ el-Bağdâdî, *Hediyyetü’l-ârifîn*, 1/374.

²²⁷ el-Ensârî, *el-Hudûdu’l-enîka*, 29, muhakkikin mukaddimesi.

Ensârî bu şerhe *Hâşiyetun 'ale 'l-hevâşî 'l-mufhime fî şerhi 'l-mukaddime li 'l-cezerî* adında bir haşiye yazmıştır.²²⁸

3. *Fethu 'l-Celîl bi-Beyânî Hafîyyi Envârî 't-Tenzîl*²²⁹

Bu eser el-Ensârî tarafından, Nasıruddîn Abdullah b. Ömer el-Beydâvî (öl. 685/1286)'nin *Envâru 't-tenzîl ve esrâru 't-te 'vil* isimli tefsirine yazılan haşiyedir.²³⁰ *Hâşiye 'alâ Tefsîri 'l-Beydâvî* olarak da bilinmektedir.²³¹ el-Ensârî, bu haşiyesinde sûrelerin sonunda yer alan hadislerin, mevzu hadisler olduğuna dikkat çekmiştir.²³² Gözlerini kaybettikten sonra bu eserini oğlu Cemâleddin Yûsuf'a ve öğrencisi olan Abdülvehhâb eş-Şa'rânî'ye yazdırmıştır. Abdülvehhâb eş-Şa'rânî, bu eserin çoğunluğunu yazan öğrencisi olarak bilinmektedir. Dimaşk'ın Esed kütüphanesinde bu eserin dört adet el yazma nüshası bulunmaktadır.²³³

4. *Fethu 'r-Rahman bi-Keşfî mâ Yeltebisu fî 'l-Kur'ân*²³⁴

el-Ensârî tarafından yazılan bu eser, Kur'ân-ı Kerim'de müteşabih olan âyetlerin ziyâde ve takdîm durumlarını, harflerin başka bir harfle ibdâlini, tekrarı ve ihtilaf sebeplerini açıklamaktadır. Eser üzerine Muhammed Hasbullâh b. Süleyman el-Mekkî, *Feyzü 'l-mennân* adıyla bir şerh yazmıştır.²³⁵ Bu eser, el-Ensârî'nin en mühim eserleri arasında olduğu ifade edilmektedir. İlk olarak H. 1299 yılında Mısır'da tahkîk edilmeden, eksik bir şekilde basıldığı ifade edilmektedir. H. 1404 yılında tahkîk edilmiş bir şekilde Suudi Arabistan'da ikinci defa basılmıştır. Bir yıl sonra mukaddime olmaksızın, Muhammed Ali es-Sâbûnî (öl. 2021)'nin tahkîkiyle üçüncü kez basılmıştır.²³⁶

²²⁸ el-Ensârî, *Tuhfetü 'l-Bârî*, 1/26, muhakkikin mukaddimesi; el-Ensârî, *Hâşiyetu şeyhi 'l-İslam*, 1/82, muhakkikin mukaddimesi.

²²⁹ Ebû Abdurrahman Muhammed Nasıruddîn binu'l-haccâc Nûh b. Necâtî b. Âdem el-Eşkudrî (1420/1999) el-Bânî, *Silsiletü 'l-ehâdisi 'd-da 'ifeti ve 'l-mevdû'ati ve eseruhâ 's-seyyii fî 'l-ummeti* (Riyâd/el-Memleketü'l-Arabiyyetü's-Su'ûdiyye: dâru'l-me'ârif, 1992), 9/122; el-Bağdâdî, *Hediyyetü 'l-ârifin*, 1/374; Kâtip Çelebi, *Keşfu 'z-zunûn*, 1/188; es-Sâ'âtî, *İmtâ 'ul-fudala bi terâcimi 'l-kurra*, 2/125; el-Ensârî, *Sebet şeyhi 'l-İslami 'l-kâfî*, muhakkikin mukaddimesi, 19.

²³⁰ ez-Ziriklî, *el-A 'lâm*, 3/46; el-Mûminî, *el-Cüz 'ü 'l-evvel min kitâbi menheci 'l-vusûl*, 23; el-Ensârî, *Sebet şeyhi 'l-İslami 'l-kâfî*, muhakkikin mukaddimesi, 19.

²³¹ el-Bânî, *Silsiletü 'l-ehâdisi 'd-da 'ifeti ve 'l-mevdû'at*, 5/479; el-Ğezzî, *el-Kevâkibu 's-sâira*, 1/203.

²³² Ahmed b. Muhammed el-Ednehvi Zâde, *tabakâtü 'l-müfessirîn*, thk. Süleyman b. Salih el-Hazî (Suudi Arabistan: Mektebetü'l-'ulûm ve'l-hikem, 1997), 363.

²³³ Özel-Kallek, "el-Ensârî", 44/214; el-Ensârî, *Hâşiyetu şeyhi 'l-İslam Zekerîyyâ el-Ensârî*, 1/88, muhakkikin mukaddimesi.

²³⁴ Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah el-İsbehânî (420/1029) el-İşkâfî, *Durreti 't-tenzîl ve ğurrati 't-te 'vil*, thk. Muhammed Mustafa Âydîn (Mekketü'l-Mukerreme: Câmî'atu ummu'l-kurâ, 2001), 1/8; Ebû Bekr Abdulkahir b. Abdurrahman b. Muhammed el-Farsî'l-Asl (471/1079) el-Curcânî, *Dercu 'd-durer fî tefsîri 'l-âyi ve 's-suver*, thk. Muhammed Edîb Şekûr Emrîr (Umman/Ürdün: Dâru'l-fikir, 2009), 2/779; Abdullah b. Yûsuf b. İsa b. Ya'kub el-Ya'kûbî'l-cedî' el-'Anzî, *el-Mukaddimâtu 'l-esâsiyyeti fî 'ulûmi 'l-Kur'ân* (Biritanya-Liydz: Merkezu'l-buhûsi'l-İslâmiyye, 2001), 389; Abdulmuhsin b. Zebrî b. Metab el-Metûrî, *De 'âvâ 'tâ'inîn fî 'l-Kur'ânî 'l-Kerîm fî 'l-karnî 'r-râbi 'i 'aşeri 'l-hicrî ve 'r-reddi 'aleyhâ* (Beyrut/Lübnan: Dâru'l-beşâiri'l-İslâmiyye, 2006), 60; el-Haymî, *Fehâris 'Ulûmi 'l-Kur'ânî 'l-Kerîm*, 2/216-217; ez-Ziriklî, *el-A 'lâm*, 3/46; Serkîs, *Mu'cemu 'l-matbu 'atî 'l-Arabiyye*, 2/486.

²³⁵ Serkîs, *Mu'cemu 'l-matbu 'atî 'l-Arabiyye*, 2/486; Özel-Kallek, "el-Ensârî", 44/214.

²³⁶ el-Ensârî, *Sebet şeyhi 'l-İslam*, 22, muhakkikin mukaddimesi; el-Ensârî, *Tuhfetü 'l-Bârî*, 1/31-32, muhakkikin mukaddimesi; el-Ensârî, *Hâşiyetu şeyhi 'l-İslam*, 1/89, muhakkikin mukaddimesi.

Bu eserin bazı nüshalarının bulunduğu yerler şöyledir: Dâru'l-kütübi'l-Mısriyye, Dımaşk'ın Zahirîyye kütüphanesi, Ezher kütüphanesi, Riyad'ın Muhammed b. Suud üniversitesi, Musul vakıflar kütüphanesi, Kudüs halidiyye kütüphanesi, Bağdat Kadiriyye Kütüphanesi, Irak Süleymaniye kütüphanesi, Tunus 'Abdeliyye kütüphanesi, Fas karûyîn kütüphanesi, Cezair müzesi kütüphanesi, Topkapısayar'da İstanbul Nûr-u Osmaniye kütüphanesi, İstanbul lalêlî Süleymaniye kütüphanesi, İstanbul Fatih kütüphanesi, Almanya Cûtencin kütüphanesi. Mezkûr yerlerde farklı adetlerde bu eserin nüshaları bulunmaktadır.²³⁷ Bu eser, *Fethu'r-rahman bi-keşfi mâ yeltebisu mine'l-Kur'ân* ismiyle de bilinmektedir.²³⁸

5. *el-Maksat li-Telhîsi mâ fî'l-Murşit*²³⁹

el-Ensârî, Muhammed b. Hasan b. Ali el-Hafîzu'l-'Ummânî (öl. 400/1010)'ye ait, *el-Murşit fî'l-vakfi ve'l-ibtidâ* eserini ihtisar ederek bu eserini meydana getirmiştir.²⁴⁰ Birçok defa basılan bu eser, M. 1863 senesinde Muhammed es-Sabbâğ'ın tashîhi ile Kahire'de basılmıştır.²⁴¹ M. 1873 senesinde Fîruz Âbâdî'nin *Tenvîru'l-mikyas fî tefsîr İbnu'l-Abbas* eseriyle birlikte basılmıştır.²⁴² Bu eser, *el-Maksat li-telhîsi mâ fî'l-murşit fî'l-kıraât*²⁴³ isimiyle de bilinmektedir.

6. *Tuhfetu Nucebâi'l-Asr fî Ahkâmi'n-Nûni's-Sâkineti ve't-Tenvîni ve'l-Meddi ve'l-Kasr*²⁴⁴

Bu eser, *Mukaddimetun fî ahkâmi nûni's-sâkineti ve't-tenvîn*²⁴⁵ *Tuhfetu nucebâi'l-asr fî't-tecvîd* isimleriyle de bilinmektedir.²⁴⁶

²³⁷ el-Ensârî, *Sebet şeyhu'l-İslam*, 19-21, muhakkikin mukaddimesi.

²³⁸ el-Bağdâdî, *Hedîyyetü'l-ârifîn*, 1/374; es-Sâ'âtî, *İmtâ'ul-fudala bi terâcimi'l-kurra*, 2/125.

²³⁹ es-Sâlih Subhî, *Mebâhis fî 'ulûmi'l-Kur'ân* (Beyrut/Lübnan: dâru'l-'ilim li'l-melâyîn, 2000), 359; Ebû Tâhir Abdulkayyûm Abdulğafûr es-Sindî, *Safahât fî 'ulûmi'l-kıraât* (Mekke: el-Memleketu'l-emdâdiyye, 1994), 279; Musâ'id b. Süleyman b. Nâsır et-Tayyâr, *Envâ'i't-tasnîfi'l-muta'allikati bi tefsîri'l-Kur'ânî'l-Kerîm* (Suudi Arabistan: Dâru İbn Cevzî, 2013), 137; Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, 2/1635; es-Sâ'âtî, *İmtâ'ul-fudala bi terâcimi'l-kurra*, 2/126; Serkîs, *Mu'cemu'l-matbu'ati'l-Arabiyye*, 1/158-487; el-Ensârî, *Sebet şeyhi'l-İslami'l-kâdî*, muhakkikin mukaddimesi, 25.

²⁴⁰ Serkîs, *Mu'cemu'l-matbu'ati'l-Arabiyye*, 1/158; Özel-Kallek, "el-Ensârî", 44/214; el-Ensârî, *Sebet Şeyhi'l-İslami'l-kâdî*, muhakkikin mukaddimesi, 25.

²⁴¹ el-Ensârî, *Hâşiyetu şeyhi'l-İslam Zekerîyyâ el-ensârî*, I/93, muhakkikin mukaddimesi.

²⁴² el-Ensârî, *Tuhfetü'l-Bârî*, 1/34-35, muhakkikin mukaddimesi.

²⁴³ el-Bağdâdî, *Hedîyyetü'l-ârifîn*, 1/374.

²⁴⁴ el-Mersafî, *Hidâyetü'l-kârî ilâ tecvîdi kelâmi'l-Bârî*, 2/644; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 3/46; el-Bağdâdî, *Hedîyyetü'l-ârifîn*, 1/374; Özel-Kallek, "el-Ensârî", 44/214; el-Bağdâdî, *İdâhu'l-meknûn*, 3/261.

²⁴⁵ el-Ğezzî, *el-Kevâkibu's-sâira*, 1/203; el-Ensârî, *Sebet şeyhu'l-İslam*, 16, muhakkikin mukaddimesi.

²⁴⁶ es-Sâ'âtî, *İmtâ'ul-fudala bi terâcimi'l-kurra*, 2/125.

7. *Mukaddimetun fî'l-Besmeleti ve'l-Hamdeleti*²⁴⁷

el-Ensârî'nin bu eserine Ahmed b. Ahmed b. Abdülhakk es-Sünbâtî (öl. 990/1582), Nûreddin el-Halebî (öl. 1045/1635) ve Ebû Bekir b. İsmâil eş-Şenevânî (öl. 1019/1611) gibi zatlar birer şerh, Ali b. Ahmed el-Adevî (öl. 1189/1775) de bir hâşiye yazmıştır.²⁴⁸

8. *Telhîsu Es'iletu'l-Kur'ân ve Ecvibetuhâ lî Şeyh Zekerıyyâ el-Ensârî*²⁴⁹

el-Ensârî bu eserini, Ebû Bekir er-Râzî (öl. 660/1262)'nin *Es'iletu'l-Kur'âni'l-Kerîm ve ecvibetuhâ* isimli eserini ihtisar yapmıştır. el-Ensârî bu muhtasarına bazı eklemeler de yapmıştır. Bu eserdeki toplam soru sayının 1200 olduğu belirtilmiştir.²⁵⁰ Bu esere *Es'iletun havle âyâtin mine'l-Kur'ân*²⁵¹ ismi de verilmiştir.

9. *İ'rabu'l-Kur'ân*²⁵²

Bu eserin el yazma nüshası, Mısır'ın Teymuriyye kütüphanesinde, 300 rakamıyla bulunmaktadır.²⁵³

10. *Telhîsu Takrîbu'n-Neşir*

Bu eserin aslı, İbnu'l-Cezerî (öl. 833/1430)'nin, *Takrîbu'n-Neşir fî'l-kırââtî'l-aşr* eserinin telhisidir. el-Ensârî bunu *Telhîsu takrîbu'n-neşir* isimindeki eserle ihtisar etmiştir.²⁵⁴

11. *Muhtasar Kurrati'l-'Ayn fî'l-Fethi ve'l-İmâleti Beyne'l-Lafzeyn*²⁵⁵

Bu eser kıraât ilmiyle ilgilidir. Eserin aslı, İbnu'l-Kâsîh (öl. 801/1399)'a ait *Kurrati'l-'ayn fî'l-fethi ve'l-imâleti beyne'l-lafzeyn* eseridir.²⁵⁶ el-Ensârî, bu eserin ismine *muhtasar* kelimesini ekleyerek, diğer kelimeleri değiştirmeden, eserin ismini olduğu gibi zikrederek, muhtasar eserini yazmıştır.

1.2.6.2. Hadis İlimlerindeki Eserleri

el-Ensârî, hadis ilmiyle ilgili eserler yazmıştır. Çalışmamızın gereği olarak, el-Ensârî'nin hadis ilmiyle ilgili olan eserlerini diğer ilimlerle ilgili olan eserlerine nazaran daha geniş bir yelpazede tanıtmaya çalışacağız. Hadis ilmindeki eserleri şunlardır:

²⁴⁷ el-Haymî, *Fehâris 'ulûmi'l-Kur'âni'l-Kerim*, 2/297; el-Ğezzî, *el-Kevâkibu's-sâira*, 1/203.

²⁴⁸ el-Haymî, *Fehâris 'ulûmi'l-Kur'âni'l-Kerim*, 2/196; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 1/92; Özel-Kallek, "el-Ensârî", 44/214; Serkîs, *Mu'cemu'l-matbu'ati'l-Arabiyye*, 2/1055.

²⁴⁹ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, 1/81.

²⁵⁰ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, 1/81; Hasan Cabir, *Zekerıyyâ el-Ensârî ve eseruhu*, 50.

²⁵¹ el-Ensârî, *Hâşiyetu şeyhi'l-İslâm*, 1/92, muhakkikin mukaddimesi.

²⁵² Özel-Kallek, "el-Ensârî", 44/214.

²⁵³ el-Ensârî, *Hâşiyetu şeyhi'l-İslâm*, 1/79, muhakkikin mukaddimesi.

²⁵⁴ Muhammed Halid Mansûr, *Mukaddimâtun fî 'ilmi'l-kırâât* (Ürdün: Dâru 'ammâr, 2001), 171; es-Sâ'âtî, *İmtâ'ul-fudala bi terâcimi'l-Kurra*, 2/126.

²⁵⁵ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, 2/1325; Muheysîn, *Mu'cemu huffazi'l-Kur'ân*, 2/170; İbn Tûlûn - İbnu'l-Muberrid, *Mut'atu'l-ezhân mine't-temettu'i bi'l-'ikran*, 1/363; el-Ğezzî, *el-Kevâkibu's-sâira*, 1/203.

²⁵⁶ es-Sehâvî, *ed-Davu'l-lâmi*, 3/236.

1. *Tuhfetu'l-Bârî 'alâ Sahîhi'l-Buhârî*²⁵⁷

Bu eser, Buhârî'nin *el-Câmi'u's-Sahîh* eserinin, el-Ensârî tarafından şerh edilmesiyle ortaya çıkmıştır. H. 1326 yılında el-Kastallânî (öl. 923/1517)'ye ait *İrşâdu's-sârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî* Kitabıyla birlikte 12 cilt halinde Mısır'da basılmıştır. Daha sonra H. 1426 senesinde Suudi Arabistan'da basılmıştır.²⁵⁸ Bu şerh eseri, Süleyman b. Dürey' el-Âzimî'nin tahkîki ve Merkezü'l-fellâh li'l-buhûsi'l-ilmîyenin yardımıyla, Suriye/Dımaşk'ta Mektebetü'r-rüşd'da, 2008'de 10 cilt halinde tekrar basılmıştır. Çalışmamızın üçüncü bölümü, bu şerhin metodunu ortaya çıkarmayla ilgilidir. Bu bölümde şerhin metodu ortaya çıkarılırken 2008'deki baskısı esas alınacaktır. el-Ensârî'nin şerhindeki metodunu, tüm yönleriyle örneklendirerek geniş bir şekilde çalışmamızın üçüncü bölümünde ortaya çıkaracağız.²⁵⁹

Bu esere, yukarıda zikrettiğimiz isimle birlikte, *Minhatü'l-bârî bi şerhi Sahîhi'l-Buhârî*²⁶⁰, *Tuhfetu'l-Bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*²⁶¹ *Şerhu'l-camiu's-sahih, li'l-Buhârî*²⁶² *Tuhfetu'l-kârî 'alâ Sahîhi'l-Buhârî*²⁶³ isimleri de verilmiştir.

2. *Fethu'l-Bâkî bi-Şerhi Elfiyyeti'l-'Irâkî*²⁶⁴

el-Ensârî, Irâkî (öl. 806/1403)'nin, *Elfiyye* manzûmesini şerh ederek bu eseri meydana getirmiştir. Bu eserin aslıyla ilgili bazı bilgiler şöyledir. Irâkî, *Elfiyye* eserini, Osman b. Abdurrahman İbn Salah'ın '*Ulûmu'l-hadis* eserini özetleyerek ve beyt haline getirerek meydana getirmiştir.²⁶⁵ Irâkî *Elfiyyesini* yaparken, İbn Salah'ın eserine faydalı şeyler katmıştır. Örneğin bu esere bazı ziyadeler, izahat ve çıkarımlarda bulunmuştur.²⁶⁶ el-Ensârî de bu *Elfiyyeyi* şerh etmiştir. Şerh eserinin mukaddimesinde bu *Elfiyye*'nin isminin, *et-Tabsira* ve *t-tezkira* olduğunu belirtmiştir. Bazı dostları tarafından kendisinden bu esere bir şerh yapma, bu

²⁵⁷ Nebîl b. Muhammed Âl İsmail, *el-İnâye bi'l-Kur'âni'l-Kerîm ve 'ulûmihi min bidâyeti'l-karni'r-Râbi'l-hicrî ilâ 'asrinâ'l-hâdir* (Medinetu'l-Munevvere: Mecma'u'l-melik fehd, ts.), 27; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 3/46; Serkîs, *Mu'cemu'l-matbu'âtî'l-Arabiyye*, 2/485; es-Sâ'âtî, *İmtâ'ul-fudala bi terâcimi'l-Kurra*, 2/125.

²⁵⁸ Delûle, *el-Fikru'l-luğavî 'inde şeyhi'l-İslam*, 38; el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 1/25, muhakkikin mukaddimesi; el-Ensârî, *Hâşiyetu şeyhi'l-İslam*, 1/80, muhakkikin mukaddimesi.

²⁵⁹ Sirâcuddîn Ebû Hafs Umer b. Ali b. Ahmed eş-Şâfi'î el-Mısri (804/1402) İbnu'l-Mulakkın, *et-Tevdîh şerhu'l-Câmi'i-S-Sahîh*, thk. dâru'l-fellâh li'l-bahsi'l-ilmî tahkîki't-turâs (Dımaşk/Suriye: Dâru'n-nevâdir, 2008), 1/170.

²⁶⁰ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 1/1.

²⁶¹ Cumu'a Fethi Abdulhalim, *Rivâyât el-Câmi'is-Sahîh ve nusehihi (dirâseten nazariyeten tatbikiyeten)* (Cumhuriyetu Mısır el-Arabiyye: Dâru'l-fellâh li'l-bahsi'l-ilmî, 2013), 2/818.

²⁶² el-Bağdâdî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 1/374; el-Ğezzi, *el-Kevâkibu's-sâira*, 1/203.

²⁶³ el-Kettânî, *Fehresu'l-fehâris ve'l-esbât*, 1/458.

²⁶⁴ Celâlu'd-dîn Ebû'l-fadl Abdurrahman b. Ebî Bekr (911/1505) es-Suyûtî, *el-Bahru'l-lezî zuhar fî şerhi Elfiyyeti'l-eser*, thk. Ebî Enes Enîs b. Ahmed b. Tahîr el-Endelûsî (el-Memleketu'l-Arabiyyetu's-Su'udiyye: Mektebetü'l-ğerbâi'l-eseriyye, ts.), 1/140; Abdulmuhsin b. Muhammed el-Menîf, *Şerhu hadis İbn Abbas fî'l-ferâid* (Medinetu'l-Munevvere: el-câmia'tu'l-İslâmiyye, 2004), 152; Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifîn*, 7/30; İbn Hacer, *en-Nuket 'alâ kitâbi İbn Salâh*, 1/42; el-Hanefî, *Fethu'l-Bârî fî zikri mâ ihtassallâhu bihi*, 3; Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, 1/156.

²⁶⁵ el-Ensârî, *Sebet şeyhu'l-İslam*, 19, muhakkikin mukaddimesi.

²⁶⁶ el-Ensârî, *Fethu'l-Bâkî*, 1/6, muhakkikin mukaddimesi.

eserle ilgili önemli şeyleri ortaya çıkarma ricasında bulunduklarını ifade etmiştir. Bunun üzerine bu eseri şerh ettiğini ve şerhine *Fethu'l-Bâkî bi-şerhi Elfiyyeti'l-'Irâkî* ismini verdiğini belirtmiştir.²⁶⁷ Bu şerh eseri üzerine Sultân b. Ahmed el-Mezzâhî, Mansûr b. Abdürrâzık et-Tûhî ve Ali b. Ahmed el-Adevî birer hâşiye yazmışlardır.²⁶⁸ Ayrıca bu şerh eseri üzerine, *Hâşiyetun 'alâ şerhi Zekerıyyâ el-Ensârî 'alâ Elfiyyeti'l-hadîs* isminde başka bir hâşiye daha yazılmıştır.²⁶⁹ *Fethu'l-Bâkî* şerhinin, 2002 senesinde Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye matbaasında tahkîk edilmiş bir vaziyette, Fas ve Beyrut baskılarının her ikisinde de *Şehu't-tabsira*'nın zeyli olarak basılmıştır.²⁷⁰ Bu eser, *Şerh Elfiyyeti'l-'Irâkî*²⁷¹ ile *Fethu'l-Bâkî bi-şerhin 'alâ Elfiyyeti'l-'Irâkî* isimlerini de almıştır.²⁷²

el-Ensârî'nin şerhinin tümüne bakıldığında, yöntemiyle ilgili olarak, şerhini kısaca yazdığını, çok uzatmadığını, uzun ilmî tartışmalara girmediği görülmektedir. el-Ensârî'nin, şerhiyle ilgili yöntemi, maddeler halinde şu şekilde zikredilebilir:

1. Hadis usulüne yapılan bir tanımın şerhini yaptığında, bu tarifin altına girmeyen şeyleri belli eder.²⁷³
2. Elfiyyenin sözcüklerini şerh ederken bu sözcüklerin nahiv ve sarfını verir.²⁷⁴
3. Beytlerde bulunan takdim ve tehiri belli etmektedir.²⁷⁵
4. Bağdâdî, Beğavî, İbnu's-Salâh, Nevevî, İbn Dâkîkî'l'îd, İrâkî, İbn Hacer²⁷⁶ gibi zatlardan nakilde bulunmaktadır.
5. Hadis usûlü kısımlarını şerh ederken bunların faydalarını belli eder.²⁷⁷
6. Şerhinde kelimelerin zabtını vermektedir.²⁷⁸
7. Beytlerin vezninin bozulmaması için, kafiye aynı devam etmesi için, nasıl bir harekeleme gerekiyorsa kelimenin sonunu o şekilde harekelemektedir.²⁷⁹

²⁶⁷ el-Ensârî, *Fethu'l-Bâkî*, 85.

²⁶⁸ Özel-Kallek, "el-Ensârî", 44/214.

²⁶⁹ Ali b. Ahmed b. Mukrim b. el'Adevî (1189/1775) es-Sâ'idî, *Hâşiyetun 'alâ şerhi Zekerıyyâ el-Ensârî 'alâ elfiyyeti'l-hadîs*, 1.

²⁷⁰ Mahir Yasin Fahlu'l-heyâtî, *Eseru ihtilâfî'l-esânîdi ve'l-mutûn fî ihtilâfî'l-fukehâi* (Beyrut/Lübnan: Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye, 2009), 519.

²⁷¹ es-Suyûtî, *Nazmu'l-'akyân*, 113; es-Sâ'âtî, *İmtâ'ul-fudala bi terâcimi'l-kurra*, 2/125; İbn Tûlûn - İbnu'l-Muberrid, *Mut'atu'l-ezhân mine't-temettu'i bi'l-'ikran*, 1/363; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 3/46.

²⁷² el-Bağdâdî, *Hedıyyetü'l-ârifîn*, 1/374; Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifîn*, 4/182; el-Kettânî, *Fehresu'l-fehâris ve'l-esbât*, 1/458.

²⁷³ el-Ensârî, *Fethu'l-Bâkî*, 1/96, 97, 172, 177, 205.

²⁷⁴ el-Ensârî, *Fethu'l-Bâkî*, 1/86, 90, 93, 94, 261; 2/177, 200, 204, 244, 262.

²⁷⁵ el-Ensârî, *Fethu'l-Bâkî*, 1/94, 95, 217.

²⁷⁶ el-Ensârî, *Fethu'l-Bâkî*, 1/192, 1/159, 1/137, 1/105, 1/182, 1/87, 2/194.

²⁷⁷ el-Ensârî, *Fethu'l-Bâkî*, 2/108, 218, 294.

²⁷⁸ el-Ensârî, *Fethu'l-Bâkî*, 1/88, 117.

²⁷⁹ el-Ensârî, *Fethu'l-Bâkî*, 1/100, 247, 401, 343; 2/225, 265.

8. Irâkî ve İbnu's-Salâh'ın değinmediği şeylere değinmektedir. Örneğin; Irâkî, İbnu's-Salâh'ın eserine bakarak müsned ve sünen hadislerle ihticac edildiğini mutlak bir şekilde, yani beyit içinde herhangi bir izahatta bulunmadan belirtmiştir. el-Ensârî ise müsned ve sünenle ihticac edilebilmesi için gerekli olan şartları şerhinde ayrıntılarıyla zikretmiştir.²⁸⁰

9. Beyitte tanımı verilmeyen bazı mustalahların tanımını el-Ensârî vermiştir.²⁸¹

10. İbnu's-Salâh'ın, eserinde zikretmediği bazı şeyleri, Irâkî ziyade yaparak zikretmiştir. el-Ensârî de bu hususlara dikkat çekmiştir.²⁸²

11. el-Ensârî, şerhinde farklı nüshalara işaret etmektedir.²⁸³

12. Kitabın konusuyla ilgisi olmayan kavramların tanımını vermektedir.²⁸⁴

13. Metni şerh ederken, bazen kendi eserlerine atıfta bulunmaktadır.²⁸⁵

3. *el-İ'lam bi-Ehâdîsi'l-Ahkâm*

el-Ensârî, ahkâm hadislerini fıkıh konularına göre derleyerek bu kitabını meydana getirmiştir. Bu eserde toplamda 613 adet hadis bulunmaktadır. el-Ensârî bu eserinde, hadislerin senedinde bulunan zatlardan bazıları hazfetmiş; sadece hadisi rivâyet eden son râvîyi zikretmiştir. Bununla birlikte hadisleri tahrir etmiş ve hadis hakkında hüküm vermiştir.²⁸⁶ el-Ensârî, bu hadis eserinin isminin, *el-İ'lam bi-ehâdîsi'l-ahkâm* olduğunu belirtmiştir.²⁸⁷ el-Ensârî, *el-i'lam* eserini yazarken, hadislerini Buhârî (öl. 256/870) ve Müslim (öl. 261/875)'in *Sahîhayn*'ından, Ebî Dâvud (öl. 275/889), Tirmizî (öl. 279/893) ve Nesâî (öl. 303/916)'nin *Sünen*'lerinden özetleyerek meydana getirdiğini ifade etmektedir. Yine bu hadislerin derecelerinin sahih, sahihe yakın hasen veya başka hadislerle takviye edilmiş sahih ve hasene bağlı hadislerden oluştuğunu ifade etmektedir.²⁸⁸ el-Ğezzî (öl. 1061/1651), el-Kettânî (öl. 1382/1962) ve el-Bağdâdî (öl. 1399/1979) bu eserin el-Ensârî'ye ait olduğunu belirtmişlerdir.²⁸⁹

²⁸⁰ el-Ensârî, *Fethu'l-Bâkî*, 1/160-162.

²⁸¹ el-Ensârî, *Fethu'l-Bâkî*, 1/344; 2/78.

²⁸² el-Ensârî, *Fethu'l-Bâkî*, 1/104; 2/12, 311.

²⁸³ el-Ensârî, *Fethu'l-Bâkî*, 1/178; 2/74.

²⁸⁴ el-Ensârî, *Fethu'l-Bâkî*, 1/86-90.

²⁸⁵ el-Ensârî, *Fethu'l-Bâkî*, 1/88; 2/182.

²⁸⁶ Ebû Yahya Zekeriyâ b. Muhammed b. Ahmed (926/1520) el-Ensârî, *Fethu'l-'allâm bi şerhi'l-i'lâm bi ehâdîsi'l-ahkâm*, thk. Ali Muhammed-Adil Ahmed Muavvîd-Abdulmevcud (Beyrut/Lübnan: Dâru'l-kütübî'l-İlmiyye, 2000), muhakkikin mukaddimesi, 22,50.

²⁸⁷ el-Ensârî, *Fethu'l-'allâm bi şerhi'l-i'lâm*, 40.

²⁸⁸ el-Ensârî, *Fethu'l-'allâm bi şerhi'l-i'lâm*, 44,45.

²⁸⁹ el-Bağdâdî, *İdâhu'l-meknûn fî'z-zeyl*, 3/101; el-Kettânî, *Fehresu'l-fehâris ve'l-esbât*, 1/458; İbn Tûlûn - İbnu'l-Muberrid, *Mut'atu'l-ezhân mine't-temettu'i bi'l-'ikran*, 1/363; Özel-Kallek, "el-Ensârî", 44/214; el-Ğezzî, *el-Kevâkibu's-sâira*, 1/203.

4. *Fethu'l-'Allâm bi-Şerhi'l-'Î'lâm bi-Ehâdisi'l-Ahkâm*²⁹⁰

el-Ensârî, kendisinin yazdığı *el-'Î'lâm bi-ehâdisi'l-ahkâm* isimli eserini şerh etmek için bu eseri telif etmiştir.²⁹¹ Kaynaklarda gördüğümüz kadarıyla bu eserin nüshalarının mevcut olduğu bazı yerler, Dimaşk Zahirîyye kütüphanesi, dâru'l-kütübi'l-Misriyye, Tunus dâru'l-kütübi'l-vataniyye ve İngiltere'dir.²⁹² el-Ensârî bu eserin telifini H. 910 senesinde bitirmiştir.²⁹³

el-Ensârî, bu şerh eseriyle ilgili olarak izahatta bulunmuştur. Şöyle ki; *e'l-'Î'lâm bi-ehâdisi'l-ahkâm* isminde özet bir eser yazdığını, eserdeki zor yerleri açıklamak ve amaçlarının daha iyi anlaşılması için bu şerhi yazdığını belirtmektedir. Mümkün merteye tekrarlardan kaçındığını, bu şerhine *Fethu'l-'allâm bi-şerhi'l-i'lâm bi-ehâdisi'l-ahkâm* ismini verdiğini belirtmektedir.²⁹⁴

el-Ensârî'nin, bu eserindeki menheci kısaca şöyledir:

1. Hadislerin konusuyla ilgisi olmayan kavramların tanımını vermektedir.²⁹⁵
2. Hadislerin konusuyla ilgisi olan kelimelerin de manasını vermektedir.²⁹⁶
3. Kitapların ve bâbların sözlük ve terim manalarını belirtmektedir.²⁹⁷
4. Hadiste geçen râvîlerle ilgili malumat vermektedir.
5. Hadisin söylenmesine sebep olan sebep-i vürudu zikretmektedir.
6. Hadisteki tashîfi belli etmektedir.
7. Farklı rivâyetleri zikretmektedir.
8. Âlimlerin görüşlerini nakletmektedir.
9. Hadisi şerh ederken, fıkıh ile ilgili hükümlerde bulunmaktadır.
10. Hadisi şerh ederken kelimelerin zabtını vermektedir.
11. Hadisin şerhini yaptıktan sonra genel anlamda faideler zikretmektedir.²⁹⁸
12. Şerhinde, kendisinin yazdığı diğer eserlerine yönlendirme yapmaktadır.
13. Hadisi tahrir edip, âlimlerin hadislerle ilgili verdikleri hükmü belirtmektedir.
14. Şerhini yaparken âyetlerden, hadislerden ve şiirden de yararlanmaktadır.²⁹⁹

²⁹⁰ Abdulhak b. Abdurrahman b. Abdullah binu'l-Hüseyin b. Saîd İbrahimu'l-Ezdî el-Endelûsî el-Eşbilî (581/1185) İbnu'l-Harrât, *el-Ehkâmü'l-vustâ min hadîsi'n-Nebî sallallahu aleyhi ve sellem*, thk. Subhî-Hamdî es-Sâmirâî-es-Selefi (Riyâd/el-Memleketü'l-Arabiyyetü's-Su'ûdiyye: Mektebetü'r-rüşd li'n-neşri ve't-tevzî', 1995), 1/51; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 3/46; es-Sâ'âtî, *İmtâ'ul-fudala bi terâcimi'l-kurra*, 2/125.

²⁹¹ el-Kettânî, *Fehresu'l-fehâris ve'l-esbât*, 1/458.

²⁹² es-Sehâvî, *ed-Davû'l-lâmi*, 23.

²⁹³ Hasan Cabir, *Zekerîyyâ el-Ensârî ve eseruhu*, 51.

²⁹⁴ el-Ensârî, *Fethu'l-'allâm bi şerhi'l-i'lâm*, 40.

²⁹⁵ el-Ensârî, *Fethu'l-'allâm bi şerhi'l-i'lâm*, 41-44.

²⁹⁶ el-Ensârî, *Fethu'l-'allâm bi şerhi'l-i'lâm*, 98.

²⁹⁷ el-Ensârî, *Fethu'l-'allâm bi şerhi'l-i'lâm*, 46-137, 319, 499, 509, 536, 641, 662, 678.

²⁹⁸ el-Ensârî, *Fethu'l-'allâm bi şerhi'l-i'lâm*, 48-153, 302,303, 353, 477, 511.

²⁹⁹ el-Ensârî, *Fethu'l-'allâm bi şerhi'l-i'lâm*, 97-137; 319, 384, 476, 641, 647, 666.

15. Hadiste geçen mübhemi beyan etmektedir.
16. Fıkıh mezheplerinin görüşlerini belli etmektedir.
17. Bâtıl olan akaid mezhepleri açıklamaktadır.
18. Metinde ziyadeyi beyan etmektedir.³⁰⁰
19. Hadiste geçen garib lafızları şerh etmektedir.
20. Şerhinde soru cevap yöntemi kullanmaktadır.
21. Hadiste geçen yerler hakkında bilgi vermektedir.
22. İki rivâyetin arasında ihtilaf olduğunda aralarında cem‘ yapmaktadır.³⁰¹
23. Kelimelerin sarfını ve nahvini vermektedir.³⁰²

5. *Şerhu’l-Erba’în en-Neveviyye*³⁰³

Bu şerh eseri el-Ensârî’nin, Nevevî’nin *el-Erba’în* isimindeki hadis eserini şerh etmesiyle ilgilidir. el-Ensârî’nin, birçok âlimin kırk hadisi bir araya getirerek eser telif ettiğini; kendisi bildirdiği kadarıyla, bu zatlardan ilkinin, Abdullah b. Mübarek (öl. 181/798) olduğunu belirtmektedir. Daha sonra sırasıyla Muhammed b. Eslem et-Tûsî (öl. 242/857), Hasan b. Sefîn en-Nesevî (öl.-) vb. zatlar bu tarz eserleri yazdıklarını belirtmektedir. *el-Erba’în* ile ilgili eserlerin yazılmasının dayanağının, Hz. Peygamber olduğunu ifade etmiştir.³⁰⁴ Nitekim Hz. Peygamber’den bu hususta birçok hadis rivâyet edilmiştir. Biz bir tanesini burada zikretmekle iktifa edeceğiz. Şöyle ki; *مَنْ حَفِظَ عَلَى أُمَّتِي حَدِيثًا مِنْ أَمْرِ دِينِهَا يُبْعَثْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَتَقِيهَا عَالِمًا* “Ümmetimden kim dininin emirleriyle ilgili kırk hadis ezberlerse, kıyamet günü, fakih ve âlim olarak haşrolunacaktır.”³⁰⁵

el-Ensârî’nin, *el-Erba’îni* şerh etmesiyle ilgili olarak Ezher’de iki adet mahtûta nüsha olduğu belirtilmiştir.³⁰⁶ *Şerhu Zekerıyyâ’l-Ensârî ‘ala’l-Erba’îni’n-Neveviyye* eserine baktığımızda bu eser toplamda kırk varaktan ve 42 hadisten oluşmaktadır. Bu hadisler dinin birçok yönüyle ilgilidir. el-Ensârî’nin, bu eserdeki metodu maddeler halinde kısaca şöyledir:

1. el-Ensârî, şerhinin mukaddimesinde daha geniş fayda vermesi ve ezberlenmesinin daha rahat olması için hadislerin senetlerini hazfettiğini belirtmektedir.
2. Hadisleri şerh ederken âlimlerden nakilde bulunmaktadır.
3. Hadisleri şerh ederken, farklı rivâyetleri zikretmektedir.

³⁰⁰ el-Ensârî, *Fethu’l-’allâm bi şerhi’l-i’lâm*, 221-301, 350, 386, 650.

³⁰¹ el-Ensârî, *Fethu’l-’allâm bi şerhi’l-i’lâm*, 320, 359, 379, 388, 492, 629.

³⁰² el-Ensârî, *Fethu’l-’allâm bi şerhi’l-i’lâm*, 510, 605, 608.

³⁰³ Ebû Yahya Zekerıyyâ b. Muhammed b. Ahmed (926/1520) el-Ensârî, *Şerhu’l-erba’în en-Neveviyye*, 1-2; Kâdirî, Delûle, *el-Fikru’l-luğavî*, 42; el-Ensârî, *Tuhfetü’l-Bârî*, 1/27, muhakkikin mukaddimesi.

³⁰⁴ el-Ensârî, *Şerhu’l-erba’în en-Neveviyye*, 1.

³⁰⁵ Ebû Bekr Ahmed b. Mervân el-Mâlikî (333/945) ed-Dîneverî, *el-Mucâlesetu ve cevâhiri’l-’ilim*, thk. Ebû ‘Ubeyde İbn Hasan Âl Selmân (Bahreyn: Cem’iyyetu’t-terbiyyetü’l-İslâmiyye, 1998), 7/164, 3070.

³⁰⁶ el-Ensârî, *Hâşiyetu şeyhi’l-İslam*, 1/85, muhakkikin mukaddimesi.

4. Kelimelerin sözlük ve terim anlamlarını vermektedir.
5. Maddeler halinde, hadislerde geçen bazı lafızlarla ilgili bilgi vermektedir.
6. Şerhinde şiirlerden yararlanmaktadır.
7. Şerhinde âyetlerden de yararlanmaktadır.
8. Hadisten faideler çıkarmaktadır.
9. Şerhinde soru cevap metoduna yer vermektedir.
10. Hadisi tahrir etmektedir.³⁰⁷
11. Hadisler hakkında verilen hükmü âlimlerden nakletmektedir.
12. kendisi, istiṣhat için getirdiği hadisler hakkında hüküm vermektedir.
13. Mezheplerin görüşlerinden yararlanmaktadır.
14. Şerhinde sözcüklerin zabtını vermektedir.
15. Hadisleri şerh ederken, hadislerden fikhî hükümler istinbat eder.³⁰⁸

6. *Tuhfetu'r-Râğibîn fî Beyâni Emri't-Tevâ'in*

Mahtûtasına ulaştığımız bu eserin aslı, İbn Hacer el-'Askalânî (öl. 852/1448) tarafından yazılan *Bezlu'l-mâ'ûn fî fadli't-tâ'ûn* dur. İbn Hacer, tâûn hastalığıyla ilgili vârid olan hadisleri bir arada toplayıp bu hadisleri şerh ederek eserini meydana getirmiştir. Akabinden el-Ensârî, bu eseri 14 fasılda ihtisar etmiştir. el-Ensârî, mukaddimesinde bu eserin birçok ilim talebesine zor geldiğini, eserde tekrarlanan yerleri ve faydasının az olduğunu düşündüğü yerleri zikretmediğini, 14 fasıl halinde bu eseri ihtisar ederek meydana getirdiğini belirtmiştir. Bu muhtasarına *Tuhfetu'r-râğibîn fî beyâni emri't-tevâ'in* ismini verdiğini belirtmektedir.³⁰⁹

İbn Hâcer'in *Bezlu'l-mâ'ûn fî fadli't-tâ'ûn* eserine, el-Ensârî'nin dışında başka âlimler de muhtasar eserler yazmıştır. Örneğin; Münâvî ve Suyûtî bu esere muhtasar yazanlardandır.³¹⁰

el-Ensârî'nin, İbn Hâcer'in *Bezlu'l-mâ'ûn fî fadli't-tâ'ûn* eserinden oluşturduğu muhtasarına bakıldığında, 14 faslın başlıklarını kendisinin seçtiği kelimelerle, bu başlıkları kurduğunu, dolayısıyla başlıklarda az veya çok tasarrufta bulunmuştur. el-Ensârî, İbn Hâcer'in şerhindeki bazı hadisleri, muhtasarında zikretmemiş, İbn Hacer'in eserinden bazı yerleri tamamen muhtasarına almamıştır. Başlıkların altında bulunan hadisleri kendine has bir şekilde muhtasarında şerh etmiştir. Bu tarz tasarruflarda bulunarak muhtasarını meydana getirmiştir. el-Ensârî'nin muhtasarıyla ilgili değindiğimiz malumatı, İbn Hâcer'in *Bezlu'l-mâ'ûn* eseriyle

³⁰⁷ el-Ensârî, *Şerhu'l-erba'in en-Neveviyye*, 2-39.

³⁰⁸ el-Ensârî, *Şerhu'l-erba'in en-Neveviyye*, 18-39.

³⁰⁹ Ebû Yahya Zekeriyâ b. Muhammed b. Ahmed (926/1520) el-Ensârî, *Tuhfetu'r-râğibîn fî beyâni emri't-tevâ'in*, Mektebetu'l-belediyye bi'l-İskenderiyye, 1.

³¹⁰ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, 1/237.

de karşılaştırarak ortaya koyduk. el-Ensârî'nin, muhtasarında hadisleri şerh etmeyle ilgili üslubu şu şekildedir.

1. Muhtasarın geneline bakıldığında, hadisi rivâyet eden râvînin dışında kalan senetteki diğer kişileri zikredilmediği görülmektedir.

2. Muhtasardaki fasıllar/başlıklar ile bu fasılların altında zikredilen hadislerin birbirleriyle mutabık olduğu görülmektedir.

3. Muhtasarın fasılları/başlıkları bazen maddeler halinde izah edilmektedir.

4. el-Ensârî muhtasarında, âlimlerin zayıf görüşlerini nakleder. Daha sonra bu görüşleri kendisi reddetmektedir.

5. Muhtasarın son 3 varakında, İslâm aleminde gerçekleşen tâûn hastalığının tarihlerine yer verilmektedir.³¹¹

6. Mübhem râvîleri belli etmektedir.

7. Hadis râvîsi hakkında kısa bilgi vermektedir.

8. Hadisin farklı turuklarını zikretmektedir.

9. Muhtasarında âlimlerin görüşlerini naklederek, hadisleri tahric eder.

10. Muhtasarında kendisi de hadisleri tahric etmektedir.

11. Farklı tariklerde gelen hadislerden yararlanmaktadır.

12. Muhtasarında âlimlerin görüşlerinden istifade etmektedir.³¹²

13. Hadis metnindeki ziyâdeyi belli etmektedir.

14. muhtasarında bazen başlığı/faslı soru yapmakta, altındaki malumatı da bu soruya cevap yapmaktadır. Örneğin 8. ve 10. fasıl bu şekildedir.³¹³

15. Bazen الحديث tabirini kullanıp, hadisi orada kesip devamını zikretmemektedir.³¹⁴

16. Hadiste geçen kelimelerin anlamını vermektedir.³¹⁵

17. el-Ensârî bazen âlimlerin görüşlerini tenkit etmektedir.³¹⁶

7. el-Edeb fî Teblîği'l-Ereb

el-Ensârî'nin bu eseri, Ahmed b. Hüseyin b. Ali el-Beyhâkî (öl. 458/1066)'nin *Kitabu'l-Âdâb* adlı eserine yaptığı bir ihtisardır. Konusunun birr, güzel ahlâk ve âdâb olduğu ifade edilmektedir. Eserde ihtisar ve maksada ulaşmayı hızlandırmak için, senetlerin zikredilmediği

³¹¹ el-Ensârî, *Tuhfetu'r-râğibîn*, 14-19.

³¹² el-Ensârî, *Tuhfetu'r-râğibîn*, 1-9.

³¹³ el-Ensârî, *Tuhfetu'r-râğibîn*, 8-11.

³¹⁴ el-Ensârî, *Tuhfetu'r-râğibîn*, 7.

³¹⁵ el-Ensârî, *Tuhfetu'r-râğibîn*, 1.

³¹⁶ el-Ensârî, *Tuhfetu'r-râğibîn*, 15.

belirtilmiştir. Muhtasarda tekrardan kaçındığını belirttilmiştir. Zor yerlerin izah edildiği, bu esere *el-Edeb fî telîği 'l-erb* isminin verildiği belirtilmiştir.³¹⁷

Bu eser, Hz. Peygamber'in hadislerini, sahabe ve tâbiînin âsârını ihtivâ etmektedir. Bu eserde bâbların altında, konuyla bağlantılı bazı hadisler zikredilmiş, bâblar ile ilgili bazı bilgilere yer verilmiştir. el-Ensârî, Beyhâkî (öl. 458/1066)'nin tertibini tatbik etmiş, bazen başlıklarda tasarruflarda bulunmuştur. Bazı garib lafızları şerh etmiştir. Hadisleri şerh ederken, hadisin metninin tümünü tek seferde getirmekte, hadisin şerhini ise bazen hadisin ortasında bazen de hadisin sonunda yapmaktadır.³¹⁸ Bu esere *Muhtasaru 'l-âdâb li 'l-Beyhâkî* ismi de verilmiştir.³¹⁹

el-Edeb fî telîği 'l-erb muhtasarında toplamda 969 hadis bulunmaktadır. el-Ensârî, muhtasarında şu yolu takip etmiştir.

1. Âlimlerden nakilde bulunmuştur.³²⁰

2. Eserin geneline bakıldığında, Hz. Peygamber'den hadisi rivâyet eden sahabenin ismini zikrettiği, onun dışında kalan tüm senedi hazfettiği görülmektedir.

3. Bazen hadis metnini zikretmeden önce, hadis hakkında hüküm vermiştir.³²¹ Bazen de hadisin metnini zikrettikten sonra hadisin hükmünü belirtmiştir.³²²

4. Muhtasarında bâblar ile ilgili kısa açıklamalarda bulunmaktadır.³²³

5. Hadislerin metniyle ilgili kısa izahatta vermektedir.³²⁴

6. Hadisin farklı turuklarını belirtmektedir.³²⁵

7. Hadisi şerh ederken kelimelerin sarfını belirtmektedir.³²⁶

8. İki hadis arasında zıt anlam varsa bunların arasını cem' etmektedir.³²⁷

9. Kelimelerin zabtını vermektedir.³²⁸

10. Mezheplerin fikhî görüşlerini zikretmektedir.³²⁹

³¹⁷ Ebû't-Tayyib Nayif b. Salâh b. Ali el-Mensûrî, *es-Silsiletu'n-nekî fî terâcimi şuyûhi 'l-Beyhekî* (Suudi Arabistan: Dâru'l-asimeti li'n-neşri ve't-tevzî', 2011), 112; Ebû Yahya Zekeriyâ b. Muhammed b. Ahmed (926/1520) el-Ensârî, *el-Edeb fî tebliği 'l-erb-Muhtasar kitâbu 'l-âdâb li 'l-Beyhekî*, thk. Ali Hasan el-Bevvâb (İrbid: Dâru'l-furkân, 1992), 8, 17.

³¹⁸ el-Ensârî, *el-Edeb fî tebliği 'l-erb*, muhakkikin mukaddimesi 7,8.

³¹⁹ İbn Tûlûn - İbnu'l-Muberrid, *Mut'atu 'l-ezhân mine't-temettu'i bi 'l-'ikran*, 1/363; el-Ğezzî, *el-Kevâkibu's-sâira*, 1/203.

³²⁰ el-Ensârî, *el-Edeb fî tebliği 'l-erb*, 32, 51, 59, 115, 210, 215.

³²¹ el-Ensârî, *el-Edeb fî tebliği 'l-erb*, 20, 55, 105, 193, 235.

³²² el-Ensârî, *el-Edeb fî tebliği 'l-erb*, 23, 178.

³²³ el-Ensârî, *el-Edeb fî tebliği 'l-erb*, 21, 39.

³²⁴ el-Ensârî, *el-Edeb fî tebliği 'l-erb*, 22, 33, 37, 68, 101, 207.

³²⁵ el-Ensârî, *el-Edeb fî tebliği 'l-erb*, 23, 31.

³²⁶ el-Ensârî, *el-Edeb fî tebliği 'l-erb*, 31.

³²⁷ el-Ensârî, *el-Edeb fî tebliği 'l-erb*, 80, 126.

³²⁸ el-Ensârî, *el-Edeb fî tebliği 'l-erb*, 118, 131, 161, 212.

³²⁹ el-Ensârî, *el-Edeb fî tebliği 'l-erb*, 122, 125.

11. Kendi görüşlerine yer vermektedir.³³⁰

8. *Şerhu Muhtasari'l-Âdâb li'l-Beyhâkî*

Bu eser, el-Ensârî'nin kendi eseri olan *el-Edeb fî teblîği'l-erb'e*, diğer ismiyle *Muhtasaru'l-âdâb li'l-Beyhâkî* eserine yapmış olduğu şerh eseridir.³³¹ Bu eserin matbû, mahtûta veya mefkûd olmasıyla ilgili herhangi bir bilgiye rastlamadık.

9. *Şerhu Sahihi Müslim*

Bu eser el-Ensârî'nin, Müslim'in *Sahîh* eserini şerh etmesiyle ilgilidir.³³² Kâtip Çelebi (öl. 1067/1657), İsmail b. Muhammed el-Bağdâdî (öl. 1399/1979), Amr b. Rida el-Kehhâle (öl. 1408/1987) gibi zatlar, bu eseri el-Ensârî'nin kitapları arasında zikretmişler. *Keşfu'z-zunûn*'da bu eserin müsveddesinin çoğunun, öğrencisi olan eş-Şa'rânî'nin kendi eliyle yazdığı belirtilmiştir.³³³ Yaptığımız ilmî araştırmalarada bu eserin matbû mu, mahtûta mı olduğu veya şimdi tam olarak nerede olduğunu tespit edemedik. Bu itibarla eserin mefkud olduğu kuvvetle muhtemeldir.

1.2.6.3. Fıkıh ve Fıkıh Usûlü İle İlgili Eserleri

Fıkıh, İslâm'ın ferdî ve içtimaî hayata dair amelî hükümlerini inceleyen bir ilim dalıdır.³³⁴ Usûlü'l-fıkıh ise, icmâlî delilleri ve fıkıh istinbatına ulaştıran kaideleri bilmek şeklinde tanımlanmıştır.³³⁵ Tanımlarından da anlaşılacağı üzere el-Ensârî'nin fıkıh ve usûlü'l-fıkıhtan uzak olması düşünülemez. Çünkü dini konuların uygulanması noktasında insanları devamlı aydınlatmış ve onlara rehberlik etmiştir. Dolayısıyla bu alanlarda birçok eser yazmıştır. Hatta tüm ilimler içerisinde eser sayısı bakımından en çok eseri bu alanlarda yazdığını ifade edebiliriz. Bu durum onu, Şâfiî mezhebinde hatırı sayılır bir konuma yükseltmiştir. el-Ensârî'nin fıkıh ve usûlü'l-fıkıh ile ilgili şu kitapları yazmıştır.

1. *Esnâl-Metâlib fî Şerhi Ravdî't-Tâlib*³³⁶

Bu eser el-Ensârî'nin, İsmail b. Ebî Bekr Abdullah el-Mukrî (öl. 837/1434)'ye ait *er-Ravd* isimli eserine yazdığı şerh eseridir. Bu kitap H. 1313 senesinde Mısır'da Meymeniye

³³⁰ el-Ensârî, *el-Edeb fî teblîği'l-erb*, 123, 147, 246.

³³¹ el-Ğezzî, *el-Kevâkibu's-sâira*, 1/203.

³³² Madak Emin 'Atiyyetu'd-dûrî, *Rivâyet Sahihi Müslim min tarîki İbn Mâhân mukareneten birivâyeti İbn Süfyân*, 2010, 88; İbn Hacer, *en-Nuket 'alâ kitâbi İbn Salâh*, muhakkikin mukaddimesi, 1/42.

³³³ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, 1/555; el-Bağdâdî, *Hediyetü'l-ârifîn*, 1/374; Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifîn*, 4/182.

³³⁴ Hayreddin Karaman, "Fıkıh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 1996), 13/1.

³³⁵ Asım Cüneyd-İbrahim Kâfi Köksal-Dönmez, "Usûlü'l-fıkıh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 2012), 42/201.

³³⁶ Şihâbuddîn şeyhu'l-İslâm Ebû'l-Abbâs Ahmed B. Muhammed B. Ali es-Sa'dî el-Ensârî (974/1566) İbn Hacer el-Heytemî, *El-I'âm bi Kevâtî'i'l-İslâm min Kavlin ev Fi'lin ev Niyetin ev Ta'likin Mukeffirin*, thk. Muhammed Avâdu'l-'Avâd (Suriye: Dâru't-Takva, 2008), 169; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 3/46; Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, 1/919; es-Sâ'âtî, *İmtâ'ul-fudala bi terâcimi'l-kurra*, 2/126; el-'Ayderûs, *en-Nûru's-sâfir*, 175; Serkîs, *Mu'cemu'l-matbu'atî'l-Arabiyye*, 1/248; İbn Tûlûn - İbnu'l-Muberrid, *Mut'atu'l-ezhân mine't-temettu'i bi'l-'ikran*, 1/363.

matbaasında ve daha sonra el-Mektebetu'l-İslâmîyye'de basılmıştır. Dipnotunda Ahmed er-Remlî'nin haşiyesi vardır. es-Sehâvî'nin övdüğü bu şerh eserinin aslı şöyledir: İbnu'l-Mukrî (öl. 837/1434) *er-Ravd* adlı eserini, Nevevî'nin *Ravdatu't-talibîn ve 'umdetu'l-muttakîn* isimli kitabının ihtisarından meydana getirmiştir. Nevevî ise Abulkerim er-Rafî'î (öl. 623/1226)'nin *Fethu'l-aziz fî şerhi'l-veciz* isimli kitabını ihtisar ederek kendi eserini meydana getirmiştir. Abulkerim er-Rafî'î denilen zat da Ebû Hamid Gazalî (öl. 505/1112)'nin *el-Vecîz* isimli kitabını şerh ederek kendi eserini meydana getirmiştir. Sonuç olarak el-Ensârî'nin bu şerh eserinin aslının, Gazalî'ye kadar gittiği görülmektedir. Bu eser uzun yıllar boyunca Ezher vb. ilim merkezlerinde ders olarak okutulmuştur. el-Ensârî'nin bu şerhine âlimler değer vermiş üzerinde haşiyeler ve başka çalışmalar yapmışlardır.³³⁷

2. Behcetü'l-Hâvî³³⁸

Eserin metni olan *el-Hâvî's-sağîr* Necmuddîn Abdulgaffar b. Abulkerim el-Kazvînî (öl. 665/1267)'ye aittir. Bu eser fıkıh konusuyla ilgilidir. el-Ensârî tarafından şerh edilerek *Şerhu'l-hâvî's-sağîr* eseri meydana getirilmiştir.³³⁹

3. Tahrîr Tenkîhi'l-Lubâb³⁴⁰

Eserin metni olan *Lubâbu'l-fıkıh* Ebu'l-Hasan Ahmed b. Muhammed el-Muhâmilî (öl. 415/1024)'ye aittir. Ebû Zûr'a Ahmed b. Abdurrahim el-'Irâkî (öl. 806/1404) bu eseri ihtisar edip *Tenkihi'l-lubâb*'ı meydana getirmiştir. el-Ensârî de kısaltmanın kısaltmasını yaparak *Tahrîr tenkihi'l-lubâb*'ı meydana getirmiştir. Muhammed Abdürraûf el-Münâvî (öl. 1031/1622) eseri *İhsânü't-tahrîr bi-şerhi't-tahrîr* adıyla şerh etmiştir. Şerefeddin Yahyâ b. Mûsâ el-Amrîtî (öl. 989/1493), *Tahrîr tenkihi'l-lubâb*'ı, *et-Teysîr* adıyla manzûm hale getirmiştir. Konusu fıkıh olan bu eser, 1958 senesinde Kahire'de basılmıştır.³⁴¹

4. Tuhfetu't-Tullâb bi-Şerhi Tahrîri Tenkîhi'l-Lubâb³⁴²

Bu eser fıkıh ile ilgilidir. el-Ensârî *Tahrîr tenkihi'l-lubâb* denilen kendi muhtasar eserini şerh ederek bu kitabı meydana getirmiştir. H. 1292 yılında Bûlak matbaası tarafından

³³⁷ eş-Şevkânî, *el-Bedru't-tâlî*, 1/252; Özel-Kallek, “el-Ensârî”, 44/214; el-Ğezzî, *el-Kevâkibu's-sâira*, 1/203; el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 1/22-23; 28, muhakkikin mukaddimesi; el-Ensârî, *Hâşiyetu şeyhi'l-İslam*, 1/78, muhakkikin mukaddimesi.

³³⁸ el-Bağdâdî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 1/374; el-Ensârî, *Sebet şeyhi'l-İslami'l-kâdî*, muhakkikin mukaddimesi, 14; Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, 1/626.

³³⁹ el-Ensârî, *Sebet şeyhu'l-İslam*, 14, muhakkikin mukaddimesi.

³⁴⁰ ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 3/46; Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, 2/1541; el-Bağdâdî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 1/374; es-Sâ'âtî, *İmtâ'ul-fudala bi terâcimi'l-kurra*, 2/126; Serkîs, *Mu'cemu'l-matbu'ati'l-Arabiyye*, 2/485; el-'Ayderûs, *en-Nûru's-sâfir*, 175.

³⁴¹ Muhammed Abdulvehhab Ali Cumua, *el-Medhal ilâ dirâseti'l-mezâhibi'l-fıkhiyye* (Kahire: Dâru's-selâm, 2001), 53; Özel-Kallek, “el-Ensârî”, 44/213; el-Ensârî, *Sebet şeyhi'l-İslami'l-kâdî*, muhakkikin mukaddimesi, 15; el-Ğezzî, *el-Kevâkibu's-sâira*, 1/203; el-Ensârî, *Hâşiyetu şeyhi'l-İslam*, 1/78, muhakkikin mukaddimesi.

³⁴² el-Bağdâdî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 1/243-374; Serkîs, *Mu'cemu'l-matbu'ati'l-Arabiyye*, 2/485; el-Ğezzî, *el-Kevâkibu's-sâira*, 1/203.

basılmıştır.³⁴³ *Tuhfetu't-tullâb bi-şerhi Tahrîri tenkîhi'l-lubâb* eseri âlimlerce değer görmüş, ders olarak okutulmuş, esere haşiyeler yazılmıştır. Bu eser üzerine haşiye yazan birkaç müellif şöyledir: Yahya b. Şeref b. Abdilvahhab eş-Şafî'î eş-Şâmî (öl. 972/1567)³⁴⁴ Abdullah b. Hicâzî eş-Şerkâvî (öl. 1227/1812), Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed eş-Şevberî (öl. 1069/1659), el-Kalyûbî (öl. 1069/1659), Şihâbeddin er-Remlî, Abdülber b. Abdullah el-Echûrî, Hasan el-Medâbiğî (öl. 1170/1756), el-Echûrî (öl. 1066/1656), el-'Azîzî diye meşhûr olan Ali b. Muhammed b. İbrahim el-Bûlâkî el-Mısırî (öl. 1070/1660).³⁴⁵ Bu eserin değişik adetteki nüshaları, Dımaşk'ın Zahirîyye kütüphanesinde, Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye'de, Ezher kütüphanesi'nde, Bağdat'ın Evkâf ve Kadiriyye kütüphanelerinde, Suudi Arabistan'ın Melik Faysal kütüphanesinde ve Paris'in Milli kütüphanesinde mevcuttur.³⁴⁶

5. Haşiye 'alâ Şerhi'l-Mahalli 'Alâ Cem'i'l-Cevâmi'

Bu kitap el-Ensârî'nin, Celâluddîn el-Mahallî (öl. 894/1489)'nin *Cem'i'l-cevâmi'* eserine yazdığı bir şerhtir.³⁴⁷

6. Haşiyetun 'ala't-Telvîh³⁴⁸

Bu kitap, usûlî'l-fıkıh ile ilgilidir. Abdullah b. Mesud el-Mahbûbî, el-Buhârî, el-Hanefî (öl. 747/1346) tarafından *Tenkîhu'l-usûl* eseri yazılmıştır. Bilahere Sa'duddîn Mesud b. Ömer et-Teftâzânî (öl. 793/1391) tarafından *Tenkîhu'l-usûl* metnine, *et-Telvîh fî keşfi hakâiku't-Tenkîh* isminde bir şerh yazılmıştır. el-Ensârî de et-Teftâzânî'nin bu şerhine, *Haşiyetun 'ala't-telvîh* isminde bir haşiye eseri yazmıştır. Bu haşiye H. 1292'de Hindistan'da basılmıştır. Ayrıca bu haşiyenin Ezher kütüphanesinde bir el yazma nüshası da mevcuttur.³⁴⁹ Bu eser, yukarıdaki isimle birlikte, parantez içerisinde usûl kelimesi de yazılarak kaynaklarda, *Haşiyetun 'ala't-telvîh (Usûl)*³⁵⁰ şeklinde de geçmektedir.

³⁴³ el-Ensârî, *Sebet şeyhi'l-İslami'l-kâdî*, muhakkikin mukaddimesi, 15.

³⁴⁴ el-Bağdâdî, *Hediyetü'l-ârifîn*, 2/530.

³⁴⁵ Özel-Kallek, "el-Ensârî", 44/214; el-Bağdâdî, *Hediyetü'l-ârifîn*, 1/759; el-Ensârî, *el-Hudûdu'l-enîka*, muhakkikin mukaddimesi 26.

³⁴⁶ el-Ensârî, *Sebet şeyhi'l-İslami'l-kâdî*, muhakkikin mukaddimesi, 15-16.

³⁴⁷ Özel-Kallek, "el-Ensârî", 44/214; İbn Tûlûn - İbnu'l-Muberrid, *Mut'atu'l-ezhân mine't-temettu'i bi'l-'ikran*, 1/363; el-Bağdâdî, *Hediyetü'l-ârifîn*, 1/374; el-Ğezzî, *el-Kevâkibu's-sâira*, 1/203.

³⁴⁸ Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifîn*, 7/50.

³⁴⁹ Özel-Kallek, "el-Ensârî", 44/214; el-Ensârî, *Tuhfetü'l-Bârî*, 1/26, muhakkikin mukaddimesi; el-Ensârî, *Hâşiyetu şeyhi'l-İslam*, 1/82, muhakkikin mukaddimesi; el-Ensârî, *el-Hudûdu'l-enîka*, 28, muhakkikin mukaddimesi.

³⁵⁰ Serkîs, *Mu'cemu'l-matbu'ati'l-Arabiyye*, 2/485.

7. *Fethu'r-Rahman 'alâ Metni Luktati'l-'İclân*³⁵¹

el-Ensârî, Muhammed b. Abdullah ez-Zerkeşî (öl. 794/1392)'ye ait *Luktati'l-'iclân ve belleti'z-zam'an* metnini şerh ederek bu eseri meydana getirmiştir.³⁵² Bu eser kelâm, fıkıh, usûl, mantık ve felsefeye dair bilgileri ihtivâ etmektedir.³⁵³ H. 1328 senesinde bu eser Mısır'da basılmıştır. Yine H. 1329 senesinde Ezher matbaasında ve H. 1355 senesinde Mustafa el-Halebî matbaasında bu eser basılmıştır.³⁵⁴ Zikrettiğimiz eser, *Fethu'r-rahman bi-şerhi luktati'l-'iclân* ismiyle de bilinmektedir.³⁵⁵

8. *Şerhu'l-Kifâye li İbnu'l-Hâim*³⁵⁶

Bu eser faraiz ile ilgilidir.³⁵⁷

9. *Şerhu Muhtasari'l-Muzenî*³⁵⁸

Bu eserin metni olan *el-Muhtasar*, Şâfiî (öl. 204/820)'nin asrında yaşamış olan Ebî İbrahim İsmail b. Yahya el-Muzenî (öl. 264/878)'ye aittir.³⁵⁹

10. *Şerhu Minhaci'l-Vusûl ilâ 'İlmi'l-Usûl*³⁶⁰

Bu eserin aslı, müfessir Nasıruddîn Abdullah b. Ömer el-Beydâvî (öl. 685/1286)'nin eseri olan, *Minhaci'l-vusul ilâ 'ilmi'l-usûl* isimli eserine dayanmaktadır. el-Ensârî, bu eseri şerh etmiştir. el-Beydâvî'nin *Minhaci'l-vusul ilâ 'ilmi'l-usûl* isimli eserinin aslı da Tacuddîn Muhammed b. 'Umer (öl. 656/1258)'in *el-Hasıl* isimli eserine dayanmaktadır. *el-Hasıl* adlı eser ise el-Fahru'r-Râzî'nin *el-Mahsûl* isimli eserinin özeti olduğu vurgulanmıştır. *el-Mahsûl* eseri ise iki eserin bir araya gelmesiyle meydana geldiği vurgulanmıştır. Bu eserler, Gazalî (öl. 505/1112)'nin *el-Mustasfa* eseri ile Ebu'l-Hasan Muhammed b. Ali el-Basrî eş-Şâfiî (öl. 463/1071)'nin *el-Mu'temed* isimli eserleridir.³⁶¹ Görüldüğü üzere el-Ensârî'nin şerh ettiği eserin aslı çok eskilere dayanmaktadır. Bu şerh eseri, *Şerhu minhac li'l-Beydâvî* ismiyle de bilinmektedir.³⁶²

³⁵¹ Serkîs, *Mu'cemu'l-matbu'ati'l-Arabiyye*, 2/486; el-Ensârî, *Sebet şeyhi'l-İslami'l-kâdî*, muhakkikin mukaddimesi, 22.

³⁵² Ebû Abdillâh Şemsuddîn Muhammed b. meflah b. Muhammed b. Muferrac er-Râmeynî summe's-Sâlihî el-Hanbelî (763/1362) el-Makdisî, *Usûli'l-fıkıh*, thk. Fehd b. Muhammed es-Sedehân (Mısır: Mektebetü'l-'Ubeykân, 1999), 4/1869; el-Ensârî, *Sebet şeyhi'l-İslami'l-kâdî*, muhakkikin mukaddimesi, 22.

³⁵³ Özel-Kallek, "el-Ensârî", 44/214.

³⁵⁴ Delûle, *el-Fikru'l-luğavî 'inde şeyhi'l-İslâm*, 37; el-Ensârî, *Tuhfetü'l-Bârî*, 1/32, muhakkikin mukaddimesi.

³⁵⁵ el-Bağdâdî, *Hediyetü'l-ârifîn*, 1/374; Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, 2/1559.

³⁵⁶ İbn Tûlûn - İbnu'l-Muberrid, *Mut'atu'l-ezhân mine't-temettu'i bi'l-'ikran*, 1/363.

³⁵⁷ el-Ğezzî, *el-Kevâkibu's-sâira*, 1/203.

³⁵⁸ İbn Hacer, *en-Nuket 'alâ kitâbi İbn Salâh*, 1/42; Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifîn*, 4/182; el-Bağdâdî, *Hediyetü'l-ârifîn*, 1/374.

³⁵⁹ el-Ensârî, *Sebet şeyhi'l-İslami'l-kâdî*, muhakkikin mukaddimesi, 18.

³⁶⁰ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, 2/1879; Musa Mesud, *İ'râbu'l-Kur'ân*, 18; Hasan Cabir, *Zekerıyyâ el-Ensârî ve eseruhu*, 54.

³⁶¹ Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifîn*, 4/182.

³⁶² el-Bağdâdî, *Hediyetü'l-ârifîn*, 1/374.

11. *Ğâyetü'l-Vusûl Şerhi Lubbi'l-Usûl*³⁶³

Bu eserin aslı İbnu's-Subkî (öl. 771/1370)'nin telif ettiği *Cem'u'l-cevâmi'* eserine dayanmaktadır. el-Ensârî bu eseri, *Lubbu'l-usûl muhtasar cem'u'l-cevâmi' li's-Subkî* ismiyle ihtisar etmiştir. Daha sonra kendi muhtasarını, *Ğâyeti'l-vusûl ilâ şerhi lubbu'l-usûl* isimli eserle şerh etmiştir. el-Ensârî, H. 902 senesinde bu şerhinin telifini bitirmiştir. Bu şerh, H. 1330 senesinde Mısır'ın meymeniyye matbaasında basılmıştır.³⁶⁴ M. 1941 senesinde Mısır'ın el-Halebî matbaasında bu şerh tekrar basılmıştır.³⁶⁵ Cevherî bu şerhe bir hâşiye yazmıştır.³⁶⁶

12. *Hulâsati'l-Fevâidi'l-Hameviyye fî Şerhi'l-Behceti'l-Verdiyye*³⁶⁷

Bu eserin aslı, Zeynuddîn Ömer b. Muzaffer el-Verdî (öl. 749/1342)'nin yazdığı *el-Behcetu'l-verdiyye* isimli manzûme eseridir. Bu manzûme eserin aslı ise Kazvînî (öl. 665/1267)'nin Şâfiî fikhına ait *Kitabu'l-hâvi's-sağîr* isimli nesir eseridir. el-Ensârî de *Behcetu'l-verdiyye*'ye iki şerh yazmıştır. Küçük olanın ismi, hakkında malumat verdiğimiz *Hulasati'l-fevâidi'l-Muhammediyye fî şerhi Behceti'l-verdiyye*'dir. Bu kısa şerh, H. 1318 senesinde Mısır'ın Meymeniyye matbaasında basılmıştır. Büyük olanın ismi ise hakkında aşağıda malumat vereceğimiz *el-Ğureru'l-behiyye fî şerhi behceti'l-verdiyye*'dir.³⁶⁸

13. *el-Ğureru'l-Behiyye fî Şerhi Behceti'l-Verdiyye*³⁶⁹

el-Ensârî tarafından, İbnu'l-Verdî (öl. 749/1349)'ye ait *el-Behcetu'l-verdiyye* isimli manzûme eseri genişçe şerh edilerek bu eser meydana getirilmiştir. Bu eser el-Ensârî'nin, *el-Behcetu'l-verdiyye* yazdığı ikinci şerhi olup, mutavvel olanıdır. Şâfiî fikhına ait olan bu şerh eserin telifi H. 867 yılında el-Ensârî tarafından bitirilmiştir. İbnu'l-Verdî'nin de bu manzûm eserini H. 730 yılında bitirdiği belirtilmiştir. Bu manzûm eserin aslı, el-Kazvînî (öl. 739/1339)'nin *Kitabu'l-hâvi's-sağîr* isimli eserine dayanmaktadır. el-Ensârî'nin bu şerh eseri, kendi alanında benzersiz olduğu belirtilmiştir. Bu şerh eseri okunmuş, ders olarak okutulmuş,

³⁶³ Âl İsmail, *el-İnâye bi'l-Kur'âni'l-Kerim ve 'ulûmihi*, 27; el-Eşkari'l-'utbî, *Ef'alu'r-Rasûl sallallahu aleyhi ve sellem ve delâletuhâ*, 2/280; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 3/46; Serkîs, *Mu'cemu'l-matbu'ati'l-Arabiyye*, 2/486.

³⁶⁴ İbn İbrahim b. Kasım Abdulaziz, *ed-Delîl ilâ'l-mutânî'l-ilmiyye* (el-Memleketü'l-Arabiyyeti's-Suudiyye-Riyâd: Dâru's-sumay'i li'n-neşri ve't-tevzî, 2000), 331; el-Ensârî, *Hâşiyetu şeyhi'l-İslâm*, 1/87, muhakkikin mukaddimesi; el-Ensârî, *el-Hudûdu'l-enîka*, 34, muhakkikin mukaddimesi; el-Ensârî, *Fethu'l-Bâkî*, 1/60, muhakkikin mukaddimesi.

³⁶⁵ Ahmed b. Mahmud b. Abdilvehab (1974) eş-Şenkîfî, *el-Vasfu'l-münâsib li-şer'i-l-hüküm* (Medinetu'l-Munevvere: 'Imâdetü'l-bahsî'l-ilmî bi'l-câmi'ati'l-İslâmiyye, 1994), 383.

³⁶⁶ Özel-Kallek, "el-Ensârî", 44/214.

³⁶⁷ İbn Tûlûn (884/1479) - İbnu'l-Muberrid (909/1503), *Mut'atu'l-ezhân mine't-temettu'i bi'l-'ikran*, 1/363; Şehâte Muhammed Sakar, *es-Selefiyyûn ve hivâr hâdii ma'ad-doktor Ali Cumu'a* (el-İskenderiyye: Dâru'l-Hulefâi'r-Râşidîn, 1991), 179; el-Bağdâdî, *İdâhu'l-meknûn*, 3/436; el-Bağdâdî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 1/374.

³⁶⁸ Muhammed b. Muhammed el-Muhtâr (1973) eş-Şenkîfî, *Ahkâmü'l-cirâheti't-tıbbiyye ve'l-âsâri'l-müterettibeti aleyhâ* (Cidde: Mektebetü's-sahâbe, 1994), 653; el-Ğezzi, *el-Kevâkibu's-sâira*, 1/203; el-Ensârî, *Tuhfetü'l-Bârî*, 1/26, muhakkikin mukaddimesi; el-Ensârî, *el-Hudûdu'l-enîka*, 29, muhakkikin mukaddimesi.

³⁶⁹ ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 3/46; el-Bağdâdî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 1/374; es-Sâ'âtî, *İmtâ'ul-fudala bi terâcimi'l-kurra*, 2/126; Serkîs, *Mu'cemu'l-matbu'ati'l-Arabiyye*, 1/208-486; el-Bağdâdî, *İdâhu'l-meknûn fî'z-zeyl*, 4/144; el-Ğezzi, *el-Kevâkibu's-sâira*, 1/203; el-'Ayderûs, *en-Nûru's-sâfir*, 175; es-Suyûtî, *Nazmu'l-'akyân*, 113.

üzerine haşiye ve takrîrler yazılmıştır. Örneğin; Şihabuddîn el-Kasım el-İbâdî bu şerhe haşiye yazmıştır. Yine Abdurrahman eş-Şerbînî (öl. 1326/1908) bu şerh eserine bir haşiye ve bu haşiyeye bir de takrîr yazmıştır. Bu şerh eseri, H. 1315 senesinde, beş büyük cilt halinde Mısır'ın Meymeniyye matbaasında, M. 1997'de de Beyrut'ta 11 cilt şeklinde basılmıştır.³⁷⁰

14. *Hâşiyetun 'alâ Şerhi'l-'Irâkî li Manzûmeti'l-Behceti'l-Verdiyye*

Bu eserin aslı, İbnu'l-Verdî (öl. 749/1349)'nin yazdığı el-*Behceti'l-verdiyye* eserine dayanmaktadır. Şâfiî fikhî ile ilgilidir. el-İrâkî (öl. 806/1403)'nin oğlu olan Veliyyuddîn İbnu'l-İrâkî (öl. 826/1423) bu eseri, el-*Behceti'l-mardiyye fî şerhi Behceti'l-verdiyye* isminde şerh etmiştir.³⁷¹ Daha sonra el-Ensârî, Veliyyuddîn İbnu'l-İrâkî'nin bu eserine haşiye yazmıştır.³⁷²

15. *Menhecu't-Tullâb*³⁷³

Bu eserin aslı, Nevevî'nin telif ettiği *Minhacu't-talibîn ve 'Umdetu'l-muftiyîn* eserine dayanmaktadır. el-Ensârî bu eseri, *Menhecu't-tullâb* ismiyle ihtisar etmiştir. Bu eser, H. 1285 yılında basılmıştır. Ayrıca H. 1287'de Mısır'da Bûlak matbaasında da basılmıştır. Bu muhtasar eser, H. 1305 ve 1329 senelerinde *Minhacu't-talibîn* eseriyle birlikte dipnotun olduğu tarafta basılmıştır.³⁷⁴ Zeynu'l-Abidîn b. Cemelu'l-leyl el-Medenî (öl. 1235/1820), Abdülkadir b. Ahmed el-Fâkehânî (öl. 982/1574), Ahmed b. Ali el-Mısırî, Ali b. Şelebî eş-Şebbînî (öl. 1195/1781), Ali b. Abdülberr el-Venâî (öl. 1212/1797), Ahmed b. Hasan et-Tılâvî (öl. 1334/1916) gibi âlimler de el-Ensârî'nin *Menhecu't-tullâb* muhtasarına, şerh eseri yazdıkları ifade edilmektedir.³⁷⁵ el-Ensârî'nin muhtasarına, el-*Menhec* ismi de kullanılmıştır.³⁷⁶

³⁷⁰ el-Ensârî, *Sebet şeyhi'l-İslâmî'l-kâdî*, muhakkikin mukaddimesi, 18-19; Özel-Kallek, "el-Ensârî", 44/214; Ebû Yahya Zekeriyâ b. Muhammed b. Ahmed (926/1520) el-Ensârî, el-*Ğureru'l-behiyye fî şerhi manzûmeti'l-Behceti'l-verdiyye* (Beyrut/Lübnan: Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye, 1997), 1/4-6; el-Ensârî, *Hâşiyetu şeyhi'l-İslâm Zekeriyâ el-ensârî*, 1/87, muhakkikin mukaddimesi; el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 1/29, muhakkikin mukaddimesi.

³⁷¹ Veliyyuddin Ebû Zur'a Ahmed b. Abdurrahim Binu'Hüseyn el-Kurdî er-Râziyânî (826/1423) İbnu'l-İrâkî, el-*Behceti'l-mardiyye fî şerhi behceti'l-verdiyye*.

³⁷² es-Sehâvî, *ed-Davû'l-lâmi*, 3/236; eş-Şevkânî, el-*Bedru't-tâli*, 1/252.

³⁷³ Abdulaziz, *ed-Delîl ilâ'l-mutûni'l-'ilmiyye*, 401; ez-Ziriklî, el-*A'lâm*, 3/46; es-Sâ'âtî, *İmtâ'ul-fudala bi terâcimi'l-kurra*, 2/126; el-'Ayderûs, en-*Nûru's-sâfir*, 176.

³⁷⁴ Vehb b. Mustafa ez-Zühaylî, el-*Fikhu'l-İslâmî ve edilletuhu (eş-Şâmilu li'l-edilleti's-şer'iyye ve'l-ârâi'l-mezhebiyye ve ehemmu'n-nazariyyâti'l-fikhiyyeti ve tahkîki'l-ehâdisi'n-nebeviyyeti ve tahrîcîhâ)* (Suriye/Dımaşk: Dâru'l-fikir, ts.), 1/78; Abdulvehhab b. İbrahim Ebu Süleyman, *Hasâisu't-tefkîru'l-fikhî 'inde's-şeyh Muhammed b. Abdilvehhab* (Riyâd: el-Memleketü'l-Arabiyye es-Suudiyye, 1991), 381; Serkîs, *Mu'cemu'l-matbu'ati'l-Arabiyye*, 2/487.

³⁷⁵ Özel-Kallek, "el-Ensârî", 44/213.

³⁷⁶ el-Ğezzî, el-*Kevâkibu's-sâira*, 1/203.

16. *Fethu'l-Vehhâb bi-Şerhi Menheci't-Tullâb*³⁷⁷

Yukarıda belirttiğimiz üzere, el-Ensârî, Nevevî'nin telif ettiği *Minhacu't-talibîn ve 'umdetu'l-muftiyîn* eserine, *Menhecu't-tullâb* isminde bir muhtasar yazmıştır. el-Ensârî daha sonra kendi muhtasarını şerh etmiş, *Fethu'l-vehhâb bi-şerhi menheci't-tullâb* eserini meydana getirmiştir. Bu şerh eseri üzerine birçok âlim haşiye yazmıştır.³⁷⁸

Bu eser Şâfiî mezhebinin fıkıhıyla ilgilidir. el-Ensârî'nin hem muhtasarı hem de şerhi bir arada, H. 1332 senesinde Mısır'da Dâru ihyâi kütübi'l-Arabiyye matbaasında basılmıştır. Daha sonra M. 1990 senesinde *Fethu'l-vehhâb bi-şerhi menheci't-tullâb* şerhi ile bu şerh üzerine yazılan *Hâşiyeti'l-cemel* haşiyesi, Beyrut'ta Dâru ihyâi't-turasi'l-Arabi matbaasında bir arada basılmıştır. el-Ensârî'nin bu şerh eserine âlimler çokça rağbet göstermiştir. Uzun yıllar Ezher'de Şâfiî mezhebi'nin itimat ettiği eser olma vasfına sahip olmuştur. el-Ensârî'nin bu şerh eserine, haşiye yazan bazı âlimler şunlardır. Şihabuddîn Ahmed 'Umeyrate el-Berlisî, Şihabuddîn Ahmed b. Kasım el'Abâdî (öl. 992/1584), Abdalberr el-Echeverî (öl. 1070/1660), Ebî'd-Diya' Nuruddîn Ali eş-Şebamelsî (öl. 1087/1667), Şemsuddîn Muhammed el-Etfîhî, el-Bermâvî (öl. 1106/1694), Muhammed b. Yahya b. Ali el-Habbâz (öl. 1075/1664), Ebu'l-'Azâim Sultan b. Ahmed b. Selame b. İsmail el-Muzâhî (öl. 1075/1664), Nasiruddîn et-Tabelâvî (öl. 966/1559)'dir.³⁷⁹ el-Ensârî'nin *Fethu'l-vehhâb bi-şerhi menheci't-tullâb* şerhinin son baskısı Kahire'de H. 1367 senesinde olduğu belirtilmiştir.³⁸⁰

17. *el-Futhetu'l-Ünsiyye Liğalki't-Tuhfeti'l-Kutsiyye*³⁸¹

Bu eserin konusu faraidir. Kitabın aslı *et-Tuhfetu'l-kutsiyye fî ihtisari'r-Rahabiyye* olup Şihabuddîn Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed binu'l-Hâim (öl. 815/1412)'e aittir. el-Ensârî tarafından bu eser şerh edilmiştir. er-Rahabiyye eseri İbnu'l-Hâim'in küçük ercûze eseridir. İsmi *Buğyetu'l-bâhis* olan bu eserin nâzımı, Muhammed b. Ali b. Muhammed er-Rahâbî (öl. 577/1182)'dir. Nâzımına nisbetle bu eser er-Rahabiyye ismiyle meşhur olmuştur. Dımaşk'ta Esed ve Zahirîyye kütüphanelerinde bu eserin el yazma nüshalarının olduğu ifade

³⁷⁷ Abdullah b. Ömer b. Ebî Bekr b. Yahya el-'alevî eş-şâfi'î (1265/1849) el-Hadramî, *es-Suyûfi'l-Bevâtir limen yukaddim salate's-subhi 'alâ'l-fecri'l-âhir*, thk. Abdullah Sâlih (Yemen: Merkezu terîm li'd-dirâseti ve'n-neşr, ts.), 331; Abdulaziz, *ed-Delîl ilâ'l-mutûni'l-'ilmiyye*, 426; el-Bağdâdî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 1/374; el-Bağdâdî, *İdâhu'l-meknûn fî'z-zeyl*, 4/176; el-Ensârî, *Sebet şeyhi'l-İslami'l-kâdî*, muhakkikin mukaddimesi, 24.

³⁷⁸ Özel-Kallek, "el-Ensârî", 44/213.

³⁷⁹ eş-Şenkîfî, *Ahkâmü'l-cirâheti't-tıbbiyye*, 653; el-Ensârî, *Sebet şeyhu'l-İslam*, 24, muhakkikin mukaddimesi; Serkîs, *Mu'cemu'l-matbu'ati'l-Arabiyye*, 1/486.

³⁸⁰ zeynü'd-dîn b. İbrahim b. Muhammed (970/1563) İbn Necîmî'l-Mısırî, *el-Bahru'r-râik şerhu kenzi'd-dekâik* (ummân: Dâru kitâbi'l-İslâmî, ts.), 1/188; Şeyhu'l-İslam Salih b. Ömer b. Reslân eş-Şâfiî (868/1462) Nasîru'l-Bulkînî, *Tuhfetü'l-emîn fîmen yukbelu kavluhu bilâ yemîn*, thk. Abdullah b. mu'tik es-Sehlî (Medinetu'l-Munevvere: el-câmia'tu'l-İslâmiyye, 2003), 294.

³⁸¹ el-Bağdâdî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 1/374; Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, 1/372.

edilmektedir.³⁸² Bu eser için kullanılan diğer isimler, *et-Tuhfeti'l-ünsiyye liğalki't-tuhfeti'l-kutsîyye*,³⁸³ *Şerhu'n-nefheti'l-kutsîyye*,³⁸⁴ *el-Futhetu'l-ünsiyye li şerhi't-tuhfeti'l-kutsîyye*'dir.³⁸⁵

18. *Kut'atun 'alâ Muhtasar İbnu'l-Hacib*³⁸⁶

el-Ğezzî, *el-Kevâkibu's-sâire*'de, İbnu'l-Hamsi, *Hevadisü'z-zemân*'da ve bunların dışında bazı âlimler, bu kitabın el-Ensârî'ye ait olduğunu belirtmişlerdir.³⁸⁷

19. *Lubbu'l-Usûl*³⁸⁸

el-Ensârî, İbnu's-Subkî (öl. 771/1370)'nin *Cem'u'l-cevâmi'* isimli eserini ihtisar ederek bu eseri yazmıştır.³⁸⁹

20. *Menhecu'l-Vusûl ilâ 'İlmi'l-Fusûl*

21. *Menheci'l-Vusûl ilâ Tahrîci'l-Fusûl*³⁹⁰

el-Ensârî bu iki şerh eserini İbnu'l-Hâim (öl. 815/1412)'e ait *el-Fusûli'l-muhimme fî 'ilmi mîrasi'l-ümme* isimli eserine yazmıştır. İbnu'l-Hâim'in bu eseri, *el-Fusûl fî'l-farâiz* diye meşhur olmuştur. el-Bağdâdî, el-Ensârî'nin bu iki eserinden ilkinde *Menhecu'l-vusûl ilâ tahrîci'l-fusûl* ismini kullanmıştır. İkincisine ise *Ğâyetu'l-Vusûl ilâ şerhi'l-fusûl* ismini kullanmaktadır. es-Sehâvî, el-'Ayderûsî (öl. 914/1508) ve el-Ğezzî gibi âlimler el-Ensârî'nin bu iki şerhine işaret etmişler.³⁹¹

22. *Nihâyeti'l-Hidâye fî Şerhi'l-Kifâye*³⁹²

Bu eser İbnu'l-Hâim (öl. 815/1412)'in manzûm eseri olan *el-Kifâye*'ye yapılan bir şerhtir. *el-Kifâye*, faraiz ile ilgili olup İbnu'l-Hâim'e aittir. el-Bağdâdî, bu şerh eserin ismini olduğu gibi zikrederek bu eserin, el-Ensârî'ye ait olduğunu belirtmiştir. es-Sehâvî bu şerhi el-Ensârî'nin eserleri arasında saymakla birlikte isminin, *Nihâyeti'l-hidâye fî tahrîri'l-kifâye* şeklinde olduğunu belirtmiştir. el-Ensârî, mukaddimesinde manzûmedeki zor olan yerleri

³⁸² el-Ensârî, *Sebet şeyhi'l-İslami'l-kâdî*, muhakkikin mukaddimesi, 24; el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 1/33 muhakkikin mukaddimesi; el-Ensârî, *Hâşiyetu şeyhi'l-İslam*, 1/91, muhakkikin mukaddimesi.

³⁸³ el-Ensârî, *Sebet şeyhu'l-İslam*, 24, muhakkikin mukaddimesi; İbn Tûlûn - İbnu'l-Muberrid, *Mut'atu'l-ezhân mine't-temettu'i bi'l-'ikran*, 1/364; es-Sa'îdî, *el-Muceddidûne fî'l-İslâm*, 257; el-'Ayderûs, *en-Nûru's-sâfir*, 175.

³⁸⁴ el-Ğezzî, *el-Kevâkibu's-sâira*, 1/203.

³⁸⁵ el-Bağdâdî, *İdâhu'l-meknûn fî'z-zeyl*, 4/176.

³⁸⁶ el-Ğezzî, *el-Kevâkibu's-sâira*, 1/203.

³⁸⁷ el-Ğezzî, *el-Kevâkibu's-sâira*, 1/203.

³⁸⁸ Serkîs, *Mu'cemu'l-matbu'ati'l-Arabiyye*, 2/487; İbn Tûlûn - İbnu'l-Muberrid, *Mut'atu'l-ezhân mine't-temettu'i bi'l-'ikran*, 1/363; el-Ğezzî, *el-Kevâkibu's-sâira*, 1/203; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 3/46; el-Ensârî, *Sebet şeyhi'l-İslami'l-kâdî*, muhakkikin mukaddimesi, 16; es-Sâ'âtî, *İmtâ'ul-fudala bi terâcimi'l-kurra*, 2/126.

³⁸⁹ Abdulazîz, *ed-Delîl ilâ'l-mutûni'l-'ilmiyye*, 331; Serkîs, *Mu'cemu'l-matbu'ati'l-Arabiyye*, 2/487; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 3/46.

³⁹⁰ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, 2/1271; el-Ğezzî, *el-Kevâkibu's-sâira*, 1/203; el-'Ayderûs, *en-Nûru's-sâfir*, 175; el-Bağdâdî, *Hediyyetü'l-ârifin*, 1/374; el-Ensârî, *Sebet şeyhi'l-İslami'l-kâdî*, muhakkikin mukaddimesi, 26.

³⁹¹ es-Sehâvî, *ed-Davû'l-lâmi'*, 3/236; el-Ğezzî, *el-Kevâkibu's-sâira*, 1/203; el-Bağdâdî, *Hediyyetü'l-ârifin*, 1/374; el-'Ayderûs, *en-Nûru's-sâfir*, 114.

³⁹² el-Bağdâdî, *Hediyyetü'l-ârifin*, 1/374; el-Ensârî, *Sebet şeyhi'l-İslami'l-kâdî*, muhakkikin mukaddimesi, 26.

kolaylaştırmak ve kapalı olan şeyleri açığa çıkarmak için bu şerhi yazdığını belirtmiştir.³⁹³ Bu eser *Nihâyeti'l-hidâye fî tahrîri'l-kifâye* ismiyle de bilinmektedir.³⁹⁴

23. *el-İ'lam ve'l-İhtimam li-Cemî'i Fetâva Şeyhi'l-İslâm*³⁹⁵

Bu eser, Ahmed 'Ubeyd tarafından başlıkta zikredilen isim ile neşredilmiştir. Bu eser, içerik olarak el-Ensârî'nin fetvalarını ihtivâ etmektedir.³⁹⁶

24. *Ta'rîfât*

Bu eser, usûliddîn ve fıkıh ilimleriyle ilgili mustalahların tanımlarını vermektedir. Mahtûtasının Berlin'de olduğu ifade edilmiştir.³⁹⁷

25. *'Îmâdu'r-Ridâ bi-Beyânî Edebi'l-Kadâ*³⁹⁸

Bu eserin aslı, *Kitâbu edebi'l-kadâ* olup el-Ğezzî (öl. 1061/1651)'ye aittir. Bu eser, daha sonra el-Ensârî tarafından *'Îmâdu'r-ridâ bi-beyânî edebi'l-kadâ* isminde bir eser ile şerh edilmiştir. Bu şerh eseri, *'Îmâdü'r-ridâ bi beyânî âdâbi'l-kadâ* ismiyle de kaynaklarda geçmektedir. 15 fasıldan oluşan bu eser, genelde kâdı ile ilgili ve kâdı'nın verdiği hükmün niteliğiyle ilgili bilgileri ihtivâ etmektedir. Bu eser 1941 senesinde basılmıştır.³⁹⁹

26. *el-Hudûdu'l-Enîka ve't-Ta'rîfati'd-Dekîka*⁴⁰⁰

Bu eserde fıkıh ile ilgili kavramların tanımları yer almaktadır. Yaklaşık 200 fıkıh teriminin açıklandığı bir risâledir.⁴⁰¹ el-Ensârî, bu eserde bu kavramların sözlük ve terim anlamlarını vermiştir. Bu eser, Mâzin Mubârek'in tahkîkiyle H. 1411 senesinde Dımaşk'ın Dâru'l-fikri'l-muasır matbaasında basılmıştır. Bu esere, eş-Şenevânî (öl. 1019/1610) *Kurretü 'uyûn zevî'l-efhâm* isminde bir şerh yazmıştır.⁴⁰²

³⁹³ Özel-Kallek, "el-Ensârî", 44/214; el-Ensârî, *Sebet şeyhi'l-İslâmî'l-kâdî*, muhakkikin mukaddimesi, 26; el-Ensârî, *Tuhfetü'l-Bârî*, 1/36-37, muhakkikin mukaddimesi; el-Ensârî, *Hâşiyetu şeyhi'l-İslâm*, 1/93-94, muhakkikin mukaddimesi.

³⁹⁴ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, 2/1497; el-'Ayderûs, *en-Nûru's-sâfir*, 175.

³⁹⁵ Şeyh, *Kâmûs*, 4/152.

³⁹⁶ Özel-Kallek, "el-Ensârî", 44/214.

³⁹⁷ el-Ensârî, *Tuhfetü'l-Bârî*, 1/38, muhakkikin mukaddimesi.

³⁹⁸ Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Ali es-Sa'dî'l-Ensârî Şihâbu'd-dîn (974/1566) İbn Hacer el-Heytemî, *el-Fetâva'l-fikhiyyeti'l-kübrâ* (Mısır: el-Mektebetü'l-İslâmî, ts.), 3/248.

³⁹⁹ el-Ensârî Ebû Yahya Zekerîyyâ b. Muhammed b. Ahmed (926/1520), *'Îmâdu'r-ridâ bi beyânî edebi'l-kadâi* (Yemen: Matbaatu Fetât el-Cezîra bi'adn, 1941), 2.

⁴⁰⁰ Ebû Zeyd b. Muhammed b. Abdullah b. Bekr b. Osman b. Yahya b. Ğayhab b. Muhammed (1429/2000) Bekr b. Abdullah, *Fıkhu'n-nevâzil* (Beyrut/Lübnan: Müessesetü'r-risâle, 1996), 1/115; Muhammed Yüsri, *Tarîku'l-hidâye/Mebâdî' ve mukaddimâti 'ilmi't-tevhîdi 'inde ehli's-sünneti ve'l-cemâ'a* (Hukûku'tab'i mahfûzatun li'l-müellif, 2006), 530.

⁴⁰¹ Özel-Kallek, "el-Ensârî", 44/214.

⁴⁰² el-Ensârî, *Sebet Şeyhi'l-İslâmî'l-Kâdî*, muhakkikin mukaddimesi, 17; el-Ensârî, *Tuhfetü'l-Bârî*, 1/38, muhakkikin mukaddimesi.

27. Edebu'l-Kâdî 'alâ Mezhebi'l-İmam eş-Şâfî

Bu eser el-Ensârî'ye aittir.⁴⁰³ Eserin ismine bakıldığında, kâdî olan kişide bulunması ve bulunmaması gereken bazı bilgileri ihtiva ettiği anlaşılmaktadır.

28. Ta'rîfu'l-Elfâzi'l-İstîlâhiyye fî'l-'Ulûm⁴⁰⁴

Bu eser için üç isim daha kullanılmıştır. Bunlardan ilkinin, *Ta'rîfâtî'l-kâdî Zekerîyyâ*, ikincisinin, *Medlûlâtî'l-elfâzi'l-fikhîyye*, üçüncüsünün, *Mukaddimetun fî'l-elfâzi'l-mütedavileti fî usûli'l-fikhî veddîn* isimleridir. Bu eser, H. 1319 yılında Mısır'da basılmıştır.⁴⁰⁵

1.2.6.4. Akaid ve Mantık İlmindeki Eserleri

el-Ensârî, nasıl ki tefsir, hadis ve fıkıh alanlarında eserler yazdıysa aynı zamanda kelam, mantık ve akaid ilimlerinde de eserler yazmıştır. Bu alanlardaki eserleri şunlardır:

1. Levâmi'u'l-Efkâr fî Şerhi Tavâli'u'l-Envâr⁴⁰⁶

el-Kâdî Ömer b. Abdullah el-Beydâvî (öl. 685/1286) tarafından yazılan *Tavâli'u'l-envâr* eseri, tevhit ile ilgili muhtasar bir eserdir. el-Ensârî bu eseri şerh etmiştir.⁴⁰⁷

2. Fethu'l-İlahî'l-Mâcid bi-İdâhi Şerhi'l-'Akâid⁴⁰⁸

Bu eserin aslı, Hanefilerin fıkıh, tefsir, tarih vb. birçok alanda bilinen âlimi olan Necmuddîn Ömer b. Muhammed en-Nesefî (öl. 537/1343)'ye ait *el-'Akâid* isimli esere dayanmaktadır. *el-'Akâid* eseri, *el-Akaidu'n-Nesefiyye* diye şöhret kazanmıştır. Bu eser üzerine birçok şerh yazılmıştır. Bu şerhlerden en meşhûr olanı Sa'duddîn et-Teftâzânî (öl. 791/1389)'ye ait *Şerhu'l-'Akaid* eseridir. Bu şerh üzerine de birçok haşiye yazıldığı ifade edilmiştir. Bu haşiyelerden biri de el-Ensârî'ye ait *Fethu'l-ilahî'l-mâcid bi-idâhi şerhi'l-'akâid* eseridir. Bu haşiye eserin bir tane el yazması Mısır'ın Teymuriyye kütüphanesinde 1007 rakamıyla bulunmaktadır. Ayrıca Dimaşk'ta Esed kütüphanesinde iki adet el yazma nüshasının daha olduğu, bunlar da 19133 ve 3342 rakamlarıyla numaralandırılmıştır.⁴⁰⁹

3. Fethu'l-Vehhab bi-Şerhi'l-Âdâb⁴¹⁰

Bu eser, münazara ile ilgilidir. el-Ensârî, es-Semerkandî (öl. 690/1291)'nin *Âdâbi'l-bahs* eserini şerh ederek bu eseri meydana getirmiştir. el-Ensârî, H. 868 senesinde bu şerhini

⁴⁰³ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, 1/1; el-Bağdâdî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 1/374.

⁴⁰⁴ Serkîs, *Mu'cemu'l-matbu'ati'l-Arabiyye*, 2/485.

⁴⁰⁵ el-Ensârî, *Tuhfetü'l-Bârî*, 1/25, muhakkikin mukaddimesi.

⁴⁰⁶ İbn Tûlûn - İbnu'l-Muberrid, *Mut'atu'l-ezhân mine't-temettu'i bi'l-'ikran*, 3/363.

⁴⁰⁷ el-Ğezzî, *el-Kevâkibu's-sâira*, 1/203.

⁴⁰⁸ el-Bağdâdî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 1/374; el-Ensârî, *Sebet şeyhi'l-İslami'l-kâdî*, muhakkikin mukaddimesi, 19.

⁴⁰⁹ el-Ensârî, *Sebet şeyhi'l-İslami'l-kâdî*, muhakkikin mukaddimesi, 19; el-Ensârî, *Tuhfetü'l-Bârî*, 1/29, muhakkikin mukaddimesi; el-Ensârî, *Hâşiyetu şeyhi'l-İslam*, 1/88, muhakkikin mukaddimesi.

⁴¹⁰ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, 2/1236; el-Bağdâdî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 1/374; Muheysîn, *Mu'cemu'l-huffâzi'l-Kur'ân*, 2/170; es-Sehâvî, *Sebet şeyhu'l-İslam*, 23; es-Sa'îdî, *el-Muceddidüne fî'l-İslâm*, 257; Delûle, *el-Fikru'l-luğavî 'inde şeyhi'l-İslam*, 39.

bitirmiştir. Dimaşk'ın Esed kütüphanesinde bu şerhin dört adet el yazma nüshası bulunmaktadır. Bu eserin nüshalarının mevcut olduğu diğer bazı yerler şöyledir: Dimaşk Zahiriyye kütüphanesi, Bağdat evkaf kütüphanesi, Merkezu'l-Meliki'l-Faysal, Ribat.⁴¹¹ Bu şerhe *Şerhu âdabi'l-bahs* ismi de verilmiştir.⁴¹²

4. el-Metla' Şerhu Îsâğûcî⁴¹³

Mantık ile ilgili olan bu eser, el-Ensârî'nin, Esîruddîn el-Ebherî (öl. 663/1264)'nin eseri olan *Îsâğûcî* eserine yaptığı şerh çalışmasıdır.⁴¹⁴

5. Şerhu's-Şemsiye⁴¹⁵

Bu şerhin aslı, eş-Şemsiye fî'l-mantık eseri olup, Nasîruddîn et-Tûsî (öl. 673/1274)'nin talebesi ve kâtibî olarak bilinen Zekerîyyâ b. Muhammed b. Mahmut el-Kazvînî (öl. 682/1283)'ye aittir. Üzerinde birçok şerh ve haşiye yazılmıştır. el-Ensârî de bu esere bu şerhi yazmıştır.⁴¹⁶

6. Şerh Dâbitatu İntâcî'l-Eşkâlî'l-Erba'a

Bu eser mantık ilmiyle ilgilidir. H. 1292 senesinde Hindistan'da basılmıştır.⁴¹⁷

7. Fethu'r-Rahmân li Şerhi Risâleti'l-Velî Reslân

Mahtûta olan bu şerh eseri, akaid ilmiyle ilgili olup el-Ensârî'ye aittir. Bu şerh eseri, Erselânî'd-Dimaşkî (öl. 560/1165)'nin, kısa bir mahtûta olan *er-Risâletü'r-Reslâniyye* kitabına yazılmıştır.⁴¹⁸

1.2.6.5. Nahiv, Sarf, Belagat ve Şiirlerdeki Eserleri

İslâmî ilimlerin, Arap lügatına son derece ihtiyacı vardır. Şer'î nasların anlaşılması Arap lügatının bilinmesine bağlıdır. Bundan ötürü Arap lügatından istiğna edilemez. Çünkü bunun sayesinde kelimeler, dolayısıyla cümleler doğru okunur ve yanlış anlamaların önüne geçilir.⁴¹⁹ Başlıkta ifade ettiğimiz alanlarla ilgili el-Ensârî'nin yazdığı eserler şunlardır:

⁴¹¹ Ebû Yahya Zekerîyyâ b. Muhammed b. Ahmed (926/1520) el-Ensârî, *Fethu'l-vehhab bi-şerhi'l-âdâb*, 1; es-Sehâvî, *Sebet şeyhu'l-İslâm*, 23; Delûle, *el-Fikru'l-luğavî 'inde şeyhi'l-İslâm*, 39; eş-Şevkânî, *el-Bedru't-tâli*, 1/252.

⁴¹² Muheysîn, *Mu'cemu huffazi'l-Kur'ân*, 2/170; İbn Tûlûn - İbnu'l-Muberrid, *Mut'atu'l-ezhân mine't-temettu'i bi'l-'ikran*, 1/364; el-Ğezzî, *el-Kevâkibu's-sâira*, 1/203.

⁴¹³ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, 1/208; Serkîs, *Mu'cemu'l-matbu'ati'l-Arabiyye*, 2/485; el-Bağdâdî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 1/374; el-Mûminî, *el-Cüz'ü'l-evvel min kitâbi menheci'l-vusûl*, 26.

⁴¹⁴ Serkîs, *Mu'cemu'l-matbu'ati'l-Arabiyye*, 2/485; Musa Mesud, *Î'râbu'l-Kur'ân*, 18, 49.

⁴¹⁵ el-Bağdâdî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 1/374; Hasan Cabir, *Zekerîyyâ el-Ensârî ve Eseruhu*, 53; el-Mûminî, *el-Cüz'ü'l-evvel min kitâbi menheci'l-vusûl*, 26.

⁴¹⁶ el-Ensârî, *Sebet şeyhu'l-İslâm*, 18, muhakkikin mukaddimesi.

⁴¹⁷ Hasan Cabir, *Zekerîyyâ el-Ensârî ve Eseruhu*, 53.

⁴¹⁸ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, 1/867; Ebû'n-Necm b. Yakub b. Abdurrahman (560/1165) Erselân, *Fethu'r-rahmân bi şerhi risâleti'l-Velî Reslân*, 1.

⁴¹⁹ Hasan Yeşû, *Hâcetu'l-ülûmi'l-İslâmiyye ile'l-lugati'l-Arabiyye* (Katar: Vezâretu'l-evkâf ve's-suûni'l-İslâmiyye, 2013), 18-19.

1. *el-Edvâi'l-Behce fî İbrâzi Dekâiki'l-Munferice*⁴²⁰

el-Ensârî, H. 881'de bu şerhini yazmıştır. Bu şerh, H. 1323 yılında Mısır'ın takaddüm matbaasında basılmıştır. Eserin aslı olan *el-Münferice* eserinin kime ait olduğu konusunda ihtilaf edilmiştir. Zayıf olan görüşe göre Ebu'l-Hasan Yahya İbnu'l-Attar (öl. 724/1324)'a aittir. Tercih edilen görüşe göre bu eser İbnu'n-Nahvi olarak bilinen, Ebî'l-Fadl Yusuf b. Muhammed İbn Yusuf et-Tûzerî, et-Tilmisânî (öl. 513/1119)'ye aittir. Tâcuddîn es-Subkî (öl. 771/1370), Muhammed b. Ahmed b. İbrahim el-Endelûsî ve Ebu'l-Abbâs Ahmed el-Bîcâî (öl. 869/1465) gibi âlimler bu eserin, et-Tûzerî'ye ait bir kaside olduğunu söylemişlerdir. el-Ensârî, bu kasideye iki şerh yazmıştır. Birincisi yukarıda zikredilen şerh olup büyük olanıdır. Bu büyük şerh ile ilgili olarak, üç nüshası, Tunus'un Hasan Hasenî Abdulvehhab Matbaası'nda bulunmaktadır. Yine Dımaşk, Bağdat vb. yerlerde büyük şerhinin, farklı sayılarda başka nüshalarının olduğu belirtilmiştir.⁴²¹

İkinci şerhi ise kısa olanıdır. Bu kısa şerh ile ilgili bilgiler aşağıdaki gibidir.

2. *Fethu Muferrici'l-Kerb*

el-Ensârî, *el-Münferice* eserine yapmış olduğu uzun şerhini kısaltarak, bu şerhini meydana getirmiştir. Bu şerh eseri, şiir ve belâgat ile ilgilidir.⁴²² Bu kısa şerh, uzun şerhiyle birlikte basılmıştır.⁴²³

3. *Aksa'l-Emânî fî 'İlmi'l-Beyânî ve'l-Bedi'i ve'l-Me'ânî*⁴²⁴

Bu eser belagat ilmiyle ilgili bir kitaptır. el-Ensârî bu eseri, Celâluddîn Muhammed b. Abdurrahman el-Kazvînî'nin *Telhîsu'l-miftah fî'l-me'ânî ve'l-beyan* eserini ihtisar ederek meydana getirmiştir. Bu eser *Şerh fethu munzili'l-mebânî* eseriyle birlikte tarihsiz bir şekilde Mısır'da basılmıştır. H. 1323 senesinde Mısır'da tek başına da basılmıştır.⁴²⁵

⁴²⁰ Serkîs, *Mu'cemu'l-matbu'ati'l-Arabiyye*, 2/485; Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, 2/1346; el-Bağdâdî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 1/374; el-Hanefî, *Fethu'l-bârî fî zikri mâ ihtassallâhu bihi*, 3; İbn Tûlûn - İbnu'l-Muberrid, *Mut'atu'l-ezhân mine't-temettu'i bi'l-'ikran*, 1/363; el-Ensârî, *Sebet şeyhi'l-İslami'l-kâdî*, muhakkikin mukaddimesi, 12.

⁴²¹ el-Ğezzî, *el-Kevâkibu's-sâira*, 1/203; el-Ensârî, *Hâşiyetu şeyhi'l-İslam*, 1/79, muhakkikin mukaddimesi; el-Ensârî, *Tuhfetü'l-Bârî*, 1/23-24, muhakkikin mukaddimesi; el-Ensârî, *el-Hudûdu'l-enîka*, 22-23, muhakkikin mukaddimesi; Abdullatif b. Muhammed b. Mustafa el-Mutahallis bilutfî el-Hanefî (1078/1667) Riyâd Zâde, *Esmâi'l-kutûb*, thk. Muhammed et-Tuncî (Suriye/dımaşk: dâru'l-fikir, 1983), 43.

⁴²² Zeynuddîn Ebî Yahya Zekeriyâ b. Muhammed b. Ahmed b. Zekeriyâ (926/1520) el-Ensârî, *Fethu muferrici'l-kerb*, thk. Cemil 'Avîda (Câmi'u'l-kütübi'l-İslâmiyye, 2008).

⁴²³ Şeyhu'l-İslam Zekeriyâ el-Ensârî (926-1520) el-Ensârî, *el-Edvâi'l-behce fî ibrâzi dekâiki'l-munferice ve yelîhi fethu meuferrici'l-kerb*, thk. Muhammed Abdusselam Muhammed Esvîsî (Beyrut-Lübnan: Dâru'l-kütübi'l-İlmiyye, 2022), 1.

⁴²⁴ Musa Mesud, Musa Ali, *İ'râbu'l-Kur'ân*, 15; Hasan Cabir, *Zekeriyâ el-Ensârî ve Eseruhu*, 56.

⁴²⁵ ez-Zirikî, *el-A'lâm*, 3/46; Musa Mesud, Musa Ali, *İ'râbu'l-Kur'ân*, 15; el-Ensârî, *Tuhfetü'l-Bârî*, 1/24, muhakkikin mukaddimesi.

4. *Bulûğu'l-Erb Şerhu Şuzûru'z-Zeheb*⁴²⁶

Bu eser nahiv ilmi ile ilgilidir. el-Ensârî, İbn Hişam (öl. 761/1360)'ın *Şuzûru'z-zeheb* metnini şerh ederek bu eseri meydana getirmiştir. el-Ensârî, H. 882 senesinde bu şerhi bitirmiştir. Bu eserin, Dımaşk'ın Zahirîyye kütüphanesinde, Mısır'ın Ezher ve Daru'l-kütübi'l-Mısriyye kütüphanelerinde, Tunus'un milli sadakat kütüphanesinde ve Berlin kütüphanesinde, değişik sayılarda nüshaları vardır.⁴²⁷ Bu eser için *Tuhfetu şuzûru'z-zeheb* ismi de kullanılmaktadır.⁴²⁸

5. *ed-Dureru's-Seniyye fî Şerhi'l-Elfiyye*⁴²⁹

Bu şerhin aslı, İbn Mâlik Muhammed b. Abdullah el-Endelûsî (öl. 672/1274)'nin nahiv ilmiyle ilgili yazdığı Elfiyye isimli manzûmesine dayanmaktadır. Bu manzûmenin üzerine birçok şerh yapılmıştır. Bu şerhlerden biri de manzûme sahibinin oğlu olan ve İbnu'n-Nâzım diye bilinen Bedruddîn Muhammed b. Malik (öl. 686/1287)'e ait *Şerhu İbnu'l-musannif* eseridir. Bu şerh üzerine de birçok haşiye yazılmıştır. Bu haşiyelerden birisi, el-Ensârî'nin yazdığı *ed-Dureru's-seniyye fî şerhi'l-Elfiyye* eseridir. Bu eserin Irak müzesi'nde, Bağdat vakfiyelerinde, Dâru'l-kütübi'l-Mısriyye'de ve Berlin Malikiyye kütüphanesinde nüshaları vardır.⁴³⁰ Bu haşiye *ed-Dureru's-seniyye*⁴³¹ *ed-Dureru's-seniyye 'alâ şerhi'l-Elfiyye*⁴³² isimleriyle de bilinmektedir.

6. *Fethu Rabbi'l-Beriyye bi-Şerhi'l-Kasideti'l-Hazreciyye*⁴³³

Bu kitap aruz ve kafiye ile ilgilidir. Bu eserin nâzımı, Diyaüddîn Abdullah b. Muhammed el-Hazrecî, el-Arûzî, el-Endelûsî (öl. 626/1229)'dir. Nâzım her ne kadar bu eserini *er-Râmize fî 'ilmeyi'l-aruz ve'l-kâfiye* olarak isimlendirse de nâzıma nisbetle *el-Hazreciyye* olarak şöhret bulmuştur. el-Ensârî, bu eseri şerh ederken *Fethu Rabbi'l-beriyye bi-şerhi'l-kasideti'l-Hazreciyye* ismini vermiştir. Bu şerh eseri H. 1303 senesinde Mısır'da Osmanlı Âmire matbaasında basıldığı ve dipnotunda Bedruddîn ed-Demâmînî (öl. 827/1424)'ye ait, *el-Uyûnu'l-fâhira 'alâ Hebâya'r-Râmize* isimli eserin olduğu ifade edilmiştir.⁴³⁴ el-Ensârî'nin

⁴²⁶ İbn Tûlûn - İbnu'l-Muberrid, *Mut'atu'l-ezhân mine't-temettu'i bi'l-'ikran*, 3/364; Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, 2/1029; el-Bağdâdî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 1/374; Muheysîn, *Mu'cemu huffazi'l-Kur'an*, 2/170; el-Ğezzî, *el-Kevâkibu's-sâira*, 1/203.

⁴²⁷ el-Ensârî, *Sebet şeyhi'l-İslami'l-kâdî*, muhakkikin mukaddimesi, 14; eş-Şevkânî, *el-Bedru't-tâli*, 1/252.

⁴²⁸ es-Sâ'âtî, *İmtâ'ul-fudala bi terâcimi'l-kurra*, 2/125.

⁴²⁹ el-Bağdâdî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 1/374; Hasan Cabir, *Zekerîyyâ el-Ensârî ve eseruhu*, 55.

⁴³⁰ Muhammed Ahmed Dernîka, *Mu'cem a'lam şuarai'l-medhi'n-Nebevî* (Dâru mektebetü'l-hilal, 2003), 357; el-Ensârî, *Sebet şeyhu'l-İslam*, 17, muhakkikin mukaddimesi; Hasan Cabir, *Zekerîyyâ el-Ensârî ve Eseruhu*, 55.

⁴³¹ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, 2/1029; Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifîn*, 4/182.

⁴³² el-Ensârî, *Sebet şeyhu'l-İslam*, 17, muhakkikin mukaddimesi; Musa Mesud, *İ'râbu'l-Kur'an*, 17.

⁴³³ Abdulaziz, *ed-Delîl ilâ'l-mutûni'l-ilmiyye*, 626; Serkîs, *Mu'cemu'l-matbu'ati'l-Arabiyye*, 2/486; Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, 2/1337; el-Ensârî, *Sebet şeyhu'l-İslam*, 21, muhakkikin mukaddimesi.

⁴³⁴ el-Ensârî, *Sebet şeyhu'l-İslam*, 21, muhakkikin mukaddimesi; el-Ensârî, *Hâşiyetu şeyhi'l-İslam*, 1/89, muhakkikin mukaddimesi; el-Ensârî, *Fethu'l-vehhâb*, 1/89, muhakkikin mukaddimesi.

şerh eserine, el-Hufnî diye bilinen Ebu'l-Fadl Cemâluddîn Yusuf b. Sâlim b. Ahmed el-Mısırî el-Edîbî'l-Mısırî (öl. 1178/1764) tarafından haşiye yazılmıştır.⁴³⁵ Bu şerh eseri yukarıda zikrettiğimiz isimle birlikte *Fethu Rabbi'l-beriyye fî-şerhi kasideti'l-Hazreciyye mine'l'arûd*⁴³⁶ ismiyle de bilinmektedir.

7. Futûhu Munzili'l-Mebânî bi-Şerhi Aksa'l-Emânî fî'l-Beyânî ve'l-Bedî'i ve'l-Me'ânî⁴³⁷

Bu eser belagat ilmiyle ilgilidir. Eserin aslıyla ilgili olarak, el-Ensârî ilk etapta, Celâluddîn Muhammed b. Abdurrahman el-Kazvînî'nin *Telhîsu'l-miftah fî'l-Me'ânî ve'l-beyan* eserini ihtisar ederek *Telhîsu't-telhîs*'i meydana getirmiştir. Bu muhtasarına *Aksa'l-emânî fî 'ilmi'l-beyânî ve'l-bedî'i ve'l-Me'ânî* ismini vermiştir. Daha sonra kendi muhtasarını şerh etmiş ve bu şerhine, *Fethu Münazzeli'l-Mesânî bi-şerhi aksa'l-emânî fî'l-beyânî ve'l-bedî'i ve'l-me'ânî* ismini vermiştir. Bu şerh eseri H. 1332 yılında Mısır'da basılmıştır. Bu şerhine ait bir adet el yazması Ezher'de olduğu belirtilmiştir.⁴³⁸

8. el-Mulahhas min Telhîsi'l-Miftâh⁴³⁹

Bu esere *Mulahhas Telhîsu'l-miftâh*⁴⁴⁰ ismi de verilmiştir.

9. el-Menâhîcu'l-Kâfiye fî Şerhi's-Şâfiye⁴⁴¹

Bu eser sarf ilmiyle ilgilidir. Eserin aslı, İbnu'l-Hacib (öl. 646/1248) diye bilinen, Ebî 'Amr Osman İbn Ömer en-Nahavî'ye ait olan *eş-Şâfiye* isimli eserine dayanmaktadır. el-Ensârî bu eseri şerh edip ismini *el-Menâhîcu'l-kâfiye fî şerhi's-Şâfiye* koymuştur. H. 1310 senesinde Astana(İstanbul)'da iki cilt halinde basılmıştır. Ayrıca Dimaşk'ın Esed kütüphanesinde bu eserin el yazma nüshasının olduğu ifade edilmiştir.⁴⁴² Bu eser, *Şerhu şâfiye li İbnu'l-Hacib* ismiyle de bilinmektedir.⁴⁴³

⁴³⁵ el-Bağdâdî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 2/569.

⁴³⁶ el-Bağdâdî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 1/374.

⁴³⁷ Serkîs, *Mu'cemu'l-matbu'ati'l-Arabiyye*, 2/487.

⁴³⁸ el-Ensârî, *Tuhfetü'l-Bârî*, 1/32-33, muhakkikin mukaddimesi; el-Ensârî, *Hâşiyetu şeyhi'l-İslam*, 1/90, muhakkikin mukaddimesi; el-Ensârî, *el-Hudûdu'l-enîka*, 39, muhakkikin mukaddimesi.

⁴³⁹ Serkîs, *Mu'cemu'l-matbu'ati'l-Arabiyye*, 2/487.

⁴⁴⁰ Edvard Karnîlûs (1313/1895) Fandîk, *İktifâu'l-kunu' bi mâ huve matbu'* (Mısır: Matbaatu't-Telif el-hilal, 1896), 358.

⁴⁴¹ Abdulaziz, *ed-Delîl ilâ'l-mutûni'l-ilmiyye*, 552; Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, 2/1021; el-Bağdâdî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 1/374.

⁴⁴² Musa Mesud, Musa Ali, *İ'râbu'l-Kur'ân*, 22; Hasan Cabir, *Zekeriyâyâ el-Ensârî ve Eseruhu*, 55; Kâdirî, *Delûle, el-Fikru'l-luğavî*, 55; el-Ensârî, *Sebet şeyhu'l-İslam*, 25, muhakkikin mukaddimesi.

⁴⁴³ İbn Tûlûn - İbnu'l-Muberrid, *Mut'atu'l-ezhân mine't-temettu'i bi'l-'ikran*, 3/364; Serkîs, *Mu'cemu'l-matbu'ati'l-Arabiyye*, 2/486.

1.2.6.6. Tasavvuf İlmindeki Eserleri

Tasavvuf, İslâm'ın zâhir ve bâtın hükümleri çerçevesinde yaşanan mânevî ve derunî hayat tarzı olarak tanımlanmıştır.⁴⁴⁴ el-Ensârî'nin hayatını ele aldığımız yerde de ifade ettiğimiz üzere o, tasavvufa ilgi duyan bir zattı. Dolayısıyla onun bu alanla ilgili eserlerinin olmaması düşünülemezdi. Tasavvuf ile ilgili yazdığı eserler şunlardır:

1. *İhkâmu'd-Delâle 'alâ Tahrîri'r-Risâle*⁴⁴⁵

İhkâmu'd-delâle 'alâ tahrîri'r-risale(Şerhu'r-risaletü'l-kuşeyriyye) eseri, el-Ensârî tarafından, Abdulkerim el-Kuşeyrî (öl. 465/1073)'nin eserine yaptığı şerh eseridir.⁴⁴⁶ Eser, Kahire'de H. 1304 senesinde basılmıştır. Basılan bu nüshanın alt kısmında el-Ensârî'ye ait haşiyenin de olduğu ifade edilmiştir. el-Ensârî, H. 893 senesinde bu şerhini bitirmiştir. Âlimler bu şerhe değer vermişlerdir. Örneğin; Ezher Üniversitesi'nin şeyhi olan Mustafa b. Muhammed es-Sağîr el'Arûsî (öl. 1293/1876), el-Ensârî'nin bu şerhine, *Netâicu'l-efkârî'l-kutsîyye fî beyânî me'ânî şerhi risaleti'l-kuşeyriyye* isminde bir haşiye yazmıştır. Bu haşiye, şerh ile birlikte H. 1290 senesinde dört cilt halinde Mısır'ın Bûlak matbaasında basılmıştır.⁴⁴⁷

2. *ez-Zubdetu'r-Râika fî Şerhi'l-Burdeti'l-Fâika*⁴⁴⁸

Bu eser, Şerefuddîn Muhammed b. Said b. Hammad Ebî Abdullah el-Bûsirî (öl. 696/1297)'nin yazdığı *el-Kevkebu'd-durriyye fî methi 'hayri'l-beriyiye* eserine yapılan şerh eseridir. Bu eser tasavvuf ilmiyle ilgilidir. Dımaşk'ta bu esere ait bir mahtûtanın olduğu belirtilmiştir. el-Ensârî'nin H. 923 senesinde bu şerhini tamamladığı ifade edilmiştir. Dımaşk'ta bu eserin el yazma nüshasının olduğu ifade edilmiştir.⁴⁴⁹

3. *Risâletun fî Ta'rîfi'l-Elfâz elletî Yetedâveluhâ Muhakkiku's-Sûfiyyeti*⁴⁵⁰

Bu esere, *Risâletun fî istilâhâtî's-sûfiyye* ismi de verilmiştir.⁴⁵¹

4. *el-Futûhâtî'l-Îlâhiyye fî Naf'i Ervâhi'z-Zevâtî'l-İnsâniyye*⁴⁵²

el-Ensârî'nin, bu eserde, tasavvufun tanımından, tasavvufun erkânlarından ve Allah Teâlâ'ya giden yoldan söz etmiştir. Bu eserin nüshalarının mevcut olduğu bazı yerler şöyledir:

⁴⁴⁴ Reşat Öngören, "Tasavvuf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 2011), 40/119.

⁴⁴⁵ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, 1/882; el-Bağdâdî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 1/374; İbn Tûlûn - İbnu'l-Muberrid, *Mut'atu'l-ezhân mine't-temettu'i bi'l-'ikran*, 3/363; el-Hanefî, *Fethu'l-bârî fî zikri mâ ihtassallâhu bihi*, 3.

⁴⁴⁶ Özel-Kallek, "el-Ensârî", 44/215.

⁴⁴⁷ ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 7/243; Serkîs, *Mu'cemu'l-matbu'ati'l-Arabiyye*, 2/1322; el-Ğezzi, *el-Kevâkibu's-sâira*, 1/203.

⁴⁴⁸ ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 3/46; es-Sâ'âtî, *İmtâ'ul-fudala bi terâcimi'l-kurra*, 2/126; el-Kettânî, *Fehresu'l-fehâris ve'l-esbât*, 1/458; el-Bağdâdî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 1/374; el-Hanefî, *Fethu'l-Bârî fî zikri mâ ihtassallâhu bihi*, 3.

⁴⁴⁹ ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 3/46; Delûle, *el-Fikru'l-luğavî 'inde şeyhi'l-İslam*, 37; Musa Mesud, *İ'râbu'l-Kur'an*, 17; Hasan Cabir, *Zekerîyyâ el-Ensârî ve Eseruhu*, 56.

⁴⁵⁰ el-Ensârî, *Tuhfetü'l-Bârî*, 1/39, muhakkikin mukaddimesi.

⁴⁵¹ Delûle, *el-Fikru'l-luğavî 'inde şeyhi'l-islam*, 42; Musa Mesud, Musa Ali, *İ'râbu'l-Kur'an*, 17.

⁴⁵² el-Bağdâdî, *İdâhu'l-meknûn*, 4/177; el-Hanefî, *Fethu'l-bârî fî zikri mâ ihtassallâhu bihi*, 4; el-Bağdâdî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 1/374; el-Ensârî, *Sebet şeyhu'l-İslam*, 24, muhakkikin mukaddimesi.

Dâru'l-kütübi'l-Mısriyye, Dımaşk'ın Zahirîyye kütüphanesi, Ezher kütüphanesi, Bağdat evkaf kütüphanesi, Tunus milli kütüphanesi, Berlin el-Mektebetü'l-melikiyye.⁴⁵³ Kaynaklarda bu eserin, on fasıllık bir eser olduğu, el-Ensârî'nin torununun torunu Zeynulâbidîn b. Muhyiddin b. Veliyyüddin tarafından bu esere, *el-Minâhu'r-Rabbâniyye fî şerhi'l-fütûhâtî'l-Îlâhiyye* isminde bir şerh yazdığı belirtilmiştir.⁴⁵⁴

5. *Fethu'r-Rahman bi-Şerhi Risâleti'l-Velî Reslân*⁴⁵⁵

Kaynaklarda *Fethu'r-Rahmân bi-şerhi risâleti'l-velî arslân* ismiyle de zikredilen bu eser, Arslân b. Ya'kub ed-Dımaşkî'nin tevhîde, tasavvufa ve ahlâka dair kitabının şerhidir. G. W. J. Drewes bu eserle ilgili bir çalışma yapmıştır.⁴⁵⁶ Bu şerh eseri, dipnotunda 'İzz b. Abdusselam (öl. 660/1262)'ın *Hallu'r-rumûz ve miftâhu'l-kunûz* eseri ile birlikte H. 1317 yılında Mısır'da basılmıştır. Daha sonra Dımaşk'ta da basılmıştır. Bu şerh eserinin nüshalarının mevcut olduğu bazı yerler şunlardır: Dâru'l-kutubi'l-Mısriyye, Dımaşk'ın Zahirîyye kütüphanesi, Halep üniversitesi, Tunus milli kütüphanesi, Melik Suud üniversitesi, Medine Arif hikmet kütüphanesi, Paris el-Mektebetü'l-Vataniyye, İngiltere el-Mektebetü'l-Mithaf, Berlin el-Mektebetü'l-Melikiyye.⁴⁵⁷

1.2.6.7. Diğer İlimlerdeki Eserleri

el-Ensârî'nin yazdığı, fakat tefsir, hadis vb. hangi ilimden olduğunu açık bir biçimde belirleyemediğimiz veya az oldukları için çok fazla başlık olmasın diye bir arada topladığımız bazı eserleri vardır. Biz bu eserleri ayrı bir başlık altında zikretmeyi uygun gördük. Bu eserler şunlardır.

1. *Telhîsu'l-Ezhiye fî Ehkâmi'l-Ed'îye*⁴⁵⁸

Bu eser, Bedreddîn ez-Zerkeşî (öl. 794/1392)'nin, *el-Ezhiye fî ahkâmi'l-ed'îye* isimli eserinin hulasasıdır. el-Bağdâdî bu eseri, el-Ensârî'ye ait olan kitaplar arasında saymaktadır. Bu eser, H. 1425'te Beyrut'un Dâru'l-beşâirî'l-İslâmîyye matbaasında basılmıştır.⁴⁵⁹

⁴⁵³ Hasan Cabir, *Zekerîyyâ el-Ensârî ve Eseruhu*, 57; Musa Mesud, Musa Ali, *İ'râbu'l-Kur'ân*, 21; el-Ensârî, *Sebet şeyhu'l-İslam*, 24-25, muhakkikin mukaddimesi.

⁴⁵⁴ Özel-Kallek, "el-Ensârî", 44/215.

⁴⁵⁵ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, 2/1232; el-Bağdâdî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 1/374; Serkîs, *Mu'cemu'l-matbu'ati'l-Arabiyye*, 1/165.

⁴⁵⁶ Özel-Kallek, "el-Ensârî", 44/215.

⁴⁵⁷ es-Sehâvî, *Sebet şeyhu'l-İslam*, 21-22; Hasan Cabir, *Zekerîyyâ el-Ensârî ve Eseruhu*, 54; Musa Mesud, Musa Ali, *İ'râbu'l-Kur'ân*, 20; Delûle, *el-Fikru'l-luğavî 'inde şeyhi'l-İslam*, 39.

⁴⁵⁸ el-Bağdâdî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 1/374.

⁴⁵⁹ es-Sehâvî, *Sebet şeyhu'l-İslam*, 16-17; el-Bağdâdî, *Hediyyetü'l-ârifîn*, 1/374.

2. *Fethu'l-Mubdi' fî Şerhi'l-Mukni*⁴⁶⁰

Bu eser hesap-matematik ile ilgilidir. Metni, el-Mukni' isminde olup İbnu'l-Hâim (öl. 815/1412)'e aittir. el-Ensârî bu metni şerh etmiştir.⁴⁶¹

3. *el-Lu'lu'un-Nazîm fî Ravmi't-Te'allumi ve't-Ta'lîm*⁴⁶²

İlimlerin çeşitlerinden ve tanımlarından söz eden bu eser, H. 1319 senesinde Kahire'de Mevsû'ât matbaasında basılmıştır.⁴⁶³

4. *el-Âdâb*

Bu eser, el-Ensârî'ye ait eserler arasında zikredilmiştir.⁴⁶⁴

5. *Kut'atun 'ale'l-Mutavvel*⁴⁶⁵

Bu eser de el-Ensârî'ye ait eserler arasında zikredilmiştir.⁴⁶⁶

6. *et-Tuhfetu'l-'Aliyye fî'l-'Hutabi'l-Minberiyye*⁴⁶⁷

Bu eser el-Ensârî'ye ait olup mahtûta bir eserdir. Bu mahtûta Suudi Arabistan'ın, el-Melik Suud Üniv.'nde bulunmaktadır.⁴⁶⁸ İsmine bakıldığında bu eserin, el-Ensârî'nin minberde okuduğu hutbelerle ilgili olduğu anlaşılmaktadır.

7. *Merviyâtü's-Şeyhi'l-İmami'z-Zeynî Ebî Yahya Zekeriyâ el-Ensârî*

Bu eser mahtûta olup, el-Ensârî'nin hangi ilmi veya hangi eseri, ilk olarak kimden okuduysa, ilk hocasından, bu ilmin veya bu eserin ilk kaynağına kadar yukarıya doğru götürmeyle ilgilidir. Bu eserin mahtûtasının mukaddimesinde, el-Ensârî'nin bazı dostları kendisinden ilimlerle ilgili rivâyetlerini, yani kimden hangi ilmi aldığına dair bir sened zincirini yapmasını istediklerini, kendisinin de dostlarının bu taleplerinde samimi olduklarını gördüğünü, bundan ötürü onların bu taleplerine yeşil ışık yaktığını ve bu eseri yazdığını ifade etmiştir. Bu rivâyetler arasında hadisler ve hadis eserleri olduğu gibi tefsir, fıkıh ve diğer ilimlerle ilgili eserler de mevcuttur. Örneğin; *Sahîh Buhârî*'yi, *Sahîh Müslim*'i, *es-Sünen li Ebî Dâvud es-Sicâtânî*'yi,⁴⁶⁹ Şâfiî'nin *İhtilâfu'l-hadisi*, Ahmed b. Hanbel (öl. 241/856)'in

⁴⁶⁰ Fandîk, *İktifâu'l-kunu*, 240; el-Mûminî, *el-Cüz'ü'l-evvel min kitâbi menheci'l-vusul*, 26; Musa Mesud, Musa Ali, *İ'râbu'l-Kur'ân*, 20; Kâdirî, Delûle, *el-Fikru'l-luğavî*, 40.

⁴⁶¹ Fandîk, *İktifâu'l-kunu*, 240.

⁴⁶² Muhammed Munir Mursî, *et-Terbiyetü'l-İslâmiyye usûluhâ ve tetavvuruhâ fî'l-bilâdi'l-Arabiyye* (Riyâd: 'alemu'l-kutub, 2005), 282; Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, 2/1570; es-Sâ'âtî, *İmtâ'ul-fudala bi terâcimi'l-kurra*, 2/125; ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 3/46; Serkîs, *Mu'cemu'l-matbu'ati'l-Arabiyye*, 2/487.

⁴⁶³ el-Ensârî, *Sebet şeyhu'l-İslam*, 25, muhakkikin mukaddimesi.

⁴⁶⁴ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, 2/1570; el-Ensârî, *el-Hudûdu'l-enîka*, 19, muhakkikin mukaddimesi.

⁴⁶⁵ İbn Tûlûn - İbnu'l-Muberrid, *Mut'atu'l-ezhân mine't-temettu'i bi'l-'ikran*, 3/364.

⁴⁶⁶ es-Sehâvî, *ez-Zeyl 'alâ raf'i'l-ısr*, 1/145.

⁴⁶⁷ el-Bağdâdî, *İdâhu'l-meknûn fî'z-zeyl*, 3/255.

⁴⁶⁸ Zeynuddîn Ebî Yahya Zekeriyâ b. Muhammed b. Ahmed b. Zekeriyâ (926/1520) el-Ensârî, *et-Tuhfetu'l-'aliyye fî'l-'hutabi'l-minberiyye*.

⁴⁶⁹ Ebû Yahya Zekeriyâ b. Muhammed b. Ahmed (926/1520) el-Ensârî, *Merviyât Ebî Yahya Zekeriyâ b. Muhammed el-Ensârî*, 10-14.

Musned'ini, Buhârî'nin *el-Edebu'l-müfred*'ini, İbn Salah'ın *Ulûmi'l-hadîs*'ini vb. birçok hadis eserini, ilk olarak hangi hocasından aldığını, sonra hocasının hocasını ve en sonda eseri, müellife kadar olan diğer hocaları zikretmektedir.⁴⁷⁰

el-Ensârî, *Kur'ân-ı Kerim*'i, kimden aldığıyla ilgili silsileyi Hz. Peygamber'e kadar, O'nun da Hz. Cebrail'den aldığını zikretmektedir. Yine eserinde fıkhi, tasavvufu, vb. diğer ilimleri ilk hocasından son hocasına kadar olan silsileyi belirtmektedir.⁴⁷¹ Bu mahtûta daha sonra 1983'te, *Sebet şeyhu'l-İslâm'l-kâdî Zekerıyyâ b. Muhammedi'l-Ensârî, Tahrîc Şemsuddîn es-Sehâvî* ismiyle Beyrut/Lübnan'da basılmıştır. es-Sehâvî bu eseri tahrîc etmiş ve eserin kâtipliğini yapmıştır.⁴⁷² el-Ensârî, eserin sonunda kendisine icâze veren birçok âlimin ismini, hurûfu mu'cem üzere zikretmiştir. Bütün bu hocaların isimlerini de zikrettikten sonra eserini noktalamıştır.⁴⁷³

el-Ensârî'nin tespit ettiğimiz eserleriyle ilgili olarak hem sonuç hem de tespit sayılabilebilecek birkaç şey söylenebilir:

1. Genel olarak el-Ensârî'nin eserlerine bakıldığında, bir kısmı günümüze matbû bir şekilde ulaşmış, bir kısmı mahtûta bir şekilde ulaşmış, bir kısmı da günümüze ulaşamamıştır.

2. Vefatlarından sonra âlimlere verilecek en büyük hediye, insanların onları sevmeleri, onların ilimlerini kabul etmeleri ve eserleriyle onların varlıklarını sürdürmeleri olarak ifade edilebilir. Allah Teâla, el-Ensârî'ye minnet etmiş ilmiyle, kişiliğiyle, eserleriyle insanlara onu kabul ettirmiştir. Eserleri, ilmî sorunları halletmiş, günümüze kadar eserleri öğrenilerek gelmiş ve ders halkalarında okutulmaya devam etmiştir.

3. Eserleri telif etme hususunda el-Ensârî, kendi zamanındaki âlimlerin yolundan gitmiş, çoğunluğun uygulaması neyse o da onlara göre hareket etmiştir. Bu asırda yaşayan âlimlerin yöntemlerinden birisi, daha önceki asırlarda yaşayan âlimlerin ister hadis ilmiyle ilgili olsun, ister diğer ilimlerle ilgili olsun, kendi zamanlarında bu eserleri ihtisar etmeleridir. Bunun sebebi, ilim talebelerinin bu eserleri ezberlemelerinin kolaylaşması olarak açıklanmaktadır. Bir başka yöntemleri, daha önceki asırlarda yaşayan âlimlerin muhtasar eserlerini, kendi zamanlarında şerh etmeleridir. Bunun sebebi ise metinlerin manasını açıklamak, metinlerdeki mubhem ve gizliliği kaldırmaktır. Bir başka yöntem ise, daha önce şerh edilen eserlere, haşiye yazmalarıdır. Bu yöntem de şerh edilmiş eserlere, kendilerine ait bazı mülâhazalar ekleme, ek

⁴⁷⁰ el-Ensârî, *Mervıyyât Ebî Yahya Zekerıyyâ*, 19-24.

⁴⁷¹ Ebû Yahya Zekerıyyâ b. Muhammed b. Ahmed (926/1520) el-Ensârî, *Mervıyyât Ebî Yahya Zekerıyyâ b. Muhammed el-Ensârî*, 8-10.

⁴⁷² el-Ğezzî, *el-Kevâkibu's-sâira*, 1/203; el-Ensârî, *Sebet şeyhu'l-İslâm*, 1-5.

⁴⁷³ el-Ensârî, *Mervıyyât Ebî Yahya Zekerıyyâ*, 34-35.

ve kısa bilgiler vererek orada belirtilen şeylere açıklık getirmek veya dipnot şeklinde bazı takviyeler yapmalarıdır. el-Ensârî de bu yöntemlerin tümünü eserlerinde uygulamıştır.

4. el-Ensârî, eser telif ederken, takip ettiği bir başka yöntem, toplumun içinde bulunduğu durum ve ihtiyaçları da göz önünde bulundurarak eser telif etmesidir.

5. el-Ensârî'yle ilgili zikrettiğimiz eserler, kaynaklarda tespit ettiğimiz eserlerdir. Araştırmamız neticesinde yukarıda uygun başlıkların altında zikrettiğimiz eserlerin dışında, başka eserlerin de olabileceğini söyleyebiliriz. Böyle önemli bir âlimin başka eserleri varsa, bir an önce ortaya çıkarılması, ilim camiasına sunulması ve tespitlerinin gün yüzüne çıkarılması neticesinde, birçok farklı ilim dalında olumlu katkısının olacağını düşünmekteyiz. Dolayısıyla el-Ensârî'nin tüm eserlerinin ortaya çıkarılması için özel araştırmaların yapılmasının isabetli olacağı, ilim camiasına ve temel İslâm bilimlerine yararlı olacağı kanatindeyiz.

el-Ensârî'nin kitaplarının gerek sayısında, gerekse ona ait olup olmama konusunda veya eserlerin isimlerinin farklı olması neticesinde çıkabilecek diğer karışıklığın bizce birkaç sebebi şöyledir:

1. el-Ensârî, birçok ilimle ilgili eser yazmıştır. Fakat bazen aynı dalda birbirine benzer, birbirine yakın isimlerle eserler yazdığı için, dikkat edilmediği zaman bu eserlerin aynı olduğu düşünülebilir. Bu da eserlerinde karışıklığa yol açabilmektedir.

2. Vefatından sonra el-Ensârî'nin hayatına değinenler, onun eserlerine bazen farklı kelimeler eklemeleri veya azaltmaları sonucu eserin başka bir eser görünümünü elde etmesi neticesinde, eserlerinde karışıklığa yol açabilmektedir.

3. el-Ensârî'nin aynı Kitabı birden fazla şekille yazması. Örneğin aynı kitaba bazen bir tane şerh, bir tane de haşiye yazması. Bu durum bazen okuyucu tarafından idrak edilemeyip eserlerinin sayısında karışıklığa yol açabilmektedir.

4. Birbirinden bağımsız farklı kaynaklarda, el-Ensârî'nin eserleriyle ilgili olarak bir yerde mahtûta olarak geçen bir Kitabı başka bir yerde matbû olduğu bilgisinin verildiği bir gerçektir. Bu da el-Ensârî'nin eserlerinin sayısında karışıklığa yol açabilecek başka bir sebep olarak düşünmekteyiz.

Bu bölümde genel olarak el-Ensârî'nin yaşadığı döneme değindik. Akabinde onun hayatına, ilmi kişiliğine değindik. Daha sonra da eserlerini başlıklar altında zikrettik. Eserleriyle ilgili izahatta bulunduk. Bundan sonra çalışmamızın ikinci bölümüne geçeceğiz.

İKİNCİ BÖLÜM

ZEKERİYYÂ EL-ENSÂRÎ'NİN HADİS İLMİNDEKİ YERİ VE HADİS USULCÜLÜĞÜ

2.1. el-Ensârî ve Hadis İlmine Genel Bakışı

Kur'ân ve sünnet; İslâm dinini oluşturan, et ve tırnak gibi birbirinden ayrılması mümkün olmayan bir bütünün iki parçasıdır. Sünnet Kur'ân'dan, Kur'ân da sünnetten ayrı, birbirinden kopuk ve bağımsız tasavvur edilemez. Kur'ân'ın birinci, sünnetin ise ikinci derecede kaynak olduğu konusunda âlimler arasında ittifak vardır. Tefsir, fıkıh, kelam, İslâm tarihi, tasavvuf vb. İslâmî ilimlerinin tümünde, sünnet ikinci derecede kaynak kabul görmüştür.⁴⁷⁴ Hadislerin korunması, müzakere edilmesi, tedvîni, tasnîfi, hadis için yapılan rihleler, hadislerle ilgili şerh çalışmaları vb. bütün önemli adımlar sünnetin ehemmiyetinden, ikinci kaynak olmasından ötürüdür.

el-Ensârî, birçok ilme ihtimam gösterdiği gibi hadis ilmine de ihtimam göstermiştir. O, hadis ilminde mahir çokça İslâm bilginin yanında hadis ilmini öğrenmiştir. Yukarıda zikredilen nedenlerden ötürü el-Ensârî hadis ilmine yönelmiştir. Bu minvalde el-Ensârî'nin, *Tuhfetu'l-Bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî* isimli şerh eseriyle birlikte, onun hadis ilmiyle ilgili diğer eserlerinin yanı sıra tefsir, fıkıh vb. İslâmî ilimlerle ilgili matbû veya mahtûta ulaştığımız tüm eserlerinde onun hadis usûlü ile ilgili görüşlerini beyan edeceğiz. el-Ensârî'nin bu eserlerde rivâyet ve dirâyet ilimleri açısından hadis ilmindeki yerini ortaya koyacağız.

Burada onun hadis usûlüne bakışını, bu konularla ilgili hadis bilginleriyle ittifak ettiği veya ihtilaf ettiği konuları beyan edeceğiz. el-Ensârî, hadis ilimleri konusuyla ilgili bir konuyla ilgili görüş belirtirken bazen maddeler halinde genişçe izahatta bulunduğu gibi, bazen de kısaca değinip geçmiştir. Bunların tümüne bu bölümde yer vereceğiz. Bu bölümde el-Ensârî'nin görüş belirttiği konularla ilgili olarak, mutekaddim ve müteahhir olan bazı hadis bilginlerinin görüşlerine de yer vereceğiz. Bu bölümdeki amaç, bir hadis usûlü kitabı meydana getirmek değildir. el-Ensârî'nin hadis usûlü ile ilgili görüşlerini bir arada zikretmektir.

el-Ensârî'nin, özel olarak hadis usûlü ile ilgili, kendisinin yazdığı bir eseri bulunmamaktadır. Onun hadis usûlü ile ilgili şerh, haşiye tarzı eserlerinin mevcuttur. Onun hadis usûlü ile ilgili görüşlerini buralardan ortaya koyacağız. el-Ensârî'nin, hadis usûlüne dair görüşlerini *Fethu'l-Bâkî bi şerhi Elfiyeti'l-'Irâkî*, *Tuhfetu'l-Bârî bi şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, *Fethu'l-'allâm bi şerhi'l-i'lâm bi ehâdîsi'l-ahkâm* vd. eserlerinden alıp ortaya koyacağız. Bu eserler başta olmak üzere el-Ensârî'nin, fıkıh, tefsir vb. ilimlerle ilgili yazdığı tüm eserler

⁴⁷⁴ Saffet Sancaklı, *Sünneti doğru anlamak*, thk. Hasan Lütü Ramazanoğlu (İstanbul: Rağbet yayınları, 2013), 107-108.

okunmuştur. Bu okumalarda hadis usûlüne dair tespit edilen en ufak bir şey dahi gözardı edilmemiş ve bu çalışmamızda bir araya getirilmiştir. Genel olarak el-Ensârî'nin hadis usûlü ile ilgili izahatına baktığımızda, açıklamaları kısa ve vecîzdir. Çalışmamızda el-Ensârî'nin, hadis usûlü ile ilgili açıklamalarına geçilmeden önce, konu ve anlam bütünlüğünün sağlanması adına, el-Ensârî'den önce yapılan tanım ve açıklamalar ilk önce zikredeceğiz. Akabinde el-Ensârî'nin konuyla ilgili zikrettiği malumatları beyan edeceğiz.

Yaptığımız araştırmaya dayanarak, hadis usûlleriyle ilgili yapacağımız açıklamaların tümünde de görüleceği üzere, el-Ensârî'nin hadis usûlleri ile ilgili görüşleri, diğer hadis âlimlerinin görüşlerine muvafıktır. Onlara muhalefet etmemiştir. Onun asrına kadar hemen hemen her hadis usûlünün tanımları yapılmış ve ilmî kitaplara girmiştir. O da hadis bilginlerinin, hadis usûlü ile ilgili yaptıkları izahatların dışına çıkmamış; onlara muvafık davranmıştır.

2.1.1. Sünnet

Sünnet sözlükte, yol, âdet, gidişat veya sîret anlamlarına gelmektedir.⁴⁷⁵ Terim olarak sünnet, Hz. Peygamber'den sabit olan söz, fiil, takrir ve hayatına denir.⁴⁷⁶ el-Ensârî de sünneti, Hz. Peygamber'in sözleri, fiilleri ve takrirleri şeklinde tanımladığı görülmektedir.⁴⁷⁷ Görüldüğü üzere el-Ensârî, sünnetin tanımında hadis alimlerinin belirttiği tanıma muvafakat etmiştir.

2.1.2. Hadis ve Hadis İlmi

Hadis kelimesine sözlükte, yeni olan şey, eskinin zıttı ve haber denilmektedir. Çoğulu **احاديث** olarak gelmektedir.⁴⁷⁸ Hadisin bu anlamını desteklemek için ⁴⁷⁹وَمَنْ أَصْدَقُ مِنَ اللَّهِ حَدِيثًا ve ⁴⁸⁰فَجَعَلْنَاهُمْ أَحَادِيثًا “Biz de kendilerini uhdûselere; “Allah'tan daha doğru sözlü kim olabilir?”⁴⁸⁰ ve ⁴⁸¹فَجَعَلْنَاهُمْ أَحَادِيثًا

⁴⁷⁵ Ebû Bekr Muhammed b. el-Kasım b. Muhammed b. Beşşâr (328/940) el-Enbârî, *ez-Zâhir fî me'âni kelimâti'n-nâs* (Beyrut / Lübnan: Muessesetu'r-Risâle, 1992), 2/339; Ali b. Muhammed b. Ali ez-Zeyn eş-Şerîf (816/1413) el-Curcânî, *Kitâbu't-tarîfât* (Beyrut/Lübnan: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1983), 122; Sarı, *el-Mevârid*, 788; Mehmet Hayri Kırbaçoğlu, *İslam düşüncesinde sünnet (eleştirel bir yaklaşım)* (Ankara: Ankara okulu yayınları, 2017), 74; el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 9/590.

⁴⁷⁶ Ebû İshak İbrahim b. Ali b. Yusuf (476/1084) eş-Şîrâzî, *et-Tabsıra fî usûli'l-fıkıh* (Dımaşk: Daru'l-fıkr, 1982), 332; Ebû'l-Muzaffer Mansur b. Muhammed b. Abdulcebbâr İb. Ahmed es-Semânî et-Temîmî el-Hanefî eş-Şâfi'î (489/1096) el-Mervezî, *Kavâtı'ul-edille fî'l-usûl* (Beyrut/Lübnan: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1999), 30. el-Curcânî, *Kitâbu't-tarîfât*, 122; Rebî b. Hâdî b. Muhammed 'Umeyri'l-Medhâlî el-Medhalî, *Hucciyetu haberi'l-âhâd fî'l-akâidi ve'l-ahkâm* (Mecmâ'u'l-Meliki'l-Fehd, ts.), 7; Abdulhamid Muhammed b. thk. Ammâr et-Tâlibî (eş-Şiretu'l-vataniyye li'l-kuttâb, 1988), 27; İbn Muhammed Temîm b. Sâlih b. Abdullah el-Hatib Muhammed 'acâc, *es-Sünnetü kable't-tedvîn* (Beyrut/Lübnan: Dâru'l-fikri li't-tibâati ve'n-neşri ve't-tevzî', 1980), 16.

⁴⁷⁷ Ebû Yahya Zekeriyâ b. Muhammed b. Ahmed (926/1520) el-Ensârî, *Ğâyetü'l-vusûl şerhu'l-lübbu'l-usûl* (Mısır: Matbaatu Mustafa bâbî'l-Halebî ve evlâdihî, 1936), 91.

⁴⁷⁸ Ebû Nasr İsmail b. Hammâd el-Farâbî (393/1003) el-Cevherî, *es-Sahâh Tâcu'l-lügati ve sihâhu'l-Arabiyye* (Beyrut: Dâru'l-ilm li'l-melâyîn, 1987), 1/278; Sarı, *el-Mevârid*, 278; Bekir Kuzudişli, *Hadis tarihi* (İstanbul: Kayıhan yayınları, 2019), 15.

⁴⁷⁹ *Nisâ Sûresi*, 4/87.

⁴⁸⁰ Muhammed Hamdi Yazır Elmalılı, *Hak dini Kur'an dili*, thk. Asım Cüneyd Köksal, Kaya Murat (İstanbul: Matsis matbaa hizmetleri limitet şirketi, 2021), 2/388.

⁴⁸¹ *Sebe' Sûresi*, 34/19.

efsanelere, masallara çevirdik.”⁴⁸² âyetleri delil olarak getirilmiştir. Hadis ıstılah olarak, Hz. Peygamber’e izafe edilen söz, fiil, takrir ve sıfatlara denilmektedir.⁴⁸³ Hadis ilminin de, hadisleri tesbit, nakil ve anlamaya yönelik bir ilim olduğu beyan edilmiştir.⁴⁸⁴

el-Ensârî de hadis kelimesinin, haber kelimesiyle müradif olduğunu belirtmiştir. el-Ensârî’ye göre hadis ilmi, zikredilen şeyleri nakleden ilim demektir. Hadis ilminin konusunun, Hz. Peygamber olduğunu, gayesinin ise, dünya ve ahirette sevap kazanmak olduğunu beyan etmektedir.⁴⁸⁵

2.2. Hadisin Yapısı İle İlgili Açıklamaları

Hz. Peygamber’in hadisleri sened ve metinden oluşmaktadır. Her ikisinden birisi olmasa buna hadis denilmez. Sened ve metinle alakalı birçok malumat bulunmaktadır. Bu konu hakkında el-Ensârî’nin açıklamalar şu şekildedir:

2.2.1. Metin

Metin, hadisin manasının kendisiyle oluştuğu, kendisiyle kuvvet bulduğu lafızlara denilmektedir.⁴⁸⁶ Metin, senet bittikten sonra gelen söz şeklinde de tanımlanmıştır.⁴⁸⁷

el-Ensârî, metin ile ilgili olarak şu açıklamaları yapmaktadır: O, مُتَوْنُ “mutûn” kelimesinin, “metin” kelimesinin çoğulu olup, “mumâtene” bâbından olduğunu beyan etmiştir. Bu şekilde metnin, gayede uzaklık manasına geldiğini, çünkü metnin, senedin gayesi olduğunu ifade etmiştir. Ya da مَتْنُ “metnin” bâbından olduğunu izah etmiştir. Bu şekilde metin, sert ve yerden yüksek olan bir şey olduğunu açıklamıştır. Çünkü hadis râvîsi, hadisin metnini senetle takviye ettiğini söylemektedir. Senetle hadisin metnini, hadisi söyleyene kadar yükselttiğini belirtmektedir.⁴⁸⁸ el-Ensârî metin ile ilgili yaptığı açıklamalarda diğer hadis alimlerine muvafık davranmıştır.

⁴⁸² Elmalılı, *Hak dini Kur'an dili*, 4/615.

⁴⁸³ Şemsuddin Ebû'l-Hayr Muhammed b. Abdurrahman b. Muhammed b. Ebî Bekr b. Osman b. Muhammed (902/1497) es-Sehâvî, *el-Ğâyetü fî şerhi'l-hidâyeti fî 'ilmi'r-rivâyeti*, thk. Ebû 'Âiş Abdumun'im İbrahim (Kahire: Mektebetü evlâdi's-şeyh li't-turâs, 2001), 61; Kuzudişli, *Hadis tarihi*, 16; Abdullah b. Yusuf (1959-) el-Cedî', *Tahrîr 'ulûmi'l-hadis* (Beyrut/Lübnan: Muessesetü'r-reyyân li't-tibaati ve'n-neşri ve't-tevzi', 2003), 1/17-20.

⁴⁸⁴ M. Yaşar Kandemir, “Hadis”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV yayınları, 1997), 15/27.

⁴⁸⁵ el-Ensârî, *Fethu'l-Bâkî*, 1/91.

⁴⁸⁶ Ali b. Muhammed b. Ali ez-Zeyn eş-Şerîf (816/1413) el-Curcânî, *Risâletun fî usûli'l-hadîs*, thk. Ali Zevîn (Riyâd: mektebetü'r-rüşd, 1986), 65; Şerefuddîn el-Hüseyn b. Muhammed b. Abdullah (743/1342) et-Tîbî, *el-Hulâsatü fî ma'rifeti'l-hadîs*, thk. Ebû Asım eş-Şevâmî el-Eserî (Mısır/Kahire: el-Mektebetü'l-İslâmiyye li'n-neşri ve't-tevzi', 2009), 27.

⁴⁸⁷ İtir, *Menhecu'n-nakd*, 33; el-Cedî', *Tahrîr 'ulûmi'l-hadis*, 24.

⁴⁸⁸ el-Ensârî, *Fethu'l-Bâkî*, 1/120.

2.2.2. Sened

Sened, Hz. Peygamber'e kadar birbirinden rivâyette bulunan, hadisi rivayet eden kişilerdir. İsnad, hadisi söyleyenine izafe etmeye, ona nisbet etmeye denir.⁴⁸⁹ el-Ensârî, senedi metne ulaştıran yol olarak tarif etmiştir.⁴⁹⁰ el-Ensârî, evhâ'l-esânîd ile ilgili bazı şahısları zikretmiş, esahhu'l-esânîd hakkında malumat verirken de bunu şehirlere ve şahıslara göre taksim etmiştir. Bu taksimnin, Hâkim'in görüşüne benzediğini ifade etmiştir. Evhâ'l-esânîdi tanımanın faydalarını, bazı hadislerin diğerine tercih edilebilmesini sağlamak ve itibar edilen hadislerin itibar edilmeyenden ayırt edilebilmesini sağlamak olarak beyan etmiştir.⁴⁹¹

Bazı âlimler isnadın, bu ümmete has bir durum olduğunu, diğer ümmetlerde böyle güzel ve sağlam bir sistemin olmadığını belirtmektedirler.⁴⁹² el-Ensârî de isnadın bu ümmete has bir özellik olduğunu izah etmiştir. Ayrıca İbnu'l-Mübârek (öl. 181/798)'ten, isnadın dinden olduğunu, eğer isnad olmasaydı herkes her istediğini söyleyeceği bilgisini nakletmiştir. es-Sevrî (öl. 161/778)'den de isnadın, müminin silahı olduğunu, kişinin silahı olmadığına neyle savaşıyor? şeklindeki bilgiyi nakletmektedir.⁴⁹³

el-Ensârî, sened ile ilgili olarak şunları da söylemektedir. Hadisten maksadın, sıhhatine ulaşmak ve vehmi ortadan kaldırmaktır. Dolayısıyla senedin ricali ne kadar fazla ise o derecede hadise hata ve hâlelin girme ihtimalinin yüksek olduğuna işaret etmektedir. Ne kadar sened ricali az ise yani sened kısa ise, o derecede hadisin olumsuzluklardan sâlim kaldığını, senedinin âli olduğunu yorumlamaktadır. Ancak senedi uzun olanın ricali daha güvenilir, hafızası daha kuvvetli, daha fakih vb. sebepler varsa senedi uzun bile olsa, senedinin âli olmasına engel olmadığını açıklamıştır.⁴⁹⁴ el-Ensârî, diğer âlimler gibi, âli olan senedin mutlak, nisbî ve mukayyet olan üç kısmını zikretmektedir. Birincisi, mutlak âli olan senedir. Bu kısım, Hz. Paygamber'e yakın olan, fazla râvînin olmadığı sened olarak vurgulamaktadır. İkincisi, nisbî olarak âli olan senedir. Bu kısım âli sened, Buhârî gibi hadis âlimlerine yakın olan sened olduğunu zikretmiştir. Bu kısımda râvî sayısı çok olsa dahi bu kısma zarar vermeyeceğini

⁴⁸⁹ Burhânuddîn Ebû İshak İbrahim b. Ömer b. İbrahim b. Halil (732/1332) el-Ca'berî, *Rusûmu't-tahdîs fî 'ulûmi'l-hadis* (Lübnan/Beyrut: Dâr İbn Hazm, 2000), 134; Ebû Abdillâh Muhammed b. İbrahim b. Sadullah b. Cema'a Bedru'd-dîn el-Hamevî eş-Şafî (733/1333) el-Kenânî, *el-Menhelu'r-ravî fî muhtasari 'ulûmi'l-hadis en-Nebevî*, ed. Muhyiddîn Abdurrahman Ramazan (Dımaşk: Dâru'l-fikr, 1985), 29; Nuruddîn Muhammed el-Halebî (2020) İtir, *Menhecu'n-nakd fî 'ulûmi'l-hadis* (Dımaşk - Suriye: Dâru'l-fikir, 1981), 33.

⁴⁹⁰ el-Ensârî, *Fethu'l-Bâkî*, 1/99.

⁴⁹¹ el-Ensârî, *Fethu'l-Bâkî*, 1/99, 104-105.

⁴⁹² Ebû 'Amr Takiyyuddîn Osman b. Abdurrahman (643/1246) İbnu's-Salâh, *Mukaddimetu İbnu's-Salâh/Marifetu envâi 'ulûmi'l-hadis* (Beyrut: Dâru'l-fikri'l-muasır, 1986), 255; Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Yahya b. Şeref (676/1278) en-Nevevî, *et-Takrîb ve't-teysîr li ma'rifeti süneni'l-beşîri'n-nezîr fî usûli'l-hadis* (Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, 1985), 84; Ebû Bekr Kâfî, *Menhecu'l-imâmu'l-Buhârî fî tashîhi'l-ehâdîsi ve ta'lîlihâ* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2000), 160.

⁴⁹³ el-Ensârî, *Fethu'l-Bâkî*, 2/136,137.

⁴⁹⁴ el-Ensârî, *Fethu'l-Bâkî*, 2/138.

savunmaktadır. Üçüncü kısım mukayyet âli isnad olduğunu dile getirmektedir. Bu kısım, kutub-i sitteye ait olan hadisin rivâyet edilmesi olarak izahatta bulunmaktadır. Çünkü bu kitaplara nisbet edilerek rivâyet edilen hadisin, bu eserlerin dışına nisbet edilerek rivâyet edilen hadislerle nazaran âli olduğuna dikkati çekmiştir.⁴⁹⁵ el-Ensârî, sened ile ilgili yaptığı izahatlara bakıldığında diğer hadis bilginlerine muhalefet etmemiştir.

2.2.3. İsnad İle İlgili Açıklamaları

Hadis ilminde sened konusu önemlidir. Çünkü hadise olumlu veya olumsuz hüküm verilebilmenin en büyük sebeplerinden birisi senedir. Nitekim hadislerin bize en güzel şekilde intikali senetler sayesinde olmuştur. Senetler olmasaydı hadislerin bu şekilde sağlam olarak intikali mümkün olmazdı. Herkes hadislerle ilgili doğru yanlış her istediğini söylerdi. Bunun neticesinde hadisler karıştırdı. Senedler arasında da bazı farklar bulunmaktadır. Her senet aynı düzeyde, aynı seviyede değildir. el-Ensârî de senetle ilgili bazı açıklamalarda bulunmuştur. Onun yaptığı açıklamalara baktığımızda diğer hadis alimlerine zıt davranmadığı; onlara katıldığını görmekteyiz.

2.2.3.1. Râvîlerin Doğum ve Vefat Tarihleri

Bazı âlimler, târîhu'r-ruvât tâbiri kullanıldığında bunun hakikatının, râvîlerin hem doğumunu hem de vefat tarihlerini kapsadığını ifade etmektedirler.⁴⁹⁶ Bazı âlimler de târîhu'r-ruvâtı bilmenin faydası, senetteki ittisali ve inkıtaı tanımayı sağladığını belirtmektedir. Bazıları da râvîlerin vefatını, sağlığını, akli dengesini, vücuduyla ilgili gelişmeleri, yolculukları, hacca gidip gitmemesini, hafızasının hatırlama veya bir şeyi anlayıp hafızasına almayla ilgili gelişmeleri, oluşan tarihi olayları, hadisin mu'dal olup olmamasını, mürsel olup olmamasını vb. faydaları sağladığını ifade etmektedirler.⁴⁹⁷

el-Ensârî de târîhu'r-ruvât başlığından maksadın, râvîlerin doğumu ve vefatlarının olduğunu belirtmektedir. el-Ensârî, hadis usûlünde râvîlerin doğum ve vefat tarihlerinin bilinmesinin faydasını, yalancının yalanının da bilinmesi şeklinde izah etmektedir.⁴⁹⁸

2.2.3.2. Râvîlerin Vatan ve Beldelerinin Bilinmesi

Bazı âlimler, Arapların ilk olarak kabilelere müntesip olduğunu; İslâm geldikten sonra genel olarak insanların köylerde ve şehirlerde yaşamaya başladıklarını belirtmektedir. Bunun neticesinde insanların vatanlarına intisap etmeye başladıklarını ve bir sürü insanın nesebini

⁴⁹⁵ el-Ensârî, *Fethu'l-Bâkî*, 2/139,140.

⁴⁹⁶ İbnu's-Salâh, *Mukaddimetu İbnu's-Salâh*, 382; Şemsud-dîn Ebû'l-hayr Muhammed b. Abdurrahman b. Muhammed b. Ebî Bekr b. Osman b. Muhammed (902/1497) es-Sehâvî, *Fethu'l-muğîs bi şerhi elfîyyeti'l-hadis li'l'Irâkî*, thk. Hüseyin Ali (Mısır: Mektebetü's-Sünne, 2003), 4/305.

⁴⁹⁷ Mahmut et-Tahhân, *Teysîru mustalah*, 275; İbn Abdullah b. Abdulkadir Muvaffak, *el-Mudebbec verivâyetü'l-akrân* (Medinetu'l-Munevvere: el-Câmia'tu'l-İslâmiyye, 2001), 31,32.

⁴⁹⁸ el-Ensârî, *Fethu'l-Bâkî*, 2/302.

kaybettiğini ifade etmektedir.⁴⁹⁹ Bazı âlimler de lafızları aynı olan iki râvînin beldelerine bakılması, bu iki râvînin arasında fark yapma yollarından birisi olduğunu izah etmektedirler.⁵⁰⁰

el-Ensârî, râvîlerin ve hadis şeyhlerinin vatan ve beldelerinin bilinmesinin, şu faydaları sağladığını söylemektedir. Râvî müdellis ise bu bilinir. İki râvî arasında, zayıf olma veya başka sebeplerden ötürü sakıt olan râvî tespit edilir. Aynı ismi taşıyan iki râvînin ayrımı sağlanır.⁵⁰¹

2.2.3.3. Babasının Dışında Başkasına Nisbet Edilen Râvîler

el-Ensârî, babası dışında başka birine nispet edilenlerin dört kısma ayrıldığını ifade etmektedir. Bunlar, annesine nisbet edilenler. Ninesine nisbet edilenler. Dedesine nisbet edilenler. Onun bakımını üstlenenlere nisbet edilenler.⁵⁰² el-Ensârî'nin zikrettiği bu dört kısım başka hadis bilginleri tarafından da zikredildiği görülmektedir.⁵⁰³ el-Ensârî ve bazı hadis bilginleri, babasının dışında başkasına nisbet edilen râvîleri tanımanın faydasını şöyle açıklamaktadırlar: Bu râvî babasına nisbet edildiği vakit, râvînin çoğaldığı, değiştiği veya iki râvînin bir olduğu zannının bertaraf olduğunu ifade etmektedirler.⁵⁰⁴

2.2.3.4. Zahir Olmayan Bir Şeye Nisbet Edilen Râvîler

el-Ensârî, bu konuda kastedilenin, râvînin savaş olan bir mekâna nisbet edilmesi, bir beldeye, bir kabileye, bir sanata, bir sığata veya bunların dışında başka bir şeye nisbet edilmesi olduğunu belirtmektedir.⁵⁰⁵ Bu husus ile ilgili el-Ensârî'nin zikrettiği malumatı, başka hadis bilginlerinin de zikrettiği görülmektedir.⁵⁰⁶

2.2.3.5. Sâbık ve Lâhık

el-Ensârî, diğer bazı hadis bilginleri gibi bu konuyu şu şekilde tanımlamaktadır: Bir râvîden, iki kişinin rivâyet ettiği, her iki râvînin vefat etmelerine bakıldığında, aralarında uzun bir zamanın bulunması şeklinde gerçekleşen rivâyete, sâbık ve lâhıkın rivâyeti denildiğini

⁴⁹⁹ İbnu's-Salâh, *Mukaddimetu İbnu's-Salâh*, 404.

⁵⁰⁰ Burhanuddîn Ebû İshâki'l-Ebnâsî sümme'l-Kahirî eş-Şâfiî İbn Musa b. Eyûb (802/1400) İbrahim, *eş-Şezâ'l-feyyâh min 'ulûmi ibnu's-Salâh* (Riyâd: Mektebetü'r-rüşd, 1998), 2/7791.

⁵⁰¹ el-Ensârî, *Fethu'l-Bâkî*, 2/331.

⁵⁰² el-Ensârî, *Fethu'l-Bâkî*, 2/295.

⁵⁰³ el-Kenânî, *el-Menhelu'r-ravî*, 130,131; el-İrâkî, *Şerhu't-tabsira ve't-tezkira*, 2/281-284; Ebû Yâsir Muhammed b. Matar b. Osman Âl Matar (1427/2000) ez-Zehrânî, *'İlmu'r-ricali neş'etuhu ve tetavvuruhu mine'l-karni'l-evveli ilâ nihâyeti'l-karni't-tâsi'i* (Riyad: Dâru'l-hicreti li'n-neşri ve't-tevzi', 1996), 290-292.

⁵⁰⁴ el-Ensârî, *Fethu'l-Bâkî*, 2/294,295; es-Sehâvî, *Fethu'l-muğis bi şerhi elfiyyeti'l-hadis*, 4/289; Zeynü'd-dîn Muhammed el-Med'û Abdurrauf b. Tâcu'l-Arifin b. Ali b. Zeynü'l-Abidîn el-Haddâdî el-Kâhirî (1031/1622) el-Münâvî, *el-Yevâkî ve'd-durer fi şerhi nuhbeti İbn Hacer*, thk. ez-Zeyn Ahmed el-Murteâ (Riyâd: Mektebetü'r-rüşd, 1999), 2/392.

⁵⁰⁵ el-Ensârî, *Fethu'l-Bâkî*, 2/297.

⁵⁰⁶ el-İrâkî, *Şerhu't-Tabsira ve't-tezkira*, 2/285; es-Sehâvî, *Fethu'l-muğis bi şerhi elfiyyeti'l-hadis*, 4/294.

belirtmektedir. el-Ensârî ve bazı hadis bilginleri sâbık ve lâhıkı tanımanın faydasının, sonra gelen râvînin, senetten kopuk olmadığından emin olmayı sağladığını belirtmektedirler.⁵⁰⁷

2.2.3.6. İsimler ve Künyeler

el-Ensârî, bu şekilde gelen râvîlerin önemli olduklarını belirtmektedir. Bu râvîlerin isim ve künyeleri tanındığı vakit, râvînin bir tane olduğunun farkına varılacağını vurgulamaktadır. Bu râvî bir yerde ismiyle, diğer yerde künyesiyle geldiğinin bilineceğini izah etmektedir.⁵⁰⁸

2.2.3.7. Muttefik ve Mufterik

Bazı âlimler muttefik ve mufterikin, iki râvînin, isimlerinin yazılışlarının ve isimlerinin okunuşlarının bir olması, bu iki râvînin şahıslarının ayrı olması olduğunu belirtmektedirler.⁵⁰⁹ Muttefik ve mufteriki bilmenin faydasının, râvîlerin tanınmasını sağladığı ve iki ayrı şahsın bir şahısmış gibi bir zannı önlediği ifade edilmiştir.⁵¹⁰

el-Ensârî, hadis ilimlerinin içerisinde bulunan bu konunun mühim bir fen olduğunu belirtmektedir. Bu şekildeki râvîlerin şahsını tanımak, hadislerin derecesini ve râvîlerin şahsının karıştırılmasını önlediğini açıklamaktadır. İsimler ve künyelerdeki muhtemel karışıklığın ise, söz konusu râvînin aynı kişi olmasına karşın, sanki ayrı râvîlermiş gibi bir karışıklığa sebep olduğunu izah etmektedir. Buradaki diğer karışıklığın, ayrı râvîler olduğu halde şahıslar tanınmadığı zaman, bu iki râvî sanki aynı kişilermiş gibi başka bir karışıklığın meydana geleceğini bildirmektedir. Bu da derecesi sahih olan hadisin seviyesini zayıf düşürebildiği gibi, seviyesi zayıf olan hadisin seviyesini sahihe yükseltebildiğini de ifade etmektedir. Bu şekildeki râvîlerin birbirinden ayrımı, rical kitapları gibi kaynaklara bakılarak ilgili zatlar tanınarak yapılabildiğini söylemektedir. Aksi halde zikredilen sıkıntıların oluşması kaçınılmaz olacağını vurgulamaktadır. el-Ensârî'nin zikrettiği bu hususlara Aliyyu'l-Kârî'nin de değindiği görülmektedir.⁵¹¹

el-Ensârî'nin, muttefik ve mufterikle ilgili değindiği sekiz kısım şu şekildedir.

⁵⁰⁷ el-Ensârî, *Fethu'l-Bâkî*, 2/232; İbrahim, *eş-Şezâ'l-feyyâh*, 2/570; Celâlu'd-dîn Abdurrahman b. Ebî Bekr (911/1505) es-Suyûtî, *Tedribu'r-râvî fi-şerhi takrîbi'n-Nevevî*, thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Faryâbî (Riyâd: Dâru Taybe, 2006), 2/737.

⁵⁰⁸ el-Ensârî, *Fethu'l-Bâkî*, 2/241.

⁵⁰⁹ İbnu's-Salâh, *Mukaddimetu İbnu's-Salâh*, 358; en-Nevevî, *et-Takrîb ve't-teysîr*, 110.

⁵¹⁰ el-Ca'berî, *Rusûmu't-tahdîs*, 185; Ebû'l-fadl İbn Hacer Şihabeddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî (852/1448), *Nüzhetu'n-nazar fi tavdîhi nuhbeti'l-fiker fi mustalahi ehli'l-eser* (Dımaşk: Matbaatu's-sabah, 2000), 129; Ebû İbrahim İzzeddîn Muhammed b. İsmail b. Salah b. Muhammed el-Hasenî el-Kehlânî (1182/1768) el-Emîr es-San'ânî, *İsbâlu'l-matar 'alâ kasbi's-suker*, thk. İbn Salih İbn Kasım Abdulhamit (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2006), 360.

⁵¹¹ el-Ensârî, *Fethu'l-Bâkî*, 2/280,281; Ali b. Sultan Muhammed Ebû'l-Hasan Nuruddîn el-Mullâ el-Herevî (1014/1605) Alî el-Kârî, *Şerhu nuhbeti'l-fiker fi mustalahati ehli'l-eser*, thk. Muhammed Nizar Temîm (Beyrut/Lübnan: Dâru'l-Erkam, ts.), 697,698.

1. Râvîlerin isimleri ile babalarının isimlerinin müttefik olması, râvîlerin şahıslarının ayrı olması.

2. Râvîlerin isimleri ile babalarının isimleri ve dedelerinin isimlerinin müttefik olması, râvîlerin şahıslarının ayrı olması.

3. Râvîlerin künyelerinin ve nisbelerinin aynı olması, râvîlerin şahıslarının ayrı olması.

4. Râvîlerin isimleri ile babalarının isimlerinin aynı olması, bununla birlikte nisbelerinin de aynı olması; fakat râvîlerin şahıslarının ayrı olması.

5. Râvîlerin künyelerinin ve babalarının isimlerinin aynı olması, râvîlerin şahıslarının farklı olması.

6. Râvîlerin isimleri ile babalarının künyelerinin müttefik olması, râvîlerin şahıslarının farklı olması.

7. Râvîlerin isimleri veya künyeleri veyahut nisbelerinin aynı olması, râvîlerin şahıslarının farklı olması.

8. Râvîlerin isimlerinin bir olması, nisbelerinin de lafız olarak bir olması fakat nisbet edildiği şey bakımından farklı olması. Örneğin nisbesi bir râvîde mezhep anlamında kullanılırken, diğer râvîde ise kabile manasında kullanılması.⁵¹² İşte birbirine benzer bu tarz râvîlerin şahısları bilinmediği takdirde karışıklığın yaşanması kaçınılmaz olacaktır.

2.2.3.8. Müteşâbih

Müteşâbih, iki ravinin isimlerinin veya neseblerinin bir olmasına, babalarının da isimlerinin harflerinin bir olması; fakat okunuşlarının yani harflerin harekesinin ayrı olmasına denir.⁵¹³

el-Ensârî de müteşabihi iki râvî isminin hem yazılışları hem de okunuşlarının aynı olması, babalarının isimlerinin yazılışlarının da aynı olmasıyla birlikte okunuşlarının, yani harflerinin bir, harekelerinin farklı olmasına veyahut tam tersi durumun olmasına müteşâbih denildiğini ifade etmektedir. el-Ensârî, bu kısmı tanımanın faydasının, iki râvînin bir olduğu zannından emin kıldığı ve tashîften emin olmayı sağladığı şeklinde beyan etmektedir.⁵¹⁴

Müştebehu'l-Maklûb

Müştebehu'l-Maklûb, ravilerin ve babalarının hem isimlerinin hem de okunuşlarının aynı olması; fakat bu isimlerin yerlerinin önde veya arkada yani takdim tehir olmasında ihtilaf olmasına müştebehu'l-maklûb denilmektedir.⁵¹⁵

⁵¹² el-Ensârî, *Fethu'l-Bâkî*, 2/281-289.

⁵¹³ en-Nevevî, *et-Takrîb ve't-teysîr*, 112.

⁵¹⁴ el-Ensârî, *Fethu'l-Bâkî*, 2/290,291.

⁵¹⁵ Alî el-Kârî, *Şerhu nuhbeti'l-fiker*, 714.

el-Ensârî de müştebehu'l-maklûbu şöyle tanımlamaktadır: Birinci râvînin ismiyle ikinci râvînin babasının isminin, hem okunuş hem de yazılış bakımından aynı olması, diğer râvînin babasının ismiyle öbür râvînin isimlerinin yine aynı şekilde bir olmasına müştebehu'l-maklûb denildiğini açıklamaktadır. el-Ensârî, bazı hadis bilginleri gibi, bu hadis usûlünü tanımanın faydasının, râvîlerin karıştırılmasını önlediğini, râvînin fazla olduğu vehmini önlediğini; özellikle râvîlerin isminde böyle takdim ve tehirin yapılmadığından emin olmayı sağladığını beyan etmektedir.⁵¹⁶

2.2.3.9. Mübhem Hadis

Mübhem hadis, içinde râvînin isminin zikredilmediği hadistir. Bu ibhamın senet veya metinde olmasının fark etmediği belirtilmiştir.⁵¹⁷ Bazı âlimler, mübhemâttan maksadın, erkek veya kadın fark etmez hadiste geçen ve belli olmayan kişiler olduğunu ifade etmektedirler. Bu mübhem kişilerin bilinme yolunun, başka yollarla gelen hadislerin kontrol edilmesiyle olduğu belirtilmiştir.⁵¹⁸

el-Ensârî, mübhemin bilinmesinin gerekli olduğunu vurgulamaktadır. Özellikle mübhem, senette bulunduğunda, bununla hadis reddedildiği için burdaki mübhemin bilinmesinin gerekliliğini beyan etmektedir. el-Ensârî, mübhemi tanımanın faydasının, cehaleti gidermek olduğunu bildirmektedir.⁵¹⁹ el-Ensârî, Buhârî'nin, bazı senedlerini mübhem olarak zikretmesinin sebebinin, Buhârî'nin unutması veya başka bir şey olduğu şeklinde izah etmektedir. el-Ensârî, Buhârî'nin bu durumunun ona zarar vermediğini; çünkü Buhârî'nin sadece sika râvîlerden rivâyet ettiğini ifade etmiştir.⁵²⁰

2.2.3.10. Büyüklerin, Küçüklerden Hadis Rivâyeti

Bu şekilde gelen hadis rivâyetinin birkaç çeşidi bulunmaktadır. İlki, hadisi rivâyet eden râvînin yaşı, hadisin kendisinden rivâyet edilenden daha büyük olması ve tabakasının daha önde olması. İkincisi râvînin, kendisinden rivâyet edilenden ilim ve hafıza olarak daha üstün olması. Üçüncüsü, râvînin, ilk iki kısmı aynı anda kendisinde barındırması.⁵²¹

⁵¹⁶ el-Ensârî, *Fethu'l-Bâkî*, 2/293,294; el-İrâkî, *Şerhu't-tabsira ve't-tezkira*, 2/279; es-Sehâvî, *Fethu'l-muğîs bi şerhi elfiyyeti'l-hadis*, 4/288; es-Suyûtî, *Tedribu'r-râvî fi-şerhi takrîb*, 2/843.

⁵¹⁷ Alî el-Kârî, *Şerhu nuhbeti'l-fiker*, 689; Hasan b. Muhammed (1399/1979) el-Meşâtü'l-Mâlikî, *et-Takrîrâtü's-seniyye şerhu'l-manzûmeti'l-beykûniyye fî mustalahi'l-hadîs*, thk. Fevâz Ahmed Zumerlî (Beyrut/Lübnan: Dâru'l-kütübî'l-Arabî, 1996), 39.

⁵¹⁸ İbnu's-Salâh, *Mukaddimetu İbnu's-Salâh*, 375; İbrahim, *eş-Şezâ'l-feyyâh*, 2/703; es-Suyûtî, *Tedribu'r-râvî fi-şerhi takrîb*, 2/853.

⁵¹⁹ el-Ensârî, *Fethu'l-Bâkî*, 2/299.

⁵²⁰ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 3/464; Ebû'l-Abbas Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdulmelik el-Kuteybî el-Mısırî (923/1517) el-Kastallânî, *İrşâdu's-sârî li şerhi Sahîhi'l-Buhârî* (Mısır: el-Matbaatu'l-kubrâ'l-emiriyye, 1905), 2/471.

⁵²¹ el-Kenânî, *el-Menhelu'r-ravî*, 77; Ebû'l-fidâi İsmail b. Ömer b. Kesîr el-Kuraşî el-Basrî summe'd-Dimaşkî (774/1373) İbn Kesîr, *el-Bâ'isu'l-hasîs ilâ ihtisâri 'ulûmi'l-hadîs*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Beyrut-Lübnan:

el-Ensârî, büyüklerin, küçüklerden hadis rivâyet etme kısmının, latif bir çeşit olduğunu ifade etmektedir. Bu şekildeki râvîleri tanımanın faydasının, râvîlerin birbirinden rivâyette bulunduklarında kalb olduğu, yani rivâyet eden ile rivâyet edilenin yerlerinin değiştiği zannını ortadan kaldırdığını beyan etmektedir. Ayrıca ehli ilmin, birbirinin menzilelerine inmelerinin mümkün olduğunu gösterdiğini de vurgulamaktadır.⁵²²

2.2.3.11. Akran Olanların Birbirinden Rivâyeti

Bazı âlimler, rivâyetü'l-akranı iki kısma ayrılmaktadır. Birinci kısım, müdebbec olan rivâyetü'l-akrandır. Bu da her iki akranın birbirlerinden hadis rivâyet etmelerine denildiğini ifade etmektedirler. İkinci kısım ise akranlardan birinin, diğerinden hadisi rivâyet etmekle birlikte, diğerinin ondan rivâyet etmemesidir. Bu ikinci kısım her ne kadar rivâyetü'l-akran olsa bile müdebbec olmayan rivâyetü'l-akran olduğu belirtilmiştir.⁵²³

el-Ensârî, rivâyetü'l-akranı, bir râvînin, akranı olan başka bir râvîden hadisi nakletmesi şeklinde tanımlamaktadır. Rivâyetü'l-akranı, müdebbec veya gayr-ı müdebbec olduğuna değinmediği görülmektedir. Rivâyetü'l-akranı tanımanın faydası, senette fazlalığın olduğuna dair zanna kapılan birinin, bu zannının ortadan kaldırılmasını sağladığını belirtmektedir.⁵²⁴

2.2.3.12. Erkek ve Kız Kardeşlerin Birbirinden Rivâyetleri

Hadis ilminin önemli konularından birisi de kardeşlerin birbirlerinden rivâyet etmesidir. Hadis ehli olan zatlar bu ilme çok ehemmiyet vermiş, bu konuyla ilgili eserler yazmışlardır. Bu kısmı tanımanın faydasının, tekrarlanan râvîlerin bir olduğu vehmini ortadan kaldırdığı belirtilmiştir.⁵²⁵

el-Ensârî de erkek ve kız kardeşlerin birbirinden rivâyetleriyle ilgili olarak şu izahatta bulunmaktadır. Bu rivâyet çeşidi tanındığında, yanlışlık yapıldığı zannından emin kıldığını belirtmektedir. Ayrıca her iki râvînin baba ismi aynı olduğu için acaba kardeş değiller mi şeklindeki zandan da emin kıldığını vurgulamaktadır.⁵²⁶

2.2.3.13. Müstahrec

Müstahrec, Bir müellif Buhârî veya Müslim'in kitaplarından birini getirip, hadislerini onların senediyle değil de başka bir senetle getirmesine ve bu senedinin, Buhârî ile Müslim'in

Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye, ts.), 195; Muhammed b. Muhammed b. Süveylim (1403/1982) Ebû Şuhbe, *el-Vesît fî 'ulûm ve mustalahi'l-hadis* (Kahire/Mısır: Dâru'l-fikri'l-Arabi, 2006), 549,550.

⁵²² el-Ensârî, *Fethu'l-Bâkî*, 2/216.

⁵²³ İbnu's-Salâh, *Mukaddimetu İbnu's-Salâh*, 309,310; Ebû'l-Fadl Zeynuddîn Abdurrahim b. el-Hüseyn b. Abdurrahman b. Ebî Bekr b. İbrahim (806/1404) el-İrâkî, *et-Takyîd ve'l-idâh şerhu mukaddimeti İbnu's-Salah*, thk. Abdurrahman Muhammed Osman (Medinetu'l-Munevvere: el-Mektebetü's-selefiyye, 1969), 333-335.

⁵²⁴ el-Ensârî, *Fethu'l-Bâkî*, 2/218.

⁵²⁵ Alî el-Kârî, *Şerhu nuhbeti'l-fiker*, 778; el-Münâvî, *eş-Şerhu'l-muhtasar li nuhbeti'l-fiker*, 112; Mahmut et-Tahhân, *Teyşîru mustalah*, 250.

⁵²⁶ el-Ensârî, *Fethu'l-Bâkî*, 2/221.

şeyhlerinde veya şeyhlerinin şeyhinde birleşmesine denir.⁵²⁷ Bazı âlimlere göre müstahrec türü eserlerin faydaları şöyledir. Senedi âli yapmaktadır. Senet veya metindeki ziyadeyi ortaya çıkartmaktadır. Hadisin farklı tariklerine işaret etmektedir. Mübhem olarak gelen râvî, müstahrec hadiste belirli hale gelmektedir. Hadisin aslında mühmel bir şekilde gelmişse, müstahrec hadiste temyizi yapılmaktadır.⁵²⁸

el-Ensârî, müstahrec ile ilgili şu izahatta bulunmaktadır: bir hadis hafızının, örneğin Buhârî'nin *Sahîhi* için, Buhârî'nin senedinin dışında, kendine has bir senetle hadisi zikretmesi, Buhârî'nin şeyhinde veya onun şeyhinin şeyhindeki senette birleşmesi şeklinde tanımlamaktadır.⁵²⁹ el-Ensârî, müstahrecin faydalarıyla ilgili şunları söylemektedir. İki hadis arasında muaraza olduğunda, çok turuku olmasından ötürü tercih edilecek hadisin kuvvetlenmesini sağladığını, mübhem ve mühmel olan râvînin açıklanabilmesini sağladığını, müdellis olan kişinin belli edilebilmesine yaradığını, mürselin muttasıl olabilmemesini, mu'allakın mevsul olmasını mümkün kıldığını beyan etmektedir.⁵³⁰

2.2.3.14. Râvînin İhtilatı

Râvîde zihin karışıklığının oluşmasının birçok sebebinin olduğu belirtilmiştir. Örneğin; başına gelen bir olayın neticesinde zarar gördükten sonra oluşan zihin karışıklığı, geçirdiği hastalıktan sonra oluşan zihin karışıklığı veya râvîde genel bazı durumlardan sonra oluşan zihin karışıklığı bu sebeplerden bazılarıdır. Râvîde zihin karışıklığı olduğunda izlenecek yol şöyle açıklanmıştır: Eğer bu râvînin rivâyeti ihtilattan önceyse bu râvînin rivayetinin alınacağını ve onunla amel edileceği belirtilmiştir. Rivâyet edilen hadisler zihin karışıklığından sonra olduğu kesin olarak biliniyorsa veya bundan şüphe edilmekte ise, bu râvînin rivayetinin alınamayacağını, bunun rivâyetlerinin kabul edilemeyeceği belirtilmiştir.⁵³¹

el-Ensârî'nin, râvînin zihin karışıklığı ile ilgili şu açıklamaları yaptığı görülmektedir. Râvîde bulunan ihtilatın bilinmesi halinde, kabul olan hadisin, kabul olmayandan temyiz edileceğini ifade etmektedir. el-Ensârî, hadisler hafızadan rivâyet edilirken, ihtilat oluşursa, bu râvîden hadisin alınmayacağını dile getirmektedir. Şayet râvî rivâyetini yazılı olan bir yerden

⁵²⁷ Ebû Abdullah Bedruddîn Muhammed b. Abdullah b. Bahadır eş-Şâfî (794/1392) ez-Zerkeşî, *en-Nuket 'alâ mukaddimeti İbnu's-Salah* (Riyâd: Edvâi's-selef, 1998), 1/229.

⁵²⁸ el-Ca'berî, *Rusûmu't-tahdîs*, 59; el-İrâkî, *Şerhu't-tabsira ve't-tezkira*, 1/123; Muhammed Muhammed (1974) Ebû Zehû, *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn* (Kahire: Dâru'l-fikri'l-'Arabî, 1958), 406.

⁵²⁹ el-Ensârî, *Fethu'l-Bâkî*, 1/118.

⁵³⁰ el-Ensârî, *Fethu'l-Bâkî*, 1/120-121.

⁵³¹ İbn Kesîr, *el-Bâ'isu'l-hasîs*, 244; el-İrâkî, *Şerhu't-tabsira ve't-tezkira*, 2/329; Zeynuddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed (893/1488) İbnu'l'Aynî'-Haneffî, *Şerhu'elfîyyeti'l-İrâkî fî 'ulûmi'l-hadis*, thk. Şâdi b. Muhammed b. Sâlim Âl Nu'man (Yemen: Merkezu'n-nu'mân li'l-buhûsi ve'd-dirâsâti'l-İslâmiyye ve tahkîki't-turâsi ve't-tercemeti, 2011), 375.

yaparsa veya ihtilat olmadan önce hafızasından rivâyette bulunursa bu râvînin hadislerinin kabul edileceğini vurgulamıştır.⁵³²

Rivâyeti Makbul veya Merdud Olan Bazı Kimseler

Bazı âlimler, rivâyet ettiği şeyi iyice zabt eden râvînin rivâyetinin ve sika olan râvînin rivâyetinin makbul olduğunu ifade etmektedirler.⁵³³ Bazı âlimler, bir kişinin rivâyetinin kabul olmasında erkek olmasının, hür olmasının, görmesinin, râvî sayısının, râvînin hadisin fikhını bilmesinin veya râvînin mana ile rivâyeti bilmesinin şart olmadığını ifade etmektedirler.⁵³⁴

Her râvînin rivâyet ettiği hadisler ne olursa olsun, kabul edilecek diye bir kaide bulunmamaktadır. Bazılarının rivâyeti kabul edilir. Bazılarının rivâyeti kabul edilmez. el-Ensârî'nin bu iki kısım ile ilgili zikrettiği malumat şöyledir.

1. Mümeyyez iken hadisi tahammül eden çocuk, bülûğ çağına ulaşp bu hadisi edâ ettiğinde en sahih görüşe göre bu kişinin rivâyet ettiği hadis kabul edilir.

2. Ara sıra akli başına gelse de deli olanın rivâyet ettiği hadis kabul edilmez.

3. Dindar ve kendini yalandan sakındıran bir kâfirin rivâyet ettiği hadis kabul edilmez. Yani ondan hadis alınmaz. Çünkü genel anlamda kâfire güven olmamakla birlikte, hadisin konumunun şerefli olması da hadisin kâfirden alınamamasının bir diğer sebebidir.

4. Kâfirken hadisi tahammül edip, müslüman olduktan sonra rivâyet etmesi veya fâsık olan kişi tevbe ettikten sonra hadisi rivâyet etmesi halinde, her ikisinin de rivâyet ettiği hadis kabul edilir.

5. Mümeyyez olmayan çocuğun rivâyet ettiği hadis kabul edilmez. Ondan hadis alınmaz. En sahih olan görüşe göre mümeyyez olan çocuktan da hadis alınmaz. Çünkü mümeyyez çocuğa güven olmaz. Sebebi, kendisinin dinen sorumlu olmadığını bildiği için hadisle ilgili yapmaması gereken şeyleri yapma ihtimali var. Bazen kendisini yalandan sakındırmaması da ondan hadis alınmamasının başka bir sebebidir.

6. Mümeyyez olmayan bir yaştayken, Hz. Peygamber'in sohbetinde bulunup, Mümeyyezlikten sonra O'ndan duyduğu hadisi rivâyet ederse bu kişinin mürseliyle ihticac edilmez.

7. Bidatının küfre götürmediği, bidatına insanları davet etmeyen ve yalana haram diyen kişinin rivâyet ettiği hadis, en sahih görüşe göre makbuldur.

⁵³² el-Ensârî, *Fethu'l-Bâkî*, 2/322,323.

⁵³³ İbn Kesîr, *el-Bâ'isu'l-hasîs*, 92.

⁵³⁴ Sirâcu'ddîn Ebû Hafs Amr İbn Ali b. Ahmed eş-Şâfi'î el-Mısırî (804/1402) İbnu'l-Mulakkın, *el-Mukni' fi'ulûmi'l-hadîs*, thk. Abdullah b. Yusuf el-Cedi' (Suudi Arabistan: Dâru fevâz li'n-neşr, 1992), 1/244.

8. En sahih görüşe göre, kıyasa muhalif olsa bile fakih olmayan kişinin rivâyeti kabul edilir.

9. el-Ensârî, en sahih olan görüşe göre, konuşmalarında mütesâhil olan; fakat hadisin dışında kalan bir şeyin hadise girmemesi için müteşeddît olan kişinin rivâyetinin kabul edildiğini belirtmektedir. Eğer hadise karşı da mütesahil ise bu kişinin rivâyetinin kabul edilmediğini beyan etmektedir. Bazı kimseler ister hadis dışında isterse hadiste olsun, mütesahil olandan mutlak bir şekilde hadis alınamayacağını da belirtmektedir.

10. Muhaddislerle oturup kalkması az olduğu halde, çok hadis rivâyet eden kişinin, bu çoklukta hadisleri tahsil edebilmesi mümkün olması halinde, bu kişinin rivâyet ettiği hadislerin makbul olduğunu ifade etmektedir.

11. Mechul olan bir râvînin, Şâfî (öl. 204/820) gibi bir hadis imamı tarafından, sika olduğu ifade edilirse veya onun üzerindeki şüpheyi kaldırırca bu mechul râvînin rivâyetinin kabul edildiğini vurgulamaktadır.⁵³⁵

12. Bir râvînin rivâyetinin kabul olabilmesi için hür, erkek veya birden fazla kişinin aynı anda bir hadisi rivâyet etmelerine gerek olmadığını söylemektedir. Dolayısıyla kölenin, kadının ve tek bir kişinin rivâyetinin kabul edildiğini ifade etmektedir.⁵³⁶

13. Mestûr olan râvînin durumu gizli olduğundan, yani râvînin cerh veya tadil edildiği belli olmadığında, bu râvînin rivâyetinin kabul edileceğini açıklamaktadır. Tâ ki kendisinden bir cerh görüldüğünde o zaman bu râvînin rivâyetinin kabul edilmeyeceğini izah etmektedir.⁵³⁷

14. el-Ensârî, bir râvî rivâyetlerinde münker ve şâz gibi durumları temyîz edebiliyorsa bu râvînin rivâyetinin kabul edildiği bilgisini vermektedir. Rivâyet ettiğinde çok kere sehiv yapan râvînin, rivâyet ettiği hadislerin doğru asıllarının bulunduğu bir eserin olması durumunda, bu râvînin de rivâyetinin kabul edildiğini dile getirmektedir.⁵³⁸ Çünkü bu râvînin hataları asıl eserine bakılarak çözülebilir.

Yukarıda zikredilen ve isnad ile ilgili izahatların tümüne bakıldığında, el-Ensârî'nin bu husustaki açıklamalarının, diğer hadis bilginlerine zıt olmadığı, onlarla muvafık olduğu görülmüştür.

2.3. Hadisin Tahammül Yöntemleri ve Edâ Sigaları

Tahammül, hadisçilere göre, sahih olan tahammül yollarından birisiyle hadisin şeyhten alınmasına denir. Edâ ise hadisin, hadis talebesine aktarılmasına denir. Bazı âlimler, semitu,

⁵³⁵ el-Ensârî, *Ğâyetü'l-vusûl şerhu'l-lübbu'l-usûl*, 99-100.

⁵³⁶ el-Ensârî, *Fethu'l-Bâkî*, 1/306.

⁵³⁷ el-Ensârî, *Fethu'l-Bâkî*, 1/310.

⁵³⁸ el-Ensârî, *Fethu'l-Bâkî*, 1/340.

haddesenî, ahberenî, kara'tu aleyhi, kurie aleyhi, ene esma'u, enbenî, nâvelenî, şâfehenî gibi lafızların, edâ sigaları olduğunu belirtmişler. Sahih olan görüşe göre tahammülün yaşı temyiz olmaktır. Hadislerin edâsında ise muhaddisin yaşının, kişinin bu işe ehil olmaya başladığı vakit olduğu belirtilmiştir. Müslüman olduktan sonra edâ etmesi şartıyla kafirin, hadisi tahammül edebileceği ve tevbe ettikten sonra edâ etmesi şartıyla fasık olan birinin hadisi tahammül edebileceği ifade edilmiştir.⁵³⁹

Bazı âlimlere göre tahammülün mertebeleri vardır. Bu mertebeler, en üstün mertebede olan şeyhin hafızasından talebesine hadisi okumasıdır. İkinci mertebede, talebenin hafızasından veya eserin aslından hocasına hadisi okumasıdır. Bu mertebe arz da olarak meşhur olmuştur. Üçüncü mertebe talebe ve hocanın dışında üçüncü kişinin hadisi okuması ve hocanın bu okumayı ikrar etmesiyle oluşan tahammül kısmıdır. Dördüncü mertebe münavele ile birlikte olan icâzedir. Beşinci mertebe münavele olmayan icâzedir. Altıncı mertebe mükâtebedir. Bu da hocanın adil birisini bir talebeye gönderip ona hadislerini rivâyet etme bilgisini ulaştırması yoluyla oluşan mükâtebedir. Ya da mektup yoluyla birisine bildirmesi yoluyla oluşan mükâtebedir. Yedinci mertebe i'lam yoluyla hocanın, talebesine hadisi rivâyet etmesini bildirmesidir. Sekizinci mertebe hocanın gerek hazırda iken gerekse sefere çıkacağı vakit vasiyyet yoluyla, talebesine hadisi rivâyet edebileceğini bildirmesidir. Hadis hocası vefat ettikten sonra, talebesi ondan geriye kalan hadisleri rivâyet eder. Dokuzuncu mertebe vicâdedir. Talebenin bulduğu bu hadisleri rivâyet etmesine vicâde denir.⁵⁴⁰

Bir hadisin rivâyetinin oluşabilmesi için bu hadiste tahammül ve edânın olması gerekir. Yani hadisin öğrenci tarafından hocadan alınması ve başka birilerine aktarılması gerekmektedir. el-Ensârî, tahammül ve edâ konusuyla ilgili olarak şunları söylemektedir. Hadisin senesinde haddesenâ, ahberenî ve semitu gibi lafızların kullanılması, râvînin bu hadisi şeyhinden duyduğunu ve senette ittisalin olduğunu göstermek için zikredildiğini ifade etmektedir.⁵⁴¹ “Abdullah b. Abbas'tan rivâyet edildiğine göre; Abdullah demiş ki; ben bir eşek üzerinde gelirken, bülüğ çağına yaklaşmıştım.”⁵⁴² el-Ensârî, Buhârî'deki bu hadisi şerh ederken, bülüğ çağına ulaşmayan bir râvînin hadisleri tahammül edip, ergenlik çağına ulaştıktan

⁵³⁹ Ebû'l-fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed b. Hacer (852/1448) el-Askalânî, *Nuhbeti'l-fiker fî mustalahi ehli'l-eser*, thk. 'İsâm es-Sebâbitî (el-Kahire: Dâru'l-hadis, 1997), 263-264, 725; Ebû Şuhbe, *el-Vesît fî 'ulûm*, 94.

⁵⁴⁰ el-Ca'berî, *Rusûmu't-tahdîs*, 104-113.

⁵⁴¹ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 1/70.

⁵⁴² Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el-Cu'fî (256/870) el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîhu'l-Muhtasar min umûri Rasûlillâhi sallallahu aleyhi ve sellem ve sünenihi ve eyyâmihi - el-Câmiu's-Sahîh*, thk. Muhammed Zühbeyr b. Nâsır en-Nâsır (Lübnan: Dâru tûku'n-necât, 2001), ilim, 76.

sonra edâ etmesinin mümkün olduğunu, bu hadise dayanarak, bunun sahih olduğu kanaatini belirtmektedir.⁵⁴³

el-Ensârî, Kâdî İyâd'ın ve Ebû Bekr el-Humeydî (öl. 219/834)'nin, tahammül sigaları arasında derecelendirme yapmadıklarını, bu sigaların hepsinin eşit seviyede olduğunu izah etmiştir. el-Ensârî'nin kendisi, tahammül sigaları arasında bir derecelendirmenin olabileceğini dile getirmektedir. Bununla birlikte, tam olarak hangisinin diğerinden üstün olduğunu, tüm tahammül ve edâ sigalarını tek tek sıralamamıştır. Hatib el-Bağdâdî'den, tahammül sigaları arasında derecelendirme yapıldığı, bu derecelendirmenin içerisinde en üstününün sırasıyla semî' tu, haddesenî, ahberanî ve enbeenî olduğu bilgisini nakletmiştir.⁵⁴⁴ el-Ensârî, bazen râvînin isminin, tahammül sigasından önce geldiğini, bunda herhangi bir sorunun olmadığını vurgulamaktadır. Örneğin; *قَالَ عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ مَيْسَرَةَ أَخْبَرَنِي* “Kâle Abdulmelik b. Meysera Ahberenî” bu örnekte olduğu gibi, râvînin tahammül sigasından önce geldiğini ve bunun caiz olduğuna işaret etmiştir.⁵⁴⁵ Yukarıda zikredildiği üzere tahammül ve edâ ile ilgili farklı sigalar bulunmaktadır. el-Ensârî'nin, bu husustaki görüşleri diğer hadis ulemasıyla aynı olduğu onlara muhalefet etmediği görülmüştür.

2.3.1. Sema'

Semâ' talebenin, hadisi şeyhinden duymasıdır. Bu duyma gerek hocasının hıfzından olsun, gerekse kendisine kitaptan okunsun fark etmediği belirtilmiştir.⁵⁴⁶

el-Ensârî, semâ' konusuyla ilgili olarak şunları söylemiştir: Semâ' tahammülün kısımlarındandır. Tahammül kısımları içerisinde en yüce olanı olduğuna dikkat çeken el-Ensârî, semâ'a arz da denildiğini belirtmiştir.⁵⁴⁷

2.3.2. Kırâât

Kırâât, talebenin gerek hıfzından gerekse kitaba bakarak hocasına hadisi okumasına veya başka biri hadis hocasına hadisi okurken onu dinlemesine denilmektedir.⁵⁴⁸ el-Ensârî de kırâât konusuyla ilgili olarak şu açıklamalarda bulunmuştur: Kırâât, tahammülün kısımlarındandır. Manasının, nasıl ki Kur'an öğrencisi, hocasına Kur'an okuyorsa, aynı şekilde burda da hadis okuyucusunun hadisi, hocasına okumasına kırâât denildiğini ifade etmiştir.⁵⁴⁹

⁵⁴³ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 1/290.

⁵⁴⁴ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 1/257.

⁵⁴⁵ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 5/179.

⁵⁴⁶ Ebû'l-Fadl İyâd b. Musa b. İyâd b. Amr el-Yahsûbî es-Sebtî (544/1150) el-Kâdî 'İyâd - es-Seyyid Ahmed Sakar, *el-İlma' ilâ marifeti usûli'r-rivayeti ve takyîdi's-sema'* (Tunus: Dâru't-turâs-el-mektebetu'l-atîkâ, 1970), 69; İbnu's-Salâh, *Mukaddimetu İbnu's-Salâh*, 132; İbrahim es-Sâlih (1407/1986) Subhî, *'Ulûmi'l-hadîsi ve mustalahihi* (Lübnan/Beyrut: el'İlim li'l-melâyîn, 1984), 88.

⁵⁴⁷ el-Ensârî, *Ğâyetü'l-vusûl şerhu lübbu'l-usûl*, 111; el-Ensârî, *Fethu'l-Bâkî*, 1/359.

⁵⁴⁸ İbnu's-Salâh, *Mukaddimetu İbnu's-Salâh*, 137; Subhî, *'Ulûmi'l-hadîsi ve mustalahihi*, 93.

⁵⁴⁹ el-Ensârî, *Fethu'l-Bâkî*, 1/363.

el-Ensârî'ye göre kıraât metoduyla alınan hadislerin, edâ sigalarının bir kısmı şöyledir. Haddesenâ fulânun bi kirâetî, ahberenâ fulânun bi kirâetî, enbeenâ ev nebbeenâ fulânun bi kirâetî, kâle lenâ fulânun bi kirâetî vb. sigalardır.⁵⁵⁰

2.3.3. İcâze

İcâze öğrencinin, hocasından hadisi ister duymamış olsun, isterse hocasına hadisi okumamış olsun, hocanın, talebesine duyduklarını veya yazdıklarını rivâyet etmesine izin vermesine denir.⁵⁵¹

el-Ensârî, icâze konusu hakkında şu izahatta bulunmaktadır. İcâzenin, tahammülün kısımlarından olduğunu beyan etmektedir. İcâzenin, sözlükte, geçmek ve serbest bırakmak manalarına geldiğine işaret etmiştir. Terim olarak, hadislerin rivâyet edilmesine verilen izne icâze denildiğine dikkati çekmiştir.⁵⁵² el-Ensârî, tahammülün kısımlarından olan sema'ın, mu'temed olan görüşe göre, icâzeden daha üstün olduğunu, çünkü sema'da tahrif ve tashîfin bulunmadığını savunmaktadır. Bazılarına göre icâze, sema'dan daha üstündür. Çünkü icâzede, yalan, gösteriş ve kendini beğenme hususlarının olmadığı, bazılarına göre de her iki tahammül çeşidinin eşit olduğu bilgisini nakletmektedir.⁵⁵³ el-Ensârî, icâzeyi iki kısma ayırmaktadır. İlki, icâzeti veren hocanın, sözlü olarak talebesine icâzeyi vermesi olduğunu veya talebenin kendisi, hocasından icâzeyi talep etmesi neticesinde, hocasının sözlü olarak talebesine izin vermesi kısmıdır. İkinci kısım, gerek talebenin istemesiyle olsun, gerekse hadis hocasının istemesiyle olsun, talebeye yazılı bir şekilde icâzenin verilmesidir.⁵⁵⁴

2.3.4. Münâvele

Bazı âlimler münâveleyi, şeyhin, eserin aslını veya asıl yerine geçecek nüshayı öğrencisine vermesi veya öğrencinin, eserin aslını hadis şeyhine getirmesi şeklinde tanımlamışlar. Her iki durumda da şeyhin, talebeye bu hadisleri verip ona bu hadisleri rivâyet etmesini söylemesine münâvele denildiğini ifade etmişler.⁵⁵⁵

el-Ensârî, münâvele kavramıyla ilgili şu açıklamalarda bulunmaktadır. Münâvele hadis hocasının talebesine kendisinin rivâyet ettiği şeylerden birini vermesi olduğunu; ona, bunlar benim hadislerimdir, rivâyet ettiğim şeylerdendir veya buna benzer bir şey kullanarak rivâyetlerini vermesi olduğunu belirtmesidir.⁵⁵⁶ el-Ensârî, münâvele icâze ile birlikte olduğunda, ister hazır olan öğrenciye olsun ister gaib olan öğrenciye olsun, hocanın, hadisin bir

⁵⁵⁰ el-Ensârî, *Fethu'l-Bâkî*, 1/366.

⁵⁵¹ İbnu's-Salâh, *Mukaddimetu İbnu's-Salâh*, 151-154; Subhî, *'Ulûmi'l-hadîsi ve mustalahihi*, 95.

⁵⁵² el-Ensârî, *Fethu'l-Bâkî*, 1/388.

⁵⁵³ el-Ensârî, *Fethu'l-Bâkî*, 1/389.

⁵⁵⁴ el-Ensârî, *Fethu'l-Bâkî*, 2/7.

⁵⁵⁵ İbn Hacer, *Nüzhetu'n-nazar*, 249.

⁵⁵⁶ el-Ensârî, *Fethu'l-Bâkî*, 2/8.

parçasını öğrencisine verip ona bunları kendisinden rivâyet etmesine dair icâze vermesi olduğunu beyan etmektedir.⁵⁵⁷ el-Ensârî, عرض المناولة “ardu’l-münâvele” kavramını, talabenin hocasından aldığı rivâyetleri, hocasının, kontrol etmesi için bu rivâyetleri hocasına sunması, hocanın kontrolünden sonra, hocanın, talebesine bunları rivâyet edebilmesine dair izin vermesi şeklinde tarif etmiştir.⁵⁵⁸ el-Ensârî, şeyh tarafından rivâyetine izin verilen münâvelenin caiz olduğunu vurgulamış; sahih görüşe göre rivâyetine dair izin verilmeyen münâvelenin, rivâyetinin caiz olmadığını izah etmiştir.⁵⁵⁹

2.3.5. Mükâtebe

Bazı âlimlere göre hadis şeyhinin, talebesi hazır iken veya gaib iken kendi yazısıyla, hadislerinden bir kısmını ona yazmasına mükâtebe denilmektedir. Aynı şekilde bu hadisleri başkasına yazdırmasına da mükâtebe denilmektedir.⁵⁶⁰

el-Ensârî, hadis rivâyetine dair, şeyh tarafından izin verilen mükâtebe yöntemiyle yazılan hadislerin rivâyetinin kesinlikle caiz olduğunu beyan etmiştir. Sahih olan görüşe göre rivâyetine dair izin verilmeyen mükâtebenin rivâyetinin caiz olmadığını izah etmiştir.⁵⁶¹

2.3.6. İ‘lâm

Bazı âlimlere göre i‘lâm hadis şeyhinin, talebelerinden birisine falanca kişiden alınan falanca kitabı rivâyet etmesini bildirmesidir. Eğer bu bildirimde hadis hocası talebesine rivâyet etme iznini verirse i‘lâma itibar edildiği belirtilmiştir. Rivâyet etmesine izin vermezse bu i‘lâma itibar edilmediği beyan edilmiştir.⁵⁶²

el-Ensârî de i‘lâmı, tahammül ve edâ kısımlarının içerisinde zikretmektedir. İ‘lâm ile ilgili olarak, kişinin bu kitap benim falanca üzerine okuyup duyduklarımdandır, şeklinde izahatta bulunmaktadır.⁵⁶³

2.3.7. Vasiyye

Bazı âlimlere göre vasiyye, hadis şeyhinin ölümü esnasında veya sefere çıkacağı esnada, belli bir şahsa, hadislerini rivâyet etmesi için vasiyette bulunması olduğu belirtilmiştir.⁵⁶⁴

el-Ensârî, vasiyyenin, tahammülün kısımlarından olduğunu belirtmiş, hadis hocasının sekerât anında veya yolculuğa çıkacağı zaman, talebesine hadisleriyle ilgili bildirdiği şeylere vasiyye denildiğini ifade etmiştir.⁵⁶⁵ el-Ensârî, başka bir yerde vasiyyenin, sefer veya ölüm

⁵⁵⁷ el-Ensârî, *Ğâyetü’l-vusûl şerhu lübbu’l-usûl*, 111.

⁵⁵⁸ el-Ensârî, *Tuhfetu’l-Bârî*, 1/260,261.

⁵⁵⁹ el-Ensârî, *Tuhfetu’l-Bârî*, 1/266.

⁵⁶⁰ İbnu’s-Salâh, *Mukaddimetu İbnu’s-Salâh*, 284.

⁵⁶¹ el-Ensârî, *Tuhfetu’l-Bârî*, 1/266.

⁵⁶² İbn Hacer, *Nüzhetu’n-nazar*, 250.

⁵⁶³ el-Ensârî, *Ğâyetü’l-vusûl şerhu lübbu’l-usûl*, 111.

⁵⁶⁴ el-Kâdî ‘İyâd, *el-İlma’ ilâ marifeti usûli’r-rivayeti*, 115; İbn Hacer, *Nüzhetu’n-nazar*, 250.

⁵⁶⁵ el-Ensârî, *Fethu’l-Bâkî*, 2/25.

anında, kendisinden rivâyet edilmesi için, kişinin kitabını başkasına vasiyyet etmesine denildiğini açıklamaktadır.⁵⁶⁶

2.3.8. Vicâde

Bazı âlimler tarafından vicâde, talebenin hadisi, kâtibinin kim olduğunu tanıması üzere bulunduğu hadis olarak belirtilmiştir. Talebe bu hadisleri rivâyet ederken, “وَجَدْتُ بِحِطِّ فُلَانٍ” “vecettu bi hatti fulanın” tâbirini kullanarak rivâyet edeceği belirtilmiştir.⁵⁶⁷

el-Ensârî de bir hadisin veya bir kitabın, belli bir şeyhin hattıyla bulunmasına vicâde denildiğini ifade etmektedir.⁵⁶⁸ el-Ensârî, vicâdenin, tahammülün kısımlarından olduğunu beyan etmektedir.⁵⁶⁹ Bununla birlikte el-Ensârî, İbn Kesîr’den vicâdenin, rivâyet bâbından sayılmadığı, vicâdenin, kitapta bulunan şeylerin nakledilmesi olduğu görüşünü de nakletmiştir.⁵⁷⁰

2.3.9. Mukâbele

Bazı âlimler hadis talebesi, hadislerinin yazımını bitirince, hadislerini icâze yoluyla dahi almışsa, kendi hadis nüshasıyla, şeyhinin nüshasını karşılaştırmasının zorunlu olduğunu belirtmiştir. Mukâbele yöntemi, hadis şeyhi veya sika olan başkasının, talebeyle birlikte, hadis hocasının asıl eseriyle veya asıl eserinin fer‘ eseriyle, hadis nüshalarını ne zaman olsa fark etmeksizin, karşılaştırmalarının yapılması olduğu vurgulanmıştır.⁵⁷¹

el-Ensârî, mukâbelenin tahammül ve edâ kısımlarından birisi olduğunu beyan etmiştir. Mukâbeleyle, mu‘ârazâ isminin de verildiğini ifade etmiştir.⁵⁷² el-Ensârî, birçok âlimin rivâyetin sahih olması için mukabeleyi şart koştuklarını açıklamıştır.⁵⁷³

el-Ensârî’nin, hadisin tahammül ve edâ kısmıyla ilgili açıklamalarında, hadis ulemasının yaptığı açıklamalarla aynı görüşleri savunduğu, onların görüşlerine aykırı görüş serdetmediği görülmüştür.

2.3.10. Sahabenin Tahammül ve Edâsı

el-Ensârî, sahabelerin kendisi “قال رسول الله” “kâle Rasûlullah” dedikleri vakit veya semi‘tuhu, emere, nehâ, emerenâ, mine’s-sünneti vb. özel olarak sahabenin kullandıkları edâ lafızlarda, en sahih olan görüşe göre, bunlarla hüccet olunacağını beyan etmiştir. Sahabeler adil

⁵⁶⁶ el-Ensârî, *Ğâyetü’l-vusûl şerhu lübbu’l-usûl*, 111.

⁵⁶⁷ el-Ca‘berî, *Rusûmu’t-tahdîs*, 113,114; İbn Hacer, *Nüzhetu’n-nazar*, 250.

⁵⁶⁸ el-Ensârî, *Ğâyetü’l-vusûl şerhu lübbu’l-usûl*, 111.

⁵⁶⁹ el-Ensârî, *Fethu’l-Bâkî*, 2/26.

⁵⁷⁰ el-Ensârî, *Fethu’l-Bâkî*, 2/28.

⁵⁷¹ es-Sehâvî, *Fethu’l-muğîs bi şerhi elfîyyeti’l-hadis*, 3/76-79; Mahmut et-Tahhân, *Teysîru mustalah*, 206.

⁵⁷² el-Ensârî, *Fethu’l-Bâkî*, 2/45.

⁵⁷³ el-Ensârî, *Fethu’l-Bâkî*, 2/47.

oldukları için, böyle bir lafzı kullanmalarının, bu hadisin hüccet olarak alınabileceğini göstermesi için olduğunu vurgulamaktadır.⁵⁷⁴

2.3.11. Sahabenin Dışındakilerin Tahammül ve Edâsı

el-Ensârî, sahabelerin dışında kalan tahammül mertebelerinin on bir adet olduğunu ifade etmektedir. el-Ensârî'nin belirttiği bu mertebeler şöyledir.

1. Şeyhin, talebeye hadisi okuyarak aktarması.
2. Şeyhin, hafızasından veya kitabından talebesine hadisi yazdırması.
3. Şeyhin, talebesine hadisi yazdırmadan aktarması.
4. Talebenin, şeyhine hadisi okuması. Buna arz da denir.
5. Üçüncü kişinin şeyhe hadisi okurken hadis talebesinin bunu duyması, buna da arz denir.
6. Şeyhin, icâzeyle beraber münâvele ve mükâtebe yöntemi. Yani şeyhin kendisinin yazdığı hadisleri, talebesine rivâyet etme izniyle birlikte vermesi. el-Ensârî, münâveleyle ilgili olarak birkaç maddeyi şöyle zikretmektedir:
 - a. Şeyhin, münâvele ve mükâtebe olmaksızın belli bir şeyi, yine belli olan bir kişiye icâzet vermesi. Örneğin sana, Buhârî'yi nakletme izni verdim demesi.
 - b. Şeyhin, münâvele ve mükâtebe olmaksızın umum olan bir şeyi belli olan kişiye icâzet vermesi. Örneğin, sana tüm mesmuatımı nakletme izni verdim demesi.
 - c. Şeyhin, münâvele ve mükâtebe olmaksızın, has olan bir şeyi, umum olan kişilere icâzet vermesi. Örneğin, benim zamanıma ulaşan herkese, Müslim'in *Sahîhi*'ni nakletme izni verdim demesi.
 - d. Şeyhin, münâvele ve mükâtebe olmaksızın, umum olan bir şeyi, yine umum olan kişilere icâzet vermesi. Örneğin, benim zamanıma ulaşan herkese, bütün mesmuatımı nakletme izni verdim demesi.
7. Şeyhin kendi merviyâtlarını, falanca kişi tarafından ve onun neslinden gelen kişiler tarafından rivâyet edilebildiğini belirtmesi.
8. Talebenin, icâze olmadan, münâvele ve mükâtebeyle olan tahammülü.
9. Talebenin, icâze olmadan, kendisine i'lâm yapılarak gerçekleşen tahammülü.
10. Sefere veya yolculuğa çıkmadan önce, kendisinden sonra bu hadisleri rivâyet etmesi için birisine vasiyyet ederek gerçekleşen tahammül.

⁵⁷⁴ el-Ensârî, *Ğâyetü'l-vusûl şerhu lübbu'l-usûl*, 106.

11. Vicâde, yani bir hadisi veya yazılan bir şeyi, tanıdığı bir şeyhinin rivâyeti yoluyla bulması şeklinde gerçekleşen tahammülü. el-Ensârî, tercih edilen görüşe göre zikredilen tüm kısımlardaki şahısların, hadisi şeyhlerinden rivâyet edebileceklerini ifade etmiştir.⁵⁷⁵

Yukarıdaki açıklamalarda görüldüğü üzere, el-Ensârî tahammül ve edâ konusunda diğer hadis bilginlerine muhalefet etmemiştir.

2.4. Râvîlerin Sayısı Bakımından Hadis Usulüyle İlgili Açıklamaları

Hiz. Peygamber'in hadisleri sened veya metin bakımından birçok açıdan taksim edilmiştir. Bu kısımlardan birisi de râvîlerin sayısı bakımından hadislerin kısımlara ayrılmasıdır. Râvîlerin sayısı bakımından taksiminin en az derecesi, bir tane râvînin rivâyet ettiği hadistir. En çok derecesi ise, rivayet edilen hadisin ravilerinin net bir sayısının olmamasıdır. Fakat aynı hadisi, ne kadar çok râvî rivâyet ederse, bu hadisin derecesi ve sağlamlığı artar. Bu minvalde râvîlerin sayısı bakımından hadisler, mütevatir ve âhâd kısımlarına ayrılmaktadır. Âhâd hadis de kendi içinde meşhûr, aziz ve garib kısımlarına ayrılmaktadır. el-Ensârî'nin bu hususlarla ilgili izahatı şu şekildedir.

2.4.1. Mütevatir Hadis

Mütevatir hadis, yalan üzere ittifak etmelerinin mümkün olmadığı, büyük bir râvî topluluğu tarafından rivâyet edilen hadise denir. Sahih olan görüşe göre bu hadis çeşidinde râvîlerin sayısında net bir rakam belirtilmemiştir.⁵⁷⁶ Bazı âlimler, mütevatir hadisi, ilk üç tabakada yaşayan, yani sahabe, tâbiîn ve tebei tâbiîn'in, yalan üzere birleşmelerinin mümkün olmadığı bir çoğunlukta rivâyet ettikleri hadis olarak tanımlamaktadır.⁵⁷⁷

el-Ensârî tarafından mütevatir hadis şu şekilde tarif edilmiştir: Yalan üzerinde ittifak etmeleri adeten imkânsız olan, belli bir rakamla münhasır olmayan kalabalık bir grubun, yine aynı şekildeki kalabalık bir diğer gruptan naklettikleri haberdur. el-Ensârî'nin mütevatir için yaptığı bu tanım, başka âlimlerce de yapıldığı görülmektedir.⁵⁷⁸ el-Ensârî, âhâd hadisin, mütevatir hadise muarız olmadığını da belirtmiştir.⁵⁷⁹

Mütevatir hadis, mutemed olan görüşe göre zarûri ve yakîn olan ilmi ifade etmektedir.⁵⁸⁰ Yine âlimlerin ittifakına göre bu hadis çeşidinin delil olmasında tartışma olmadığı; ilim ve

⁵⁷⁵ el-Ensârî, *Ğâyetü'l-vusûl şerhu'l-lübbu'l-usûl*, 106.

⁵⁷⁶ Ali b. Muhammed b. Ali ez-Zeyn eş-Şerîf el-Cürânî (816-1413) el-Cürânî, *ed-Dîbâcu'l-muzehheb fî mustalahi'l-hadîs*, ed. eş-Şeyh Hasan el-İnbâbî (Mısır: Matbaatu Mustafa bâbî'l-halebî ve evlâdihi, 1931), 8; İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, 36,37; es-Sehâvî, *el-Ğâyetü fî şerhi'l-hidâyeti*, 138.

⁵⁷⁷ Salim (2006) el-Behnesâvî, *es-Sünnetü'l-mufterâ aleyhâ* (Kahire-Kuveyt: Dâru'l-vefâ-dâru'l-buhûsi'l-İlmiyye, 1989), 139.

⁵⁷⁸ el-Ensârî, *Ğâyetü'l-vusûl şerhu'l-lübbu'l-usûl*, 100; el-Ensârî, *Fethu'l-Bâkî*, 2/160; Mehmet Apaydın, *Hadislerin tespitinde bütünsel yaklaşım* (İstanbul: Kuramer yayınları, 2018), 96.

⁵⁷⁹ el-Ensârî, *Tuhfetü'l-bârî*, 1/168.

⁵⁸⁰ Rıfat Abdulmuttalib İbn Fevzî, *Tevsîku's-sünneti fî'l-karni's-sânî'l-hicrî ususuhi ve't-ticahâtuhi* (Mısır: Mektebetü'l-hanânî, ts.), 117; el-Münâvî, *el-Yevâkît ve'd-durer fî şerhi nuhbet*, 1/256.

amelde bu hadis çeşidinin delil olduğu ifade edilmiştir.⁵⁸¹ Hanefiler, âyet-i kerimenin, meşhûr ve mütevatir hadis ile neshedilmesinin caiz olduğunu; âhâd hadisle bunun caiz olmadığını ifade etmektedirler. Böyle olmasındaki delilleri, meşhûr ve mütevatir hadisin Kur'ân-ı Kerim gibi sübutu ifade ettiğini belirtmeleridir.⁵⁸²

el-Ensârî, mütevatir olan sünnet ile mütevatir olan kitabın, hangisinin diğerine tercih edildiği hususunda İslâm bilginlerinin ihtilafını zikretmektedir. Sahih olan görüşe göre hüccet olma bakımından mütevatir sünnet ile âyetin birbirleriyle eş değer olduğunu belirtmektedir. Bazı âlimlere göre âyetin, mütevatir olan sünnete tercih edildiği bilgisini zikretmektedir. Çünkü âyet sünnete göre daha üstündür. Bazılarına göre mütevatir olan sünnet, âyete tercih edildiğini belirtmektedir. Çünkü âyet, sünnet sayesinde açığa kavuşmaktadır. el-Ensârî, mütevatir olan iki sünnetin eşit olduklarını belirttiği gibi, iki âyetin de eşit olduklarını beyan etmektedir.⁵⁸³ Bu konular tartışmalı konular olarak günümüze yansımıştır. Günümüzdeki anlayışlar ve düşünceler çok farklılık arz etmektedir.

2.4.2. Ahâd Hadis

Âhâd hadis, mütevatir seviyesine ulaşmayan hadise denir.⁵⁸⁴ el-Ensârî de âhad hadisi şöyle tanımlamaktadır: Râvî sayısı bakımından mütevatir hadisin aşağısında kalan hadistir. el-Ensârî, bir veya birden fazla râvî, bir hadisi rivâyet ettiğinde, bu râvîlerin sayısının, mütevatir hadisi rivâyet edenlerin sayısına ulaşmadığında bu hadise âhâd hadis denildiğini ifade etmektedir.⁵⁸⁵ Âhad hadise bakıldığında onun kendi içinde meşhûr, aziz ve garib kısımlarına ayrıldığı görülmektedir.

2.4.2.1. Meşhûr Hadis

Meşhûr hadis, birçok insanın hadis hocasından rivayet ettiği hadistir. Her tabakada ikiden fazla râvînin rivâyet ettiği hadis şeklinde de tanımlanmıştır. Bu hadis, insanların dilinde yaygın olan hadis olarak da ifade edilmiştir. Bu hadise meşhûr denilmesinin sebebi insanların, muhaddislerin, fakihlerin ve usûliyyûnların yanında açık ve belli olmasından ötürü olduğu vurgulanmıştır.⁵⁸⁶

⁵⁸¹ Mustafa b. Hüsni (1384/1962) *es-Sibâ'î, es-Sünnetü ve mekânetuhâ fi't-teşrî'i'l-İslâmî* (Lübnan: el-Mektebu'l-İslâmî, 2000), 167.

⁵⁸² *es-Sibâ'î, es-Sünnetü ve mekânetuhâ*, 431.

⁵⁸³ el-Ensârî, *Ğâyetü'l-vusûl şerhu'l-lübbu'l-usûl*, 153.

⁵⁸⁴ el-Kenânî, *el-Menhelu'r-ravî*, 32.

⁵⁸⁵ el-Ensârî, *Ğâyetü'l-vusûl şerhu'l-lübbu'l-usûl*, 102.

⁵⁸⁶ el-Ca'berî, *Rusûmu't-tahdîs*, 79; İbn Kesîr, *el-Bâ'isu'l-hasîs*, 165; Ebû Hafs Sirâcuddîn Ömer b. Ali b. Ömer (750/1349) *el-Kazvînî, Meşyehatü'l-Kazvînî*, thk. Amir Hasan Sabri (Beyrut/Lübnan: Dâru'l-beşâiri'l-İslâmiyye, 2005), 105; Muhammed cemaleddîn b. Muhammed Said b. Kasım (1332/1914) *el-Hallâku'l-Kasimî, Kevâidu't-tahdîs min funûni mustalahi'l-hadis* (Beyrut/Lübnan: Dâru'l-kütübî'l-'ilmiyye, ts.), 124,125; Ebû'l-munzir Mahmud b. Muhammed b. Mustafa b. Abdullatif (1031/1622) *el-Münâvî, eş-Şerhu'l-muhtasar li nuhbeti'l-fiker li İbn Haceri'l-Askalânî* (Mısır: el-Mektebetü's-şâmile, 2011), 11.

el-Ensârî, meşhûr hadisle ilgili şu açıklamaları yapmaktadır. Meşhûr hadise, bu ismin verilmesinin sebebini, bu tarz hadislerin şöretinin olması ve muhtevasının açık olması şeklinde izah etmiştir. İnsanlar arasında bu hadisin yayılmasından ötürü, bu hadise mustefiz isminin de verildiğini beyan etmektedir. el-Ensârî, meşhûr ile mustefiz kavramları ile ilgili olarak bazı âlimlerin, meşhûr ile müstefiz arasında ayrım yaptığını belirtmektedir. Onlara göre müstefizin, senedin başından sonuna kadar tüm tabakalardaki râvîlerinin sayısının eşit olduğu, meşhûrun ise tabakalarda hadisi rivâyet eden râvîlerin sayının eşit olmayabileceği malumatını zikretmektedir.⁵⁸⁷ el-Ensârî, müstefiz hadis ile ilgili şu bilgiyi de paylaşmaktadır: Fakihlere göre müstefiz hadis, her tabakada râvî sayısı en az iki tanedir. Usûliyyûna göre müstefiz hadis, her tabakada râvî sayısı en az üçten fazladır. Muhaddislere göre müstefiz hadis, her tabakada râvî sayısı en az üç tanedir.⁵⁸⁸

2.4.2.2. Aziz Hadis

Bazı âlimlere bu hadis, senedin başından sonuna kadar, her tabakada en az iki râvînin, yine en az iki râvîden rivâyet edildiği hadis olarak belirtilmektedir. Bu hadise aziz isminin verilmesinin sebepleri, bu hadis çeşidinin az olması veya bu hadis başka bir yoldan kuvvetlendiği içindir.⁵⁸⁹

el-Ensârî, aziz hadisle ilgili olarak şunları belirtmektedir. Aziz hadise bu ismin verilmesinin sebebini, bu tarz hadislerde bazı tabakalarda râvî sayısı az olduğu için veya başka yollarla gelen rivâyetler neticesinde bu tarz hadisler kuvvetlendiği için, bu hadis çeşidine bu ismin verildiğini ifade etmektedir.⁵⁹⁰

2.4.2.3. Garib Hadis

Rivâyetinde yalnız kalan râvînin, rivâyet ettiği hadise garib hadis denilmektedir.⁵⁹¹ Yani hadis râvîlerinin tek bir kişiden rivâyet ettikleri, hadisin kendisinden rivâyet edilmesi hususunda bu kişiye müşterek başka birisinin olmadığı hadis çeşidine denir. Başka bir yerde garib hadis, râvînin senette veya metinde yalnız kaldığı, bu rivâyette kimsenin ona tâbi olmadığı hadis çeşidi olarak tanımlanmıştır.⁵⁹²

el-Ensârî, bu hadise garib denilmesinin sebebini, râvînin rivâyet ettiği hadiste yalnız kalmasından ötürü olduğunu belirtmektedir. el-Ensârî'nin, Ebu'l-Feth el-Ya'mûrî'den naklettiğine göre garib hadis, beş kısımdır. Bunlar senet ve metni garib olan hadisler, senedi

⁵⁸⁷ el-Ensârî, *Fethu'l-Bâkî*, 2/155-156.

⁵⁸⁸ el-Ensârî, *Fethu'r-rahman*, 57-58; el-Ensârî, *Ğâyetü'l-vusûl şerhu'l-lübbu'l-usûl*, 97.

⁵⁸⁹ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, 50,51; el-Münâvî, *el-Yevâkît ve'd-durer fî şerhi nuhbet*, 1/280.

⁵⁹⁰ el-Ensârî, *Fethu'l-Bâkî*, 2/155.

⁵⁹¹ el-Kenânî, *el-Menhelu'r-ravî*, 55.

⁵⁹² el-Kazvînî, *Meşyehatü'l-Kazvînî*, 105; Yusuf b. Cevdet Yasin Yusuf ed-Dâvûdî, *Şerhu'l-manzûmeti'l-beykûniyye* (Mısır: Dâru'l-endelûs, ts.), 34.

değil de metni garib olan hadisler, metni değil de senedi garib olan hadisler, senedinin bir kısmı garib olan hadisler, metnin bir kısmının garib olduğu hadisler şeklindedir.⁵⁹³

Ravilerin sayısı bakımından hadisin kısımlarıyla ilgili el-Ensârî'nin yaptığı izahatlara baktığımızda, diğer hadis alimleriyle aynı yolu izlediğini; onlardan farklı görüş belirtmediği görülmüştür.

2.5. Kaynağı Bakımından Hadislerle İlgili Açıklamaları

Hiz. Peygamber'in hadisleri, kaynağı bakımından da kısımlara ayrılmaktadır. el-Ensârî'nin bu hususla ilgili yaptığı izahatlarda diğer hadis ulemasının görüşlerine muvafık görüşlerde bulunduğu onlara ters düşmediğı görülmüştür. Kaynağı bakımından hadis usulleriyle ilgili görüşleri şöyledir:

2.5.1. Kutsî Hadis

Kutsî kelimesi, kutsa nisbet edilmekte, temiz anlamına gelmektedir. Kutsî hadise, hadis denilmesinin sebebi, diğer hadisler gibi, senetle hadisi söyleyene isnat edilmesinden ötürü olduğu belirtilmiştir. Bu hadisin manası Allah Teâlâ'ya nisbet edildiğı ve O'nun zatını tenzih ettiğı için de bu hadise kutsî denildiğı açıklanmıştır. Senedine göre kutsî hadis de sahih, hasen ve zayıf kısımlarına ayrıldığı vurgulanmıştır. Yine bazı âlimler kutsî hadisin derecesini, Kur'ân-ı Kerim ile normal hadis arasında bir derecede olduğu şeklinde izah etmektedir.⁵⁹⁴ Hiz. Peygamber'in insanlara iletlediğı üç tebliğ çeşidi bulunmaktadır. Bunlar, âyet, kutsî hadis ve normal hadistir. Kutsî hadis ile âyet arasında âlimler şu farkı yapmışlardır. Âyetin hem lafzı hem de manası Allah Teâlâ'ya bağılı olduğu ifade edilmektedir. Kutsî hadis ise, lafzı Hiz. Peygamber'e ait olup, manasının yüce Allah tarafından hiz. Peygamber'e ilham veya rüya yolu ile aktarıldığı belirtilmiştir.⁵⁹⁵

el-Ensârî, bazı âlimler gibi, kutsî hadise er-Rabbânî, el-İlâhî denildiğini belirtmektedir. Yine el-Ensârî, bazı âlimler gibi kutsî hadisin âyetten farklı olduğunu, çünkü âyetin Hiz. Cibril vasıtasıyla indiğini ve mu'ciz olduğunu, kutsî hadiste ise böyle bir şeyin bulunmadığını ifade etmektedir. el-Ensârî, kutsî hadisin âyetten farklı olduğu gibi diğer normal hadislerden de ayrıldığını beyan etmektedir. Çünkü kutsî hadisin Allah Teâlâ'ya atfedildiğini, diğer hadislerde ise böyle bir şeyin söz konusu olmadığını izah etmektedir.⁵⁹⁶

⁵⁹³ el-Ensârî, *Fethu'l-Bâkî*, 2/155-158.

⁵⁹⁴ Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed b. Musa b. Ahmed b. Hüseyin el-Ğaytâbî el-Hanefî (855/1451) Bedruddîn el'Aynî, *'Umdetu'l-kârî şerhi Sahîhi'l-Buhârî* (Beyrut: Dâru ihyâi't-turâsi'l-Arabî, ts.), 10/256; el-Kâsımî, *Kevâidu't-tahdîs*, 64-66; Ebû Şuhbe, *el-Vesît fi 'ulûm*, 214,215; Muhammed b. Salih b. Muhammed (1421/2000) el-Iseymîn, *Mustalahu'l-hadîs* (Kahire: Mektebetü'l-'ilim, 1994), 5.

⁵⁹⁵ el-Kâsımî, *Kevâidu't-tahdîs*, 66; Ebû Şuhbe, *el-Vesît fi 'ulûm*, 215-217; el-Cedî', *Tahrîr 'ulûmi'l-hadis*, 1/37.

⁵⁹⁶ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 4/339; el-Kâsımî, *Kevâidu't-tahdîs*, 66; Ebû Şuhbe, *el-Vesît fi 'ulûm*, 214; el-Iseymîn, *Mustalahu'l-hadîs*, 5.

2.5.2. Merfû‘ Hadis

Merfû‘ hadis, Hz. Peygamber’e izafe edilen hadise denir. Hadis sahabede mevkûf olduğunda, merfû‘ olmadığı belirtilmiştir.⁵⁹⁷

el-Ensârî de merfû‘ hadisi, Hz. Peygamber’e izafe edilen söz, fiil ve takrirler olduğunu beyan etmektedir. Ayrıca el-Ensârî, Hz. Peygamber’i tanıtacak vasıf veya gerek sahabenin, gerekse sahabenin dışında kalan, hatta şuan bizim zamanımızda yaşayan insanların bile Hz. Peygamber’e isnad ettikleri şer‘î hükme, kısacası Hz. Peygamber’e isnad edilen her şeyin merfû‘ hadisin tanımının kapsamına girdiğini vurgulamaktadır.⁵⁹⁸

Müsned sözlükte, yerden yüksekte olan, düzlük olan yerden yüksekte olan şeye denir. Müsned eserler, hüccet olup olmadığına bakılmaksızın, yani sahih veya zayıf olduğuna bakılmaksızın, her sahabenin rivâyet ettiği hadislerin, o sahabenin isminin altında bir arada toplandığı eserlerdir.⁵⁹⁹ Terim olarak müsned hadis, muttasıl bir senetle Hz. Peygamber’e ref edilen hadise denilir.⁶⁰⁰

el-Ensârî, müsned hadisi, Hz. Peygamber’e isnad edilen hadis şeklinde tanımlamaktadır. el-Ensârî, müsned hadise, aynı zamanda merfû‘ ve muttasıl hadis de denildiğini; fakat tersine bir durumun olmayacağını beyan etmiştir.⁶⁰¹ el-Ensârî, müsned eserleri ele alan bazı âlimlerin bu eserlerde, hurûfu mu‘ceme göre, yani elifbâ sırasına göre râvîleri eserlerine yerleştirdiklerini, bu sıraya riâyet ederek râvîlerin rivâyet ettiği hadisleri zikrettiklerini belirtmektedir. el-Ensârî, buna örnek olarak et-Taberânî’nin *Mu‘cem*’ine işaret etmektedir. el-Ensârî, bazı âlimlerin müsned eserlerini ele alırken kabile isimlerini baz alarak ele aldıklarını, Beni Haşim kabilesini birinci sıraya yerleştirdiklerini, daha sonrakileri Hz. Peygamber’e nesep olarak yakınlık derecesine göre yerleştirdiklerini, bu sıraya uyarak râvîlerin rivâyet ettikleri hadisleri zikrettiklerini ifade etmiştir.⁶⁰² el-Ensârî, bazı âlimlerin, ele aldıkları bu müsned eserleri İslâm’da öncü olmalarını baz alarak ele aldıklarını, bunlardan ilkinin cennetle müjdelenen 10 kişi olduklarını açıklamaktadır. Daha sonra sırasıyla Ehl-i Bedr’in, Hudeybiye ehlinin, Müslüman olup Hudeybiye ile Mekke’nin fethi arasında hicret edenlerin, Mekke’nin fethedildiği gün müslüman olanların, yaşça küçük olanların, onlardan sonra hanımların

⁵⁹⁷ İbnu’s-Salâh, *Mukaddimetu İbnu’s-Salâh*, 45.

⁵⁹⁸ el-Ensârî, *Fethu’l-Bâkî*, 1/172.

⁵⁹⁹ İbnu’s-Salâh, *Mukaddimetu İbnu’s-Salâh*, 38; el-Kenânî, *el-Menhelu’r-ravî*, 38; Ebû Yâsir Muhammed b. Matar b. Osman Âl Matar (2006) ez-Zehrânî, *Tedvînu’s-sünneti’n-Nebeviyyeti neş’etuhu ve tatavvuruhu mine’l-karni’l-evveli ilâ nihâyeti’l-karni’t-tâsi’i’l-hicrî* (Riyâd: Dâru’l-hicreti li’n-neşri ve’t-tevzî’, 1996), 99.

⁶⁰⁰ el-İrâkî, *Şerhu’t-tabsira ve’t-tezkira*, 1/182; Itir, *Menhecu’n-nakd*, 349; Hâtim b. Arif b. Nâsir eş-Şerîf el’Avnî, *İcmâu’l-muhaddisîn ‘alâ adami iştirati’l’ilmî bi’s-semâ’i fi’l-hadîsi’l-mu’an’ani beyne’l-mute’âsirayn* (Suudi Arabistan: Dâru Âlimi’l-fevâid li’n-neşri ve’t-tevzî’, 2000), 97.

⁶⁰¹ el-Ensârî, *Fethu’l-Bâkî*, 1/175-176.

⁶⁰² el-Ensârî, *Fethu’l-Bâkî*, 2/134.

geldiğini vurgulamaktadır. Hanımlardan da ilk olarak müminlerin annelerinin geldiğini izah etmiştir. el-Ensârî, bu sıralamaya riâyet edilerek râvîlerin hadislerinin zikredildiğini söylemektedir.⁶⁰³

2.5.2.1. Hükmen Merfû‘

Hiz. Peygamber’e izafe edilmiş gibi hüküm verilen hadislere hükmen merfû‘ denilmektedir.⁶⁰⁴ Bazı hususlar vardır ki hükmen merfû‘ kapsamına girmektedir. Bunlar, sahabelerin din ile ilgili olan izahatı, yaratılışın başlangıcıyla ilgili hususlar, Peygamberlerle ilgili izahat, kıssalarla ilgili izahat, kıyamet günüyle ilgili durumlar, yapılmasıyla sevap kazanılan, terk edilmesiyle günah kazanılan vb. durumlar hükmen merfû‘un kapsamına girdiği belirtilmektedir.⁶⁰⁵

el-Ensârî, Hiz. Peygamber’in vefatından sonra bile sahabelerin, “mine’s-sünneti kezâ”⁶⁰⁶ “kunnâ nef’alu”⁶⁰⁷ veya “umirnâ ve nuhînâ”⁶⁰⁸ gibi tabirleri kullandıklarında buradaki hadisin, hükmen merfû‘ kısmından olduğunu belirtmektedir. Yine el-Ensârî, bu tarz kavramların hükmen merfû‘ sayılmasının, sahih olan görüşe göre olduğunu; sahihin mukabilinin ise bu tarz kavramların hükmen merfû‘ olmadığı görüşünü ifade etmiştir. Sebebini ise şöyle açıklamaktadır: Bu tarz tabirler, Hiz. Peygamber’in sünneti değil de o beldenin sünneti, hülefa-i raşidinin sünneti ya da hülefa-i raşidinin emir ve nehiyleri olduğu ihtimali olarak izah etmektedir.⁶⁰⁹ Mezkûr bilgilerle birlikte el-Ensârî, Hiz. Peygamber’in zamanıyla kayıt edilen, ilişkilendirilen bir şeyin kesin bir şekilde hükmen merfû‘ olduğunu açıklamaktadır.⁶¹⁰ el-Ensârî, Hâkim’den naklen, Buhârî ve Müslim’in yanlarında olduğunu belirttiği bilgiye göre, sahabelerin tefsiri de hükmen merfû‘ çeşitlerindendir.⁶¹¹

2.5.3. Mevkûf Hadis

Mevkûf hadis, sahabelere izafe edilen, onlarda tavakkuf eden; onlardan başkasına geçmeyen hadise denir. Sahabelerin sözlerine, fiillerine vb. şeylerine nisbet edilen hadise denir.⁶¹²

⁶⁰³ el-Ensârî, *Fethu’l-Bâkî*, 2/134.

⁶⁰⁴ İbn Hacer, *Nüzhetu’n-nazar*, 131-134; el-Iseymîn, *Mustalahu’l-hadîs*, 30,32.

⁶⁰⁵ Radiyuddîn Muhammed b. İbrahim b. Yusuf el-Halebî el-Kadirî et-Tâzeffî el-Hanefî (971/1562) İbnu’l-Hanbelî, *Kafvu’l-eser fî safveti ’ulûmi’l-eser*, thk. Abdulfettâh Ebû Ğudde (Haleb: Mektebetü’l-matbû’atı’l-İslâmiyye, 1987), 92-97.

⁶⁰⁶ el-Ensârî, *Fethu’l-’allâm bi şerhi’l-i’lâm*, 151; 548.

⁶⁰⁷ el-Ensârî, *Tuhfetu’l-bârî*, 1/592.

⁶⁰⁸ el-Ensârî, *Fethu’l-’allâm bi şerhi’l-i’lâm*, 162; el-Ensârî, *Fethu’l-Bâkî*, 1/180,181.

⁶⁰⁹ el-Ensârî, *Fethu’l-Bâkî*, 1/180-182.

⁶¹⁰ el-Ensârî, *Fethu’l-Bâkî*, 1/184.

⁶¹¹ el-Ensârî, *Fethu’l-’allâm bi şerhi’l-i’lâm*, 560.

⁶¹² İbnu’s-Salâh, *Mukaddimetu İbnu’s-Salâh*, 46; el-Kazvînî, *Meşyehatü’l-Kazvînî*, 99.

el-Ensârî, mevkûf hadisi, rivâyetin sahabede bittiği söz, fiil vb. şekillerde Hz. Peygamber'e geçmeyen hadise denildiğini belirtmektedir.⁶¹³ el-Ensârî, bazı fakihlerin mevkûf hadise eser ismini verdikleri; merfû' hadise ise haber ismini verdikleri bilgisini aktarmaktadır. el-Ensârî, Nevevî'den muhaddislerin, mevkûf ve merfû' hadislerin tümüne eser ismini verdikleri bilgisini nakletmektedir.⁶¹⁴ Yine el-Ensârî, Nevevî'den, mevkûf hadis ile fedâilu'l-amal ile ilgili konularda amel edildiği, mevkûf hadise, bu hususta müsamaha edildiği bilgisini de nakletmektedir.⁶¹⁵ Bununla birlikte el-Ensârî, tâbiilerin kullandığı "mine's-sünneti kezâ" tâbirinin, hükmen mevkûf olduğunu, ilim ehlinin arasında bu tâbirin yaygınlaşmadığını, dolayısıyla bununla amel edilmediği bilgisini de Nevevî'den nakletmektedir.⁶¹⁶

2.5.4. Merfû' ve Mevkûf Hadisin Tenâkuz Etmesi

Bir hadis hem merfû' hem de mevkûf olarak rivâyet edildiği vakit, hangisinin tercih edileceği ile ilgili birkaç görüş bulunmaktadır. Bu hususla ilgili bazı âlimlerin ve el-Ensârî'nin, görüşlerinde muvafakat ettikleri görülmektedir. Burada el-Ensârî'nin zikrettiği vecihler zikredilecektir. Şöyle ki; el-Ensârî, bir hadis hem merfû' hem de mevkûf geldiğinde, bu ikisi arasında bir tenakuz olduğunda, sahih olan görüşe göre, merfû' olan hadisin, mevkûf olana tercih edildiğini ifade etmektedir. Çünkü merfû' hadiste Hz. Peygamber'in zikredildiğini, mevkûf hadiste ise Hz. Peygamber'in zikredilmediğini belirtmiştir. el-Ensârî, başka bir görüşe göre mevkûf hadisin, merfû' olan hadise tecih edildiğini izah etmiştir. Başka bir görüşe göre de hangisinin rivâyeti daha fazla ise o hadis çeşidinin diğerine tercih edildiğini vurgulamıştır. Başka bir görüşe göre de hangisinin râvî hıfzı daha iyiye o hadis çeşidinin, diğerine tercih edildiği izahatında bulunmuştur.⁶¹⁷

2.5.5. Maktû' Hadis

Hadis âlimleri bu hadisi, tabiîlerin sözü veya fiilleri olduğu şeklinde tarif etmektedirler.⁶¹⁸

el-Ensârî de maktû' hadisi tarif ederken, kendinden önceki ülema gibi bu hadisin, tabiîlerin ve tabiîlerden sonra gelenlerin sözleri olduğunu ifade etmiştir.⁶¹⁹ Ayrıca el-Ensârî,

⁶¹³ el-Ensârî, *Fethu'l-Bâkî*, 1/177.

⁶¹⁴ el-Ensârî, *Fethu'l-Bâkî*, 1/178.

⁶¹⁵ Ebû Yahya Zekeriyâ b. Muhammed b. Ahmed (926/1520) el-Ensârî, *Esnâl-metâlib fî şerhi ravdi't-tâlib* (Dâru'l-kitâbi'l-İslâmî, ts.), 1/45.

⁶¹⁶ el-Ensârî, *Esnâl-metâlib*, 1/281.

⁶¹⁷ el-Ensârî, *Fethu'l-Bâkî*, 1/222-223; el-İrâkî, *Şerhu't-tabsira ve't-tezkira*, 1/233; es-Sehâvî, *Fethu'l-muğis bi şerhi elfiyyeti'l-hadis*, 1/219.

⁶¹⁸ İbnu's-Salâh, *Mukaddimetu İbnu's-Salâh*, 47; el-Ca'berî, *Rusûmu't-tahdîs*, 68.

⁶¹⁹ el-Ensârî, *Fethu'l-Bâkî*, 1/175, 179.

müsned ve maktu‘ hadisın beraber geldiklerinde müsned hadis ile hüccet yapılacağını; maktu‘ hadis ile hüccet yapılmayacağını belirtmektedir.⁶²⁰

Kaynağı bakımından hadis usûlleriyle ilgili el-Ensârî’nin görüşlerinin diğer hadis ulemasının görüşleriyle muvafık olduğu görülmüştür.

2.6. Kabul ve Red Bakımından Hadislerle İlgili Açıklamaları

Hız. Peygamber’in hadislerini oluşturan sened ve metin, kabul ve red bakımından, kuralları olan bazı süzgeçlerden geçirilmişlerdir. Daha sonra, bu hadisler derecelerine göre ya kabul edilmiş, ya da reddedilmiştir. Kabul edilen veya reddedilen hadisler, karışmasın diye, belirli kısımlara ayrılmışlardır. Bu kısımlar, sahih, hasen, zayıf ve mevzu hadislerdir. el-Ensârî’nin bu hususla ilgili yaptığı açıklamalarda, diğer hadis ulemasının görüşlerine muvafık olduğu, onlara ters düşmediği görülmüştür. Kabul ve red bakımından hadis usulleriyle ilgili görüşleri şu şekildedir:

2.6.1. Sahîh Hadis

Makbul olan hadis kısımlarından birisi sahih hadistir. Hadisin sahih olması için senet ve metinde hadis âlimlerince belirlenen bazı şartlar bulunmaktadır. Bu şartlar gerçekleştiğinde, hadis, sahih ismini almaktadır. Bu da kendi içinde sahih li zâtihi ve sahih li gayrihi kısımlarına ayrılmaktadır. Bu iki kısım ile ilgili malumat şöyledir:

2.6.1.1. Sahîh li Zâtihi

Sahih hadis, adalet ve zabt sahibi râvîlerin yine kendileri gibi adalet ve zabt sahibi râvîlerden, başından sonuna dek muttasıl bir senetle şaz ve illetli olmayıp, rivâyet edilen hadistir.⁶²¹ Bazı âlimler bu hadis çeşidine sahih li zatihi ismini vermektedir.⁶²²

el-Ensârî de sahih hadisın, li zâtihi ve li gayrihi olmak üzere iki kısmının olduğunu vurgulamaktadır. el-Ensârî, sahih li zâtihi kısmıyla ilgili şunu söylemektedir. Makbul olan hadis, en yüksek seviyedeki kabul şartlarına haiz ise buna sahih li zâtihi denildiğini ifade etmiştir.⁶²³

⁶²⁰ el-Ensârî, *Tuhfetu’l-Bârî*, 2/239.

⁶²¹ İbnu’s-Salâh, *Mukaddimetu İbnu’s-Salâh*, 11,12; en-Nevevî, *et-Takrîb ve’t-teysîr*, 25; Takiyyuddîn Ebû’l-Feth Muhammed b. Ali b. Vehb b. Mu‘î’î’l-Kurayşî (702/1303) İbn Dakîkî’l-’îd, *el-İktirah fî beyâni’l-istilah* (Beyrut: Dâru’l-kütübi’l-’ilmiyye, ts.), 5.

⁶²² İbn Hacer, *Nüzhetu’n-nazar*, 67; el-Askalânî, *Nuhbeti’l-fiker*, 722.

⁶²³ el-Ensârî, *Fethu’l-Bâkî*, 1/98.

2.6.1.2. Sahih li Gayrihi

Hasen li zatihi olan hadislerin, birbirini takviye ederek meydana getirdikleri hadise sahih li gayrihi denilmektedir. Başka turuk ile gelen hadisin, diğer hadisten daha üstün, onunla eşit veya ondan daha düşük olmasında bir fark olmadığı ifade edilmiştir.⁶²⁴

el-Ensârî, sahih li gayrihi ile ilgili şunları söylemektedir. Makbul olan bir hadis, en yüksek seviyedeki kabul şartlarına haiz olmayıp, farklı yollardan gelen, rivâyetlerin çokluğu gibi bir şeyle bu kusuru giderildiyse, bu hadise sahih denildiğini; fakat buna sahih li zatihi değil de sahih li gayrihi denildiğini beyan etmektedir.⁶²⁵

2.6.2. Hasen Hadis

Makbul olan hadis kısımlarından birisi de hasen hadistir. Hasen hadis de sahih hadis gibi kendi içinde, hasen li zatihi ve hasen li gayrihi diye iki kısma ayrılmaktadır.

2.6.2.1. Hasen li Zâtihi

Hasen, sıfatü'l-müşebbehedir. Hüsn kökünden olup sözlükte güzel anlamına gelir. Hasen li zâtihi, râvîlerinin sıdk ve emanetle meşhur olması bakımından sahih hadise benzediği belirtilmiştir. Fakat bu râvîlerin hafızalarının zayıf olmalarından ötürü, sahih hadisin derecesine ulaşamadıkları hadis olarak ifade edilmiştir.⁶²⁶

el-Ensârî, hasen hadisin de li zâtihi ve li gayrihi olmak üzere iki kısmının olduğunu belirtmektedir. Hasen li zâtihinin, makbul olan hadisin, en yüksek seviyedeki kabul şartlarına haiz olmayıp, daha aşağıdaki kabul şartlarına haiz olan hadis olduğunu beyan etmektedir. el-Ensârî, daha aşağıdaki kabul şartlarına haiz olan hadisin, farklı yollardan gelen ve rivâyetlerin çokluğu gibi bir şeyle bu kusuru giderilmediğinde, bu hadise hasen li zatihi denildiğini beyan etmektedir. el-Ensârî, hasen li zâtihi kısmının, sahih hadise nazaran zayıf olduğunu da izah etmektedir.⁶²⁷ el-Ensârî, hasen li zatihi hakkında şunları da vurgulamıştır. İsnadındaki râvîlerin sıdk ve emanet açısından meşhur oldukları; fakat isnadındaki râvîlerin hafızalarının ve ustalıklarının, sahîh hadisteki râvîlerin hıfzı ve ustalıkları kadar sağlam olmayan hadis çeşidi olduğunu ifade etmiştir.⁶²⁸

⁶²⁴ İbn Hacer, *Nüzhetu'n-nazar*, 68; Burhanuddîn İbrahim b. Ömer (885/1480) el-Bekâ'î, *En-Nuketü'l-vefiyye bi mâ fî şerhi'l-elfiyye* (Riyâd: Mektebetü'r-rüşd-nâşirûn, 2007), 1/248; İbnu'l-Hanbelî, *Kafvu'l-eser*, 50.

⁶²⁵ el-Ensârî, *Fethu'l-Bâkî*, 1/98.

⁶²⁶ Ebû Abdurrahman el-Halil b. Ahmed b. Ömer b. Temîm el-Basrî el-Ezdî (170/787) el-Ferâhidî, *Kitâbu'alyn*, ed. Mehdî el-Mahzûmî (Beyrut/Lübnan: Dâru mektebeti'l-hilâl, 1985), 3/143; İbn Hacer, *en-Nuket 'alâ kitâbi İbn Salâh*, 407; İbn Hacer, *Nüzhetu'n-nazar*, 68; Mahmut et-Tahhân, *Teysîru mustalah*, 57; Nuruddîn Muhammed el-Halebî (2020) İtr, *el-İtticâhâtü'l-'amme li'l-ictihâdi ve mekâneti'l-hadisi'l-Âhâdi's-Sahîhi fihâ* (Dımaşk: Dâru'l-mektebî li't-tibâ'ati ve'n-neşri ve't-tevz'i', 2000), 45; Ebû Şuhbe, *el-Vesît fi 'ulûm*, 268.

⁶²⁷ el-Ensârî, *Fethu'l-Bâkî*, 1/95, 98; 146.

⁶²⁸ el-Ensârî, *Fethu'l-Bâkî*, 1/147.

2.6.2.2. Hasen li Gayri

Hasen li gayrihi, senedinde ehliyeti gerçekleşmemiş, halinin gizli olduğu bir râvînin bulunduğu hadis olduğu bildirilmiştir. Bununla birlikte, isnadındaki bu râvî, gafil olmayıp rivâyetlerinde çokça hata yapan biri de değildir. Bu râvî yalanacılıkla itham edilen veya fasıklığa nisbet de edilmemiştir. Mesela zayıf hadisin turukları tekrarlanıp zayıflığı gittiği vakit, bu hadis mutâbi veya şahit ile desteklendiğinde buna hasen li gayrihi denilmektedir.⁶²⁹

el-Ensârî'nin, sahîh ve hasen hadisin kabul şartları için zikrettiği bazı maddeler şöyledir. Bunlar, senedinin muttasıl olması, râvînin adaletli olması, râvînin zabt sahibi olması, şâz olmaması, zarar verici bir illetin râvîde bulunmaması, ihtiyaç duyulduğu takdirde mevcut rivâyeti takviye edecek başka rivâyetin bulunmasıdır.⁶³⁰

el-Ensârî, hasen li gayrihi kısmıyla ilgili şunları söylemektedir. Hasen hadisin kabul edilmesi, bir delile, bir karineye bağlıysa, bu karine sayesinde hasen hadis kabul edilirse buna, hasen li gayrihi denildiğini zikretmiştir. el-Ensârî'nin, sahîh ve hasen hadislerle ilgili yaptığı diğer bazı açıklamalar şu şekildedir. Hasen li zatihinin, sahîh hadise nazaran zayıf olduğunu, hasen li gayrihinin ise aslında zayıf olduğunu belirtmiştir. Bu kısma hasen isminin verilmesi ise onda oluşan takviyeden dolayı olduğunu zikretmiştir.⁶³¹ el-Ensârî, hasen li gayrihi ile ilgili şunları da belirtmektedir. İsnadında halinin belli olmayan bir râvînin olduğu, hadisin tahammül ve edâsına ehliyetinin tam olarak bilinmediğini ifade etmektedir. Bununla birlikte her ne kadar böyle olsa da çok berbat biri olmayan, rivâyetlerinde çokça hatası olmayan, kizb veya fasıklıkla itham edilmeyen bir râvî olduğu, başka bir mütâbi veya şahitle de desteklenen hadis çeşidi olduğunu ifade etmiştir.⁶³²

2.6.3. Zayıf Hadis

Kabul ve red bakımından kısımlara ayrılan diğer hadis çeşidi zayıf hadistir. Zayıf hadisin derecesi, sahîh ve hasen hadisten sonra gelmektedir. Bu kısım hadisin, zayıflığının şiddetli olup olmaması bakımından birçok alt dalı bulunmaktadır. Zayıf hadis genel olarak kabul edilen bir hadis çeşididir. Buna karşın, bazı hususlarda zayıf hadisin kabulüyle ilgili ihtilaf vardır. Zayıf hadis ile ilgili bazı hususlar aşağıda zikredilecektir. el-Ensârî de diğer hadis

⁶²⁹ İbn Hacer, *Nüzhetu'n-nazar*, 68, 129-130; Abdulhak b. Seyfuddîn b. Sadullah el-Haneî el-Buhârî (1052/1642) ed-Dehlevî, *Mukaddimetun fî usûli'l-hadis*, thk. Selman el-Hüseynî en-Nedvî (Beyrut/Lübnan: Dâru'l-beşâiri'l-İslâmiyye, 1986), 59; el-Meşâtu'l-Mâlikî, *et-Takrîrâtü's-seniyye şerhu'l-manzûmeti'l-beykûniyye*, 14.

⁶³⁰ el-Ensârî, *Fethu'l-Bâkî*, 1/167.

⁶³¹ el-Ensârî, *Fethu'l-Bâkî*, 1/98; 146.

⁶³² el-Ensârî, *Fethu'l-Bâkî*, 1/147.

bilginleri gibi zayıf hadisin, sahih ve hasen hadisin şartlarını taşımayan hadis şeklinde tanımlanmıştır.⁶³³

2.6.3.1. Zayıf Hadis ve Onunla Amel Etmek

Zayıf hadisin hükmüyle ilgili olarak, üç görüşün olduğu ifade edilmektedir. Birincisi, ahkâm, akâid ve Allah'ın sıfatlarında olmaması kaydıyla, zayıf hadisin alınabileceği, isnadında esnekliğin yapılabileceği, zayıf olduğunu belli etmeksizin rivâyetinin yapılabileceği görüşüdür. İkinci görüş, zayıf hadisi, fedâili amâl, kısas, rekâik vb. hangi konuda olursa olsun, zayıf hadisin alınamayacağı, onunla amel edilemeyeceği görüşüdür. Üçüncü görüş, İlgili bâbda/konuda bu zayıf hadis dışında başka bir hadis yoksa, bu zayıf hadisle, ahkâm, fedâili amâl, kısas, rekâik vb. konularda zayıf hadisin alınabileceği, onunla amel edilebileceği ifade edilmektedir.⁶³⁴

el-Ensârî'nin zayıf hadis hakkındaki açıklamaları şöyledir. el-Ensârî, diğer hadis bilginleri gibi zayıf hadisle fedâilü'l-a'mâl konusunda amel edildiğini ifade etmiştir.⁶³⁵ el-Ensârî'nin, helal ve haram alışveriş gibi ahkâm konularında zayıf hadisle istidlal yapılamayacağını; bu konularda zayıf hadisle amel edilemeyeceğini; fedâilü'l-a'mâl, terğib ve terhib gibi konularda ise zayıf hadisle amel edileceğini izah etmiştir.⁶³⁶ Yine el-Ensârî, zayıf hadisin, şahit ve mutâba'atla takviye edildiğinde bu zayıflığının giderildiğini ve onunla amel edildiğini belirtmiştir.⁶³⁷ el-Ensârî, azap korkusundan ötürü zayıf hadis için kesinlik ifade eden lafızların kullanılmaması gerektiğini de vurgulamıştır. Yine el-Ensârî, bazı lafızların zayıf hadise delalet ettiğini, bu lafızlar kullanıldığında, hadise açıkça zayıf denilmesine gerek olmadığını, bu lafızların “yuzkeru, ruviye, zukira ve revâ ba'duhum” gibi lafızlar olduğunu zikretmektedir.⁶³⁸

2.6.3.2. Senetteki Kopukluk Sebebiyle Zayıf Sayılan Hadislerle İlgili Görüşleri

Zayıf hadisin kendi içinde kısımları bulunmaktadır. Bunlar iki kısımdır. İlki, senetteki kopukluk sebebiyle, hadisin zayıf sayıldığı kısımdır.⁶³⁹ İkincisi ise râvîdeki kusur sebebiyle hadisin zayıf sayılmasıdır. Burada ilk önce el-Ensârî'nin birinci kısım ile ilgili izahatına yer verilecek, daha sonra ikinci kısım ile ilgili el-Ensârî'nin izahatı açıklanacaktır. Her iki kısımda

⁶³³ İbnu's-Salâh, *Mukaddimetu İbnu's-Salâh*, 41; en-Nevevî, *et-Takrîb ve't-teysîr*, 31; el-Ensârî, *Fethu'l-Bâkî*, 1/95.

⁶³⁴ es-Sem'ûnî, *Tevcihu'n-nazar*, 2/253-258; İtir, *Menhecu'n-nakd*, 291-294; İbnu's-Salâh, *Mukaddimetu İbnu's-Salâh*, 103.

⁶³⁵ el-Ensârî, *el-Ğureru'l-behiyye*, 1/307, 314; el-Ensârî, *Esnâl-metâlib*, 1/45; 329; el-Ensârî, *Fethu'l-'allâm bi şerhi'l-i'lâm*, 170.

⁶³⁶ el-Ensârî, *el-I'lâm ve'l-ihtimâm*, 431-432.

⁶³⁷ el-Ensârî, *el-Ğureru'l-behiyye*, 1/409; el-Ensârî, *Fethu'l-'allâm bi şerhi'l-i'lâm*, 259.

⁶³⁸ el-Ensârî, *Fethu'l-Bâkî*, 1/303.

⁶³⁹ İtir, *Menhecu'n-nakd*, 366.

da görüleceği üzere el-Ensârî'nin izahatlarının, diğer hadis alimlerinin izahatlarına muvafıktır. Diğer hadis ulemasına muhalefet etmemiştir.

2.6.3.2.1. Mürsel Hadis

Mürsel, sözlükte bırakmak manasına gelir. Bu hadisi rivâyet eden kişinin, Hz. Peygamber'e kadar isnadı götürmediği, isnadı bıraktığı anlaşılmaktadır. Terim olarak mürsel hadis, tâbiînün, sahabeyi ıskat ederek, Hz. Peygamber'e hadisi kendisinin nisbet etmesine denilmektedir.⁶⁴⁰ Mürsel hadisin kabul edilip edilmemesiyle ilgili olarak üç görüş zikredilmektedir. Birinci görüşe göre bu hadis çeşidi zayıftır ve bununla ihticac edilmez. İkinci görüşe göre, bu hadis çeşidi hüccet olabilir. Üçüncüsü ise bu hadis çeşidiyle ihticac edilebilmesi için bazı şartların gerçekleşmesi gerektiği görüşüdür.⁶⁴¹ Bazı âlimler, Şâfiî'den, tâbiîlerin mürselinden sadece büyük tâbiîlerin mürselinin kabul edildiği; bunun dışındaki tâbiîlerin mürselinin kabul edildiğine dair bir şey bilmediği bilgisini nakletmişler.⁶⁴²

el-Ensârî'nin, mürsel hadis ile ilgili açıklamaları şöyledir. el-Ensârî, tâbiînün açık veya kinâyeli bir şekilde hadisi Hz. Peygamber'e ref' etmesine mürsel hadis denildiğini bildirmektedir.⁶⁴³ el-Ensârî, bir kişi mümeyyiz olmayan bir yaşta, Hz. Peygamber'in sohbetinde bulunup, daha sonra O'ndan duyduğu hadisi rivâyet ederse bu kişinin mürseliyle ihticac edilemeyeceğine işaret etmiştir.⁶⁴⁴ el-Ensârî, mürsel hadisi açıklamaya devam ederken, tâbiîlerin küçüklerinin rivâyet ettiği hadislerle ilgili olarak, eğer bu mürsel hadis, Zührî (öl. 124/742) gibi tâbiîlerin küçüklerinden rivâyet edildiyse onu destekleyen başka şeyler olsa dahi, yine de hüccet olamayacağını; çünkü bu hadisin çok zayıf olduğunu belirtmiştir. el-Ensârî, tâbiîlerin küçüklerinin, genellikle hadislerini tâbiîlerden rivâyet ettiğini izah etmiştir.⁶⁴⁵

el-Ensârî, mürsel hadisin sahabe vasıtasıyla değil de tâbiîn, veya daha sonraki râvîler vasıtasıyla rivâyet edilen hadis olduğunu ifade etmektedir. Mürsel hadisin hüccet olabilmesiyle ilgili olarak el-Ensârî şunları söylemektedir: Kays İbn Ebî Hazim (öl. 98/717), Ebî Osman en-Nehdî (öl. 95-100/714-717) gibi tâbiîlerin büyüklerinden rivâyet edilip, sürekli adaletli olan râvîlerden rivâyet edilen hadisle takviye edilmediyse ya da sahabelerin sözleri, fiilleri veya âlimlerin çoğunun görüşleriyle desteklenmediyse veya bu hadis başka bir yönden müsned gelmediyse veyahut başka bir mürsel hadis ile takviye edilmediyse vb. şeylerle mürsel hadis

⁶⁴⁰ Ahmet Yücel, *Hadis ıstılahlarının doğuşu ve gelişimi hicri ilk üç asır* (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı yayınları, 2014), 180; el-Kazvînî, *Meşyehatü'l-Kazvînî*, 100; el-Meşâtu'l-Mâlikî, *et-Takrîrâtü's-seniyye şerhu'l-manzûmeti'l-beykûniyye*, 51.

⁶⁴¹ Rızık Hasan Muzaffer, *el-Kavlü'l-fasl fi'l-ameli bi'l-hadisi'l-mursel* (Medinetu'l-Munevvere: el-Câmiatu'l-İslâmiyye, 1984), 31, 40; es-Selâmî, *Şerhu't-tirmizî*, 185-188.

⁶⁴² İbn Kesîr, *el-Bâ'isu'l-hasîs*, 49; el-İrâkî, *Şerhu't-tabsira ve't-tezkira*, 1/209.

⁶⁴³ el-Ensârî, *Fethu'l-Bâkî*, 1/194, 206; el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 9/174; 1/335.

⁶⁴⁴ el-Ensârî, *Fethu'l-Bâkî*, 1/204.

⁶⁴⁵ el-Ensârî, *Ğâyetü'l-vusûl şerhu'l-lübbu'l-usûl*, 105.

desteklenmediği takdirde bu hadisin hüccet olamayacağını beyan etmektedir. Bu minvalde el-Ensârî, mürsel hadisin, tâbiîlerin büyüklerinden rivâyet edildiği vakit, tek başına değil de onu destekleyen şeyle birlikte hüccet olacağını izah etmiştir. Çünkü tâbiîlerin büyükleri genellikle sahabelerden rivâyet etmekte. Bu kişi sakıt olduğunda, büyük bir zanla sahabe olduğu düşünülmektedir. Takviye ile beraber bu şekildeki mürsel hadisin kabûle daha yakın olacağını belirtmektedir.⁶⁴⁶

2.6.3.2.2. Mürselü'l-Hafi

Mürselü'l-hafi bir râvînin, hadisi muasırı olduğu fakat karşılaşmadığı, velakin aralarında vasıtanın olduğu birisinden rivâyet etmesine denir.⁶⁴⁷

el-Ensârî, mürsel hadisi iki kısma ayırmaktadır. İlki, mürsel olduğu açık olan mürseldir. Bu mürsel çeşidi, aynı asırda yaşamadıkları iki râvîden birinin diğerinden hadis rivâyet etmesi olduğunu belirtmektedir. İkincisi ise mürsel olduğu açıkça anlaşılmayan, mürselü'l-hafi olan mürsel hadis çeşididir. Bu da râvîlerin arasında kopukluğun olduğu, aynı asırda yaşadıkları halde karşılaşmadıkları veya karşılaşsalar dahi aralarında hadisle ilgili bir sema'ın olmadığı hadis çeşidi olduğunu beyan etmektedir. el-Ensârî, bazı âlimlerin bu ilimle ilgili olarak eser yazdıklarını; Hatîb el-Bağdâdî'nin, *et-tafsîl li mubhemi'l-merâsîl* eseri ile *temyîzu'l-mezîd fî muttasili'l-esânîd* eserlerinin bu kabilden olduğunu dile getirmektedir. el-Ensârî, mürselü'l-hafiye bu ismin verilmesinin sebebini, başka âlimlerin de dediği gibi, insanlara bu hadisin durumunun zahir olmaması, gizli olmasından ötürü olduğunu izah etmektedir.⁶⁴⁸

2.6.3.2.3. Sahabe Mürseli

Mürselü's-sahabe, yaşı küçük olmasından veya İslâm'a sonradan giren bir sahabenin, Hz. Peygamber'in sohbetinde bulunmadığı bilindiği halde, Hz. Peygamber'e dayandırarak rivâyet ettiği hadise denir.⁶⁴⁹ Sahabe mürseli, kendisi gibi başka bir sahabeden duymuş olmasından ötürü, âlimlerin bu hadis kısmının kabul edildiğine dair ittifak ettikleri hadis çeşididir.⁶⁵⁰

el-Ensârî, sahabe mürseliyle ilgili şunları zikretmektedir. Bir sahabenin senedi, tam zikretmeden Hz. Peygamber'e hadisi ref' etmesi olduğunu belirtmiştir.⁶⁵¹ el-Ensârî, tâbiîlerin

⁶⁴⁶ el-Ensârî, *Ğâyetü'l-vusûl şerhu lübbu'l-usûl*, 105; el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 2/65.

⁶⁴⁷ İbn Hacer, *Nüzhetu'n-nazar*, 221.

⁶⁴⁸ el-Ensârî, *Fethu'l-Bâkî*, 2/182-184; es-Sehâvî, *el-Ğâyetu fî şerhi'l-hidâyeti*, 168.

⁶⁴⁹ Ebû İbrahim İzzuddîn Muhammed b. İsmail b. Salah b. Muhammed el-Hasenî el-kehlânî (1182/1768) el-Emîr es-San'ânî, *İsbâlu'l-matar 'alâ kasbi's-suker*, thk. İbn Salih İbn Kasım Abdulhamit (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2006), 259.

⁶⁵⁰ Abdurrahman b. Yahya b. Ali el-yemânî (1386/1966) el-Ma'lemî, *el-Envâri'l-kâşifeti limâ fî kitâbi edvâi 'alâ's-sünneti mine'z-zeleli ve't-tadlîli ve'l-mucâzefeti* (Beyrut: el-Matbaatu's-Selefiyye ve mektebetuhâ, 1986), 295; İbnu's-Salâh, *Mukaddimetu İbnu's-Salâh*, 56; el-Kazvînî, *Meşyehatü'l-Kazvînî*, 100.

⁶⁵¹ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 3/477; 2/480.

mürseline karşılık sahabe mürselinin, sahih olmasıyla hükmedildiğini de ifade etmektedir. Bunun sebebini ise, sahabelerin rivâyetlerinin çoğunun yine başka sahabelerden olduğunu, sahabe mürselinin hüccet olduğunu; çünkü sahabelerin tümünün adil olduğu şeklinde beyan etmektedir.⁶⁵²

2.6.3.2.4. Munkatı‘ Hadis

Hadisin senedinde bir veya birden fazla râvî sakıt olduğunda buna munkatı‘ hadis denilmektedir.⁶⁵³ el-Ensârî de muhaddislerin çoğunluğuna göre, sahabe dışında bir râvî sakıt olduğunda bu hadise munkatı‘ denildiğini ifade etmektedir.⁶⁵⁴

2.6.3.2.5. Mu‘dal Hadis

el-Ensârî, muhaddislerin çoğunluğuna göre iki ve daha fazla râvînin sakıt olduğu hadise mu‘dal denildiğini belirtmektedir. el-Ensârî başka bir yerde bu hadisi, etbâu’t-tâbiînin Hz. Peygamber’den rivâyet ettiği hadis olarak tanımladığı görülmektedir.⁶⁵⁵

2.6.3.2.6. Müdelles Hadis

Tedlis sözlükte, hile yapmak, göz boyamak, satılan malın ayıbını gizlemek manalarına gelmektedir. Terim olarak, bir râvînin kendisiyle görüşmediği veya görüşüp de hadis almadığı kimseden hadis işittiği zannını uyandıracak şekilde bir lafızla örneğin; “an fulânun” veya “enne fulânen kâle” gibi lafızlarla rivâyet ettiği hadise denilmektedir. el-Ensârî, bunu tedlisu’l-isnad şeklinde de tanımlamaktadır. el-Ensârî, isnat tedlisini aynı zamanda, râvînin rivâyet edatını iskat etmesi ve şeyhinin ismi üzerine ihtisar ettiği hadis çeşidi olduğunu da söylemektedir.⁶⁵⁶

el-Ensârî, hadisi rivâyet eden râvî ile hadisin kendisinden rivâyet edilen râvî aynı zamanlarda yaşadıkları halde aralarında rivâyet alışverişi olmayıp, fakat ondan rivâyet etme hissini/zannını uyandırırorsa, bunun mürselü’l-hafi olduğunu belirtmiştir. Tedliste ise aynı zamanda yaşama şartlarının olmadığını söylemektedir. Ayrıca hadisi rivâyet eden râvînin, kendisinden hadisi almadığı halde bu kişiden hadisi aldığını açık bir şekilde beyan etmesi durumunda, bunun tedlis değil de kizb olduğunu beyan etmiştir.⁶⁵⁷ el-Ensârî, tedlisin kabul edilip edilmemesi hususunda, mürsel hadisin hükmünü kabul edenler olduğu gibi, tedlisi mutlak bir şekilde kabul edenlerin olduğunu da izah etmektedir. el-Ensârî, sikat olandan tedlis

⁶⁵² el-Ensârî, *Ğâyetü’l-vusûl şerhu lübbu’l-usûl*, 105; el-Ensârî, *Tuhfetu’l-Bârî*, 2/480; 4/20.

⁶⁵³ ed-Dehlevî, *Mukaddimetun fî usûli’l-hadis*, 41; el-Meşâtu’l-Mâlikî, *et-Takrîrâtü’s-seniyye şerhu’l-manzûmeti’l-beykûniyye*, 66.

⁶⁵⁴ el-Ensârî, *Ğâyetü’l-vusûl şerhu lübbu’l-usûl*, 105.

⁶⁵⁵ el-Ensârî, *Fethu’l-Bâkî*, 1/196; el-Ensârî, *Ğâyetü’l-vusûl şerhu lübbu’l-usûl*, 105; el-Ensârî, *Tuhfetu’l-Bârî*, 3/424; İbnu’s-Salâh, *Mukaddimetu İbnu’s-Salâh*, 59; en-Nevevî, *et-Takrîb ve’t-teysîr*, 36.

⁶⁵⁶ el-Ensârî, *Fethu’l-Bâkî*, 1/224-225; Ahmet Yücel, *Hadis usûlü* (İstanbul: M.Ü.İFAV yayınları, 2016), 193; el-Ca’berî, *Rusûmu’t-tahdîs*, 74.

⁶⁵⁷ el-Ensârî, *Hâşiyetu Şeyhi’l-İslam Zekerîyyâ el-Ensârî*, 3/154-155; Ebû’l-Munzir Mahmud b. Muhammed b. Mustafa b. Abdullatif el-Minyâvî, *Şerhu’l-mûkaza li’z-Zehebî* (Mısır: el-Mektebetü’ş-şâmile, 2011), 47.

yapıldığında, bu tedlisin kabul edileceği malumatını da nakletmektedir.⁶⁵⁸ el-Ensârî, ‘anane ile tedlis yapan birinin, semi‘tu demiyene kadar rivâyetinin kabul edilmeyeceğini , başka bir rivâyette سمعت tabirini kullandığında bunun rivâyetinin tedlisten çıktığını ifade etmektedir.⁶⁵⁹ el-Ensârî, bir kişinin bir kere dahi tedlisle bilinmesinden sonra, o kişi حدثي veya سمعت diyene kadar rivâyetlerinin kabul olmadığı bilgisini de nakletmektedir.⁶⁶⁰

Tedlisu’ş-şuyûh ile ilgili olarak el-Ensârî, hadisin kendisinden alınan şeyhin, bilinmeyen bir vasıfla, künyeye veya lakapla vasıflandırması veyahut bir kabileye, beldeye ya da sanata nisbet edilerek hadisi ondan rivâyet edilmesi olduğu malumatını vermektedir. Böylece hadisi rivâyet eden râvînin, şeyhinin var olan sorununu, onu dinleyen kişiden gizlediğini beyan etmiştir. el-Ensârî, bu şekilde rivâyette bulunan râvînin rivâyetinin kabul olmadığını nakletmektedir.⁶⁶¹

Tedlisu’t-tesviye ile ilgili olarak el-Ensârî, tedlisin bu kısmına tecvid, yani güzelleştirme denildiğini ifade etmiştir. el-Ensârî, diğer bazı âlimler gibi tedlisu’t-tesviyeyi şöyle tanımlamıştır: Bir râvînin hadisi, birbirini gören iki sika arasında kalan zayıf kişiden rivâyet ederken, bu zayıf kişiyi ortadan kaldırması, hadisi, rivâyet etmesinin muhtemel olan bir lafızla sika olan şeyhinden rivâyet etmesi olduğu ifade edilmiştir. Dolayısıyla zayıf râvînin iskat edilmesiyle birlikte, hadisin rivâyet edildiği tüm râvîlerin sıkaymış gibi bir görünüm kazanması sağlanmıştır. Ayrıca tedlisu’t-tesviyenin, tedlisu’l-isnad ve tedlisu’ş-şuyûha nazaran en kötü kısım olduğu belirtilmiştir.⁶⁶²

2.6.3.2.7. Mu‘allak Hadis

Bazı âlimler mu‘allak hadisi, senedinin başında bir veya birden fazla râvînin aralıksız bir şekilde hazfedildiği, bu zatların yanında senedin tümünün hazfedilmesi de aynı olup bunu mu‘allak hadis olarak tanımlaktadırlar. Bazı âlimler de mu‘allakın, Buhârî’de çok, Müslim’de ise az bulunduğunu ifade etmektedirler.⁶⁶³

el-Ensârî de mu‘allakı şöyle tanımlamaktadır: Senedin başının veya senedin tümünün hazfedilmesine mu‘allak denildiğini belirtmiştir.⁶⁶⁴ el-Ensârî, senet Hz. Peygamber’e kadar

⁶⁵⁸ el-Ensârî, *Fethu’l-Bâkî*, 1/227.

⁶⁵⁹ el-Ensârî, *Tuhfetu’l-Bârî*, 1/212; 516; 606; 2/109; 4/134; 422; 555.

⁶⁶⁰ el-Ensârî, *Fethu’l-Bâkî*, 1/230.

⁶⁶¹ el-Ensârî, *Fethu’l-Bâkî*, 1/229.

⁶⁶² el-Ensârî, *Fethu’l-Bâkî*, 1/231; Tahir b. Salih İbn Ahmed b. Mûhib el-Cezâirî summe’d-Dımaşkî (1919) es-Sem’ûnî, *Tevcihu’n-nazar ilâ usûli’l-eser*, thk. Abdulfettâh Ebû Ğudde (Halep: Mektebetü’l-matbû’atî’l-İslâmiyye, 1995), 2/2/568; Hammâd b. Muhammed el-Ensârî el-Hazrecî (1997) es-Sa’dî, *et-Tedlisu ve’l-mudellisûn* (Medinetu’l-Munevvere: Mecelletü’l-câmiatu’l-İslâmiyye, ts.), 94; es-Selâmî, *Şerhu’ilelu’t-Tirmizî*, 825; el-İrâkî, *Şerhu’t-tabsira ve’t-tezkira*, 1/245; İbn Hacer, *en-Nuket ‘alâ kitâbi İbn Salâh*, 1/158.

⁶⁶³ İbnu’l-Mulakkın, *el-Mukni’ fi’ulûmi’l-hadîs*, 1/72; İbnu’s-Salâh, *mukaddimetu İbnu’s-Salâh*, 24; İbnu’l-Hanbelî, *Kafvu’l-eser*, 66.

⁶⁶⁴ el-Ensârî, *Tuhfetu’l-Bârî*, 1/143; 327.

veya sahabeye kadar hazfedildiğinde, buna merfû‘ mu‘allak veya mevkûf mu‘allak denildiğine işaret etmiştir.⁶⁶⁵ el-Ensârî, eğer mu‘allak hadis ile ilgili senet daha önce zikredilmemişse bunun sebebinin sika olan muhaddislerce belli olduğunu veya başka bir sebepten dolayı bu senedin zikredilmediğini beyan etmiştir. Ayrıca el-Ensârî, hadis sahih olduğunda, Buhârî bu mu‘allakı “kâle” gibi, malum siga üzere kullandığını, hadis zayıf olduğunda ise Buhârî, mu‘allakı “kîle, ruviye” şeklinde mechul siga üzere kullandığını ifade etmektedir.⁶⁶⁶

2.6.3.2.8. Mu‘an‘an Hadis

Aynı dönemde yaşamış iki râvînin karşılaşması mümkün olduğu halde karşılaşmamış ve birinin diğerinden hadisi sema‘ yoluyla hadisi alması mümkün olduğu halde, ‘an yoluyla birinin diğerinden rivâyet ettiği hadise denir.⁶⁶⁷

el-Ensârî, mu‘an‘an hadis ile ilgili olarak şunları söylemektedir. ‘an, ile rivâyet edilen hadis olup, haddese, ahbere veya sema‘ın belirtilmediği hadis çeşidi olduğunu ifade etmektedir.⁶⁶⁸ el-Ensârî, ‘an ile hadisi rivâyet eden ve müdellis olmayan râvî, hadisi aldığı kişiyle karşılaşması sabit olduğunda bunun ‘an‘anesinin âlimlerin ittifakıyla sema‘a hamledildiğini belirtmektedir. İhtilafın ise, hadisi aldığı kişiyle karşılaşması sabit olmayan veya müdellis olan râvîde olduğunu beyan etmektedir.⁶⁶⁹ Görüldüğü üzere el-Ensârî’nin, senetteki kopukluk sebebiyle hadislerin zayıf sayılması konusunda, diğer hadis alimlerinin görüşlerine muvafık davrandığı görülmüştür.

2.6.3.3. Râvideki Kusur Sebebiyle Zayıf Sayılan Hadislerle İlgili Görüşleri

Zayıf hadis kısımlarından ikincisi râvîde bulunan kusurdan dolayı, hadisin zayıf sayıldığı kısımdır.⁶⁷⁰ Bu başlığın altında, senetteki râvîde bulunan ayıp sebebiyle el-Ensârî’nin, hakkında görüş belirttiği hadis mustalahlarına yer verilecektir. el-Ensârî’nin, râvideki kusur sebebiyle zayıf sayılan hadislerin bu kısmıyla ilgili izahatlarına bakıldığında da diğer hadis alimlerinin görüşlerine muhalefet etmediği, onlara muvafık olduğu görülmüştür.

⁶⁶⁵ el-Ensârî, *Fethu’l-Bâkî*, 1/136.

⁶⁶⁶ el-Ensârî, *Tuhfetu’l-Bârî*, 1/98.

⁶⁶⁷ Ebû Amr Takıyyuddîn Osman b. Abdurrahman (643/1246) İbnu’s-Salâh, *Sıyâneti Sahîhi Müslim mine’l-İhlâli ve ‘ğalati ve himâyetihî mine’l-iskâti ve’s-Sakti*, thk. Muvaffık Abdullah Abdulkadir (Beyrut: Dâru’l-arabi’l-İslâmî, 1987), 69; İbn Dakîkî’l-’id, *el-İktirah*, 19; Ebû Abdillâh Muhibbuddîn Muhammed b. ‘Amr b. Muhammed İbn Raşîd el-Fehrî (721/1321) es-Sebû, *es-Sünenü’l-ebyen ve’l-mûridi’l-em’an*, thk. Salah b. Salim el-Mısrâtî (Medinetu’l-Munevvere: Mektebetü’l-ğarbâi’l-eseriyye, 1996), 43.

⁶⁶⁸ el-Ensârî, *Fethu’l-Bâkî*, 1/208.

⁶⁶⁹ el-Ensârî, *Tuhfetu’l-Bârî*, 2/98; 4/546; Bedruddîn el’Aynî, *’Umdetu’l-kârî*, 11/241; Ebû’l-fadl Ahmed b. Ali eş-şafîi el-Askalânî (852/1448) İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî şerhu Sahîhi’l-Buhârî* (Beyrut: Dâru’l-marife, 1959), 4/342.

⁶⁷⁰ İbn Hacer, *Nüzhetu’n-nazar*, 97.

2.6.3.3.1. Lahn, Tashîf ve Tahrîf

Lahn, hadisin okunması esnasında Arapça kaidelerinin dışına çıkıldığı vakit oluşan hatalara denir. Nahiv ve lûgat bilgisinden mahrum olmak, hadis şeyhinden değil de kitap ve sahifelerden hadisi almak, lahnın oluşmasına sebep olan bazı hususlar olarak ifade edilmektedir.⁶⁷¹ Tashîf, hadisteki bir lafzı, başka bir lafız ile değiştirmeye denir.⁶⁷² Burada zikredilen sebeplerden uzak olunduğu vakit lahn ve tashîften uzak olunacağı ifade edilmektedir.⁶⁷³

el-Ensârî'nin, lahn, tashîf ve tahrîf kavramları hakkındaki görüşleri şöyledir. Lahnın, i'raptaki hata olduğunu ifade etmiştir. Tashîfin, harflerin noktalarında yapılan hata olduğunu beyan etmiştir. Örneğin; البزار kelimesindeki ز harfinin, ر harfi şeklinde okunmasının tashîf olduğunu belirtmiştir. Tahrîfin ise, harflerde şekilsel bakımdan yapılan bir hata olduğunu ifade etmiştir. Örneğin; حَجَرَ kelimesinin, حَجْرُ şeklinde okunmasının tahrîf olduğunu vurgulamıştır. el-Ensârî, eş-Şa'bî (öl. 103/722)'den naklettiğine göre, bu tarz hatalardan kurtulma yöntemlerinden birisi nahvin bilinmesine bağlıdır. Yine ondan, yemeğin tuzsuz olamayacağı gibi, ilmin de nahivsiz olamayacağı bilgisini de nakletmiştir.⁶⁷⁴

el-Ensârî, lahn, tashîf ve tahrîf gibi yanlışların yapıldığı hadis çeşitlerinin, rivâyet edilip edilmemesiyle ilgili iki görüş nakletmektedir. İlki, hadisi bu şekilde şeyhinden duyan birisi, hadisi duyduğu gibi, ister doğru olsun ister yanlış olsun rivâyet edebileceği görüşüdür. İkinci görüş ise, bu tarz hadisler kesinlikle rivâyet edilemez. el-Ensârî, bu ikinci görüşle ilgili olarak, talebe, hadisi duyduğu yanlış şekliyle rivâyet ederse Hz. Peygamber'in bu sözü bu şekilde söylemediğini, doğru bir şekilde rivâyet ettiğinde ise, talebenin, hadisi bu şekilde duymadığını, dolayısıyla hiçbir şekilde bu tarz hadislerin rivâyet edilmemesi gerektiği görüşünü nakletmiştir.⁶⁷⁵

2.6.3.3.2. Şâz Hadis

Bazı âlimler, şâz hadisi, sikâ olan râvînin rivâyet ettiği hadiste, hafızası ve zabtı kendinden daha iyi birisine muhalefet ettiği hadis şeklinde tanımlamıştır.⁶⁷⁶

el-Ensârî, şâz hadis ile ilgili olarak şu izahatta bulunmuştur. Güvenilir râvînin, hafızası ve zabtı kendinden daha güvenilir birine muhalif olması şeklinde tanımlamıştır.⁶⁷⁷ el-Ensârî,

⁶⁷¹ es-Sehâvî, *el-Ğâyetu fî şerhi 'l-hidâyeti*, 115; Mahmut et-Tahhân, *Teysîru mustalah*, 213.

⁶⁷² es-Sehâvî, *el-Ğâyetu fî şerhi 'l-hidâyeti*, 115.

⁶⁷³ Celâlu'd-dîn Abdurrahman b. Ebî Bekr (911/1505) es-Suyûtî, *Tedribu 'r-râvî fî-şerhi takrîbi 'n-Nevevî*, thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed el-Faryâbî (Riyâd: Dâru taybe, 2006), 2/541; es-Sehâvî, *Fethu 'l-muğîs bi şerhi elfiyyeti 'l-hadis*, 3/165.

⁶⁷⁴ el-Ensârî, *Fethu 'l-Bâkî*, 2/78-79.

⁶⁷⁵ el-Ensârî, *Fethu 'l-Bâkî*, 2/80.

⁶⁷⁶ ez-Zerkeşî, *en-Nuket 'alâ mukaddimeti İbnu 's-Salah*, 1/101,102; 2/133.

⁶⁷⁷ el-Ensârî, *Fethu 'l-Bâkî*, 1/97.

şâz hadis için yapılan şu tanımı da nakletmektedir. Sikâ olan râvînin, rivâyet ettiği hadiste, yalnız kaldığı hadistir. el-Ensârî, yalnız kalan râvî sika değilse, buna metrûk denildiğini belirtmiştir. el-Ensârî, başka âlimler gibi, şâz hadisin mukabilinde, mahfûz hadis olduğunu da ifade etmiştir.⁶⁷⁸

2.6.3.3.3. Münker Hadis

Münker sözlükte, isim meful olup inkâr edilen, tanınmayan demektir.⁶⁷⁹ Terim olarak münker hadis, zayıf râvînin tabakasında tek kaldığı hadis olarak tanımlamaktadır.⁶⁸⁰ Bazı âlimler münker hadisi, tabakasında tek olan râvînin sika olan diğer râvîlere muhalefet ettiği hadis veya rivâyetinde sika râvînin bulunmadığı hadis olarak tanımlamaktadır.⁶⁸¹

el-Ensârî, münker hadisi, tek bir râvînin rivâyetiyle bilinen, başka bir isnadla bilinmeyen hadis olarak tanımlamaktadır. el-Ensârî, başka âlimler gibi, münker hadisin mukabilinde marûf hadis olduğunu da ifade etmektedir.⁶⁸²

2.6.3.3.4. Muallal Hadis

Bazı âlimler, muallal hadisteki illetin, hadise zarar veren gizli bir sebep olduğunu belirtmektedirler. Bu gizli illetin, zahiren sahih hadisin tüm şartlarını ihtivâ eden senette bulunduğunu ifade etmektedir. Hadis bilginleri bu gizli illeti bilmenin bazı yollarını zikretmektedirler. Şöyle ki; râvînin rivâyetinde teferrüt etmesi, teferrüt ettiğinde onun dışındaki tüm râvîlere muhalefet etmesi. Muallal hadisi tanıyan âlimin ilimde sarraf olduğunu ifade etmektedirler. Yine arif olan birinin hadiste irsal, vakf vs. şeyleri hadisten anladığını belirtmektedirler. Neticede muallal hadisin sahih olmadığına hükmederler. Ya da tereddüt edip tavakkuf edileceğini belirtmektedirler.⁶⁸³

el-Ensârî, muallal hadis ile ilgili şu açıklamalarda bulunmaktadır. Muallal hadiste gizli sebeplerin olduğunu ve bu gizli sebeplerin hadise tesir ettiğini ifade etmektedir.⁶⁸⁴ el-Ensârî, muallal hadis ile ilgili olarak, hadis ilimlerinin en yücresi, en dakîk olanı, en şerefli olduğunu, bu ilmi bilenlerin bu ilimde güçlü, tecrübeli ve bu ilimde geniş bilgisi olan kişiler olacağı

⁶⁷⁸ el-Ensârî, *Fethu'l-Bâkî*, 1/234; 238; Ebû'l-fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed b. Hacer (852/1448) el-Askalânî, *Nuhbeti'l-fiker fi mustalahi ehli'l-eser*, thk. 'Îsâm es-Sebâbitî (el-Kahire: Dâru'l-hadis, 1997), 722; İbn Hacer, *Nüzhetu'n-nazar*, 71.

⁶⁷⁹ Ebû Zer Abdulkadir b. Mustafa b. Abdurrezak (1973-) el-Muhammedî, *eş-Şâzu ve'l-munkeru ve ziyâdetu's-sikati-muvâzeneten beyne'l-mutakaddimîn ve'l-muteehhirîn* (Lübnan/Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye, 2005), 47.

⁶⁸⁰ Şemsuddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz (748/1347) ez-Zehabî, *el-Mûkaza fi 'ilmi mustalahi'l-hadis*, thk. Abdulfettâh Ebû Ğudde (Haleb: Mektebetü'l-'ulûmî'l-İslâmiyye, 1991), 42.

⁶⁸¹ el-Kazvînî, *Meşyehatü'l-Kazvînî*, 113.

⁶⁸² el-Ensârî, *Fethu'l-Bâkî*, 1/238; el-Bekâ'î, *en-Nuketü'l-vefiyye*, 1/36.

⁶⁸³ en-Nevevî, *et-Takrîb ve't-teysîr*, 43,44; el-Ca'berî, *Rusûmu't-tahdîs*, 77; el-Kenânî, *el-Menhelu'r-ravî*, 52; el-Kazvînî, *Meşyehatü'l-Kazvînî*, 112; es-Sem'ûnî, *Tevcihu'n-nazar*, 2/600; el-Minyâvî, *Şerhu'l-mûkaza li'z-Zehabî*, 77; Ebû Ömer Ahmed b. Ömer b. Salim b. Ahmed b. 'Abûd el-Mekkî er-Rahâbî (1420/1999) Bâzmûli's-Selefi, *el-Mukterib fi beyânî'l-muttarib* (Beyrut: Dâru İbn Hazm li't-tibâ'ati ve'n-neşr, 2001), 27.

⁶⁸⁴ el-Ensârî, *Fethu'l-Bâkî*, 1/263.

malumatını İbnu's-Salâh'tan nakletmiştir. İbn Hacer'den, muallel hadisle ilgili olarak şunları nakletmiştir. Zahirinin selametli bir hadis olarak görüldüğü, iyice teftiş edildiğinde hadisi bozan gizli bir illetin bulunduğu hadis çeşidi olduğunu nakletmiştir.⁶⁸⁵

2.6.3.3.5. Müdrec Hadis

Müdrec sözlükte, isim meful olup, أدرج fiilindendir. Manasının bir şeyi bir şeye girdirmek olduğu beyan edilmiştir. Terim olarak, hadisten olmayıp senet veya metne eklenen şeye denilmiştir.⁶⁸⁶ Bazı hadis bilginleri müdreci, hadisi rivâyet eden râvînin bazı sözlerinin hadise girmesi şeklinde tarif etmiştir. Hakikatı bilmeyen kişinin de bu hadisi okuduğunda karıştırdığını ve tüm metnin hadis olduğunu, hepsinin Hz. Peygamber'e ait olduğunu zannettiği belirtilmiştir.⁶⁸⁷

el-Ensârî, müdrecin hem senedde hem de metinde gerçekleştiğini ifade etmektedir. el-Ensârî, müdrecin sebeplerini hadis metninde geçen garip bir kelimeyi şerh etmek veya hadisten bir hüküm çıkarmak olduğunu beyan etmektedir.⁶⁸⁸ el-Ensârî, müdrecin, haberin başında, ortasında ve sonunda geldiğini izah etmektedir. Müdrecin haberin başında gelmesinin az bir durum olduğunu; belirtmektedir. Haberin içinde gelmesinin orta bir durum olduğunu vurgulamaktadır. Müdrecin, haberin sonunda gelmesinin ise çok olan bir durum olduğunu açıklamaktadır.⁶⁸⁹

2.6.3.3.6. Maklûb Hadis

Maklûb sözlükte, kalb kelimesinden türemiş olup bir şeyi başka şekle sokmaya, değiştirmeye denir. Terim olarak, senet veya metinde takdim veya tehir olacak şekilde bir lafzın yerini başka bir lafzın yeriyle kasten veya sehven değiştirmeye denir. Kasten yapılması tasvip edilemiştir.⁶⁹⁰

el-Ensârî, maklûb hadis ile ilgili şu izahatı yapmaktadır. Maklûb kelimesinin ism-i meful olduğunu, kalb kökünden geldiğini beyan etmektedir. Maklûbun, bir şeyin bir yönden başka bir yöne çevirmek olduğunu belirtmektedir. Maklûb hadisin, zayıf hadis kısmından

⁶⁸⁵ el-Ensârî, *Fethu'l-Bâkî*, 1/261, 263.

⁶⁸⁶ Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit b. Ahmed b. Mehdî el-Hatîb (463/1071) el-Bağdâdî, *el-Faslu li'l-vasli'l-müdrec*, thk. Muhammed b. Matar ez-Zehrânî (Medinetu'l-Munevver: Dâru'l-hicretî, 1997), 22; Mâhir Yasin Fahlu'l-Heytî, *Eseru İlelu'l-hadîs fî ihtilâfî'l-fukehâ*, thk. Cemîl Hâşim (Dâru 'Ammâr: Ummân, 2000), 294.

⁶⁸⁷ İbnu's-Salâh, *Mukaddimetu İbnu's-Salâh*, 95; Muhammed b. İsmail (1182/1768) el-Emîr es-San'ânî, *Tevdîhu'l-efkâr şerhu tenkîhu'l-enzâr*, thk. Ebû Zeyd Muhammed muhibbuddîn (Riyâd: Mektebetu'r-ruşd nâşîrûn, 2011), 2/39.

⁶⁸⁸ el-Ensârî, *Fethu'l-Bâkî*, 1/275-276; 283.

⁶⁸⁹ el-Ensârî, *Fethu'l-Bâkî*, 1/278.

⁶⁹⁰ Ebû'l-Kasım Mahmud b. Ömer b. Ahmed el-Havarizmî Cârullah (538/1144) ez-Zemahşerî, *Esâsu'l-belâga*, thk. 'Uyûnu's-Sûd Muhammed Basil (Beyrut/Lübnan: Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye, 1998), 2/94,95; ez-Zehbî, *el-Mûkaza*, 60; el-Meşâtû'l-Mâlikî, *et-Takrîrâtû's-seniyye şerhu'l-manzûmeti'l-beykûniyye*, 79-82; Mahmut et-Tahhân, *Teysîru mustalah*, 134-137; İtir, *Menhecu'n-nakd*, 435.

olduğunu da ifade etmiştir.⁶⁹¹ el-Ensârî, maktûbun hem senette hem de metinde gerçekleştiğini vurgulamıştır. Seneddeki maktûbun, râvînin hafızasının imtihan edilmesiyle veya kendisine yapılan telkinleri kabul edip etmediğini tespit etmeyle ilgili olduğunu vurgulamaktadır. el-Ensârî de imtihan haricinde keyfî olarak hadisi maktûb yapmanın haram olduğu bilgisini paylaşmaktadır.⁶⁹² el-Ensârî, bazı hadis bilginleri gibi, metindeki maktûbun, seneddeki maktûba göre az gerçekleştiğini ifade etmektedir. Kendisi metindeki maktûbun, sözcüklerin yerlerinin değiştirilmesi olarak ifade etmektedir.⁶⁹³ el-Ensârî'nin ravideki kusur sebebiyle hadislerin zayıf sayılmasıyla ilgili açıklamalarının, diğer hadis bilginleri gibidir. Onlara muhalefet etmemiştir.

2.6.4. Mevzû Hadis İle İlgili Açıklamaları

Kabul ve red bakımından, kısımlara ayrılan diğer hadis çeşidi mevzû hadistir. Mevzû hadisler, reddedilen hadis kısmındandır. Mevzû hadisler, normal şartlarda Hz. Peygamber'in sözleri olmayıp, O'nun adına uydurulmuştur. Fakat her ne kadar böyle olsa dahi Hz. Peygamber'e nisbet edildikleri için hadis ismini almışlardır. Hz. Peygamber hayatta iken uydurma hadislerle meyil olmamış, buna cesaret edilmemiştir. Uydurulan hadisler Hz. Peygamber'in döneminden sonra başladığı ve O'nun zamanından uzaklaştıkça çoğaldığı bilinmektedir. Uydurma hadislerin birçok uydurma amaçları bulunmaktadır. Mevzû hadis ile ilgili el-Ensârî'nin izahatı şu şekildedir.

2.6.4.1. Mevzû Hadisi Tanımlaması

Bu hadis çeşidi, gerçekte hadis olmadığı halde birtakım yalancılar tarafından hadis adı altında uydurulmuş ve rivâyet edilmiş sözler olarak tanımlanmıştır.⁶⁹⁴ el-Ensârî de mevzû hadisi, bâtlı ifade edip Hz. Peygamber'den geldiği bildirilen ve tevil edilemeyen her türlü söze mevzû yani mekzûb denildiğini ifade etmiştir. Bu hadis çeşidine neden mevzû denildiğinin sebebini ise, Hz. Peygamber'in ismet vasfına sahip olduğunu, mevzû sözünün ise Hz. Peygamber'i yalanlamadan ibaret olduğu için, buna mevzû yani mekzûb denildiğini belirtmiştir.⁶⁹⁵ el-Ensârî, derecesi düşük olması ve hiçbir zaman başka bir rivâyetle desteklenmediği için bu hadise mevzû denildiğini de belirtmektedir. Yine hadis olmadığı halde mevzû olan sözlerin hadis çeşitlerinin içine katılmasının sebebini, bu sözü koyan kişinin buna

⁶⁹¹ el-Ensârî, *Fethu'l-Bâkî*, 1/297.

⁶⁹² el-Ensârî, *Fethu'l-Bâkî*, 1/299,300.

⁶⁹³ el-Ensârî, *Fethu'l-Bâkî*, 1/301; İbnu'l-Hanbelî, *Kaḫḫu'l-eser*, 76; el-Münâvî, *el-Yevâkîḫ ve'd-durer fî şerhi nuḫbet*, 2/86,87.

⁶⁹⁴ İbnu's-Salâh, *Mukaddimetu İbnu's-Salâh*, 98; el-Kazvîni, *Meşyehatü'l-Kazvîni*, 113; Mustafa Karataş, *Hadis rivayet tarihi* (İstanbul: Ensâr neşriyat, 2017), 131.

⁶⁹⁵ el-Ensârî, *Ġâyetü'l-vusûl şerhu lûbbu'l-usûl*, 95.

hadis demesi ve tanınıp kabul edilmemesi için bu uydurulan sözlere hadis denildiğini de ifade etmektedir.⁶⁹⁶

el-Ensârî, tâbiîn olan Rabi‘ b. Huseym (öl. 65/685)’den, hadis olan sözde, gündüzün aydınlığı gibi bir ışık olduğu ve bunun tanındığı, hadis olmayan sözde de gece karanlığı gibi bir karanlık olduğu ve bunun kabul edilmediği sözünü nakletmektedir. İbnu’l-cevzî (öl. 597/1208)’den, İnkâr edilen hadisten, ilim talebesinin cildinin titrediği, kalbinin o hadisten nefret ettiği bilgisini nakletmektedir. İbn Dakîki’l-‘İd (öl. 702/1302)’den ise, muhaddis olan kişi de Hz. Peygamber’in sözlerine yönelik o kadar çok alışıklık, tecrübe, ustalaşma içsel bir duygu var ki bir sözün Hz. Peygamber’e ait olup olmadığının bilindiği malumatını nakletmiştir.⁶⁹⁷

2.6.4.2. Hadislerin Uydurulma Sebeplerini Zikretmesi

Kaynaklarda hadislerin uydurulmasının birçok sebebi geçmektedir. el-Ensârî’nin, mevzû hadislerin uydurulmasıyla ilgili ifade ettiği bazı sebepler şu şekildedir. râvînin rivâyet edeceği hadisi unutup, kendi rivâyeti zannettiği başka bir şeyi rivâyet etmesi, dinin hafife alınması, insanların dinden soğutulup dalalete götürülmek istenmeleri, yanlışlıkla rivâyet edilecek hadisin dışında başka bir şeyin rivâyet edilmesi, taassuptan ötürü mezheple ilgili bir hükmün desteklenmesi, halifeye veya ümeraya yakınlık gösterilmesi için, yaptıklarının doğru olduğunun gösterilmesi, birilerinin kötülenmek istenmesi, verilen fetvaların desteklenmesi, ibadatlara teşvik edilmesi, kötülüklerden sakındırma düşüncesi vb. diğer sebeplerden dolayı, el-Ensârî ve diğer bazı hadis uleması, hadislerin uydurulduğunu zikretmişler.⁶⁹⁸ Görüldüğü üzere kabul ve red açısından hadis usulleriyle ilgili el-Ensârî’nin görüşlerinin, diğer hadis ulemasının görüşleriyle örtüşmektedir.

2.7. Hadis İlimleri İle İlgili Açıklamaları

Hadis ilimlerinin kısımları vardır. Hadis bilginleri bu ilimlere ehemmiyet vermişler. el-Ensârî de bunlarla ilgili açıklamalarda bulunmuştur. Onun bu ilimlerle ilgili izahatları diğer hadis bilginlerinin izahatlarıyla örtüşmektedir. Şöyle ki;

⁶⁹⁶ el-Ensârî, *Fethu’l-Bâkî*, 1/284-285.

⁶⁹⁷ el-Ensârî, *Fethu’l-Bâkî*, 1/295-296.

⁶⁹⁸ el-Kazvîni, *Meşyehatü’l-Kazvîni*, 114; el-Ensârî, *Ğâyetü’l-vusûl şerhu lübbu’l-usûl*, 95; el-Ensârî, *Fethu’l-Bâkî*, 1/286-287.

2.7.1. Rivâyetü'l-Hadis İlmi

Rivâyetü'l-hadis ilmi, senet ile birlikte Hz. Peygamber'in sözlerine, fiillerine, takrirlerine denir. Ayrıca bunların rivâyet edilmesine, zabt edilmesine ve tahrîr edilmesine denilmektedir.⁶⁹⁹

el-Ensârî de rivâyetü'l-hadis ilminin, Hz. Peygamber'e, sahabelere veya tâbiîne izafe edilen söz, fiil, takrir ve sıfatlara denildiğini beyan etmiştir.⁷⁰⁰

2.7.2. Dirâyetü'l-hadis İlmi

Dirâyetü'l-hadis, adalet ve zabt ile senedin ittisali ve inkıtaı bakımından hadislerin Hz. Peygamber'e ittisalinden söz eden ilimdir. Bu ilme 'ilmu mustalahi'l-hadis veya 'ilmu mustalahi'l-eser de denilir.⁷⁰¹

el-Ensârî ise, dirâyetü'l-hadis ilmini, kabul ve red bakımından râvî ve mervînin halini bilmek şeklinde tanımlamıştır.⁷⁰²

2.7.3. Tedvînu'l-Hadis İlmi

Hadislerin yazılması Hz. Peygamber zamanında başlamıştır. Nitekim bazı sahabelerin hadisleri yazdıkları kendi nüshalarının olduğu bilinmektedir. Buna karşın hadislerin yazılmasıyla ilgili olarak selef uleması ihtilaf etmiştir. Hz. Ömer (öl. 13/634), İbn Mesud (öl. 33/653) ve Ebî Said el-Hudrî (öl. 74/694) gibi zatlar hadislerin kitâbetini uygun görmemiş; Hz. Ali (öl. 41/661), Oğlu Hz. Hasan (öl. 50/670) ve Abdullah b. Ömer binu'l-As (öl. 74/694) gibi zatlar ise bunu uygun görmüşlerdir. Etbâut'-tâbiîn döneminde ise hadislerin yazılmasının caiz olduğu konusunda ittifak edilmiştir.⁷⁰³ Resmî olarak hadislerin yazılmasının başlangıcı, H. yüzüncü yılın başında Ömer b. Abdulaziz (öl. 101/720)'in hilafeti zamanında başlamıştır. Suyûtî (öl. 911/1505)'nin, İbn Hacer el-Askalânî (öl. 852/1448)'den naklettiğine göre, Ömer b. Abdulaziz'in emriyle hadisleri yazan ilk kişi, İbn Şihâb ez-Zührî (öl. 124/742)'dir. Yine Suyûtî, İbn Salah (643/1246)'tan Eğer ilk dönemde hadisler yazılınsaydı, hadisler kaybolurdu, malumatını da nakletmiştir. Ayrıca Suyûtî, hadislerin yazılmasının caiz olmadığına dair, delil olarak gösterilen hadisi zikretmiştir. Bu hadis şöyledir: "Benden Kur'an haricinde hiçbir şey

⁶⁹⁹ Zeynüdîn Abdurrahman b. Ahmed b. Receb Binu'l-Hasan el-Bağdâdî summe'd-Dimaşkî el-Hanbelî (795/1393) es-Selâmî, *Şerhu 'ilelu't-Tirmizî*, thk. Abdurrahim Said Himam (Ürdün: Mektebetü'l-menâr, 1987), 274; el-Münâvî, *el-Yevâkîf ve'd-durer fî şerhi nuhbet*, 1/230; Ebû Şuhbe, *el-Vesût fî 'ulûm*, 23.

⁷⁰⁰ el-Ensârî, *Fethu'l-Bâkî*, 1/91.

⁷⁰¹ el-Münâvî, *el-Yevâkîf ve'd-durer fî şerhi nuhbet*, 230; Ebû Şuhbe, *el-Vesût fî 'ulûm*, 23; Muhammed İbn Ali b. Adem b. Musa el-Esyûbî el-Velî, *Şerhu elfıyyeti's-Suyûtî fî'l-hadîs el-müsemmâ is 'âfzevî'l-vatar bi şerhi nazmi'd-dürer fî 'ilmi'l-eser* (Medinetu'l-Munevvere: Mektebetü'l-ğarbâi'l-eseriyye, 1993), 1/10.

⁷⁰² el-Ensârî, *Fethu'l-Bâkî*, 1/92; Muhammed b. Salih b. Muhammed (1421/2000) el-Iseymîn, *Şerhu'l-manzûmeti'l-beykûniyyeti fî mustalahi'l-hadis*, thk. İbn Nâsır b. İbrahim es-Süleyman fehd (Suudi Arabistan-Riyâd: Dâru's-süreyyâ li'n-neşr, 2003), 12.

⁷⁰³ el-Kenânî, *el-Menhelu'r-ravî*, 92.

yazmayınız. Kur'an'dan başka benden bir şey yazmış olan varsa hemen imhâ etsin.”⁷⁰⁴ Hadislerin yazılmasının caiz olduğuna dair, delil olarak gösterilen hadisi de zikretmiştir. Bu hadis de şöyledir: “Bunları Ebî Şâh için yazınız.”⁷⁰⁵ Suyûtî hadislerin yazılmasının caiz olup olmadığıyla ilgili her iki hadisi de zikretmiştir.⁷⁰⁶

H. üçüncü asır bitmeden neredeyse Hz. peygamber'in tüm hadislerinin sahih, sünen, mesânîd vb. eserlerde yazılmıştır.⁷⁰⁷

el-Ensârî de kitâbetü'l-hadisle ilgili görüşlere değinmiş, bu konuyu görmezden gelmemiştir. O, İbn Mesud (öl. 33/653), Ebî Said el-Hudrî (öl. 74/694), eş-Şa'bî (öl. 103/722) ve en-Naha'î (öl. 96/715) gibi zatların, hadislerin yazılmasının mekruh olduğu görüşünü savunduklarını belirtmiştir. Onların delillerinin, “Benden Kur'an haricinde hiçbir şey yazmayınız. Kur'an'dan başka benden bir şey yazmış olan varsa hemen imhâ etsin.”⁷⁰⁸ ve “Ebî Said'den rivâyet edildiğine göre, kendisi Hz. Peygamber'den hadisi yazmak için izin istemiş, Hz. Peygamber ona izin vermemiştir.”⁷⁰⁹ hadisleri olduğunu beyan etmiştir. Hadislerin yazılmasının engellenmesindeki temel espirinin Kur'ân-ı Kerim'le karıştırılmasının önlenmesi olduğunu belirtmektedir.⁷¹⁰

el-Ensârî, Abdullah b. Ömer (öl. 74/694), Hz. Ali (öl. 41/661) ve oğlu Hz. Hasan (öl. 50/670), Katade (öl. 117/735) ile Ömer b. Abdulaziz (öl. 101/720) gibi zatların da hadislerin yazılmasını caiz gördüklerini beyan etmektedir. Hadislerin yazılmasını caiz görenlerin delillerinin ise “ilmi yazmakla kaydedin”⁷¹¹ hadisi olduğunu vurgulamaktadır. el-Ensârî, kitâbetü'l-hadisle ilgili her iki görüşe değindikten sonra her iki görüşü cem etmiştir. Şöyle ki; hadislerin yazılmasının yasaklanmasının mukaddem olup mensuh olduğunu belirtmiş; hadislerin yazılmasının caiz olmasının ise sonradan olup nasih olduğunu izah etmiştir. el-

⁷⁰⁴ Ebû'l-Hasan el-Kuşeyrî en-Neysâbü'rî (261/875) Müslim b. Haccâc, *el-Musnedu's-Sahîhu'l-Muhtasar bi nakli'l-'adli 'ani'l-'adli ilâ Rasûlillâhi sallallahu aleyhi ve sellem*, thk. Muhammed Fuad Abdulkaki (Beyrut: Dâru İhyâi't-turâsi'l-Arabî, ts.), et-Tesebbutu fi'l-hadis ve hukmu kitâbeti'l-ilim, 3004.

⁷⁰⁵ el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, Keyfe tu'rafu luktatu ehli Mekke, 2434; Müslim, *el-Musnedu's-Sahîhu'l-Muhtasar*, Tahrîmi Mekke ve saydihâ ve helâhâ ve şecerihâ ve luktatihâ illâ li munşidin 'ale'd-devâm, 1355.

⁷⁰⁶ es-Suyûtî, *Tedribu'r-râvî fi-şerhi takrîb*, 1/94, 493.

⁷⁰⁷ Ebû Şuhbe, *el-Vesît fi 'ulûm*, 27.

⁷⁰⁸ Müslim, *el-Musnedu's-Sahîhu'l-muhtasar*, et-tesebbutu fi'l-hadis ve hukmu kitâbeti'l-ilim, 3004.

⁷⁰⁹ Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ b. Sevrâ b. ed-Dahhâk (279/893) et-Tirmizî, *Sünenü't-tirmizî*, thk. Muhammed Fuad Abdulkaki (Mısır: Şirketu Mektebetu ve Matbaatu Mustafa el-Bâbî el-Hâlebî, 1975), ilim, 2665; Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit b. Ahmed b. Mehdî (463/1071) el-Hatîbu'l-Bağdâdî, *Takyîdu'l'ilim li'l-Hatîbi'l-Bağdâdî* (Beyrut: İhyâu's-Sünneti'nebeviyye, 1949), Zikri'r-rivâyeti an rasûlillâhi, 32.

⁷¹⁰ el-Ensârî, *Fethu'l-Bâkî*, 2/30-32; el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 1/353-354.

⁷¹¹ Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed b. Eyub b. Mafîr el-Lahmî eş-Şâmî (360/971) et-Tâberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, thk. İbn Abdulmecdi's-Selefi Hamdî (Kahire: Mektebetu İbn Teymiyye, 1994), Sıfetu Enes b. Mâlik ve hey'etuhu, 700; Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman binu'l-Fadl b. Behrâm b. Abdussamed et-Temîmî es-Semerkindî (255/920) ed-Dârimî, *Musned ed-dârimî el-ma'ruf bi-sünen ed-dârimî*, thk. Esedu'd-Dârânî Hüseyin Selîm (el-Memleketu'l-Arabiyyetu's-Su'udiyye: Dâru'l-muğni li'n-neşr ve't-tevzi', 2000), İlim, 536; el-Hatîbu'l-Bağdâdî, *Takyîdu'l'ilim*, 62.

Ensârî, Ömer b. Abdulaziz'in emriyle, hadisi ilk yazan zatın, İbn Şihab ez-Zührî (öl. 124/742) olduğunu, daha sonra tedvîn ve tasnîfin çoğaldığı bilgisini paylaşmaktadır.⁷¹² Tedvînu'l-hadis konusunda da el-Ensârî, diğer hadis alimleriyle aynı görüşü paylaşmıştır.

2.7.4. Cerh ve Ta'dil İlmi

Ta'dil sözlükte, tesviye etmek, doğrultmak, bir şeyi başka bir şeyle ölçmek gibi anlamlara gelir. Cerh ise sözlükte, bedene silah veya başka yaralayıcı bir şeyle tesir etmek, yaralamak veya kesmek demektir.⁷¹³ Terim olarak ta'dil ilmi, râvînin durumundan, emanetinden, güvenilirliğinden, zabtından kısacası râvîde sabit olan olumlu vasıftan veya râvînin reddedilmesine sebep olan olumsuz vasfın nefy edilmesinden söz eden ilimdir. Terim olarak cerh ilmi ise, tadil ilminin tersi olan şeylerden, örneğin râvînin, yalancılığından, gafletinden, unutmamasından kısacası sabit olan olumsuz vasıftan dolayı râvînin rivâyetinin reddini vacib kılan veya râvînin rivâyetinin kabulünü nefyeden ilimdir.⁷¹⁴

el-Ensârî, cerh ve tadil ile ilgili bazı açıklamalarda bulunmuştur. Şöyle ki; cerh ve tadil tearuz ettikleri zaman, cerh edenlerin sayısı ta'dil edenlerin sayısına göre daha fazla ise veya eşit ise cerhin, ta'dile tercih edildiğini bildirmektedir. Sahih olan görüşe göre, cerh edenlerin sayısı ta'dil edenlerin sayısından daha az bile olsa, yine de cerhin, ta'dile tercih edildiğini ifade etmektedir.⁷¹⁵ el-Ensârî, İbn Hacer'den naklettiğine göre, ta'dilin en üst düzeydeki mertebesi أَفْعَالٌ “efala” sıgasıdır. “evsaku'n-nâs, esbetü'n-nâs, ileyhi'l-müntehâ fi't-tesebbüt” gibi lafızlar, ta'dil bakımından en üst düzeydeki râvîyi ifade etmek için kullanılan bazı lafızlar olduğunu beyan etmektedir.⁷¹⁶

el-Ensârî, cerh ve ta'dilin kabul edilmesi konusunda birkaç görüş zikretmiştir. İlki, ta'dilin kabul edilmesinde sebebinin zikredilmesi gerektiğini, cerhin kabul edilmesinde ise sebebinin zikredilmesinin gerekmediğini bildirmesidir. İkincisi, cerh ve ta'dilin kabul edilmesi için her ikisinin de sebebinin zikredilmesi gerektiği görüşüdür. Çünkü bazen râvî için zikredilen ta'dil sebebi, onun adil olmasının kabulüne yeterli olmadığı gibi; bazen râvî için zikredilen cerh sebebi de cerh edilmesine yeterli olmadığını, bundan ötürü cerh ve ta'dilin kabul edilmesi için her ikisinde de sebebinin zikredilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Üçüncüsü ise hem cerh hem

⁷¹² el-Ensârî, *Fethu'l-Bâkî*, 2/30-32; el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 1/353-354.

⁷¹³ Hâtim b. 'Ârif b. Nâsır eş-Şerîfu'l-Avnî (1965-) el'Avnî, *Hülâsatü't-ta'sil li 'ilmi'l-cerhi ve't-ta'dil* (Mekke: Dâru 'ilmi'l-fevâid, 1421), 6; Ebû Şuhbe, *el-Vesît fi 'ulûm*, 385.

⁷¹⁴ Muhammed b. Salih b. Muhammed (1421/2000) el-Iseymîn, *Mustalahu'l-hadîs* (Kahire: Mektebetü'l-'ilim, 1994), 25-27; es-Sibâ'î, *es-Sünnetü ve mekânetuhâ*, 129,130.

⁷¹⁵ el-Ensârî, *Ğâyetü'l-vusûl şerhu lübbu'l-usûl*, 103.

⁷¹⁶ el-Ensârî, *Fethu'l-Bâkî*, 1/344.

de ta'dilin kabul edilmesi için her ikisinde de sebebinin zikredilmesinin gerekmediği görüşüdür.⁷¹⁷

el-Ensârî de cerh edenler, ta'dil edenlerden sayı olarak daha az bile olsa, yine de cerh edenlerin görüşünün kabul edildiğini, çünkü cerh eden kişide, ta'dil eden kişiden daha fazla malumat olduğunu ifade etmektedir. Şâyet cerh edilme sebebi zikredilmediyse veya ta'dil eden kişi, râvînin cerh edilme sebebini bildiğini; fakat bundan tevbe ettiğini ifade etse o zaman ta'dilin mukaddem olduğunu belirtmektedir. Bazı âlimlerin de belirttiği gibi, el-Ensârî de şâyet Hz. Peygamber hakkında bilerek yalan söylediyse, tevbe etse dahi bu kişinin tevbesinin kabul edilmeyeceğini dolayısıyla bu râvînin ta'dil edilmeyeceğini ifade etmektedir. Eğer Hz. Peygamber hakkında hata yoluyla yalan söylerse veya insanlara yalan söyleyen birisiyse, bu kişi tevbe ettiğinde bunun da tevbesinin kabul edileceğini ifade etmektedir.⁷¹⁸

el-Ensârî, Nevevî'den, hadiste yalan söyleyen kişiyle ilgili olarak şunları nakletmektedir. Tercih edilen görüşe göre kâfir olan kişiden, Müslüman olduktan sonra kendisinin rivâyet ettiği hadislerin kabul edildiğini, dolayısıyla Müslüman olup yalanından tevbe edenin rivâyetinin de kabul edileceğini belirtmiştir. Yine bu tarz kişilerin şهادetlerinin kabul edildiğini, rivâyet ile şهادet arasında fark olmadığı için rivâyetlerinin de kabul edildiği bilgisini nakletmektedir.⁷¹⁹ el-Ensârî, İbn Hacer'den şunları nakletmektedir. Eğer bir râvî ta'dilden hâli değilse, bu râvî cerh edildiğinde bunun cerhinin kabul edilebilmesi için, cerhinin sebebinin izah edilmesi gerektiğini bildirmiştir. Eğer bir râvî ta'dilden hâli ise bunun hakkında zikredilen cerh şâyet ârif bir kişiden geldiyse, o zaman bunun cerh sebebinin zikredilmesine ihtiyaç olmaksızın cerhinin kabul edildiğini, çünkü böyle bir râvînin mechul düzeyinde olduğunu, mechul olan bir râvîyi ihmal etmek yerine cerh eden kişinin görüşünü kabul etmenin daha evla olduğu görüşlerini nakletmiştir.⁷²⁰ el-Ensârî, Hatîb el-Bağdâdî (öl. 463/1002)'den, râvîyi ta'dil edenler çok olsa dahi, yine de cerh edenlerin görüşünün kabul edileceğini, çünkü cerh edenler, ta'dil edenlerden daha fazla bilgiye vakıf olduklarını, şâyet râvîyi ta'dil edenler râvîdeki cerhi nefy etseler dahi, bu nefyin kabul edilmeyeceğini, çünkü bu nefyin gerçek olan bir şeyin kuru kuruya delilsiz bir biçimde nefyedilmesinden başka bir şey olmadığı bilgisini nakletmiştir.⁷²¹

⁷¹⁷ el-Ensârî, *Fethu'l-Bâkî*, 1/313-314.

⁷¹⁸ el-Ensârî, *Fethu'l-Bâkî*, 1/318, 330; İbnu's-Salâh, *Mukaddimetu İbnu's-Salâh*, 116; en-Nevevî, *et-Takrîb ve't-teysîr*, 51; Ebû'l-fidâî İsmail b. Ömer b. Kesîr el-Kuraşî el-Basrî (774/1373) ed-Dımaşkî, *İhtisâr 'ulûmi'l-hadîs*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Beyrut/Lübnan: Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye, ts.), 101.

⁷¹⁹ el-Ensârî, *Fethu'l-Bâkî*, 1/332.

⁷²⁰ el-Ensârî, *Fethu'l-Bâkî*, 1/318.

⁷²¹ el-Ensârî, *Fethu'l-Bâkî*, 1/319.

2.7.5. Garibu'l-Hadis İlmî

Bazı âlimler, garibu'l-hadisi, hadis âlimlerinin az kullanmalarından ötürü, zihinden uzak ve kapalı olan, hadis metinlerinde bulunan lafızlar olarak tanımlamışlar. Ayrıca bu ilmin çok önemli olduğunu; ulemanın, hasseten hadis âlimlerinin bu ilmi bilmemelerinin büyük bir ayıp olduğunu; fakat bu ilmi bilmenin de çok kolay olmadığını, çok dikkat gerektiren bir ilim olduğunu ifade etmişler.⁷²²

el-Ensârî, garibu'l-hadis ile ilgili şu açıklamalarda bulunmuştur. Hadiste herkesin bilmediği, farklı anlamları olan ve mana ile rivâyet edildiği vakit kendisine çokça ihtiyaç duyulan lafızlara garibu'l-hadis denildiğini belirtmiştir.⁷²³ el-Ensârî, hadisteki garib lafızları tanımanın çok faydalı olduğunu, İslâm bilginlerinin bu konuya çok değer verdiğini, bu konu hakkında gelişigüzel konuşmadıklarını izah etmektedir. Bu konuyu desteklemek için el-Ensârî'nin, Ahmed b. Hanbel'e hadisteki garib kelimelerin sorulduğunu, onun da bu soruyu soranları, garibu'l-hadis ehline sormaları için yönlendirdiğini, Hz. Peygamber'in sözleri hakkında kendisinin zan ile konuşmayı kesinlikle hoş karşılamadığı malumatını naklettiği görülmektedir.⁷²⁴

2.7.6. Nasih ve Mensuh İlmî

Nesh sözlükte kaldırmak ve yönlendirmek anlamlarına gelmektedir. Terim olarak, şâri' tarafından sonradan gelen hüküm ile önceki hükmü kaldırmasına nesh denir.⁷²⁵ Bazı âlimler, neshin üç şekilde bilindiğini ifade etmektedir. Bunlardan ilki, hadisin kendisinde neshin olduğunun belirtilmesi. İkincisi, sahabenin kendisi hadiste neshin olduğunu belirtmesi. Üçüncüsü ise neshin varlığının tarih ile bilinmesidir.⁷²⁶

el-Ensârî de neshin sözlükte kaldırmak ve yönlendirmek manalarına geldiğini belirtmiştir. el-Ensârî'nin, Ahmed b. Hanbel'den, neshin önemiyle ilgili olarak, Şâfi'yle oturmadan önce mücmel olanı müfesser olandan, nasih olanı mensuh olandan ayıramadıkları bilgisini nakletmektedir.⁷²⁷ el-Ensârî, bir yerde neshin gerçekleşebilmesi için bunun şartının rivâyetler arasında teâruzun olması gerektiğini ifade etmektedir. Eğer bir yerde teâruz yoksa burada neshin de olmayacağını ifade etmektedir.⁷²⁸

⁷²² İbnu's-Salâh, *Mukaddimetu İbnu's-Salâh*, 272; en-Nevevî, *et-Takrîb ve't-teysîr*, 87; es-Suyûtî, *Tedribu'r-râvî fi-şerhi takrîb*, 2/637; İbrahim, *eş-Şezâ'l-feyyâh*, 2/451.

⁷²³ el-Ensârî, *Fethu'l-Bâkî*, 2/161.

⁷²⁴ el-Ensârî, *Fethu'l-Bâkî*, 2/163.

⁷²⁵ İbnu's-Salâh, *Mukaddimetu İbnu's-Salâh*, 277; İbrahim, *eş-Şezâ'l-feyyâh*, 2/461; es-Sehâvî, *Fethu'l-muğîs bi şerhi elfiyeti'l-hadis*, 4/47,48.

⁷²⁶ İbn Hacer, *Nüzhetu'n-nazar*, 95,96; Alî el-Kârî, *Şerhu nuhbeti'l-fiker*, 378-380.

⁷²⁷ el-Ensârî, *Fethu'l-Bâkî*, 1/170-172.

⁷²⁸ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 9/436.

2.7.7. Muhtelefu'l-Hadis İlmi

Bazı âlimler, bu ilimle ilgilenenlerin, hadis ve fıkıhı iyi bilmeleri ve dakîk olan şeylerde derin bilgilerinin olması gerektiğini ifade etmektedirler.⁷²⁹ Bazı âlimler de muhtelefu'l-hadisi, zahiri olarak iki hadisin zıt olduğunu, aralarının bulunduğu veya birinin diğerine tercih edildiği hadis şeklinde tanımlamışlar.⁷³⁰

el-Ensârî, ihtilâfu'l-hadis konusunun hadis ilimleri arasında en mühim olanlardan birisi olduğunu belirtmektedir. Bu ilimden birçok âlimin söz ettiğini, birçok âlimin bu ilimle ilgili izahatta bulunduğunu beyan etmektedir. Bu ilimden ilk söz eden zatın, Şâfiî olduğunu beyan etmektedir. Onun ihtilâfu'l-hadis konusuna kendi eserleri olan *İhtilâfu'l-hadis* ve *el-Ümm* eserlerinde değindiğini açıklamaktadır. Daha sonra Ebû Muhammed b. Kuteybe (öl.-) ve Muhammed b. Cerîr et-Taberî (öl. 310/923)'nin bu konuya değindiklerini ve bu konuyla ilgili olarak eser yazdıklarını ifade etmiştir.⁷³¹

Bazı âlimler, iki hadis arasında teâruz olduğu vakit, aralarında cem' yapılmasının mümkün olmadığı durumlarda örneğin nâsih ve mensuh gibi yerlerde nâsihin tercih edileceğini; mensuhun terk edileceğini vurgulamaktadır. Bazen de aralarında teâruz olan iki hadis arasında cem' yapılabileceğini; fakat bunun bazı müctehitlere açık olmayan bir durum olduğunu; kendisine durumun açık olmadığı müctehitlere belli ve yeni bir tercih yöntemi zahir olana kadar tevakkuf edileceğini vurgulamıştır.⁷³² İki hadis arasındaki tercih konusuyla ilgili olarak bazı âlimlerin, sahabe, tâbiîn ve tebe-i tâbiînin racih olan hadisle amel ettiklerini; mercûh olan hadisi de terk ettiklerini beyan etmekte. Bu zatlar, tercih yollarının çok olduğunu ve bu tercih yöntemlerinin şer'î meselelere uygun olması gerektiğini vurgulamaktadırlar.⁷³³

İki hadis arasında herhangi bir açıdan muvafakat olmadığında, bir rivâyet herhangi bir açıdan başka rivâyetten ayrıldığında, el-Ensârî'nin, bunlardan birini tercih ettiği, görülmektedir. el-Ensârî'nin bu minvalde zikrettiği hususlar şu şekildedir.

1. Râvîsi çok olan hadisi, râvîsi az olan hadise tercih etmektedir.
2. Âli isnada sahip olan hadis, nâzil isnada sahip olan hadise tercih etmektedir.
3. Fakih olan, lügatı ve nahvi bilen râvîlerin rivâyetini, karşıtlarına tercih etmektedir.
4. Takvası, zabtı ve üstün zekâlılığı olan râvînin rivâyetini, karşıtlarına tercih etmiştir.
5. Uyanık olan, bidat sahibi olmayan ve adaleti şöhret derecesine ulaşan râvînin rivâyetini, karşıtlarına tercih etmektedir.

⁷²⁹ İbnu's-Salâh, *Mukaddimetu İbnu's-Salâh*, 284.

⁷³⁰ en-Nevevî, *et-Takrîb ve't-teysîr*, 90.

⁷³¹ el-Ensârî, *Fethu'l-Bâkî*, 2/180.

⁷³² İbn Kesîr, *el-Bâ'isu'l-hasîs*, 174,175.

⁷³³ el-Kâsımî, *Kevâidu't-tahdîs*, 313.

6. Sahabelerin büyüklerinin rivâyet ettiği hadisi, diğer râvîlerin rivâyet ettiği hadise tercih etmektedir.

7. Önceden müslüman olan râvînin rivâyetini, daha sonra müslüman olan râvînin rivâyetine tercih etmektedir.

8. Mükellef yaşına ulaştıktan sonra, hadisi rivâyet eden râvînin rivâyetini, çocukluk yaşında hadisi rivâyet edene tercih etmektedir.

9. Tedlise bulaşmayan râvînin rivâyetini, makbul müdellis dahi olsa, müdellisin rivâyetine tercih etmektedir.

10. Hadiste geçen olayı yaşayan, hadisteki durumun kendisiyle ilgili olduğu râvînin rivâyet ettiği hadisi, olayın dışında olan bir râvînin rivâyet ettiği hadise tercih etmektedir.

11. Hadisi lafzıyla ile rivâyet edenin râvînin rivâyetini, mana ile rivâyet edenin rivâyetine tercih etmektedir.

12. Sahîhayn'da veya bunlardan bir tanesinde bulunan bir hadisi rivâyet eden râvînin rivâyetini, bu iki eserin dışında kalan, başka bir kaynaktan rivâyet eden râvînin rivâyetine tercih etmektedir.

13. Hz. Peygamber'in sözünü nakleden râvînin rivâyetini, fiilini nakleden râvînin rivâyetine tercih etmektedir. Hz. Peygamberin fiilini nakledenin râvînin rivâyetini, takrîrini rivâyet eden râvînin rivâyetine tercih etmektedir. Çünkü her birinin teşri'e delalet etmesi bakımından diğerine göre daha kuvvetli olduğunu ifade etmiştir.

14. Manası fasih olan bir hadisi rivâyet eden râvînin rivâyetini, manası rekik olan hadisi rivâyet eden râvînin rivâyetine tercih etmektedir.

15. Metninde ziyade bulunan hadisi rivâyet eden râvînin rivâyetini, metninde ziyade bulunmayan hadisi rivâyet eden râvînin rivâyetine tercih etmektedir.

16. Kureyş lügatıyla rivâyet eden râvînin rivâyetini, başka lügatla rivâyet eden râvînin rivâyetine tercih etmektedir.

17. Medine'de varid olan bir hükmü rivâyet eden râvînin rivâyetini, Mekke'de varid olan aynı konuyla ilgili râvînin rivâyetine tercih etmektedir. Çünkü daha sonra varid olan hükmün o konuyla ilgili teşri' açısından o konunun en son hali olduğunu; hatta bazen son halin ilk hali nesh ettiğini, dolayısıyla rivâyetin son hali olan Medine'deki rivâyetin, ilk hali olan Mekke rivâyetine tercih edildiğini ifade etmiştir.

18. Hadisteki hükmü, illetle birlikte zikreden râvînin rivâyetini, hükmü tek başına yani illersiz bir şekilde, zikrederek rivâyetinde bulunan râvînin rivâyetine tercih etmektedir.

19. Müsbet bir şeyi rivâyet eden râvînin rivâyetini, menfî bir şeyi rivâyet eden râvînin rivâyetine tercih etmektedir.

20. Akla makul gelen râvînin rivâyetini, akla muhalif görünen râvînin rivâyetine tercih etmektedir.

21. Umum manaya delalet eden râvînin rivâyetini, has manaya delalet eden râvînin rivâyetine tercih etmektedir.⁷³⁴ Görüldüğü üzere el-Ensârî rivâyetleri karşılaştırmış, bazen bir rivâyetin neden diğer rivâyete tercih edildiğinin sebebini de izah etmiştir.

2.7.8. Mutâbaat ve Şevâhid

Mutâba'ât, mutâba'atın çoğulu olup hadis râvîsinin, rivâyet ettiği belli bir hadiste, başkasının rivâyetine muvafık olmasına denir. Bu muvafakatın sahabeyle olmaması gerekmektedir. Çünkü sahabe her iki rivâyette de aynı olduğu belirtilmektedir. Sahabeden sonraki râvîler değişikliğe uğramakla birlikte, sahabeden önceki mevcut râvîler her iki rivâyette de aynıdır. Hadis metni ise değişmemektedir. Mutâba'âtta senedin aynı olması gerektiği halde, metinde ise manadaki muvafakatın yeterli olduğu ifade edilmektedir. Şevâhid ise, hadis metinleri aynı olmakla birlikte senette gerçekleşen değişikliğin, sahabeden sonraki râvîlerde değil de sahabelerin kendisinde olmasına denilir. Şevâhidde mutâba'ât, iki sahabe arasında gerçekleşen duruma denilir. Yani bir hadisin metnindeki sahabe, diğer hadisin metnindeki başka bir sahabeye uymasındır.⁷³⁵

el-Ensârî'nin, mutâba'ât ve şevâhidle ilgili yaptığı açıklamalar şu şekildedir. Mutâba'âtın, lafızla ilgili bir durum olduğunu; şahidin ise mana ile ilgili bir durum olduğunu nakletmektedir. Yani iki hadisin lafızları aynı olduğunda buna mutâba'ât denildiği; hadislerin manası aynı olduğunda ise, buna şahid denildiği bilgisini nakletmektedir.⁷³⁶ el-Ensârî, Buhârî'nin senedinde zikrettiği bazı tariklerin mutâba'ât ve şevâhid için olduğunu da ifade etmiştir.⁷³⁷ el-Ensârî, mutâba'âtın maksadın takviye olduğunu, bundan ötürü tek başına delil sayılmayan rivâyetlerin dahi mutâba'ât olarak geldiği bilgisini de paylaşmaktadır.⁷³⁸ el-Ensârî, başka bir yerde tek başına delil olmayan, zayıflardan sayılan hadislerin mutâba'ât ve şevâhid kısmına girdiğini belirtmektedir. Bununla birlikte her zayıf hadisin mutâba'ât ve şevâhid

⁷³⁴ el-Ensârî, *ğâyetü'l-vusûl Şerhu'l-lübbu'l-usûl*, 149-151; el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 7/8; el-Kâsımî, *Kevâidu't-tahdîs*, 313,314; Ebû Şuhbe, *el-Vesît fî 'ulûm*, 447-449; Ebû İshâk İbrahim b. Ali b. Yusuf (476/1084) eş-Şîrâzî, *el'Luma' fî usûli'l-fıkıh li's-Şîrâzî* (Lübnan: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 2003), 83,84; Ebû Muhammed Muvaffaku'd-dîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemâ'îli el-Makdisî summe'd-dımaşkî el-Hanbelî (620/1223) İbn Kudâme el-Makdisî, *Ravzatu'n-Nâzır ve cennetü'l-menâzır fî usûli'l-fıkhi 'alâ mezheb imâm Ahmed b. Hanbel* (Beyrut: Muessesetü'r-reyyân li't-tibaati ve'n-neşri ve't-tevzi', 2002), 2/390-394; 'İyâd b. Nâmî b. Avd es-Sülemî, *Usûli'l-fıkıh ellezî lâ yese'l-feihe cehlulu* (Riyâd: Dâru't-tedmîriyye, 2005), 431-434.

⁷³⁵ el-Kenânî, *el-Menhelu'r-ravî*, 59; el-Bekâ'î, *en-Nuketü'l-vefiyye*, 1/477; İbn Hacer, *Nüzhetu'n-nazar*, 87, 90; el-Cedî', *Tahrîr 'ulûmi'l-hadis*, 1/53-54.

⁷³⁶ el-Ensârî, *Fethu'l-Bâkî*, 1/246.

⁷³⁷ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 1/142.

⁷³⁸ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 1/101; Ebû Hafs Sirâcuddîn Ömer b. Reslân b. Nasîr b. Salih el-Kinânî el-Askalânî'l-asl summe'l-Mısırî eş-şâfi'î (805/1403) el-Bulkînî, *Mukaddimetu İbnu's-Salah ve mehâsinu'l-ıstılâh*, thk. Abdurrahman Aîşe (Suriye: Dâru'l-me'ârif, ts.), 248.

kısımlarına girmediğini, bundan ötürü zayıf hadisler için iki tâbir kullanıldığını beyan etmektedir. Bu tâbirler şöyledir. “fulanın yu‘teberu bihi/falancayla itibar edilir. Fulanun la yu‘teberu bihi/falancayla itibar edilmez.” şeklindedir.⁷³⁹

el-Ensârî, mutâba‘ât ve şevâhidin her ikisinden de takviye amaçlı istifade edildiğini dile getirmiştir. Yine el-Ensârî, birbirini destekleyen rivâyetler senedin başından itibaren birbirine benziyorsa, yani senedin tümü aynıysa, buna tam mutâba‘ât denildiğini söylemektedir. Biribirini destekleyen rivâyetlerdeki benzerlik, rivâyetin başında değil de orta veya sonunda ise buna nâkıs mutâba‘ât denildiğini izah etmektedir.⁷⁴⁰ el-Ensârî, son olarak mutâba‘âtın üç faydasının olduğu bilgisini naklettiği görülmektedir. Bunlar, bir hadiste çok tarikin olduğunu beyan etmek, bir hadisin rivâyetinde mevcut olan rivâyetleri birleştirmek isteyen kişi, bir rivâyette bulunan râvîleri tanımayı sağlamak, bir hadiste sadece bir rivâyetin olduğu vehmini ortadan kaldırmak.⁷⁴¹

2.7.9. Mana ile Rivâyet

Cumhûr ulema, mana ile rivâyeti caiz görmüştür. Hadisi mana ile rivâyet eden kişinin, haramı helal kılmaması, hadisin lafzını tanıması, hadiste fazlalık veya azaltma yapmaması; hadiste tahrîf veya tebdîl yapmamasının gerektiği vurgulanmıştır. Eğer bu önemli hususlar ayıklanabiliyorsa, mana ile rivâyetin caiz olduğu ifade edilmiştir.⁷⁴²

Hadislerin mana ile rivâyet edilmesi konusu, hadis ıstılahlarının arasında bulunan bir konudur. Fakat her önüne gelen hadisi mana ile rivâyet etmeye kalkarsa, durum işin içinden çıkılmaz bir hal alır. el-Ensârî de bir hadisin mana ile rivâyet edilebilmesi için bazı izahatta bulunmaktadır. Bu izahatlar şöyledir. Hadis lafızlarının manasını bilen, kelamın vukuundan haberdar olan, yani kelam ihbar mı, inşâ mı bunu bilen birisi, hadisin lafzını hatırlıyorsa dahi, yine de hadisi mana ile rivâyet etmesinin caiz olduğunu söylemektedir. Ayrıca el-Ensârî, bazı bilginlerin, râvînin rivâyet edeceği hadisin lafzını unutmadıysa, bu hadisi Hz. Peygamber’in hadisinin fesahatının bozulmaması için, mana ile rivâyet etmesinin caiz görmedikleri görüşünü de nakletmektedir. Bazı âlimlerin de sadece müradif bir kelimeyle mana ile rivâyetin caiz olduğu görüşünü nakletmektedir. Yine bazı âlimlerin, hadis mana ile rivâyet edildiğinde,

⁷³⁹ el-Ensârî, *Fethu'l-Bâkî*, 1/247.

⁷⁴⁰ el-Ensârî, *Fethu'l-Bâkî*, 1/178; el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 1/100; Ebû Hafs Mahmut b. Ahmet b. Mahmut en-Nu'aymî Mahmut et-Tahhân, *Teyşîru mustalahi'l-hadîs* (Kahire: Mektebetu'l-me'arif li'n-neşri ve't-tevzî', 2004), 178.

⁷⁴¹ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 1/179.

⁷⁴² Ebû Şuhbe, *el-Vesît fî 'ulûm*, 40; es-Selâmî, *Şerhu 'ilelu't-Tirmizî*, 116; Şemsuddîn Ebû'l-hayr Muhammed b. Abdurrahman b. Muhammed b. Ebî Bekr b. Osman b. Muhammed (902/1497) es-Sehâvî, *et-Tevdîhu'l-ebher li tezkirati İbnu'l-Mulakkîn fî 'ilmi'l-eser* (Mektebetu edvâi's-selef, 1998), 78,79; el-İrâkî, *Şerhu't-tabsira ve't-tezkira*, 1/506,507.

hadiste çokluk veya azlık, yani eşitsizlik olmasın diye mutlak bir şekilde mana ile rivâyetin caiz olmadığı görüşlerini nakletmektedir.⁷⁴³

el-Ensârî, mana ile rivâyet konusuyla ilgili yaptığı izahatın devamında, mana ile rivâyetin caiz olabilmesi için, açık olan ve hakkında ihtilafın olmadığı lafızlarda bunun mümkün olduğunu belirtmektedir. Hadisin lafzı, ibadetle ilgili olduğu vakit örneğin, ezan, teşehhüt, selam, tekbir vb. lafızlarda mana ile rivâyetin caiz olmadığını ifade etmiştir. Yine hadisin manasını bilmeyen için ister ihtilafın olduğu lafızlar olsun, isterse ihtilafın olmadığı lafızlar olsun mutlak bir şekilde bu kişinin bu şekilde hadisi rivayet etmesinin caiz olmadığını beyan etmiştir.⁷⁴⁴ el-Ensârî, bazılarına göre, mana değişmese bile, fusha lügata muhalefet olmasa dahi, mutlak bir şekilde mana ile rivâyetinin caiz olmadığını açıklamaktadır. Sebebinin de azaba girme korkusudur. Nitekim mana ile rivâyetin, Hz. Peygamber'in söylemediği bir şeyin ona nisbet edilmesi olduğunu vurgulamaktadır. Çünkü el-Ensârî, bazı lafızlar, diğer bazı lafızların manasını karşıladığı zannedilmekte; fakat hakikatte böyle olmadığını belirtmektedir. el-Ensârî, hadisin mana ile rivâyetinin caiz olduğuyla ilgili bazı âlimlerden şu bilgiyi nakletmiştir. Hadisin mana ile rivâyetinin, sahabelerin ve mukaddem âlimlerin ahvalidir. Bunların çoğunluğunun, bir konuyla ilgili bir hadisi başka lafızlarla nakletmişlerdir. Bunun sebebi ise, bunların itimat ettiği şeyin hadislerin manası olduğu, lafızları olmadığıdır.⁷⁴⁵ el-Ensârî'nin hadis ilimleriyle ilgili görüşleri, diğer hadis bilginlerinin görüşlerine muvafıktır. Onlara muhalif davranmamıştır.

2.8. Râvinin Vasıfları ve Tabakâtı İle İlgili Açıklamaları

Râvîlerin vasıf ve tabakasının değişkenlik gösterdiği düzeyde hadislerin durumu da değişmektedir. Örneğin; Hz. Peygamber'in döneminde yaşayıp onun hadislerini rivâyet eden râvîlerin vasıfları ve tabakaları, daha sonraki dönemlerde yaşayan râvîlerin vasıf ve tabakalarından farklı olduğu belirtilmektedir. Bunların rivâyet ettiği hadisin durumunun da farklı olduğu belirtilmektedir. Yapılacak izahatlarda da görüleceği üzere el-Ensârî'nin râvinin vasıfları ve tabakâtı ile ilgili görüşlerinin, diğer hadis alimleriyle örtüşmektedir.

2.8.1. Adalet

Râvînin vasıflarından birisi adaletli olmasıdır. Bir râvî adaletli olabilmesi için, bülûğ çağına girmiş, müslüman, akıllı olmalı; fık ve kişiliği bozan sebeplerden uzak olması

⁷⁴³ el-Ensârî, *Ğâyetü'l-vusûl şerhu'l-lübbu'l-usûl*, 105-106.

⁷⁴⁴ el-Ensârî, *Ğâyetü'l-vusûl şerhu'l-lübbu'l-usûl*, 106.

⁷⁴⁵ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 5/508; el-Ensârî, *Fethu'l-Bâkî*, 2/73.

gerekmektedir. Adaletin, bir meleke olduğu, sahibinin takvalı ve kişilikli biri olmasını gerektiği beyan edilmiştir.⁷⁴⁶

Râvînin rivâyetinin kabul olabilmesi için, gerekli vasıflarından birisi, râvînin adaletli olması gerektiğidir. el-Ensârî, adalet kavramını şu şekilde tanımlamıştır: Adalet, sözlükte ölçülü olmaktır. Terim olarak, râvîde bulunan bir meleke olup râvînin büyük günaha veya kötü olan küçük günaha bulaşmasını engellediği ya da yolda işlemek gibi mubah olup fakat kişiyi rezil eden durumlara düşmesine engel olduğu bir haslettir.⁷⁴⁷ el-Ensârî'ye göre takvalı ve iyi bir kişiliği olan kimseye adil denilmektedir. Buradaki adil olmanın rivâyetle ilgili olduğunu, şehadetle ilgili olmadığını ifade etmektedir. Ona göre çarşıda yolda yürürken yemek yemek, başında fes olmadan açık bir şekilde gezmek, komik hikâyeleri çokça anlatmak gibi şeyler murueti bozmaktadır.⁷⁴⁸

2.8.2. Zabt

Râvînin rivâyetinin kabul edilmesi için, sahip olması gerektiği diğer vasıf da râvînin zabt sahibi olmasıdır. Zabt sahibi olan râvî uyanık olmalı, ezberi iyi olmalı, gaflet, hata, tahammül ve edâ esnasında şekk içinde olmamalı. Rivâyette bulunan zat, ezberinden rivâyet ediyorsa, ezberi sağlam olmalı, eğer kitabından rivâyet ediyorsa rivâyet ettiği hadisi yazmış olması gerekmektedir. Eğer mana ile rivâyet ediyorsa, manayı bozacak durumları bilmelidir. Adalet vasfına sahip olan zatın, erkek olması, hür olması, gözlerinin görmesi veya râvîlerin birden fazla olması gerekmez. Ayrıca bu kişinin, hadisin fikhını veya hadisin garibini bilmesinin gerekmediği ifade edilmiştir.⁷⁴⁹

Zabt sözlükte, habsetmek, bir şeyin bir şeyden kopamaması gibi anlamlara gelir. Terim olarak zabt, el-Ensârî'nin de izah ettiği sadr zabtı ve kitabet zabtı olan her iki kısma denildiği beyan edilmektedir. el-Ensârî vb. bazı âlimlerce belirtilen zabtın iki kısmı şöyledir. Sadr zabtı, bu zabt çeşidi râvînin, istediği zaman hafızasından rivâyet edebildiği ezber çeşidine denilmektedir. İkinci kısım ise kitabet zabtıdır. Bu zabt çeşidi de râvînin, hadisi duyup tashih ettikten sonra, kitabına alması ve bu kitaptan rivâyet edene kadar, hadisi bu kitabında sağlam bir biçimde muhafaza etmesi olduğu belirtilmektedir.⁷⁵⁰

⁷⁴⁶ el-Curcânî, *ed-Dîbâcu'l-muzehheb*, 49; el'avnî, *Hülâsatü't-ta'sîl*, 7.

⁷⁴⁷ el-Ensârî, *Ğâyetü'l-vusûl şerhu lübbu'l-usûl*, 99-100.

⁷⁴⁸ el-Ensârî, *Fethu'l-Bâkî*, 1/95-96, 306.

⁷⁴⁹ el-Curcânî, *ed-Dîbâcu'l-muzehheb*, 49-50.

⁷⁵⁰ el-Ensârî, *Fethu'l-Bâkî*, 1/97; Ebû Bekr Kâfî, *Menhecu'l-İmâmu'l-Buhârî fî tashîhi'l-ehâdisi ve ta'lîlihâ* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2000), 132; ed-Dâvûdî, *Şerhu'l-manzûmeti'l-beykûniyye*, 89; el'avnî, *Hülâsatü't-ta'sîl*, 16; Abdulhalim, *Rivâyât el-Câmi'is-Sahîh*, 1/79.

2.8.3. Tabakât

Hadis bilginleri, tabakât konusunun çok önemli olduğunu, bunu bilmeyen kişilerin iyi bir şey yapmadıklarını, eleştirildiklerini ifade etmektedirler. el-Ensârî, tabakayla ilgili şu izahatı yapmaktadır. Tabaka sözlükte, birbirine benzeyen topluluk manasına geldiğini ifade etmektedir. Terim olarak ise, aynı veya yakın yaşta olup aynı zamanda yaşayan, hadisi aldıkları şeyh konusunda müşterek olan veya birbiriyle karşılaşan kimselere tabakât denildiğine işaret etmektedir. el-Ensârî'nin bazı hadis âlimleri gibi, râvîlerin tabakâtı bilindiği takdirde, ismi ya da künyesi veyahut başka bir hususta benzer olan iki râvî arasındaki ayırımın bilineceğini, bunların karıştırılmasının önleneyeceğini beyan etmektedir. Ayrıca tedlîs varsa buna da muttali olunacağını izah etmektedir. Ayrıca el-Ensârî, İbn Salah'tan bu ilimle uğraşan kişinin, râvîlerin doğum ve vefat tarihlerini bilmesi gerektiğini, hangi râvîden kimin hadisi aldığını ve bu râvînin kimlerden hadis rivâyet ettiğini vb. şeyleri de bilmesi gerektiği bilgisini de nakletmektedir.⁷⁵¹

el-Ensârî de Ali el-Kârî gibi, el-Hakim (öl. 405/1015)'den sahabe tabakalarının on iki kısım olduğu malumatını nakletmektedir. Bu on iki tabaka kısmı şunlardır. Mekke'de erken müslüman olanlar. Dâru'n-Nedve sahabeleri. Habeşistan'a hicret edenler. Birinci akabe biatına katılan sahabeler. İkinci akabe biatına katılanlar. Medine'ye giriş yapmadan önce, Kuba Mescidi'nin oralarda Hz. Peygamber'e yetişen sahabeler. Bedir savaşına katılanlar. Bedir ve Hudeybiye arasında hicret edenler. Bey'atu'r-Rıdvan'a katılan sahabeler. Hudeybiye ve Mekke'nin fethi arasında hicret edenler. Mekke'nin fethedildiği gün müslüman olanlar. Mekke fethedildiği gün ve Hz. Peygamber veda haccını yaptığı gün Hz. Peygamber'i gören çocuk ve sabilerdir.⁷⁵²

el-Ensârî, bazen bir râvînin bir yönden bir tabakadan, diğer bir yönüyle başka bir tabakadan olabileceğini ifade etmektedir. Örneğin; Enes b. Malik (öl. 93/712) gibi bir sahabenin, tüm sahabeler tek tabaka halinde görüldükleri vakit cennetle müjdelenen on sahabenin tabakasıyla aynı seviyededir. Çünkü her birisinin sahabe olma bakımından müşterek olduğunu ifade etmiştir. el-Ensârî, tüm sahabelerin tek tabakadan olduğu görüşünün, İbn Hibbân (öl. 354/965)'a ait olduğunu belirtmiştir. el-Ensârî, İbn Sa'd (öl. 230/845)'dan, tüm sahabelerin, sahabe olma bakımından müşterek olmadığını, her birinin seviyesinin diğerine

⁷⁵¹ el-Ensârî, *Fethu'l-Bâkî*, 2/327,328; İbn Hacer, *Nüzhetu'n-nazar*, 134; es-Sehâvî, *Fethu'l-muğis bi şerhi elfiyyeti'l-hadis*, 4/388,389; Ebû'l-fadl Zeynuddîn Abdurrahim binu'l-Hüseyn b. Abdurrahman b. Ebî Bekr b. İbrahim (806/1404) el-İrâkî, *Şerhu't-tabsira ve't-tezkira elfiyyetü'l-irâkî*, thk. Mahir Yasin Fahl (Beyrut/Lübnan: Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye, 2002), 2/343. el-Askalânî, *Nuhbeti'l-fiker*, 726.

⁷⁵² el-Ensârî, *Fethu'l-Bâkî*, 2/196,197; Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. Hamdeveyh b. Nu'aym binu'l-Hakem ed-dabbî et-tahmânî en-Neyşâbü'r el-Ma'rûf bi ibni'l-bay' (405/1015) el-Hâkim, *Marifetu 'ulûmi'l-hadis*, thk. es-Seyyid Mu'zâm Hüseyin (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye, 1977), 22-24. Alî el-Kârî, *Şerhu nuhbeti'l-fiker*, 720.

göre farklı olduğu için tabakalarının da farklı olduğunu bilgisini nakletmektedir. Böyle olduğu takdirde Enes b. Malik (öl. 93/712)'in tabakasıyla, cennetle müjdelenenlerin tabakasının aynı olmadığı belirtilmiştir.⁷⁵³

2.8.3.1. Sahabenin Tanımı

Sahabe sözlükte, Hz. Peygamber'e arkadaşlık eden, Hz. Peygamber'le kısa dahi olsa sohbet eden kimseye denir. Terim olarak Hz. Peygamber'i gören kimseye sahabe denir.⁷⁵⁴

el-Ensârî'nin, sahabe ile ilgili izahatı şu şekildedir: Sahabe, sözlükte az bile olsa arkadaşlık sayılabilecek derecede biriyle dostluk kurmak olduğunu belirtmektedir. Terim olarak, Hz. Peygamber hayatta iken mümin ve mümeyyiz bir şekilde Hz. Peygamberle bir araya gelen, ondan bir şey rivâyet etmemişse bile veya onunla çok uzun zaman geçirmemişse bile bu kişinin sahabe olduğunu belirtmektedir. Bu kişinin görme engelli olmasının sahabe olmasına engel olmadığını beyan etmektedir. el-Ensârî'nin, bu tanımından, Hz. Peygamberle bir araya gelmişse bile, O'na imân etmeyen, mümeyyiz olmayan veya Hz. Peygamber'in vefatından sonra O'na imân eden kişilerin sahabe olmadıkları anlaşılmaktadır.⁷⁵⁵

el-Ensârî, el-Bermâvî (öl. 832/1429)'den mümeyyiz olmayanın da sahabe olduğu görüşünü naklettiği görülmektedir. Sahabenin tanımı İbn Ümmü Mektum gibilerini kapsaması için el-Ensârî, İbn Salah'tan sahabenin tanımında, Hz. Peygamberle karşılaşan tabirini nakletmektedir. Bununla birlikte el-Ensârî, İbn Salah'tan bir kişinin sahabe olması için, hem Hz. Peygamberle karşılaşırken hem de vefat ederken, her iki durumda da müslüman olması gerektiği bilgisini nakletmektedir. el-Ensârî, yaptığı tanıma bu malumatı eklemesinin sebebi, Hz. Peygamber'in vefatından sonra mürted olan ve kâfir olarak ölen İbn Hatal ve Rabia b. Ümeyye gibi kişilerin sahabenin tanımından çıkmaları içindir. el-Ensârî, sahabeyi tanımının önemini, müsnedi mürselden ayırmak, sahabelerle ilgili adaletle hüküm vermek şeklinde izah etmektedir.⁷⁵⁶

⁷⁵³ el-Ensârî, *Fethu'l-Bâkî*, 2/328.

⁷⁵⁴ İbnu's-Salâh, *Mukaddimetu İbnu's-Salâh*, 293; İbnu'l'Aynî'-Hanefî, *Şerhu elfiyyeti'l-İrâkî fî 'ulûmi'l-hadis*, 306; Şemsuddîn Muhammed b. 'Ammâr b. Muhammed b. Ahmed el-Mısrî el-Mâlikî (844/1440) İbn 'Ammâr, *Miftâhu's-sa'îdiyye fî şerhi'l-elfiyyeti'l-hadisiyye*, ed. İbn Muhammed b. Sâlim Âl Nu'mân Şâdî (Yemen/Sa'â: Merkezu'n-nu'mân li'l-buhûsi ve'd-dirâsâti'l-İslâmiyye ve tahkîki't-turâsi ve't-tercemeti, 2011), 314; es-Sehâvî, *Fethu'l-muğîs bi şerhi elfiyyeti'l-hadis*, 4/78.

⁷⁵⁵ el-Ensârî, *Ğâyetü'l-vusûl şerhu lübbu'l-usûl*, 104; el-Ensârî, *Fethu'l-Bâkî*, 2/185.

⁷⁵⁶ el-Ensârî, *Ğâyetü'l-vusûl şerhu lübbu'l-usûl*, 104; el-Ensârî, *Fethu'l-Bâkî*, 2/186-188.

2.8.3.2. Sahabenin Adaleti

Selef ve halefin cumhur ulemasının görüşüne göre bütün sahabeler adildir. Adalet ve sahabe kavramı ayrılmaz iki bütün oldukları belirtilmiştir. Sahabenin adil olmasında âlimlerin icma‘ ettikleri ifade edilmiştir.⁷⁵⁷

el-Ensârî, sahabenin adaletiyle ilgili olarak şunu söylemektedir. Bir sahabe, başka bir sahabenin ismini zikretmeden ondan rivâyette bulunduğu vakit, bu durumun sahabenin rivâyetine zarar vermediğini, çünkü sahabelerin tümünün adil olduğunu ifade etmektedir.⁷⁵⁸

el-Ensârî, sahabenin tümünün adil olduğuna bağlı olarak, hadisleri rivâyet ettiklerinde ve şehadetlerinde adil oldukları hususunda araştırmaya ihtiyaç olmadığını vurgulamaktadır. Çünkü sahabelerin, ümmetin en hayırlısı olduklarını ifade etmiştir. el-Ensârî, bir sahabe kendisine hangi sahabenin rivâyet ettiğini hatırlamadan, bu hususta cehalet sahibi dahi olsa, sahabelerin tümü adil olduğu için, bu durumda sahabenin, hadisi rivâyet etmesinde sakınca olmadığını beyan etmektedir. el-Ensârî, sahabelerin adaletiyle ilgili olarak “Siz insanlar için çıkarılmış en hayırlı ümmetsiniz.”⁷⁵⁹ “ve işte böylece sizi insanlara mutedil bir ümmet kıldık.”⁷⁶⁰ gibi âyetlerden ve “Ümmetimin en hayırlıları, benim zamanımda olanlardır.”⁷⁶¹ hadisinden de destek almaktadır. Zikredilen bu malumatla birlikte el-Ensârî, bazı âlimlerden şu malumatı da nakletmektedir. Bu âlimlerden, çok açık olan sahabeler hariç, diğer sahabelerin de diğer insanlar gibi olduğunu, adaletlerinin sonsuz ve sınırsız olmadığını, dolayısıyla adaletlerinin olup olmamasına bakmak gerektiği görüşünü nakletmektedir.⁷⁶²

2.8.3.3. Sahabede Muksirûn

el-Ensârî, sahabedeki muksirûn tabirinin, binden fazla rivâyette bulunan sahabeler için kullanıldığını ifade etmektedir. Bu özelliği alan sahabelerin rivâyet ettiği hadis sayısını şu şekilde belirtmektedir: Ebû Hureyre (öl. 59/679)’nin, 5374 hadis rivâyet ettiğini belirtmiştir. İbn Ömer (öl. 74/694)’in, 2630 hadis rivâyet ettiğini beyan etmiştir. Enes b. Malik (öl. 93/712)’in, 2286 hadis rivâyet ettiğini izah etmiştir. Hz. Aişe (öl. 58/678)’nin, 2210 hadis rivâyet ettiğini zikretmiştir. İbn Abbas (öl. 68/678)’ın, 1660 hadis rivâyet ettiğini vurgulamıştır. Cabir b. Abdullah (öl. 74/679)’ın, 1540 hadis rivâyet ettiğine işaret etmiştir. Ebû Saidî’l-Hudrî

⁷⁵⁷ Salahuddin Ebû Said Halil b. Keykeldî b. Abdullah ed-Dımaşki (761/1360) el’Alâî, *Tahkîk Menîfu’r-rutbeti limen sebete lehu şerîfu’s-Suhbeti*, thk. Abdurrahim Muhammed Ahmed el-Kaşkarî (Riyad-el-Memleketu’s-Su’ûdiyyeti’l-Arabiyye: Dâru’l-Asima, 1989), 60, 70.

⁷⁵⁸ el-Ensârî, *Fethu’l-Bâkî*, 1/204.

⁷⁵⁹ *Âli İmran Sûresi*, 3/110.

⁷⁶⁰ *Bakara Sûresi*, 2/143.

⁷⁶¹ el-Buhârî, *el-Câmiu’s-Sahîh*, ashabu’n-Nebî, 3650; Müslim, *el-Musnedu’s-Sahîhu’l-Muhtasar*, Fedâilu’s-sahabe, 2534.

⁷⁶² el-Ensârî, *Ğâyetü’l-vusûl şerhu lübbu’l-usûl*, 104; el-Ensârî, *Tuhfetu’l-Bârî*, 2/405; 4/20,390; 10/126,127; el-Ensârî, *Fethu’l-Bâkî*, 2/203,204.

(öl. 74/694)'nin, 1170 hadis rivâyet ettiği bilgisini paylaşmıştır.⁷⁶³ el-Ensârî'nin bu görüşünü başka âlimlerin de desteklediği görülmektedir.⁷⁶⁴

2.8.3.4. İlk Müslüman Olan Sahabeler

el-Ensârî, sahabeler içerisinde ilk müslüman olanlarla ilgili olarak iki görüş nakletmektedir. Birincisi İbn İshak (öl. 151/768)'tan naklettiği görüştür. Ona göre ilk müslüman olan sahabeler sırasıyla Hz. Hatice, Hz. Ali, Hz. Zeyd, Hz. Ebû Bekir, Hz. Osman, Zübeyr, Abdurrahman b. Avf, Sad b. Ebî Vakkas, Hz. Talha'dır. İkinci görüşü İbn Salah'tan nakletmiştir. Şöyle ki; sahabelerin içerisinde ilk müslüman olanlar sırasıyla, hür olan erkeklerden Hz. Ebu Bekir'dir. Çocuklardan Hz. Ali'dir. Bayanlardan Hz. Hatice'dir. Mevâlilerden Hz. Zeyd'dir. Kölelerden Hz. Bilaldir.⁷⁶⁵

2.8.3.5. En Son Vefat Eden Sahabe

Bazı âlimlerin, bazı mıntıkalara göre en son vefat eden sahabelerle ilgili izahatı şöyledir. Medine'de en son vefat eden sahabenin, Câbir b. Abdullah olduğu belirtilmiştir. Mekke'de en son vafet eden sahabenin, Abdullah b. Ömer olduğu zikredilmiştir. Basra'da en son vefat eden sahabenin, Enes b. Malik olduğu beyan edilmiştir. Kûfe'de en son vefat eden sahabenin, Abdullah b. Ebî Evfâ olduğu söylenmiştir Şam'da en son vefat eden sahabenin, Abdullah b. Busr olduğuna işaret edilmiştir.⁷⁶⁶

el-Ensârî, en son vefat eden sahabeyle ilgili olarak şu açıklamayı yapmaktadır. En son vefat eden sahabenin Ebû Tufeyl 'Amir b. Vâsile (öl. 102/721) olduğunu zikretmiştir. el-Ensârî'nin bu görüşü, İbnu's-Salah ve es-Sehâvî'nin görüşleriyle muvafık olduğu görülmektedir.⁷⁶⁷

2.8.3.6. Tâbiîn'in Tanımı

Sahabeyle karşılaşmış, Hz. Peygamber'e imân etmiş ve imân üzere vefat etmiş kişiye tâbiîn denildiği belirtilmiştir.⁷⁶⁸ el-Ensârî, İbnu's-Salah ve Nevevî'nin tercih ettiği görüşe göre, tâbiîn şu kişiye denilmektedir. İmân etmiş bir şekilde sahabe ile bir araya gelen kişiye tâbiîn denilmektedir.⁷⁶⁹

⁷⁶³ el-Ensârî, *Fethu'l-Bâkî*, 2/191,192.

⁷⁶⁴ el-İrâkî, *Şerhu't-tabsira ve't-tezkira*, 2/131; es-Sehâvî, *Fethu'l-muğîs bi şerhi elfiyyeti'l-hadis*, 4/102.

⁷⁶⁵ el-Ensârî, *Fethu'l-Bâkî*, 2/201,202; İbnu's-Salâh, *Mukaddimetu İbnu's-Salâh*, 300.

⁷⁶⁶ İbnu's-Salâh, *Mukaddimetu İbnu's-Salâh*, 300,301.

⁷⁶⁷ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 2/311; İbnu's-Salâh, *Mukaddimetu İbnu's-Salâh*, 300; es-Sehâvî, *Fethu'l-muğîs bi şerhi elfiyyeti'l-hadis*, 4/128.

⁷⁶⁸ İbn Hacer, *Nüzhetu'n-nazar*, 143; Alî el-Kârî, *Şerhu nuhbeti'l-fiker*, 595.

⁷⁶⁹ el-Ensârî, *Ğâyetü'l-vusûl şerhu lübbu'l-usûl*, 104.

2.8.3.7. İlk ve En Son Vefat Eden Tâbiîler

el-Ensârî'nin, el-Bulkînî (öl. 868/1462)'den naklettiği görüşe göre, vefat eden ilk tâbiînin Ebû Zeyd Ma'mer b. Zeyd olduğu, Horasan'da veya Azerbeycan'da H. 30 senesinde vefat ettiği belirtilmiştir. En son vefat eden tâbiînin, Halef b. Halife olduğu, bu tâbiîn, H. 180. senesinde vefat ettiği bildirilmiştir. Bu görüşü başka âlimlerin de desteklediği görülmektedir.⁷⁷⁰ Ravinin vasıfları ve tabakatı konularıyla ilgili olarak, el-Ensârî'nin görüşlerinin, diğer hadis bilginlerinin görüşlerine muvafıktır. Onlara muhalefet etmemiştir.

Çalışmamızın ikinci bölümü el-Ensârî'nin, hadis ilmindeki yeri ve hadis usulcülüğü ile ilgilidir. el-Ensârî'nin bütün eserleri incelendikten sonra, onun hadis ilmiyle ilgili görüşleri ortaya konulmuştur. Neticede bu bölümle ilgili şu tespitler yapılabilir. Genel olarak bu bölümde el-Ensârî'nin, sünnet ve hadisin ne olduğuyla ilgili açıklamaları belirtilmiştir. Akabinde metin ve senetle ilgili beyan ettiği şeyler zikredilmiştir. Senedle ilgili birçok farklı açıklamalarına yer verilmiştir. Bilahare hadisin tahammül yöntemleri ve edâ sigaları ile ilgili görüşlerine işaret edilmiştir. Yine el-Ensârî'nin, râvîlerin sayısı bakımından hadis usulüyle ilgili açıklamaları vurgulanmıştır. Kaynağı bakımından hadislerle ilgili açıklamaları izah edilmiştir. Daha sonra kabul ve red bakımından hadislerle ilgili verdiği bilgilere işaret edilmiştir. Sonrasında bazı hadis ilimleriyle ilgili el-Ensârî'nin, beyanatları tasrih edilmiştir. Akabinde el-Ensârî'nin, râvînin vasıfları ve tabakatı ile ilgili açıklamaları bildirilmiştir. Son olarak şu söylenebilir. el-Ensârî, hadis usûlü ile ilgili açıklamalarında diğer âlimlerden farklı davranmamış, kendinden önceki hadis bilginlerinin anlayışlarıyla müttefik bir biçimde yol izlemiştir.

⁷⁷⁰ el-Ensârî, *Fethu'l-Bâkî*, 2/216; es-Suyûtî, *Tedribu'r-râvî fi-şerhi takrîb*, 2/712; el-Velî, *İs'âf'zevî'l-vatar bi şerhi nazmi'd-dürer fi 'ilmi'l-eser*, 2/220.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ZEKERİYYA EL-ENSÂRÎ'NİN TUHFETU'L-BÂRÎ'DEKİ ŞERH METODU

3.1. Eserle İlgili Bazı Bilgiler

Bilindiği üzere hicri dördüncü asırla birlikte hadislerin anlaşılmasına yönelik, kitaplar esas alınmış ve hadisleri şerh etmeye yönelik çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. İlk şerh çalışması, Ebû Davud'un *Sünen*'ine yapılan *Meâlimu's-sünen* isimli eser olduğu bilinmektedir. Buhârî'nin (öl. 256/870) *el-Câmiu's-Sahîh*'ine yapılan ilk şerh çalışması ise *A'lâmu'l-hadis fî şerhi Sahîhi'l-Buhârî* isimli eserdir. Zikredilen her iki şerh eseri de Hattâbî'ye (öl. 388/998) aittir.⁷⁷¹ Daha sonraki asırlarda Buhârî'nin *Sahîhi*'ne birçok şerh yazılmıştır. el-Ensârî de Buhârî'nin *el-Câmi'u's-Sahîh* eserine, şerh yazmış, bu süreçte yerini almıştır. Bu bölümde el-Ensârî'nin, hadisleri nasıl bir metotla şerh ettiğini ortaya koyacağız.

Bu bölümde ele alınacak bazı başlıkların verilmesinin faydalı olacağını düşünmekteyiz. Örneğin bu bölümde, “Tuhfetu'l-Bârî bi-Şerhi Sahîhi'l-Buhârînin Kaynakları” başlığı bulunmaktadır. Bu başlıkta, el-Ensârî'nin şerhinde yararlandığı farklı ilimlerle ilgili birçok kaynaktan söz edilecektir. Bir diğer başlık “Kitab ve Bâb Başlıklarını Şerh Etmedeki Yöntemi”dir. Bu başlık altında el-Ensârî'nin, kitaplardaki, bâblardaki ve kelimelerdeki metodu ortaya çıkarılacaktır. Buralarda metodunun çeşitliliği, zenginliği birçok başlık altında beyan edilecektir. “Muhtevayı Açıklarken Âyet, Hadis, Sahabe Görüşleri Kullanmadaki Metodu” başlığı da bulunmaktadır. Bu başlık altında da açıkça belirtildiği üzere, âyet, hadis, sahâbe görüşlerini kullanmadaki metodu ortaya konulacaktır. Bölümün sonunda ise “Sened ile İlgili Bazı İzahatı” ve “Metin İle İlgili Bazı İzahatı” şeklinde iki başlık bulunmaktadır. Bu başlıkların altında da hem senetle ilgili hem de metin ile ilgili el-Ensârî'nin birçok izahatına değineceğiz.

Tuhfetu'l-Bârî eksiksiz tam ve kapsamlı bir şerhtir. Bu eser, kolay, anlaşılır belîğ ve ilmî bir üslupta yazılmıştır. el-Ensârî, şerhinde Şâfiî mezhebinin fikhî görüşlerine ve diğer fikhî mezheplerin görüşlerine de yer vermiştir. Bazen de fikhî mezheplerin görüşlerini birbirleriyle karşılaştırmıştır. Ayrıca akaide dair mezheplerin görüşlerini de zikretmiştir. Eserde dil ile ilgili değerlendirmeler de yapılmıştır. Şerhte konular açıklanırken alanında öncü âlimlerin değerlendirmelerine yer verilmiştir. Râvilerle ilgili cerh ve tadil bilgilerine de yer verilmiştir. Bu çalışmada sözkonusu bu hususlar, örnekleriyle birlikte detaylı bir şekilde izah edeceğiz.

3.1.1. Eserin İsmi

el-Ensârî'nin bazı eserleri birden fazla isme sahiptir. *Tuhfetu'l-Bârî bi şerhi Sahîhi'l-Buhârî* eserinin de böyle olduğu görülmektedir. Bu eser için kullanılan bazı isimler şöyledir.

⁷⁷¹ Ahmet Yücel, *Hadis tarihi* (İstanbul: M.Ü.İFAV yayınları, 2016), 157-158.

1. *Tuhfetu'l-Bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî.*
2. *Minhatu'l-Bârî bi-şerhi Sahîhi'l-Buhârî.*
3. *Tuhfetu'l-Kârî li-şeyhi'l-İslâm Zekerîyyâ el-Ensârî.*⁷⁷²
4. *Şerhu'l-Camiu's-Sahih.*
5. *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî.*

Şerh eserinin nüshaları incelendiğinde daha çok ilk iki ismin kullanıldığı görülmektedir. Sözlük bakımından daha geniş ve daha güzel anlam ihtivâ ettiği için çalışmamızda ilk ismi kullanacağız.⁷⁷³

3.1.2. Yazılma Sebebi

Eserlerin yazılmasında müellifleri etkileyen sebepler çok ve değişik olmaktadır. Bu sebepler müelliflerce genelde eserlerinin mukaddimesinde zikredilmektedir. el-Ensârî de kendisinden önceki şârihler gibi, söz konusu şerhini hangi gerekçe ile yazdığını mukaddimesinde belirtmektedir. Şöyle ki; Muhammed b. İsmail (öl. 256/870)'in *el-Câmiu's-sahih* eserine şerh yapma fırsatını Allah Teâlâ'nın kendisine verdiğini belirtmektedir. Bu eserdeki zorlukları kolaylaştırmak, muğlak olan ifadelerini açığa çıkarmak, kelimelerin irabını vermek, eseri okuyacak kişilerin, bu eserin dışındaki şerhlerden müstağni kalması vb. sebeplerden ötürü bu şerhi yazdığını beyan etmektedir. Ayrıca ilme rağbeti olanlar için, bu şerhe çokça faydalı şeyler ve geniş kaideler eklediğini, emeğinin karşılığını lütfu bol olan Allah Teâlâ'dan beklediğini söylemektedir.⁷⁷⁴

3.1.3. Nüshaları ve Baskıları

Üzerinde çalışma yaptığımız *Tuhfetu'l-Bârî bi şerhi Sahîhi'l-Buhârî* isimli eserin mukaddimesinde altı adet el yazması vardır. Bu nüshaların isimleri ve haklarındaki bazı bilgiler şu şekildedir.

1. (el-İfta' Nüshası): Bu nüshanın üzerinde Suudi Arabistan'ın Riyad kütüphanesi'nin mührü bulunduğu, nüshanın genel kayıt numarasının 515; özel tescil numarası ise 86 olduğu ifade edilmektedir. Bu nüshanın H. 13. asırda basıldığı tahmin edilmektedir. Bu nüshada Buhârî'nin metni kırmızı renkte yazıldığı belirtilmiştir. Bu nüshanın 608 sayfa (304 varak)tan oluştuğu, sayfaların 29 satırdan meydana geldiği bildirilmektedir. Bu nüshanın fotoğraflarına Melik Suud Üniversitesi'nde ulaşıldığı belirtilmektedir. Bu nüshanın, *Sahîhi'l-Buhârî*'deki tüm

⁷⁷² Salih b. Muhammed b. Nûh b. Abdullah el-'Amrî el-Mâlikî (1218/1803) el-Fulânî, *Katfu's-semer fî raf' esânîdi'l-musennefât fî'l-funûni ve'l-eser*, thk. Hasan Sabrî Amir (Mekke: Dâru's-şurûk, 1984), 98; İbnu'l-Mulakkın, *et-Tevdîh şerhu'l-Câmi'i-s-Sahîh*, 1/170; el-Kettânî, *Fehresu'l-fehâris ve'l-esbât*, 1/458.

⁷⁷³ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 1/43, muhakkikin mukaddimesi.

⁷⁷⁴ el-Ensârî, *Tuhfetü'l-Bârî*, 1/60, muhakkikin mukaddimesi.

hadisleri kapsamı bakımından eksik olduğu, çünkü kitabın başından başladığı ve Kitabu'l-Mukâteb'in sonu olan 2565. rakamlı hadis ile bitmektedir.⁷⁷⁵

2. (Dâru'l-Kutubi'l-Mısriyye Nüshası): Bu nüsha, Dâru'l-kütübi'l-Mısriyye kütüphanesinde, 138 rakamıyla kaydedilmiştir. Bu nüshanın, 584 sayfa (292 varak)tan oluştuğu, sayfaları 23 satırdan oluşmaktadır. Bu nüshanın, *el-Camiu's-Sahih* kitabının, Kitabu'l-Hacc kısmından başladığı (hadis 1513) ve Menakıbu'l-Ensar (3984. Hadis) ile bitmektedir.⁷⁷⁶

3. (Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye'nin Diğer Nüshası): Bu nüshanın, Dâru'l-kütübi'l-Mısriyye kütüphanesinde 137 rakamıyla kaydedilmiş, 1252 sayfa (626 varak)tan oluştuğu, sayfaların 22 satırdan meydana gelmektedir. Bu nüsha, *el-Camiu's-Sahih* eserinin Kitabu Salati't-Tatavvu' kısmından başlamakta(hadis 1174) ve tefsir-sûreti'l-Araf(4644. Hadis) kısmı ile bitmektedir.⁷⁷⁷

4. (Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye'nin Üçüncü Nüshası): Bu nüshanın, Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye kütüphanesinde 139 rakamıyla kaydedildiği bildirilmektedir. Bu nüshanın fotoğraflarına, Muhammed b. Suud Üniversitesi'nin kütüphanesinde ulaşılmaktadır. Bu nüshanın 340 sayfadan(170 varak) oluşmakta, sayfaları, 31 satırdan meydana gelmektedir. Bu nüshanın *el-Camiu's-Sahih* eserinin, Kitabu Bed'i'l-halk kısmından başlamakta(hadis 3191) ve Kitabu'l-Edeb(6065. Hadis) kısmı ile bitmektedir. Bu nüsha, es-Seyyid Ahmed Abdusselam tarafından vakfedilmiştir.⁷⁷⁸

5. (Sin Nüshası): Bu nüshanın fotoğraflarına Riyad Muhammed b. Suud el-İslâmî Üniversitesinde ulaşıldığı belirtilmiştir. Bu nüsha, 3929 rakamıyla kaydedilmiştir. Bu nüsha 2351 rakamlı hadislerle başladığı, 7544 numaralı hadislerle bittiği ifade edilmiştir. Bu nüshanın, نسخة الإفتاء nüshasını tamamladığı belirtilmiştir. Bu nüshanın 364 varaktan oluştuğu, sayfa satırları 31-34 arası olduğu belirtilmiştir. Kitabın kapağında, “*el-Cüz'i's-Sânî min Tuhfeti'l-Bârî bi Şerhi Sahihi'l-Buhârî*” yazısının olduğu ve eserin yazarının, el-Ensârî olduğu bilgisi bulunmaktadır. Ayrıca bu nüshada yanlışları düzeltmek veya ek bilgi vermek için dipnotların olduğuna işaret edilmiş, Buhârî'nin metninin bu nüshada kırmızı renkli olduğu zikredilmiştir.⁷⁷⁹

6. (Meymeniyye Nüshası): Bu nüshanın H. 1326 yılında *İrşâdu's-sârî* eserine, sanki haşiyeymiş gibi ve dipnotuna da Nevevî'nin şerhi getirilmiş vaziyette basılmıştır. Bu baskıya, Mısırda tashih komisyonunun başkanı olan Muhammed ez-Zührî el-Ğamravî bir sonuç yazmış

⁷⁷⁵ el-Ensârî, *Tuhfetü'l-Bârî*, 1/46, muhakkikin mukaddimesi.

⁷⁷⁶ el-Ensârî, *Tuhfetü'l-Bârî*, 1/46, muhakkikin mukaddimesi.

⁷⁷⁷ el-Ensârî, *Tuhfetü'l-Bârî*, 1/46-47, muhakkikin mukaddimesi.

⁷⁷⁸ el-Ensârî, *Tuhfetü'l-Bârî*, 1/47, muhakkikin mukaddimesi.

⁷⁷⁹ el-Ensârî, *Tuhfetü'l-Bârî*, 1/47-48, muhakkikin mukaddimesi.

ve bu eserle ilgili şunları söylemiştir: Bu şerhin, vecîz ibarelerle, üstün ve rahat bir yolla, gizli olan şeylerin, bu şerhte ortaya çıkarıldığı bir şekilde yazıldığını vb. izahatlarda bulunmuştur. Ayrıca bu nüshanın, diğer nüshalardaki eksik yerleri tamamlaması bakımından önemli olduğu vurgulanmıştır.⁷⁸⁰

Görüldüğü üzere el-Ensârî'nin şerh eserinin mahtûta nüshaları vardır. Bu nüshalarla ilgili önemli bilgilere yer verilmiştir. Bir eserle ilgili nüshaların çok olması, o esere değer verildiğini, eserin rağbet gördüğünü göstermektedir. Bununla birlikte, harf ve hareke gibi en küçük karşılaştırmalarda bile yanlışı gidermede fayda sağladığını, doğru olan bilgiyi takviye ettiğini, eserin yok olma riskini azaltması gibi yararlar sağlamaktadır. Bu minvalde üzerinde çalışma yaptığımız şerh eserinin, bu hususta şanslı olduğu görülmektedir.

3.2. *Tuhfetu'l-Bârî*'de Kullanılan Buhârî Nüshası

Buhârî'nin *el-Câmi'u's-Sahîh* eseri, birden fazla râvî tarafından rivâyet edildiği için yer yer bu nüshalar arasında farklılığın olması, malum ve normal olan bir durumdur.⁷⁸¹ Talebesi el-Firebrî (öl. 320/932), *el-Câmi'u's-Sahîh*'i, Buhârî'den 90.000 kişinin dinlediğini bildirilmektedir.⁷⁸² el-Firebrî (öl. 320/932) ve en-Nesefî (öl. 294/906) ikilisi, şu veya bu muhitte münferit bir şekilde bulunan diğer rivâyetleri oldukça erken bir devirde unutturdukları ifade edilmiştir.⁷⁸³ Buhârî'den sonra çok geç olmayan dönemlerde birçok hadis âliminin, en-Nesefî rivâyetini birinci derecede tercih ettikleri, el-Firebrî rivâyetini ikinci dereceye tenzil ettikleri vurgulanmıştır.⁷⁸⁴ Kaynaklarda en-Nesefî rivâyetinin tümünün Buhârî'den sema' yoluyla alınmadığı, sonlara doğru bir kısmının icâze yoluyla alındığı ifade edilmiştir.⁷⁸⁵ Buhârî metninin muhtevasının, el-Firebrî'den tam bir sema' yoluyla gelmiş olması, el-Firebrî'nin, en-Nesefî'ye tercih edilme sebebi olarak görülmüştür.⁷⁸⁶ el-Firebrî nüshası, Ebû Zer el-Herevî (öl. 435/1043) ile Kerime bt. Ahmed'in (öl. 463/1070) öğretim faaliyetlerini Mekke'de devam ettirdikleri için, eserin İslâm dünyasına yayılmasında büyük hizmetleri olduğu belirtilmiştir.⁷⁸⁷

el-Firebrî rivâyetinin, muhtelif kollarını mukayese ve tenkit eden Yunînî (öl. 701/1301) nüshası ise, el-Firebrî nüshasından birinci derecede tercih edilme özelliğini aldığı, onu ikinci

⁷⁸⁰ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 1/48, muhakkikin mukaddimesi.

⁷⁸¹ Fuad (2018) Sezgin, *Buhârî'nin kaynakları* (Ankara: İlahiyat fakültesi Yay, 2018), 185.

⁷⁸² Ebû'l-fazl İbn Hacer Şihabeddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî (852/1448), *Hedyu's-Sârî Mukaddimeti Fethu'l-Bârî* (er-Riyad: Mektebetu'l-melik fehd, 2000), 516; Ebû'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî (544/1150), *Meşâriku'l-envâr 'alâ sıhahi'l-âsâr* (Kahire: Dâru't-turâs, 1978), 1/9.

⁷⁸³ Sezgin, *Buhârî'nin kaynakları*, 186.

⁷⁸⁴ İbrahim Bayraktutar, *Hadis kaynakları üzerine araştırmalar* (Erzurum: Ekev yay, 2001), 97.

⁷⁸⁵ el-Yahsubî, *Meşâriku'l-envâr*, 1/10.

⁷⁸⁶ Sezgin, *Buhârî'nin kaynakları*, 191.

⁷⁸⁷ M. Yaşar Kandemir, "*el-Câmiu's-Sahîh*", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV yayınları, 1993), 7/116.

sıraya ittiği vurgulanmıştır.⁷⁸⁸ Hâlihazırda mevcut olan Buhârî rivâyetlerinin birçoğu, farklı nüshalardan sağlam bir metin tesis etme zarureti düşünen el-Yûnînî (öl. 701/1301)'nin meydana getirdiği nüshaya dayandığı bildirilmektedir. el-Yûnînî nüshası, titiz bir şekilde hazırlandığı için çokça rağbet gördüğü, bugün elimizde bulunan Buhârî nüshalarının yarısından fazlasının el-Yûnînî nüshasının göz önünde bulundurularak yapıldığı belirtilmektedir.⁷⁸⁹

el-Câmi'u's-Sahîh eserine gösterilen itina sebebiyle, onun nüshaları arasında fazla bir fark ortaya çıkmadığı belirtilmiştir. Bu eserin rivâyetleri üzerinde araştırma yapan Johann Fück-Halle de bu nüshalarda kayda değer metin değişikliğinin olmadığını belirtmiş ve çeşitli nüshalarda tespit edilen değişik okuyuş şekillerinin manaya çok az etki ettiğini bildirmiştir.⁷⁹⁰

el-Ensârî (öl. 926/1520), şerhinin mukaddimesinde *Sahîh-i Buhârî*'nin hangi nüshasına itimat ettiğini açıkça belirtmemiştir. Fakat *Sahîh-i Buhârî*'nin şerhinin nüshalarını derleyip toplayan ve tahkîk eden Süleyman b. Verî' el-Âzimî'nin, el-Ensârî'nin, *Sahîh-i Buhârî*'nin metninden sadece şerh ettiği yerleri aldığını, *Sahîh-i Buhârî*'nin tüm hadis metnini almadığını ifade etmektedir. Ayrıca kendilerinin, el-Ensârî'nin şerh ettiği *Buhârî*'nin metin yerleriyle birlikte, tüm *Sahîh-i Buhârî* metinlerini birleştirdiklerini ve kendilerinin de el-Yûnînî nüshasını esas aldıkları belirtmektedir.⁷⁹¹

3.3. Kaynakları

el-Ensârî, *el-Câmiu's-Sahîh* kitabındaki hadisleri şerh ederken birçok kaynaktan istifade etmektedir. Kendinden önceki şerhlerden ve diğer kaynaklardan istifade ettiği gibi, muâsırı sayılabilecek âlimlerin eserlerinden de yararlanmaktadır.

el-Ensârî, yararlandığı kaynaklardan şu yollarla istifade etmektedir. Bu yollar hem şerh geleneğinin hem de yaşadığı dönemin bir uygulaması olduğunu düşünmekteyiz. Şöyle ki;

1. Hem müellifin hem de eserin adını belirterek yararlandığı kaynaklar.
2. Sadece müellifin ismini belirterek, eserin ismini belirtmeden istifade ettiği kaynaklar.
3. Kaynağın ismini zikredip, müellifinin ismini belirtmeden yararlandığı kaynaklar.
4. Ne müellifin ne de eserin ismini zikretmeden, sadece “kîle” gibi lafızları zikrederek, şerhine malumat nakletmesi.
5. Hadisin şerhiyle ilgili daha geniş malumata ulaşması için, okuyucuyu kendine ait eserlere yönlendirerek yararlandığı kaynaklar.

⁷⁸⁸ Sezgin, *Buhârî'nin kaynakları*, 190.

⁷⁸⁹ İsmail Lütfi Çakan, *Hadis edebiyatı* (İstanbul: İFAV yay., 2016), 84.

⁷⁹⁰ Kandemir, “*el-Câmiu's-Sahîh*”, 7/117.

⁷⁹¹ el-Ensârî, *Tuhfetü'l-Bârî*, 1/44-45, muhakkikin mukaddimesi.

el-Ensârî'nin, istifade ettiği kaynaklar konusunda uyguladığı yöntemler farklılık göstermektedir. Şöyle ki; şerhinde bazen nakil yaptığı âlimlerin görüşlerine katılmaktadır.⁷⁹² Bazen de şerhinde onların fikirlerine katılmamakta, onların görüşlerine muhalefet etmektedir.⁷⁹³ el-Ensârî'nin, genel olarak âlimlerden nakilde bulunurken, onun âlimlerin fikirleri ile aynı görüşte olduğu durumların, âlimlerin fikirlerine karşı çıktığı, onlara muhalefet ettiği durumlardan daha fazla olduğunu söylememiz mümkündür.

Tuhfetu'l-Bârî bi-şerhi Sahihi'l-Buhârî eserinin kıymetinin ortaya çıkarılabilmesi için, onun kaynaklarının belirtilmesi çok önemlidir. Çünkü bir eser ortaya konulurken yararlandığı kaynaklar ne kadar fazla ise o derece bu eserin geniş çaplı ele alındığını, çok farklı vecihlerden desteklendiğini, bunun da ilgili eserin kıymetini arttırdığını düşünmekteyiz.

Bu başlıkta şu iki yöntemi izledik. Birincisi, hem kaynağın ismi hem de kaynağın müellifi veya sadece kaynağın ismi el-Ensârî tarafından zikredilmişse, ilgili kaynaklara gitmedik. Direkt bu kaynakların ve müelliflerinin tam ismini zikrettik. Ondan sonra bu kaynaklar, *Tuhfetu'l-Bârî bi-şerhi Sahihi'l-Buhârî* eserinin hangi cildi ve sayfasında geçtiyse bunu da dipnotta belirledik. İkincisi, el-Ensârî, şerhinde yararlandığı kaynakların ismini zikretmeyip, bu eserlerin sadece müellifini belirtmişse, biz ilk önce bu bilgilerin geçtiği eserlerin isimlerini tespit ettik. Akabinde hangi başlığın altına koymamızı netleştirmek için, bu eserlerin hangi ilimle ilgili olduklarını beyan ettik. Sonrasında *Tuhfetu'l-Bârî bi-şerhi Sahihi'l-Buhârî* eserinde geçen bilgilerin aynısının, tespit ettiğimiz bu kaynaklarda da geçip geçmediğini karşılaştırıp teyit ettik. Daha sonra bu eserlerin ilgili yerlerini dipnot kısmında gösterdik. Aynı zamanda bu malumat *Tuhfetu'l-Bârî bi-şerhi Sahihi'l-Buhârî* şerh eserinin neresinde geçtiyse orayı da aynı dipnotta zikrettik.

el-Ensârî'nin, şerhinde kullandığı bu kaynakları gelişigüzel değil de bir sınıflandırmaya tâbi tutarak, uygun başlıklar altında çalışmamızda belirledik. Öncelikle hadis ilmiyle ilgili olan kaynaklara yer verdik. Daha sonra Takabat, Siyer, Tefsir, Fıkıh, Kelam, Tasavvuf, Arap Dili ve Belagatı gibi konularla ilgili yararlandığı kaynaklara yer verdik. el-Ensârî'nin, bazen şerh eserinde verdiği malumatla yetinmeyip, konunun daha geniş anlatıldığı eserlere yönlendirme yaptığı kaynakları da özel bir başlık altında topladık. Bazen de şerhinde sadece âlimlerin isimlerini zikrederek kaynak olarak istifade etmektedir. Biz bu âlimlerin görüşlerinin geçtiği eserleri, bazen kestiremediğimizden, bazen de çalışmamızda zenginlik veya değişiklik olması düşüncesiyle, bu âlimlerin sadece isimlerini kaynak olarak bir başlık altında beyan ettik. Verilen

⁷⁹² el-Ensârî, *Tuhfetü'l-Bârî*, 2/241; 3/448.

⁷⁹³ el-Ensârî, *Tuhfetü'l-Bârî*, 1/441; 7/461,462.

bilgiler ışığında el-Ensârî'nin yararlandığı kaynaklar, müellifler ve her birinin bağlı olduğu başlıklar şu şekildedir.

3.3.1. Hadis Kitapları

Bir hadis eseri, şerh edildiği vakit hadis usûlü, hadis târihi, rical kitapları ve diğer kaynaklardan yararlanılması kaçınılmaz bir durumdur. Nitekim üzerinde çalışma yaptığımız *Tuhfetu'l-Bârî* eserine bakıldığında da aynı durumla karşılaşmaktayız. el-Ensârî'nin, şerhinde yararlandığı hadis ilimleriyle ilgili kaynaklar şu şekildedir.

el-Ensârî'nin eseri de şerh ilmiyle ilgili olduğundan, emsalleri olan ve istiğna edilemeyen diğer şerhlerden istifade ettiği görülmektedir. Tespitlerimize göre el-Ensârî'nin, şerhinde yararlandığı Şurûhu'l-Hadis kaynakları, müellifleriyle birlikte şöyledir:

1. Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed b. İbrâhîm el-Hattâbî el-Büstî (öl. 388/998), *E'lâmu'l-hadis fî şerhi Sahîhi'l-Buhârî*.⁷⁹⁴
2. Ebî'l-Hasan Ali b. Halef b. Abdulmelik İbn Battâl (öl. 449/1057), *Şerhu sahihi'l-Buhari li İbn Battâl*.⁷⁹⁵
3. Ebî Amr Yusuf b. Abdullah İbn Muhammed en-Nemerî el-Endelûsî İbn Abdi'l-berr (öl. 463/1071), *et-Temhîd limâ fî'l-muvattâ mine'l-me'ânî ve'l-esânîd*.⁷⁹⁶
4. Muhyissünne Ebû Muhammed el- Hüseyin b. Mes'ûd b. Muhammed b. el-Ferrâ' el-Beğâvî eş-Şâfiî (öl. 516/1122), *Şerhu's-Sünne*.⁷⁹⁷
5. Ebû Bekr Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. Abdullah el-Endelûsî el-İşbîlî el-Malikî İbnu'l'Arabî (öl. 543/1149), *Âridatu'l-ahvezî bi-şerhi sahihi't-Tirmizî*.⁷⁹⁸
6. Ebu'l-Fadl el-Kâdî 'Iyâd b. Mûsâ b. İyâd b. Amr el-Yahsûbî es-Sebtî (öl. 544/1150), *İkmâlu'l-mu'lim bi-fevâidi Müslim*.⁷⁹⁹

⁷⁹⁴ Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed b. İbrâhîm el-Büstî (388/998) el-Hattâbî, *E'lâmu'l-hadis fî şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Muhammed b. Sa'd b. Abdurrahman Âl Su'ûd (Suudi Arabistan: Câmî'atu ummu'l-kurâ, 1988), 1/129-299; 2/914; el-Ensârî, *Tuhfetü'l-Bârî*, 1/92-564; 4/246.

⁷⁹⁵ Ebî'l-Hasan Ali b. Halef b. Abdulmelik (444/1057): İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî li İbn Battâl*, thk. Yasir b. İbrahim Ebû Temîm (Riyâd: Mektebetu'r-ruşd, 2003), 4/219; 7/258; 9/421; el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 4/38-39; 8/375; 9/30.

⁷⁹⁶ Ebî Amr Yusuf b. Abdullah İbn Muhammed en-Nemerî el-Endelûsî (463/1071) İbn Abdilber, *et-Temhîd limâ fî'l-Muvattâ mine'l-me'ânî ve'l-esânîd*, thk. Mustafa İbn Ahmed el'Alevî (el-Mağrib / Fas: Vezâretu'l-evkâf ve's-suûni'l-İslâmiyye, 1985), 11/117; 18/173; el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 6/515; 8/119.

⁷⁹⁷ Muhyissünne Ebû Muhammed el- Hüseyin b. Mes'ûd b. Muhammed b. el-Ferrâ' eş-Şâfiî (516/1122) el-Beğâvî, *Şerhu's-sünne*, thk. Şuayb el-Arnaût (Dimaşk - Beyrut: el-Mektebetu'l-İslâmî, 1983), 3/345; el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 2/361.

⁷⁹⁸ Ebû Bekr Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. Abdullah el-endelûsî el-İşbîlî el-Malikî İbnu'l'Arabî (543/1149) İbnu'l'Arabî, *Âridatu'l-ahvezî bi-şerhi sahihi't-tirmizî* (Beyrut/Lübnan: Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye, ts.), 10/281-282; 8/204; el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 6/597; 9/14.

⁷⁹⁹ Ebû'l-Fadl b. Mûsâ b. İyâd b. Amr el-Yahsûbî es-Sebtî (544/1150) el-Kâdî 'Iyâd, *İkmâlu'l-mu'lim bi-fevâidi müslim*, thk. İsmail Yahya (Mısır: Dâru'l-vefâ, 1998), 7/190; 7/347; 8/220; 6/255; el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 5/334; 6/440; 7/54; 10/157.

7. Ebu'l-Abbas Ahmed b. Ömer b. İbrahim el-Kurtubî (öl. 656/1258), *el-Mufhim limâ eşkele min telhîsi kitâbi Müslim*.⁸⁰⁰

8. Ebû Abdullah Cemâlu'd-dîn Muhammed b. Abdullah İbn Mâlik et-Tâî el-Ceyyânî (öl. 672/1272), *Şevâhidü't-tavdîh ve't-tashîh li muşkilâtî'l-Câmii's-Sahîh*.⁸⁰¹

9. Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref en-Nevevî (öl. 676/1277), *el-Minhâc fî şerhi Sahîhi Müslim İbni'l-Haccâc*.⁸⁰²

10. Şemsuddîn Muhammed b. Yusuf b. Ali b. Said el-Kirmânî (öl. 786/1384), *el-Kevâkibu'd-derârî fî-şerhi Sahîhi'l-Buhârî*.⁸⁰³

11. Ebu'l-fadl Ahmed b. Ali b. Hacer eş-şafî el-'Askalânî (öl. 852/1448), *Fethu'l-Bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*.⁸⁰⁴

3.3.1.1. Ulûmî'l-Hadis ve Usûlû'l-hadis Kitapları

el-Ensârî'nin şerh eserine bakıldığında, hadisleri şerh ederken birçok hadis kaynağından yararlandığı görülmektedir. Bu kaynaklar sayesinde şerh eserinde hadisleri yorumlarken uygun gördüğü anlamı, daha rahat belirttiği görülmektedir. Hadisteki amacını bu kaynaklar sayesinde daha açık hale getirmektedir. el-Ensârî'nin, şerhinde istifade ettiği bazı hadis ilimleriyle alakalı yararlandığı kaynaklar ve bu kaynakların müellifleri şunlardır:

1. Ebî Bekir Muhammed b. Ebî İshak İbrahim b. Yakub el-Kelâbâzî el-Buhârî (öl. 384/994), *Bahru'l-fevâid el-meşhûr bi me'âni'l-ehbâr*.⁸⁰⁵

2. Ebu'l-Fadl İyâd b. Musa b. İyâd b. Amr el-Yahsûbî es-Sebtî el-Kâdî 'İyâd (öl. 544/1150), *el-İlma' ilâ marifeti usûli'r-rivâyeti ve takyîdi's-sema'*.⁸⁰⁶

3. Ebû 'Amr Takiyyuddîn Osman b. Abdurrahman İbnu's-Salâh (öl. 643/1246), *Sıyâneti Sahîhi Müslim mine'l-ihlâli ve'l-ğalati ve himâyetihi mine'l-iskâti ve's-sakti*.⁸⁰⁷

4. Ebî Muhammed Abdulhakk b. Abdurrahman el-İşbîlî (öl. 582/1186), *el-Cem'u beyne's-Sahîhayn*.⁸⁰⁸

⁸⁰⁰ Ebû'l-Abbas Ahmed b. Ömer b. İbrahim (656/1258) el-Kurtubî, *el-Mufhim limâ eşkele min telhîsi kitâbi Müslim* (Dımaşk - Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1996), 1/162-163; 4/394; 7/182; el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 1/265; 4/583; 6/405.

⁸⁰¹ Ebû Abdullah Cemâlu'd-dîn Muhammed b. Abdullah İbn Mâlik et-Tâî el-Ceyyânî (672/1272) İbn Mâlik, *Şevâhid et-Tevdîh ve't-tashîh li muşkilâtî'l-Câmii's-Sahîh*, thk. Muhsin Tâhâ (Kahire: Mektebetu İbn Teymiyye, 1982), 268; el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 5/246.

⁸⁰² Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref (676/1277) en-Nevevî, *el-Minhâc fî şerhi Sahîhi Müslim İbni'l-Haccâc*. (Mısır: Muessesetu Kurtuba, 1994), 1/247-249; 9/182; el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 1/136; 7/633.

⁸⁰³ Şemsuddîn Muhammed b. Yusuf b. Ali b. Said (786/1384) el-Kirmânî, *el-Kevâkibu'd-derârî fî-şerhi Sahîhi'l-Buhârî - şerhu'l-Kirmânî 'ale'l-Buhârî*, thk. Muhammed Abdullatif (Beyrut/Lübnan: Dâru İhyâi't-turâsi'l-Arabî, 1981), 5/121; 1/151; 12/175; 13/43; 14/231-232; 24/162; el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 2/464; 5/234; 6/56-157; 7/42-43; 10/157.

⁸⁰⁴ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 3/407; 13/11; el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 4/38; 10/145.

⁸⁰⁵ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 7/12.

⁸⁰⁶ el-Kâdî 'İyâd, *el-İlma' ilâ marifeti usûli'r-rivâyeti*, 69; el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 1/257.

⁸⁰⁷ İbnu's-Salâh, *Sıyâneti Sahîhi Müslim*, 241; el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 2/241.

⁸⁰⁸ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 6/322.

5. Nuruddîn Ali b. Ebî Bekr el-Heysemî (öl. 807/1405), *Keşfu'l-estâr 'an zevâidi'l-Bezzâr 'ale'l-kutubi's-sitte*.⁸⁰⁹

6. Ebû Bekir Ahmed b. el-Huseyn b. Ali b. Musa el-Hüsrevcirdî el-Horasanî el-Beyhâkî (öl. 458/1065), *el-Ba's ve'n-nuşûr li'l-Beyhâkî*.⁸¹⁰

7. Ebû Mûsa Muhammed b. Ebî Bekr Amr b. İsâ el-Medenî el-İsfahanî eş-Şafîî (öl. 581/1185), *et-Terğîb ve't-terhîb*.⁸¹¹

8. Ebû Muhammed Zekiyyuddîn Abdulazîm b. Abdulkavî b. Abdullah el-Munzirî (öl. 656/1258), *et-Terğîb ve't-terhîb mine'l-hadisi's-şerîf*.⁸¹²

9. Ebu'l-Hüseyn Müslim İbnu'l-Haccâc el-Kuşeyrî en-Neysâbûrî (öl. 261/874), *el-Musnedu's-Sahîhu'l-muhtasar bi-nakli'l-adli 'ani'l'adli ilâ Rasûlillâh sallallahu 'aleyhi ve sellem*. Bu eser, kısaca *Sahîh Müslim* olarak bilinmektedir.⁸¹³

10. Ebû Bekr Muhammed b. İshak b. Huzeyme binu'l-Muğîra b. Salih b. Bekr es-Sülemî en-Neysâbûrî (öl. 311/923), *Sahîh İbn Huzeyme*.⁸¹⁴

11. Ebû Hâtîm İbn Hibbân Muhammed b. Hibbân b. Ahmed b. Hibbân b. Muaz b. Ma'bed et-Temîmî ed-Dârimî el-Bustî (öl. 354/965), *el-İhsân fî takrîbi Sahîh İbn Hibbân*.⁸¹⁵

12. Ebû Nu'aym Ahmed b. Abdullah el-İsfahanî (öl. 430/1038), *el-Mustahrec 'ale'l-Câmi'i's-Sahîh li'l-Buhârî*.⁸¹⁶

13. Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah b. Hamdeveyh b. Nu'aym ed-Dabbî et-Tahmânî el-Hâkim en-Neysâbûrî (öl. 405/1014), *el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn*.⁸¹⁷

14. Ebû Bekr Abdurrezzak b. Hemmâm es-San'ânî (öl. 211/826), *Musannef Abdurrezzak*.⁸¹⁸

⁸⁰⁹ Nuruddîn Ali b. Ebî Bekr (807/1405) el-Heysemî, *Keşfu'l-estâr 'an zevâidi'l-bezzâr 'ale'l-kutubi's-sitte*, thk. Habiburrahman el-E'zâmî (Beyrut: Muessesetu'r-risale, 1979), 1/389; 1/414; el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 3/396; 3/411.

⁸¹⁰ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 5/136.

⁸¹¹ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 4/498.

⁸¹² el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 4/498.

⁸¹³ Müslim, *el-Musnedu's-Sahîhu'l-Muhtasar*, imân; 176; Cenaiz; 669; Musakat; 1594; el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 8/165; 3/412; 4/586; 2/43-572; 5/295; 9/32.

⁸¹⁴ Ebû Bekr Muhammed b. İshak binu'l-Muğîra b. Salih b. Bekr es-Sülemî en-Neysâbûrî (311/923) İbn. Huzeyme, *Sahîh İbn Huzeyme*, thk. Muhammed Mustafa el-Azamî (Beyrut: el-Mektebetu'l-İslâmî, 2003.), 2/996, 2072; 1/754, 1569; el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 4/407; 2/493.

⁸¹⁵ Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed b. Hibbân b. Muaz b. Ma'bed et-Temîmî ed-Dârimî el-Bustî (354/965) İbn Hibbân, *el-İhsân fî takrîbi Sahîh İbn Hibbân*, thk. Şuayb el-Arnaût (Beyrut: Muessesetu'r-risale, 1988), Salat, 1620; Cinâyât, 5978; el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 3/259; 8/665.

⁸¹⁶ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 3/45.

⁸¹⁷ el-Hâkim *el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn*, Taharet, 526; Nikah, 2696; el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 1/442; 8/364.

⁸¹⁸ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 2/570-571.

15. Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. İbrahim b. Osman b. Hevâstî el'Absî İbn Ebî Şeybe (öl. 235/850), *el-Kitâbu'l-musannef fî'l-ehâdîsi ve'l-Âsâr*. Bu eser kısaca, *Musannefu İbn Ebî Şeybe* olarak bilinmektedir.⁸¹⁹

16. Ebû S'ad Abdulkerim b. Muhammed b. Mansûr et-Temîmî el-Mervezî es-Sem'ânî (öl. 562/1167), *el-Ensâb*.⁸²⁰

17. İbnu'l-Esîr el-Cezerî İzzuddîn Ebu'l-Hasan Ali b. Ebî'l-Kerem Muhammed b. Muhammed b. Abdulkerim b. Abdulvahit eş-Şeybânî (öl. 630/1241), *el-Lubâb fî Tehzîbi'l-Ensâb*.⁸²¹

18. Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes b. Mâlik el-Asbahî el-Humeyrî el-Yemenî (öl. 179/795), *Muvatta' Mâlik*.⁸²²

19. Ebû Abdullah Muhammed b. İdris Binu'l-Abbas b. Osman b. Şafî' b. Abdulmuttalib b. Abdimenaf el-Matlebî el-Kuraşî el-Hâşimî el-Mekkî eş-Şâfi'î (öl. 204/819), *el-Musned*.⁸²³

20. Ebî Bekr Abdullah b. ez-Zubeyr el-Kuraşî el-Humeydî (öl. 219/834), *Musnedu'l-Humeydî*.⁸²⁴

21. Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Vâilî (öl. 241/855), *Musnedu Ahmed b. Hanbel*.⁸²⁵

22. Ebû Muhammed Abdulhamid b. Humeyd b. Nasr el-Kessî (öl. 249/863), *el-Muntahab min musnedi 'Abdu b. Humeyd*. Bu eser kısaca, *Musnedu 'Abdu b. Humeyd* olarak bilinmektedir.⁸²⁶

⁸¹⁹ Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. İbrahim b. Osman b. Hevâstî el'Absî (235/850) İbn Ebî Şeybe, *Musannefu İbn Ebî Şeybe-el-Kitâbu'l-musannef fî'l-ehâdîsi ve'l-âsâr*, thk. Kemal Yusuf el-Hût (Riyâd: el-Mektebetü'r-rüşd, 1988), 1/249; 2/49; 4/95; 2/179; el-Ensârî, *Tuhfetü'l-Bârî*, 1/465-467; 3/148.

⁸²⁰ Ebû S'ad Abdulkerim b. Muhammed b. Mansûr et-Temîmî el-Mervezî (562/1167) es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, thk. Abdurrahman b. Yahya el-Yemânî el-M'alemî (Haydar Âbâd - Hindistan: Meclisu dâiretu'l-maârif el-Osmâniyye, 1962), 2/253; el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 2/494-495.

⁸²¹ İzzuddîn Ebû'l-Hasan Ali b. Ebî'l-Kerem Muhammed b. Muhammed b. Abdulkerim b. Abdulvahit eş-Şeybânî (630/1241) İbnu'l-Esîr el-Cezerî, *el-Lubâb fî tehzîbi'l-ensâb* (Beyrut: Dâr sâdir, 1980), 2/138; el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 3/14-15.

⁸²² el-Ensârî, *Tuhfetü'l-Bârî*, 1/500-501-648; 4/254-319; 5/448-643; 6/279; 9/347.

⁸²³ Ebû Abdillâh Muhammed b. İdris Binu'l-Abbas b. Osman b. Şafî' b. Abdulmuttalib b. Abdimenaf el-Matlebî el-Kuraşî el-Hâşimî el-Mekkî (204/819) eş-Şâfi'î, *el-Musned* (Beyrut/Lübnan: Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye, 1957), 1/236; el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 8/635.

⁸²⁴ Ebî Bekr Abdullah b. ez-Zubeyr el-Kuraşî (219/834) el-Humeydî, *Musnedu'l-Humeydî* (Dımaşk: Dâru's-sakâ, 1996), 1/318; el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 1/574.

⁸²⁵ Ebû Abdillâh ahmed b. Muhammed b. Hanbel b. Hilal b. Esed eş-Şeybânî (241/856) Ahmed b. Hanbel, *Musnedu ahmed b. hanbel*, thk. Şuayb el-Arnaût (Beyrut/Lübnan: Müessesetü'r-risâle, 2001), 3/55; 20/366; 28/182; el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 8/344; 7/272; 7/8.

⁸²⁶ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 2/560.

23. Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman Binu'l-Fadl b. Behrâm b. Abdussamed ed-Dârimî et-Temîmî es-Semerkindî (öl. 255/920), *Musned ed-Darimî*. Bu eser, *Sünen ed-Darimî* olarak da bilinmektedir.⁸²⁷

24. Ebû Bekr Ahmed b. 'Amr b. Abdulhalık b. Hallâd b. el-Ubeydullah el-'Atkî el-Bezzar (öl. 292/904), *el-Bahru'z-Zâhir*. Bu eser, *Musnedu'l-Bezzar* olarak da bilinmektedir.⁸²⁸

25. Ebû Ya'lâ Ahmed b. Ali b. el-Musennâ et-Temîmî el-Mûsilî (öl. 307/869), *Musnedu Ebî Ya'lâ*.⁸²⁹

26. Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd b. Kesîr b. Ğâlib el-Âmelî et-Taberî (öl. 310/923), *Tehzîbu'l-âsâr ve tafsîli's-sâbiti an Rasûlillâhi mine'l-âhbâr*.⁸³⁰

27. Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed b. Eyub b. Matîr el-Lahmî eş-Şâmî et-Tâberânî (öl. 360/971), *Musnedu's-Şâmiyîn*.⁸³¹

28. Cemâluddîn Ebî'l-Haccâc Yûsuf el-Mizzî (öl. 742/1341), *Tuhfetu'l-eşrâf bi-ma'rifeti'l-etrâf*.⁸³²

3.3.1.2. Ecza' İle İlgili Kaynaklar

Hadis âlimleri, cüz' ile ecza' kelimelerini, tek bir sahâbeden veya sahâbelerden sonra gelen tek bir kişiden rivâyet edilen hadis olarak tanımlamaktadır. Örneğin; Hz. Ebû Bekir'in r.a. cüz'ü denilince onun rivâyet ettiği tüm hadislere denildiği ifade edilmiştir. Bununla birlikte bu âlimler, herhangi bir konuyla ilgili olan hadisleri bir araya toplamaya da cüz' veya ecza' denildiğini ifade etmişlerdir.⁸³³ el-Ensârî'nin bu hususta yararlandığı kaynaklar şunlardır.

1. Ebû Bekr Ahmed Binu'l-Hüseyn b. Ali b. Musa el-Hürevcirdî el-Hurâsânî el-Beyhakî (öl. 458/1066), *Şu'abu'l-îmân*.⁸³⁴

2. Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn b. Ali b. Musa el-Beyhâkî (öl. 458/1066), *el-Ba's ve'n-nuşûr*.⁸³⁵

⁸²⁷ ed-Dârimî, *Sünen ed-Dârimî*, menâsik, 2021; el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 1/277.

⁸²⁸ Ebû Bekr Ahmed b. Umer b. Ubeydullah b. Hallâd b. Abdullah el-Atkî (292/905) el-Bezzâr, *Musnedu'l-Bezzâr-el-bahru'z-zehhâr*, thk. Mahfûzu'r-Rahman Zeynullâh (Medinetu'l-Munevvere: Mektebetu'l-'Ulûm ve'l-Hikem, 2009), 9/395; 12/227; el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 3/429; 1/291.

⁸²⁹ Ebû Ya'lâ Ahmed b. Ali b. el-Musennâ et-Temîmî (307/920) Ebî Ya'lâ, *Musnedu Ebî Ya'lâ el-Mûsilî*, thk. Selîm Esed Huseyn (Dımaşk - Beyrut: Dâru'l-me'mûn li't-turâs, 1989), 4/167; el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 7/208.

⁸³⁰ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd b. Kesîr b. Ğâlib el-Âmelî (310/923) et-Taberî, *Tehzîbu'l-âsâr ve tafsîli's-sâbiti an Rasûlillâhi mine'l-âhbâr-tafsîlu's-sâbiti 'an Rasûlillâhi mine'l-âhbâr*, thk. Mahmud Muhammed Şâkir (Kahire: Matba'atu'l-Medenî, ts.), 2/261; el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 9/645.

⁸³¹ Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed b. Eyub b. Matîr el-Lahmî eş-Şâmî (360/971) et-Tâberânî, *Musnedu's-şâmiyîn* (Beyrut: Muessesetu'r-risale, 1948), 3/339; el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 9/178.

⁸³² el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 9/113.

⁸³³ Subhî, *'Ulûmî'l-hadîsi ve mustalahihi*, 125.

⁸³⁴ Ebû Bekr Ahmed binu'l-Hüseyn b. Ali b. Musa el-Hürevcirdî el-Hurâsânî (458/1066) el-Beyhakî, *Şu'abi'l-imân*, thk. Abdulâlî Hâmid (Riyâd: Mektebetu'r-ruşd, 2003), 1/150; el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 1/133.

⁸³⁵ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 5/136.

3.3.1.3. Garibü'l-Hadis Kaynakları

1. Ebû 'Ubeyd el-Kasım b. Sellâm b. Abdullah el-Bağdâdî el-Herevî (öl. 224/838), *Ğaribu'l-hadis*.⁸³⁶

2. Ebu's-Sa'âdât Mecduddîn el-Mubârek b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed İbn Abdulkerim eş-Şeybânî İbnu'l-Esîr el-Cezerî (öl. 606/1210), *en-Nihâye fî ğaribi'l-hadîsi ve'l-eser*.⁸³⁷

3.3.1.4. Hadis Ricâli İle İlgili Kaynaklar

1. Muhammed İbn Hibbân b. Ahmed Ebî Hâtim et-Temîmî el-Bustî (öl. 354/965), *es-Sikât*.⁸³⁸

2. Ebî 'Umer Yusuf b. Abdullah b. Muhammed b. Abdilberr b. 'Asım en-Nemerî el-Kurtubî (öl. 463/1070), *el-İstî'âb fî ma 'rifeti'l-Ashâb*.⁸³⁹

3. Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref en-Nevevî (öl. 676/1277), *Tehzîbu'l-esmâi ve'l-luğât*.⁸⁴⁰

3.3.1.5. Ahkâm Hadisleriyle İlgili Yararlandığı Kaynaklar

1. Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selame b. Abdulmelik b. Seleme el-Ezdî el-Hacerî el-Mısırî et-Tahâvî (öl. 361/972), *Şerhu me'ânî'l-âsâr*.⁸⁴¹

2. Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref en-Nevevî (öl. 676/1277), *Hulâsati'l-Ahkâm fî Muhimmâtî's-Süneni ve Kavâ'idî'l-İslâm*.⁸⁴²

3. Takiyuddîn İbn Dakîkî'l-İd (öl. 702/1303), *İhkâmu'l-ahkâm şerhu 'umdetu'l-ahkâm*.⁸⁴³

⁸³⁶ Ebû 'Ubeyd el-Kasım b. Sellâm b. Abdullah el-Bağdâdî (224/839) el-Herevî, *Ğaribu'l-hadis*, thk. Muhammed Abdulmu'id Hân (Haydar Âbâd - Hindistan: Matbaatu Dâiretu'l-Maarif el-Osmaniyye, 1964), 2/94; 1/139; el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 4/58; 6//566.

⁸³⁷ Ebû's-Sa'âdât Mecduddîn el-Mubârek b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed İbn. Abdulkerim eş-Şeybânî (606/1210) İbnu'l-Esîr el-Cezerî, *en-Nihâye fî ğaribi'l-hadis ve'l-eser*, thk. Tâhir Ahmed-Mahmud Muhammed ez-Zâvî-et-Tenâhî (Beyrut: el-Mektebetü'l-'ilmiyye, 1979), 4/22; 1/168; el-Ensârî, *Tuhfetü'l-Bârî*, 4/520; 5/323.

⁸³⁸ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 8/353.

⁸³⁹ Ebî 'Umer Yusuf b. Abdullah b. Muhammed b. 'Asım en-Nemerî el-Kurtubî (463/1070) İbn Abdilberr, *el-İstî'âb fî ma 'rifeti'l-ashâb*, thk. Alî Muhammed el-Bicâvî (Beyrut: Dâru'l-cîl, 1992), 3/1236; el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 2/383.

⁸⁴⁰ Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref (676/1277) en-Nevevî, *Tehzîbu'l-esmâi ve'l-luğât* (Beyrut / Lübnan: Dâru'l-kütübî'l-'ilmiyye, ts.), 3/59; el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 7/420.

⁸⁴¹ Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selame b. Abdulmelik b. Seleme el-Ezdî el-Hacerî el-Mısırî (361/972) et-Tahâvî, *Şerhu me'ânî'l-âsâr*, thk. Muhammed Zührî en-Neccâr (Kahire/Mısır: 'Alema'l-kutub, 1994), 1/296-298; el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 3/238-239.

⁸⁴² Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref (676/1277) en-Nevevî, *Hulâsati'l-ahkâm fî muhimmâtî's-süneni ve kavâidi'l-İslâm*, thk. Hüseyin İsmail el-Cemel (Beyrut/Lübnan: Müessesetü'r-risâle, 1997), 1/87; el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 4/369.

⁸⁴³ el-Fekîhu'l-Muctehid Muhammed b. Ali b. Vehb Takiyuddîn (702/1303) İbn Dakîkî'l-İd - Ahmed Muhammed Şâkir, *İhkâmu'l-ahkâm şerhu 'umdetu'l-ahkâm* (Kahire: Dâru'l-kuttubi's-selefiyye, 1987), 1/412; 1/224; el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 1/605; 2/504.

4. Ebî Yahya Zekeriyâ el-Ensârî eş-Şâfiî el-Hazrecî (öl. 926/1520), *Fethu'l-'allâm bi şerhi'l-'lâm bi ehâdîsi'l-ahkâm*.⁸⁴⁴

3.3.1.6. Mu'cem İle İlgili İstifade Ettiği Kaynaklar

1. Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed b. Eyub b. Matîr el-lahmî eş-Şâmî et-Taberânî (öl. 360/970), *el-Mu'cemu'l- Kebîr*.⁸⁴⁵

2. Ebî'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsât*.⁸⁴⁶

3.3.1.7. Sünen İle İlgili Kullandığı Kaynaklar

1. Ebû Abdillâh Muhammed b. İdris b. Abbas eş-Şafi'î (öl. 204/820), *es-Sünenü'l-me'sûra*.⁸⁴⁷

2. Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî İbn Mâce (öl. 273/887), *Sünen İbn Mâce*.⁸⁴⁸

3. Ebî Dâvud Süleyman b. el-Eş'as el-Ezdî es-Sicistânî (öl. 275/889), *Sünen Ebî Dâvud*.⁸⁴⁹

4. Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ b. Sevra b. ed-Dahhâk et-Tirmizî (öl. 279/893), *Sünen et-Tirmizî*.⁸⁵⁰

5. Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali el-Hurâsânî en-Nesâî (öl. 303/916), *es-Sünenü'l-kubrâ*.⁸⁵¹

6. Ebu'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed b. Mehdî el-Bağdâdî ed-Dârekutnî (öl. 385/995), *Sünen ed-Dârekutnî*.⁸⁵²

7. Ebû Bekr Ahmed binu'l-Hüseyn b. Ali b. Musa el-Hürevcirdî el-Hurâsânî el-Beyhakî (öl. 458/1066), *es-Sünenü'l-Kubrâ*.⁸⁵³

⁸⁴⁴ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 1/218; 5/41; 8/443.

⁸⁴⁵ et-Tâberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, hutbetu İbn Mesud ve min kelâmihi, 8544; el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 1/133.

⁸⁴⁶ et-Tâberânî, *el-Mu'cemu'l-evsât*, Bâbu'l-mîmi, 7068; el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 5/230.

⁸⁴⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. İdris Binu'l-Abbas b. Osman b. Şafi' b. Abdulmuttalib b. Abdimenaf el-Matlebî el-Kuraşî el-Hâşimî el-Mekkî (204/819) eş-Şafiî, *es-Sünenü'l-me'sûra*, thk. Abdulmu'tî Emîn Kal'acî (Beyrut/Lübnan: Dâru'l-ma'rife, 1986), 375; el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 4/102.

⁸⁴⁸ Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî (273/887) İbn Mâce, *Sünen*, thk. Muhammed Fuâd Abdalbaki (Beyrut: Dâru ihyâi'l-kütübi'l-Arabî, ts.), İkâmetü's-salâtî ve'sünnetü fihâ, 1405; el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 3/259.

⁸⁴⁹ Ebî Dâvud, *es-Sünen*, taharet, 117; el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 4/373; 1/501-507; 2/485-541; 3/411.

⁸⁵⁰ et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmizî*, ebvâbi's-salati, 407; menâkib, 3880; Ebvâbi sifeti'l-kıyâmeti ve'r-rekâiki ve'l-verai, 2517; el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 4/8; 8/333; 4/486.

⁸⁵¹ Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali el-Hurâsânî (303/916) en-Nesâî, *es-Sünenü'l-kubrâ*, thk. Hasan Abdulmunim Şelubî (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 2001), Siyâm, 2522; el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 4/439-440.

⁸⁵² Ebû'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed b. Mehdî el-Bağdâdî (385/995) ed-Dârekutnî, *Sünen ed-Dârekutnî*, thk. Şu'ayb el-Arnaût (Beyrut/Lübnan: Muessesetü'r-risale, 2004), 1/81; el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 1/567.

⁸⁵³ Ebû Bekr Ahmed binu'l-Hüseyn b. Ali b. Musa el-Hürevcirdî el-Hurâsânî (458/1066) el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kubrâ*, thk. Muhammed Abdulkadir Atâ (Beyrut/Lübnan: Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye, 2003), 8/84; el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 6/278.

Zikredilen örneklere bakıldığında el-Ensârî'nin, şerhinde hadis ilimleri ile ilgili olarak birçok eserden yararlandığı söylenebilir.

3.3.2. Siyer, Tarih ve Tabakât Kitapları

el-Ensârî'nin şerhine bakıldığında birçok kaynak kullandığı görülmektedir. Bunlardan birisi de Hz. Peygamber'in hayatını ele alan siyer⁸⁵⁴ sahasında tanınmış şahsiyetlerin biyografilerini ele alan tabakât⁸⁵⁵ ve râvîlerin hayat hikâyesini ele alan tarih⁸⁵⁶ kaynaklarıdır. Bu konularla ilgili el-Ensârî tarafından kullanılan kaynaklar, müellifleriyle birlikte şöyledir.

1. Muhammed İbn. İshak b. Yesâr el-Matlebî el-Medenî (öl. 151/768), *es-Sîretu'n-Nebeviyye li İbn İshak*.⁸⁵⁷

2. İbn Sa'd (öl. 230/845), *Ğezevâtü'r-Rasûl ve serâyâhu*.⁸⁵⁸

3. Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî İbn Sa'd (öl. 230/845), *et-Tabakâtü'l-kubrâ*.⁸⁵⁹

4. Emîru'l-Mu'minîne fî'l-Hadîs Ebî Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî (öl. 256/869), *et-Târîhu's-sağîr*.⁸⁶⁰

5. Ebû Nu'aym Ahmed b. Abdullah b. Ahmed b. İshak b. Musa b. Mehran el-Asbehânî (öl. 430/1038), *Delâilu'n-Nubuvve li Ebî Nu'aym el-İsbahânî*.⁸⁶¹

6. Ebî Nu'aym Ahmed b. Abdullah el-Asfehânî (öl. 430/1038), *Hilyetu'l-Evliyâ ve Tabakâti'l-Asfiyâ*.⁸⁶²

7. Ebî Bekr ahmed b. el-Huseyn el-Beyhâkî (öl. 458/1065), *Delâilu'n-Nubuvve ve ma'rifetu ahvali sâhibi's-şeri'a*.⁸⁶³

8. Ebu'l-Kâsım Abdurrahman b. Abdullah b. Ahmed b. Ebî'l-Hasan el-Has'amî es-Süheylî (öl. 581/1185), *er-Ravdu'l-enf fî Tefsîri(Şerhi) es-Sîretu'n-Nebeviyye li İbn Hişâm*.⁸⁶⁴

⁸⁵⁴ Abdullah Aydın, *Hadis ıstılahları sözlüğü* (İstanbul: İFAV yayınları, 2016), 279.

⁸⁵⁵ Mehmet Efendioğlu, "Tabakat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 2010), 39/291-292.

⁸⁵⁶ Aydın, *Hadis ıstılahları sözlüğü*, 308.

⁸⁵⁷ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 1/267.

⁸⁵⁸ Muhammed b. Sa'd b. Menî' (230/845) İbn Sa'd, *Ğezevâtü'r-rasûl ve serâyâhu*, ts., 2; el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 7/208.

⁸⁵⁹ Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî (230/845) İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kubrâ*, thk. Muhammed Abdulkadir Âtâ (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1990), 2/71; 8/315; el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 1/530; 9/338.

⁸⁶⁰ Emîru'l-Mu'minîne fî'l-Hadîs Ebî Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî (256/869) el-Buhârî, *et-Târîhu's-sağîr li'l-Buhârî*, thk. Mahmut İbrahim Zâid (Beyrut/Lübnan: Dâru'l-marife, 1986), 2/96; el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 6/188.

⁸⁶¹ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 1/487.

⁸⁶² el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 9/446.

⁸⁶³ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 2/23.

⁸⁶⁴ Ebû'l-Kâsım Abdurrahman b. Abdullah b. Ahmed b. Ebî'l-Hasan el-Has'amî (581/1185) es-Süheylî, *er-Ravdu'l-enf fî tefsîri es-siretu'n-Nebeviyye* (Beyrut/Lübnan: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, ts.), 4/83; el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 6/278.

Görüldüğü üzere el-Ensârî, şerhinde siyer, tarih ve tabakât ilimleriyle ilgili kaynaklardan yararlanmıştı.

3.3.3. Tefsir Kitapları

Kur'ân-ı Kerim ve Hz. Peygamber''in sünneti, İslâm dinini meydana getiren, birbirinden kopuk ve bağımsız düşünülemeyen, et ve tırnak gibi birbirinden ayrılması mümkün olmayan bir bütünün iki parçasıdır.⁸⁶⁵ Her biri diğerini açıklar ve tamamlar. Diğer önemli şerh eserlerine bakıldığında da hadisleri yorumlarken tefsir kaynaklarından yararladıkları bilinen bir gerçektir. el-Ensârî de şerhinde bu zincirin halkasına dâhil olmuş, şerhinin bâb, kitap ve hadis metinlerinde geçen âyetleri yorumlarken, ihtiyaç duyduğunda tefsirlerden yararlanmıştı. el-Ensârî'nin yararlandığı tefsir kaynakları, müellifleriyle birlikte şöyledir.

1. Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd b. Kesîr b. Ğâlib el-Âmelî et-Taberî (öl. 310/923), *Câmiu'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'ân (Tefsîru't-Taberî)*.⁸⁶⁶

2. Ebî'l-Kasım Cârullâh Muhammed b. 'Umer b. Muhammed b. Ahmed el-Havârizmî ez-Zâmeşerî (öl. 538/1143), *Tefsîru'l-keşşâf 'an hakâiki ğevâmidi't-Tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vucûhi't-te'vîl*.⁸⁶⁷

3. Ebû Abdullah Hatîbu'r-Rey Fahrüddîn Muhammed b. Umer Binu'l-Hasan binu'l-Hüseyn et-Teymî er-Râzî (öl. 606/1210), *Mefâtîhu'l-ġayb (et-Tefsîru'l-Kebîr)*.⁸⁶⁸

4. Ebû Abdullah Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferehu'l-Ensârî el-Hazrecî el-Endelûsî el-Kurtubî (öl. 671/1272) *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân (Tefsîru'l-Kurtubî)*.⁸⁶⁹

5. Nâsirüddîn Ebû Sa'îd Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şîrâzî el-Beydâvî (öl. 685/1286), *Envâru't-Tenzîl ve esrâru't-te'vîl (Tefsîru'l-Beydâvî)*.⁸⁷⁰

Görüldüğü üzere el-Ensârî, şerhinde tefsir ile ilgili kaynaklardan yararlanmıştı.

⁸⁶⁵ Sancaklı, *Sünneti doğru anlamak*, 107.

⁸⁶⁶ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd b. Kesîr b. Ğâlib el-Âmelî (310/923) et-Taberî, *Câmiu'l-beyân fî te'vîli'l-Kur'ân - tefsîru't-taberî*, thk. Ahmed Muhammed Şakir (Beyrut/Lübnan: Müessesetü'r-risâle, 2000), 19/320; el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 10/271.

⁸⁶⁷ Ebî'l-Kasım Cârullâh Muhammed b. 'Umer b. Muhammed b. Ahmed el-Havârizmî (538/1143) ez-Zâmeşerî, *Tefsîru'l-keşşâf 'an hakâiki ğevâmidi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vucûhi't-te'vîl* (Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, 1986), 3/476; 2/510; el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 6/301; 6/471.

⁸⁶⁸ Ebû Abdullah Hatîbu'r-Rey Fahrüddîn Muhammed b. Umer Binu'l-Hasan Binu'l-Hüseyn et-Teymî (606/1210) er-Râzî, *Mefâtîhu'l-ġayb et-Tefsîru'l-kebîr* (Beyrut: Dâru ihyâi't-turâsi'l-Arabî, 1999), 25/168; el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 7/59-60.

⁸⁶⁹ Ebû Abdullah Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferehu'l-Ensârî el-Hazrecî el-Endelûsî (671/1272) el-Kurtubî, *Tefsîru'l-Kurtubî-el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed-İbrahim el-Berdûnî-Atfîş (Kahire: Dâru'l-kütübi'l-misriyye, 1964), 2/138; el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 6/457-458.

⁸⁷⁰ Nâsirüddîn Ebû Sa'îd Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şîrâzî (685/1286) el-Beydâvî, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*, thk. Muhammed Abdurrahman el-Mer'aşlî (Beyrut: Dâru ihyâi't-turâsi'l-Arabî, 1997), 2/148; el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 5/594-595.

3.3.4. Fıkıh ve Usûlî'l-Fıkıh Kitapları

Fıkıh, bir şeyi bilmek, iyi ve tam anlamak demektir.⁸⁷¹ Usûlî'l-fıkıh, dinî hükümlerin meşruiyet kaynağını teşkil eden delillere toplu bakışı ve bu delillerden fikhî hükümlerin çıkarılmasında izlenecek metotları ifade eder.⁸⁷² el-Ensârî'nin, şerhine bakıldığında onun, fikhî ahkâmlara ve fıkıh ile ilgili âlimlerin ihtilaflarına değindiği görülmektedir. Zaman zaman mezheplerin görüşlerine de değinmektedir. Bazen de kendisi hadislerle ilgili gerekli fikhî bilgileri paylaşmaktadır. Kısacası mezkûr durumlar vb. başka durumlarda el-Ensârî fıkıh ve usûlî'l-fıkıh eserlerinden yararlanmaktadır. Fıkıh ve usûlî'l-fıkıh konularıyla ilgili el-Ensârî'nin yararlandığı kaynaklar, müellifleriyle birlikte şöyledir.

1. Ebû Abdullah Muhammed b. İdris Binu'l-Abbas b. Osman b. Şafi' el-Hâşimî el-Kuraşî el-Matlebî (öl. 204/819), *Muhtasar kitâbu'l-ümm fi'l-fıkıh*.⁸⁷³

2. Ebû Abdullah Muhammed b. İdris Binu'l-Abbas b. Osman b. Şafi' b. Abdulmuttalib b. Abdimenâf el-Matlebî el-Kuraşî el-Hâşimî el-Mekkî eş-Şâfi'î (öl. 204/819), *el-Ümm*.⁸⁷⁴

3. Ebû Bekr Muhammed b. İbrahim en-Neysâbü'rî İbnu'l-Munzir (öl. 319/931), *el-İcmâ'*.⁸⁷⁵

4. Ebû Bekr Muhammed b. el-Hüseyin b. Abdullah el-Bağdâdî el-Âcurî (öl. 360/971), *eş-Şeri'a*.⁸⁷⁶

5. Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali b. Musa el-Husrevcirdî el-Hurasânî el-Beyhakî (öl. 458/1066), *ma'rifetu's-sünen ve'l-Âsâr*.⁸⁷⁷

6. Ebu'l-Kasım Abdulkerim b. Muhammed b. Abdulkerim er-Râfi'î el-Kazvînî (öl. 623/1226), *el-'Aziz şerhu'l-vecîz (eş-Şerhu'l-kebîr)*.⁸⁷⁸

7. Ebî'l-Kasım Abdulkerim b. Muhammed b. Abdulkerim er-Rafi'î el-Kazvînî eş-Şâfi'î (öl. 623/1226), *el-Muharrar fi fikhî'l-İmami's-Şâfi'î*.⁸⁷⁹

⁸⁷¹ Karaman, "Fıkıh", 13/1-14.

⁸⁷² Asım Cüneyd-İbrahim Kâfi Köksal-Dönmez, "Usûl-i Fıkıh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 2012), 42/201-210.

⁸⁷³ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 8/586.

⁸⁷⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. İdris Binu'l-Abbas b. Osman b. Şafi' b. Abdulmuttalib b. Abdimenaf el-Matlebî el-Kuraşî el-Hâşimî el-Mekkî (204/819) eş-Şâfi'î, *el-Umm* (Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1990), 1/102; el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 3/33.

⁸⁷⁵ Ebû Bekr Muhammed b. İbrahim en-Neysâbü'rî (319/931) İbnu'l-Munzir, *el-İcmâ'*, thk. Fuâd Abdulmun'im Ahmed (Kahire/Mısır: Dâru'l-Müslim li'n-neşri ve't-tevzi', 2004), 41; el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 3/168.

⁸⁷⁶ Ebû Bekr Muhammed b. el-Hüseyin b. Abdullah el-Bağdâdî (360/971) el-Âcurî, *eş-Şeri'a*, thk. Abdullah b. Ömer b. Süleyman ed-Demîcî (Riyâd: Dâru'l-vatan, 1999), 5/2389; el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 3/472-473.

⁸⁷⁷ el-Beyhakî, *Marifetu's-sünen*, 6/375; el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 4/425.

⁸⁷⁸ Ebû'l-Kasım Abdulkerim b. Muhammed b. Abdulkerim er-Râfi'î (623/1226) el-Kazvînî, *el-Aziz şerhu'l-vecî- eş-Şerhu'l-kebîr*, thk. Ali Muhammed-Adil Ahmed 'İvâd-el-Mevcûd (Beyrut/Lübnan: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1997), 12/381; el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 4/277.

⁸⁷⁹ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 1/587.

8. Ebû Zekerîyyâ Muhyiddîn Yahya b. Şeref b. Merî b. Hasan el-Hizâmî el-Hûrânî en-Nevevî (öl. 676/1277), *el-Mecmu' şerhu'l-muhezzeb*.⁸⁸⁰

9. Ebû Zekerîyyâ Muhyiddîn Yahya b. Şeref b. Merî b. Hasan el-Hizâmî el-Hûrânî en-Nevevî (öl. 676/1277), *Ravdatu't-tâlibîn ve 'umdetu'l-Muftiyyîn*.⁸⁸¹

10. Ebû Zekerîyyâ Muhyiddîn Yahya b. Şeref b. Merî b. Hasan el-Hizâmî el-Hûrânî en-Nevevî (öl. 676/1277), *Minhâcu't-tâlibîn ve 'umdetu'l-muttâkîn*.⁸⁸²

11. Cemâluddîn Abdurrahim el-Esnevî (öl. 772/1370), *el-Muhimmât fî şerhi'r-ravda ve'r-Râfi'î*.⁸⁸³

el-Ensârî'nin, şerhinde fıkıh ve usûlî'l-fıkıh ile ilgili istifade ettiği kaynaklar yukarıda beyan edilmiştir.

3.3.5. Âdâb ve Ezkâr İle İlgili Yararlandığı Kaynaklar

Tuhfetu'l-Bârî bi-şerhi Sahihi'l-Buhârî isimli şerh eseri analiz edilirken, el-Ensârî, âdâb⁸⁸⁴ ve ezkâr⁸⁸⁵ gibi konularla bağlantılı olan bir hadisi şerh ettiğinde, bu konularla ilgili kaynaklardan yararlandığı görülmektedir. Tespitlerimize göre âdâb ve ezkâr konularıyla ilgili yararlandığı dayanaklar, müellifleriyle birlikte şunlardır.

1. Ebî Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî (öl. 256/869), *el-Edebu'l-mufred*.⁸⁸⁶

2. Şemsuddîn el-Kurtubî Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferehi'l-Ensârî el-Hazrecî (öl. 671/1273), *et-Tezkira bi ahvali'l-mevtâ ve umûri'l-ahira*.⁸⁸⁷

3. Ebû Zekerîyyâ Muhyiddîn Yahya b. Şeref en-Nevevî (öl. 676/1277), *el-Ezkâr*.⁸⁸⁸

Yukarıda görüldüğü üzere, el-Ensârî âdâb ve ezkâr ile ilgili kaynaklardan istifade etmiştir.

3.3.6. Arap Dili Belâğatı ve Şiir İle İlgili Yararlandığı Kaynaklar

el-Ensârî, şerhinde kitap, bâb veya hadis metinlerinde geçen, sözcükleri şerh ederken, evvela bunların zabtını, akabinde bunların i'rabını vermektedir. Bu yöntem, diğer âlimlerce de

⁸⁸⁰ el-Ensârî, *Tuhfetü'l-Bârî*, 1/587-538; 2/229-444-594; 3/243-382; 4/40-277; 5/146.

⁸⁸¹ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 1/561-587; 2/444-594; 3/44-243-382; 4-277; 5/204.

⁸⁸² el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 1/587; 3/44.

⁸⁸³ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 1/587.

⁸⁸⁴ Abdulaziz Bayındır, "Âdâb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 1988), 1/334; dinin gerekli gördüğü ve aklın güzel saydığı bütün söz ve davranışlardır.

⁸⁸⁵ Reşat Öngören, "Zikir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 2013), 44/409-412; Allah'ı anmak ve unutmamak suretiyle gafletten ve nisyandan kurtuluş demektir.

⁸⁸⁶ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 1/200-513; 5/332; 9/307-332.

⁸⁸⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferehi'l-Ensârî el-Hazrecî (671/1273) Şemsuddîn el-Kurtubî, *et-Tezkira bi ahvali'l-mevtâ ve umûri'l-ahira*, thk. İbn Muhammed b. İbrahim es-Sâdık (Riyâd: Mektebetu Dâru'l-minhac li'n-neşri ve't-tevzi', 2004), 449; el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 8/119.

⁸⁸⁸ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 4/338; 9/35.

uygulandığı bilinmektedir. el-Ensârî şerhinde, şiir, Arap dili belagatı eserlerinden istifade etmektedir. Bu alanlarda yararlandığı kaynaklar, müellifleriyle birlikte şunlardır.

1. Ebû Büşr ‘Amr b. Osman b. Kanber el-Hârisî es-Sîbeveyhi (öl. 180/797), *el-Kitap*.⁸⁸⁹
2. Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. el-Herevî el-Ezherî (öl. 370/981), *Tehzîbu'l-luga*.⁸⁹⁰
3. Ebû Nasr İsmail b. Hammâd el-Fârâbî el-Cevherî (öl. 393/1002), *es-Sahhâh: Tâcu'l-luga ve sıhâhu'l-'Arabiyye*.⁸⁹¹
4. Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail b. Seyyidihi el-Mursî (öl. 458/1066), *el-Muhkem ve'l-Muhîtu'l-A'zâm*.⁸⁹²
5. Ebî'l-Kâsım Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî (öl. 538/1143), *el-Mufasssal fî 'ilmi'l-'Arabiyye*.⁸⁹³
6. Muhammed b. Abdullah b. Mâlik el-Endelûsî (öl. 672/1273), *Metnu elfiyyeti b. Mâlik fî'n-nahvi ve's-sarf*.
7. Muhammed b. Abdullah b. Mâlik el-Endelûsî (öl. 672/1273), *Teshîlu'l-fevâid ve tekmi'lu'l-mekâsit*.
8. Muhammed b. Abdullah b. Mâlik el-Endelûsî (öl. 672/1273), *Şerhu't-teshîl li Ibn Mâlik*.⁸⁹⁴
9. Şerefuddîn Ebî Abdullah Muhammed b. Said b. Hammâd es-Sanhâcî el-Bûseyrî (öl. 696/1295), *el-Kevâkibu'd-durriyye fî medhi hayri'l-berriyye (el-Burde)*.⁸⁹⁵
10. Mecdudî Muhammed b. Yakup el-Feyruz Âbâdî (öl. 817/1414), *el-Kâmûsu'l-muhît*.⁸⁹⁶

Görüldüğü üzere el-Ensârî, şerhinde Arap Dili Belâgatı ve şiir ile ilgili kaynaklardan yararlanmıştır.

3.3.7. Sadece Âlimlerin İsimlerini Zikredip, Kaynak Olarak Yararlanması

el-Ensârî (öl. 926/1520)'nin, şerhindeki metotlarından birisi de hadisleri şerh ederken başka âlimlerin görüşlerinden destek alarak, şerhini sağlamlaştırmaktadır. Bu minvalde şârih, bazen âlimlerin sadece ismini vererek, kendi görüşlerini sağlamlaştırmakla birlikte, şerhine

⁸⁸⁹ Ebû Büşr Amr b. Osman b. Kanber el-Hârisî (180/797) Sîbeveyhi, *el-Kitab*, thk. Abdusselam Muhammed Hârûn (Kahire: el-Mektebetü'l-hancî, 1988), 3/626; el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 6/203.

⁸⁹⁰ Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. el-Herevî (370/981) el-Ezherî, *Tehzîbu'l-lugati*, thk. Muhammed Avd Mur'ab (Beyrut: Dâru ihyâi't-turâsi'l-Arabî, 2001), 4/226; 10/110; el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 3/336; 1/181.

⁸⁹¹ el-Cevherî, *es-Sahâh Tâcu'l-lügati*, 2/705; 3/1128; el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 4/598; 6/157.

⁸⁹² el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 4/58.

⁸⁹³ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 1/230.

⁸⁹⁴ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 6/170.

⁸⁹⁵ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 7/78.

⁸⁹⁶ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 1/627; 4/452; 6/269; 7/406; 8/146-540-655; 9/32-61.

zenginik de katmaktadır. el-Ensârî'nin şerhinde önemli yer edinen bu metodu, görmezden gelemezdik. Fakat on ciltlik şerh eserinde görüşlerine değer verip eserinde yararlandığı tüm âlimlerin isimlerini burada zikretseydik, faydasız bir uzamaya ve çok yer tutmaya sebep olacaktı. Tüm âlimlerin yerine, bazı âlimlerin isimlerini zikretmekle yetindik. Bu âlimlerin isimleri şöyledir.

1. Yahya b. Salih b. el-Mutevekkil et-Tâî Yahya İbn. Kesir (öl. 129/746).⁸⁹⁷
2. Ebû Hanîfe en-Nu'mân b. Sâbit b. Merzûbân el-Kûfî (öl. 150/767).
3. Ebû Abdullah Süfyan b. Said b. Mesrûk es-Sevrî (öl. 161/777).⁸⁹⁸
4. Ebu'l-Hattâb Abdulhamit b. Abdulmecit el-Ahfeşu'l-Ekber (öl. 177/793).⁸⁹⁹
5. Yakub b. İbrahim el-Ensârî el-meşhûr bi Ebî Yusuf (öl. 182/798).⁹⁰⁰
6. Sâhibu Ebû Hanîfe Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî (öl. 189/805).⁹⁰¹
7. Ebû Abdullah Muhammed b. Yusuf b. Matar b. Salih b. Bişr el-Firebrî (öl. 320/932).⁹⁰²
8. Ebû Ali el-Huseyn b. Abdullah Binu'l-Hasan b. Ali b. Sînâ el-Bulhî el-Buhârî (öl. 360/970).⁹⁰³
9. Ebû Muhammed Abdullah b. Ebî Zeyd Abdurrahman en-Nefzî el-Mâlikî el-Kayrevânî (öl. 386/996).⁹⁰⁴
10. Ebu'l-Feth Osman b. Cinnî el-Mûsılî (öl. 392/1001).
11. Ebû Ali Ömer b. Muhammed b. Ömer b. Abdullah el-Ezdî el-Endelûsî el-İşbîlî en-Nahvî eş-Şelûbîn (öl. 645/1247).⁹⁰⁵
12. Ebû Abdullah Şihabuddîn Fadlullah b. Hasan b. Hüseyin b. Yusuf et-Tevrebeştî (öl. 661/1263).⁹⁰⁶
13. Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. İbrahim b. Ebî Bekr b. Hillikân el-Bermekî el-Erbilî (öl. 681/1282).⁹⁰⁷
14. Şerefuddîn el-Huseyn b. Muhammed b. Abdullah et-Tayyibî (öl. 743/1342).⁹⁰⁸

⁸⁹⁷ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 1/83.

⁸⁹⁸ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 1/656.

⁸⁹⁹ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 1/88.

⁹⁰⁰ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 1/656.

⁹⁰¹ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 1/656.

⁹⁰² el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 6/481.

⁹⁰³ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 9/32.

⁹⁰⁴ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 10/113.

⁹⁰⁵ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 1/99.

⁹⁰⁶ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 8/298.

⁹⁰⁷ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 1/83.

⁹⁰⁸ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 3/443.

15. Ebû Said Salâhuddîn el-‘Alâî Halîl b. Kîkeldî b. Abdullah el-‘Alâî ed-Dimaşkî eş-Şafîî el-Eş‘arî (öl. 761/1359).⁹⁰⁹

16. Ebû Abdullah Bedruddîn Muhammed b. Bahadır b. Abdullah el-Mısırî ez-Zerkeşî (öl. 794/1391).⁹¹⁰

17. Zeynuddîn Ebu’l-Fadl Abdurrahim eş-Şafîî Şeyhu’l-Hadis el-İrâkî (öl. 806/1403).⁹¹¹

18. Ebû Abdullah Şemsuddîn Muhammed b. Abduddaim b. Musa b. Abduddaim en-Nu‘aymî el-Askalânî el-Bermâvî el-Mısırî (öl. 832/1428).⁹¹²

el-Ensârî, hadisleri şerh ederken, görüşlerinden istifade ettiği bazı âlimlerin isimleri zikredilmiştir.

3.4. Hadis Şerh Faaliyetleri

el-Ensârî’nin *Tuhfetu’l-Bârî bi şerhi Sahîhi’l-Buhârî* eserinin şerh metoduna geçilmeden önce, ‘İlmü şerhi’l-hadis ve el-Ensârî’nin, şerh eseri ile ilgili bazı bilgiler paylaşacağız. Daha sonra el-Ensârî’nin mezkûr şerhinin metoduna genişçe yer vereceğiz.

Şerh kelimesi sözlükte, keşfetmek, beyan etmek, feth etmek, kapalı olan bir şeyi tefsir etmek ve etin parçalara ayrılması gibi anlamlara gelmektedir.⁹¹³ Hadis kelimesi sözlükte, eskinin zıttı, yeni olan, çok veya az olması fark etmeksizin konuşmak manalarına gelmektedir.⁹¹⁴ Şerhi’l-hadis terim anlamı; Hz. Peygamber’in hadislerinin amacını insan gücü nisbetinde Arap kaideleriyle ve şer’î usûl ile araştıran ilme denir.⁹¹⁵ Hadisin terim anlamı ise, Hz. Peygamber’e izafe edilen söz, fiil, takrir, vasıf, hatta harekât ve sekenatlara denir.⁹¹⁶

Bu ilmin konusu, Hz. Peygamber’in hadisleridir. Şerhten ve beyandan kasıt budur. Şerhu’l-hadis denilince zihin direkt Hz. Peygamber’in hadislerine gitmektedir.⁹¹⁷

Şerhu’l-hadis ilminin önemi bu ilimle bağlantılı meseleleri ve usûlleri tanımak, Hz. Peygamber’in hadislerinin manasını ve fikhını öğrenmek demektir. Belki de bu ilmin semeresi ve en büyük gayesi budur. Şerhu’l-hadis ilmi sayesinde, İslâm dininin birçok uygulaması

⁹⁰⁹ el-Ensârî, *Tuhfetu’l-Bârî*, 9/514.

⁹¹⁰ el-Ensârî, *Tuhfetu’l-Bârî*, 6/456-605; 10/242.

⁹¹¹ el-Ensârî, *Tuhfetu’l-Bârî*, 9/78.

⁹¹² el-Ensârî, *Tuhfetu’l-Bârî*, 1/67-220; 10/434.

⁹¹³ el-Mursî Ebu’l-Hasan Ali b. İsmail b. Seyyidihi (458/1066), *el-Muhkem ve’l-Mûhîti’l-‘Azâm*, thk. el-Hindâvî Abdulhamîd (Beyrut: Dâru’l-kütübî’l-‘ilmiyye, 2000), 3/107; er-Râzî Ebu’l-Hasan Ahmed b. Zekerîyyâ el-Kazvînî (395/1005), *Mu’ucem mekâyisi’l-lügati*, thk. Abdusselam Hârûn (Dâru’l-fikr, 1979), 3/269; el-Cevherî, *es-Sahâh Tâcu’l-lügati*, 1/378.

⁹¹⁴ el-Hanefî er-Râzî Zeynu’d-dîn Ebû Abdillâh b. Ebî Bekr b. Abdulkadir (666/1268), *Muhtâru’s-sihâh*, thk. Yusuf Muhammed (Beyrut: el-Mektebetu’l’asriyye/ed-Dâru’n-nemûzeciyye, 1999), 68.

⁹¹⁵ Taşköprüzâde Ebu’l-hayr Ahmed b. Mustafa b. Halil (968/1561), *Miftâhu’s-sa’ade ve misbâhu’s-siyâde fî mevdû’âti’l-ulûm* (Beyrut: Dâru’l-kutubi’l-‘ilmiyye, 1985), 2/341.

⁹¹⁶ es-Sehâvî, *et-Tevdîhu’l-ebher*, 29.

⁹¹⁷ es-Sâfedî Bisâm b. Halil, *‘İlmü şerhi’l-hadis dirâsetun ta’siliyyetun menheciyyetun* (Gazze: el-Câmiatu’l-İslamiyye, Doktora tezi, Külliyyetu usûli’l-dîn/Kısmu’l-hadîsi’ş-şerîf ve ’ulûmihi, 2015), 32.

anlaşılır hale gelmektedir. Şerhu'l-hadis ilminden haberi olmayana, bu ilimde dirâyetli olmayana, âlim denilmediği ifade edilmiştir. Bundan ötürü, ilim ehlinin bu ilme yönelik hırslarının arttığı, bu ilmi talep ettikleri ve eserlerinde bu ilme özel ebvâb ve fasıllar oluşturdukları belirtilmiştir.⁹¹⁸

Hiz. Peygamber'in hadislerinin, dört tane şerh edilme yöntemi vardır. Hadisin, hadis ile şerh edilmesi. Hadisin, sahâbe kavli ile şerh edilmesi. Hadisin, Tâbiîn kavli ile şerh edilmesi. Hadisin, Arap Lügatı ile şerh edilmesi.⁹¹⁹

Şerhu'l-hadis ilminin doğuşu ve gelişmesi, Hiz. Peygamber'in kendisinin, O'nun ashabının ve tâbiîlerinin zamanında olmuştur.⁹²⁰ Doğuşu ve gelişmesi her ne kadar Hiz. Peygamber ve sahâbe zamanında olmuşsa da bu ilmin sınıflara ayrılarak yazılması daha sonra olmuştur. Nitekim el-Bağdâdî (öl. 463/1071) *el-Câmi' li ehlâki'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'* eserinde şunları söylemektedir: “Bu ilim mutekaddimîn olan sahâbe ve tâbiîn zamanında sınıflarına ayrılarak yazılmamış ve kitaplara geçirilmemişti. Onlardan sonra şerhu'l-hadis ilmi yazılmaya başlanmıştır. Daha sonra gelen müteahhir âlimler de onların yolunu takip etmiştir. Şerhu'l-hadis ilminde ilk kitap yazmaya başlayan, öncünün kim olduğu hususunda ihtilaf edilmiştir. Bazıları bu kişinin Said b. Ebî 'Arûbe (öl. 157/773) olduğunu söylemiş, bazıları da bu kişinin Abdumelik b. Abdulaziz b. Cüreyc (öl. 150/767) olduğunu bildirmiştir.”⁹²¹

3.4.1. Tuhfetu'l-Bârî'nin Önemi

el-Ensârî, şerhinde temel İslâmî bilimlerle ilgili yeri geldikçe hemen hemen her konuyla ilgili açıklamalarda bulunmuştur. Bununla birlikte şerhinde âyetlerden, hadislerden, şiirlerden, âlimlerin sözlerinden destek almıştır. Şerhinde yeri geldikçe gramer, mecaz vb. anlamlara da işaret etmektedir. Bu durum, el-Ensârî'nin şerhinin faydalı olan şeylerle dolu olduğunu göstermekte, şerhinin kıymetini ortaya koymaktadır

Memlûkler döneminde şerhu'l-hadis ilmi altın çağını yaşamıştır. Nevevî, İbn Hacer, Aynî, Suyûtî, Kastallânî ve el-Ensârî gibi zatların tümünün çalışmaları bu dönemde yazılmıştır. Sadece yazıldığı dönem bile düşünüldüğünde, el-Ensârî'nin şerhinin önemi ortaya çıkmaktadır.

Şerhin, metnini oluşturan Buhârî'nin *el-Câmiu's-Sahîh* isimli eseri, ihtivâ ettiği hadislerin sağlamlığı bakımından, değerini koruyarak günümüze kadar ulaşmıştır. Bu eser o kadar beğeni kazanmıştır ki, ümmetin ittifak ettiği bir eser mesabesine ulaştığı bilinmektedir.

⁹¹⁸ Bisâm b. Halil, *'İlmu şerhi'l-hadis dirâsetun*, 13-14.

⁹¹⁹ Bisâm b. Halil, *'İlmu şerhi'l-hadis dirâsetun*, 38.

⁹²⁰ Bisâm b. Halil, *'İlmu şerhi'l-hadis dirâsetun*, 19.

⁹²¹ el-Bağdâdî Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sabit b. Ahmed b. Mehdî el-Hatib (463/1071), *el-Câmi' li ehlâki'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'*, thk. et-Tahhân Mahmut (Riyâd: Mektebetu'l-meârif, 1983), 2/280.

el-Câmiu's-Sahîh eserinin kıymetinden ötürü, bu eseri şerh eden Tuhfetu'l-Bârî ve bu şerhin metodunu ortaya koyan çalışmamız da değer kazanmıştır.

el-Ensârî de kendi şerhinin önemi ile ilgili şunları söylemektedir. Buhârî'nin *el-Câmi'u's-Sahîh* eserine bir şerh yazmak içime doğdu. Öyle bir şerh ki *el-Câmiu's-Sahîh*'in metninin zorluklarını gideren, kelimelerin manasını ortaya çıkaran, bu şerhi okuyanın, başka şerhlere ihtiyacını bırakmayan bir şerh eser olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca bu esere yeni faydalar eklediğini, bu eserin ilimde rağbeti olanların gözlerini açtığını söylemektedir. Bütün bunları yaparken de ecir ve sevabını Allah Teâlâdan beklediğini vurgulamaktadır. el-Ensârî, bu çalışmasının Allah Teâlâ tarafından kurtuluşa ve cennete vesile kılmasını temenni ederek, şerh eserinin önemini anlatan başlığı noktaladığı görülmektedir.⁹²²

3.5. Muhteva Bakımından Hadislerin Şerh Metodu

el-Ensârî, öncelikli olarak kitap ve bâb başlıklarını irâb ve mânâ yönünden ele alıp onlarla ilgili bazen kısa, bazen de uzun izahatta bulunmaktadır. Daha sonra seneddeki râvîlerle ilgili genel bilgiler vermektedir. Akabinde hadisin metniyle ilgili geniş izahatta bulunmaktadır. Hadisin şerhinin sonunda yer yer hadis ile ilgili özet bilgi zikretmektedir. Hadisleri şerh ederken fikhî hükümler vermektedir. Bazen hadisten maddeler halinde faydalı şeyler istinbat etmektedir. Hattâbî, İbnü's-Salâh, Nevevî, Irâkî ve İbn Hacer gibi birçok âlimden nakilde bulunmaktadır. Bazen hadisi tahrir de etmektedir. el-Ensârî, kitap, bâb, sened ve metinde burada değinmediğimiz birçok başka izahatta da bulunmaktadır. Kısacası el-Ensârî'nin, şerhini kaleme alırken takip ettiği metodunun çok zengin olduğu ve bunun açığa çıkarılması önem arz etmektedir.

3.5.1. Kitab Başlıklarını Şerh Etmesi

Buhârî (öl. 256/870), *el-Câmi'us-Sahîh* eserinde bulunan kitap ve bâbların altına uygun hadisler yerleştirerek eserini inşâ etmiştir. Buhârî, kitap ve bâb başlıklarında, bazen kendi fikhını göstermek, bazen de başka şeyleri göstermek gibi hedefleri vardır. Onun bu eserini şerh eden âlimler de kitap ve bâblarına çok ehemmiyet vermiş, her yönüyle bunları açıklamaya çalışmışlardır. Bunlardan birisi de el-Ensârî'dir. O da *el-Câmi'us-Sahîh*'in kitap ve bâblarını kapsamlı bir şekilde şerh etmiştir. Burada ilk önce el-Ensârî'nin, *el-Câmi'us-Sahîh*'in kitaplarındaki şerh metodunu ortaya koyacak, daha sonra bâblardaki metoduna geçeceğiz.

Buhârî'nin kitap başlığının kendisinde veya bu başlıkların altında âyet, hadis, sahâbe kavli vb. muhtelif bazı bilgilerin olduğu bilinen bir durumdur. Buhârî'nin kitaplarının daha iyi anlaşılması için el-Ensârî bu kitapları şerh etmektedir. Bu kitapları şerh ederken kitabın başlığı

⁹²² el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 1/59-60.

âyet, hadis vb. neyden oluşuyorsa veya konusu itibariyle neyle ilgiliyse, bununla ilgili bazı bilgiler vermektedir. Kitapları şerh ederken, şerhiyle alakalı tespit edilen hususlar başlıklandırılmıştır. el-Ensârî'nin, *el-Câmi'us-Sahîh*'teki kitapları şerh etmedeki metodu aşağıdaki gibidir.

3.5.1.1. Kitapları Tarif Etmesi ve Nüsha Farklılıklarına Değini

Buhârî'nin *el-Câmi'us-Sahîh*'teki kitap başlıklarının daha iyi anlaşılması için bunların anlamının ve değişik nüshalarının bilinmesinde yarar vardır. Bu maksatla el-Ensârî, kitapları tarif etmekte ve nüsha farklılıklarına işaret etmektedir. Örneğin **كتاب الإيمان** (İmân Kitabı.) el-Ensârî burada **الكتاب** lafzının şerhini vermektedir. Şöyle ki; sözlükte, birleştirmek ve toplamak anlamlarına geldiğini belirtmiştir. Terim olarak fasıl ve ebvâblara şamil gelen belirli bir ilim olduğunu söylemiştir. Ardından **إيمان** (İmân) lafzının sözlükte doğrulamak manasına geldiğini belirtmektedir. Terim olarak, gücü yetenin talaffuz etmesi şartıyla Hz. Peygamber'in Rabbinden getirdiklerine inanması olduğunu vurgulamıştır.⁹²³ Bu örnekte el-Ensârî'nin, kitabın ve imanın sözlük ve terim manasını vermiştir.

كتاب الحج (Hacc Kitabı.) Bu kitapta geçen hacc kelimesinin, sözlük anlamının kast etmek olduğunu beyan etmiştir. Terim anlamının, ibadet amacıyla kâbeyi kast etmek ve Arafatta Vakfe yapmak olduğunu açıklamıştır.⁹²⁴ el-Ensârî, bu örnekte haccın sözlük ve terim manasını vermiştir.

كتاب تفسير القرآن (Kur'ân-ı Tefsir Etme Kitabı.) el-Ensârî' burdaki kitabın başka nüshada “kitabu't-tefsir” olarak geldiğine işaret etmiştir. Daha sonra **تفسير** kelimesinin sözlükte, açıklamak anlamına geldiğini bildirmiştir. Terim olarak ise, emir, nehiy vb. açılardan Allah Teâlâ'nın kelimelerinin manasının bilinmesini sağlayan ilim olduğuna işaret etmiştir.⁹²⁵ el-Ensârî, bu örnekte kitabın hem farklı nüshasını hem de sözlük ve terim anlamlarını vermiştir.

كتاب الشَّرْكََة فِي نَسْخَةِ فِي الشَّرْكََة (Şerike Kitabı.) Burada el-Ensârî, kitabın “fî's-şirketi” şeklinde farklı nüshasını zikretmiştir. Daha sonra **الشَّرْكََة** lafzının sözlükte karıştırmak manasına geldiğine işaret etmiştir. Terim olarak, genel anlamda bir şeyde iki ve daha fazla kişinin hakkının olması olduğunu ifade etmektedir.⁹²⁶ el-Ensârî, *el-Câmi'us-Sahîh*'deki kitapların farklı nüshalarına ve bu kitapların sözlük ile terim manalarına değinmiştir.

⁹²³ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 1/130.

⁹²⁴ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 4/7.

⁹²⁵ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 7/503.

⁹²⁶ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 5/265.

3.5.1.2. Kitaplardaki Kelimelerin Zabtını Vermesi

Buhârî'nin *el-Câmi 'us-Sahîh*'teki kitaplarının daha iyi anlaşılması için, bunların kelime zabtlarının bilinmesi önemlidir. Nitekim sözcüklerde ufak bir farklı okunuş, bazen kelimedeki büyük anlam değişikliklerine sebep olabilmektedir. el-Ensârî de kitap başlıklarını şerh ederken bunu göz ardı etmemiştir. Örneğin, **كتاب الغسل** (Gusûl Kitabı.) Burada el-Ensârî, gusûl kelimesindeki غ harfi fethalı okunduğunda, kelimenin yıkanmak anlamına geleceğini, غ harfi ötreli okunduğunda, hem yıkanmak hem de kendisiyle yıkanmanın gerçekleştiği su anlamına geleceğini, غ harfi esreli okunduğunda ise sidir vb. şeylerle yıkanmak anlamına geleceğini ifade etmiştir.⁹²⁷

كتاب الجمعة (Cuma Kitabı.) el-Ensârî bu kitabı şerh ettiği vakit, cuma kelimesindeki م harfinin ötreli ve şeddesiz okunmasının; fethalı, sakın, kesre ve şeddeli okunmasından daha meşhûr olduğunu belirtmiştir. Bu örnekte el-Ensârî **الجمعة** kelimesinin zabtını vermiştir.⁹²⁸

Yukarıda verilen örneklerde el-Ensârî, *el-Câmi 'us-Sahîh* eserindeki kitapları şerh ettiği vakit, kitaplardaki kelimelerin zabtını vermiştir. Kelimenin zabtının değişmesi durumunda manasının da değiştiğini vurgulamıştır.

el-Ensârî, *el-Câmi 'us-Sahîh* eserindeki kitap başlıklarını şerh ederken, kitaplarda bulunan âyetlerle ilgili farklı şerh yöntemleri aşağıdaki gibidir.

3.5.1.3. Kitaplardaki Âyet veya Sûrelerin Faziletlerinden Söz Etmesi

el-Ensârî, **كتاب فضائل القرآن** (Kur'an-ın Faziletleri.) bu kitapla ilgili olarak Kur'an-ı Kerim'in, kendi içinde yer alan âyet ve sûrelerinin birbirine faziletinin olup olmadığıyla ilgili bilgiler sunmaktadır. Kur'an-ı Kerim'den herhangi bir kısmının diğer bir kısımdan fazileti var mı yok mu bu hususta ihtilaf olduğunu belirtmiştir. Kur'an-ı Kerim'in içinde yer alan muhtevanın birbirine faziletinin olmadığını ileri sürenlerin, el-Eş'arî (öl. 324/936) ve el-Kâdî Ebû Bekir el-Bakillânî (öl. 403/1013) gibi zatlar olduğunu belirtmektedir. Bu görüşü destekleyenlere hüccet olarak, Kur'an-ı Kerim'in bir kısmının daha düşük, bir kısmının daha yüksek olacağını, bunun da doğru olmadığını vurgulamıştır. Hakikatte ise Allah Teâla'nın kelâmının hepsinin bir ve eşit olduğunun, içinde noksanlığın bulunmadığının altını çizmektedir. el-Ensârî, bir kısım âlimin de Kur'an-ı Kerim'in kendi içinde bazı yerlerinin diğer yerlerden daha faziletli olabileceğini ifade etmekte, daha sonra bu faziletin nasıl olduğunu izah etmektedir. Şöyle ki; bu faziletin, ecir ve sevap kazanma bakımından olduğunu veya lafız bakımından olduğunu; sıfat bakımından olmadığını izah etmiştir. Örneğin Âyete'l-Kürsi ve ihlas sûrelerinin içeriği ile Tebbet Sûresi'nin içeriklerinin bir olmadığını ifade etmiştir. Son

⁹²⁷ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 1/559-560.

⁹²⁸ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 2/587.

olarak birinci görüşün, Kur’ân-ı Kerim’in zatıyla, hakikatıyla ilgili olduğunu, ikinci görüşün ise Kur’ân-ı Kerim’in zatı ve hakikatinin dışında başka şeylerle ilgili olduğunu; fakat bu âyetlerin hepsinin Allah Teâlâ’nın kalamı olduğu bilgisini zikretmiştir.⁹²⁹

3.5.1.4. Kitaplardaki Âyetleri Tefsir Etmesi

Buhârî yer yer kitap başlığına uygun, başlığı destekleyici âyet vb. şeyleri zikretmektedir. el-Ensârî de bu hususu göz önünde bulundurmakta, kitapta geçmekte olan âyetleri bazen tefsir etmektedir. Örneğin; **كِتَابُ الْغُسْلِ** (Gusûl Kitabı.) Burada Buhârî kitabı desteklemek için Maide Sûresi’nin 6. ve Nisa Sûresi’nin 43. âyetlerini kitabın hemen altında zikretmektedir. el-Ensârî de Kitabı şerh ederken bu âyetlerin kitapla uygun olan kısımlarını kısaca tefsir etmektedir. Bu hususla ilgili olarak bir âyeti ve el-Ensârî’nin bu âyeti tefsiri şu şekildedir.; **وَإِنْ كُنْتُمْ جُنُبًا فَاطَّهَّرُوا** “Şayet ⁹³⁰ **وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَىٰ أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ أَوْ جَاءَ أَحَدٌ مِنْكُمْ مِنَ الْغَائِطِ أَوْ لَامَسْتُمُ النِّسَاءَ فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا** “Şayet cünübseniz tastamam yıkanın. Eğer hastaysanız veya seferde olursanız veya biriniz hâcet yerinden gelir veya kadınlara dokunursunuz da suya gücünüz yetmezse o vakit de temiz bir toprağa teyemmüm edin.”⁹³¹ el-Ensârî, kitaptaki bu âyeti şöyle tefsir etmiştir: **جُنُبًا** kelimesinin çoğul müzekker olduğunu, **مَرْضَىٰ** kelimesinin abdestsiz veya cünub olduğunuzda yıkadığınızda kendi nefsinize zarar geleceğinden korkarsanız, **أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ** yolculukta abdestsiz veya cünub iseniz, **أَوْ لَامَسْتُمُ النِّسَاءَ** kadınların cildine cildiniz temas ederse, **فَلَمْ تَجِدُوا مَاءً** kendisiyle yıkanacağınız suyu arayıp ve bulamadıktan sonra, **فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا** temiz toprakla teyemmüm alınız. **مَا يُرِيدُ اللَّهُ** O topraktan ellerinizi ve yüzlerinizi mesh ediniz. **فَامْسَحُوا بِوُجُوْهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ مِنْهُ** Yıkanma, abdest alma ve teyyemmüm alma hususlarında Allah Teâlâ sizin için zorluk istemez. **لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ** Şükretmeniz için nimetini sizin için çoğaltır. Dinin uygulamalarını sizin için açıklar, sizleri kötülük ve günahlardan uzaklaştırmak ister.⁹³² Burdaki âyette Buhârî’nin kitap başlığı **الْغُسْلُ** kelimesidir. Buhârî’nin, kitabında zikrettiği âyet, el-Ensârî tarafından parçalara ayrılarak tefsir edilmiştir.

3.5.1.5. Kitaplardaki Âyetlerin Sebeb-i Nüzulunu Zikretmesi

el-Ensari kitap başlığında geçen ayetleri sebeb-i nüzulunu zikreder. Örneğin; **كِتَابُ الْحَيْضِ** (Hayız Kitabı.) Bu kitabın altında, “Senden hayızı soruyorlar. De ki o, zor bir durumdur. Hayızdayken kadınlardan ayrı durun.”⁹³³ âyeti bulunmaktadır. el-Ensârî, bu âyetin sebeb-i nuzulünü, Müslim’den naklettiği bir hadisile bize izah etmektedir. Şöyle ki; “Yahudilerin kadınları, hayıza girdiklerinde o kadını evden dışarı çıkardıkları, sahâbeler de bu durumu Hz.

⁹²⁹ el-Ensârî, *Tuhfetu’l-Bârî*, 8/275.

⁹³⁰ el-Ensârî, *Tuhfetu’l-Bârî*, 1/559-560; *Maide sûresi*, 5/6.

⁹³¹ Elmalılı, *Hak dîni Kur’an dili*, 2/545.

⁹³² el-Ensârî, *Tuhfetu’l-Bârî*, 1/559-560.

⁹³³ *Bakara Sûresi*, 2/222.

Peygamber'e sormaları üzerine",⁹³⁴ Allah Teâlâ'nın bu âyeti indirdiğini belirtmiştir. Burada el-Ensârî, kitaptaki âyetin sebebi nüzulunu belirtmiştir.⁹³⁵

3.5.1.6. Kitapları Şerh Ederken Âyetlerden Yararlanması

el-Ensârî, *el-Câmi 'us-Sahîh*'teki kitapları şerh ederken, verdiği anlamı desteklemek için âyetleri delil olarak getirmektedir. Örneğin; **كِتَابُ الصَّوْمِ** (Oruç Kitabı.) Burada **الصَّوْمِ** kelimesinin sözlükte imsak (tutmak) anlamına geldiğini söylemektedir. Daha sonra Meryem sûresinden **إِنِّي الصَّوْمِ** **نَذَرْتُ لِلرَّحْمَنِ صَوْمًا** âyetini, verdiği sözlük anlama destek olsun diye zikretmektedir. Âyetteki **الصَّوْمِ** kelimesinin de imsak ve konuşmaktan sükût etmek manasına geldiğini ifade etmektedir.⁹³⁶

كِتَابُ الْإِكْرَاهِ (Zorlama Kitabı.) el-Ensârî bu kitabı, birisine istemediği bir şeyi zorla yaptırmaktır. Şeklinde tanımlamaktadır. el-Ensârî, bâba verdiği anlamı desteklemek amacıyla ayeti destek amaçlı zikretmiştir. ⁹³⁷ **إِلَّا مَنْ أَكْرَهَ وَقَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالْإِيمَانِ** Bu âyette geçen **الْإِكْرَاهِ** kelimesinin, kitapta geçen kelimeyle aynı anlama geldiğini söyleyerek, kitapta verdiği anlamı desteklemiştir.⁹³⁸

Mezkur örneklerde el-Ensârî, kitabı şerh ederken, kitaba verdiği anlamı desteklemek için, âyetlerden destek almıştır.

3.5.1.7. Kitapları Şerh Ederken Hadislerden Yararlanması

el-Ensârî, *el-Câmi 'us-Sahîh*'teki kitapları şerh ederken verdiği anlamı desteklemek için, hadisleri de delil olarak zikretmektedir. Örneğin; **كِتَابُ فَضَائِلِ الْقُرْآنِ** (Kur'an-ın Faziletleri Kitabı.) Bu kitapta el-Ensârî, Kur'an-ı Kerim'in birbirine faziletinin olup olmadığıyla ilgili iki grup âlimin görüşünü beyan etmiştir. Faziletinin olduğunu ileri sürenlerin görüşünü takviye etmek için hadislerden yararlanmıştır. Örneğin; "Sana Kur'an-ı Kerim'in en kıymetli sûresini öğreteyim mi?"⁹³⁹ ve "Muhakkak ki kul huvellâhu ahad, Kur'an-ı Kerim'in üçte birine denk gelmektedir."⁹⁴⁰ Burada el-Ensârî kitabın şerhini verirken hadislerden yararlanmıştır.⁹⁴¹

3.5.1.8. Kitapları Şerh Ederken Âlimlerin Görüşlerinden Yararlanması

el-Ensârî, *el-Câmi 'us-Sahîh*'teki kitapları şerh ederken verdiği anlamı desteklemek için âlimlerin sözlerini de delil olarak zikretmektedir. Örneğin; **كِتَابُ التَّوْحِيدِ** (Tevhit Kitabı.) Bu kitapta el-Ensârî "tevhit" kelimesini, tek olarak zatıyla, sıfatıyla ona denk ve ona benzer birisinin olmadığına itikat etmektir. Şeklinde tanımlamıştır. Kendisinin verdiği tanımı

⁹³⁴ Müslim, *el-Musnedu 's-Sahîhu 'l-Muhtasar*, Hayd, 302.

⁹³⁵ el-Ensârî, *Tuhfetu 'l-Bârî*, 1/611.

⁹³⁶ el-Ensârî, *Tuhfetu 'l-Bârî*, 4/335; Meryem sûresi, 19/26.

⁹³⁷ *Nahl sûresi*, 16/106.

⁹³⁸ el-Ensârî, *Tuhfetu 'l-Bârî*, 10/59-60.

⁹³⁹ el-Buhârî, *el-Câmi 'us-Sahîh*, Tefsiri'l-Kur'an; 4703.

⁹⁴⁰ Müslim, *el-Musnedu 's-Sahîhu 'l-Muhtasar*, Salati'l-müsâfirîn ve kasrihâ; 811.

⁹⁴¹ el-Ensârî, *Tuhfetu 'l-Bârî*, 8/275.

desteklemek için, Cüneyd denilen bir âlimin görüşlerinden destek almıştır. Şöyle ki; Cüneyd de bu “tevhit” kelimesini, kadim olanın sonradan yaratılana benzememesi, ondan ayrışması, şeklinde tanımladığını belirtmiştir.⁹⁴² Böylece kendisinin “tevhit” kelimesine verdiği anlamı, başka bir âlimin görüşüyle de takviye etmiştir.

3.5.1.9. Kitaplardaki Fıkıhî Terimleri Açıklaması, Onlarla İlgili Hüküm Bildirmesi

Buhârî, *el-Câmi ‘us-Sahîh*’teki kitapları, bazen bir fıkıh terimi olabilmektedir. el-Ensârî, bu kitapları şerh ederken bu fıkıh terimlerinin tanımını vermekte, yer yer bunlarla ilgili hükümler de zikretmektedir. Örneğin; **كتاب التيمم** (Teyemmüm Kitabı.) Burada teyemmümün sözlükte kast etmek manasına geldiğini belirtmektedir. Terim olarak belirli şartlara bağlı olarak, toprağı yüze ve ellere ulaştırmak olduğunu beyan etmiştir. el-Ensârî daha sonra, teyemmümün kitap, sünnet ve icma ile sabit olduğunu ve teyemmümün bu ümmete has bir durum olduğunu ifade ederek teyemmüm hakkında hüküm belirtmiştir.⁹⁴³

كتاب العقيقة (Akîka Kitabı.) el-Ensârî, akikanın sözlükte, çocuğun başında bulunan saç olduğunu belirtmiştir. Terim olarak, çocuğun saçı kesilirken, onun hatırına kesilen hayvana akika denildiğini beyan etmiştir. Daha sonra, Şâfiîlerde akikanın müekked sünnet olduğunu belirterek, akika hakkında fıkıhî hüküm de vermiştir.⁹⁴⁴

3.5.1.10. Kitaplar Arası Takdim ve Tehirin Sebebini Zikretmesi

el-Ensârî, *el-Câmi ‘us-Sahîh*’teki kitapları şerh ederken, bazen Buhârî’nin hangi kitabını önce, hangisini sonra zikrettiğinin sebebini beyan etmektedir. Örneğin; **كتاب العلم** (İlim Kitabı)nı, **كتاب الإيمان** (İmân Kitabı)’ndan sonra zikretmesinin sebebini şöyle zikretmektedir: İlk vacip olan şeyin, imân etmek olduğu için, imânın daha evvel zikredildiğini, yine imân, ilimden daha efdal olduğu için, imân kitabının ilim kitabından önce zikredildiğini söylemektedir. Görüldüğü üzere el-Ensârî, iki kitap arasındaki takdim ve tehirin sebebini beyan etmektedir.⁹⁴⁵

el-Ensârî, Buhârî’nin **كتاب الوضوء** (Vudû Kitabı)nı, şehadeteyn’den sonra, en önemli ibadet olan **كتاب الصلاة** (Kitabu’s-Salât)’tan önce zikretmesinin sebebini açıklamaktadır. Şöyle ki; vudû, namaz için şarttır. Şart olan şey doğal olarak meşruttan önce gelmektedir. Bundan dolayı Buhârî’nin, vudû kitabını, salat kitabından önce zikrettiğini ifade etmiştir.⁹⁴⁶

3.5.1.11. Kitapta Geçen Kavram, Bir İlim Dalı İse Tarif Etmesi

el-Ensârî, *el-Câmi ‘us-Sahîh*’teki kitapları şerh ettiği vakit, bu kitap bir ilim dalı ise bunun tanımını vermektedir. Örneğin; **كتاب التفسير** (Kitabu’t-Tefsir.) bu kitabın şerhinde, tefsirin

⁹⁴² el-Ensârî, *Tuhfetu’l-Bârî*, 10/327.

⁹⁴³ el-Ensârî, *Tuhfetu’l-Bârî*, 2/7.

⁹⁴⁴ el-Ensârî, *Tuhfetu’l-Bârî*, 8/573.

⁹⁴⁵ el-Ensârî, *Tuhfetu’l-Bârî*, 1/251.

⁹⁴⁶ el-Ensârî, *Tuhfetu’l-Bârî*, 1/401.

sözlük manasının, beyan etmek manasına geldiğini belirtmektedir. Terim olarak ise; emir ve yasaklar bakımından, kendisiyle Allah c.c. kelamının, anlamının bilindiği bir ilimdir.⁹⁴⁷ Şeklinde tanımlamıştır.

كتاب الطب (Tıp Kitabı.) el-Ensârî, bu kitabı şerh ederken tıbbî, sağlık, hastalık, vb. durumlar bakımından insanın bedeninin, durumunun kendisiyle bilindiği ilimdir.⁹⁴⁸ Şeklinde tanımlamaktadır.

3.5.1.12. Kitap ve Bâbın Birbiriyle Münasebetini Zikretmesi

el-Ensârî, şerhinde birçok şey arasında münasebetin olduğunu ortaya koymaktadır. Bunlardan birisi de kitap ve bâb arasındaki münasebeti gözler önüne sermesidir. Örneğin; كتاب العلم (İlim Kitabı.) Bu kitabın altında zikredilen (Oturarla / Onunla Meclisin Tamamlandığı Bâb). bu bâb arasındaki münasebeti şöyle belirtmektedir: Bâbdaki halkadan maksadın, ilim halkası olduğunu, kitapta da ilim zikredildiğini, bundan dolayı kitap ve bâb arasında münasebetin olduğunu izah etmiştir.⁹⁴⁹

3.5.1.13. Kitabın Sarfını Belli Etmesi

el-Ensârî, el-Câmi 'us-Sahîh'teki kitapları şerh ederken, bazen bunların sarfını vermektedir. Örneğin; كتاب الجهاد والسير (Cihat ve Siyer Kitabı.) Bu kitapta جهاد kelimesinin sarfıyla ilgili şunları söylemektedir. ج harfi kersre okunup, bu kelimenin aslının جهاد olduğunu; ي harfinin hafzedilmesiyle de bu kelimenin hafifletildiğini belirtmektedir. السير kelimesinin sarfıyla ilgili olarak şunları söylemektedir. س harfi kesresiyle okunup, سيرة kelimesinin çoğulu olduğunu beyan etmektedir.⁹⁵⁰

كتاب المغازي (Meğâzî Kitabı.) el-Ensârî, bu kitabın sarfını şöyle vermektedir. مَغَازِي kelimesi, مغزى kelimesinin, çoğulu olduğunu belirtmektedir.⁹⁵¹

Yine كتاب صلاة التراويح (Teravîh Namazı Kitabı). Bu kitapta التراويح kelimesinin ترويح kelimesinin çoğulu olduğunu belirtmiştir.⁹⁵²Yukarıdaki örneklere bakıldığında el-Ensârî'nin, kitapların sarfını verdiği görülmektedir.

el-Ensârî'nin, şerhine genel olarak bakıldığında kitapların sarf yönüne birçok kez değindiği görülmektedir. Fakat Buhârî'nin el-Câmi 'us-Sahîh eserinde bulunan 97 kitabın tümüne baktığımızda el-Ensârî'nin, bu kitapların nahiv yönüne değinmediği, kitapları nahiv yönüyle şerh etmediğini ifade edebiliriz.

⁹⁴⁷ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 7/503.

⁹⁴⁸ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 8/675.

⁹⁴⁹ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 1/270.

⁹⁵⁰ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 5/601.

⁹⁵¹ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 7/207.

⁹⁵² el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 4/439.

Yukarıda geçen başlıkların altında verdiğimiz örneklere bakıldığında el-Ensârî'nin, kitapların şerhini yaptığı vakit, birçok yönden kitaplara değindiği görülmektedir.

el-Ensârî'nin, *el-Câmi 'us-Sahîh* kitaplarında bulunan besmele ile ilgili birkaç izahatı şöyledir: Bazen Bismillahirrahmanirrahim'in bazı nüshalardan sakıt olduğunu belirtmiştir.⁹⁵³ Bazen Bismillahirrahmanirrahim'in tüm nüshalarda sabit olduğunu belirtmiştir.⁹⁵⁴ Bazen Besmele ile *el-Câmi 'us-Sahîh*'teki kitabın takdim ve tehirinden söz etmiştir.⁹⁵⁵ Bazen Bismillahirrahmanirrahim'in nahvini, sarfını ve Anlamını Vermişir.⁹⁵⁶ Bazen de besmelede bulunan Rahman ve Rahim kelimelerinin anlamlarını vermektedir.⁹⁵⁷

3.5.2. Bâb Başlıklarını Şerh Etmesi

Bir kitabın belli bir plan çerçevesinde; bölümler arasındaki uyuma dikkat edilerek yazılması maharet ve uğraş gerektiren bir husustur. Kitabın ilgiyle okunmasında ve istenilen şeyin kolayca bulunabilmesinde bunun önemli bir etkisi vardır.

Buhârî'nin Sahîh'inin tasnifinde bir düzene (tertibe) riayet edip etmediği, bâbların birbirleriyle olan uyumuna dikkat edip etmediği, tartışma konusu olmuştur. Onun mesaisini sahih hadisleri toplamakla geçirdiğini ve eserinde belli bir tertibe bağlı kalmadığını belirtmiş olan Kirmanî'ye İbn Hacer itiraz etmiş ve bütün babların birbirleriyle olan uyumlu olduğunu belirtmiş ve bunu ispatlamaya çalışmıştır.⁹⁵⁸

Hicrî 3. Asırda yaşamış ve hadis ulemasından olan Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâ'îl el-Buhârî'nin *el-Câmi 'u's-Sahîh* isimli eseri, İslâm âlimleri tarafından çok rağbet görmüş, üzerinde birçok şerh eseri yazılmış ve birçok araştırmacının ilgisini çekmiştir. *Sahihi Buhârî*, başta itikâdî, amelî ve ahlâkî hususlar olmak üzere tarih boyunca birçok alanda müslümanlara yol göstermiştir. Eser birçok yönden değerli olmasının yanında Buhârî'nin seçtiği bâb başlıkları açısından da ayrıca önem taşımaktadır. Çünkü Buhârî'nin birçok görüşü, bâb başlıkları incelendiğinde anlaşıldığını belirtebiliriz.

Sahîh-i Buhârî, çok sayıda kitap (ana bölüm) ve bunların altında sıralanan bablardan (alt bölüm) oluşmaktadır. Her başlığın altında ilgili hadisler zikredilmiştir. Bazı başlıkların altında ise hiçbir sey zikredilmeksizin, boşluk bırakılmıştır. Buhârî'nin eserini inceleyenler, bazı bab başlıkları ve bab başlıkları altında rivayet edilen hadisler arasında bir münasebet kuramadıkları gibi, babların sıralanışını ve eserin içindeki düzenlerini de eleştirmişlerdir.

⁹⁵³ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 2/319; 8/675; 9/153.

⁹⁵⁴ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 5/475; 501.

⁹⁵⁵ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 1/611; 3/21; 4/643.

⁹⁵⁶ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 1/63.

⁹⁵⁷ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 7/503.

⁹⁵⁸ Mehmet Bilen, *İbn Hacer'in Buhârî'ye yöneltilen itirazlara verdiği cevaplar* (yayımlanmamış Doktora tezi: Ankara Üniversitesi, 2004), 37.

Buhârî'nin bâblarındaki şerh metoduna geçilmeden önce, bâb kelimesinin sözlük ve terim anlamları verilecektir. Şöyle ki; bâb sözlükte, kelamı bir lügatten, diğer lügate çevirmek, nakletmektir.⁹⁵⁹ Terim anlamı, kendisinden sonra, hadislerin geldiği bâb başlığına/tercemeye denir.⁹⁶⁰

Buhârî'nin el-Câmi'ü's-Sahîh'te kullandığı bâb başlıklarını farklı şekillerde taksim etmek mümkündür. O, kimi zaman bir âyetin tümünü ya da bir bölümünü, kimi zaman bir hadisin hepsini ya da bir kısmını, kimi zaman da bir hadisin lafzını değil de muhtevasını bâb başlığı yapmıştır. Ayrıca Buhârî, bazen soru cümlesi şeklinde, bazen toplum tarafından bilinen meşhur bir söz, bazen sahâbe, tâbiîn ve âlimlerin sözlerinden oluşacak şekillerde ve diğer şekillerde bâb başlıklarını zikretmiştir. Burada yeri olmadığı için zikretmediğimiz; fakat araştırma yapıldığı takdirde özel olarak Buhârî'nin bâblarıyla ilgili çok yönlü ve birden fazla çalışmanın olduğu görülecektir. el-Ensârî de bu bâbları çok yönlü şerh etmektedir. Ayrıca şerhini birçok şeyden destek alarak zenginleştirmiştir.

Buhârî'nin bâbları ve altındaki hadislerin birbiriyle muatabakatı ile ilgili olarak âlimler arasında ihtilaf olmuştur. Örneğin el-Ensârî'nin hocası olan İbn Hacer el-'Askalanî, Buhârî'deki bâb ve hadislerin devamlı mutabakatının olduğunu, fakat bu mutabakatın iki kısma ayrıldığını ifade etmiştir. Birinci kısımda Buhârî'nin bâblarıyla hadisleri arasında mutabakatının aşikâr olduğunu, göz önünde olduğunu, bâbın, hadisin bir bölümünden veya onun manasından meydana geldiğini belirtmektedir. Bu kısımda bâb ile bâbın altında zikredilen hadis arasında mutabakatın herkesçe görülebildiğini açıklamıştır. İkinci kısım ise Buhârî'nin bazı bâblarının birden fazla manaya geldiğini, bu bâb ve altındaki hadislerin mutabakatının herkesçe bilinmediğini ve fark edilmediğini, göz önünde olmadığını belirtmektedir. Bu kısımdaki mutabakatı, sadece ilimde derin bilgisi olanların anlayacağı, bileceği, göreceği bir şekilde olduğunu, bu mutabakatın, bâbın birden fazla anlamları arasında gizli olduğunu, gizli olan birkaç manadan birisi tercih edilerek bu mutabakatın görülebileceği açıklamasını yapmıştır.⁹⁶¹

el-Ensârî'nin şerhine bakıldığında, kendisinin bazı bâblarda mutabakatın tam olduğunu, bazılarında mutabakatın hiç olmadığını, bazı bâblarda ise kısmî mutabakatın olduğu açıklamalarını yaptığı görülmektedir. Kısacası birçok farklı bilgiye haiz olan bu bâbların, genel olarak, el-Ensârî tarafından nasıl bir metotla şerh edildiği örnekleriyle birlikte zikredilecektir.

⁹⁵⁹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, 12/66.

⁹⁶⁰ el-Emîr es-San'ânî, *Tevdîhu'l-efkâr*, 1/218.

⁹⁶¹ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, 1/13.

3.5.2.1. Bâbların Manasını vermesi ve Nüsha Farklılıklarını Belirtmesi

el-Ensârî, bâbları şerh ederken bunların manasını vermekle birlikte, bunların farklı nüshalarının olduğuna da işaret etmektedir. Örneğin; **بَابُ: النَّمِيمَةُ مِنَ الْكِبَائِرِ** (Nemîme Büyük Günahlardandır.) el-Ensârî, burada **النَّمِيمَةُ** kelimesinin manasını, ifsat çıkarma düşüncesiyle bazı insanların sözlerini diğer bazı insanlara aktarması olarak ifade etmiştir.⁹⁶²

بَابُ الْمَعَاصِي مِنَ أَمْرِ الْجَاهِلِيَّةِ (Günahlar, cahileyye döneminin emrindendir.) el-Ensârî, bu bâbda **المعاصي** kelimesinin tanımını, vacib olan bir şeyi terk etmek veya büyük küçük haram olan bir günahı işlemektir.⁹⁶³ Şeklinde izah etmektedir.

el-Ensârî, bazen bâbların anlamlarını verirken âlimlerden nakilde bulunmaktadır. Örneğin; **بَابُ مَا يُكْرَهُ مِنَ الْاِخْتِيَالِ فِي الْفِرَارِ مِنَ الطَّاعُونَ** (Taun olduğu yerde, bahane bulup kaçmak mekruhtur.) el-Ensârî, burada **طاعون** kelimesinin manasını, Kirmânî (öl. 786/1384)'nin verdiği tanımı naklederek yapmaktadır. Şöyle ki; bu kelimenin, koltuk altından çıkan, yakmayla birlikte çok acıtan bir sivilce olup kalp atışını hızlandıran ve kusmaya sebep olan bir hastalık olduğunu nakletmektedir.⁹⁶⁴ Cevherî (öl. 393/1003)'den de bu kelimenin manasını nakletmektedir. Cevherî'ye göre bu kelimenin, vebadan ölmek manasında olduğunu zikretmektedir.⁹⁶⁵

بَابُ أَشَدُّ النَّاسِ بَلَاءَ الْأَنْبِيَاءِ، ثُمَّ الْأَوَّلُ فَلَاوُلُ (İnsanlar arasında en çok belaya maruz kalanlar Nebîlerdir. Daha sonra sırayla en evla olanlardır.) el-Ensârî, bu bâbı şerh ederken başka bir nüshada, **ثم الأمثل فالأفضل** şeklinde de geldiğini belirtmektedir.⁹⁶⁶ Bu misalde el-Ensârî, bâbda bulunan “Sümme'l-evvelü fe'l-evvelü” sözcüğünün, başka bir nüshada “sümme'l-emselü fe'l-emselü” şeklinde geldiğini belirtmiştir.

بَابُ وَفَاةِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ (Hz. Peygamber'in Vefatı s.a.v.) el-Ensârî bu bâbı şerh ederken, bu bâbın da **باب: وفاة النبي - صلى الله عليه وسلم - ومتى توفي وابن كم** (Hz. Peygamber'in vefatı s.a.v. ne zaman vefat etti. Vefat ederken kaç yaşındaydı) şeklinde gelen bâbın farklı nüshasına işaret ettiği görülmektedir.⁹⁶⁷ Yukarıda zikredilen örneklerde, el-Ensârî, bâbların tanımını vermiş ve bâbların nüsha farklılıklarına işaret etmiştir. el-Ensârî'nin, Buhârî'nin bâblarını şerh ederken bâblarda belirttiği nüsha farklılıklarıyla ilgili birkaç örneğin yeri dipnotta verilmiştir.⁹⁶⁸

⁹⁶² el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 9/201.

⁹⁶³ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 1/184.

⁹⁶⁴ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 10/84.

⁹⁶⁵ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 9/32.

⁹⁶⁶ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 8/679.

⁹⁶⁷ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 7/496.

⁹⁶⁸ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 10/352; 9/668; 8/621; 6/18; 5/34; 4/24; 3/14-47.

3.5.2.2. Bâbdaki Kelimelerin Zabtını Vermesi

el-Ensârî, bâbları şerh ederken, bâblardaki kelimelerin zabtını vermektedir. Örneğin; el-Ensârî **بَابُ: فِي كَمْ يَقْصُرُ الصَّلَاةُ** (Namaz ne kadar mesafede kısaltılır.) Bu bâbı şerh ederken, bu bâbda geçen **يَقْصُرُ** kelimesinin zabtını vermektedir. Şöyle ki; **ي** harfinin meftuh olduğunu, **ق** harfinin sakın olduğunu, **ص** harfinin de ötreli olduğunu belirtmektedir. Başka bir nüshada, **ي** harfinin ötreli olduğunu, **ق** harfinin meftuh olduğunu, **ص** harfinin de şeddeli olduğunu belirtmiştir. Bir başka bir nüshada ise, **ي** harfinin ötreli olduğunu, **ق** harfinin sakın olduğunu, **ص** harfinin de meftuh olduğunu belirtmiştir.⁹⁶⁹

بَابُ: أَدَاءُ الْخُمْسِ مِنَ الْإِيمَانِ (Ganimetin beşte birini vermek, imândandır.) el-Ensârî bu bâbı şerh ettiği vakit, burada geçen **خُمْس** kelimesinin zabtını vermektedir. Ayrıca kelimenin okunuşu değiştiği vakit, anlamının da değiştiğini belirtmiştir.⁹⁷⁰ el-Ensârî'nin, bâbları şerh ederken kelimelerin zabtını verdiği birkaç örneğin yeri dipnotta belirlenmiştir.⁹⁷¹

3.5.2.3. Bâbdaki Kelimelerin Nahvini Vermesi

el-Ensârî, bâbı şerh ettiğinde bâb başlığında bulunan kelimelerin nahvini vermektedir. Örneğin; **بَابُ التَّيَمُّمِ لِلْوُجْهِ وَالْكَفَيْنِ** (Teyemmüm yüz ve eller içindir.) Bu bâbı şerh ederken, **تَيَمَّم** kelimesinin mübteda olduğunu, **لِلْوُجْهِ وَالْكَفَيْنِ** mübtedaya mutaallık olduğunu, haberinin mukadder olduğunu, bunun da **مَجْزِيءٌ** kelimesi olduğunu belirterek bâbın nahvini ortaya koymuştur.⁹⁷²

بَابُ كَيْفَ كَانَ بَدْءُ الْوَحْيِ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ (Rasûlillah'a Sallallahu Aleyhi ve Sellem vahiy başlangıcı nasıldı?) Bu bâb *el-Câmi'u's-Sahîh*'in ilk bâbıdır. el-Ensârî bu bâbın şerhinde muhtelif bilgiler vermiştir. Bu bilgilerden birisi de bâbtaki kelimelerle ilgili nahiv bilgisidir. Örneğin; **بَاب** kelimesinin, mahzuf bir mübtedaya haber olduğunu belirtmiştir. Ya da muzaf gizli olup kendinden sonraki kelimeye izafe edildiğini takdirinin **بَابُ هَذَا** şeklinde olduğunu açıklamıştır. Yine el-Ensârî bâbda bulunan **كَيْفَ** kelimesinin mansub olup, **كَانَ** kelimesinin haberi olduğunu da beyan etmiştir.⁹⁷³

Yukarıda zikredilen örneklerde el-Ensârî'nin, bâbları şerh ederken bâblarda bulunan kelimelerin nahiv durumunu beyan etmiştir.

3.5.2.4. Bâbdaki Kelimelerin Sarfını Vermesi

el-Ensârî, bâbları şerh ederken bâbdaki kelimelerin sarfını vermektedir. Örneğin; **بَابُ: طَابَ الْمَدِينَةُ طَابَةً** (Medine, yaşanılabilir hayırlı bir yerdir.) Bu bâbda bulunan **طَابَ** kelimesinin, **طَابَ**

⁹⁶⁹ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 3/164.

⁹⁷⁰ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 1/235.

⁹⁷¹ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, bkz. 2/574; 4/250.

⁹⁷² el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 2/18.

⁹⁷³ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 1/65-68.

kelimesinin müennesi olduğunu ve gayrı munsarif olduğunu belirtmektedir. طَابَة kelimesinin, aslının, طَابَة olduğunu; ي harfi sakın ve öncesinde bulunan ط harfinin meftuh olmasından ötürü bu ya harfinin elif harfine tebdil edildiğini beyan etmektedir.⁹⁷⁴

بَابُ تَفْسِيرِ الْعَرَايَا (Araya kelimesinin tefsiri). Araya bir alışveriş şeklidir. Şöyle ki ağaçta olgunlaşmamış hurmaların, koparılan ve olgunlaşan hurmalarla değiştirilmesine, satılmasına denir. Bu şekildeki alışverişin caiz olduğu belirlenmiştir.⁹⁷⁵ el-Ensârî, bu bâbda bulunan العَرَايَا kelimesinin sarfını vermektedir. Şöyle ki; bu kelimenin, عَرِيَّة kelimesinin çoğulu olduğunu belirtmektedir. Bu kelimenin de فَاعِلَة vezninde olduğunu ve cumhura göre فَاعِلَة manasındadır. Diğer âlimlere göre de مَفْعُولَة manasındadır.⁹⁷⁶ Zikredilen örneklerde görüldüğü üzere, el-Ensârî, bâblarda bulunan kelimelerin sarf durumunu beyan etmiştir.

3.5.2.5. İki Bâb Arasındaki Bağlantılara Değinmesi

el-Ensârî, iki bâb arasındaki bağlantıyı gözler önüne sermektedir. Bununla ilgili birkaç örnek şu şekildedir.

İki Bâb Aynı Olduğu Zaman Bunu Belirtmesi

el-Ensârî, şerhinde lafızları farklı, anlamları aynı olan iki bâbı belirtmektedir. Örneğin; بَابُ النَّهْيِ عَنِ الاسْتِجَاءِ بِالْيَمِينِ (Lavabo yapılırken, sağ elle yıkanmanın nehyedilmesi). Bu bâb ile بَابُ: لَا يُمَسَّكَ ذَكَرُهُ بِيَمِينِهِ إِذَا بَالَ (Küçük lavabo yapılırken, sağ elle avret tutulmaz.) Bu bâbın lafız olarak değişik; mana olarak aynı olduklarını belirtmektedir. el-Ensârî, bu şekilde aynı olan iki tercemenin faydasının, lafızlardaki ihtilafı ortaya çıkarmak olduğunu belirtmiştir.⁹⁷⁷

Bâblar Arasındaki Alakayı Beyan Etmesi

el-Ensârî, şerhinde iki bâb arasında bir alaka varsa bunu beyan etmektedir. Örneğin; el-Ensârî, بَابُ الْإِذْنِ بِالْجَنَازَةِ (Vefat eden kişinin, ölüm haberini duyurmak.) bu bâb ile بَابُ الرَّجُلِ يَنْعَى (Ölüm haberini alan kişiye, bu haberi yayması için kendisine verilen izin.) bu bâb arasındaki alakaya işaret etmiştir. Şöyle ki; buradaki ikinci bâbın, birinci bâbın devamı gibi olduğunu belirtmektedir. Çünkü النَعْي kelimesinin, vefat eden şahsın vefat haberini almayan birine bu haberi vermek olduğunu belirtmektedir. الْإِذْن kelimesinin ise, vefat eden birisinin ölüm haberini alan şahsa, bu haberi başkalarına yayabilmesine dair kendisine verilen izin olduğunu açıklamıştır.⁹⁷⁸ Bu örneklerde el-Ensârî, her iki bâbın birbiriyle bağlantılı olduğunu göstermiştir.

⁹⁷⁴ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 4/316.

⁹⁷⁵ İbn Necîmi'l-Misrî, *el-Bahru'r-râik*, 6/83.

⁹⁷⁶ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 4/593-594.

⁹⁷⁷ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 1/432.

⁹⁷⁸ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 3/321.

Anlamı Birbirine Yakın Olan Bâblar Arasında, Fark Oluşturması

el-Ensârî, iki bâbın anlamı birbirine yakın olduğunda her ikisi arasında tevile gitmekte, ve aralarında bazı farklar oluşturmaktadır. Örneğin; **بَابُ مَنْ صَفَّ صَفَّيْنِ أَوْ ثَلَاثَةً عَلَى الْجَنَازَةِ خَلْفَ الْإِمَامِ** (İmamın arkasında, cenaze üzerine iki veya üç saf oluşturan bâbı.) ile **بَابُ الصُّفُوفِ عَلَى الْجَنَازَةِ** (Cenaze üzerindeki saflar bâbı.) arasındaki farkları ortaya koymaktadır. Şöyle ki; birinci bâbın, cenaze üzerinde namaz kılan safların sayısı üzerinde durduğunu belirtmekte, ikinci bâbın, mutlak olarak cenaze namazı saffının üstünde durduğunu belirtmektedir. Yine birinci bâbın, cenaze namazı üzerinde namaz kılanların saffını kesin olarak dile getirdiğini; ikinci bâbda ise böyle bir durumun olmadığını ifade etmiştir.⁹⁷⁹

“Hz. Peygamber’in, Abdulkays’ın cemaatine, imânı ve ilmi muhafaza etme ve kendilerinden sonra gelenlere de bunu bildirmelerinin üzerinde durmalarını Söylemesi”, “Nazil Olan Meseleyi Öğrenme ve Halkına Öğretme” zikredilen her iki bâb, her ne kadar yakın görülseler bile, el-Ensârî tarafından aralarında fark yapılmıştır. Şöyle ki; el-Ensârî, bâblardan ilkinin mutlak ilim için olduğunu, herhangi özel bir konuyla ilgili olmadığını; ikinci bâbın ise özel bir meseleyle ilgili olduğunu belirtmiştir. Görüldüğü üzere el-Ensârî, yakın görünen her iki bâb arasında fark oluşturmıştır.⁹⁸⁰

3.5.2.6. Bâbda Geçen Bir İlim Hakkında Malumat Vermesi

Bâbda bir ilim geçtiği vakit, el-Ensârî bunun hakkında malumat vermektedir. Örneğin; **بَابُ السِّحْرِ** (Sihir) bâbında geçen sihir kelimesiyle ilgili olarak sihrin, harikulade bir durum olduğunu, kötü bir nefisten sadır olduğunu; fakat karşısında durmanın güç olmadığını belirtmiştir. Yine sihrin kendisine hazırlık yapılabildiğini, bir şeyleri hareketlendirerek insanları etkileyecek güçte olduğunu söylemiştir. el-Ensârî, burada bir ilim olan sihir hakkında bazı bilgiler vermiştir.⁹⁸¹

3.5.2.7. Babda Geçen Kelimenin, Tesmiye Sebebinin Belirtmesi

el-Ensârî, bâbları şerh ederken, bâbda bulunan bazı kelimelerin tesmiye sebebinin beyan etmektedir. Örneğin; **بَابُ الْيَمِينِ الْغَمُوسِ** (Sahibini ateşe koyan yemin.) Bu bâbda bulunan yemine **غَمُوس** denilmesinin sebebinin şu şekilde beyan etmektedir: Bu yeminin, sahibini bu dünyada günaha sürüklediğini; ahirette de ateşe soktuğu için bu yemine bu ismin verildiğini izah etmiştir.⁹⁸²

⁹⁷⁹ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 3/389.

⁹⁸⁰ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 1/311.

⁹⁸¹ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 9/50.

⁹⁸² el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 9/574.

بَابُ وَجُوبِ صَوْمِ رَمَضَانَ (Ramazan orucunun vacib olması.) el-Ensârî, bu bâbı şerh ettiği vakit, oruca “ramazan” isminin verilmesinin sebebini açıklamaktadır. Şöyle ki; Oruç tutanın bu ayda, açlık ve susuzluk sıcağından dolayı yanmasından veya bu ayda günahların yanmasından ya da başka sebeplerden ötürü oruca رمضان “ramazan” isminin verildiğini beyan etmektedir.⁹⁸³

بَابُ فَضْلِ الْعَمَلِ فِي أَيَّامِ التَّشْرِيقِ (Teşrik günlerinde amel etmenin fazileti.) el-Ensârî, bu bâbı şerh ettiği vakit, bayramın birinci gününden sonraki üç güne teşrik günleri isminin verilmesinin sebebini belirtmektedir. Şöyle ki; etin parçalanıp güneşte kuruması için bekletilmesinden dolayı, bu günlere bu ismin verildiğini açıklamıştır.⁹⁸⁴

بَابُ قَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى: {وَاتَّخَذَ اللَّهُ إِبْرَاهِيمَ خَلِيلًا} (Allah c.c., İbrahim’i a.s. dost edindi.) el-Ensârî bu bâbı şerh ettiği vakit, Hz. İbrahim’e خليل denmesinin sebebini şöyle izah etmektedir: Hz. İbrahim Allah Teâlâ’nın sevdiği ve razı olduğu ibadetleri yaptığından, Allah Teâlâ’nın çokça sevgisini kazanmıştır. Bundan ötürü de Hz. İbrahim’e bu ismin verildiğini zikretmiştir.⁹⁸⁵ el-Ensârî’nin, bâbda geçen bazı kelimelerin tesmiye sebebini beyan ettiği bazı örneklerin yeri dipnotta verilmiştir.⁹⁸⁶

3.5.2.8. Bâb Başlığının Tümüne İtiraz Edip Yeni Bir Başlık Tavsiye Etmesi

el-Ensârî bâbları şerh ederken, bazen bâbın altında bulunan hadisi de göz önünde bulundurarak bâba yeni bir başlık önerisinde bulunmaktadır. Örneğin; بَابُ تَأْخِيرِ الظُّهْرِ إِلَى الْعَصْرِ (Öğle namazının ikindiye tehir edilmesi). Bu bâb el-Ensârî tarafından şerh edildiği vakit, yeni bir başlık tavsiye edilmiştir. O da şöyledir. Münasip olan bu bâbın başlığının, (Öğlenin, ikindiyle birlikte kılınması, akşamın, yatsıyla birlikte kılınması.) şeklinde olmasıdır.⁹⁸⁷ Burada el-Ensârî bâbı şerh ederken, bâba yeni bir başlık tavsiye etmiştir.

3.5.2.9. Bâb Başlığının Bir Kısımını Tenkit Edip Doğrusunu Tavsiye Etmesi

el-Ensârî, bâbları şerh ederken, bazen bâbın manasını, amacını ortaya koyarak, bâb başlıklarıyla ilgili düzeltme tavsiyesinde bulunmaktadır. Örneğin; بَابُ صَلَاةِ الْخَوْفِ رِجَالًا وَرُكْبَانًا (Oturarak veya yürüyerek korku namazını kılma.) el-Ensârî, bu bâbı şerh ederken القائم kelimesinden maksadın الماشي olduğunu, dolayısıyla bâbda bulunan القائم kelimesini tenkit ettiğini, onun kaldırılıp yerine الماشي kelimesinin getirilmesinin daha uygun olacağı açıklamasında bulunmuştur.⁹⁸⁸

⁹⁸³ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 4/335.

⁹⁸⁴ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 3/39.

⁹⁸⁵ *Nisâ Sûresi*, 4/125; el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 6/431.

⁹⁸⁶ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, bkz. 8/356; 573.

⁹⁸⁷ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 2/261-262.

⁹⁸⁸ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 3/9.

3.5.2.10. Bâbda Umum Husus Varsa Belirtmesi

el-Ensârî, bâbı şerh ettiği vakit bâbda umum husus varsa bunu belli etmektedir. Örneğin; **بَابُ بَطَانَةِ الْإِمَامِ وَأَهْلِ مَشُورَتِهِ** (İmamın yanına giden avam kişiler ile meşvere ehli olanlar.) el-Ensârî, bu bâbda **بَطَانَةِ** kelimesinin, imamın yanına giren genel kişiler olduğunu, **أَهْلُ مَشُورَتِ** ise imamın istişare ettiği belirli kişiler olduğunu söylemektedir. el-Ensârî, burada has anlam ifade eden şeyin, umum anlam ifade eden şeye atfedildiğini belirtmiştir.⁹⁸⁹

بَابُ إِذَا تَصَدَّقَ، أَوْ أَوْقَفَ بَعْضَ مَالِهِ، أَوْ بَعْضَ رَقِيقِهِ، أَوْ دَوَابِّهِ، فَهُوَ جَائِزٌ (Sadaka vermesi veya malının bir kısmını vakfetmesi, kölelerinin bir kısmını veya hayvanlarının bir kısmını vakfetmesi caizdir.) el-Ensârî, bu bâbı şerh ettiği vakit **رَقِيقٌ** ve **دَوَابٌّ** kelimelerinin, **مَالٌ** kelimesine atfedildiğini, burada gerçekleşen atfın, özel olanın, genel olana atfı şeklinde olduğunu izah etmiştir.⁹⁹⁰ Bu konuyla ilgili tespit edilen birkaç örneğin yeri dipnotta verilmiştir.⁹⁹¹

3.5.2.11. Bâbda Zikredilen Kabile Hakkında Malumat Vermesi

el-Ensârî, bâbların şerhini verirken birçok konuya değinmektedir. Değindiği konulardan bir tanesi de bâbda bir kabile ismi geçtiğinde bu kabile hakkında malumat vermesidir. Örneğin; **بَابُ مَنْاقِبِ الْأَنْصَارِ** (Ensârın fazileti.) bu bâbda el-Ensârî, Ensâr kabilesi hakkında bazı bilgiler vermiştir. Şöyle ki; Ensâr'ın, Evs ve Hazrec'in evlatları olduklarını ve onlara bağlı olduklarını belirtmektedir. Evs oğullarının, Evs bt. Harise'ye mensup olduğunu, Hazrec oğullarının ise, Hazrec bt. Harise'ye mensup olduğunu, Evs ve Hazrec'in annelerinin ismi, Kîle bt. el-Erkam olduğunu vurgulamıştır.⁹⁹²

3.5.2.12. Bâbda Buhârî'nin Maksadını Belli Etmesi

el-Ensârî, bâbları şerh ettiği vakit, bazen Buhârî'nin bâbdaki maksadını belirtmektedir. Örneğin; **بَابُ تَعْلِيمِ الصِّبْيَانِ الْقُرْآنَ** (Çocuklara Kur'an öğretme.) el-Ensârî bu bâbı şerh ederken, Buhârî'nin buradaki maksadının, Said b. Cübeyr (öl. 95/714) ve İbrahim en-Nehha'î (öl. 96/715) gibi kişilerin, çocuklara Kur'an-ı Kerim öğretmenin mekruh olduğu söylemlerini reddetmek için, Buhârî'nin bu bâbı kullandığı bilgisini vermiştir.⁹⁹³

بَابُ الاسْتِنْجَاءِ بِالْمَاءِ (Suyla taharet temizliği.) el-Ensârî bu bâbı şerh ederken, Buhârî'nin bu bâbdan maksadının, suyla yıkanmanın mekruh olduğunu söyleyenlerin görüşünü reddetmek ve böyle bir şeyin hadislerde geçmediğini belirtmek için, Buhârî'nin bu babı kullandığını izah etmiştir.⁹⁹⁴

⁹⁸⁹ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 10/224.

⁹⁹⁰ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 5/571.

⁹⁹¹ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, bkz. 4/500;581 5/45; 8/626;659.

⁹⁹² el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 7/95.

⁹⁹³ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 8/308.

⁹⁹⁴ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, bkz. 1/426.

el-Ensârî, Buhârî'nin maksadını belli ederken, aynı anda cumhurun ona muhalefet ettiğini de belli eder. Örneğin; **بَابُ قِرَاءَةِ الرَّجُلِ فِي حَجْرِ امْرَأَتِهِ وَهِيَ حَائِضٌ** (Karısı Hayızda İken, Karısının Kucağında Adamın Kur'an Okuması.) Bu bâbı şerh eden el-Ensârî, Buhârî'nin bu bâbdan maksadının, hayızda olan kadının Kur'an-ı Kerim'i ellemeden kaldırmasının caiz olduğunu belirtmek için bu bâbı getirdiğini ifade etmektedir. Delil olarak da Hz. Peygamber Hırakl'a Kur'an-ı Kerim'in bir kısmını tebliğ için gönderdiğinde, onların cünüp oldukları halde Kur'an-ı Kerim'i ellediklerini bilmesiydi. el-Ensârî, Buhârî'nin, hayızda olan kadının Kur'an-ı Kerim'i ellemeden kaldırma görüşüne, cumhurun karşı çıktığını ifade etmiştir. el-Ensârî, cumhurun bu husustaki delillerinin, "O'nu ancak temiz olanlar elleyebilir"⁹⁹⁵ âyeti olduğunu söylemektedir. Bu âyetin, temiz olmayanların Kur'an-ı Kerim'i elleyemeyeceğini ifade ettiklerine göre, kaldırmalarının ise hayli hayli mümkün olmadığını ifade ettiklerini belirtmiştir.⁹⁹⁶ el-Ensârî tarafından Buhârî'nin bâbdaki maksadının açıklandığı bazı örneklerin yeri dipnotta verilmiştir.⁹⁹⁷ Yukarıda verilen örneklerde el-Ensârî, bâbla ilgili zikredilen örneklerde Buhârî'nin maksadını açıklamıştır.

3.5.2.13. Bâbı İzah Ederken Başka Eserlere Yönlendirmesi

el-Ensârî, bâbları şerh ederken, bazen zikrettiği açıklamaların daha geniş halinin başka eserlerde bulunduğunu, okuyucunun bu eserlere müracaat etmesini tavsiye etmektedir. Yönlendirme yöntemiyle, tavsiye ettiği bu eserler kendi eserleridir. Örneğin; **بَابُ الْخَطَا وَالنَّسْيَانِ** (Hata ve unutma bâbı.) Bu bâb başlığını şerh eden el-Ensârî, zikrettiği malumata ek olarak, *Şerhu'r-ravda* eserine okuyucuyu yönlendirmiş, burada daha geniş bilginin olduğunu belirtmiştir.⁹⁹⁸

بَابُ مَا جَاءَ فِي الْوُضُوءِ (Vudu hakkında gelenler.) el-Ensârî, bu bâb başlığını şerh ederken verdiği bilgilere ek olarak, *Şerhu'l-behce* eserine okuyucuyu yönlendirmiş, burada daha geniş bilginin olduğunu ifade etmiştir. Bu eserde malumatı daha geniş bir biçimde verdiğini ve okuyucuyu bu esere yönlendirdiğini belirtmiştir.⁹⁹⁹ el-Ensârî, bâbları şerh ederken, okuyucuyu daha geniş malumat için başka eserlere yönlendirdiği bazı örneklerin yeri dipnotta verilmiştir.¹⁰⁰⁰

⁹⁹⁵ *Vakıa sûresi*, 56/79.

⁹⁹⁶ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 1/616-617.

⁹⁹⁷ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 10/63; 1/390.

⁹⁹⁸ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 312-313.

⁹⁹⁹ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 1/402.

¹⁰⁰⁰ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, bkz. 3/9;11;160;164;185;193 4/510; 5/7;97;308.

3.5.2.14. Bâblardaki Fıkıh Terimlerini Açıklaması

el-Ensârî, bâbları şerh ettiği vakit bazen bâblarda bulunan kelimelerin fıkıh anlamlarını vermektedir. Örneğin; **بَابُ مَا يُكْرَهُ مِنَ التَّنَاجُشِ** (Tenâcüş mekruhtur.) Bu bâb başlığını şerh ederken bâbda bulunan **التَّنَاجُشِ** kelimesinin, alma niyetiyle değil de başkasını kandırmak niyetiyle fiyatı yükseltmek manasına geldiğini beyan etmiştir.¹⁰⁰¹

بَابُ نَهْيِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ نِكَاحِ الْمُتَعَةِ آخِرًا (Rasulullah s.a.v. daha sonra mut‘a nikahını yasakladı.) el-Ensârî, bu bâbda geçen **نِكَاحِ الْمُتَعَةِ** kelimesinin anlamını vermektedir. Şöyle ki; bu nikâh, belirli veya belirsiz bir süreye tâbi olan nikâh olduğunu belirtmiştir. el-Ensârî, bu nikâha bu ismin verilmesinin sebebini, bu nikâhtan maksadın faydalanmak olduğunu, amacın, çoluk çocuk sahibi olmadığını veya nikâhın diğer amaçlarına ulaşmak olmadığını, bundan ötürü bu nikâha bu ismin verildiğini izah etmiştir.¹⁰⁰²

بَابُ: كَيْفَ فُرِضَتِ الصَّلَاةُ فِي الْإِسْرَاءِ؟ (İsrâda namaz nasıl farz kılındı.) Kitap ve bâb kısımlarında **صَلَاة** kelimesi geçmektedir. el-Ensârî, fıkıh ile ilgili olan bu kelimenin sözlükte, dua etmek anlamına geldiğini belirtmiştir. Terim olarak, tekbir ile başlayıp selam ile biten, sözler ve fiiller olduğunu söylemiştir.¹⁰⁰³

3.5.2.15. Bâbda Fıkî Görüşleri Belirtmesi

el-Ensârî, bâbları şerh ettiği vakit bâblardan bazen fikhî hükümler istinbat etmektedir. İstinbat ettiği bu fikhî hükümlerin, bazen bir mezhep görüşü, bazen kendi görüşü, bazen de bir âlimin görüşüdür. Örneğin; **بَابُ مَا جَاءَ فِي الْوُتْرِ** (Vitir hakkında gelenler.) el-Ensârî, bu bâbı şerh ederken Şâfiîlere göre vitir namazının hükmünün, sünnet olduğunu beyan etmiştir. Delillerinin ise, şu hadis olduğunu belirtmektedir. “Bunların dışında üzerime bir şey farz mı? Hz. Peygamber: Hayır. Eğer sünnet kıalarsan başka.”¹⁰⁰⁴ Hanefilere göre ise vitir namazının hükmü vaciptir. Delillerinin, “Vitir her Müslüman üzerine haktır.”¹⁰⁰⁵ hadisidir. Burada el-Ensârî, vitir namazıyla ilgili olarak Şâfiî ve Hanefi mezheplerinin fikhî görüşlerini ve bu mezheplerin görüşlerinin dayandığı delilleri zikretmiştir.¹⁰⁰⁶

بَابُ زِيَارَةِ الْقُبُورِ (Kabir Ziyareti). el-Ensârî, bu bâbı şerh ederken kabir ziyaretiyle ilgili olarak, erkekler için bu ziyaretin mendub olduğunu belirtmiştir. Delil olarak da “Sizi kabir ziyareti yapmaktan nehy etmiştim. Artık kabirleri ziyaret edebilirsiniz.”¹⁰⁰⁷ hadis-i şerifi olduğunu zikretmiştir. Yine kendisi, kabir ziyaretiyle ilgili olarak, kadınlar ve hünsalar için

¹⁰⁰¹ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 10/77.

¹⁰⁰² el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 8/359.

¹⁰⁰³ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 2/39.

¹⁰⁰⁴ el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, İmân; 46; Müslim, *el-Musnedu's-Sahîhu'l-Muhtasar*, İmân; 11.

¹⁰⁰⁵ Ebî Dâvud, *es-Sünen*, Salat, 1422.

¹⁰⁰⁶ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 3/67.

¹⁰⁰⁷ Müslim, *el-Musnedu's-Sahîhu'l-Muhtasar*, Cenâiz; 977.

mekruh olduğunu söylemiştir. el-Ensârî, ziyaret edilecek kabrin Hz. Peygamber'in veya diğer Peygamberlerin, ulemanın veya evliyanın kabri olması durumunda, onlar için de mendub olacağını söylemiştir..¹⁰⁰⁸

باب قِيَامِ لَيْلَةِ الْقَدْرِ مِنَ الْإِيمَانِ (Kadir gecesinde, ibadet için gece kalkmak imândandır.) el-Ensârî, bu bâbı şerh ederken, Nevevî'nin, kadir gecesini hakkındaki görüşlerini nakletmektedir. Nevevî, kadir gecesini ne zamandır? Bu hususla ilgili ihtilafın olduğunu belirtmiştir. el-Ensârî de Nevevî'nin belirttiği görüşleri nakletmiştir. Şöyle ki; Bir görüşe göre, kadir gecesinin vaktinin senenin tümüne yayıldığını; başka bir görüşe göre ramazan ayının son on gününe tekâbul ettiğini; diğer bir görüşe göre ikinci ve sonuncu on günde olduğunu; başka bir görüşe göre ramazan ayının tekli günlerinde olduğunu; diğer bir görüşe göre de ramazan ayının çiftli günlerindedir. Burada el-Ensârî tarafından Nevevî'nin görüşleri nakledilmiştir. el-Ensârî kadir gecesinin ne zaman olduğuyla ilgili olarak, Şâfiî'nin de görüşünü nakletmiştir. Şöyle ki; Kadir gecesinin, ramazan ayının yirmi bir veya yirmi üçüncü gecelerine tekâbul ettiği görüşünü nakletmiştir..¹⁰⁰⁹

Mezkûr örneklerde el-Ensârî, bâbları şerh ederken bâblardaki fıkıh durumunu hem kendisi hem de başka yönlerden de ortaya koymuştur. el-Ensârî'nin bâbları şerh ederken, bâblardaki fıkıh durumunu beyan ettiği bazı örneklerin yeri dipnotta verilmiştir..¹⁰¹⁰

3.5.2.16. Bâbları Şerh Ederken Sahâbe ve Âlimlerin Görüşlerine Yer Vermesi

el-Ensârî, bazen bâbı şerh ederken sahâbe ve âlimlerin görüşlerini naklederek şerhini takviye etmektedir. Örneğin; ¹⁰¹¹باب لَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَفْرَحُونَ بِمَا أَتَوْا (Ettikleri kötülöklere mutlu olanı sanma.) el-Ensârî, bu bâbı şerh ederken sahâbe ve âlimlerin görüşlerine yer vermektedir. Şöyle ki; Ebû Said el-Hudrî, bu âyetin münafıklar hakkında indiğini beyan etmektedir..¹⁰¹² İbn Abbas (öl. 68/688), bu âyetin, Yahudiler hakkında indiğini ifade etmektedir..¹⁰¹³ Kurtubî'nin ise bu âyetin, Münafıklar ve Yahudilerin her ikisi için indiğini belirtmektedir. Görüldüğü üzere burdaki bâb âyetten meydana gelmiştir. el-Ensârî bu bâbı şerh ederken, bâb ile ilgili iki sahâbe ve bir âlimin görüşüne yer vermiştir..¹⁰¹⁴

بابُ النَّهْيِ عَنِ الْخَذْفِ (Taşla atmanın nehy edilmesi.) el-Ensârî bu bâbda الْخَذْفِ kelimesinin anlamını verirken, İbn Battâl'ın görüşlerine yer vermiştir. İbn Battal (öl. 449/1057)'a göre bu

¹⁰⁰⁸ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 3/352.

¹⁰⁰⁹ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 1/193.

¹⁰¹⁰ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, bkz. 1/550-551; 3/39;81;145;189; 9/159.

¹⁰¹¹ *Âli İmran Sûresi*, 3/88,189.

¹⁰¹² Müslim, *el-Musnedu's-Sahîhu'l-Muhtasar*, Sıfeti'l-munâfikîn; 2777.

¹⁰¹³ el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, Tefsiri'l-Kur'an; 4567; Müslim, *el-Musnedu's-Sahîhu'l-Muhtasar*, Sıfeti'l-munâfikîn; 2778.

¹⁰¹⁴ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 7/591.

kelime, baş ve şehadet parmaklarıyla atmak manasına geldiğini ifade etmektedir.¹⁰¹⁵ Zikredilen bu örneklerde el-Ensârî, bâbların şerhinde sahâbe ve âlimlerin görüşlerine yer vermiştir.

3.5.2.17. Bâbları Şerh Ederken Şiirlerden Yararlanması

el-Ensârî, bâbı şerh ettiği vakit şerhini desteklemek için zikrettiği şeylerden birisi de şiirlerdir. Örneğin; **بَابُ إِلَّا الْمَوَدَّةَ فِي الْقُرْبَى** (Akrabalıkta beni sevmenizin dışında sizden başka bir şey istemiyorum.) el-Ensârî, bu bâbın manasının, sizden asla ücret istemem. Şeklinde olduğunu belirtmiştir. Verdiği bu manayı desteklemek için şiir getirmektedir. Şöyle ki; **وَلَا عَيْبَ فِيهِمْ غَيْرَ أَنْ سَيُوفَهُمْ ... بِهِنَّ فُلُولٌ مِنْ قِرَاعِ الْكُتَّابِ** “Onların aybı yoktur. Ancak onların kılıçları; düşmanla savaşmaktan ötürü çizilmiş, keskinliğini kaybetmiştir.” şiirin manasının, **لَا عَيْبَ فِيهِمْ أَصْلًا** onlara asla aybın olmadığı şeklinde olduğunu ifade etmektedir. Bu örnekte el-Ensârî, şiirden destek alarak bâba verdiği manayı takviye etmiştir.¹⁰¹⁶

بَابُ الطَّيِّبِ عِنْدَ الْإِحْرَامِ، وَمَا يَلْبَسُ (İhramda iken koku sürme ve giyilecek elbise.) Bu bâbı şerh eden el-Ensârî, **مَا يَلْبَسُ** kelimesindeki **مَا** harfinin masdariye olduğunu ifade etmektedir. el-Ensârî, **مَا يَلْبَسُ** kelimesinin manasının, takviye amaçlı zikredildiğini ifade etmiştir. Bu görüşünü desteklemek için şiirden yararlanmıştır. Şöyle ki; **وَلَبَسُ عِبَاءَةً وَتَقَرَّرَ عَيْنِي ... أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ لُبْسِ الشُّفُوفِ** “Aba elbisesini giymek ve gözümü dertsiz/rahat bir şekilde kapatıp uyumak; İpek/Şeffaf elbise giymemden daha hoşnuttur bana.” Burada şiirde geçen ikinci **لُبْسِ** kelimesinin aynı olduğunu, onun da takviye için geldiğini ifade etmiştir.¹⁰¹⁷ Zikredilen her iki örnekte de el-Ensârî bâbın şerhini verirken şiirlerden yararlanmıştır. el-Ensârî’nin, bâbı şerh ederken şiirlerden destek aldığı başka bir örneğin yeri dipnotta verilmiştir.¹⁰¹⁸

3.5.2.18. Bâb Ayet Durumu

el-Ensârî, bâblarda bulunan âyetleri birçok yönden şerh etmiştir. Örneğin bu âyetleri tefsir etmiş, bâbı şerh ederken başka âyetlerden istifade etmiş, bâb ile âyet arasındaki münasebeti, bâbdaki sebep-i nüzulü vb. şeyleri ortaya koymuştur. Bu hususlarla ilgili örnekler şöyledir.

1. Bâb Âyetten Oluştuğunda Tefsir Etmesi

Bilindiği üzere Buhârî’nin bâbları âyetlerden, hadislerden, fıkıhla ilgili sözlerden vb. şeylerden oluşmaktadır. Bâb âyetten oluştuğu zaman el-Ensârî’nin bunu tefsir ettiği görülmektedir.

¹⁰¹⁵ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 9/300.

¹⁰¹⁶ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 8/129.

¹⁰¹⁷ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 4/30.

¹⁰¹⁸ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, bkz. 7/574.

Örneğin; **بَابُ وَإِذْ بَوَّأْنَا** “Hatırla Biz İbrahim’e açıklarken”¹⁰¹⁹ Bu bâb, görüldüğü üzere bir âyetten oluşmaktadır. Bâbtaki **بَوَّأْنَا** kelimesinin el-Ensârî tarafından **يَبِّئَا** Yani açıkladık... Şeklinde tefsir edilmiştir.¹⁰²⁰

لَا يَسْأَلُونَ النَّاسَ إِلْحَافًا “Onlar kimseden yüzüstü/arsızca istemezler”¹⁰²¹ el-Ensârî, âyetten oluşan bu bâbda geçen **إِلْحَافًا** kelimesinin, **إِلْحَافًا** kelimesiyle aynı olduğunu belirtmiştir. Bunun da kendisinden bir şey istenen kişinin verene kadar zorlanması manasına geldiğini ifade etmiştir. el-Ensârî, bu bâbdan anlaşılan mesajın, kendisinden bir şey istenen kişinin, verene kadar onun zorlanmaması gerektiğini beyan etmiştir.¹⁰²² Görüldüğü üzere âyetten müteşekkil bu bâbların lafızları el-Ensârî tarafından tefsir edilmiştir.

2. Bâbı Şerh Ederken Âyetlerden Yararlanması

el-Ensârî, bâbı şerh ederken âyetlerden yararlanarak yaptığı şerhi hem zenginleştirmekte hem de takviye etmektedir. Örneğin; **بَابُ السَّلَامِ اسْمٌ مِنْ أَسْمَاءِ اللَّهِ تَعَالَى** (Selam Allah Teâlâ’nın Bir İsmidir.) el-Ensârî, bu bâbı şerh ederken, **السلام** kelimesinin Allah Teâlâ’nın bir ismi olduğunu desteklemek için **الْمَلِكُ الْقُدُّوسُ السَّلَامُ**¹⁰²³ “Mülkün sahibi O’dur. Her şaibeden münezzehtir. Her selametın menba‘ ve mastarıdır.”¹⁰²⁴ âyetinden destek almıştır. Zikrettiği bu âyetle bâba verdiği manayı desteklemiştir.¹⁰²⁵

بَابُ مَنْ لَمْ يُظْهِرْ حُزْنَهُ عِنْدَ الْمُصِيبَةِ (Musibet Anında Hüznünü Belli Etmeyen.) el-Ensârî bu bâbı şerh ederken, musibet anında hüznülenmek mubah iken, nefsinin dediğini yapmamak için, sabretmenin daha hayırlı olduğunu ifade etmektedir. Yaptığı bu yorumu desteklemek için, **قَالَ تَعَالَى: وَلَئِنْ صَبَرْتُمْ لَهُوَ خَيْرٌ لِلصَّابِرِينَ** “ve şâyet sabrederseniz, kasem olsun ki sabredenler için elbette daha hayırlıdır.”¹⁰²⁶ âyetinden takviye almaktadır. Çünkü bu âyette de sabretmenin daha hayırlı olduğu belirtilmiştir.¹⁰²⁷

بَابُ كَسْرِ الصَّلِيبِ (Salibi kırmak.) Bu bâbda bulunan **الصَّلِيبِ** kelimesi, el-Ensârî tarafından şerh edilmiş, buna Nasranîlerin, Hz İsa’nın kare şeklinde kütüğe sarkıtıldığını zannetmeleri manasını vermiştir. el-Ensârî, Nasranîlerin düşüncelerinin bir zandan ibaret olduğunu, gerçek olmadığını beyan etmektedir. Allah Teâlâ tarafından tekzip edildiklerini deseklemek için **وَمَا**

¹⁰¹⁹ Ebû'l-berekât el-Allâme Muhammed el-Fakîrî el-Abbâsî et-Tilluvî Bedruddîn, *Tefsir hulasati'l-beyân li cemî'i âyi'l-Kur'an*, 2017, 323.

¹⁰²⁰ *Hac Sûresi*, 22/26; el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 4/190.

¹⁰²¹ *Bakara Sûresi*, 2/273.

¹⁰²² el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 3/566.

¹⁰²³ *Haşr Sûresi*, 59/23; el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 9/307.

¹⁰²⁴ Elmalılı, *Hak dini Kur'an dili*, 5/533.

¹⁰²⁵ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 9/307.

¹⁰²⁶ Elmalılı, *Hak dini Kur'an dili*, 3/874.

¹⁰²⁷ *Nahl sûresi*, 16/126; el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 3/372.

“hâlbuki onu ne katlettiler ne salb ettiler”¹⁰²⁸ âyetini zikretmektedir. Bu âyette de Hz. İsa’yı öldürmedikleri ve çarmıha germedikleri bilgisi yer almıştır.¹⁰²⁹

3. Bâb ve Âyetin Münasebetini Belirtmesi

el-Ensârî, bazen şerh ettiği bâb ile bu bâbın altında zikredilen âyetler arasında münasebetin olduğunu beyan etmektedir. Örneğin; **باب أَيُّ الصَّدَقَةِ أَفْضَلُ؟** (Hangi sadaka en faziletlidir.) Bu bâb altında zikredilen “ölüm size gelmeden size verdiklerimizden infak edin”¹⁰³⁰ âyeti arasında münasebetin olduğunu beyan etmektedir. Buradaki bâb, hangi sadakanın en faziletli olduğuyla ilgilidir. Bâbın altında gelen âyette de ölüm gelmeden verilen sadakanın, daha faziletli olduğu manası vardır. Bu ikisi arasındaki münasebetin el-Ensârî tarafından beyan edilmiştir.¹⁰³¹

باب كَيْفَ كَانَ بَدْءُ الْوَحْيِ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ - صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ (Hz. Peygamber’e vahiy başlangıcının nasıl olduğu.) el-Ensârî, bu bâb ile bu bâbın altında zikredilen âyetin arasında münasebetin olduğunu beyan etmektedir. Şöyle ki; Bâb, Hz. Peygamber’e vahyin nasıl başladığı manasını ihtivâ etmektedir. Bâbın altında zikredilen âyette de “Hz. Nuh’a ve O’ndan sonraki Peygamberlere vahyettiğimiz gibi Sana da vahyettik”¹⁰³² manası vardır. el-Ensârî, bâb ile âyet arasında münasebetin vahiy olduğunu bildirmektedir. Allah Teâlâ’nın Peygamberlerine olan sünnetidir. Başka bir münasebet ise, hem Hz. Muhammed’e hem de diğer Peygamberlere olan vahyin, risalet vahyi olmasıdır. İlham vahyi değildir. Bu münasebetler el-Ensârî tarafından izah edilmiştir.¹⁰³³

4. Bâbdaki Âyette Nasih-Mensuh Durumu Varsa Belirtmesi

el-Ensârî, bâbtaki âyeti tefsir ettiğinde bu âyetin nasih veya mensuh olduğunu belirtmektedir. Örneğin; **بَابُ قَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى: وَإِذَا حَضَرَ الْقِسْمَةَ أُولُو الْقُرْبَىٰ، وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينُ فَارْزُقُوهُمْ مِنْهُ** Bâbdaki âyette, “İslâm’ın başlangıcında miras paylaşıldığı vakit, âyette zikredilen üç çeşit insana o mirastan verilmesinden”¹⁰³⁴ söz edilmektedir. Bu durum İslâm’ın başlangıcında vacipti. el-Ensârî, daha sonra bâbtaki bu âyetin, “Allah c.c. size çocuklarınız hususunda, erkeğe iki kadın hissesi kadar (vermenizi) emreder.”¹⁰³⁵ Zikredilen miras âyetiyle nesh edildiği bilgisini vermiştir.¹⁰³⁶

¹⁰²⁸ Elmalılı, *Hak dini Kur’an dili*, 2/477.

¹⁰²⁹ *Nisâ Sûresi*, 4/157; el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 5/255.

¹⁰³⁰ *Münafikûn sûresi*, 63/10.

¹⁰³¹ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 3/505.

¹⁰³² *Nisâ Sûresi*, 4/163.

¹⁰³³ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 1/69.

¹⁰³⁴ *Nisâ Sûresi*, 4/8.

¹⁰³⁵ *Nisâ Sûresi*, 4/11.

¹⁰³⁶ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 5/573.

5. Bâbı Şerh Ederken Vahiy Kâtiplerini Zikretmesi

باب كَاتِبِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ (Hz. Peygamber'in kâtipleri.) el-Ensârî, bu bâbı şerh ederken Hz. Peygamber'e gelen vahiyleri yazıya geçiren kâtiplerinden birkaç tanesinin ismini zikrettiği görülmektedir. Buhârî'nin bu bâbdan maksadının, vahiy kâtiplerinden en meşhur olanlarını zikretmek olduğunu belirtmektedir. el-Ensârî, vahiy kâtipleri arasında en meşhur olanların, Zeyd b. Sabit (öl. 45/665) olduğunu, çünkü Hz. Peygamber'in vahiy kâtipleri arasında en çok Kur'ân-ı Kerim'i yazanın Zeyd b. Sabit olduğunu söylemektedir. el-Ensârî'nin zikrettiği diğer vahiy kâtiplerinden bazılarının isimleri şöyledir: Dört büyük halife, Ubeyy b. Kâ'b (öl. 30/650), Zübeyir b. el-'Avvâm (öl. 36/656), Hâlid ve Ebân İbneyy Said b. el-'As b. Umeyye (öl. 58/678), Hanzala b. er-Rabî' el-Esedî (öl.-), Mu'aykîb b. Ebî Fatîma (öl. 40/660)'dır.¹⁰³⁷

6. Bâbdaki Âyetlerin Farklı Kırââtlerini Belli Etmesi

el-Ensârî, bâbdaki âyetleri şerh ederken birçok açıklamada bulunmuştur. Bunlardan birisi de bâbdaki âyetlerin farklı kırââtleri hakkında malumat vermesidir. Örneğin; (Ey Resûl, Rabb'inden sana indirileni tebliğ et. Eğer yapmazsan, risaletini tebliğ etmiş olmazsın.)¹⁰³⁸ el-Ensârî bu bâbda geçen رِسَالَتِهِ kelimesinin, Nafi' (öl. 165/785), İbn Amir (öl. 118/736) ve Şu'be (öl. 193/809)'nin kırââtlerine göre çoğul okunduğunu, diğerlerinin kırââtlerine göre ise tekil kırââtiyle okunduğunu izah etmiştir.¹⁰³⁹ Böylece bâbda geçen âyetlerin farklı kırââtlerine değinmiştir.

بابُ قَوْلِهِ: مَا نَنْسَخُ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنسِهَا¹⁰⁴⁰ (Bir âyeti nesh etme veya unutturma bâbı.) el-Ensârî, âyetten oluşan bu bâbda geçen, نَنْسَخُ kelimesinin iki kırââtle okunduğunu belirtmektedir. İlkinin, bu kelimenin birinci ve üçüncü harflerinin üstünlü okunmalarıdır. Bu şekilde okunduğunda anlamı, hükmünün nazil olması olduğunu belirtmektedir. İkinci kırâât ise bu kelimenin birinci harfinin ötreli, üçüncü harfinin esreli okunmasıdır. Bu şekilde okunduğunda ise bu kelimenin anlamının "sana emrettiğimiz" şeklinde olduğunu söylemiştir.¹⁰⁴¹

7. Bâbdaki Âyetlerin Sebeb-i Nüzulunu Belli Etmesi

el-Ensârî, bâbı şerh ederken bâbda geçen âyetlerin sebeb-i nüzulünü belirtmektedir. Örneğin;¹⁰⁴² بَابُ: وَقَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا سُبْحَانَهُ (Allah çocuk edindi dediler. Haşâ!) el-Ensârî, burayı şerh ederken, bâbda geçen âyetin nazil olmasına sebep olan durumu beyan etmektedir. Şöyle ki; bu âyetin nazil olmasının sebebi, Mesîhîlere reddiye olsun diyedir. Nitekim onlara göre Hz.

¹⁰³⁷ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 8/282.

¹⁰³⁸ *Maide Sûresi*, 5/67.

¹⁰³⁹ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 10/421.

¹⁰⁴⁰ *Bakara Sûresi*, 2/106.

¹⁰⁴¹ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 7/514.

¹⁰⁴² *Bakara Sûresi*, 2/116.

İsa Allah'ın oğludur. Bu âyet buna reddiye olsun diye nazil olduğunu ifade etmiştir. el-Ensârî'nin, belli ettiği başka bir sebep ise, bu âyetin Yahudilerin görüşüne reddiye olsun diye nazil olduğudur. Nitekim onlara göre de Hz. Üzeyr Allah'ın oğludur. Bu âyet buna reddiye olsun diye nazil olduğunu ifade etmiştir. Yine Mekke'nin müşrik Arapları, Melekler Allah Teâlâ'nın oğulları olduğu düşüncesini savunmaktaydılar. el-Ensârî, Bu âyetin buna da reddiye olsun diye nazil olduğunu beyan etmiştir.¹⁰⁴³ el-Ensârî'nin, bâbda geçen âyetin sebep-i nüzulünü belirttiği bazı örneklerin yeri dipnotta verilmiştir.¹⁰⁴⁴

3.5.2.19. Bâb Hadis Durumu

el-Ensârî, Buhârî'nin *Sahîhi*'ndeki bâb başlıklarını şerh ederken, farklı yöntemler kullanmaktadır. Bu yöntemlerden biri de bâbları şerh ederken, hadislerden çok farklı yönlerden yararlanmasıdır. Nitekim, bâb ile bâbın altındaki hadis arasındaki mutabakatı ortaya koyması, bâb başlığı altında hadisin olmamasının sebeplerini belirtmesi vb. durumlar, el-Ensârî'nin bâbı şerh ederken, bâb başlığı altındaki hadisleri farklı açılardan ele aldığını göstermektedir. Zikredilen durumların ayrıntılı hallerini görmek için şu örnekler verilebilir.

1. Bâbı Şerh Ederken Hadislerden Yararlanması

el-Ensârî, bâbı şerh ederken verdiği anlam daha açık hale gelsin diye hadisleri destek amaçlı kullanmaktadır. Örneğin; **بَابُ وَجُوبِ عِيَادَةِ الْمَرِيضِ** (Hasta ziyaretinin vacip olması.) el-Ensârî bu bâbı şerh ederken, hastayı ziyaret etmenin müekked sünnet olduğunu belirtmektedir. Bâbda vacip olduğunun belirtilmesi ise sadece hadisin zahirine bakılarak vacib tâbirinin kullanıldığını söylemektedir. el-Ensârî, bu anlamı desteklemek için hadisten takviye almaktadır. Şöyle ki; ¹⁰⁴⁵ **غَسَلَ الْجُمُعَةَ وَاجِبٌ** Burada hadisin zahiri manasında, cuma günü yıkanmanın vacib olduğu anlamı bulunmaktadır. Hâlbuki gerçek anlamda cuma günü yıkanmak vacib değildir.¹⁰⁴⁶ Görüldüğü üzere el-Ensârî, bâba verdiği anlamı desteklemek ve daha açık hale getirmek için hadisten yararlanmıştır.

¹⁰⁴⁷ **بَابُ قَوْلِ اللَّهِ تَعَالَى: ...وَفِي سَبِيلِ اللَّهِ** Burada, “gönüllü/ücretsiz bir şekilde savaşa kaltılanlara zengin bile olsa zekât veya sadakanın verilebileceği” ifade edilmiştir. el-Ensârî, bu bâba verdiği manayı daha da somutlaştırmak için hadisten yararlanmaktadır. Şöyle ki; “Beş kısım zengin dışında, zenginlere sadaka helal değildir. Bunlardan birisi de Allah c.c. yolunda

¹⁰⁴³ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 7/515.

¹⁰⁴⁴ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 10/44; 7/591; 2/588.

¹⁰⁴⁵ el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, Ezan; 858. Müslim, *el-Musnedu's-Sahîhu'l-Muhtasar*, Cuma; 846.

¹⁰⁴⁶ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 8/679.

¹⁰⁴⁷ *Tevbe Sûresi*, 9/60.

savaşanlardır.”¹⁰⁴⁸ Bu örneklerde bâbların anlamı, el-Ensârî’nin istiṣhat olarak zikrettiği hadisler sayesinde daha da netleştiği görülmektedir.¹⁰⁴⁹

باب: قراءة فاتحة الكتاب على الجنابة (Fatihayı cenaze üzerine okumak.) el-Ensârî, bu bâbı şerh ederken, namazda fatihayı okumanın Şâfiîlerde vacib olduğunu belirtmektedir. el-Ensârî, bâba verdiği bu anlamı desteklemek için, “fatihasız namaz geçersizdir.”¹⁰⁵⁰ hadisini destek olarak zikretmiştir. el-Ensârî, cenaze namazının da bir namaz olduğunu, onun da fatiha olmadan geçersiz olduğunu belirterek bâba verdiği manayı hadisle desteklemiştir.¹⁰⁵¹

2. Bâbın Altında Hadis Yoksa Sebebini Belirtmesi

باب أَكْلِ الْمُنْطَرِّ (Zaruret halinde yenilecekler.) Bu bâbın altında Buhârî tarafından hadis zikredilmemiştir. el-Ensârî, Buhârî’nin, bâbın altında hadis zikretmemesinin muhtemel bazı sebeplerini, bu bâbın altında bulunan âyetle iktifa edilmesi veya şartlarına uyumlu hadis bulunamaması şeklinde izahatta bulunmuştur.¹⁰⁵²

باب: صَبَّ الْمَرْأَةِ عَلَى رَأْسِهَا الْمَاءَ إِذَا أَطَالَ الْإِمَامُ الْقِيَامَ فِي الرُّكْعَةِ الْأُولَى (İmam, birinci rekatte kıyâmı çok uzatınca, kadının başına su dökmesi.) Bu bâbın altında da Buhârî tarafından hadis zikredilmemiştir. el-Ensârî bu durumu, sanki Buhârî’nin, bâbın altında hadis olmadan, ilk önce bâb başlığını zikrettiğini, daha sonra kendi şartlarına uygun hadis bulamadığı için bu bâbın altında hadis zikretmeden bu bâbı boş bıraktığı şeklinde değerlendirmiştir.¹⁰⁵³

بابُ فَضْلِ الْعِلْمِ (İlmin fazileti.) Buhârî bu bâbın altında da hadis zikretmemiştir. el-Ensârî tarafından bu durum, Buhârî’nin ilk önce tercemeyi koyduğunu, daha sonra bu bâbın altında hadis zikretmek istemişse de şartlarına uygun hadis tespit etmediği veya başka sebeplerden dolayı bâbın altında hadis zikretmeden boş bıraktığını söylemiştir.¹⁰⁵⁴ Buhârî tarafından, bâbın altında hadisin zikredilmediği, el-Ensârî tarafından da bunun sebeplerinin belirtildiği bazı örneklerin yeri dipnotta verilmiştir.¹⁰⁵⁵

3. Hadislerin Bâb Başlığı Olmadığında Buna İşaret Etmesi

Buhârî’nin *el-Câmi’u’s-Sahîh* eserinde, nasıl ki bazen bâbların altında hadis yok ise; burada da hadislerin olduğundan; fakat bâb başlığının olmamasından söz edilmektedir. el-Ensârî, şerhinde başlıksız olan bu bâblara kayıtsız kalmamış onlarla ilgili bazı bilgiler

¹⁰⁴⁸ et-Tirmizî, *Sünenü’t-Tirmizî*, Ebvâbi’z-zekâti; 652; İbn Mâce, *Sünen*, Zekat; 1841.

¹⁰⁴⁹ el-Ensârî, *Tuhfetu’l-Bârî*, 3/556-557.

¹⁰⁵⁰ Müslim, *el-Musnedu’s-Sahîhu’l-Muhtasar*, Salat; 394.

¹⁰⁵¹ el-Ensârî, *Tuhfetu’l-Bârî*, 3/406.

¹⁰⁵² el-Ensârî, *Tuhfetu’l-Bârî*, 8/618.

¹⁰⁵³ el-Ensârî, *Tuhfetu’l-Bârî*, 3/140.

¹⁰⁵⁴ el-Ensârî, *Tuhfetu’l-Bârî*, 1/251-252.

¹⁰⁵⁵ el-Ensârî, *Tuhfetu’l-Bârî*, bkz. 3/527; 4/85;112.

paylaşmıştır. Şöyle ki; el-Ensârî, burada bâb başlığının olmadığını, bu bâbın sanki kendinden önceki bâbın, bir faslı gibi olduğunu belirtmiştir.¹⁰⁵⁶

بلا ترجمة فهو كالفصل من سابقه (باب) (Başlıksız bâb.) bu bâb kendinden önceki bâbın faslı gibidir” Burda da görüldüğü üzere bâb başlıksız gelmiştir. el-Ensârî bunun sebebini, bu bâbın kendinden önceki bâba bir fasıl olabileceğinden ötürü böyle geldiğini izah etmiştir.¹⁰⁵⁷

بلا ترجمة، ساقط من نسخة (باب) (Başlıksız bâb), el-Ensârî, burada da bâbın başlıksız geldiğini beyan etmiştir.¹⁰⁵⁸ Buhârî tarafından bâbın zikredilmediği, el-Ensârî tarafından da bu durumun beyan edildiği bir örneğin yeri dipnotta verilmiştir.¹⁰⁵⁹

4. Bâb, Hadisin Bir Parçasından Oluşuyorsa Hadisin Tümünü Zikretmesi

Buhârî’nin, *el-Câmi’u’s-Sahîh* eserindeki bâblar âyet, hadis, sahâbe sözü vb. farklı şeylerden oluştuğu bilinen bir durumdur. Bazen bâb, hadisin bir parçasından oluşmaktadır. Örneğin; بَابُ قَوْلِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: بَنِيَ الْإِسْلَامَ عَلَى خَمْسٍ (İslâm beş şey üzerine inşa edilmiştir.) Buradaki bâb başlığı, hadisin bir parçasından oluşmaktadır. el-Ensârî, bu bâbı şerh ederken hadisin tamamını zikretmektedir. Şöyle ki; “Allah’tan başka ilah olmadığına, Muhammed’in a.s. Allah’ın Resülü olduğuna tanıklık etmek, namaz kılmak, zekat vermek, hacca gitmek, ramazan ayının orucunu tutmak.”¹⁰⁶⁰ Bu örnekte görüldüğü üzere bâb, hadisin bir kısmından oluşmaktadır. el-Ensârî bu bâbı şerh ettiğinde, hadisin tamamını zikretmiştir.¹⁰⁶¹

3.5.2.20. Bâb ve Hadisin Mutabakat Durumu

el-Ensârî, bâbları şerh ederken, bâb ile bâbın altında bulunan hadis arasında mutabakatın olup olmadığını beyan etmektedir. Her iki hususla ilgili örnekler şöyledir.

1. Bâb İle Hadis Arasında Mutabakatın Olmadığını Belirtmesi

el-Ensârî, bâb ile hadis arasında mutabakat olmadığında bunu belirtmektedir. Bazen bunun sebebini de beyan etmekte; bazen sadece mutabakatın olmadığını ifade edip sebebini belirtmemektedir. Örneğin, el-Ensârî, bâb ile hadis arasında mutabakatın olmadığını belirttiği bir örnekte şu izahatı yapmıştır. hadisdite savaşın olduğunu, tercemede ise savaşı terk etmenin olduğunu, bu gerekçeden ötürü bâb ile hadis arasında mutabakatın olmadığını söylemiştir.¹⁰⁶²

el-Ensârî tarafından, bâb ile hadis arasında mutabakatın olmadığı ve sebebinin de gözler önüne serildiği bir diğer örnek şöyledir. Buhârî bâbı, بَابُ الرَّمْلِ (Kum hakkındaki bâb.)

¹⁰⁵⁶ el-Ensârî, *Tuhfetu’l-Bârî*, 4/24.

¹⁰⁵⁷ el-Ensârî, *Tuhfetu’l-Bârî*, 6/601.

¹⁰⁵⁸ el-Ensârî, *Tuhfetu’l-Bârî*, 10/177.

¹⁰⁵⁹ el-Ensârî, *Tuhfetu’l-Bârî*, bkz. 3/462.

¹⁰⁶⁰ el-Buhârî, *el-Câmiu’s-Sahîh*, İmân; 8; Müslim, *el-Musnedu’s-Sahîhu’l-Muhtasar*, İmân; 16.

¹⁰⁶¹ el-Ensârî, *Tuhfetu’l-Bârî*, 1/129-130.

¹⁰⁶² el-Ensârî, *Tuhfetu’l-Bârî*, 10/51-52.

şeklindedir. el-Ensârî, hadiste الرَّمْل kelimesinin geçmediğini, bundan ötürü bâb ile hadis arasında mutabakatın olmadığını ifade etmiştir.¹⁰⁶³

el-Ensârî başka bir yerde, bâbın altında bulunan hadisin şerhinde, hadis ile bâb arasında mutabakatın olmadığını açıklamaktadır. Fakat bâb ile hadis arasında mutabakatın neden olmadığına dair herhangi bir sebep zikretmediği görülmektedir.¹⁰⁶⁴

2. Bâb İle Hadis Arasında Mutabakatın Olduğunu Belirtmesi

el-Ensârî, bâb ile hadis arasında mutabakat varsa bunu da belli etmektedir. Bununla beraber bu mutabakatın sebebini de beyan etmektedir. Örneğin; بَابُ: حُسْنُ الْعَهْدِ مِنَ الْإِيمَانِ (Sözünde güzelce durmak imândandır.) el-Ensârî, bu bâbın altında zikredilen hadisin şerhinde hadisin bâba mutabık olma durumunu şu şekilde izah etmektedir: Hz. Peygamber'in, Hz. Hatice'nin ahdine riâyet etmek için, onun dostlarına iyilikte bulunması. Burada el-Ensârî, hadisin tercemeyle mutabık olduğunu belirtmiştir. Hz. Peygamber'in, Hz. Hatice'nin dostlarına hediye vermesi, onlara vefalı olması şeklinde açıklamalarda bulunarak bu mevcut mutabakatın sebebini de zikretmektedir.¹⁰⁶⁵

بَابُ فَضْلِ مَنْ جَهَّزَ غَازِيًا أَوْ خَلَفَهُ بِخَيْرٍ (Bir gaziye savaşa hazırlamak için gerekli masrafı karşılayanın veya savaşa gidenin arkasında ailesini vb. yakınlarını güvendiği birine tavsiye etmesi.) el-Ensârî, bu bâb ile bâbın altında zikredilen hadisin birbirine mutabık olduğunu açıklamaktadır. el-Ensârî, mutabakatın gerekçesini, Ümmü Süleym'in vefatından sonra Hz. Peygamber'in, onun kardeşini ziyaret etmesi, onlarla bir araya gelmesi şeklindeki açıklamıştır.¹⁰⁶⁶ el-Ensârî'nin, bâb ile hadisin mutabık olduğunu beyan ettiği bazı örneklerin yerleri dipnotta belirlenmiştir.¹⁰⁶⁷ Zikredilen örneklerde el-Ensârî, bâb ile hadisin arasındaki mutabakat durumunu ortaya koymuş ve sebebini de belirtmiştir.

3.5.2.21. Bâb ve Bazı Akaid Konuları

el-Ensârî, şerhinde birçok konuyla ilgili izahatta bulunmaktadır. Bu konulardan birisi de akaid konularıdır. Bu minvalde el-Ensârî, Kürsi, kaza, kader vb. akaidle ilgili birçok konu hakkında izahatta bulunmaktadır. el-Ensârî'nin akaidle ilgili izahatı şöyledir.

1. Kürsî İle İlgili Malumat Vermesi

Bâbda geçen Kürsi kelimesiyle ilgili olarak el-Ensârî, bunun birçok âlim tarafından gökyüzünü kapsayan ve arşın yanında bulunan bir cisim olduğu açıklamasını yapmaktadır.

¹⁰⁶³ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 4/96-98.

¹⁰⁶⁴ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 6/45.

¹⁰⁶⁵ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 9/172.

¹⁰⁶⁶ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 5/656.

¹⁰⁶⁷ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, bkz. 1/104;164;172;178;223;268;360;459;642; 2/227;325;466;538;610; 3/549;555; 4/76;288;368;559;634; 5/9;31;51;371; 6/16;40;86; 8/75;151;382;395;413;550;569;625.

Bunun delilini şöyle getirmektedir: “Nefsimin elinde olduğu Allah’a yemin ederim ki yedi kat gökyüzü ve yedi kat yeryüzü, Kürsi’ye nazarla ancak çöle atılan (yüzük, bilezik gibi) bir halaka gibidir. (halakanın çöle nazaran olan küçüklüğü gibidir.)”¹⁰⁶⁸ Daha sonra el-Ensârî, Arşın Kürsi’ye olan faziletinin, çölün o halakaya olan fazileti gibi olduğunu belirtmektedir.¹⁰⁶⁹ el-Ensârî’nin, itikat ile ilgili bu açıklamalarından, Kürsi’nin yeryüzü ve gökyüzünden çokça büyük olduğu, Arşın da Kürsi’den çokça büyük olduğu anlaşılmaktadır.

2. Kaza ve Kader

el-Ensârî, bâbda geçen kaza ve kaderi tanımladığı görülmektedir. Şöyle ki; Kaza; Allah Teâlâ’nın ezelde mücmel bir şekilde külli olarak hükmetmesidir. Kazanın ikinci kısmının kader olduğunu ifade etmiştir. Kaderi, kazanın tafsilatlı ve cüziler halinde gerçekleşmesi olduğunu belirtmiştir.¹⁰⁷⁰

3. Kabirdeki Azab Durumu

Normal şekilde değil de kabre konulmadan farklı şekilde vefat eden, kişilerin kabir hayatıyla ilgili durumları hakkında, el-Ensârî’nin izahatı şu şekildedir. Cesedi parçalanmış ya da yırtıcı hayvanlar tarafından yenilmiş veya denizdeki büyük balıklar tarafından yutulmuş veyahut yırtıcı kuşlar tarafından bedeni yenilen kişiler bunlardan birkaç tanesidir. Bunların cesetlerinin kabir hayatı hakkında değerlendirme yapan el-Ensârî, Allah Teâlâ nasıl ki bu kişileri ahiret günü haşredecekse ve buna nasıl ki gücü yetiyorsa, aynı şekilde Allah Teâlâ, bu durumda vefat eden kişilerin, bedenlerinin bir kısmını ya da hepsini azap veya nimet vermek için yaratmaya gücünün yettiğini ifade etmiştir.¹⁰⁷¹

4. Vahiy, Resûl ve Nebi Kavramlarını Tanımlaması

el-Ensârî vahiy, Nebi ve Resul kavramlarını tanımlamaktadır. Akabinde Resûl ve Nebi kavramları arasındaki farkı ortaya koymaktadır. Şöyle ki;

Vahiy sözlükte, gizli bildirim yapmak, imâ etmek ve işaret etmek gibi anlamlara geldiğini belirtmektedir. Terim olarak vahyin, şer’î bir kitabı bildirmek, imâ etmek vb. anlamlara geldiğini beyan etmektedir. Resûlün manasını, şer’î bir şeyin kendisine vahyedildiği ve bunu tebliğ etmekle emrolunan insan şeklinde izah etmektedir. Resûlün, Nebîden daha has olduğunu izah etmiş; Nebînin, Resûl gibi tebliğ ile emrolunmadığını açıklamıştır.¹⁰⁷²

¹⁰⁶⁸ Ebû’l-Abbas Takiyyuddîn Ahmed b. Abdulhalim b. Abdusselam b. Abdullah b. Ebî’l-Kasım b. Muhammed İbn teymiyye el-Harranî el-Hanbelî ed-Dimaşkî (728/1328) İbn Teymiyye, *Câmi’u’l-mesâil li İbn Teymiyye*, thk. Muhammed Aziz Şems (Mekke: Dâru alemlî’l-fevâid li’n-neşri ve’t-tevzî’, 2001), 3/202.

¹⁰⁶⁹ el-Ensârî, *Tuhfetu’l-Bârî*, 7/558-559.

¹⁰⁷⁰ el-Ensârî, *Tuhfetu’l-Bârî*, 9/523.

¹⁰⁷¹ el-Ensârî, *Tuhfetu’l-Bârî*, 3/449.

¹⁰⁷² el-Ensârî, *Tuhfetu’l-Bârî*, 1/68.

5. Peygamberlerin Masumiyetinin Vacib, Umumun İse Caiz Olması

el-Ensârî, Peygamberlerin ve müminlerin ismetinin aynı olmadığını beyan etmiştir. Peygamberlerin masumiyetinin vacib; müminlerin ismetinin ise caiz olduğunu açıklamaktadır. Yani Peygamberlerin günahlardan uzak kalmalarının vacip olduğunu, Allah Teâlâ'nın onları bu özellikte yarattığını ifade etmiştir. Müminlerin ise günahattan uzak olmalarının caiz olduğunu, yani isteseler günaha yakın/uzak kalabileceklerini izah etmiştir.¹⁰⁷³

6. Hızır a.s. İle İlgili Malumata Değinişmesi

بَابُ مَا ذُكِرَ فِي ذَهَابِ مُوسَى فِي الْبَحْرِ إِلَى الْخَضِرِ (Hz. Musa'nın denizde Hz. Hızır'ın yanına gitmesi hususuyla ilgili söylenenler). el-Ensârî, bu bâbda Hz. Hızır ile ilgili bazı bilgiler vermektedir. İlk önce Hızır kelimenin zabtını zikretmektedir. Akabinde خَضِر kelimesinin, O'nun lakabı olduğunu söylemektedir. Bu lakabın Hz. Hızır bir yerde otururken bir anda oranın yemyeşil olmasından sonra kendisine verildiği şeklinde izahatta bulunmuştur. Künyesinin ise Ebu'l-Abbas olduğunu söylemektedir. Daha sonra ismiyle ilgili ihtilafın olduğunu belirten el-Ensârî, bazılarının göre isminin Belya olduğunu, bazılarının göre İbliya, bazılarının göre Hadrûn, bazılarının göre Ahmed, bazılarının göre Amir, bazılarının göre İrsa, bazılarının göre ise ismi bunların dışında başka bir şey olduğunu ifade etmektedir. Akabinde Hz. Hızır'la ilgili olarak Nebi ya da Resul olması veya Veli ya da Melek olması hususlarında ihtilafın olduğunu, sahîh görüşe göre, O'nun Nebi olduğunu belirtmektedir. Yine Hz. Hızır'ın şu anda hayatta olup olmadığıyla ilgili ihtilafın olduğunu açıklayan el-Ensârî, cumhurun görüşüne göre hayat suyundan içtiği için, Hz. Hızır'ın kıyamete kadar hayatta olacağını da zikretmiştir.¹⁰⁷⁴

el-Ensârî, bâbların şerhinde birçok konuya değindiği gibi hak ve batıl olan itikâdî mezheplerin görüşlerini de beyan etmektedir.

1. Ehl-i Sünnetin Mizan İle İlgili Görüşlerini İzah Etmesi

Mizan itikatla bağlantılı bir kavramdır. el-Ensârî bununla ilgili bazı izahatta bulunmuştur. Şöyle ki; ehl-i sünnete göre Mizan, gözle görülebilen bir cisim olup, iki kefesi olan ve birbirine eşitlendiğinde iki dili aynı hizaya gelen tartı aletidir. Allah Teâlâ, görülen şeyler gibi, insanların amellerini de bu iki kefedede tartacaktır. Ya da insanların amellerinin yazıldığı sahifeleri Mizan denilen tartı aletinde tartacaktır. İnsanların amellerinin Mizan denilen tartı aletinde tartılmasının faydalarını, Allah Teâlâ'nın, adaletini çokça izhar ettiğini, insanların Allah'a karşı herhangi bir mazeretinin kalmamasını sağladığını ve Allah'ın insafını tam olarak

¹⁰⁷³ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 9/535.

¹⁰⁷⁴ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 1/285.

gösterdiğini belirtmektedir.¹⁰⁷⁵ Görüldüğü üzere el-Ensârî, Ehl-i Sünnetin Mizan hakkındaki beyanatlarını ortaya koymuştur.

2. Ehl-i Sünnetin Hidâyet ve Dalalet İle İlgili Görüşlerini İzah Etmesi

1077 **باب: وَمَا كُنَّا لِنَهْتَدِيَ لَوْلَا أَنْ هَدَانَا اللَّهُ**¹⁰⁷⁶ **لَوْ أَنَّ اللَّهَ هَدَانِي لَكُنْتُ مِنَ الْمُتَّقِينَ**¹⁰⁷⁷ “Allah bize hidâyeti bahşetmeseydi, biz kendiliğimizden hidâyeti elde edemezdik.” “Allah c.c. bana hidâyeti nasip etseydi, elbette müttakilerden olurum.” el-Ensârî, bâbda geçen her iki âyette de ehl-i sünnetin hidâyet ve dalalet ile ilgili görüşlerini şu şekilde belirtmektedir: Onlara göre hidâyet ve dalalet olgusu, Allah Teâlâ tarafından yaratılmıştır. Yine onlara göre Allah Teâlâ’nın, insanların hidâyete ulaşması veya küfürde kalmalarında, insanlardan daha kudretli olduğunu görüşlerini ortaya koymuştur. Yani Ehl-i Sünnete göre Allah c.c. dilemezse, kullar kendi başlarına hidâyet veya dalaleti gerçekleştiremezler.¹⁰⁷⁸

3. Mu‘tezile ve Haricilerin İtikadi Görüşlerini İzah Etmesi

el-Ensârî, bâbda geçen malumatı şerh ederken, Mu‘tezile ve Haricilerin büyük günah işleyenlerle ilgili görüşlerini de belirtmiştir. Şöyle ki; Mu‘tezilenin, büyük günah işleyenlerin, mümin ile kâfir olma arasında oldukları görüşünü savunduklarını beyan etmektedir. Aynı şekilde Haricilerin, büyük günah işleyenlerin kâfir oldukları görüşlerini de açıklamıştır.¹⁰⁷⁹

Sonuç olarak zikredilen başlıklarda bâb ve altındaki âyet ve hadislerle ilgili el-Ensârî, birçok izahatta bulunmuştur. Bu izahatı birçok farklı konuyla ilintili olduğu görülmüştür. Bu tespitler birbirinden bağımsız bir şekilde örneklendirilerek ortaya konulmuştur.

3.5.3. Kelime Tahlilleri

Hadislerin şerhlerinin sağlıklı yapılabilmesi için, şârihte bulunması gereken en önemli özelliklerden birisi, Arapça dil bilgisi kurallarına vakıf olmasıdır. Çünkü Arapça dil bilgisinin önemi tartışılmaz bir gerçektir. Kelime bilgisi, cümle bilgisi, gramer tahlilleri ve buna benzer birçok konu Arapça dil bilgisinin kurallarının bilinmesine bağlıdır.

İlk hadis şerhleri olarak kabul edilen ve tamamen bir hadis lügatı çalışması olan, garîbu’l-hadîs edebiyatının oluşumunda, dil bilgisinin önemi ortaya çıktığı gibi, hadislerin anlaşılması ve yorumlanmasında da dil bilgisine vakıf olmak önemlidir. Neticede hadisçiler, hadis metinlerinde geçen garîb kelimelerle ilgili, bu metinlerdeki lafızların gramer ve edebî yönden tahlilleriyle ilgili, râvî isimlerinin okunuş incelikleriyle ilgili vb. konularla ilgili müstakil ilim dalları tesis etmişler ve bu alanlarda birçok eser yazmışlar.

¹⁰⁷⁵ el-Ensârî, *Tuhfetu’l-Bârî*, 10/441-442.

¹⁰⁷⁶ *Arâf Sûresi*, 7/43.

¹⁰⁷⁷ *Zümer Sûresi*, 39/57.

¹⁰⁷⁸ el-Ensârî, *Tuhfetu’l-Bârî*, 9/543.

¹⁰⁷⁹ el-Ensârî, *Tuhfetu’l-Bârî*, 1/184.

Malum olduğu üzere el-Ensârî de dil alanında kendisini yetiştirmiş, Arap dili ve edebiyatına son derece vâkıf bir zattı. Arap dilinin inceliklerini çok iyi derece bilmekle birlikte bu hususta eserler de yazmıştır. Hadislerde geçen kelimeleri sarf ve nahiv açısından ele alarak analiz etmiştir. Hemen hemen her hadiste geçen kelimelerin açıklaması, iştikâkı ve i'râbı gibi konulara temas etmiştir. Cümle tahlillerinde, hadisteki ifadenin farklı anlamlar taşıdığını hem kendisi açıklamış hem de bu alandaki uzman olan zatlardan nakilde bulunarak bunu ortaya koymuştur. Burada birçok açıdan, el-Ensârî'nin kelimeleri şerh ederken, neler yaptığının üzerinde durulacaktır.

3.5.3.1. Kelimelerin Zabtını Vermesi

Hadislerin lafzî manalarının tespitinde, öncelikle hadislerde geçen kelime yapılarının bilinmesi zorunludur. Bu amaçla el-Ensârî, metinde geçen ve açıklamak istediği kelimelerin zabtlarını vermektedir. Örneğin; الرز kelimesinde yedi farklı lügatın olduğunu, yani yedi farklı şekilde okunduğunun zabtını belirtmiştir.¹⁰⁸⁰ el-Ensârî, bu kelimenin zabtıyla ilgili olarak şu açıklamaları yapmaktadır. ا harfinin fethalı, ر harfinin de kesreli okunduğunu, hemzenin, zammeli okunduğunu da belirtmiştir.¹⁰⁸¹ الحيلة el-Ensârî, bu kelimenin zabtıyla ilgili olarak şunları söylemektedir. ح harfinin zamme ve fethalı ب harfinin sakin okunduğunu belirtmiştir. Ya da bu iki harfin her ikisinin de fethalı veya zammeli okunduğunu da beyan etmiştir.¹⁰⁸²

3.5.3.2. Kelimelerin Lügat Manalarını Açıklaması

el-Ensârî, hadis metinlerini şerh ederken kelimelerin sözlük anlamını vermektedir. Örneğin; المظل kelimesinin sözlükte uzatmak manasına geldiğini ifade etmektedir.¹⁰⁸³ الهجرة kelimesinin sözlükte terk etmek manasına geldiğini, buradaki amacının bir vatani terk edip başka bir yere gitmek olduğunu söylemiştir.¹⁰⁸⁴ النية kelimesinin sözlükte kastetmek manasına geldiğini belirtmektedir.¹⁰⁸⁵

3.5.3.3. Kelimelerin Sarf ve Nahiv Durumunu Belli Etmesi

el-Ensârî, hadis metinlerini şerh ederken birçok yönden kelimeleri tahlil etmektedir. Bu yönlerden birisi de kelimenin sarf ve nahiv durumunu ortaya koymasıdır.

1. Kelimelerin Sarfını Vermesi

Burada el-Ensârî tarafından kelimelerin sarfıyla ilgili verilen açıklamalara yer verilecektir. Örneğin; يَجَا kelimesiyle ilgili olarak, bu kelimenin aslının يَوْجَا olduğunu, واو

¹⁰⁸⁰ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 8/647.

¹⁰⁸¹ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 2/464.

¹⁰⁸² el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 8/544.

¹⁰⁸³ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 5/40.

¹⁰⁸⁴ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 1/73.

¹⁰⁸⁵ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 1/72.

harfinin hazfedildiğini, daha sonra جيم harfine fetha harekesi verildiğini ifade etmiştir.¹⁰⁸⁶

خَشُوا kelimesiyle ilgili olarak el-Ensârî, bu kelimenin aslının خَشُوا olduğunu, zamme harekesinin ي harfine ağır geldiği için, önce bu hareke, daha sonra ي harfinin kendisinin hazfedildiğini söylemiştir. و harfine uysun diye ش harfinin de ötre yapıldığını belirtmiştir.¹⁰⁸⁷

el-Ensârî, bazen kelimenin sarfıyla ilgili olarak âlimler arasında oluşan ihtilafı belirtmektedir. Örneğin; فَاتَزَر kelimesinin sarfıyla ilgili olarak, Zamehşerî (öl. 538/1143), Basriler ve Kûfilerin ihtilafı görüşlerini belirtmiştir.¹⁰⁸⁸

2. Kelimelerin Nahvini vermesi

Burada el-Ensârî tarafından kelimelerin nahviyle ilgili verilen açıklamalara yer verilecektir. Örneğin; أَحَبُّ إِلَيْهِ الْمَذْخُ (Allah'ı övmek, O'na gelen en güzel şeydir.) el-Ensârî burayı şerh ederken, nahivle ilgili yaptığı açıklamalar şöyledir. أحب kelimesinin, efalu tafdil olduğunu, isim meful anlamında olduğunu, naibi failinin de الْمَذْخُ kelimesi olduğunu beyan etmiştir.¹⁰⁸⁹

وَكَانَ أَجُودُ مَا يَكُونُ فِي رَمَضَانَ (Hz. Peygamber ramazanda daha çok cömertti.) Buraya bakıldığında el-Ensârî, أجود kelimesinin mübteda olduğunu, في رمضان kavramının da bu mübtedaya haber olduğunu açıklamaktadır. Daha sonra tüm cümlelerin, kâneye haber olduğunu izah etmiştir.¹⁰⁹⁰ Kelimelerin nahviyle ilgili olarak, el-Ensârî tarafından yapılan izahatın bir örneğinin yeri dipnotta verilmiştir.¹⁰⁹¹

3.5.3.4. Kelimelerin Müfret Tesniye ve Cemilerine İşaret Etmesi

el-Ensârî, kelimeleri şerh ederken onların tekil, ikil veya çoğullarına da değinmektedir. Örneğin; الْأَوْدَاج kelimesinin çoğul olduğunu, müfredinin ise وِج kelimesi olduğunu beyan etmiştir.¹⁰⁹² رَكِب kelimesinin çoğul olduğunu, tekilinin رَاكِب olduğunu belirtmiştir.¹⁰⁹³ التَّحِيَّاتُ kelimesinin çoğul olduğunu, müfredinin تحية olduğunu zikretmiştir.¹⁰⁹⁴ خَيْرَتَيْنِ kelimesinin ikil olduğunu, tekilinin ise خيرة olduğu bilgisini paylaşmaktadır.¹⁰⁹⁵ دَانَقَيْنِ kelimesinin ikil olup, tekilinin ise دَانِق kelimesi olduğunu ifade etmiştir.¹⁰⁹⁶

3.5.3.5. Kelime ve Anlamı Arasındaki Münasebeti Ortaya Koyması

el-Ensârî, bazen şerhinde bir kelimeye yüklenen anlam ile bu kelime arasındaki münasebeti ortaya koymaktadır. Örneğin; الْقَلْبُ kelimesine bu ismin verilmesinin sebebini, hızlı

¹⁰⁸⁶ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 9/60.

¹⁰⁸⁷ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 8/497.

¹⁰⁸⁸ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 1/619.

¹⁰⁸⁹ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 7/650-651.

¹⁰⁹⁰ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 1/105.

¹⁰⁹¹ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, bkz. 1/96.

¹⁰⁹² el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 8/603.

¹⁰⁹³ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 1/109.

¹⁰⁹⁴ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 2/545.

¹⁰⁹⁵ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 3/340.

¹⁰⁹⁶ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 4/610.

değiştirdiği için veya bedeninin has yeri olduğu için, her şeyin has yeri kalbidir. Ondan dolayı bu kelimeye bu ismin verildiğini beyan etmiştir.¹⁰⁹⁷ **الْمَسِيحُ الدَّجَالُ** el-Ensârî, Deccâl'a Mesîh denmesinin sebebini, gözlerinden birisinin olmaması veya ondan hayrın silinmesi vb. Sebeplerden ötürü olduğunu belirtmiştir.¹⁰⁹⁸ **يَوْمَ الْأَحْزَابِ** el-Ensârî, kabilelerin bir araya gelip Hz. Peygamberle savaşıma hususunda ittifak etmelerinden dolayı bugüne bu ismin verildiğini açıklamıştır.¹⁰⁹⁹ el-Ensârî, İbn Cafer (öl. 8/629) adlı sahâbeye **ذِي الْجَنَاحَيْنِ** "İki kanat sahibi" denilmesinin sebebini Allah c.c. yolunda, her iki kolu kopana kadar savaştığı, bunların yerine kendisine cennette iki kanat verileceği ve bunlarla cennette uçacağı için kendisine bu ismin verildiğini izah etmiştir.¹¹⁰⁰ Bu konuyla ilgili bazı örneklerin yerleri dipnotta verilmiştir.¹¹⁰¹

3.5.3.6. Kelimeleri Şerh Ederken Âyetlerden Yararlanması

el-Ensârî, bazen kelimeleri şerh ederken verdiği anlamları desteklemek için âyetlerden istifade etmektedir. Örneğin; **وَلَا عَلَيْنَا**, "Üzerimize değil"¹¹⁰² kelimesini şerh ederken, buradaki **لَا**'nın, dua manasında olduğunu söylemekte, bu söylemini güçlendirmek için âyetten yararlanmaktadır. Şöyle ki; **رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَا**, "Rabbimiz bizi sorumlu tutma"¹¹⁰³ görüldüğü üzere el-Ensârî, şerhini desteklemek amaçlı getirdiği bu âyetteki **لَا**'nın da dua manasında olduğunu belirtmiştir.¹¹⁰⁴

سَافِعُلٌ إِنْ شَاءَ اللَّهُ, "İnşâallah sonra yapacağım"¹¹⁰⁵ el-Ensârî, burdaki **شَاءَ** kelimesini şerh ederken, bir işin oluşunu Allah Teâlâ'nın isteğine bırakmak şeklinde mana vermektedir. Daha sonra hadisteki anlamı desteklemek için "Bir işi yarın yapacağım, deme."¹¹⁰⁶ âyetinden destek almıştır. Bu âyette de bir şeyin yapılabilmesi için, Allah Teâlâ'nın isteğinin olması gerektiği, onun isteği yoksa bir işin oluşamayacağı manasının olduğunu belirtmiştir.¹¹⁰⁷

فَحَمِدَ اللَّهُ وَأُثْنَى عَلَيْهِ, "Hz. Peygamber, Allah'a hamd ve sena etti."¹¹⁰⁸ el-Ensârî burada hadisi şerh ederken, ikinci kelimenin, birinci kelimeye atfedildiğini ve onunla eş anlamlı olduğunu ifade etmektedir. el-Ensârî, bu söylemini desteklemek için âyetten istifade etmektedir. **صَلَوَاتٌ مِنْ رَبِّهِمْ وَرَحْمَةٌ**, "Onların üzerine Allah'ın salatı ve rahmeti vardır."¹¹⁰⁹ Bu

¹⁰⁹⁷ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 1/234.

¹⁰⁹⁸ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 2/547-548.

¹⁰⁹⁹ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 5/649.

¹¹⁰⁰ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 7/57.

¹¹⁰¹ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, bkz. 1/236; 9/641.

¹¹⁰² el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, İstiska, 1013.

¹¹⁰³ *Bakara Sûresi*, 2/286.

¹¹⁰⁴ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 3/92.

¹¹⁰⁵ el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, Salat, 425.

¹¹⁰⁶ *Kehf sûresi*, 18/23.

¹¹⁰⁷ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 2/129.

¹¹⁰⁸ el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, İlim, 88.

¹¹⁰⁹ *Bakara Sûresi*, 2/157.

âyette رَحْمَةً kelimesinin, صَلَوَاتٍ kelimesine atfedildiğini ve her ikisinin de aynı manaya geldiğini ifade etmiştir.¹¹¹⁰ Burada görüldüğü üzere, el-Ensârî hadisteki her iki kelimeyi şerh ederken, izahatını âyetle takviye etmiştir.

Hadisin senedinde Hz. Aişe'den söz edilince, kendisi hakkında أُمُّ الْمُؤْمِنِينَ “Müminlerin annesi”¹¹¹¹ kelimesi kullanılmıştır. el-Ensârî, bu kelimeyi şerh ederken Hz. Peygamber'in eşlerinin, müminlerin anneleri olduğu hususuyla ilgili olarak وَأَزْوَاجُهُ أُمَّهَاتُهُM “O'nun eşleri müminlerin anneleridir.”¹¹¹² âyetinden de destek almıştır. Burada görüldüğü üzere el-Ensârî, hadisi şerh ederken âyetten destek almıştır.¹¹¹³ Bu konuyla ilgili bazı örneklerin yerleri dipnotta verilmiştir.¹¹¹⁴

3.5.3.7. Kelimeleri Şerh Ederken Hadislerden Yararlanması

el-Ensârî, hadis metninde geçen kelimeleri şerh ederken, bu kelimelere verdiği anlamı desteklemek için birçok şeyden yararlanmış, bu şeylerden birisi de hadislerdir. Örneğin; “Rasulullah s.a.v. sadakayı emretti.”¹¹¹⁵ el-Ensârî, bu hadiste geçen الصَّدَقَةَ kelimesini şerh ettiği vakit, bu kelimedenden maksadın, farz olan sadaka olduğunu belirtmiştir. Kelimeye verdiği bu anlamı, desteklemek için başka bir hadisten destek almaktadır. Şöyle ki; “Hz. Peygamber, Hz. Ömer'i r.a. sadaka memurluğunu yapmak için gönderdi.”¹¹¹⁶ Burada hadiste geçen sadakadan da maksadın, farz olan sadaka olduğu görülmektedir. Müslim'den rivâyet edilen bu hadis destek olarak zikredilen hadistir. Çünkü sünnet olan sadaka için zekat memurunun görevlendirilmediğini ifade etmiştir.¹¹¹⁷ Sonuç olarak zikredilen misalde el-Ensârî, hadiste geçen kelimeye verdiği anlamı desteklemek için, başka hadisten takviye almıştır.

Bazen el-Ensârî, kelimeyi şerh ederken hem âyetten hem de hadisten aynı anda yararlanmaktadır. Örneğin; el-Ensârî hadisteki فِي عَائِشَةَ¹¹¹⁸ “Aişe'den dolayı” kelimesini şerh ettiği vakit, buradaki ف harfinin sebebiyet ف'sı olduğunu söylemektedir. Bu söylemini desteklemek için¹¹¹⁹ فَذَلِكَ الَّذِي لُمْتُ فِيهِ “Kadın(Züleyha) ise, (Hz. Yusuf'u gösterip), beni kendisi hakkında ayıpladığınız kişi budur.” âyetinden destek almıştır. Kelimeye verdiği şerhi desteklemek için zikrettiği âyetle birlikte aynı zamanda¹¹²⁰ أَنْ امْرَأَةً دَخَلَتْ النَّارَ فِي هَرَّةٍ حَبْسَتِهَا “Muhakkak ki bir kadın, kediye hapsedmesinden dolayı cehenneme girdi.” hadisinden de destek

¹¹¹⁰ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 1/305.

¹¹¹¹ el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, Bed'u'l-vahiy, 2.

¹¹¹² *Ahzab Sûresi*, 33/6.

¹¹¹³ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 1/76.

¹¹¹⁴ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, bkz. 1/88; 96; 3/232; 545; 4/259; 5/131; 7/373; 10/356.

¹¹¹⁵ el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, Zekât, 1468.

¹¹¹⁶ Müslim, *el-Musnedu's-Sahîhu'l-muhtasar*, Zekât, 983.

¹¹¹⁷ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 3/558.

¹¹¹⁸ el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, el-Hibetu ve fadlihâ ve't-tahrîdu aleyha, 2581.

¹¹¹⁹ *Yusuf Sûresi*, 12/32.

¹¹²⁰ el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, Musâkât; 3265; Müslim, *el-Musnedu's-Sahîhu'l-Muhtasar*, Selam; 2242.

almaktadır. Görüldüğü üzere burada, el-Ensârî, destek amaçlı zikrettiği âyet ve hadiste geçen ف'nin, Buhârî'de geçen ف gibi sebebiyet ف'sı olduğu söylemini teyit etmiştir.¹¹²¹

3.5.3.8. Kelimelerin Şerhinde Şiirden Yararlanması

el-Ensârî, hadis metinlerini şerh ederken kelimeleri birçok yönden değerlendirmektedir. Bu yönlerden birisi de kelimeyi şerh ederken şiirlerden destek almasıdır.

1. Kelimenin Manasını Verirken Şiirlerden Yararlanması

el-Ensârî, hadiste geçen kelimeleri şerh ederken verdiği manayı desteklemek için şiirden istifade etmektedir. Örneğin; ¹¹²² Hz. "مَا سَأَلَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ شَيْءٍ قَطُّ فَقَالَ: لَا" peygamber'den, ne zaman bir şey istendiyse O, hiçbir zaman yok dememiştir." el-Ensârî bu hadisi şerh ederken hadisteki لَا'nın manasını desteklemek için, Ferazdak (öl. 110/728)'ın şiirini takviye amaçlı zikretmiştir. ¹¹²³ "Teşehhüdünün ما قال: لا قط إلا في تشهده ... لولا التشهد كانت لاؤه نعم" dışında hiçbir zaman لا kelimesini söylememiş. Eğer teşehhüd olmasaydı onun oradaki لا'sı da نعم yani evet olurdu." Burada el-Ensârî'nin, hadiste geçen kelimeye verdiği manayı desteklemek için, şiirden destek aldığı görülmektedir.¹¹²⁴

"Dul kadına ve yoksula yardım eden, Allah c.c. yolunda cihad eden gibidir. (Hadisin devamında bu kişinin özelliği ...gece yatmayan ve sürekli oruç tutan gibi olduğu"¹¹²⁵ malumatı bulunmaktadır. Buradaki istişhadımız, bu şekilde yardımcı olan şahsın vasfının, لا يفتر yani gece yatmayıp kesintisiz bir şekilde Allah Teâlâ'ya ibadet eden gibidir. Yani لا يفتر kelimesidir. el-Ensârî hadiste verdiği "kesintisiz" manayı desteklemek için şiirden takviye almaktadır. Şöyle ki; ¹¹²⁶ Burada على اللّيم يسبتي kelimesi, اللّيم kelimesinin vasfıdır. Anlamı ise, ağzı bozuk olan, bana kesintisiz bir şekilde kötü söz söyleyene vardım,¹¹²⁷ şeklindedir. Her iki örnekte de hadisi şerh eden el-Ensârî, hadisteki kelimelere yüklediği anlamı desteklemek için şiirden destek almıştır. el-Ensârî'nin, hadisteki kelimeye verdiği manayı şiirle desteklediği birkaç örneğin yeri dipnotta verilmiştir.¹¹²⁸

2. Kelimelerin Sarfını Verirken Şiirden Yararlanması

el-Ensârî, دَع kelimesini şerh ederken, bu kelimenin emir kipi olduğunu belirtmektedir. Bu sözcüğün genelde emir kipiyle kullanıldığını, mazi olarak kullanımının az olduğunu ifade

¹¹²¹ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 5/365.

¹¹²² el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, Edeb, 6034; Müslim, *el-Musnedu's-Sahîhu'l-Muhtasar*, Fedâil, 2311.

¹¹²³ Ebû İshâki'l-husri İbrahim b. Ali b. Temîm el-Ensârî (453/1061) *el-Kayrevânî, Zehru'l-âdâb ve semeru'l-elbâb* (Beyrut: Dâru'l-cîl, 1925), 1/104.

¹¹²⁴ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 9/188.

¹¹²⁵ el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, es-Sâî 'ale'l-Miskîn; 6007.

¹¹²⁶ Ahmed Mustafa (1371/1951) el-Merâğî, "*Ulûmu'l-belâğeti-el-Beyân el-Me'ânî el-Bedî*", ts., 119; Ebû'l-Abbas Muhammed b. Yezid (285/898) el-Muberrid, *el-Kâmil fî'l-lugati ve'l-edeb*, thk. Ebû'l-fadl İbrahim Muhammed (Kahire: Dâru'l-fikri'l-Arabî, 1997), 3/61.

¹¹²⁷ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 9/174.

¹¹²⁸ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, bkz. 1/92; 253.

etmiştir. Mazi olarak geldiğini göstermek için şiirle istiṣhat etmektedir. Örneğin; لیت شعري عن “Keşke dostumdan haberim olsa - verdiği sözden dönüp beni terk etmesinin nedeni neydi bilsem” el-Ensârî bu şiirle, دُع kelimesinin mazi olarak kullanıldığını göstermektedir.¹¹²⁹

3. Kelimelerin Nahvini Verirken Şiirden Yararlanması

¹¹³¹ كَلِمَتَانِ حَبِيبَتَانِ إِلَى الرَّحْمَنِ، خَفِيفَتَانِ “İki kelime vardır, Rahaman’a hoş gelmektedirler. Hafiftirler.” el-Ensârî, hadiste geçen bu kelimelerin nahvini vermektedir. Şöyle ki; كَلِمَتَانِ bu kelimenin mukaddem bir haber olduğunu; خَفِيفَتَانِ bu kelimenin ise sona alınmış bir mübteda olduğunu; aralarındaki kelimelerin de haberin vasfı olduğunu ifade etmektedir. Haberi mukaddem yapmanın sebebini, dinleyiciye, mübtedayı iyi dinlemesi için teşvik amaçlı olduğunu belirtmektedir. el-Ensârî, kelimedeki geçen nahvin aynısının şiirde de geçtiğini ifade ederek, kelimenin nahiv yönünü desteklemektedir. Şöyle ki; ثَلَاثَةٌ تَشْرِقُ الدُّنْيَا بِبَهْجَتِهَا ... شَمْسُ الضُّحَى “Üç şey vardır dünya onların gülmeleriyle aydınlanır; (Bunlar) sabahın güneşi, Ebû İshak ve aydır.” el-Ensârî, buradaki ثَلَاثَةٌ kelimesinin mukaddem bir haber olduğunu; شَمْسُ الضُّحَى nın, sona alınmış bir mübteda olduğunu; aralarındaki şeylerin haberin sıfatı olduğunu belirtmiştir.¹¹³²

¹¹³³ نَعَمْ الْمَنِحَةُ اللَّفْحَةُ الصَّفِيُّ مَنَحَةٌ “En güzel paylaşma, sütü bol olan hayvanı paylaşmaktır.” el-Ensârî, buranın gramerini verirken مَنَحَةٌ kelimesinin temyiz olduğunu ve mahsustan daha sonra geldiğini ifade etmektedir. Bunu desteklemek için şiiri istiṣhat olarak getirmektedir. Şöyle ki; ¹¹³⁴ تَزُودُ مِثْلَ زَادِ أَبِيكَ زَادًا ... فَنَعْمُ الزَّادُ زَادُ أَبِيكَ زَادًا “Babanın hazırladığı azık gibi kendine azık hazırla; azık olarak, en güzel azık, babanın hazırladığı azıktır.” Görüldüğü üzere el-Ensârî, şiirde geçen زَادًا kelimesinin temyîz olduğunu ve mahsustan daha sonra geldiğini belli etmiştir.

¹¹²⁹ Ebû'l-Hasan Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ el-Kazvînî er-Râzî (395/1005) İbnu'l-Fâris, *Mucmelu'l-lugati li İbni'l-Fâris*, thk. Abdulmuhsin Sultan Zühayr (Beyrut: Muessesetu'r-risale, 1986), 1/920; Ebû'l-Kâsım el-Huseyin b. Muhammed (502/1109) er-Râğibî'l-Esfehânî, *el-Mufredât fî ġaribi'l-Kur'ân*, thk. Safvan Adnan ed-Dâvudî (Dimaşk-Beyrut: Dâru'l-kalem-eş-Şâmiye, 1412), 861; Ebû'l-Bekâi Muhammed b. el-Hüseyn b. Abdullah (616/1219) el-'Abkerî, *et-Tibyân fî i'râbi'l-Kur'ân*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî ('İsâ'l-bâbî el-halebî ve şirkâhu, ts.), 2/1292.

¹¹³⁰ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 1/169.

¹¹³¹ el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, Tevhid, 7563; Müslim, *el-Musnedu's-Sahîhu'l-Muhtasar*, ez-Zikru ve't-tevbetu ve'd-duau ve'l-istiğfâr, 2694.

¹¹³² Yusuf b. Ebî Bekr b. Muhammed b. Ali el-Hevârizmî el-Hanefî (626/1229) es-Sekkâkî, *Miftâhu'l-'ulûm*, thk. Na'îm Zerkûr (Beyrut / Lübnan: Dâru'l-kütübi'l-'ilmiyye, 1987), 221; el-Hasan b. Abdullah b. Sehl b. Said b. Yahya b. mehrân (395/1005) Ebû Hilâlî'l-Askerî, *Divânü'l-me'ânî* (Beyrut: Dâru'l-cîl, 1984), 1/28.

¹¹³³ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 10/443.

¹¹³⁴ el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, el-Hibetu ve fadlihâ ve't-tahrîdu aleyha, 2629.

¹¹³⁵ Ebû'l-Kâsım el-Hasan b. Büşr (370/981) el-Âmedî, *el-Muvâzene beyne şî'r Ebî Temâm ve'l-Buhterî*, thk. es-Seyyid Ahmed Sakar (Kahire: Dâru'l-me'ârif, 1994), 1/292; Abdulkadir (1093/1682) İbn 'Umerî'l-Bağdâdî, *Hazânetu'l-edeb ve lubbu lubâbî lisâni'l-'arâb*, thk. Muhammed Harun Abdusselam (Kahire: Mektebetu'l-hancı, 1997), 9/394.

Bu şekilde kelimede geçen nahiv durumu şiirle desteklenmiştir.¹¹³⁶ el-Ensârî, kelimelerin nahvini verirken, şiirden destek aldığını gösteren birkaç örneğin yeri dipnotta verilmiştir.¹¹³⁷

3.5.3.9. Kelimelerin Nahvini Verirken Darb-ı Meselden Yararlanması

İbn Manzûr (öl. 711/1311) ve ez-Zebîdî (öl. 1205/1790) ismindeki iki zat, İbn ‘Arefe (öl. 323/935)’nin, darb-ı meseli şöyle tanımladığını belirtmişler: Kastedilen bir şeyin başka bir şeyle itibar edilmesidir.¹¹³⁸ Daha önce yaşamış insanlardan nakledilen meseleler, daha sonraki nesiller için darb-ı mesel haline dönüşür ve benzer olaylarda bu darb-ı meseller kullanılır. el-Ensârî de hadislerdeki kelimelerin nahiv ve sarf durumunu izah ederken darb-ı meseli destek amaçlı kullanmaktadır. Şöyle ki; ¹¹³⁹ ثَلَاثٌ مَنْ كُنَّ فِيهِ وَجَدَ حَلَاوَةَ الْإِيمَانِ “Kimde bu üç şey varsa, imânın tatlılığını tanır.” el-Ensârî, buradaki hadis metninde geçen ثَلَاثٌ kelimesi nekire olduğunu belirtmiştir. Ta‘zim için veya muzaf olduğu halde, muzaf ileyhin yerine geçtiği için, mübteda olduğunu, haberinin ise, ondan sonra gelen وَجَدَ حَلَاوَةَ الْإِيمَانِ cümlesi olduğunu ifade etmektedir. el-Ensârî’nin, burada zikrettiği nahiv durumunu desteklemek için, şerhinde darb-ı meseli istiṣṣat amaçlı zikretmiştir. Şöyle ki; شَرُّ أَهْرَ ذَا نَابٍ Keskin dişlere sahip olan, kavga çıkarıp bağırdı. Yukarıdaki hadiste olduğu gibi, darb-ı mesel örneğinde de el-Ensârî, شَرُّ kelimesinin, mübteda için uygun olmadığı halde, nekire olduğu halde, bazı sebeplerden ötürü mübteda olduğunu, sonraki cümlelerin ona haber olduğunu belirtmiştir.¹¹⁴⁰ Görüldüğü üzere burada zikredilen darb-ı mesel, hadisteki mevcut nahiv durumuna emsal olsun diye, onu takviye etsin diye el-Ensârî tarafından zikredilmiştir.

3.5.3.10. Kelimenin Nahiv-Sarfını Verirken Âlimlerin ve Lügat Ehlinin Görüşlerini Beyan Etmesi

el-Ensârî, kelimelerin nahiv-sarfını verirken, birçok şeyden istifade etmiştir. Yararlandığı bu şeylerden birisi de âlimlerin ve lügat ehlinin bu konu hakkındaki görüşlerini beyan etmesidir. Şöyle ki;

Hadiste geçen هَلَمْ kelimesinin zabtını verirken lügat ehlinin görüşlerini izah etmektedir. Şöyle ki; el-Ensârî hadiste geçen هَلَمْ kelimesinin sarfı verilirken, Hicaz ehline göre bu kelimenin müfret, tesniye ve cem’inin tümü aynı vezin üzerinde geldiği görüşünü aktarmıştır. Aynı şekilde bu kelime Necd ehlinin yanında tekil, ikil ve çoğul için ayrı ayrı vezinlerinin olduğu görüşünü de beyan etmiştir.¹¹⁴¹

¹¹³⁶ el-Ensârî, *Tuhfetu’l-Bârî*, 5/401,402.

¹¹³⁷ el-Ensârî, *Tuhfetu’l-Bârî*, bkz. 1/94-95; 206; 453; 541; 3/167.

¹¹³⁸ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 1/548; ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘arûs*, 3/243.

¹¹³⁹ el-Buhârî, *el-Câmiu’s-Sahîh*, İmân, 16; Müslim, *el-Musnedu’s-Sahîhu’l-Muhtasar*, İmân, 43.

¹¹⁴⁰ el-Ensârî, *Tuhfetu’l-Bârî*, 1/152-153.

¹¹⁴¹ el-Ensârî, *Tuhfetu’l-Bârî*, 5/653.

el-Ensârî, hadiste geçen **لَوْلَا** kelimesinin şerhini verdiğinde Sîbeveyh (öl. 180/796)'in görüşünü zikretmektedir. **لَوْلَا** in, (bir şeyin olmamasından ötürü, başka) bir şeyin gerçekleşmediği manasında olduğunu söylemektedir. **لَوْلَا** kelimesi, **لَا** kelimesinin başında geldiği zaman, yani **لَوْلَا** olduğu zaman müsbeti ifade eder. Şöyle ki; başka bir şey olduğu için, bu şey gerçekleşmemiş manasını alır. Ondan sonra gelen ismin mübteda olduğunu, kelim kendisine işaret ettiği için haberinin zorunlu olarak mahzuf olduğunu belirtmiştir.¹¹⁴²

مَسْجِدِ الْأَقْصَى el-Ensârî, hadiste geçen bu kelimelerin nahvini verdiği zaman Kûfilere görüşünden yararlanmaktadır. Kûfilere göre bu kelimeler, mavsufun sıfata izafesi olduğu görüşlerini beyan etmiştir.¹¹⁴³

وَإِنَّمِ اللَّهُ (Allah'a yemin ediyorum.) el-Ensârî, bu kelimeyle ilgili nahiv bilgilerini Cevherî'den nakletmektedir. Şöyle ki; bu kelimedeki hemzenin vasıl hemzesi olduğunu, **أَي** kelimesinin ötreli ve mübteda olduğunu, haberinin mahzuf olduğunu, takdirinin **قَسَمِي** şeklinde olduğunu söylemektedir. Daha sonra **أَيْمَن** kelimesiyle ilgili sarf bilgilerini de Cevherî'den nakletmektedir. Şöyle ki; Burada **أَيْمَن** kelimesinin **مِيم** ve **نُون** harflerinin ötreli olduğunu, çok fazla kullanımdan ötürü **نُون** harfinin hafzedildiğini, hemzesinin vasıl hemzesi olduğunu beyan etmiştir. Buna rağmen fethalı geldiğini, bunun dışında fethalı gelen bir vasıl hemzesinin olmadığını da söylemiştir.¹¹⁴⁴

el-Ensârî, lafzi manayı tespit etmek gayesiyle yaptığı açıklamalara bakıldığında, gereksiz yere şerhini uzatmamak için, bazı konularda şerhinde kısa izahatla iktifa etmiştir. Yine bazen sadece hadisin açıklanması gereken sözcüklerini izah etmiştir. Ancak hadisin anlaşılması için yeri geldiğinde hadiste bulunan kelimeleri tekrarlamaktan imtina etmemiştir. Hadisin daha iyi anlaşılması için âyetlerden, hadislerden, şiirlerden, darb-ı mesellerden, ulemanın görüşlerinden vb. birçok şeyden destek almıştır. Kısacası şerhini daha iyi bir kıvama getirmek için, çok yönlü davranmış, ne gerekiyorsa yapmıştır.

3.5.4. Âyet, Hadis ve Edebî Sanatlar

el-Ensârî, şerhinde hadislerdeki lafzi manayı şerh ettiği gibi, şerhinde hadislerin muhtevasını da izah etmektedir. Hadisin anlaşılabilmesi için hem lafız hem de mananın bilinmesi gerekir. Muhtevanın izahının önemli olmasının sebebi, farklı kültür, örf, adet ve dile sahip insanların, hadisi amacına uygun bir şekilde anlamasını sağlamaktır. Havas tabakası, muhtevayı avam tabakasına, amacına uygun bir şekilde aktarabilmesi için hadis ve Kur'ân-ı Kerim'i iyi bilmesi gerekir.

¹¹⁴² el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 4/78.

¹¹⁴³ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 3/258.

¹¹⁴⁴ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 2/26.

el-Ensârî de Buhârî'nin *Sahîhi*'ni şerh ederken muhtevanın izah edilmesine önem vermiştir. Muhtevanın amacına uygun bir şekilde anlaşılması için, şerhinde birçok şey kullanmıştır. el-Ensârî'nin şerhine genel olarak bakıldığında, ne kadar önemli bir yer varsa, hepsinde âyet, hadis vb. şeyleri kullandığı, şerhini zenginleştirdiği görülmektedir. el-Ensârî'nin hadisin muhtevasıyla ilgili metodu, aşağıda örnekleriyle birlikte zikredilecektir.

3.5.4.1. Âyet Durumu

el-Ensârî, hadisleri şerh ederken, âyetlerden farklı açılardan yararlanmaktadır. Kur'ân-ı Kerim İslâm dininde hüküm koyan, birinci derecede kabul gören kaynaktır. Bundan ötürü âlimlerin bu kutsal kitap üzerinde çok mesai harcadıkları, O'na çok ehemmiyet verdikleri, bu kutsal kitap üzerine tefsirler yazdıkları malum olan bir durumdur. Bu hususta muasır âlimlerden el-Hafenâvî (öl. 2019)'nin zikrettiği bazı bilgiler şu şekildedir. O'nun, Kur'ân-ı Kerim'in hem parça olarak hem tüm olarak doğruluğundan şüphe olmaksızın tevâtür yoluyla bize nakledildiğini, delil olmasında kesinlik olduğunu, bütün ümmetin ittifakıyla İslâm dininin birinci temel kaynağı olduğunu beyan etmiştir. Yine Kur'ân-ı Kerim'i tutmak ve içindikilerle amel etmek gerektiğini de ifade etmiştir. Keza onun, Kur'ân-ı Kerim nasıl ki İslâm dininin birinci temel kaynağıysa aynı şekilde İslâm dininin, kültürünün de birinci temel kaynağı olduğunu, İslâm ile ilgili tüm öğretilerin onun etrafında dönmesi gerektiğini izah etmiştir. O, Akaid, ibadet, ahlâk, âdâb, şeriat vb. tüm şeylerin esas temellerinin Kur'ân-ı Kerim tarafından atıldığı bilgisini paylaşmaktadır.¹¹⁴⁵ el-Ensârî de İslâm dininin temel kaynağı olan Kur'ân-ı Kerim'e çok ehemmiyet vermiş, *Sahîh-i Buhârî*'yi şerh ederken, hadis metinlerinde ve diğer bazı yerlerde geçen âyetleri tefsir etmiş, bu âyetler çerçevesinde birçok malumat zikretmiştir. Bu hususla ilgili şunlar söylenebilir.

1. Muhtevayı Âyetlerle Desteklemesi

el-Ensârî, hadislerdeki muhtevayı şerh ettiği vakit âyetlerden istifade etmiştir. Bu şekilde muhtevaya verdiği anlamı daha anlaşılır hale getirmiştir.

“Hz. Musa'yı, (küçültücü bir şekilde,) beni ona tercih etmeyin. (Husumet olacak derecede beni tercih etmeyin.)”¹¹⁴⁶ el-Ensârî hadis metninde geçen bu kısmı şerh ettiği vakit şu anlamları vermektedir. Hz. Peygamberin, tevazudan dolayı böyle bir şey söylediğini belirtmektedir. Hz. Peygamber, Hz. Âdem'in oğulları arasında en faziletlisi olduğunu bilmeden önce böyle bir şey söylediğini ifade etmiştir. el-Ensârî, Peygamberler arasında fazilet farkının olduğunu söylemektedir. Bununla birlikte, hadisten çıkardığı manayı desteklemek için iki âyet

¹¹⁴⁵ Muhammed İbrahim (2019) el-Hafenâvî, *Dirâsât usûliyye fî'l-Kur'ân-i'l-kerîm* (Kahire: Mektebetu'l-İşâ'a el-feniyye, 2002), 91.

¹¹⁴⁶ el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, Husumât, 2411; Müslim, *el-Musnedu's-Sahîhu'l-Muhtasar*, Fedâil, 2373.

zikretmektedir. İlki, “Şu bir gerçektir ki Biz Peygamberler’in bir kısmını, bir kısmına üstün kıldık.”¹¹⁴⁷ âyetidir. el-Ensârî bu âyeti, hadisin muhtevasını daha da açığa kavuşturmak için getirdiği görülmektedir. el-Ensârî’nin, Resüller arasında faziletin var olduğunu göstermek için zikrettiği ikinci âyet şudur. “İşte o Peygamberlerin bir kısmını bir kısmına üstün kıldık.”¹¹⁴⁸ Burdaki örnekte görüldüğü üzere el-Ensârî, şerhini, âyetlerle desteklemiştir. ¹¹⁴⁹

“Çok soru sormak”¹¹⁵⁰ el-Ensârî hadiste geçen bu kısmı şerh ederken, dinde bazı müşkil olan şeylerin, zahiriyle amel etmemiz gerektiğini, haklarında çok fazla sual yapılmaması gerektiğini veya soru soranın ihtiyacı olmayan şeyleri sormaması gerektiğini belirtmektedir. el-Ensârî, hadisin şerhinde zikrettiği anlamı desteklemek için getirdiği âyet şöyledir. “Senden Ruh hakkında soruyorlar”¹¹⁵¹ el-Ensârî, şerhini desteklemek için zikrettiği bu âyette, ruh ile ilgili yapılan sualde bir faydanın olmadığı, bundan dolayı ruh ile ilgili sualin olmamasının daha iyi olduğunu, bu tarz soruların hoş karşılanmadığını beyan etmektedir. el-Ensârî, dinle ilgili faydalı olan ve kendisine ihtiyaç duyulan şeylerin sorulabildiğini, bu durumun normal karşılandığını belirtmektedir. el-Ensârî, dinle ilgili faydalı olan şeylerin sorulabildiğini desteklemek için şu âyeti zikretmiştir. “Onlar sana, neyi, (kime) vereceklerini sormaktadırlar.”¹¹⁵² Görüldüğü üzere el-Ensârî, dinde olumlu karşılanmayan ve dinde olumlu karşılanan, iki zıt şeyin anlamına mutabık, iki ayrı âyetle şerhini desteklemiştir. ¹¹⁵³

“Utanmadığında dilediğini yap.”¹¹⁵⁴ Nefsinin sana emrettiklerine uyarsan... Şeklinde olduğunu, yani buradaki anlamın tehdit için olduğunu söylemektedir. Hadisin manasını desteklemek için zikrettiği âyet şöyledir. “Artık istediğinizi yapın”¹¹⁵⁵ el-Ensârî, bu âyetin manasının da tehdit için olduğunu ifade etmektedir. ¹¹⁵⁶ Muhtevanın değerlendirmesini âyetlerle desteklemesiyle ilgili olarak birkaç örneğin yeri dipnotta verilmiştir. ¹¹⁵⁷

2. Âyetle Tahsis Etmesi

el-Ensârî, bazen hadisin geniş olan manasını, zikrettiği âyetle tahsis etmektedir. Örneğin; ¹¹⁵⁸ وَمَنْ أَصَابَ مِنْ ذَلِكَ شَيْئًا فَعُوقِبَ فِي الدُّنْيَا فَهُوَ كَفَّارَةٌ لَهُ Bu hadisin muhtevasının zahirine bakıldığında “hangi günahı işlersen işle, dünyada cezası verildiği takdirde o ceza, o günaha

¹¹⁴⁷ *İsrâ Sûresi*, 17/55.

¹¹⁴⁸ *Bakara Sûresi*, 2/253.

¹¹⁴⁹ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 5/180.

¹¹⁵⁰ el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, Zekât, 1477; Müslim, *el-Musnedu's-Sahîhu'l-Muhtasar*, Akdiye, 1715.

¹¹⁵¹ *İsrâ Sûresi*, 17/85.

¹¹⁵² *Bakara Sûresi*, 2/215.

¹¹⁵³ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 3/568.

¹¹⁵⁴ el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, Ehâdîsi'l-Enbiyâ, 3483.

¹¹⁵⁵ *Fussilet Sûresi*, 41/40.

¹¹⁵⁶ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 9/241.

¹¹⁵⁷ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, bkz. 1/80;207;281;555; 2/332; 8/622.

¹¹⁵⁸ el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, İmân, 18; Müslim, *el-Musnedu's-Sahîhu'l-Muhtasar*, Hudûd, 1709.

kefarete olup ahirette de ayrıca bu gûnahtan hesaba çekilmeyeceği” anlaşılmaktadır. Her ne kadar böyle anlaşılrsa da hadisin geniş mana ifade eden bu muhtevasıyla ilgili âlimler ihtilaf etmiştir. Bazı âlimlere göre, mürted olan kişiye dünyadayken cezası verildiği halde yine de bu kişinin irtidat yüzünden ahirette affedilmeyeceğini, bunun cezasının devam edeceğini ileri sürmüşlerdir. el-Ensârî, ise, hadiste bulunan ve geniş anlam ifade eden keffareti, zikrettiği şu âyetle tahsis etmiştir.¹¹⁵⁹ إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ “Muhakkak ki Allah c.c., O’na ortak koşulmayı affetmez.” Bu âyetle el-Ensârî, sadece Allah’a ortak koşma günahının bu keffarete dâhil olmayacağını, diğer günahların ise bu kefarete dahil olabileceğini belirtmiştir. Böylece hadiste umum anlam ifade eden keffaretin, el-Ensârî tarafından zikredilen âyetle tahsis edilmiştir.¹¹⁶⁰

3. Âyetleri Tefsir Etmesi

el-Ensârî, şerhinde hadiste geçen âyetlerin manasını vermektedir. Örneğin “(Uhud gününde.) O zaman sizden iki grup neredeyse çözülüp geri çekilmeyi düşünmüştü.”¹¹⁶¹ el-Ensârî, bu âyette geçen أَنْ تَفْشَلَا kelimesine, zayıflatmak ve başarısız yapmak manalarını vermiştir. وَاللَّهُ وَلِيَهُمَا kelimesine de Allah Teâlâ’nın onların yardımcısı olduğu şeklinde anlam vermiştir.¹¹⁶²

“Namazlara, özellikle orta namaza dikkat edin. Kendinizi tümüyle Allah’a vererek (huşuyla) namaza durun.”¹¹⁶³ el-Ensârî, burada geçen حَافِظُوا kelimesine, namaza müdavim olun manasını vermiştir. الصَّلَاةُ الْوَسْطَى kelimesinin, âlimlerin ekseriyetine göre ikinci namaz olduğunu söylemektedir. قَاتِنِينَ kelimesine, sükut etmek, konuşmamak anlamını vermektedir.¹¹⁶⁴ Bu örneklerde el-Ensârî’nin, hadisin muhtevasında geçen âyetleri tefsir ettiği görülmektedir.

4. Geçen Sûrenin Neden Seçildiğinin Sebeplerini Zikretmesi

el-Ensârî, bazen hadis muhtevasının içinde konu olan bir sûrenin, neden seçildiğinin hikmetini zikretmektedir. Örneğin; “Kâfir olan ehl-i kitap ve müşrikler, kendilerine apaçık delil gelinceye kadar, içinde bulundukları inkâr durumundan kopacak değillerdi.”¹¹⁶⁵ Bu âyet Beyyine sûresinin ilk âyetidir. el-Ensârî, hadis muhtevasında bu sûrenin zikredilmesinin sebebini şöyle açıklamaktadır: Bu sûrede tevhid var. Risalet var. İhlas var. Peygamberlere indirilen kitaplar ve suhuf var. Namaz, zekât ve Allaha rucû‘ var. Cennet ve Cehennem

¹¹⁵⁹ Nisâ Sûresi, 4/116.

¹¹⁶⁰ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 1/159.

¹¹⁶¹ Âli İmran Sûresi, 3/122.

¹¹⁶² el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 7/583.

¹¹⁶³ Bakara Sûresi, 2/238.

¹¹⁶⁴ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 3/270.

¹¹⁶⁵ Beyyine Sûresi, 98/1.

ehlinin durumunun beyan edilmesi var. Görüldüğü üzere, el-Ensârî, hadisin muhtevası içinde konu olan Beyyine Sûresi'nin zikredilmesinin sebeplerini izah etmiştir.¹¹⁶⁶

5. Kur'ân-ı Kerim'in Mütevatir Oluşuna Değinmesi

el-Ensârî, şerhinde Kur'ân-ı Kerim'le ilgili olarak, hangi sahâbede ne varsa hepsinin karşılaştırıldığını belirtmiş, Kur'ân-ı Kerim'in mütevatir olduğunu, ifade etmiştir.¹¹⁶⁷

6. Ayetlerin Farklı Kırââtlerini Belli Etmesi

el-Ensârî, hadiste geçen âyetlerin birçok yönüne değindiği gibi, âyetlerin nüsha farklılıklarına da değinmektedir. Örneğin; ¹¹⁶⁸فَذِيَّةٌ طَعَامٌ مِسْكِينٍ “Her gün için bir fakiri doyurur.” hadis muhtevasında geçen bu âyetle ilgili olarak el-Ensârî, kırâât farklılıklarına değinmiştir. Şöyle ki; İbn Amir (öl. 118/736)'den nakilde bulunan Hişam (öl. 245/859)'ın kırââtine göre, فَذِيَّةٌ kelimesinin tenvinli, طَعَامٌ kelimesinin ötreli, مِسْكِينٍ kelimesinin çoğul ve ن harfinin meftuh okuduğunu beyan etmektedir. Bir başka nüshaya göre de İbn Kesîr (öl. 120/738), Ebî ‘Amr (öl. 154/770), Asım (öl. 128/745), Hamza (öl. 156/773) ve el-Kisâî (öl. 189/805)'nin kırââtlerine göre, مِسْكِينٍ kelimesinin tekil, ن harfinin ise tenvin ve esreli olarak okunduğunu ifade etmiştir. Ebî Cafer, İbn Zekvân, Nafi‘ ve onlara tâbi olanların kırââtine göre فَذِيَّةٌ طَعَامٌ مِسْكِينٍ şeklinde, yani izafeli şeklinde okunduğunu izah etmektedir.¹¹⁶⁹

7. Osman Mushafında Sûre ve Âyetlerin Tertipleri İle İlgili İhtilafa Değinmesi

el-Ensârî, Hz. Osman'ın mushaflarıyla ilgili olarak, farklı görüşlerin olduğunu beyan etmektedir. Mushafların tertiplemesinin, sahâbenin içtihiyâyla mı olmuştur. Yoksa Hz. Peygamber'in kendisi mi yapmıştır. Yani tevkîfi midir? Ya da bu mushafın bazısı tevkîfi bazısı da içtihatla mı olmuştur. el-Ensârî, kendisinin sorduğu bu sorulara şu yanıtı vermiştir. Cumhurun, Hz. Osman'ın mushafının tertiplenmesinde birinci görüşü, yani sahâbenin içtihiyâyla Hz. Osman'ın mushafının tertiplendiğini beyan etmiştir. Ancak el-Ensârî, âyetlerin tertiplenmesinin tevkîfi olduğunu, yani bu âyetlerin bizzat Hz. Peygamber tarafından yerleştirdiğiyle ilgili âlimler tarafından herhangi bir şekkin olmadığını izah etmektedir.¹¹⁷⁰

8. Kur'ân-ı Kerim'i Cem‘ Eden Sahâbe Sayısına Değinmesi

Enes b. Mâlik'in rivâyet ettiğine göre, “Hz. Peygamber vefat ettiğinde dört kişiden başkası Kur'an-ı Kerim'i bir arada toplamamıştı. Bunlar, Ebû'd-Derdâ (öl. 32/563), Muaz b. Cebel (öl. 18/639), Zeyd b. Sâbit (öl. 45/666) ve Medin'de Hz. Ömer'in halifeliği döneminde

¹¹⁶⁶ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 7/113.

¹¹⁶⁷ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 10/358.

¹¹⁶⁸ *Bakara Sûresi*, 2/184.

¹¹⁶⁹ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 4/391.

¹¹⁷⁰ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 8/286-287.

vefat eden, Ebû Zeyd Sabit b. Zeyd b. Kays (öl.-) olduklarını ifade etmiştir.”¹¹⁷¹ el-Ensârî, bu hadiste zikredilen ve Kur’a-nı Kerim’i cem‘ ettikleri ifade edilen bu dört kişinin, Hz. Enes (öl. 93/711)’in hafızasında olan kişiler olduğunu veya Hazrec kabilesinden sadece bu dört kişinin Kur’an-ı Kerim’i cem ettiği izahatını vermiştir. Hz. Enes’in zamanında Kur’an-ı Kerim’i cem‘ eden sahâbelerin dört kişiden fazla olduğunu belirtmiştir.¹¹⁷² Netice olarak el-Ensârî, hadisin muhtevasında Kur’ân-ı Kerim ile ilgili farklı malumata değinmiştir.

3.5.4.2. Hadis Durumu

el-Ensârî, hadisleri şerh ederken, başka hadislerden de farklı açılardan yararlanmıştır. Bu hususla ilgili el-Ensârî’nin bazı izahatları şu şekildedir:

1. Hadisi, Hadis İle Şerh Etmesi

el-Ensârî, muhtevayı şerh ettiği vakit, bazen verdiği manayı başka hadislerle izah etmektedir. Örneğin; ¹¹⁷³ مَا بَيْنَ بَيْتِي وَمِنْ بَرِّي رَوْضَةٌ مِنْ رِیَاضِ الْجَنَّةِ el-Ensârî bu hadisi şerh ederken, Hz. Aişenin ismi bu hadis metninde geçmediği halde, “Minberim ile Aişe’nin evi arasında Cennet bahçelerinden bir bahçe vardır.”¹¹⁷⁴ Hz. Aişe’nin ismini zikrederek hadise mana vermiştir. el-Ensârî verdiği bu mananın sağlamlığını, doğruluğunu desteklemek için zikrettiği başka bir hadis şu şekildedir. “Minber ile Aişe’nin evi arasında Cennet bahçelerinden bir bahçe vardır.”¹¹⁷⁵

Bir başka Hadis muhtevasında Hz. Peygamber, ümmeti için şunları söylemektedir. “Sizin üzerinize korkum, içinde mücadele etmeniz olacaktır.”¹¹⁷⁶ el-Ensârî, bu hadisi şerh ederken, bu hadisin muhtevasını, Müslimden gelen hadislerle desteklemektedir. “Sizin üzerinize korkum, dünya için mücadele etmeniz olacaktır.”¹¹⁷⁷ Birinci hadiste, zamir zikredilmiştir. Fakat zamirin işaret ettiği kelime zikredilmemiştir. İkinci hadiste ise zamirin işaret ettiği "dünya" lafzı da açıkça zikredilmiştir.

Yukarıdaki örneklerde görüldüğü üzere el-Ensârî, hadisi başka bir hadis ile şerh etmiştir. el-Ensârî’nin hadisi şerh ederken, başka bir hadis ile bu şerhini desteklediği birkaç örneğin yeri dipnotta verilmiştir.¹¹⁷⁸

¹¹⁷¹ el-Buhârî, *el-Câmiu’s-Sahîh*, Fedâilîl-Kur’an, 5004.

¹¹⁷² el-Ensârî, *Tuhfetu’l-Bârî*, 8/289-290.

¹¹⁷³ el-Buhârî, *el-Câmiu’s-Sahîh*, Fadlî’s-salâti fî mescidi Mekkete ve’l-Medînedete, 1195; Müslim, *el-Musnedu’s-Sahîhu’l-muhtasar*, hac, 1390.

¹¹⁷⁴ el-Ensârî, *Tuhfetu’l-Bârî*, 4/329.

¹¹⁷⁵ et-Tâberânî, *el-Mu’cemü’l-’evsat*, Bâbu’l-bâi, 3112.

¹¹⁷⁶ el-Ensârî, *Tuhfetu’l-Bârî*, 3/418-419.

¹¹⁷⁷ el-Buhârî, *el-Câmiu’s-Sahîh*, Meğâzî, 4042; Müslim, *el-Musnedu’s-Sahîhu’l-muhtasar*, Fedâil, 2296.

¹¹⁷⁸ el-Ensârî, *Tuhfetu’l-Bârî*, bkz. 1/166; 2/523; 2/642; 3/245; 4/401-402; 5/542.

2. Hadisi, Hadis İle Tahsis Etmesi

Bir hadis, umum manaya delalet ettiğinde, el-Ensârî, bazen başka bir hadisle bu genel manayı tahsis etmektedir. Örneğin; “İsmimle isimlendirin. Künyemle künyelendirmeyin.”¹¹⁷⁹ Yani Hz. Peygamberin ismi için, ne olursa olsun, herhangi bir engel olmadan isimlendirebilirsiniz. Künyemle de ne olursa olsun mutlak bir şekilde künyelendirmeyin.¹¹⁸⁰ el-Ensârî, bu hadisin manasını başka bir hadis ile şöyle tahsis etmiştir: “İsmim ile isimlendirilen, künyemle künyelenmesin; künyem ile künyelenen, ismim ile isimlenmesin.”¹¹⁸¹ Bu örnekte görüldüğü üzere umum olan anlam tahsis edilmiştir.

Haş‘am kabilesinden bir bayan babasının yaşlı olduğunu, “onun yerine hac yapabilir miyim (şeklindeki sorusu üzerine) Hz. Peygamber (herhangi bir şart zikretmeden) evet dediği”¹¹⁸² görülmektedir. el-Ensârî, daha sonra hac ibadetini, birisi başkası yerine yapabilmesi için, daha önce kendisinin hacca gitmiş olması şartının konulduğunu, dolayısıyla umum olan durumun/mananın tahsis edildiği görülmektedir.¹¹⁸³ el-Ensârî, buna istihsat olarak zikrettiği hadis şöyledir: “Hz. Peygamber hac esnasında, Şubume’nin yerine telbiye getiren bir adama, kendin için hac yaptın mı diye sorar. Adam hayır cevabını verince, Hz. Peygamber bu yaptığın hac, senin için. Şubume için daha sonra hac ibadetini yerine getir.”¹¹⁸⁴ Bu örnekte de umum olan mana tahsis edilmiştir.¹¹⁸⁵ Bu konuyla ilgili olarak bir örneğin yeri dipnotta verilmiştir.¹¹⁸⁶

3.5.4.3. Edebî Sanatlar

Bir söz doğrudan anlaşıldığı gibi, dolaylı anlatımlar yoluyla da anlaşılabilir. Kur‘ân-ı Kerîm’de olduğu gibi, hadislerde de zâhiri ve mecâzi manalar söz konusudur. Bu konu o kadar önemli görülmüştür ki, hadislerde geçen mecazları konu alan müstakil eserler bile kaleme alınmıştır. Örneğin, Şerif Rızâ (öl. 406/1015)’nın *el-Mecâzâtü’n-Nebeviyye* isimli eseri bu türdendir. el-Ensârî, hadislerde geçen edebî sanat ifadelerine değinmiş, bunların nasıl anlaşılması gerektiğini şerhinde ortaya koymuştur. Dolayısıyla hadislerin doğru anlaşılabilmesi için edebî sanatların bilinmesi önem arz etmektedir.

1. Mecâz

el-Ensârî, hadisin muhtevasını şerh ettiği vakit, burada geçen mecazı belli etmektedir. Örneğin; “Senin Rabb’in unutkan değildir.”¹¹⁸⁷ hadisin muhtevasında zikredilen âyette

¹¹⁷⁹ el-Buhârî, *el-Câmiu’s-Sahîh*, Buyû’, 2120.

¹¹⁸⁰ el-Ensârî, *Tuhfetu’l-Bârî*, 6/223.

¹¹⁸¹ Ebî Dâvud, *es-Sünen*, Edeb, 4966.

¹¹⁸² el-Buhârî, *el-Câmiu’s-Sahîh*, Hacc, 1513; Müslim, *el-Musnedu’s-Sahîhu’l-muhtasar*, Hacc, 1334.

¹¹⁸³ el-Ensârî, *Tuhfetu’l-Bârî*, 4/8.

¹¹⁸⁴ İbn Mâce, *Sünen*, Menâsik, 2903.

¹¹⁸⁵ el-Ensârî, *Tuhfetu’l-Bârî*, 4/8.

¹¹⁸⁶ el-Ensârî, *Tuhfetu’l-Bârî*, bkz. 1/170.

¹¹⁸⁷ *Meryem Sûresi*, 19/64.

bulunan, نَسِيًّا kelimesinin mecaz olduğunu beyan etmiş, Allah Teâlâ'nın kullarına emrettiği ibadetlerle ilgili bir şeyi gerçekte unutması gibi bir şeyin söz konusu olamayacağını belirtmiştir. el-Ensârî, ayrıca نَسِيًّا kelimesinin تَارِكًا yani terk eden manasında olduğunu da bildirmiştir.¹¹⁸⁸

Hız. Peygamber'e vahiy indiği zaman, Hız. Cebrail daha vahyi tam aktarmadan, tam bitirmeden, Hız. Peygamber'in, Hız. Cebrail'i takip etmek ve âyetleri hızlı ezberlemek için, dudaklarını hareket ettirmiştir. Hız. Peygamber'in vahyi dinlerken dudaklarıyla yaptıklarının üzerine, Kıyamet Sûresi'deki, bazı âyetler nazil olmuştur. Bu âyetler şöyledir. "Onu (vahyi) hemen almak için dilini tepretme. Şüphesiz onun bir araya getirilmesi ve okunması bize aittir."¹¹⁸⁹ el-Ensârî, hadisin muhtevası içinde zikredilen bu âyetleri şerh ettiği vakit, şu açıklamalarda bulunmuştur. Hız. Peygamber'in göğsünde âyetlerin toplanmasının isnad edilmesi mecazdır.¹¹⁹⁰ Görüldüğü üzere her iki örnekte de el-Ensârî, hadisi şerh ederken, hadisteki mecazı belli etmiştir.

2. Teşbîh ve Temsil

"Üç şey kimde varsa, imânın tatlılığını bulur."¹¹⁹¹ el-Ensârî, hadisin muhtevasını şerh ederken, buradaki tatlılığın, her ne kadar tatmak ile ilgili bir sıfat ise de imânla birlikte zikredilmesinde teşbîh olduğunu belirtmektedir. Şebah yönü hakkında ise, imândan lezzet almak ve kalbin ona meyletmesi şeklinde izahatta bulunmuştur.¹¹⁹²

¹¹⁹³ بَنِي الْإِسْلَامِ عَلَى خَمْسٍ "İslâm beş şey üzerine bina edilmiştir." el-Ensârî, burada İslâm'ın müşebbeh olduğunu, müşebbehu bihi'nin بَنِي kelimesi olduğunu belirtmiştir. el-Ensârî, İslâm zikredildiği vakit, kendisine müşebbehu bihi'nin levazımı olan esasın/kolonun isnad edildiğini beyan etmiştir. Daha da açıklanmak istenirse, İslâm, binaya benzetilmiş ve binanın özelliği olan kolona isnad edilmiştir.¹¹⁹⁴ el-Ensârî'nin, teşbîh ve temsîl ile ilgili olarak izah ettiği bazı örneklerin yeri dipnotta belirlenmiştir.¹¹⁹⁵ Her iki örnekte de görüldüğü üzere el-Ensârî, muhtevayı izah ederken muhtevadaki teşbîhi ortaya koymuştur.

3. Tağlîb

el-Ensârî, iki şeyden birinin, diğerinin içinde olacak şekilde zikredildiğinde bunun tağlîb olduğunu belirtmektedir. Örneğin; "Siyah olan iki şeyden, hurma ve sudan doyduğumuz

¹¹⁸⁸ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 2/481.

¹¹⁸⁹ *Kıyamet Sûresi*, 75/16-17.

¹¹⁹⁰ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 1/101-103.

¹¹⁹¹ el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, İmân, 16.

¹¹⁹² el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 1/152-154.

¹¹⁹³ el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, İmân, 8; Müslim, *el-Musnedu's-Sahîhu'l-Muhtasar*, İmân, 16.

¹¹⁹⁴ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 1/134-136.

¹¹⁹⁵ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, bkz. 3/114; 10/371.

vakit.”¹¹⁹⁶ bu hadiste iki siyah şey geçmektedir. Aslında hurma siyah olduğu halde su, siyah değildir. el-Ensârî, burada hurmanın suya tağlîb edildiğini belirtmiştir.¹¹⁹⁷

“Ashabıma sövmeyin”¹¹⁹⁸ Bu hadiste Hz. Peygamber’in bu tavsiyesinin, orada hazır bulunanlara olduğu anlaşılmaktadır. el-Ensârî, şerhinde Hz. Peygamber’in bu tavsiyesinin, görünürde sohbetinde hazır bulunanlara olduğunu, onların da gaib olanlara yani hazır bulunmayanlara tağlîb edildiğini izah etmiştir.¹¹⁹⁹

“sadece, mescidde namaz kılmak için evinden çıkan, başka kastı olmayan”¹²⁰⁰ el-Ensârî şerhinde, hadiste zikredilen namazın ibadetinin, itikaf, Kur’an okuma vb. diğer ibadetlere tağlîb edildiğini açıklamıştır.¹²⁰¹ Zikredilen örneklerde görüldüğü üzere el-Ensârî, şerhinde hadislerde tağlîbin olduğuna işaret etmiştir. Bu konuyla ilgili olarak birkaç örneğin yeri dipnotta belirlenmiştir.¹²⁰²

4. Mübalağa

el-Ensârî, şerhinde edebî sanatlarla ilgili olarak birçok şeye işaret ettiği gibi, mübalağaya da işaret etmektedir. Mübâlaga, kastedilen manadan daha fazlasını yapmaya, çokça önem vermeye denir.¹²⁰³ Örneğin; *إِلَّا أَكَلَةَ الْخَضِرَةِ* “sadece yeşilliği yiyen hayvan”¹²⁰⁴ bu hadiste geçen *الخضرة* kelimesindeki ة harfinin mübalağa için olduğunu ifade etmiştir.¹²⁰⁵

سَمِعْتُهُ أُذْنَايَ “her iki kulağım onu duydu.”¹²⁰⁶ Hadiste geçen *سمع* kelimesinin kulakla ilgili bir durum olduğunu, bununla birlikte hadiste *أُنْأَايَ* kelimesi zikredilmiştir. el-Ensârî, bu hadis muhtevasında da mübalağanın olduğunu bildirmiştir.¹²⁰⁷ Mezkûr örneklerde el-Ensârî’nin, hadiste geçen mübalağaya işaret ettiği görülmektedir. Hadisin muhtevasında mübalağa olduğunda, el-Ensârî’nin buna işaret ettiği bazı örneklerin yeri dipnotta verilmiştir.¹²⁰⁸

¹¹⁹⁶ el-Buhârî, *el-Câmiu’s-Sahîh*, At’ime, 5383.

¹¹⁹⁷ el-Ensârî, *Tuhfetu’l-Bârî*, 8/529.

¹¹⁹⁸ el-Buhârî, *el-Câmiu’s-Sahîh*, Ashabu’n-nebî, 3673; Müslim, *el-Musnedu’s-Sahîhu’l-muhtasar*, Fedâilu’s-sahabe, 2540.

¹¹⁹⁹ el-Ensârî, *Tuhfetu’l-Bârî*, 7/26.

¹²⁰⁰ el-Buhârî, *el-Câmiu’s-Sahîh*, Salat, 477; Müslim, *el-Musnedu’s-Sahîhu’l-muhtasar*, el-Mesâcid ve mevâdi’us-salât, 649.

¹²⁰¹ el-Ensârî, *Tuhfetu’l-Bârî*, 2/194.

¹²⁰² el-Ensârî, *Tuhfetu’l-Bârî*, bkz. 1/554; 564; 2/192; 3/590; 8/352.

¹²⁰³ Eyyub b. Musa’l-Hasenî el-Karimî el-Kûfî (1094/1683) Ebû’l-Bekâi’l-Hanefî, *el-Kulliyâtu mu’cem fi’l-mustalahât ve’l-furûku’l-luğaviyye* (Beyrut: Muessesetu’r-Risâle, ts.), 851; Abdusselam Takdemir, *Ahmed Mustafa el-Merâğî’nin ’ulumu’l-belâğa adlı eserinin belâgat açısından değerlendirilmesi* (yayımlanmamış: Şırnak Üniversitesi, Yüksek Lisans tezi, 2017), 111.

¹²⁰⁴ el-Buhârî, *el-Câmiu’s-Sahîh*, Rikâk, 6427.

¹²⁰⁵ el-Ensârî, *Tuhfetu’l-Bârî*, 9/430.

¹²⁰⁶ el-Buhârî, *el-Câmiu’s-Sahîh*, İlim, 104; Müslim, *el-Musnedu’s-Sahîhu’l-muhtasar*, İmân, 63.

¹²⁰⁷ el-Ensârî, *Tuhfetu’l-Bârî*, 1/337.

¹²⁰⁸ el-Ensârî, *Tuhfetu’l-Bârî*, 1/157-158; 228; 299.

3.5.5. Sahâbe, Tâbiûn ve Ulemanın Görüşlerini Belirtmesi

el-Ensârî, hadisin muhtevasını şerh ederken, sahâbe, tâbiûn ve âlimlerin açıklamalarına yer vermektedir. Bunlar sırasıyla açıklanacaktır.

1. Sahâbenin İzahatı

“Allah’ım Ebî Evfâ’nın âline salat et”¹²⁰⁹ Hz. Peygamber, burada Ebî Evfâ (öl. 87/706)’ya salavat getirmektedir. Peki, Hz. Peygamber’in dışındaki birisine, Hz. Peygamber haricindeki diğer insanlar salavat getirebilir mi? Getiremez mi? Bu hususta farklı görüşleri zikreden el-Ensârî, İbn Abbas (öl. 68/687)’ın görüşünü zikretmektedir. Şöyle ki; İbn Abbas’ın, salavatın Hz. Peygamber’e has bir şey olduğunu, Hz. Peygamber dışındaki diğer insanların, Hz. Peygamber’in dışındaki birisinin üstüne salavat getiremeyeceğini ifade ettiğini belirtmiştir.¹²¹⁰

“Hz. Peygamber on bir rekat kıları.”¹²¹¹ Bu hadis muhtevasında el-Ensârî, Hz. Peygamber’in vitir namazını kaç rekât kıldığıyla ilgili olarak, Hz. Aişe (öl. 58/678)’ye ait bir görüşü şu şekilde zikretmiştir: Hz. Aişe’ye göre, gerek ramazan ayında, gerekse ramazan ayının dışında, Hz. Peygamber’in vitir namazını on bir rekatten daha fazla kılmadığını beyan etmektedir.¹²¹² Zikrettiğimiz örneklerde görüldüğü üzere el-Ensârî, sahâbelerin görüşlerini beyan etmiştir.

2. Sahâbelerle İlgili Olan Hususu Belirtmesi

el-Ensârî, hadisleri şerh ederken birçok açıdan izahatta bulunarak şerhine zenginlik katmaktadır. Bu izahatından biri de bir sahâbeyle ilgili bir durum varsa buna işaret etmesidir. Örneğin; “Hz. Ebû Bekir’in kapısı hariç, Mescid-i Nebî’ye açılan tüm kapılar kapatılsın.”¹²¹³ el-Ensârî, bu hadisin muhtevasına bakarak, Hz. Ebû Bekir’in durumuyla ilgili olarak değindiği bazı hususlar şu şekildedir. Hz. Ebu Bekir, sahâbeler içerisinde en bilgili olanıdır. Dünyada zahit birisidir. Canıyla, malıyla, kısacası her şeyiyle Hz. Peygamber’in yanında olmuştur. el-Ensârî, bu sebeplerden ötürü Mescid-i Nebevî’ye açılan tüm sahâbelerin kapılarının kapatıldığını, Hz. Ebû Bekir’in kapısının kapanmadığını beyan etmiştir.¹²¹⁴

el-Ensârî, şerhinin başka bir yerinde Hz. Ebû Bekir’le ilgili olarak, Allah’ın kitabını tebliğ etmesi, bunu açıkça yapması, İslâm’a erken girmesi, Hz. Peygamber’in, günün başında ve sonunda O’na uğraması, kalbinin yumuşak olması, çokça ağlaması gibi özelliklerini de zikretmiştir. Bu özelliklerin başka kimsede de bulunmadığını ifade etmiştir. el-Ensârî’nin ifade

¹²⁰⁹ el-Buhârî, *el-Câmiu’s-Sahîh*, Zekât, 1497; Müslim, *el-Musnedu’s-Sahîhu’l-muhtasar*, Zekat, 1078.

¹²¹⁰ el-Ensârî, *Tuhfetu’l-Bârî*, 9/387.

¹²¹¹ el-Buhârî, *el-Câmiu’s-Sahîh*, Vitir, 994.

¹²¹² el-Ensârî, *Tuhfetu’l-Bârî*, 3/70.

¹²¹³ el-Buhârî, *el-Câmiu’s-Sahîh*, Salat, 466.

¹²¹⁴ el-Ensârî, *Tuhfetu’l-Bârî*, 2/179-182.

ettiği bu durumlar Hz. Ebû Bekir (öl. 13/634)'in, Mescid-i Nebevî'ye açılan kapısının kapatılmamasının diğer sebepleridir.¹²¹⁵

“Benden daha hayırlıydı.”¹²¹⁶ el-Ensârî, Abdurrahman b. Avf (öl. 32/652)'ın, Musab b. 'Umeyr (öl. 3/625) ile ilgili olarak söylediği bu cümle, tevazudan dolayı söylediğini ifade etmiştir. Yoksa normalde Abdurrahman b. Avf'ın, cennetle müjdelenen on sahâbeden biri olduğunu, birçok sahâbeden daha faziletli olduğunu beyan ederek, Abdurrahman b. Avf'ın özelliğini beyan etmektedir.¹²¹⁷ el-Ensârî'nin, bazı sahâbelerle ilgili faziletleri zikrettiği veya bazı sahâbelerin diğer sahâbelerden pozitif yönden ayrıldığı bazı noktaları belirttiği, birkaç örneğin yeri dipnotta verilmiştir.¹²¹⁸ Zikredilen örneklerde el-Ensârî, bazı sahâbelerle ilgili değindiği özel durumlar beyan edilmiştir.

3. Tâbiûnun İzahatı

el-Ensârî, şerhini yaparken, birçok görüşe değinmiştir. Bunlardan birisi de tâbiûlerin izahatıdır. örneğin;

“Muhakkak ki iyilikler, kötülükleri götürür.”¹²¹⁹ Hadis metninde geçen bu âyet hakkında, el-Ensârî iki farklı görüş zikretmektedir. Birincisi, kendi görüşü olup, bu güzelliğin beş vakit namaz olduğunu ifade etmesidir. İkinci görüş ise, Mucahit isminde bir tâbiûne aittir. Bu da şöyledir. Kötülükleri yok eden iyiliklerin, kulun Allah'ı zikretmesidir.¹²²⁰ Bu örnekte el-Ensârî, tâbiûne ait sözü beyan ettiği görülmektedir.

4. Âlimlerin İzahatı

el-Ensârî, hadisleri şerh ederken âlimlerin görüşlerine de yer vermiştir.

“Hadiste Hz. Peygamber'in göğsünün Hz. Cebrail tarafından açıldığı ve Zemzem suyuyla yıkandığı bilgisi yer almaktadır.”¹²²¹ el-Ensârî, bu hadisi şerh ederken Bulkinî (öl. 826/1423)'den, bazı bilgiler vermektedir. Şöyle ki; Zemzem suyu, Kevser suyundan daha faziletlidir. Çünkü O'nun kalbi Zemzem ile yıkandı. O'nun göğsü ancak en faziletli suyla yıkanır.¹²²² Burada el-Ensârî hadisi şerh ederken, Bulkinî denilen âlimin sözlerine yer vermiştir.

Hadiste, “İbn Ömer (öl. 73/693)'in, Hz. Peygamberle birlikte öğleden önce iki, öğleden sonra iki, akşamdan sonra iki, yatsıdan sonra iki, cumadan sonra da iki rekât sünnet namazını kıldıklarını; akşam ve yatsı vakitlerinin sünnetlerini Hz. Peygamberle birlikte onun evinde

¹²¹⁵ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 2/193-381; 5/534.

¹²¹⁶ el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, Cenâiz, 1274.

¹²¹⁷ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 3/343.

¹²¹⁸ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 7/57; 7/86-87.

¹²¹⁹ *Hud Süresi*, 114.

¹²²⁰ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 2/245.

¹²²¹ el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, Salat, 349; Müslim, *el-Musnedu's-Sahîhu'l-Muhtasar*, İmân, 163.

¹²²² el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 4/121-122.

kıldıkları”¹²²³ malumatı verilmiştir. el-Ensârî, şerhinde bu hadisin muhtevası ile ilgili olarak, İbn Battal (öl. 449/1057)’ın görüşüne yer vermiştir. Şöyle ki; Nafile namazını mescidde kılmak mekruhtur. Çünkü bilmeyen birisi mescidde kılınan bu nafile namazını farz zannedebilir. Ya da evini namazsız bırakmaması gerektiği için mekruhtur. Ya da riyâ oluşmaması için nafile namazını mescitte kılması mekruhtur. Eğer kişi zikredilen olumsuzluktan emin ise mescitte nafile namazı kılmanın güzel bir şey olduğu görüşlerini belirtmektedir.¹²²⁴ Görüldüğü üzere el-Ensârî, muhtevayı şerh ederken, İbn Battal (öl. 449/1057) denilen âlimin görüşüne yer vermiştir.

Yukarıda zikredilen örneklerin ikisinde de el-Ensârî, muhtevayı şerh ederken, muhtevayla ilgili farklı farklı âlimlerin görüşlerini beyan etmiştir. el-Ensârî’nin muhtevayı değerlendirirken, muhtevayla ilgili olarak, âlimlerin görüşlerine yer verdiği, birkaç örneğin yeri dipnotta verilmiştir.¹²²⁵

5. Âlimlerin ihtilaflarını Belirtmesi

el-Ensârî, şerhinde, konuyla ilgili, bazen âlimlerin ihtilafını zikretmektedir. Örneğin; “Kim sütle ilgili bir problemten dolayı, bir küçükbaş hayvanı iade ederse, hayvanla birlikte dört avuç miktarı hurma da iade etsin.”¹²²⁶ Sütünü sağdıktan sonra, sütle ilgili olmayan başka bir kusurdan ötürü bu hayvan iade edilirse, acaba süt yerine hurma verilebilir mi verilemez mi? el-Ensârî, bu hususta âlimlerin ihtilaf ettiğini ve iki görüşün olduğunu beyan etmektedir. Birinci görüşe göre, sütle ilgili olmayan bu kusur, kesinlikle sütle ilgili kusur gibi olduğunu, yani bu hayvanı iade ettiğinde beraberinde dört avuç hurma da iade edileceği görüşüdür. Bu görüşü destekleyenler Beğavî (öl. 516/1122), İbn Ebî Hûreyre (öl. 345/956) ve İbn Ref’a (öl. 710/1310) gibi âlimlerdir. İkinci görüş ise sütle ilgili olmayan, başka bir kusurdan ötürü küçükbaş hayvan iade edildiğinde, hayvanın beraberinde hurma değil de süt iade edileceğidir. el-Ensârî, bu ikinci görüşü ileri süren âlimin, Maverdî (öl. 450/1058) olduğunu söylemektedir. Maverdî’nin, kesinlikle hurma, sütle ilgili problemlerde verildiğini; başka problemlerde ise hurma değil de sütün verileceğini söylemektedir.¹²²⁷ Kısacası sütle ilgili bir problem varsa, hayvanın beraberinde dört avuç hurmanın da iade edileceği, başka bir sorun varsa hayvanla birlikte, hurma mı yoksa süt mü iade edileceği hususlarında, el-Ensârî, âlimlerin ihtilafını izhar etmiştir.

¹²²³ el-Buhârî, *el-Câmiu’s-Sahîh*, Teheccüd, 1172.

¹²²⁴ el-Ensârî, *Tuhfetu’l-Bârî*, 3/239-240.

¹²²⁵ el-Ensârî, *Tuhfetu’l-Bârî*, 1/67-68; 136; 299; 315.

¹²²⁶ el-Buhârî, *el-Câmiu’s-Sahîh*, Buyû’, 2149.

¹²²⁷ el-Ensârî, *Tuhfetu’l-Bârî*, 4/567.

“Cenazeyi gördüğünüzde ayağa kalkın. Ta ki sizi geçene veya defnedilene kadar ayakta kalın.”¹²²⁸ Cenaze görüldüğü zaman ayağa kalkılır mı kalkılmaz mı? el-Ensârî bu hususta âlimlerin ihtilafını belirtmektedir. el-Ensârî, Şâfiî’nin, cenaze için ayağa kalkmanın vacib olmadığını, kalkma durumunun nesh edildiğini vurgulamıştır. Hz. Peygamber’in önce ayağa kalktığını daha sonra ayağa kalkmayarak yani fiiliyle bunu bize gösterdiğini, ayağa kalkmanın hilafu’l-evla veya mekruh olduğu görüşünü açıklamaktadır. Nevevî’nin, cenaze için ayağa kalkmanın mekruh olduğu görüşünü beyan etmektedir. Mütevellî (öl. 478/1086)’nin, cenaze için ayağa kalkmanın müstehab olduğu görüşünü belirtmektedir. el-Ensârî, Nevevî’nin *el-Mecmu’* eserinde mütevellî’nin görüşünün tercih edildiği bilgisini de aktarmaktadır.¹²²⁹ Zikredilen örneklerde el-Ensârî, muhteva ile ilgili âlimlerin ihtilaflarını beyan etmiştir.

6. Âlimlerin Görüşlerini Tenkit Etmesi

el-Ensârî, şerhinde beyan ettiği âlimlerin görüşlerini bazen eleştirmektedir. Örneğin; “Bir adam namaz kılmak için güzelce abdestini aldığı anda, namaz kılincaya kadar bu süre zarfında yaptığı günahlar bağışlanır.”¹²³⁰ Bu hadiste, el-Ensârî, İbn Hacer’in, bu zamanın, namaza başlayıncaya kadar olan süre olduğu görüşünü zikretmiştir. Daha sonra el-Ensârî, İbn Hacer’in bu görüşünün zahire muhalif olduğunu, bu sürenin, namaz bitinceye kadar devam ettiğini belirtmiştir. el-Ensârî, namaz içinde küçük bir günah işlenirse, mesela uygun olmayan bir şeye bakılsa, bunun da affedileceğini söylemektedir.¹²³¹

3.5.6. Kendi Görüşleri İle İzahatı

el-Ensârî, muhtevayı şerh ettiği zaman bazen âyet, hadis vs. şeylerle değil de kendi görüşleriyle de hadisin şerhini ortaya koymaktadır. Örneğin hadislerden fevaidler çıkarması, hadislerle genel anlam vermesi, soru cevap metodunu kullanması, hadisten hülasa çıkarması vb. şeyler bu kabildendir. Bu hususlar şöyle örneklendirilebilir:

1. Hadisten Faideler Çıkarması

el-Ensârî’nin, hadisin şerhini yaptıktan sonra, kendisinin hadisten çıkardığı faidelere şu örnek verilebilir. *وفي الحديث فوائد كثيرة منها* Bu hadiste birçok faidenin olduğu tabirini kullanarak, hadisten şu faideleri çıkarmıştır. Bir kişi, bir grup insandan parça parça hadis metnini rivâyet edebilir. İhtiyacını gidermek için kadın izin almadan evden çıkabilir. Kadınlar, gerdanlık takabilir. Bir şeye acaib kalındığı zaman bu durum tesbih lafzıyla ifade edilir. Kişiyi ilgilendiren konularda çaktırmadan konuyla ilgili bilgi toplayabilir. Bir kişiden yemin talep edilmediği

¹²²⁸ el-Buhârî, *el-Câmiu’s-Sahîh*, Cenâiz, 1307.

¹²²⁹ el-Ensârî, *Tuhfetu’l-Bârî*, 3/381-382.

¹²³⁰ el-Buhârî, *el-Câmiu’s-Sahîh*, Vudu, 160.

¹²³¹ el-Ensârî, *Tuhfetu’l-Bârî*, 1/440-441.

halde yemin edebilir. Ecnebi bayanlara güzel bir biçimde edepli olunmalıdır. Musibetler anında Allah'tan geldik ve yine Allah'a rucû' edeceğiz sözü söylenir. Hasta ziyareti yapılmalıdır. Güzel bir sabrın sonu sevinçtir. Kötülük yapan birini affetmek, Allah Teâlâ'nın affına mazhar olan şeylerdendir.¹²³²

el-Ensârî'nin, hadisin şerhini yaptıktan sonra, bazen nakilde bulunarak hadisten faideler çıkarmaktadır. Buna şu örnek verilebilir. Burada zikredilecek faideler, el-Ensârî'nin, Nevevî'den naklettiği faidelerdir. Şöyle ki; Muhakkak ki amel imândandır. İmân ve din şüphesiz aynı manaya gelmektedir. İmân ehli birbirine nazaran faziletlidir. Hz. Ömer faziletlidir. Rüya tabir edilebilir. Âlimlere rüya tabiri hakkında soru sorulabilir. Âlim olan kişi, dostunun kendini beğenmesinden vb. olumsuzluklarından emin olması kaydıyla, bazı dostlarını övebilir. Hatta seviyesini öğrenmesi, buna göre ahlâklanması ve davranışlarını buna göre sergilemesi için bu övme yapılmalıdır.¹²³³ Bu örnekte el-Ensârî'nin, hadisin sonunda zikrettiği faideleri Nevevî'den nakletmiştir. Bu minvalde bazı örneklerin yeri dipnotta da verilmiştir.¹²³⁴

2. Hadis Muhtevasına Genel Anlam Vermesi

el-Ensârî, hadisi şerh ettikten sonra, bazen şerhinde وفي الحديث “vefi'l-hadîsi” tabirini kullanıp hadise genel anlam vermektedir. Şöyle ki; sıkıntı zamanda dua etmek ve salih amel ile Allah Teâlâ'ya tevessül etmek sünnettir. Anne babaya iyilik etmek, emaneti edâ etmek ve haram olan şeylerden uzak durmak faziletli bir davranıştır. Yemeğini verme karşılığıyla birisini çalıştırmak caizdir. Evliyanın kerameti sabittir.¹²³⁵

Hadisin şerhini bitirdikten sonra, “vefi'l-hadîsi” tabirini kullanıp, hadise verdiği genel anlamın bir başka örneği şöyledir. Dinen ruhsat olanı değil de şiddetli olanı almak caizdir. Bir imama olan iktidasını iptal edip, başka bir imama, namaz esnasında yeniden iktida niyetini getirmesi kaydıyla uyabilir. İnsanların teselli olması ve Peygamberlerin sevaplarının daha da artması ve insanların fitneye girip Peygamberlere tapmamaları için, Peygamberlerin hasta olmaları caizdir. Maslahatın olduğu düşünülen şeylerde işin ehli olana danışılır. Namazdan çıkış yapılacağı zaman, birini imam yapmak caizdir. Hz. Ebû Bekir (öl. 13/634) r.a. faziletli olup diğer sahâbelere nazaran tercih edilir. Halifeliği en çok hak eden de odur. Namazda imamın sesini tebliğ edene, tâbi olmak caizdir. Namazda iken iltifat etmek yani bir yere bakmak caizdir. Büyüklere karşı edepli olmak gereklidir. İhtiyaçtan ötürü imam safların üzerinden öne doğru ilerleyebilir. Namaz kılan kişi kendinden sonra niyet edene iktida edebilir. Ayakta olan

¹²³² el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 5/446.

¹²³³ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 1/168-169.

¹²³⁴ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 1/121; 5/446,552.

¹²³⁵ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 4/615-616.

kişi oturana iktida edebilir.¹²³⁶ Burada el-Ensârî, hadisin şerhini bitirdikten sonra, hadisin muhtevasına genel anlam verdiği görülmektedir.

el-Ensârî, hadisin şerhini yaptıktan sonra, “vefî’l-hadîsi” tabirini kullanıp, hadise verdiği genel anlam ile ilgili diğer bir örnek şöyledir. Beğendiği bir şeyle karşılaştığı vakit tesbih getirmek caizdir. Hz. Peygamber güzel ahlâklı olup, hayâsı ve hilmi büyüktür. Muhakkak ki kadın kendi hayız durumunu ve hayzının başlangıç vaktini sorabilir. Âlim olan şahsın, gizli olması gereken işlerde üstü kapalı cevaplar vermesi ve soru soran kişinin, daha iyi anlaması için, âlim olan zatın kendi cevabını tekrarlaması caizdir. Soru soran kişi âlimden cevabı duymadığı zaman, âlimin huzurunda olan ve cevabı duyan başka birisi, soru sorana cevabı anlaması için ona cevabı aktarması caizdir.¹²³⁷ Görüldüğü üzere her üç örnekte de el-Ensârî, hadisin şerhini bitirdikten sonra “vefî’l-hadîsi” tabirini kullanıp, hadisin muhtevasına genel anlam vermiştir. Bu minvalde birkaç örneğin yeri dipnotta verilmiştir.¹²³⁸

3. Soru-Cevap Metodunu Kullanması

el-Ensârî, şerhinde bazen soru sormakta ve bu soruya da yine kendisi cevap vermektedir. Örneğin hadiste; “Bir karınca nebilerden bir nebiyi ısırды. O da karıncaların bulunduğu tüm köyün yakılması emrini verdi. Bunun akabinde Allah Teâlâ’nın bu Peygambere sitem ettiği”¹²³⁹ bilgisi geçmektedir. el-Ensârî, bu konuyu soru-cevap yöntemiyle izah etmektedir. Şöyle ki; Karınca mükellef olmadığı halde yakmanın, ısırmaya nazaran kısas olamayacağı ve ısırmanın ötesinde bir şey olmasına rağmen, nasıl karıncalar yakılabilir? Allah Teâlâ’nın, “bir kimsenin, başka bir kimsenin günahını yüklenmeyeceğini”¹²⁴⁰ belirttiği halde nasıl böyle bir şey gerçekleşebilir? Burada el-Ensârî, hadis metnini göz önünde bulundurarak sorular sorduğu görülmektedir. Daha sonra Ensârî, bu sorulara **وأجيب** “ve ucîbe” tabirini kullanarak yanıtlar vermiştir. şöyle ki; Bu Peygamberin şeriatına göre yakmak caiz olabilir. Tâbîî olarak zarar veren şey, şeriat olarak öldürülebilir. Mesela yılanı öldürmenin bundan dolayı caiz olduğunu söylemektedir. el-Ensârî, şerhinin devamında aynı hadis muhtevası ile ilgili olarak başka bir soru sormaktadır. Şöyle ki; peki, bu durum caiz olduğu halde neden Allah Teâlâ bu Peygamber’e sitem etmiştir. el-Ensârî bu soruya, evlâ olanı yapmadığı için, cevabını vermiştir.¹²⁴¹ Yukarıdaki misalde el-Ensârî, hadisin şerhini yaparken, hadisin muhtevasıyla

¹²³⁶ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 2/378-381.

¹²³⁷ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 1/635-637.

¹²³⁸ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, bkz. 1/624; 2/131; 3/553.

¹²³⁹ el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, Cihad ve's-siyer; 3019.

¹²⁴⁰ *En'am Süresi*, 6/164.

¹²⁴¹ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 6/133.

ilgili olarak soru sorma yöntemini kullanmış, akabinde sorduğu sorulara kendisi cevaplar vererek izahatta bulunmuştur.

el-Ensârî, eğer sen dersin, Allah'ın vaadinde terslik olmaz. Birçok dua eden olduğu halde Allah Teâlâ onların duasını kabul etmiyor. şeklinde soru sormuştur. el-Ensârî, sorduğu sorulara kendisi قُلْتُ “kultu” tabirini kullanıp cevap şöyle vermiştir. Ben derim ki bunun sebebi, duanın şartlarından birisi gerçekleşmediği içindir. Örneğin, yemede, içmede veya giyilen elbisede haramdan uzaklaşılması, dua edenin duasının kabul olmamasının sebeplerinden bir tanesidir. Ya da Allah Teâlâ dua edenin duasını kabul eder; fakat kendisinden talep edilen şeyin gerçekleşmesini kendisinin istediği zamana tehir eder. Allah Teâlâ'nın istediği vaktin, dünya veya ahiret olabileceğini beyan etmiştir.¹²⁴² el-Ensârî'nin, hadis muhtevasını şerh ederken, kendi sorduğu soruya, yine kendisinin cevap vermiştir.

el-Ensârî, eğer sen dersin, zâlimlerin azabı nasıl başkalarına isabet eder? Şüphesiz ki Allah Teâlâ, “Hiçbir günahkâr, başkasının günahını yüklenmez,”¹²⁴³ demektedir. Ben derim ki; zâlimin azabının başkasına isabet etmediğini kabul etmemekteyiz. Muhakkak ki Allah Teâlâ “ve öyle bir fitneden sakının ki, içinizden yalnızca zulmedenlere dokunmakla kalmaz,”¹²⁴⁴ demiştir. el-Ensârî, şerhinde zikrettiği ikinci âyetin, birinci âyete cevap olduğunu, zulmedenlerin sebep olduğu fitnenin, sadece zâlimlere değil de suçu olmayan insanlara da isabet etmesinin mümkün olduğu açıklamasını yapmaktadır. el-Ensârî, bunun sebebini, zâlimlerin, kendileri arasına girdiği halde, onların fiillerine kızmayan kişinin, zâlimlerden olmadığını kabul etmenin mümkün olmadığını söyleyerek, birinci âyete bambaşka bir cevap vermiştir. Yine el-Ensârî, “Hiçbir günahkâr başkasının günahını yüklenmez.”¹²⁴⁵ Âyetini, kıyamet günündeki azaba hamletmesi de zulmedenlerin sebep olduğu fitnenin, sadece zâlimlere değil de suçu olmayan insanlara da isabet etmesinin mümkün olduğuna işaret etmesi için olduğunu söylemiştir.¹²⁴⁶ Mezkûr örneklerde el-Ensârî, hadisin muhtevasını şerh ederken, şerh muhtevasıyla ilgili olarak hem kendisi soru sormakta, hem de sorduğu soruya yine kendisi cevap vermiştir.

4. Hadisten Hülâsa Çıkarması

el-Ensârî, bazen hadisin şerhini bitirdikten sonra hadiste özet çıkarmaktadır. Örneğin; hadis muhtevasında, her müminin yaptığı amel ne ise cennete çağrılacağı kapı da ona göre olacağı bilgisi geçmektedir. “Hz. Peygamberin izahatından sonra Hz. Ebû Bekir tüm kapılardan

¹²⁴² el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 3/216.

¹²⁴³ *En'am Sûresi*, 6/164.

¹²⁴⁴ *Enfâl Sûresi*, 8/25.

¹²⁴⁵ *En'am Sûresi*, 6/164.

¹²⁴⁶ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 2/141-142.

çağrılabilir birisi var mıdır şeklinde soru sorar. Hz. Peygamber, evet umuyorum ki sen onlardansın ey Ebû Bekir.”¹²⁴⁷ el-Ensârî bu hadisin şerhini verdikten sonra, **والحاصل** “velhâsıl” tabirini kullanmakta ve hadisten özet çıkarmaktadır. Şöyle ki; “velhâsıl” Hz. Ebû Bekir’in sorusuna cevap olarak mazhar olan kişinin, cennete girmesi için tüm cennet kapılarından çağrılır. Fakat ameli hangi yönden baskın ise o kapıdan cennete girer.¹²⁴⁸ el-Ensârî’nin, burada hadisin muhtevasını şerh ettikten sonra, hadisten hülâsa çıkarmıştır.

“Hz. Peygamber, şair olan Hassan’dan, kendisi adına camide müşriklere şiirle cevap vermesini istemektedir.”¹²⁴⁹ Bu hadisi şerh eden el-Ensârî, şerhinin sonunda hadiste çıkardığı hülâsa şöyledir. “velhâsıl” batıl olmayan bir şeyi konu alan bir şiiri, camide söylemek caizdir. Batıl bir şeyi ihtivâ eden bir şiiri camide söylemek tahrimen mekruhtur. Batıl olan bir şey değil de sadece Kur’ân-ı Kerim’den ve zikirden alıkoyacak içeriği olan bir şiiri camide söylemek tenzihen mekruhtur.¹²⁵⁰ Görüldüğü üzere el-Ensârî, her iki örnekte de hadisin şerhini yaptıktan sonra, hadis ile ilgili hülâsa çıkarmıştır. el-Ensârî’nin, hadisin şerhini bitirdikten sonra hadisten hülâsa çıkardığı iki örneğin yeri dipnotta verilmiştir.¹²⁵¹

5. Şerhin Sonunda Fıkıh İle İlgili Genel Bilgi Vermesi

el-Ensârî, hadisin şerhini bitirdikten sonra, hadisten fikhî hükümler çıkarmaktadır. Örneğin; **إِنِّي لَمْ أَكْسُكَهَا لِتُبْسِهَا** “Bunu giymen için sana vermedim.”¹²⁵² bu hadisi şerh eden el-Ensârî, şerhinin sonunda genel olarak şu izahatlarda bulunmaktadır: Erkeklerin ipek elbise giymelerinin haram olduğunu, kadınların giymeleri ise haram olmadığını belirtmektedir. Yine, ipek elbiseyi hediye etmenin mubah olduğunu, cuma gününde, kâfir bile olsa akraba ziyaretinde veya heyetler karşılanacağı vakit en güzel elbiseyi giymenin sünnet olduğunu ifade etmektedir.¹²⁵³ Burada el-Ensârî, hadisin şerhini bitirdikten sonra, fıkıh ile ilgili genel hükümleri beyan etmiştir.

el-Ensârî’nin, hadisin şerhini bitirdikten sonra, hadisin muhtevasından genel fikhî hükümleri çıkardığı başka bir örnek şöyledir. Bayanlar kocalarına hizmet eder. Suyun üstü kapak gibi bir şeyle örtülmelidir. Her ne kadar avret mahallinin daha sonra yıkanması caiz ise de duş almadan önce yıkandığını belirtmektedir. El, kovaya konulmadan, elin üzerine su dökülebilir. İçinden su alınan kap eğer geniş ise bu kap abdest alanın sağ tarafına bırakılır ve o

¹²⁴⁷ el-Buhârî, *el-Câmiu’s-Sahîh*, Fedâilu’s-sahabe; 3665.

¹²⁴⁸ el-Ensârî, *Tuhfetu’l-Bârî*, 7/20.

¹²⁴⁹ el-Buhârî, *el-Câmiu’s-Sahîh*, Salat; 453.

¹²⁵⁰ el-Ensârî, *Tuhfetu’l-Bârî*, 2/162.

¹²⁵¹ el-Ensârî, *Tuhfetu’l-Bârî*, 3/10; 4/130.

¹²⁵² el-Buhârî, *el-Câmiu’s-Sahîh*, Kitâbu’l-cumu’ati, 886; Müslim, *el-Musnedu’s-Sahîhu’l-Muhtasar*, Kitâbu’l-libâsi ve’z-zîneti; 6.

¹²⁵³ el-Ensârî, *Tuhfetu’l-Bârî*, 2/600.

kaptan niyetini getirerek sağ eliyle veya küçük bir maşrafayla suyu alıp abdestini alır. Eğer bu kap dar ise abdest alanın sol tarafına bırakılır ve sol eliyle sağ tarafına su dökerek abdestini alır. Hz. Peygamber'in bu hadiste havluyu, daha önceki örnekte ise mendili kabul etmemesi, havlunun veya mendilin mubah olmamasından değil, ıslak kalmasının daha evlâ olduğu içindir. el-Ensârî, şerhinin devamında, Hz. Peygamber yıkandıktan sonra kendini bir bezle sarmalayıp kuruttuğunu ifade eden, başka bir rivâyeti de zikretmektedir.¹²⁵⁴ Görüldüğü üzere bu örnekte el-Ensârî, hadisin şerhini bitirdikten sonra, fıkıhla ilgili kendisi genel açıklamalarda bulunmuştur.

el-Ensârî, hadisin şerhini bitirdikten sonra, yine hadisin muhtevâsından genel fikhî hükümler çıkardığı başka bir örnek şöyledir. Yatarken abdest almak, sağ taraf üzerine uyumak, eylemlerini Allah Teâlâ'yı zikretmekle ve dua etmekle bitirmek, gibi şeylerin tümünün, sünnet olduğunu bildirmiştir.¹²⁵⁵ Burada zikredilen örneklerde görüldüğü üzere el-Ensârî, hadisi şerh ettikten sonra, hadisin muhtevâsından bazı genel fikhî hükümler çıkarmıştır. Bu hususla ilgili olarak birkaç örneğin yeri dipnotta verilmiştir.¹²⁵⁶

3.5.7. Mübhemleri Belli Etmesi veya Etmemesi

Mübhem, sözlükte gizli ve kapalı olmak demektir. Bu kelime ibhâm masdarından türemiştir. Bir hadis terimi olarak mübhem, senedinde veya metninde adı açıkça belirtilmeksizin recül, imrae, şeyh, fülân, uht, zevc, zevce, ibnü fülân, fülân, ba'du'n-nâs, sika gibi cins isimleriyle işaret edilen zat veya böyle bir zatın bulunduğu hadise denir. Kısacası mübhem hadis, hadisin senedinde veya metninde râvînin ismi açıkça zikredilmediği hadis çeşididir.¹²⁵⁷ el-Ensârî, ismi zikredilmeyen mübhemlerin bazen isimlerini belirtmektedir. bazen de belli etmemektedir. Suyûtî, mübhemi belli etmenin dört faydası olduğunu söylemektedir. Bu faydalar zikredildikten sonra el-Ensârî'nin, bu konu hakkındaki izahatına geçilecektir. Şöyle ki; Mübhemi belli etmenin birinci faydası, bir şey neyse o şeyin olduğu hakikat üzere tahkîk edilir. Yani bir şey neyse, olduğu şey olarak belli edilir. İkinci faydası, hadis muhtevâsında geçen ve kendisine bir değer verilen bu mübhem şahıs, belli edildiği vakit, o faziletin kime ait olduğu öğrenilir. Üçüncü fayda, olumsuz bir durum yaşayan bir sahâbe mübhem olarak geldiğinde, bu mübhem belli edildiğinde onun dışındakilerden bu vehm kalkmış olur. Dördüncü fayda, bir soru soran mübhem sahâbenin, İslâm'a giriş zamanı bilindiğinde, bu mübhem olan sahâbenin ismi

¹²⁵⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali b. Ömer et-Temîmî el-Mâlikî (536/1142) el-Mâzerî, *el-Mu'lim bi-fevâidi Muslim*, thk. Muhammed en-Neyfer eş-Şâzelî (ed-Dâru't-Tûnisiyye li'n-neşr, 1988), 1/375; el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 1/579.

¹²⁵⁵ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 1/555.

¹²⁵⁶ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 4/299,300; 1/571; 2/416.

¹²⁵⁷ Emin Aşikkutlu, "Mübhem", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara, 2020), 31/434.

beyan edildiği vakit, onun sorduğu sorunun nasih veya mensuh olduğu bilinir. Bu da mübhemin bilinmesinin bir başka faydasıdır.¹²⁵⁸

1. Müphem İsimleri Belli Etmesi

el-Ensârî, hadislerin muhtevasını şerh ederken farklı konulara değinmiştir. Bu konulardan birisi de hadiste geçen müphemleri beyan etmesidir. Örneğin; (أَنْ رَجُلًا) Bu recülün Hallad b. Rafi‘ olduğunu,¹²⁵⁹ (عَنْ جَدِّهِ) Bu dedenin, İbrahim b. Abdurrahman olduğunu,¹²⁶⁰ (عَنْ) Bu amcasının Abdullah olduğunu,¹²⁶¹ (وَفُلَانٍ) Bu fûlanın, Muaz b. Cebel olduğunu belirtmiştir.¹²⁶² Verilen bu örneklerde, hadis muhtevasında isimleri zikredilmeyen bu mübhem kişiler, el-Ensârî tarafından isimleri zikredilmiştir. Yine hadis muhtevasında يَتِيمٌ (yetim) kelimesi mübhem olarak gelmiştir. el-Ensârî tarafından bu mübhemin, Dumayra b. Ebî Dumayra olduğu, kendisinin ve babasının sahâbe olduğu izahatını vererek onun mübhemini ortadan kaldırmıştır.¹²⁶³ Görüldüğü üzere hadis muhtevasında bulunan mübhemler, el-Ensârî tarafından belli edilmiştir. Mübhem olup el-Ensârî tarafından beyan edilen birkaç örneğin yeri dipnotta verilmiştir.¹²⁶⁴

2. Mübhem İsimleri Belli Etmemesi

el-Ensârî, şerhinde bazen muhtevada bulunan mübhemlerin, isimlerinin bilinmediğini veya isimlerinin zikredilmediğini ifade etmekte, bu mübhemleri belli etmeksizin öylece bırakmaktadır. Örneğin; (رَجُلٍ) Bu recülün isminin bilinmediğini,¹²⁶⁵ (امْرَأَةٍ) Bu imraenin isminin zikredilmediğini,¹²⁶⁶ (وَكَاثَتْ أَخْتِي) Hem bu bayanın, hem de onun kız kardeşinin isimlerinin bilinmediğini,¹²⁶⁷ قَامَ أَعْرَابِيٌّ Bir bedevi kalktı. Bu bedevinin isminin bilinmediğini¹²⁶⁸ vurgulamıştır. Zikredilen bu mübhemlerde el-Ensârî tarafından herhangi bir beyan verilmemiş, ya da el-Ensârî tarafından bu mübhemlerle ilgili herhangi bir malumatın bilinmediği ifade edilmiştir. Muhtevada mübhem olarak gelip isimlerinin, el-Ensârî tarafından belirtilmediği birkaç örneğin yeri dipnotta zikredilmiştir.¹²⁶⁹

¹²⁵⁸ es-Suyûtî, *Tedribu'r-râvî fi-şerhi takrîb*, 2/854.

¹²⁵⁹ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 9/570.

¹²⁶⁰ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 7/98.

¹²⁶¹ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 1/409.

¹²⁶² el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 1/315.

¹²⁶³ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 2/437.

¹²⁶⁴ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, bkz. 1/350; 2/229; 3/104; 4/481, 521; 5/477; 8/376.

¹²⁶⁵ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 6/87.

¹²⁶⁶ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 3/53.

¹²⁶⁷ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 1/653.

¹²⁶⁸ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 2/639.

¹²⁶⁹ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 2/419; 3/509; 4/397.

3.5.8. Hz. Peygamber'e Değınmesi

el-Ensârî, hadisleri şerh ederken, muhtevada Hz. Peygamber ile ilgili geçen şeylere parantez açmış, bununla ilgili izahatta bulunmuştur. Hadis muhtevasında Hz. Peygamber ile ilgili yaptığı açıklamalar şöyle örneklendirilebilir:

1. Hz. Peygamber'e Has Durumlara İşaret Etmesi

el-Ensârî, bazen şerhinde herkes için geçerli olmayıp, sadece Hz. Peygamber'e has olan bazı durumları gözler önüne sermektedir. Örneğın; Hadiste “Hz. Peygamber'in Meymûne annemizle ihramlıyken evlendiğı belirtilmektedir.”¹²⁷⁰ Müslim'de geçen hadiste ise, “İhramda olan kişinin, nikah yapamacağı ve başkasıyla nikahlanamayacağı”¹²⁷¹ bilgisi geçmektedir. Birbirinden farklı olan bu iki hususu el-Ensârî, şöyle açıklamaktadır: Hz. Peygamber ihramlıyken Meymûne annemizle nikâhlanmasının, O'na has bir özellik olduğunu belirtmiştir.¹²⁷²

“Allah'ım falancanın âline rahmet et.”¹²⁷³ el-Ensârî bu hadisi şerh ettiğı zaman, Peygamberlerin dışında başkasına salatın getirilebilmesi, Hz. Muhammed'e s.a.v. has bir durum olduğunu belirtmektedir. Bizzat Hz. Peygamber hariç başkası peygamberlerin dışında kalan insanlara salat getiremeyeceğini ifade etmektedir. Bu hadisin şerhinin devamında söylediklerini daha açık hale getirmek için, el-Ensârî şunları söylemektedir. Hz. Peygamber her ne kadar Aziz ve Celîl ise de kendisine Muhammed Azze ve Celle denilemeyeceğini, bu tabirin onun için kullanılamayacağını; çünkü bu tabirin Allah Teâlâ'ya has bir durum olduğunu ifade etmektedir.¹²⁷⁴ Zikredilen her iki örnekte de el-Ensârî, Hz. Peygamber'e özel durumlara işaret etmiştir. Hadis muhtevasında Hz. Peygamber'e has bir durumun geçtiğı ve bu hususun el-Ensârî tarafından beyan edildiğı birkaç örneğın yeri dipnotta belirlenmiştir.¹²⁷⁵

2. Hz. Peygamber'in Mucizelerine Değınmesi

el-Ensârî, hadisleri şerh ederken, muhtevada Hz. Peygamberle ilgili bir mucize geçtiyse buna işaret etmektedir. Bu konu şöyle örneklendirilebilir: el-Ensârî, şerhinde hadisle ilgili iki mucizenin olduğunu belirtmiştir. Birinci mucizenin, “koyunun ciğerrinin 130 kişiye yetmesi olduğunu belirtmesidir. Orada hazır olanlara birer parça verildiğı, hazır olmayanlara birer parça ayrıldığı, neticede bu ciğerrin, herkese yetmesi mucizesidir. İkinci mucizenin, bir avuç miktarı yemeklerinin bereketlenmesi ve kesilen bir tane koyunun, 130 kişi doyuncaya kadar yenmesi

¹²⁷⁰ el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, Cezâu's-saydi; 1837.

¹²⁷¹ Müslim, *el-Musnedu's-Sahîhu'l-Muhtasar*, Nikah; 1409.

¹²⁷² el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 4/288.

¹²⁷³ el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, Daavât, 6332.

¹²⁷⁴ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 3/591.

¹²⁷⁵ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 3/30; 8/338.

ve bu koyunun bereketlenmesidir.”¹²⁷⁶ Bu örnekte el-Ensârî, hadis muhtevâsından Hz. Peygamberle ilgili mucizelere değinmiş, ve bunları açıklamıştır.

Bir hadis muhtevâsında “Yemen, Şam, Irak gibi yerlerin fethedileceği, fakat Medine’nin, oralara gidecek insanlar için daha hayırlı olduğu”¹²⁷⁷ bilgisi yer almaktadır. el-Ensârî, hadisin muhtevâsına dayanarak şerhin sonunda Hz. Peygamber’e ait mucizeyi izah etmektedir. Şöyle ki; Bu yerlerin hadiste zikredildiği sıralamaya göre fethedildiğini beyan etmektedir. Ayrıca insanların, halklarıyla, hayvanlarıyla ve sahip oldukları diğer şeyleriyle birlikte yurtları olan Medine’yi terk ettikleri ve Yemen, Şam, Irak gibi yerlere yerleştiklerini de beyan etmiştir.¹²⁷⁸ el-Ensârî, hadis muhtevâsında geçen ve Hz. Peygamberin mucizeleriyle ilgili olan hususları beyan etmiştir.

Hız. Peygamber, bir ağaç kütüğüne yaslanıp sahâbelere hitapta bulunuyordu. Kendisine minber yapıldığında, ağaç kütüğünü bırakıp, artık bu minberde sahâbelerine hitap etmeye başladı. Hız. Peygamber’in ağaç kütüğünü bırakması üzerine, Hız. Peygamber’i özleyen kütükten deve sesine benzer ağlama sesi duyulmuştur. Bunun üzerine “Hız. Peygamber bu ağaç kütüğünün yanına varıp onu eliyle şefkatle okşadığında ağlama sesi kesilmiştir.”¹²⁷⁹ Bu hadisi şerh eden el-Ensârî, burada yaşanan durumun Hız. Peygamber’in mucizesi olduğunu belirtmiştir.¹²⁸⁰ Görüldüğü üzere el-Ensârî hadislerin muhtevâsını şerh ederken, Hız. Peygamber’in mucizelerini beyan etmiştir. el-Ensârî’nin, hadisleri şerh ederken, hadis muhtevâsında, Hız. Peygamber’in başka mucizelerine işaret ettiği birkaç örneğin yeri dipnotta verilmiştir.¹²⁸¹

3. Hız. Peygamber’in Nesebinin Dedesine Bağlanması ve Sebebini Zikretmesi

el-Ensârî, Hız. Peygamber’in babasına değil de dedesine intisap etmesinin sebeplerini beyan etmektedir. Örneğin, uzun bir ömür yaşayan dedesi, insanlar arasında meşhur olmuş biriydi. İsmi insanlar arasında yayılmıştı. Hız. Peygamber’in babası ise daha genç iken vefat etmişti. Bu durum Hız. Peygamber’in, babasına değil de dedesine intisap etmesinin bir sebebiydi. Hız. Peygamber’in dedesine intisap etmesinin diğer sebebi, insanlar arasında yaygınlaşan, Hız. Abdulmuttalib’in zürriyetinden birisinin gelip insanları Allah Teâlâ’ya davet edeceği, onun sayesinde insanların hidâyete ulaşacağı söylemi olduğunu vurgulamıştır. el-Ensârî, bu söylemi bilenler, bu söylemi hatırlasınlar ve bu söylem yerini bulsun diye Hız.

¹²⁷⁶ el-Buhârî, *el-Câmiu’s-Sahîh*, el-Hibetu ve fadlihâ ve’t-tahrîdi aleyhâ, 2618; el-Ensârî, *Tuhfetu’l-Bârî*, 5/393-394.

¹²⁷⁷ el-Buhârî, *el-Câmiu’s-Sahîh*, Fedâilu’l-medineti, 1875; Müslim, *el-Musnedu’s-Sahîhu’l-Muhtasar*, Hac, 1388.

¹²⁷⁸ el-Ensârî, *Tuhfetu’l-Bârî*, 4/319-320.

¹²⁷⁹ el-Buhârî, *el-Câmiu’s-Sahîh*, Cumua, 918.

¹²⁸⁰ el-Ensârî, *Tuhfetu’l-Bârî*, 2/628.

¹²⁸¹ el-Ensârî, *Tuhfetu’l-Bârî*, 1/357; 3/320.

Peygamber'in babasına değil de dedesine intisap ettiğini açıklamıştır. el-Ensârî, bu durumun Hz. Peygamber'in, babasına değil de dedesine intisap etmesinin bir başka sebebi olduğunu söylemiştir.¹²⁸²

4. Hz. Peygamber'in Vahiy Alma Şekillerini Beyan Etmesi

el-Ensârî, hadisin muhtevasını şerh ederken, Hz. Peygamber'in iki şekilde vahiy aldığını belirtmektedir. İlki, Hz. Peygamber'e ağır gelen kısımdır. el-Ensârî, burada Hz. Cebrail'in kendi asıl şekliyle geldiğini ifade etmektedir. Hz. Cebrail bu şekilde geldiğinde normal beşerlerden farklı olduğu için, Hz. Peygamber'de zorluk, şiddet, meşakkat ve bilinç kaybı meydana geldiğini söylemektedir. Çünkü O'na ilka olan şeyin büyük olduğu ve ona ağır geldiğini zikretmektedir. Nitekim Allah Teâlâ'nın, Kur'ân-ı Kerim'in azametiyle ilgili olarak, "muhakkak ki biz sana ağır sorumluluğu olan bir söz vahyedeceğiz."¹²⁸³ mesajını da beyan etmektedir.

el-Ensârî'nin belirttiği vahyin ikinci kısmı, Hz. Peygamber'e birinci kısma göre daha kolay gelen vahiy çeşididir. el-Ensârî bu ikinci kısım vahiyde, Hz. Cebrail'in bir insan şeklinde ve Hz. Peygamber'e yakınlık göstererek geldiğini söylemektedir. Ayrıca bu kısımda, bir insan nasıl konuşuyorsa Hz. Cebrail'in, Hz. Peygamberle öylece konuştuğu bir vahiy çeşidi olduğunu söylemektedir.¹²⁸⁴ Zikredilen örneklerde el-Ensârî, Hz. Peygamberle ilgili olarak, O'na has durumlara, mucizelere, nesebinin dedesine intisap etme sebeplerine, vahiy alma şekillerine kısacası Hz. Peygamber'in farklı yönlerine değinmiştir.

3.5.9. Fıkıh ile İlgili Konuları Şerh Etmesi

el-Ensârî, şerhinde birçok şeye değinmiştir. Bunlardan birisi de hadis muhtevasında fıkıh ile ilgili izahatta bulunmasıdır. Hadis muhtevasında fıkıh ile ilgili yaptığı izahatı şöyle örneklendirilebilir:

Âlimlerin Fıkıhını Belirtmesi

el-Ensârî, hadisi şerh ederken bazen âlimlerin fikhî görüşlerini zikretmektedir. Örneğin; Kadınların kocaları vefat ettiğinde onların iddet süresiyle ilgili olarak el-Ensârî, zorunlu evden çıkmamayla ilgili iddet süresinin, dört ay on gün olduğunu belirtmektedir. Bu konuda Kirmânî (öl. 786/1384)'nin şu izahatına yer vermektedir. Bu zorunlu süreye ziyade olarak, yılını evde geçirip dışarı çıkmaması ise vasiyete göredir. Vasiyete uyup evde bir yılını tamamlama durumu

¹²⁸² el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 6/13.

¹²⁸³ *Müzemmil Süresi*, 73/5.

¹²⁸⁴ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 1/80.

onun isteğine kalmış bir şeydir. İsterse de vacip olan süreyle iktifa edebilir.¹²⁸⁵ Görüldüğü üzere el-Ensârî, muhteva ile ilgili bir âlimin fıkhnı ortaya koymuştur.

Usûlî'l-Fıkıhta Mukayyet ve Mutlaktaki Metodu

el-Ensârî, şerhinde bazen mutlak ve mukayyet ile ilgili açıklamalarda bulunmaktadır. Bununla ilgili örnek vermeden önce bu iki kelimenin tanımı şöyle verilebilir: Mukayyet kelimesi, özel olarak bir şeyi kapsayan duruma denir. Ya da o şeyin tahsis edildiği duruma denir. Örneğin; ¹²⁸⁶ “وَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤَمَّنَةٍ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامَ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ” “Mümin köleyi özgürlüğüne kavuşturmalıdır. Bu da olmazsa kesintisiz iki aya oruç tutmalıdır.” Bu âyette hangi köle denildiğinde, mümin olan köle denilerek bu köle tahsis edildiği için mukayyettir. Burada mukayyet anlamının anlaşılması için, kölenin kâfir olmaması yeterlidir. Hangi mümin köle olursa olsun belli sayılmakta ve azat edilebilmektedir. Ya da hangi iki ay denildiğinde, bu aylar net olarak hangileri olduğu belli olmasa da en azından arka arkaya gelen iki ay denilerek, bu şekilde bu iki aylar takyit edilmiştir. Bu duruma da mukayyet denilmektedir.¹²⁸⁷ Mutlak kelimesi, bir şeyin kendisine özel olarak yapılan bir tanım olmayıp, onun cinsi için kullanılmasına denir. Bu tanım veya bu tabir aynı zamanda o şeyi de kapsamaktadır. İşte bu duruma mutlak denir. Örneğin; فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ bir köleyi azat etmek tabiri kullanıldığında, bu tabir tek bir köleyi kapsadığı gibi, tüm kölelerin azat edilmesi anlamında da kullanılan bir tabirdir. Dolayısıyla mutlak olduğu görülmektedir.¹²⁸⁸

“Kim Mescid-i Haram’a girse o güvendedir.”¹²⁸⁹ Bu hadisi Ebû Dâvud (öl. 275/889) nakletmektedir. Bu hadisteki muhtevadan, mutlak anlam anlaşılmaktadır. el-Ensârî, Buhârî’deki “Muhakkak ki İbn Hatal, Kâbe’nin örtüsüne tutunmuştur. Hz. Peygamber öldürülmesini emretti.”¹²⁹⁰ Bu hadiste ise yukarıdaki mutlak anlamın, mukayyet hale geldiğini beyan etmektedir. Nitekim İbn Hatal, her ne kadar Mescid-i Haram’a girip, Kâbe’nin örtüsüne yapışmışsa dahi Hz. Peygamber’in, onun heder edilmesi görüşünden vazgeçmemiştir. Dolayısıyla kim ki Mescid-i Haram’a girse o kişi güvendedir sözünün, burada uygulanmadığı, burdaki mutlak anlamın, mukayyet hale geldiği ifade edilmiştir.¹²⁹¹

¹²⁸⁵ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 7/552.

¹²⁸⁶ *Nisâ Sûresi*, 4/92.

¹²⁸⁷ Ebû Muhammed Muvaffiku'd-dîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâmeti'l-Cemâ'ilî el-Makdisî summe'd-Dimaşkî el-Hanbelî (620/1223) İbn Kudâme el-Makdisî, *Ravdatu'n-nâzir ve cennetu'l-menâzir fî usûli'l-fikhi 'alâ mezhebi'l-imâm Ahmed b. Hanbel* (Lübnan/Beyrut: Muessesetu'r-reyyân, 2002), 2/102-103.

¹²⁸⁸ Ebû'l-Hasan Ali b. Süleyman el-Mâverdî ed-Dimaşkî es-Sâlihî el-Hanbelî (885/1480) Alâuddîn, *et-Tahbîr şerhu't-tahrîr fî usûli'l-fikih*, thk. Abdurrahman el-Cebrîn (Suudi Arabistan-Riyâd: Mektebetu'r-ruşd, 2000), 6/2711-2712; İbn Kudâme el-Makdisî, *Ravdatu'n-nâzir ve cennetu'l-menâzir*, 2/101.

¹²⁸⁹ Ebû Dâvud, *es-Sünen*, Harac ve'l-imârât ve'l-fey', 3022.

¹²⁹⁰ el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, Cezâu's-sayd, 1846.

¹²⁹¹ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 6/154.

Mezheplerin Görüşlerini Beyan Etmedeki Yöntemi

el-Ensârî, şerhinde mezheplerin görüşlerine birçok yönden değinmektedir. Örneğin; muhtevada mezheplerin görüşlerini âyetlerle veya hadislerle desteklediği gibi, yer yer onların görüşlerine tenkitte de bulunmaktadır. Bazen de mezheplerin görüşlerindeki ihtilafı vb. şeyleri izah etmektedir. Bu konular aşağıda örneklendirilerek belirtilecektir.

1. Mezheplerin, Kendi Görüşlerini Desteklemek İçin Zikrettikleri Hadisleri Belirtmesi

el-Ensârî, şerhinde mezheplerin fıkıh ile ilgili görüşlerini zikretmektedir. Bununla birlikte onların kendi görüşlerini desteklemek için, zikrettikleri hadisleri de beyan etmektedir. Örneğin; hayvan kesileceği vakit, Allah'ın isminin anılarak kesilen hayvan için el-Ensârî, bu durumun Şâfiîlerde sünnet olduğunu söylemektedir. el-Ensârî, Şâfiîlerin kendi fikhî hükümlerini desteklemek için zikrettikleri şu hadisi belirtmektedir. “Bir kavim Hz. Peygamber’e gelip, bize bir topluluk et getirdi; fakat bu et kesilirken, üzerine Allah’ın ismini getirmişler mi getirmemişler mi onu bilmemekteyiz, dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber, siz Allah’ın ismini getirin ve yiyin,” buyurdu.¹²⁹² Buradan anlaşılıyor ki eğer Şâfiî mezhebine göre et keserken, Allah’ın ismini zikretmek vacip olsaydı, Allah’ın isminin zikredilip zikredilmediği hususunda emin olunmadan, o et yenilemezdi. Fakat bu et yenilmiştir. Sonuç olarak burada el-Ensârî, Şâfiîlerin hayvan kesileceği zaman Allah’ın isminin zikredilmesinin sünnet olduğu görüşlerini desteklemek için zikrettikleri hadisi ortaya koymuştur.¹²⁹³

el-Ensârî, şerhinde Hanefi ve Şâfiîlerin görüşlerini zikretmiş, onlara göre telbiyenin Zâ Tevâ denilen yerde sonlanmadığını belirtmiştir. el-Ensârî, Hanefi ve Şâfiîlerin kendi görüşlerini desteklemek için zikrettikleri hadisi belirtmiştir. Şöyle ki; Hz. Peygamber, “Cemretu'l-Akabe’de taş atana kadar, telbiye getirmeye devam etmiştir.”¹²⁹⁴ Bu hadiste ifade edildiği üzere Şâfiî ve Hanefiler, Zâ Tevâ denilen yerde telbiye getirmenin sonlanmadığı; Cemretu'l-Akabe’ye kadar bu telbiyenin devam ettiğini ifade etmişler.¹²⁹⁵ el-Ensârî, bu örnekte de Hanefi ve Şâfiî mezheplerinin görüşlerini beyan ettiğinde, kendi görüşlerini desteklemek amaçlı delil olarak getirdikleri hadisi izah etmiştir.

¹²⁹² İbn Mâce, *Sünen*, Zebâih; 3174.

¹²⁹³ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 1/463; 5/272.

¹²⁹⁴ Müslim, *el-Musnedu's-Sahihu'l-Muhtasar*, İsticâbu idâmeti'l-hâcci't-telbiye; 1281.

¹²⁹⁵ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 4/45.

2. Mezheplerin, Kendi Görüşlerini Desteklemek İçin Zikrettikleri Âyetleri Belirtmesi

Mezhepler kendi görüşlerini desteklemek için zikrettikleri hadis, el-Ensârî tarafından nasıl ortaya konulduysa, aynı şekilde mezheplerin kendi görüşlerini takviye etmek için zikrettikleri âyetleri de ortaya koymaktadır. Örneğin; Müşriklerin mescitlere girmelerinin caiz olup olmadığıyla ilgili olarak Şâfiîler, müslümanlardan izin istemeleri halinde, müşriklerin normal mescitlere girebileceklerini; fakat müşriklerin, Mescid-i Haram’a girmelerinin yasak olduğunu belirtmişler. Şâfiîlerin, kendi görüşlerini desteklemek için zikrettikleri âyet şudur. “Mescid-i Haram’a yaklaşmasınlar.”¹²⁹⁶ Burada görüldüğü üzere Şâfiîler kendi görüşlerini takviye etmek için zikrettikleri âyet el-Ensârî, tarafından ortaya konulmuştur.¹²⁹⁷

“Eğitilmiş köpeğin yakaladığı avın yanında başka bir köpek daha bulduğu vakit o avı yeme. Çünkü sen kendi köpeğin için besmele getirdin. Başka bir köpek için değil.”¹²⁹⁸ Bu hadise dayanarak, Zahiriler, sehven dahi olsa besmele unutulduğu zaman, eğitilmiş köpeğin yakaladığı avın yenilemeyeceğini ifade ederler. Hanefî ve Malikiler ise sehven besmele unutulduğunda eğitilmiş köpeğin yakaladığı avın yenilebileceğini; kasten besmele getirilmediği takdirde eğitilmiş köpeğin yakaladığı avın yenilmeyeceğini söylerler. İkinci görüşün sahibi olan Hanefî ve Malikilerin kendi görüşlerini desteklemek maksadıyla zikrettikleri âyet şudur. “Allah’ın ismi anılmadan kesilen hayvanların etlerini yemeyin. Çünkü bu fısktır.”¹²⁹⁹ Burada el-Ensârî, Hanefî ve Malikilerin kendi görüşlerini desteklemek maksadıyla zikrettikleri âyeti beyan etmiştir.¹³⁰⁰

3. Mezhep Görüşlerini Tenkit Etmesi

el-Ensârî, mezheplerin görüşlerini bazen tenkit etmektedir. Örneğin; Hanbeliler, baştaki fesi, ayaktaki çarığa benzetmektedirler. Abdesti tam aldıktan sonra başına fesi koyan birisinin, abdestini yenilediği zaman, nasıl ki ayağındaki çarığı çıkarmasına gerek yoksa, aynı şekilde bu fesi de çıkarmadan üzerine sadece mesh yaptığında, bu durumun abdesti için yeterli olduğu görüşünü savunmaktadırlar. Hanbelilerin bu görüşüyle ilgili olarak el-Ensârî, ayaktaki çarığı çıkarmak ile baştaki fesi çıkarmanın aynı zorlukta olmadığını belirtmiş ve Hanbeli mezhebinin bu görüşünü tenkit etmiştir.¹³⁰¹

¹²⁹⁶ *Tevbe Sûresi*, 9/28.

¹²⁹⁷ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 2/185.

¹²⁹⁸ el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, Vudû, 175.

¹²⁹⁹ *En'am Sûresi*, 6/121.

¹³⁰⁰ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 1/462-463.

¹³⁰¹ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 1/503.

Hanefiler, zımmilerden birisinin öldürülmesine bedel olarak, bir Müslümanın öldürülebileceği görüşüne sahiptirler. el-Ensârî, de bu görüşü tenkit etmiştir. Şöyle ki; el-Ensârî, yaşanan bir hadisede öldürülen zımmînin, aslında bir elçi olduğunu, elçi olduğu için de güvenliği garantide biri olduğunu belirtmiştir. Bu elçiyi öldüren Müslüman o elçinin yerine kisas olarak öldürüldü. Müslümanın kisas olarak öldürülmesi ise o kişinin zımmî olmasından dolayı değil de elçi olmasından ötürü olduğunu belirtmiştir. Bundan dolayı el-Ensârî, Hanefilerin görüşünü eleştirmiştir. el-Ensârî, bir Müslümanın, zımmînin yerine öldürülemeyeceği hususunda âlimler arasında ittifak olduğunu da açıklamıştır. Ayrıca el-Ensârî, “Sözünü yerine getirme hususunda, ben en iyisiyim”¹³⁰² Hanefilerin delil olarak zikrettikleri bu hadisin de zayıf olduğunu ve icma‘ olarak bu hadisin metrûk olduğunu izah etmektedir. Yine el-Ensârî, eğer bu hadis sahih ise de bu hadisin, Mekke’nin fethinden önce olduğunu, Mekke fethedildiği gün Hz. Peygamber’in ifade ettiği hadis ile, “Mümin, kâfire karşılık öldürülmez. Koruma altında olan da öldürülmez.”¹³⁰³ nesh edildiği bilgisini vermektedir. el-Ensârî, buradaki izahatıyla Hanefi mezhebine ait görüşü tenkit ettiği görülmektedir.¹³⁰⁴

el-Ensârî, şerhinde bazen mezheplerin görüşünü, başka âlimlerin görüşünü naklederek tenkit etmektedir. Şöyle ki; “Sizden biriniz namazda (iken) abdesti bozulduğunda, (yeniden) abdest alıp (tekrar namaz kılana) kadar Allah onun namazını kabul etmez.”¹³⁰⁵ Hanefiler, son oturuşta namaz kılan kişinin abdesti bozulduğunda namazının sahih olduğunu söylemektedirler. el-Ensârî, Hanefilerin bu fikrini, Kirmânî (öl. 786/1384)’nin görüşünü zikrederek tenkit etmektedir. Şöyle ki; Kirmânî’nin, namazdan çıkmanın, ihram tekbiri getirmek gibi olduğunu, her ikisinin de rükün olduğu görüşünü zikrederek, Hanefilerin görüşünü tenkit etmiştir.¹³⁰⁶

el-Ensârî, batıl olan mezheplerin görüşlerini, bazen âlimler tarafından reddedildiğini nakletmektedir. Örneğin; ayaktaki mestler üzerine meshin caiz olması, Havaric ve Şiâ tarafından kabul edilmemektedir. el-Ensârî, Havaric ve Şiâ’nın bu fikrinin, İbn Battal (öl. 449/1057) tarafından reddedildiğini beyan etmektedir. Bu red hususunda âlimlerin ittifak ettiğini de belirtmektedir.¹³⁰⁷ el-Ensârî’nin, mezheplerin görüşünü tenkit etmesiyle ilgili olarak bir örneğin yeri dipnotta verilmiştir.¹³⁰⁸

¹³⁰² ed-Dârekutnî, *Sünenü ’d-dârekutnî*, Kitâbul-hudûd ve'd-diyât ve ğayrihi, 3259.

¹³⁰³ Ebî Dâvud, *es-Sünen*, Cihad, 2751.

¹³⁰⁴ el-Ensârî, *Tuhfetu ’l-Bârî*, 1/348-349.

¹³⁰⁵ el-Buhârî, *el-Câmiu ’s-Sahîh*, Hiyel, 6954.

¹³⁰⁶ el-Ensârî, *Tuhfetu ’l-Bârî*, 10/72.

¹³⁰⁷ el-Ensârî, *Tuhfetu ’l-Bârî*, 1/500.

¹³⁰⁸ el-Ensârî, *Tuhfetu ’l-Bârî*, 2/390.

4. Mezheplerin Görüşleriyle İlgili İhtilafları Zikretmesi

el-Ensârî, bazen mezhepler arasındaki muhtelif görüşleri belirtmektedir. Örneğin; namazda sehiv secdesinin ne zaman yapılacağıyla ilgili mezheplerin ihtilafını belirtmiştir. Şöyle ki; Şâfiîlerin cedîd kavline göre, sehiv secdesi selam verilmeden önce yapılmalıdır. Hanefilere göre, kesinlikle faziletli olanın sehiv secdesinin selam verdikten sonra yapılmasıdır. Malikilere göre, sehiv secdesi namazdaki eksiklik için yapılacaksa selam verilmeden önce yapılacağını; namazdaki fazlalık için yapılacaksa selam verildikten sonra yapılacağını belirtmiştir. Verilen örnekte el-Ensârî, fikhî bir konuda mezheplerin ihtilaflarını ortaya koymuştur.¹³⁰⁹

5. Şâfiî Mezhebine Ait Hükümleri Zikretmesi

el-Ensârî, Şâfiî mezhebine göre, hayatta iken temiz olan bütün hayvanların, usûlüne göre kesildiklerinde onların derileri de temiz olduğunu belirtmektedir. Bu derilerden istifade edilebilir. Sadece köpek, domuz veya bunlardan türeyen hayvanların derileri temiz olmayıp bunlardan istifade edilemeyeceğini belirtmektedir.¹³¹⁰

“Hz. Peygamber’in ramazan bayramında mescide gittiğinde, ilk olarak bayram namazını kıldırıldığını, bayram namazından önce veya sonra herhangi bir sünnet namazı kılmamıştır.”¹³¹¹ el-Ensârî, bu hadisi şerh ederken, Şâfiîlerin görüşleriyle ilgili şunları söylemektedir. Şâfiîler bu hadise dayanarak, imamın bayram namazına gittiği vakit, bayram namazından önce veya sonra sünnet namazını kılması mekruhtur. Eğer imam bayram namazından önce sünnet kılsa, öncelikli olan bayram namazını bırakıp sünnetle uğraşacağı, bununla birlikte Hz. Peygamber’in fiiline muhalif davranış sergileyeceği görüşlerini beyan etmektedir. Ayrıca el-Ensârî, Şâfiîlerin, bu hadisi göz önünde bulundurarak me’um olan kişinin, bayram namazından önce mutlak bir şekilde sünnet namazı kılmasında kerahet olmadığını; bayram namazından sonra ise imamın hutbesini duymuyorsa yine sünnet namazı kılabileceğini, eğer hutbeyi duyuyorsa hutbeyi dinlemesi gerektiği görüşlerini de izhar etmektedir.¹³¹²

6. Hanefi Mezhebine Ait Görüşlere Değinmesi

“Allah Teâlâ, namazı ilk farz kıldığı vakit, ikişer rekat şeklinde farz kılmıştır. Bu husus seferi olan namazlarda sabit kaldı. Fakat mukim olan namaz çoğaltıldı.”¹³¹³ el-Ensârî, bu

¹³⁰⁹ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 2/106.

¹³¹⁰ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 8/611.

¹³¹¹ el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, İdeyn, 989; Müslim, *el-Musnedu's-Sahîhu'l-Muhtasar*, Salatu'l-ideyn, 884.

¹³¹² el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 3/63.

¹³¹³ el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, Salat, 350; Müslim, *el-Musnedu's-Sahîhu'l-Muhtasar*, Salatul-musâfirîn ve kasriha, 885.

hadisin şerhinde, seferi namazının, iki rekatten daha fazla kılınmaması gerektiği görüşünün Hanefi mezhebine ait olduğu bilgisini paylaşmaktadır.¹³¹⁴

7. Mâliki Mezhebine Ait Hükümleri Beyan Etmesi

Hz. Peygamber, “Farz namazlar dışında en sevaplı namaz, evde kılınan namazdır.”¹³¹⁵ Bu hadisi şerh eden el-Ensârî, Maliki mezhebine göre teravih namazının evde kılınmasının daha faziletli olduğunu beyan etmektedir.¹³¹⁶

8. Hanbeli Mezhebine Ait Görüşü Belirtmesi

‘Ukbe İbn Haris, Ebî İhâb b. Üzeyr’in kızıyla evlendi. Akabinde bir kadın ona gelerek ikisine süt verdiğini söyledi. ‘Ukbe İbn Haris, ne kadının ne de başkasının bu durumla ilgili kendisine bilgi vermediğini söyleyerek karşı çıktı. Hz. Peygamber de كَيْفَ وَقَدْ قِيلَ “Nasıl? İşte söylendi,”¹³¹⁷ diyerek ‘Ukbe İbn Haris’in itirazını kabul etmedi. Bunun üzerine bu sahâbe bu kadını boşayıp başka bir bayanla evlendi. el-Ensârî, bu hadisin şerhinde, Hanbeli mezhebinin görüşünü açıklamaktadır. Şöyle ki; Hanbelilerin, zahire bakarak hüküm verdiklerini; onlara göre, sütannelik hususunda sadece kadının tek başına yeminli beyanının yeterli olduğunu; süt verip vermeme hususunda kadının ayrıca şahit getirmesine ihtiyaç bulunmadığı beyan etmiştir.¹³¹⁸

9. Zâhirî Mezhebine Ait Hükümleri İzah Etmesi

Zahirî mezhebi, Ebû Süleyman Davud b. Ali b. Halef el-Asbehânî ez-Zâhirî (öl. 270/884)’ye nisbet edilmektedir. Bu mezhebin görüşlerini açık bir şekilde dile getiren ilk kişidir. Kitap ve sünnetin, zahirini esas aldıkları ve bu iki kaynağı tevilden, re’yden ve kıyas yapmaktan kaçındıkları için bu mezhebe Zahirî ismi verilmiştir.¹³¹⁹ Bu mezhebin yayılmasını sağlayan kişi ise Ebu’l-Hasan ed-Davudi’z-Zâhirî (öl. 324/936)’dir.¹³²⁰

el-Ensârî, şerhini yaparken birçok mezhebin görüşlerini beyan ettiği gibi, Zâhirîlerin görüşlerini de ortaya koymaktadır. Örneğin; hadiste “sabah namazından önce kılınan iki rekâtlık sünnette Hz. Peygamber’in aceleyle bu iki rekâtı kıldığını, hatta fatihayı okuyup okumadığı hususunda insanların bazıları şüphede kaldığı bilgisi vardır.”¹³²¹ el-Ensârî, burada Zahirî mezhebinin, sabah namazından önce kılınan bu iki rekâtlık sünnet namazında, fatihanın

¹³¹⁴ el-Ensârî, *Tuhfetu’l-Bârî*, 2/48.

¹³¹⁵ el-Buhârî, *el-Câmiu’s-Sahîh*, Ezan, 731; Müslim, *el-Musnedu’s-Sahîhu’l-Muhtasar*, Salati’l-musâfirîne vekasrihâ, 781.

¹³¹⁶ el-Ensârî, *Tuhfetu’l-Bârî*, 2/441.

¹³¹⁷ el-Buhârî, *el-Câmiu’s-Sahîh*, Kitâbu’s-şehâdât, 2640.

¹³¹⁸ el-Ensârî, *Tuhfetu’l-Bârî*, 1/311.

¹³¹⁹ ez-Ziriklî, *el-A’lâm*, 2/333; Muhammed Ravas-Hamid Sadık Kal’acî-Kanyebî, *Mu’cemu luğati’l-fukehâi* (Beyrut: Dâru’n-nefâis li’t-tibâati ve’n-neşri ve’t-tevzî’, 1988), 295.

¹³²⁰ Salahuddîn Halil b. Eybek b. Abdullah (764/1363) es-Safedî, *el-Vâfi bi’l-vefeyât*, thk. Ahmed-Mustafa el-Arnaût-Türkî (Beyrut: Dâru ihyâi’t-turâs, 2000), 17/25.

¹³²¹ el-Buhârî, *el-Câmiu’s-Sahîh*, teheccüd, 1171.

dışında herhangi bir zammı sûrenin okunmayacağı görüşünü savunduklarını beyan etmiştir.¹³²² el-Ensârî, bazen Zahiri mezhebinin görüşünü reddetmektedir. Örneğin; Zahiriler, yemeği önünde hazır olan kimsenin namazı olamaz, bu kişinin o esnada namaz kılmaması gerektiği görüşünü ileri sürerler. el-Ensârî, şerhinde Zahirilerin öne sürdüğü görüşü açıkça reddetmiş; yemek hazırlarken bir kişi namaz kılsa, bu namazın farzının, kılan kişinin boynundan kalktığını ifade etmiştir.¹³²³

10. Bazı Batıl Mezheplere Reddiyede Bulunması

el-Ensârî, şerhinde batıl mezheplerle ilgili görüşleri beyan ederken, onlara reddiyede bulunmuştur. el-Ensârî'nin İmamiyye'ye¹³²⁴ reddiyede bulunduğu örnek şöyledir: “İmam, âmîn deyince siz de âmîn deyiniz. Muhakkak ki kimin âmîni, meleklerin âmîniyle denk gelirse onun geçmişteki günahları bağışlanır.”¹³²⁵ Bu hadisten yola çıkarak el-Ensârî, İmamiyye mezhebinin görüşünü zikretmiş ve onların görüşünü reddetmiştir. İmamiyye'ye göre, namazda söylenen amîn lafzı, Kur'an-ı Kerim ve zikir olmadığından ötürü, bu lafız namazda söylendiği vakit namaz bozulur. el-Ensârî ise amîn lafzının dua olduğunu, dolayısıyla bu lafız namazda söylendiği zaman, namazın bozulmayacağını belirtmiş ve İmamiyye mezhebinin görüşünü reddetmiştir.¹³²⁶

“Topuklarını yıkamayanlara azap olsun.”¹³²⁷ Bu hadisin şerhini yapan el-Ensârî, Şi'îlerin,¹³²⁸ abdestte topukların yıkanmasının farz olmadığını, meshin yeterli olduğuyla ilgili görüşlerini reddetmektedir.¹³²⁹ Mezkûr örneklerde el-Ensârî'nin, bazı batıl mezheplere reddiyede bulunmuştur. Bu konuyla ilgili bir örneğin yeri dipnotta verilmiştir.¹³³⁰

¹³²² el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 3/239.

¹³²³ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 2/389-390.

¹³²⁴ İmamiyye: Hz. Peygamber'den sonra halifelğin 12 imama verilmesi gerektiğine inanan fırkanın adıdır. Bu 12 imamın ismi şöyledir: Hz. Ali, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin, Zeynu'l-abidin Ali b. Hüseyin, el-Bâkır Muhammed b. Ali Zenu'l-Abidin, Caferu's-Sadık b. Muhammed el-Bâkır, Musa'l-Kâzım b. Caferu's-Sadık, Ali b. Rıda b. Musa'l-Kâzım, Muhammedu'l-Cevvâd b. Ali er-Rıda, Ali el-Hâdî b. Muhammedu'l-Cevvâd, Hasanu'l-Askerî b. Ali el-Hâdî, Muhammed b. Hasanu'l-Hucce. Şemsuddîn Ebû'l-avn Muhammed b. Ahmed b. Salim el-Hanbelî (1188/1774) es-Sefârînî, *Levâmî'l-envârî'l-behiyye ve sevâtî'l-esrârî'l-eseriyye li şerhi'd-durreti'l-mudiyye fi 'akdi'l-firkati'l-mardiyye* (Dimaşk: Muessesetu'l-hafikayn ve mektebetuhâ, 1982), 1/85-86.

¹³²⁵ el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, Bid'i'l-ezân, 780; Müslim, *el-Musnedu's-Sahîhu'l-muhtasar*, Salat, 410.

¹³²⁶ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 2/490-491.

¹³²⁷ el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, İlim, 60; Müslim, *el-Musnedu's-Sahîhu'l-Muhtasar*, Taharet, 241.

¹³²⁸ Şi'îler: Hz. Ali'nin etrafında toplananlara, açıkça veya gizliden kesin ve vasiyyet olarak O'nun imamlığını kabul edenlere, imamlığın, Hz. Ali'nin evlatlarından çıkıp başkasına gitmeyeceğine inanan kişilere denilir. Eğer imamlık Hz. Ali'nin evlatlarının dışında birisine geçtiyse bu durum ya zulümle, zorla olmuştur veya Hz. Ali, yalnız kaldığı için çekinmesinden, korkmasından dolayı bir şey diyemediğinden bu durum gerçekleşmiştir. Yoksa hakkaniyetli bir şekilde imamlık Hz. Ali'nin evlatlarının dışına çıkmayacağına itikat ederler. Ebû'l-Feth Muhammed b. Abdulkerîm eş-Şehristânî, *el-Milel ve'n-nihal*, thk. Ahmed Fehmî Muhammed (Lübnan: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1992), 144-145.

¹³²⁹ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 1/445.

¹³³⁰ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, bkz. 1/500.

Sonuç olarak el-Ensârî, diğer hadis şârihleri gibi hadisin muhtevâsından, fikhî hükümlerle ilgili birçok izahatta bulunmuştur. Fikhî konulara ehemmiyet vermiştir. Âlimlerin fikhî görüşlerini beyan etmiştir. Mezheplerin fikhî görüşlerini de birçok yönden beyan etmiştir. el-Ensârî, bu izahatı verirken örneklendirmeyi de ihmal etmeyerek bu konuları somut hale getirmiştir.

3.5.10. İtikadi Konularla İlgili İzahatı

Konumuz el-Ensârî'nin itikâdi görüşlerini belirlemek olmadığı için, burada sadece el-Ensârî'nin muhtevada itikatla ilgili bazı temel kavramlar hakkındaki mülâhazalarına yer verilecektir.

3.5.10.1. İmân ve İslâmın Ne Olduklarını Beyan Etmesi

el-Ensârî, muhtevada imân ve İslâm ile ilgili bazı izahatta bulunmaktadır. Şöyle ki, imânın, kalple amel etmek olduğunu belirtmiştir. İslâmın ise bedenle amel etmek ve şehadeteyni söylemek olduğunu ifade etmiştir.¹³³¹

1. İmânın 77 Şubesini Açıklaması

el-Ensârî, imânın 77 şubesini birkaç kısma ayırarak şerhinde tek tek zikretmektedir. Şöyle ki; bu 77 şubesinin, kâmil imânın kısımları olduğunu belirtmiştir. Bunların da tasdik, ikrar ve amelle ilgili üç kısım olduğunu açıklamıştır. Tasdik, kalple amel etmek olduğunu, ikrarın, lisan ile ilgili amel etmek olduğunu, amelin ise bedenle ilgili amel etmek olduğunu ifade etmektedir. Şerhinin devamında bu üç kısmın ayrıntılarına kadar izahatta bulunan el-Ensârî, bu 77 kısmın tümünü tek tek beyan etmiştir.¹³³²

2. İmânın Hem Tartılıp, Hem Tartılmadığını Belirtmesi

el-Ensârî, imânın iki yönünü açıklamaktadır. İlkinde imânın cisim olmadığını, manevi bir şey olduğunu, bundan ötürü imânın tartılamayacağını belirtmiştir. İkincisinde ise imânın gerçek ve somut bir şey olduğunu, gözle görülebilecek bir şey olduğunu, bundan ötürü de imânın tartılabilecek bir şey olduğu bilgisini vermiştir.¹³³³

3. İmânın Azalıp Arttığını Belirtmesi

el-Ensârî, isyan eden birinin imânının azaldığını; Allah Teâlâ tarafından verilen nimetlere şükür edenin imânının arttığını ifade etmiştir.¹³³⁴

3.5.10.2. Allah Tasavvuru

el-Ensârî, hadisin muhtevasında Allah Teâlâ ile ilgili bazı izahatta bulunmaktadır.

¹³³¹ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 2/328.

¹³³² el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 1/39.

¹³³³ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 1/166.

¹³³⁴ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 1/184.

1. Allah İle Alakalı Müteşabih Hadislerdeki Menheci

Daha önce geçtiği üzere el-Ensârî'nin, itikâdî olarak Eş'arî mezhebine mensup olduğu ifade edilmiştir. Müteşabih hadislerin şerhinde tevil yolunu tercih etmesiyle bu mezhebe mensup olduğu belirtilmiştir. Çünkü Eş'arî'ler müteşabih hadisleri tevil etmektedirler. Bu husus hadislerle örneklendirilmek istenirse şu örnekler verilebilir:

“Her gece Allah Teâlâ dünya semasına iner.”¹³³⁵ Bu hadisi şerh eden el-Ensârî, يَنْزِلُ “yetenezzelü” kelimesini tevil etmektedir. Bu kelimedden kastın, Allah'ın c.c. emrinin veya rahmetinin ya da meleklerinin, dünya semasına inmesi olduğunu ifade etmiştir. Allah Teâlâ'nın bizzat kendisinin dünya semasına inmesi manasında olmadığını beyan etmiştir. el-Ensârî, eğer Allah Teâlâ'nın kendisinin nazil olduğu söylenirse, mümkün olmayan hareket etme eyleminin Kendisi'nde oluşacağını söylemektedir. Bundan ötürü el-Ensârî, Allah Teâlâ'nın kendisi değil de diğer zikredilen şeylerin nazil olduğunu açıklamaktadır.¹³³⁶ el-Ensârî, burada hadisin muhtevasını şerh ettiği zaman, hadisi tevil ettiği görülmektedir.

“Ruhumun elinde olana yemin ederim ki”¹³³⁷ el-Ensârî bu hadiste geçen يَدٍ “yed” kelimesini şerh ederken bunun da müteşabih hadislerden olduğunu, bu kelimenin Allah Teâlâ'nın kudreti anlamında olduğunu belirtmektedir. el-Ensârî يَدٍ kelimesinin, tam olarak Allah Teâlâ'nın bilebileceği bir keyfiyette olduğu şeklinde başka bir anlam da vermektedir.¹³³⁸ el-Ensârî, burada da hadisin muhtevasını şerh ettiği zaman, hadisi tevil etmiştir.

“Muhakkak ki, Allah'ın rızasını gözeterek verdiğin her nafaka için sevap kazanırsın”¹³³⁹ el-Ensârî, bu örnekte geçen وَجْهَ اللَّهِ kelimesiyle ilgili de tevil yapmaktadır. Şöyle ki; el-Ensârî bu kelimenin manasının, جِهَتُهُ yani sadece Allah rızası için verilen şey anlamında olduğunu belirtmektedir. el-Ensârî, bu kelimenin tevil edilebileceğini belirttiği gibi, aynı şekilde bu kelimenin manasının, sadece Allah Teâlâ'nın bilebileceği bir keyfiyette olduğu şeklinde, başka bir anlam da vermiştir.¹³⁴⁰

3.5.10.3. Peygamberlerle İlgili Tasavvuru

el-Ensârî, şerhinde hadislerin muhtevasında Peygamberlerle ilgili bazı izahatta bulunmaktadır. Örneğin;

¹³³⁵ el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, Tevhit; 7494; Müslim, *el-Musnedu's-Sahîhu'l-Muhtasar*, Salati'l-musâfirîn ve kasrihâ; 758.

¹³³⁶ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 3/214; 9/366.

¹³³⁷ el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, İmân; 14.

¹³³⁸ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 1/149.

¹³³⁹ el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, İmân, 56.

¹³⁴⁰ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 1/242.

1. Peygamberlerin İbadetlerde Unutkanlık Yaşamalarına Değmesi

“Biz onun tekbir getirmesini beklerken, O, namazı bırakıp gitti.”¹³⁴¹ Bu hadisin muhtevasında, Hz. Peygamber’de namaz kılacağı vakit unutkanlığın meydana geldiğini ifade etmektedir. el-Ensârî, bu hadisten yola çıkarak bütün Peygamberleri kastederek onlarda ibadet esnasında unutkanlığın olmasının caiz olduğunu belirtmiştir.¹³⁴²

2. Peygamberlere Nisbet Edilen Günah Kavramı

“Muhakkak ki Allah Teâlâ senin geçmiş ve gelecek bütün günahlarını bağışlamıştır.”¹³⁴³ el-Ensârî, bazı âlimlere göre her ne kadar Peygamberimiz günahlardan masum ise de hadiste zikredilen günah kavramından kastın, Peygamberimizin Peygamberlikten önce işlemiş olduğu günahlar olduğunu belirtmiştir. Ya da burada günahın maksadın Hz. Peygamber’in terk ettiği evlâ olan şeyler olduğunu belirtmiştir. Ya da Hz. Peygamber’e nisbet edilen kavminin günahları olduğunu beyan etmiştir. el-Ensârî, şerhinde bu konuyla ilgili el-Bermâvî (öl. 832/1429)’den şunları nakletmektedir. Peygamberlere nisbet edilen ğufranın doğrusu, onların ve günahlarının arasına set konulmasıdır. Peygamberlerin günah işlemeleri değildir. Çünkü ğufran örtmek manasındadır. Örtmek de ya kul ile günah arasındadır. Ya da günah ile azabı arasındadır. Peygamberlere layık olan birincisidir. Ümmete layık olan ise ikincisi olduğunu açıklamaktadır.¹³⁴⁴

3. Kadınların Peygamber Olmalarındaki İhtilafı Nakletmesi

“Erkeklerden çoğu kâmil olmuştur. Kadınlardan ise Firavun’un eşi Âsiye, İmran’ın kızı Meryem dışında kâmil olmamışlardır.”¹³⁴⁵ Bu hadisi şerh eden el-Ensârî, kadınların Peygamber olup olmadığıyla ilgili âlimlerin ihtilafını zikretmektedir. Şöyle ki; bazı âlimlerden, kadınların bir kısmının kâmil olması, onların Peygamber olduğunu gösterdiği görüşünü nakletmiştir. Bazı âlimlerden, kadınların bir kısmının kâmil olması, onların Peygamber olduklarını göstermediği görüşünü nakletmektedir. Yine el-Ensârî, âlimlerin icma’ından kadınlardan Peygamber olamayacağı görüşünü nakletmektedir. Keza el-Ensârî, el-Eş’arî’den, kadınlardan sadece altı tanesine Peygamberliğin verildiği malumatını nakletmiştir. Bunlar, Hz. Havva, Hz. Sara, Hz. Musa’nın Annesi, Hz. Hacer, Hz. Asiye ve Hz. Meryem’dir.¹³⁴⁶

¹³⁴¹ el-Buhârî, *el-Câmiu’s-Sahîh*, Ezan; 639; Müslim, *el-Musnedu’s-Sahîhu’l-Muhtasar*, Mesâcid ve mevâdi’u’s-salât; 605.

¹³⁴² el-Ensârî, *Tuhfetu’l-Bârî*, 2/356.

¹³⁴³ el-Buhârî, *el-Câmiu’s-Sahîh*, İmân; 20.

¹³⁴⁴ el-Ensârî, *Tuhfetu’l-Bârî*, 1/162-163.

¹³⁴⁵ el-Buhârî, *el-Câmiu’s-Sahîh*, Ehâdisu’l-enbiya; 3411; Müslim, *el-Musnedu’s-Sahîhu’l-Muhtasar*, Fedâilu’s-sahabeti; 2431.

¹³⁴⁶ el-Ensârî, *Tuhfetu’l-Bârî*, 6/497.

4. Hz. Muhammed'in Ön Tarafı Dışındaki Yerleri Görmesiyle İlgili İzahatı

“Safları düzgün yapınız. Muhakkak ki ben sizleri sırt tarafımdan da görmekteyim.”¹³⁴⁷

Buradaki hadiste, Hz. Peygamber'in, arka tarafını ön tarafı gibi gerçek bir şekilde gördüğü belirtilmektedir. el-Ensârî, bu hadisin şerhinde, Allah Teâlâ'nın, Hz. Muhammed'e, arkasını görmesi konusunda idrak verdiğini, yani kalbine bir şeylerin doğduğunu ve bu şeylerin gerçek olduğunu söylemektedir. Ya da kalbine doğma değil de gerçekten de arka tarafını gördüğü şeklinde yorumlamaktadır. Keza Hz. Peygamber'in arkasındakileri görmesinin, harikulade bir durum olduğunu belirtmektedir. Ehl-i sünnetin görüşüne göre, bir şeyi görmek için ona dönmenin şart olmadığını da izah etmektedir.¹³⁴⁸

3.5.10.4. Ahiretle İlgili İzahatı

el-Ensârî, hadis muhtevasında itikâdî konularla ilgili olarak, imân, İslâm, Allah tasavvuru, Peygamberlerin tasavvuru gibi birçok konuya değindiği gibi, ahiret il ilgili de farklı hususlara değinmektedir. Ahiret konusuyla ilgili izahatı şöyledir.

1. Ahirette Hak Olan Bazı Şeyleri Zikretmesi

el-Ensârî, şerhinde ahiretin hak olduğunu ve gerçekleşeceğini belirtmiştir. Yine ahirette Sırat Köprüsünün, Cennetin, Cehennemin, Haşrın, Neşrin ve sorguya çekilme gibi şeylerin de olduğunu açıklamıştır.¹³⁴⁹

2. İmân Üzere Vefat Edenin Ahiretteki Durumunu Zikretmesi

el-Ensârî, şerhinde, imân üzere vefat edenin ebedi olarak cehennemde kalmayacağını beyan etmiştir.¹³⁵⁰

3. Müşriklerin Çocuklarının, Ahiretteki Akıbetleriyle İlgili İzahatı

“Her doğan İslâm üzere doğar. Fakat anne babası onu Yahudi, Nasrânî veya Mecusi yapar.”¹³⁵¹ Bu hadisten yola çıkan el-Ensârî, Müşriklerin çocuklarının durumuyla ilgili ihtilaf yapıldığını, bazı âlimlere göre, onların çocuklarının durumunun, Allah Teâlâ'nın uygun gördüğü şekle göre olacağını belirtmiştir. Bazı âlimlere göre, onların çocuklarının durumunun, anne babalarına tâbi olduklarını, yani onların da anne babaları gibi cehenneme gireceklerini ifade etmiştir. Bazı âlimlere göre, onların çocukları, Cennet ve Cehennemin arasında bir yerde kalacaklardır. Bunun sebebini ise Cennete girecek amellerde bulunmamaları, Cehenneme girecek kötülükte de bulunmamaları olarak açıklamışlardır. el-Ensârî, bu görüşleri belirttikten

¹³⁴⁷ el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, Ezan; 718; Müslim, *el-Musnedu's-Sahîhu'l-Muhtasar*, Salat; 434.

¹³⁴⁸ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 2/430-431.

¹³⁴⁹ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 2/523.

¹³⁵⁰ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 2/131.

¹³⁵¹ el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, Mâ kîle fî evlâdi'l-Muşrikîn; 1385; Müslim, *el-Musnedu's-Sahîhu'l-Muhtasar*, 4/2047; 2658.

sonra şu izahatı vermektedir. Nevevî'nin de dediği gibi Muhakkiklerin üzerinde birleştiği sahih ve seçkin olan görüşe göre Müşriklerin çocukları Cennete gireceklerdir. Bunun sebebi ise, Allah Teâlâ'nın, "Biz bir Resul gönderinceye kadar ta'zîb de etmeyiz,"¹³⁵² sözüdür. el-Ensârî, burada akıllı ve balığ olduğu halde kendilerine sırf Peygamber gelmedi diye azap vermeyeceğini ifade eden Allah Teâlâ'nın, bülüğ çağına erişmeyene azap vermemesinin daha evla olduğunu beyan etmiştir.¹³⁵³

Hz. Peygamber'e "Müşriklerin çocuklarıyla ilgili (Cennete mi Cehenneme mi gidecekleriyle ilgili) durumları sorulduğunda, O da demiş ki; Allah, onların yapacaklarını daha iyi bilir."¹³⁵⁴ Cevabını vermiştir. Bu hadisin şerhinde el-Ensârî, üç görüş zikretmektedir. ilki, Hz. Peygamber, müşriklerin çocuklarıyla ilgili olarak net bir cevap verememesinin, ve onların çocuklarının sahih olan görüşe göre cennete gireceklerini söyleyememesinin nedeni, kendisine Allah Teâlâ tarafından bu konu hakkında net bir malumat verilmemesi olduğunu söylemesidir. İkincisinde, bunların Cehenneme gireceklerini belirtmektedir. Üçüncüsünde, bu çocukların durumu, Allah Teâlâ'ya bırakıldığını ifade etmiştir. Yani Allah Teâlâ nasıl uygun görürse öyle yapacağı, isterse cennete koyacağı, isterse cehenneme koyacağını ifade etmiştir.¹³⁵⁵ zikredilen her iki örnekte de el-Ensârî, müşriklerin çocuklarının, ahiretteki akıbetleriyle ilgili farklı görüşleri beyan ettiği görülmektedir.

4. Sonradan Müslüman Olan Kâfirlerin, Kâfirken Yaptıkları İyiliklerden Sevap Kazanıp Kazanmamaları İle İlgili İzahatı

"Sahâbenin biri Hz. Peygamber'e, cahiliyye döneminde yaptığı sadaka, köleyi hürriyetine kavuşturma ve sıra-ı rahim gibi ibadetlerden sevap alıp almayacağına dair soru sormaktadır. Bunun üzerine Hz. Peygamber, şuan müslüman olman, geçmişte (kâfirken) geçirdiğin iyi şeylerden daha hayırlı olduğu açıklamasını yapmıştır."¹³⁵⁶ el-Ensârî, bu hadisin şerhinde bazı açıklamalarda bulunmaktadır. Şöyle ki; kâfirken biri müslüman olduğunda, normal müslümanlar gibi, yapacağı iyiliğe karşılık en az 10 ila 700 katına kadar sevap alacağını, yapacağı günahlardan ise sadece günahının karşılığı kadar ceza alacağını, Allah istese hiçbir ceza vermeden bu kişiyi affedebileceğini belirtmektedir. Müslüman olmadan önce yaptığı iyiliklerin, müslüman olduktan sonra silinmediğini, hanesine yazıldığını ifade etmiştir. Aynı şekilde müslüman olmadan önce yaptığı kötülüklerin, müslüman olduktan sonra silindiğini, onlardan ahiret günü sorumlu olmadığını da söylemiştir. Yine el-Ensârî, Kâfirlere sevap

¹³⁵² *İsrâ sûresi*, 17/15; Elmalılı, *Hak dini Kur'an dili*, 3/903.

¹³⁵³ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 3/460-461.

¹³⁵⁴ el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, Kader; 6597; Müslim, *el-Musnedu's-Sahîhu'l-Muhtasar*, Kader; 2659.

¹³⁵⁵ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 9/526.

¹³⁵⁶ el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, Zekat; 1436.

verilmez diyenlerin sözünün, kâfirler müslüman olmadığında onlara sevap verilmeyeceği manasında olduğunu beyan etmektedir. Müslüman olduğunda, sevaplarının verildiğini izah etmiştir. Bazı âlimlerin, müslüman olmasa bile sevaplarının ahirete gitmeden, daha bu dünyada iken rızıklandırılarak verildiği görüşünü de paylaşmıştır.¹³⁵⁷

5. Büyük Günah İşleyenlerle İlgili Görüşünü İzah Etmesi

el-Ensârî, “Allah’tan başka ilah olmadığını söyleyen ve kalbinde arpa miktarı hayır bulunan kişinin cehennemden çıkacağı”¹³⁵⁸ hadisinden yola çıkarak şu çıkarımlarda bulunmuştur. Allah’ı birleyip; fakat asi olan bir taifenin cehenneme gireceğini belirtmiştir. Büyük günah işleyenlerin, kâfir olmayacaklarını ve ebedi olarak cehennemde kalmayacaklarını da ifade etmiştir.¹³⁵⁹

6. Kabir Azabıyla ilgili Görüşü

“Daha sonra onlara, kabir azabından Allah’a sığınmalarını emretti.”¹³⁶⁰ el-Ensârî, bu hadise dayanarak ahiret hayatının aşamalarından olan kabir azabının hak olduğunu, ona imânın zorunlu olduğunu dile getirmiştir.¹³⁶¹

7. Ahiretteki Şefaatin Kısımlarını Nakletmesi

Hadiste, “Hz. Peygamber kendisine beş şey verildiğini, kendisinden daha önce kimseye bunların verilmediğini ifade etmektedir.”¹³⁶² el-Ensârî, bu hadisin şerhini yaparken hadiste geçen şefaatin, şefaât-ı uzma olduğunu izah etmektedir. Daha sonra, Nevevî’den beş şefaât kısmını nakletmektedir. Şöyle ki; bu beş kısım şunlardır. Birincisi, Hz. Peygamber’e has olan şefaattir. Bu da Hz. Peygamber’in, uzun ve zorlu beklemede kalan insanlara yapacağı şefaattir. Hz. Peygamber’in, bu insanları bulundukları sıkıntılı durumdan kurtarmasıdır. İkincisi, bir topluluğun hesaba çekilmeden cennete götürülmesidir. Üçüncüsü, üzerlerine ateşin vacip olduğu kavme yapılacak şefaattir. Dördüncüsü, ateşe girmiş günahkârlara yapılacak şefaattir. Beşinci kısım cennete girmiş kişilerin derecelerinin Allah Teâlâ tarafından yükseltilmesi için yapılacak şefaattir. el-Ensârî, Nevevî’nin dışında bazı âlimlere göre Hz. Peygamber’in yapacağı diğer bazı şefaatleri de beyan etmektedir. Örneğin; Medine’de vefat edenlere yapacağı şefaât. Ebedi olarak cehennemde kalanlara azaplarının hafifletilmesi için Hz. Peygamber’in yapacağı şefaât. Bazı salih insanların ibadetlerinde gösterdikleri taksiratı yok etmek için Hz.

¹³⁵⁷ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 3/521-522.

¹³⁵⁸ el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, İmân, 44.

¹³⁵⁹ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 1/210-211.

¹³⁶⁰ el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, Kusuf, 1050.

¹³⁶¹ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 3/129-130.

¹³⁶² el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, Teyemmüm, 335; Müslim, *el-Musnedu's-Sahîhu'l-Muhtasar*, el-Mesâcid ve mevâdi'u's-salât, 521.

Peygamber'in yapacağı şefaât. Müşriklerin çocuklarının cennete girmeleri için Hz. Peygamber'in yapacağı şefat bu kısımlardandır.¹³⁶³

8. Batı Mezheplerin Görüşlerini Reddetmesi

el-Ensârî, hadisleri şerh ederken, hadislerin muhtevasında bâtil mezheplerin görüşlerine reddiyede bulunmaktadır. el-Ensârî'nin bu konuyla ilgili izahatı aşağıdaki gibidir.

Hiz. Peygamber'in hadisinde, “günahkârlara şefaât edilmesi neticesinde, bunların kuşlar gibi ateşten hızlıca çıkacakları”¹³⁶⁴ belirtilmiştir. el-Ensârî, Mu‘tezilenin günah işleyenlere şefaatin olmadığı görüşü ile ilgili reddiyede bulunmuştur. Şöyle ki; “Onlara şefaât edenlerin şefaati fayda vermeyecektir.”¹³⁶⁵ âyetini delil olarak getirdiklerini ifade etmiştir. Şöyle reddetmektedir: el-Ensârî bu âyetin, günahkârlara şefaatin yapılamayacağı için değil de kâfirler için herhangi bir şeyin kalmadığını, bu âyetin kâfirlere olumlu bir şeyin yapılamayacağını ifade etmek için olduğunu belirtmiştir. Bu vesileyle Mu‘tezile'nin günahkârlara şefaatin olmadığı görüşünü reddetmiştir.¹³⁶⁶

Hiz. Peygamber'in hadisinde, “günah işleyenlerle ilgili olarak Allah Teâlâ'nın, istediğini affedebileceği, istediğine de azap vereceği”¹³⁶⁷ açıklanmıştır. Günah işleyenlerle ilgili Mu‘tezilîlerin görüşünü ortaya koyan el-Ensârî, onların büyük günah işleyip de tevbe etmeyenlerin affedilmeyeceğini; tevbe edip de vefat edenlerin ise Allah Teâlâ tarafından affedilmelerinin vacip olduğu görüşlerini olduğunu ortaya koymaktadır. el-Ensârî'nin, hadis-i şerife bakarak Mu‘tezile'nin bu görüşünün yanlış olduğunu belirttiği ve reddettiği görülmektedir. Mu‘tezile'nin dışında olan ve doğru olan görüşe göre ise, Allah'a şirk koşmanın dışında kalan diğer günahların tümünün, Allah'a bağlı olduğunu, isterse affedeceğini, isterse affetmeyeceğini belirtmiştir. Ayrıca Allah Teâlâ'ya herhangi bir şeyi vacib kılmanın mümkün olmadığını da belirtmektedir. el-Ensârî bu izahatıyla Mu‘tezilenin, büyük günah işleyenlerle ilgili, Allah Teâlâ hakkındaki görüşlerini reddetmiştir.¹³⁶⁸

Hiz. Peygamber'in hadisinde, “Allah Teâlâ'nın ahirette kuluna, senin günahlarını dünyadayken örttüm. Bugün de günahlarını bağışlayacağım.”¹³⁶⁹ bilgisi geçmektedir. Günah işleyenlerle ilgili Hâricîlerin görüşünü ortaya koyan el-Ensârî, onlara göre günah işleyenlerin kâfir olduğunu belirtmiştir. el-Ensârî, şerhinin devamında, hadisin muhtevasını göz önünde

¹³⁶³ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 2/10-11.

¹³⁶⁴ el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, Rikâk, 6558.

¹³⁶⁵ *Müdessir Sûresi*, 74/48.

¹³⁶⁶ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 9/501-502.

¹³⁶⁷ el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, İmân, 18.

¹³⁶⁸ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 1/156-159.

¹³⁶⁹ el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, el-Mezâlimi ve'l-ğasb, 2441.

bulundurarak, günah işleyenler kâfir olsaydı, Allah Teâlâ tarafından affedilmeyeceğini belirtmektedir. Bundan ötürü de Hâricîlerin görüşünü reddetmektedir.¹³⁷⁰

9. Hadislerde Gayb İle İlgili Şeyleri İzah Etmesi

el-Ensârî, şerhinde hadislerin muhtevasında akaidle ilgili birçok konu hakkında izahatta bulunduğu gibi, gayb ile ilgili bir konu geçtiğinde de açıklamada bulunmaktadır.

¹³⁷¹ el-Ensârî, hadiste geçen meleklerle ilgili olarak şu izahatta bulunmaktadır. Onların yükseklerde yaşayan varlıklar olduğunu ifade etmektedir. İstedikleri şekillere girebilen nurânî varlıklar olduğunu belirtmiştir. Onların varlığını tasdik etmek ve onlara imân etmenin gerekli olduğunu beyan etmiştir. Ayrıca, Allah Teâlâ'nın Meleklerle ilgili olarak, "Meleklerin değerli varlıklar olduğunu"¹³⁷² âyetini de aktarmaktadır. Burada el-Ensârî'nin, Melekler ile ilgili izhatta bulunmuştur.¹³⁷³

el-Ensârî, şerhinde gayb ile ilgili bazı şeyleri hadisten istinbat etmektedir. Örneğin; kabir azabı, Münker ve Nekir'in süalleri, Deccal'ın ortaya çıkması, gibi gaybî konuları hadisten istinbat etmiştir.¹³⁷⁴

3.5.11. Tasavvuf ve Diğer İlimlerle İlgili İzahatı

el-Ensârî, şerhinde tasavvufla alakalı bazı bilgiler vermektedir. Bu malumat, zikir, sabrın çeşitleri, evliyanın kerameti, takva vb. konularla alakalıdır. Bazen de tıp gibi başka bir ilim ile alakalı kavramları izah etmektedir. Bu konular örnekleriyle beraber şöyledir:

1. Tehlîl ve Tesbih Zikirleri Arasındaki Fazileti Beyan Etmesi

"Bir günde kim yüz defa tesbih getirirse, denizlerdeki köpük kadar hatası dahi varsa, bunlar affedilir."¹³⁷⁵ Burada el-Ensârî, şerhinin başında ilk önce "Sübhanallâh" zikrinin, "Lâ İlâhe İllallâh" zikrinden daha faziletli olduğuna dair bazı âlimlerin görüşlerini paylaşmıştır. Sonrasında kendisinin zikrettiği delillerle aslında tehlîlin, tesbihten daha faziletli olduğunu ortaya koymuştur. Şöyle ki; el-Ensârî, tehlîli getirenin sevabının, bir köleyi hürriyetine kavuşturmak kadar büyük olduğunu zikretmiştir. Bu da tehlîlin, tesbihten daha faziletli olduğunu gösterdiğini söylemiştir. el-Ensârî'nin zikrettiği diğer bir delil, Hz. Peygamber'in şu iki hadisidir. "Kim bir köleyi hürriyetine kavuşturursa, kölenin her organına karşılık Allah c.c. onun da organını cehennemden kurtarır."¹³⁷⁶ "en faziletli zikir, lâ İlâhe İllallâh zikridir."¹³⁷⁷

¹³⁷⁰ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 5/218-219.

¹³⁷¹ el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, İmân, 50.

¹³⁷² *Enbiyâ Sûresi*, 21/26.

¹³⁷³ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 1/225.

¹³⁷⁴ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 1/308.

¹³⁷⁵ el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, Deavât, 6405.

¹³⁷⁶ el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, 8/145, 6715.

¹³⁷⁷ et-Tirmizî, *Sünenu't-tirmizî*, Ebvâbi'd-deavat, 3383.

Zikredilen birinci hadiste el-Ensârî, kendi görüşünü hadisle sağlamlaştırmaktadır. İkinci hadiste de tehlîlin, en faziletli zikir olduğunu, dolayısıyla tehlîlin, tesbihten de daha faziletli olduğunu izah etmiştir.¹³⁷⁸

2. Camide Yüksek Sesle Zikrin Hükmünü İzah Etmesi

“Bizler birgün Hz. peygamber’in arkasında namaz kılarken, Hz. peygamber başını rekatta kaldırdığı vakit, ‘semiallahu limen hamide’ sözünü söyledi. Arkasındaki bir adam da ‘Rabbenâ ve leke’l-hamd’ sözünü söyledi.”¹³⁷⁹ Burada el-Ensârî, camide yüksek sesle zikir getirmenin caiz olduğu bilgisini paylaşmaktadır.¹³⁸⁰

3. Sabrın Çeşitlerini Belirtmesi

“Hz. Peygamber, ayakları şişinceye kadar namaz kılardı. Kendisine bu hususta bir şey söylendiğinde; Allah’a iyi bir kul olmayayım mı?”¹³⁸¹ Şeklinde cevap vermiştir. Bu hadisi şerh eden el-Ensârî, sabrın üç çeşit olduğunu belirtmiştir. Birincisi günah işlememe hususunda sabretmek, günahın yapılmaması gerektiğini ifade etmiştir. İkincisi, İbadet etmeye sabretmek, burada ibadet tamamlanıncaya kadar sabırlı olmanın gerekliliğini izah etmiştir. Sabrın üçüncü kısmının, belaya sabretmek olduğunu, belada iken Allah Teâlâ’nın hakkında şekke düşmemek gerektiğini, yani O’ndan umudu kesmemek gerektiğini beyan etmiştir.¹³⁸²

4. Evliyanın Keramatının Var Olmasından Söz Etmesi

Hadiste, “Bir adamın bir ineğe binerken, ineğin ona dönüp, ben bunun için yaratıldım; ancak ben çift sürmek için yaratıldım”¹³⁸³ muhtevası bulunmaktadır. Burada el-Ensârî, bu şahıs Peygamber olmadığı halde bu olayın vuku bulması, bu olayın keramet olduğunu, evliyanın kerametinin de caiz olduğunu belirtmiştir.¹³⁸⁴

Başka bir Hadiste, “Kimde iki kişilik yemek varsa, beraberinde üçüncü kişiyi götürsün. Kimde üç kişilik yemek varsa, dördüncü kişiyi, beşinci kişiyi veya altıncı kişiyi götürsün.”¹³⁸⁵ bu bilgiler geçmektedir. Hadisin muhtevasını şerh eden el-Ensârî, yemeği yiyenlerin sayısı, yemeğin miktarı arasında fark bulunduğunu, yiyenlerin sayısının çok olmasına karşın, yemeğin yettiğini ve arttığını ifade etmektedir. Bu hadisin şerhinin sonunda da evliyanın kerametinin var olduğunu söylemiştir.¹³⁸⁶

¹³⁷⁸ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 9/412-413.

¹³⁷⁹ el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, Ezan, 799.

¹³⁸⁰ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 2/507-509.

¹³⁸¹ el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, Teheccüt, 1130.

¹³⁸² el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 9/454-455.

¹³⁸³ el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, Muzâraa, 2324.

¹³⁸⁴ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 5/90-91.

¹³⁸⁵ el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, Mevâkitu's-salat, 602; Müslim, *el-Musnedu's-Sahîhu'l-Muhtasar*, Eşribe, 2057.

¹³⁸⁶ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 2/311-316.

5. Takvanın Derecelerini Zikretmesi

“Allah hakkında en bilgili ve en takvalı olanınız benim.”¹³⁸⁷ el-Ensârî, bu hadisi şerh ettikten sonra takva ile ilgili bazı izahatta bulunmaktadır. Şöyle ki; Takva üç mertebeye ayrılmaktadır. Birinci mertebe, umum için geçerli olan mertebedir. Bunun da nefsi, küfürden arındırmak olduğunu, bu mertebenin, tüm müslümanlar için geçerli olduğunu ifade etmektedir. İkinci mertebe, havas için olan mertebedir. Bu da nefsi günahlardan uzak tutmak olduğunu beyan etmektedir. Üçüncü mertebe ise, Havasın havası için, yani en üst düzeydeki takvalı insanlar için olan takva çeşididir. Bu kısımdaki takvanın, nefsi, Allah Teâlâ dışındaki her şeyden arındırmak olduğunu açıklamaktadır.¹³⁸⁸

6. Güzel veya Çirkin Rüyaı Görenin Adâbını Açıklaması

“Biriniz rüyasında sevdiği bir şeyi görürse, muhakkak ki bu, Allah’tandır. Allah’a hamd etsin ve başkasına bu rüyadan söz etsin. Eğer sevmediği bir rüya görürse muhakkak ki bu rüya şeytandandır. Bu durumdaki kişi, bu rüyanın şerrinden Allah’a sığınsın. Kimseye de bu rüyadan söz etmesin. Bu rüya ona kesinlikle zarar vermeyecektir.”¹³⁸⁹ el-Ensârî, bu hadisin şerhinde, güzel bir rüya görüldüğü vakit bunun üç âdâbı olduğunu belirtmiştir. Birincisi, Allah Teâlâ’ya hamd etmek. İkincisi, bu rüya sayesinde hoşnut olmak. Üçüncüsü, bu güzelliği sevdiği insanlara söylemek. Şeklinde izahatta bulunmuştur. el-Ensârî, kötü bir rüya görüldüğü vakit bunun da dört âdâbının olduğunu ifade etmiştir. Birincisi, bu kötü rüyanın şerrinden Allah Teâlâ’ya sığınmak. İkincisi, Şeytanın şerrinden Allah Teâlâ’ya sığınmak. Üçüncüsü, sol tarafına tükürmek. Dördüncüsü, bu rüyayı kimseye anlatmamak. Şeklinde izahatta bulunmuştur.¹³⁹⁰

7. İbadetin Makamlarını Belirtmesi

“Hz. Cebrail, Hz. Peygamber’e İhsan nedir? Diye sordu. Bunun üzerine Hz. Peygamber ihsanın, Allah’ı görüyormuş gibi O’na ibadet etmendir. Eğer sen onu görmüyorsan o seni görüyormuş gibi O’na iabdet etmendir. Şeklinde cevap vermiştir.”¹³⁹¹ el-Ensârî, bu hadisin şerhini yaptıktan sonra, kul için ibadetin üç makamının olduğunu, bunların her birisinin إحصان olduğunu belirtmiştir. İbadetin birinci makamı, farz olduğu için, bu ibadetlerde, farz ve erkânları yerine getirerek, onun sorumluluğunu boynundan çıkarmak için yapılan ibadet derecesi. İbadetin ikinci makamı, yine farziyetini boynundan çıkarmakla birlikte, keşif denizindeymiş gibi ta ki, Allah Teâlâ’yı görüyormuş gibi ibadet etmektir. Bu makam Hz. Peygamber’in makamıdır. İbadetin üçüncü makamı ise, Allah Teâlâ onu görüyormuş gibi bir

¹³⁸⁷ el-Buhârî, *el-Câmiu’s-Sahîh*, İmân, 20.

¹³⁸⁸ el-Ensârî, *Tuhfetu’l-Bârî*, 1/162-163.

¹³⁸⁹ el-Buhârî, *el-Câmiu’s-Sahîh*, Tabir, 6985.

¹³⁹⁰ el-Ensârî, *Tuhfetu’l-Bârî*, 10/98-99.

¹³⁹¹ el-Buhârî, *el-Câmiu’s-Sahîh*, İmân, 50; Müslim, *el-Musnedu’s-Sahîhu’l-Muhtasar*, İmân, 9.

şuur içerisinde ibadetini yerine getirmesidir. Bu makama, murâkebe makamı da denildiğini belirtmiştir.¹³⁹² Zikredilen örneklerde görüldüğü üzere el-Ensârî, hadisin muhtevasına bakarak, tasavvufla ilgili bazı izahatta bulunmuştur.

8. Tıpla İlgili Açıklamaları

el-Ensârî, hadislerin muhtevasıyla ilgili izahatta bulunurken, bazen başka ilimlerle ilgili açıklamalarda da bulunmaktadır. Mesela tıp ile ilgili zikrettiği bilgiler bu kabildendir. Örneğin; “Kızım hasbe hastalığını kaptı.”¹³⁹³ Bu hadiste geçen الْحَصْبَةُ kelimesini şerh eden el-Ensârî, bu kelimenin tarifini vermiş, ne olduğunu belirtmiştir. Şöyle ki; hasbe, cesedin farklı yerlerinde çıkan sivilce olduğunu ifade etmiştir.¹³⁹⁴

Yine hadis muhtevasında geçen الْعُذْرَةُ ve ذَاتُ الْجَنْبِ kavramları, el-Ensârî tarafından ne anlama geldikleri belirtilmiştir. Şöyle ki; الْعُذْرَةُ bu hastalığın, çocukların kanıyla ilgili bir durum olduğunu, çocuklar heyecanlandıklarında boğazlarında oluşan acı olduğunu belirtmiştir. ذَاتُ الْجَنْبِ bu hastalığın, göğsün bir tarafında oluşan sivilcelerin ağrıya yol açması neticesinde meydana geldiğini ifade etmiştir. Göğsün şişmesi neticesinde bu ağrının dinmesi şeklinde bir hastalık olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca zikredilen ikinci hastalığın alametlerinin, nefesin daralması, öksürmek ve ateşin yükselmesi olduğunu da söylemiştir.¹³⁹⁵

“‘Ukl veya ‘Ureyne kabilesinden bazı insanlar Medine’de hava değişimine uğramaları neticesinde hastalandılar. Bunun üzerine Hz. Peygamber, onlara devenin sütünü ve idrarını içmekle aşı olmalarını emretti.”¹³⁹⁶ el-Ensârî, bu hadisi şerh ettiğinde, muhtevada bulunan، لِقَاح kelimesinin süt veren deve olduğunu bildirmiştir. Ayrıca şerhinde لِقَاح kelimesiyle ilgili yaptığı açıklamalar, onun devenin idrarı ve sütüyle tedavi olmanın tıp açısından meşru olduğu görüşünü savunduğunu da göstermektedir.¹³⁹⁷

3.6. Sened İle İlgili Bazı İzahatı

el-Ensârî, hadisleri şerh ederken senet ile ilgili birçok izahatta bulunmaktadır. İlk olarak senedin ne olduğu belirtilecektir. Daha sonra senetle ilgili izahatı örneklendirerek beyan edeceğiz. Şöyle ki; Senet س ن د kökünden gelmektedir. Bu kelime asıldır. İçinde, ziyade herhangi bir harf bulunmamaktadır. Çoğulu Esnâd أُسْنَاد şeklindedir. Senet, sözlükte bir şeyin bir şeyle birleştirilmesi, ona dayanması, dağın mukabili, yerden dağa doğru yükselmesi gibi

¹³⁹² el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 1/224-227.

¹³⁹³ el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, Libas, 5941; Müslim, *el-Musnedu's-Sahîhu'l-Muhtasar*, Salat, 410.

¹³⁹⁴ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 9/138.

¹³⁹⁵ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 9/14-15.

¹³⁹⁶ el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, Vudu, 233.

¹³⁹⁷ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 1/529-532.

manalara gelmektedir.¹³⁹⁸ Verilen sözlük anlamlarından kastın, hadis metninin, senede dayanması olduğu söylenebilir. Terim olarak senet, hadisi söyleyen râvîlere nisbet etmeye denir. Sözlük ve terim anlamı arasındaki münasebete gelince, hadis metnini rivâyet eden râvî, hadis metnini söyleyen ilk kişiye kadar yükseltmesi veya râvînin güvenilir olması şeklinde açıklanabilir. Rivâyet edilen bu hadis metni, senede dayanmaktadır.¹³⁹⁹ Senet kelimesinin önemi, sözlük ve terim anlamları zikredildikten sonra el-Ensârî'nin, senetle ilgili izahatına geçilecektir.

3.5.11.1. Râviyi Tanıtması

el-Ensârî, şerhinde hadisin senedinde bulunan râvîlerle ilgili izahatta bulunmaktadır. Örneğin; ismi ile gelen râvînin künyesini, lakabını veya nesebini belirtmektedir. Yine senetle ilgili bazı ek bilgiler verdiği gibi, onun meşhur ismiyle gerçek ismini de birbirinden ayırmaktadır. Râvînin tabakası vb. malumatı da belirtmektedir.

1. İsim İle Gelen Râvînin Künyesini; Künyesiyle Gelen Râvînin İsmi Belirtmesi

el-Ensârî, şerhinde râvîlerin birçok yönünü izah etmiştir. Bunlardan birisi, ismiyle gelen râvînin künyesini belli etmesi; künyesiyle gelen râvînin de ismini belli etmesidir. Örneğin; حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي ذُنْبٍ، senette bulunan râvî künyesiyle zikredildiği görülmektedir. el-Ensârî, senet ile ilgili yaptığı izahatta bu râvînin isminin Muhammed b. Abdurrahman olduğunu belirtmiştir.¹⁴⁰⁰

أَخْبَرَنَا شُعَيْبٌ Burada senetteki râvî ismiyle gelmiştir. el-Ensârî, bu râvînin künyesinin, İbn Ebî Hamza olduğunu ifade etmiştir.¹⁴⁰¹

عَنْ أَبِي زُرْعَةَ Burada senetteki râvî künyesiyle gelmiştir. el-Ensârî, senet ile ilgili yaptığı izahatta, râvînin isminin, Herem b. Ömer b. Cerîr el-Becî olduğunu beyan etmiştir.¹⁴⁰²

حَدَّثَنَا شُعْبَةُ Burada senetteki râvî ismiyle gelmiştir. el-Ensârî, râvînin künyesinin, İbn Sivar olduğunu izah etmiştir.¹⁴⁰³ el-Ensârî'nin, ismi ile gelen râvînin künyesini belirttiği, veya künyesiyle gelen râvînin ismini beyan ettiği birkaç örneğin yeri dipnotta verilmiştir.¹⁴⁰⁴

2. İsmi İle Gelen Râvînin Lakabını; Lakabı İle Gelen Râvînin İsmi Belirtmesi

el-Ensârî, şerhinde râvîlerin birçok yönünü izah etmektedir. Bu yönlerden birisi de ismi ile gelen râvînin lakabını; lakabı ile gelen râvînin ismini belirtmesidir. Örneğin; حَدَّثَنَا عَبْدُ بَرْدٍ Burada senette bulunan râvî lakabıyla gelmiştir. el-Ensârî, bu râvînin isminin Abdurrahman b.

¹³⁹⁸ Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Faris b. Zekeriyâ (395/1005) el-Kazvînî er-Râzî, *Mu'cemu mekâyisi'l-lugati*, thk. Muhammed b. Harun Abdusselam (Mısır: Dâru'l-Fikr, 1979), 3/105; ez-Zemahşerî, *Esâsu'l-belâga*, 1/477; el-Ferâhidî, *el'Alyn*, 7/228,229.

¹³⁹⁹ es-Suyûtî, *Tedribu'r-râvî fi-şerhi takrîb*, 1/27; el-Kenânî, *el-Menhelu'r-ravî*, 29,30.

¹⁴⁰⁰ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 9/680.

¹⁴⁰¹ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 7/590.

¹⁴⁰² el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 6/638.

¹⁴⁰³ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 4/660.

¹⁴⁰⁴ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 9/26; 7/83; 6/638; 4/273; 3/383; 2/461; 1/290.

Süleyman olduğunu beyan etmiştir.¹⁴⁰⁵ قَالَ طَاوُسٌ Burada senette bulunan râvînin lakabıyla geldiği görülmekte, el-Ensârî, bu râvînin isminin Zekvân olduğunu izah etmiştir.¹⁴⁰⁶

عبد الله Burada senetteki râvî ismiyle gelmiştir. el-Ensârî, râvînin lakabının Abdân olduğunu söylemiştir.¹⁴⁰⁷ قَالَ عبد الرحمن Burada senetteki râvî ismiyle gelmiştir. el-Ensârî, râvînin lakabının الأعرج olduğunu açıklamıştır.¹⁴⁰⁸ el-Ensârî'nin, ismiyle gelen râvînin lakabını beyan ettiği, lakabıyla gelen râvînin ismini belirttiği birkaç örneğin yeri dipnotta verilmiştir.¹⁴⁰⁹

3. İsmi İle Gelen Râvînin Nesebini; Nesebi İle Gelen Râvînin İsmi Belirtmesi

el-Ensârî, şerhinde râvîlerin birçok yönünü izah etmiştir. Bu yönlerden birisi de ismiyle gelen râvînin nesebini belli etmesi; nesebiyle gelen râvînin de ismini belli etmesidir.

Örneğin; حَدَّثَنَا وَهْبٌ Burada senetteki râvînin ismiyle geldiği görülmektedir. el-Ensârî, bu râvînin nesebinin el-Basrî olduğuna işaret etmektedir.¹⁴¹⁰ عَدِيُّ بْنُ ثَابِتٍ Burada senetteki râvî ismiyle gelmiştir. el-Ensârî, bu râvînin nesebinin el-Hatmî olduğunu belirtmiştir.¹⁴¹¹

الحُمَيْدِيُّ Burada senetteki râvî nesebiyle gelmiştir. el-Ensârî, senet ile ilgili açıklamasında râvînin isminin, Abdullah b. Zübeyr olduğu bilgisini paylaşmıştır.¹⁴¹² el-Ensârî tarafından isim ile gelen râvînin nesebinin belirtildiği, nesebi ile gelen râvînin isminin beyan edildiği, birkaç örneğin yerini dipnotta zikredilmiştir.¹⁴¹³

4. Râvîler Hakkında Birtakım Malumat Vermesi

حَدَّثَنِي فَاطِمَةُ، el-Ensârî, senette ismi geçen Fatıma isimli râvî hakkında şunları söylemektedir. Fatıma, Hişam'ın eşi olup, el-Munzir b. Zübeyr (öl. 64/684)'in kızıdır.¹⁴¹⁴

حَدَّثَنَا اللَّيْثُ el-Ensârî, senette geçen Leys hakkında şunları söylemektedir. Leys'in, Sa'd'ın oğlu olduğu, Sa'd'ın da Abdurrahman el-Fehmî'nin oğlu olduğu bilgisini vermektedir. Yine Leys hakkında onun, Mısır bölgesinin âlimlerinden olduğu, meşhur olanın ise bu râvînin müctehid olduğudur. Ayrıca el-Ensârî, İbn Hallikân (öl. 681/1282)'dan, el-Leys'in Hanefi mezhebine mensup olduğu bilgisini nakletmektedir. Yine Şâfiîye göre el-Leys'in, Malik'den daha fakih olduğunu; fakat onun ilminden istifade eden dostları, talebeleri onun bu bilgisini, ilmini yayamadıklarını, onu şöhrete kavuşturamadıklarını, onu kaybettikleri malumatını da vermektedir.¹⁴¹⁵ Görüldüğü üzere el-Ensârî, hadisin senedinde geçen kimi râvîlerle ilgili

¹⁴⁰⁵ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 8/686.

¹⁴⁰⁶ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 2/597-598.

¹⁴⁰⁷ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 6/295.

¹⁴⁰⁸ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 4/620.

¹⁴⁰⁹ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 8/462; 7/725; 6/422; 5/186; 3/375; 1/429.

¹⁴¹⁰ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 10/117; 9/620.

¹⁴¹¹ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 4/157.

¹⁴¹² el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 6/661.

¹⁴¹³ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 10/227; 9/12; 8/583; 7/564; 2/249; 1/151.

¹⁴¹⁴ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 1/522.

¹⁴¹⁵ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 1/82-83.

birtakım bilgiler vermiştir. el-Ensârî'nin, senette geçen râvîlerle ilgili birtakım malumat verdiği bazı örneklerin yeri dipnotta verilmiştir.¹⁴¹⁶

5. Râvîlerin Meşhur ile Gerçek İsimlerini Beyan Etmesi

el-Ensârî, şerhinde râvîlerin, bazen gerçek değil de meşhur ismiyle, bazen de başka bir şekilde zikredilen isimlerle geldiklerini beyan etmektedir. Örneğin; İbn Cüreyc, ismiyle gelen râvî hakkında, onun bu isminin aslında dedesinin ismi olduğunu; onun gerçek isminin, Abdumelik b. Abdulaziz b. Cüreyc olduğunu ifade etmiştir.¹⁴¹⁷

Said b. Ebî Meryem, bu râvîye dışarıdan bakıldığında, Said'in, Ebî Meryem'in oğlu olduğu görülmektedir. Fakat el-Ensârî, bunun böyle olmadığını, Ebî Meryem'in, onların meşhur büyük dedeleri olduğunu, gerçekte Said ile Ebî Meryem arasında başka isimlerin de olduğunu söylemiştir. Bu râvînin uzun ve gerçek isminin, Said b. el-Hakem b. Muhammed b. Sâlim b. Ebî Meryem şeklinde olduğunu izah etmiştir.¹⁴¹⁸

Hadisin senedinde ed-Derâverdî kelimesiyle, bir râvîden söz edilmektedir. el-Ensârî, bu kelimenin, Horasan'ın köylerinden birisinin ismi olduğunu, bu kelimeyle gelen râvînin gerçek isminin, Abdulaziz b. Muhammed şeklinde olduğunu açıklamaktadır.¹⁴¹⁹ Görüldüğü üzere el-Ensârî, hadisin senedinde zikredilen râvîlerin meşhur isimleriyle gerçek isimlerini birbirinden ayırt ederek belirtmiştir. Bu konuyla ilgili bazı örneklerin yeri dipnotta belirlenmiştir.¹⁴²⁰

6. Râvî İsimlerinin Zabtını Vermesi

el-Ensârî, şerhinde râvîlerin isimlerinin zabtını vermektedir. Bu zabtı bazen genişçe, bazen de kısa bir şekilde vermektedir.

Örneğin; سليم بن حيّان adındaki râvînin ismiyle ilgili zabtı veren el-Ensârî, سليم kelimesindeki س harfi ile حيّان kelimesindeki ي harflerinin üstün olduğunu ayrıca ي harfinin şeddeli okunduğunu beyan etmiştir.¹⁴²¹

بدل بن المحبر Bu râvînin isminin zabtıyla ilgili olarak el-Ensârî, بدل kelimesindeki ب harfinin üstünlü olduğunu, محبر kelimesindeki م harfinin ötreli olduğunu, ح harfinin üstünlü olduğunu, ب harfinin hem üstünlü, hem de şeddeli olduğunu açıklamıştır.¹⁴²² el-Ensârî'nin, râvî isimlerinin zabtını verdiği birkaç örneğin yeri dipnotta zikredilmiştir.¹⁴²³

¹⁴¹⁶ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 1/138; 257.

¹⁴¹⁷ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 1/615.

¹⁴¹⁸ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 2/627-628.

¹⁴¹⁹ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 4/451.

¹⁴²⁰ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 2/628; 3/127-468-544; 4/604; 5/651.

¹⁴²¹ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 4/50.

¹⁴²² el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 2/500.

¹⁴²³ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 6/32; 2/455; 1/141.

7. Râvîlerin Tabakalarını Belirtmesi

el-Ensârî, hadisleri şerh ederken, zikri geçen râvîlerin sahâbe mi yoksa tâbiîn mi olduğunu, yani râvîlerin tabakasını belirtmektedir. Bu konu örneklendirilmeden önce, tabakâtın lügat ve ıstılah manaları ile tabakâtı tanımının faydaları zikredilecektir.

Tabakât sözlükte, birbirine benzer topluluklardır. Terim manası, aynı dönemde yaşamış, aynı şeyhten veya birbirine yakın dönemde bulunan şeyhlerden hadis alan insanların zümresine tabakât denir. Bu vasıfta ortak olmalarıdır.¹⁴²⁴ el-Ensârî ve diğer bazı âlimler, tabakâtı tanımayla ilgili faydaları şöyle izah etmektedirler: Tabakaları tanımının, benzer olan râvîlerin birbirine karışmalarını önlediğini, müdellis olanların beyanlarına muttali olmaya imkân tanıdığını, ‘ananeden kastın ne olduğunu, muttasıl mı yoksa munkatı’ mı buna vakıf olmayı sağladığını belirtmişler.¹⁴²⁵

8. Sahâbeden Olan Râvîleri Belirtmesi

el-Ensârî, hadisleri şerh ederken senetteki râvînin, sahâbeden mi, tâbiînden mi, yoksa etbâu't-tâbiîn'den mi olduğunu, yani râvî tabakasını belirtmektedir. Örneğin; البراء el-Ensârî, bu râvînin sahâbe olduğunu söylemektedir.¹⁴²⁶ طارق بن شهاب el-Ensârî, bu râvînin sahâbe olduğunu açıklamıştır.¹⁴²⁷ عَائِدُ اللَّهِ el-Ensârî, bu râvînin de sahâbe olduğunu zikretmektedir.¹⁴²⁸

el-Ensârî, bazen başka bir âlimin bir tabaka hakkında verdiği görüşe itiraz etmektedir. Örneğin; إِسْحَاقُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ isminde bir râvî hakkında Nevevî, bu râvînin tâbiîn olduğunu söylediği halde; el-Ensârî, buna karşı çıkmaktadır. Bu râvî hakkında bazı bilgiler veren el-Ensârî, bunun sahâbe olduğunu beyan etmektedir.¹⁴²⁹

9. Tâbiûndan Olan Râvîleri Belirtmesi

el-Ensârî, şerhinde hadisin senedinde zikredilen râvîlere birçok yönden değinmiştir. Bu yönlerden biri de râvî tâbiînden olduğu vakit bunu beyan etmesidir.

Örneğin; عَنْ سُفْيَانَ الثَّمَرِ el-Ensârî, senette geçen bu râvînin, tâbiîlerin büyüklerinden olduğunu, bununla birlikte sahâbelerden rivâyetinin bilinmediği izahatını vermiştir.¹⁴³⁰ أَبِي سَلَمَةَ el-Ensârî, bu râvînin isminin Abdullah b. Abdurrahman b. Avf olduğunu, bu râvînin tâbiîlerden olduğunu ifade etmiştir.¹⁴³¹ وَمُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ el-Ensârî, bu râvînin tâbiîlerden olduğunu, Hz. Ali'nin r.a. onun dedesi olduğunu, babasının, Hz. Hüseyin r.a. olduğunu belirtmiştir.¹⁴³² el-Ensârî,

¹⁴²⁴ İbn Hacer, *Nüzhetu'n-nazar*, 134; Ebû Şuhbe, *el-Vesît fi 'Ulûm*, 684.

¹⁴²⁵ el-Ensârî, *Fethu'l-Bâkî*, 2/327,328; İbn Hacer, *Nüzhetu'n-nazar*, 134; Ebû Şuhbe, *el-Vesît fi 'ulûm*, 684.

¹⁴²⁶ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 2/405.

¹⁴²⁷ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 1/212.

¹⁴²⁸ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 1/156.

¹⁴²⁹ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 3/599.

¹⁴³⁰ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 3/471.

¹⁴³¹ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 1/469.

¹⁴³² el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 1/466.

senedi şerh ederken, zikri geçen râvînin tâbiîlerden olduğunda, bunu belirttiği birkaç örneğin yeri dipnotta zikredilmiştir.¹⁴³³

10. Râvînin Sahâbe veya Tâbiîn Olmasındaki İhtilafı Belirtmesi

Senette geçen râvîlerin tabakasında bazen sahâbe mi yoksa tâbiîn mi oldukları hususunda ihtilaf vardır. el-Ensârî, senedin şerhini yaparken, sahâbe veya tâbiîn olmasında ihtilaf olan şahıslar hakkındaki ihtilafı gözler önüne sermektedir.

أم الدرداء el-Ensârî, bu künyeyi taşıyan iki zat olduğunu, sahâbe veya tâbiîn olmaları hususunda ihtilafın bu iki zat arasında gerçekleştiğini, bunlardan birinin Hecîmetu's-Suğrâ ismini taşıdığını ve bunun tâbiîlerden olduğunu, diğeri el-Kubrâ lakabını alan Hayra isimli zat olduğunu, bunun da sahâbelerden olduğunu ifade etmiştir.¹⁴³⁴ Yine عدي بن عدي ismindeki râvînin bir görüşe göre sahâbe olduğunu, başka bir görüşe göre tâbiîlerden olduğunu beyan etmiştir.¹⁴³⁵

Örneğin; صفية بنت شيبة el-Ensârî, senette ismi geçen bu râvînin sahâbe olup olmaması konusunda ihtilaf olduğunu belirtmiştir. Bu hususta İbn Hacer'in görüşünü nakletmektedir. Şöyle ki; İbn Hacer'e göre bu râvî sahâbe değildir. Sahâbe olsa dahi hadiste geçen merasime tanıklık etmemiştir. Bu merasim oluşurken, Safiyye (öl. 90/709)'nin r.a. Mekke'de küçük bir kız olduğunu veya daha doğmadığını ifade etmiştir. Ayrıca İbn Hacer'den, Hz. Peygamber'in bu merasiminin Mekke'de değil de Medine'de gerçekleştiği bilgisini de nakletmektedir.¹⁴³⁶ Neticede el-Ensârî, sahâbe veya tâbiîn olması bakımından, hakkında ihtilafın olduğu râvîlerle ilgili ihtilafı gözler önüne sermiştir.

11. Etbâu't-Tâbiîn'den Olanları Belli Etmesi

el-Ensârî, senette geçen râvînin sahâbeden mi yoksa tâbiînden mi olduğunu belirttiği gibi, aynı şekilde senette geçen râvînin etbâu't-tâbiînden olduğunda da bunu belirtmektedir. Örneğin; senette geçen أبو هريرة 'Ebû Herîra' ismindeki râvîyle ilgili olarak, İbn Hacer'in görüşünü nakletmektedir. Şöyle ki; bu râvîde tashîf olduğunu, itimat edilen bazı nüshalara göre bu râvînin, Ebû Hârûn lakabını taşıyan bir zat olduğunu söylemektedir. İsminin Musa b. Ebî İsa el-Hannât veya İbrahim b. Ali el-Ğanevî isimlerinden birisi olduğunu belirtmiştir. Her iki ismin de etbâu't-tâbiînden olduğunu vurgulamıştır.¹⁴³⁷ Burada el-Ensârî, hadis senedinde bulunan râvînin, etbâu't-tâbiînden olduğunu ortaya koymuştur.

¹⁴³³ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 1/76-83-105-132-149-298-387; 4/386-387; 5/110; 6/95; 9/41.

¹⁴³⁴ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 2/365.

¹⁴³⁵ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 1/132.

¹⁴³⁶ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 8/390.

¹⁴³⁷ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 3/423-424.

12. Senetteki ح Rumuzunun Kullanılma Sebebini Belirtmesi

el-Ensârî, senette geçen ح rumuzunun تحويل “tahvîl” kökünden geldiğini, Buhârî, bir hadis metni için, bir senetten başka bir senede geçtiği vakit, bu işareti kullandığını belirtmektedir. Bu işaret iki senet arasında bir ayrım koyduğu için, iki senedin bir olmadığını göstermek için bu rûmuzun kullanıldığını da ifade etmiştir. Bazılarına göre bu işaret الحائل kökünden gelmektedir. Burada hail vasıta anlamındadır.¹⁴³⁸ el-Ensârî, senedi şerh ederken, iki senet arasında bulunan ح rumuzunu belirttiği bazı örneklerin yeri dipnotta verilmiştir.¹⁴³⁹ el-Ensârî, senette geçen ح rumuzunun zikrettiğimiz her iki anlam ile birlikte aynı zamanda bu rûmuzun, الحديث أو صحیح، yani hadisin sahih olduğu veya hadisin burada son bulduğu ve başka bir hadise geçileceği anlamlarına da geldiğini ifade etmektedir.¹⁴⁴⁰

13. Mu'allak Gelen Hadisin, Mevsûl Rivâyetinin Olduğunu Belli Etmesi

Buhârî'nin *Sahîhi*'ndeki mu'allak hadisler, başka âlimler tarafından mevsûl olarak rivâyet edilmiştir. el-Ensârî, bunları şerhinde beyan etmektedir. el-Ensârî, bu hadislerin Buhârî'nin şartlarını taşımamasından dolayı, mu'allak geldiği bilgisini şerhinin birçok yerinde belirtmektedir. Bu başlık altında zikredeceğimiz örnekler, Buhârî'nin, kitap veya bâblarının altında gelen örneklerdir. İlk önce mu'allak kelimesini tanıyalım.

Muallak, sözlükte علق kökünden gelip, bir şeyin yüksek bir şeye bağlanması demektir.¹⁴⁴¹ Terim anlamı, senedinin başında bir veya birden fazla râvînin hazfedildiği hadis çeşididir. Bu hadis çeşidi genellikle Buhârî'de bulunmaktadır. Müslim'de nadiren bulunur.¹⁴⁴² el-Ensârî, İbn Hacer'in muallak hadisi, üç kısma ayırdığını nakletmektedir. İlki senedin tümünün hazfedilmesidir. İkincisi, sadece sahâbe dışında veya sadece sahâbe ve tâbiîn'in dışında tüm senedin hazfedildiği hadistir. Üçüncü kısım ise rivâyetin alındığı kişinin hazfedilip, ondan daha sonra gelen râvîlerin zikredilerek rivâyet edilen hadis olduğu belirtilmektedir.¹⁴⁴³ el-Ensârî, şerhinde kitap ve bâbın altında Buhârî tarafından mu'allak olarak zikredilen hadislerin, başka âlimlerce mevsûl olarak rivâyet edildiklerini belirtmiştir. Bazı örnekleri şöyledir:

el-Ensârî, Buhârî *Sahîhi*'nin bâbının altında, mu'allak olarak zikredilen hadisi şerh ettiğinde, bu hadisin mu'allak olduğunu belirtmektedir. Daha sonra bu hadisin, Tirmizî (öl. 279/892)¹⁴⁴⁴ ve İbn Hibbân (öl. 354/965)¹⁴⁴⁵ tarafından mevsûl bir şekilde geldiğini de izah

¹⁴³⁸ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 1/104.

¹⁴³⁹ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, bkz. 5/115; 4/136,115; 3/542,516,238; 2/340,221; 1/540,312.

¹⁴⁴⁰ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 1/512.

¹⁴⁴¹ el-Kazvîni er-Râzî, *Mu'cemu mekâyisi'l-lugati*, 4/125.

¹⁴⁴² İbnu's-Salâh, *Mukaddimetu İbnu's-Salâh*, 24.

¹⁴⁴³ İbn Hacer, *Nüzhetu'n-nazar*, 81.

¹⁴⁴⁴ et-Tirmizî, *Sünenü't-tirmizî*, Ebvâbi sıfeti'l-kiyâmeti ve'r-rekâiki ve'l-verei, 2518.

¹⁴⁴⁵ İbn Hibbân, *Sahîh*, Rekâik, 722.

etmektedir.¹⁴⁴⁶ el-Ensârî, Buhârî *Sahîhi*'nin bâbının altında, mu'allak olarak zikredilen hadisi şerh ettiğinde, bu hadisin mu'allak olduğunu belirtmektedir. el-Ensârî, bu hadisi şerh ederken bu mu'allak hadisin, yine Buhârî tarafından *el-Edebu'l-mufred*¹⁴⁴⁷ eserinde mevsûl bir şekilde rivâyet edildiğini izah etmiştir.¹⁴⁴⁸

el-Ensârî, Buhârî *Sahîhi*'nin kitabının altında, mu'allak olarak zikredilen hadisi şerh ettiğinde, bu hadisin mu'allak olduğunu belirtmektedir. el-Ensârî bu hadisi şerh ederken, bu mu'allak hadisin et-Tâberânî¹⁴⁴⁹ ve el-Beyhakî (öl. 458/1066)¹⁴⁵⁰ tarafından mevsûl bir şekilde rivâyet edildiğini belirtmektedir.¹⁴⁵¹ Buhârî tarafından mu'allak bir şekilde zikredilen, daha sonra mevsûl halleriyle de rivâyet edildiği el-Ensârî tarafından belirlenen, bazı hadis örneklerinin yerleri dipnotta verilmiştir.¹⁴⁵² Görüldüğü üzere *Sahîh* 'i Buhârî eserinde mu'allak olarak gelen hadislerin, el-Ensârî tarafından mevsûl hallerinin de olduğu belirtilmiştir.

el-Ensârî, şerhinde râvîdeki şekki belli etmektedir. Bazen bu şekkin hangi râvîde olduğunu kendisi beyan etmiş; bazen de bunu nakil yoluyla belirtmiştir.

Örneğin; *الشك من داود بن الحصين* el-Ensârî, bu hadiste şekk olduğunu, bu şekkin Davud ismindeki râvîden kaynaklandığını bildirmiştir.¹⁴⁵³ *الشك من ابن عباس* el-Ensârî, bu hadiste şekk olduğunu, bu şekkin İbn Abbas ismindeki sahâbeden kaynaklandığını açıklamıştır.¹⁴⁵⁴ *الشك من محارب* el-Ensârî, bu hadiste de şekk olduğunu, bu şekkin Muharib ismindeki râvîden kaynaklandığını izah etmiştir.¹⁴⁵⁵ el-Ensârî, hadiste şekkin Hammad denilen zattan oluştuğunu, bu bilgiyi İbn Hacer'den nakletmiştir.¹⁴⁵⁶ el-Ensârî'nin, kendisinin, veya nakil yoluyla hangi râvîde şekk oluştuğunu belirttiği bazı örneklerin yeri dipnotta verilmiştir.¹⁴⁵⁷

3.7. Metin İle İlgili Bazı İzahatı

el-Ensârî, şerhinde senetle ilgili izahatta bulunduğu gibi, metin ile ilgili de birçok izahatta bulunmaktadır. Örneklere geçmeden önce ilk olarak metni tanıyalım. Şöyle ki; *مَنْ* sözlükte, insanın veya hayvanın sırtı, sağlam adam gibi manalara geldiği gibi,¹⁴⁵⁸ sırtı sert olan

¹⁴⁴⁶ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 4/485-486.

¹⁴⁴⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî' (Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1989), 1/108, 287.

¹⁴⁴⁸ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 1/199-200.

¹⁴⁴⁹ et-Tâberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, Hutbetu İbn Mesud ve min kelâmihi, 8544.

¹⁴⁵⁰ el-Beyhakî, *Şu'abu'l-imân*, 9265.

¹⁴⁵¹ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 1/130-133.

¹⁴⁵² el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 1/465-467, 1/453,454; 1/275,276; 1/256,257; 1/165,167; 2/539; 2/191; 2/95; 2/67; 3/99; 4/486.

¹⁴⁵³ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 4/592.

¹⁴⁵⁴ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 3/399.

¹⁴⁵⁵ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 2/420.

¹⁴⁵⁶ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 1/530.

¹⁴⁵⁷ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 1/359,513,570; 2/363.

¹⁴⁵⁸ Ebû Bekir Muhammed b. el-Hasan b. Dureyd el-Ezdî (321/933) el-Ezdî, *Cemhereti'l-lugati*, thk. Remzî Munîr el-Ba'lebekkî (Beyrut: Dâru'l-'ilim li'l-melâyînî, 1987), 1/410.

manasına da gelmektedir.¹⁴⁵⁹ Bu manadan, dayanaklı olduğu için metnin, senedi sırtına aldığı anlamı çıkarılabilir. el-Ensârî, مَتْنٌ kelimesinin çoğulunun, مَتْنٌ وَمَتْنٌ “Mutûn veya Mitân” şeklinde geldiğini beyan etmiştir.¹⁴⁶⁰ Terim olarak metin, Hz. Peygamber’in sözlerine denir.¹⁴⁶¹ el-Kâfîcî (öl. 879/1474) ve Nuruddîn İtır’a göre metin, senet bittikten sonra gelen söze denir.¹⁴⁶² İbn Hacer’e göre metin, senetten sonra gelen söze denir. İbn Hacer’e göre bu söz bazen Hz. Peygamber’e, bazen sahâbeye, bazen de tâbiîne aittir. Bu sözlerden ilkinin merfû‘, ikincisinin mevkûf, üçüncüsünün de maktu‘ olduğunu ifade etmektedir.¹⁴⁶³ el-Ensârî’nin metin ile ilgili yaptığı açıklamalar uygun başlıklar altında örneklendirilecektir.

1. Metinde Geçen Şahıslar Hakkında Malumat Vermesi

el-Ensârî, hadis metninde bulunan bazı kişilerle ilgili malumat vermektedir. Örneğin hadisin metninde geçen Hatib b. Ebî Belta‘a’nın isimli kişinin, Humeyd, Sabit b. Kays veya Sa‘lebe b. Kays olduğunu ifade etmiştir. Daha sonra ismi zikredilen bu zatın aslında Muhacir olduğunu; fakat Ensar olanlarla samimiyetinden ötürü kendisine Ensar lakabının verildiğini ifade etmiştir.¹⁴⁶⁴

“Allah’ım, el-Velid binu’l-Velid’i kurtar.”¹⁴⁶⁵ Bu örnekte görüldüğü üzere hadisin metninde bir sahâbe ismi geçmektedir. el-Ensârî, hadisin metninde geçen bu kişi hakkında bazı bilgiler vermektedir. Şöyle ki; Bu kişinin Halid b. Velid’in kardeşi olduğunu, Bedir günü kâfir olarak Müslümanlar tarafından esir alındığını, fidyesi verildikten sonra Müslüman olduğunu belirtmektedir. Kendisine, neden fidye verilmeden önce Müslüman olmadığını soranlara, korkudan veya fidye vermemek için Müslüman oldu denilmesin diye cevabını verdiğini belirtmiştir. el-Ensârî, daha sonra Mekkeli müşriklerce yeniden esir alınan el-Velid binu’l-Velid’in, Hz. Peygamber’in kendisine dua etmesiyle, müşriklerin esaretinden kurtulduğunu, Hz. Peygamber’in yanına hicret ettiğini ve O’na ulaştığını belirtmiştir.¹⁴⁶⁶

“Hz. Peygamber’in eşi, Aişe’den r.a. nakledildiğine göre, muhakkak ki Ummu Habibe”¹⁴⁶⁷ el-Ensârî, bu örnekte hadis metninde geçen ‘Ummu Habîbe’ isimli bir bayan hakkında bazı bilgiler vermektedir. Şöyle ki; bu kişinin isminin aynı zamanda Ummu Habib şeklinde de okunduğunu, bu kişinin, Cahş’ın kızı ve Abdurrahman b. Avf’ın eşi olduğunu,

¹⁴⁵⁹ İbn Manzûr, *Lisânu’l-‘Arab*, 13/398.

¹⁴⁶⁰ Mahmut et-Tahhân, *Teysîru mustalah*, 19; el-Cevherî, *es-Sahâh Tâcu’l-lügati*, 6/2200.

¹⁴⁶¹ İbn Dakîkî’l-‘îd, *el-İktirah*, 41; İbn Hacer, *en-Nuket ‘alâ kitâbi İbn Salâh*, 2/695.

¹⁴⁶² Ebû Abdullah Muhyiddîn Muhammed b. Süleyman b. Sa’d b. Mesud er-Rûmî el-Hanefî (879/1474) el-Kâfîcî, *el-Muhtasar fî ‘ilmi’l-eser*, thk. Ali Zevîn (Riyâd: Mektebetu’r-ruşd, 1986), 153; İtır, *Menhecu’n-nakd*, 33,321.

¹⁴⁶³ el-Askalânî, *Nuhbeti’l-fiker*, 724.

¹⁴⁶⁴ el-Ensârî, *Tuhfetu’l-Bârî*, 5/130.

¹⁴⁶⁵ el-Buhârî, *el-Câmiu’s-Sahîh*, ezân, 804; Müslim, *el-Musnedu’s-Sahîhu’l-Muhtasar*, Mesâcid ve mevâdiu’s-salât, 675.

¹⁴⁶⁶ el-Ensârî, *Tuhfetu’l-Bârî*, 2/513.

¹⁴⁶⁷ el-Buhârî, *el-Câmiu’s-Sahîh*, Hayd, 327.

büyük yaşta iki kız kardeşinin olduğunu, birinin Hz. Peygamber'in eşi olan Zeynep, diğerinin Talha b. Abdullah'ın eşi olan Hamene olduğu şeklinde izahatta bulunmuştur.¹⁴⁶⁸ Zikredilen örneklerde el-Ensârî, hadis metninde geçen kimi zatlar hakkında birtakım bilgiler vermiştir.

2. Metindeki Bazı Lafızların, Başka Rivâyetlerde Farklı Geldiğini Belirtmesi

Aynı hadis başka bir rivâyette farklı lafızlarla rivâyet edilebilmektedir. el-Ensârî de bu duruma dikkati çekmiş, başka bir rivâyette değişikliğe uğrayan lafızları genellikle belirtmiştir. el-Ensârî, bazen Buhârî'nin rivâyet ettiği bazı hadis lafızlarının, Müslim, İbn Hibbân vb. râvîlerin rivâyetlerinde değiştiğini belirtmektedir. Bazen de hadis metnindeki bu değişiklik, Buhârî'nin kendi eserleri arasında oluştuğunu ortaya koymaktadır. Örneğin; “Hatırlamıyorum. Kırk gün mü dedi. Ya da bir ay veya bir sene mi dedi.”¹⁴⁶⁹ el-Ensârî, Buhârî'de geçen bu hadis metnindeki *أَرْبَعِينَ* “erbaîne” kelimesinin yerine, İbn Hibbân'ın *Sahîhi*'nde *مائة عام* yani “yüz yıl” kelimesinin kullanıldığını belirtmiştir.¹⁴⁷⁰ el-Ensârî, burada Buhârî'deki hadis metninin bir kısmının, başka râvînin rivâyetinde farklı geldiğini ortaya koymuştur.¹⁴⁷¹

وَلَكِنْ أَخَافُ عَلَيْكُمْ أَنْ تَنَافَسُوا فِيهَا “Yemin ederim ki ben, benden sonra Allah'a şirk koşacağınızdan korkmuyorum. Fakat benden sonra dünya için birbirinizle çekişeceğinizden korkuyorum.”¹⁴⁷² el-Ensârî, Buhârî'de geçen bu hadis metninin, Müslim'de “*fihâ*” kelimesinde bulunan zamirin raci olduğu “dünya” lafzının açıkça zikredildiğini ve *أَخْشَى* kelimesinin, *أَخْشَى* kelimesine dönüştüğünü, kısacası her iki râvînin rivâyet ettiği hadis metinleri arasında farkların olduğunu ortaya koymuştur.¹⁴⁷³ Diğer rivâyet şöyledir: *وَلَكِنِّي أَخْشَى عَلَيْكُمْ الدُّنْيَا أَنْ تَنَافَسُوا فِيهَا* “Dünya için mücadele etmenizden korkuyorum.”¹⁴⁷⁴

el-Ensârî, bazen her iki hadis arasındaki metin farklılığının, Buhârî'ye ait iki farklı eseri arasında olduğunu beyan etmektedir. Örneğin; *مِنْ حِيطَانِ الْمَدِينَةِ، أَوْ مَكَّةَ: (شَكُّ مِنْ جَرِير)* “Hz. Peygamber Medine'nin veya Mekke'nin bahçelerinden bir bahçenin önünden geçti.”¹⁴⁷⁵ buradaki hadis metni *Sahîh-i Buhârî*'de geçmektedir. el-Ensârî, bu hadis metninin, Buhârî'ye ait başka bir hadis eseri olan *el-Edebu'l-müfred*'de *من حيطان المدينة*¹⁴⁷⁶: (بالجزم) farklı bir metinle geldiğini belirtmektedir. Buradaki örneğe bakıldığında, Buhârî'nin *Sahîhi*'nde, hem “Medine” hem de “Mekke” isimleri ayrı ayrı, şekk olmuş bir vaziyette rivâyet edilmiştir. İkinci eserde ise kesin bir biçimde, sadece “Medine” ismi gelmiş bir şekilde rivâyet edilmiştir. el-Ensârî, bu farkı

¹⁴⁶⁸ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 1/659.

¹⁴⁶⁹ el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, Salat, 510; Müslim, *el-Musnedu's-Sahîhu'l-Muhtasar*, Tevbe, 2758.

¹⁴⁷⁰ İbn Hibbân, *Sahîh*, Salat, 2365.

¹⁴⁷¹ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 2/222-223.

¹⁴⁷² el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, Cenâiz, 1344.

¹⁴⁷³ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 3/418-419.

¹⁴⁷⁴ Müslim, *el-Musnedu's-Sahîhu'l-Muhtasar*, el-Fedâil; 2296.

¹⁴⁷⁵ el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, Vudu, 216.

¹⁴⁷⁶ Buhârî, *el-Edebü'l-müfred*, Bâbu 436; 965.

ortaya koymuştur.¹⁴⁷⁷ Mezkûr örneklere bakıldığında, el-Ensârî hadis metninde geçen kimi lafızların, başka rivâyetlerde farklı geldiğini göstermiştir. Bu başlığa uygun olan birkaç örneğin yeri dipnotta verilmiştir.¹⁴⁷⁸

3. Metindeki Nüsha Farklılıklarına İşaret Etmesi

el-Ensârî şerhinde, bazen hadis metninde bulunan nüsha farklılıklarını göstermektedir. Örneğin; el-Ensârî, مَا يَحْبِسُكُمْ “Sizi hapseden şey”¹⁴⁷⁹ kelimesini şerh ettiği zaman, bu kelimenin başka bir nüshada oturmak anlamına gelen يجلسكم şeklinde geldiğini açıklamıştır.¹⁴⁸⁰

إِنْ اتَّقَيْتَ “Eğer takvalı kalırsam”¹⁴⁸¹ el-Ensârî Hadis metnindeki bu kısmının şerhini verirken, başka bir nüshada, إِنْ أَبَقَيْتَ “İn Abkaytü” şeklinde geldiğini belirtmiştir.¹⁴⁸²

وَكَانَ يَوْمَ عِيدٍ “bayram günüydü”¹⁴⁸³ el-Ensârî hadis metninin bu bölümünü şerh ederken, buranın başka bir nüshada وَكَانَ يَوْمٌ عِنْدِي “Birgün yanımda” şeklinde geldiğini ifade etmiştir.¹⁴⁸⁴

هَلَكْتَ الْمَوَاشِي “Binekler telef olmak üzere”¹⁴⁸⁵ el-Ensârî hadis metninin bu kısmını şerh ettiğinde, buranın başka bir nüshada هَلَكْتَ الْأَمْوَالُ “Heleketü'l-emvâl” şeklinde geldiğini beyan etmiştir.¹⁴⁸⁶

اسْتَنْشَقَ “Burnuna su verdi”¹⁴⁸⁷ el-Ensârî burayı şerh ederken, buranın başka bir nüshada وَاسْتَنْشَرَ “İstensera” şeklinde geldiği bilgisini paylaşmaktadır.¹⁴⁸⁸ el-Ensârî'nin, hadis metniyle ilgili kimi nüsha farklılıklarını ortaya koyduğu bazı örneklerin yeri dipnotta belirlenmiştir.¹⁴⁸⁹

4. Metin Ziyâdelerine İşaret Etmesi

Herhangi bir hadisin farklı rivâyetlerle gelmesi ve bu farklı rivâyetlerin sened veya metinlerinin her yönüyle birebir aynı olmaması malum olan bir durumdur. Bazen bir rivâyette ziyade olup diğer rivâyetlerde bu durum söz konusu değildir. Farklı rivâyetlerdeki ziyadelerin, şerhu'l-hadis ilmi için, mübhemî belli etmesi, bir hükmü açığa çıkarması vb. bazı faydaları vardır. el-Ensârî de hadisleri şerh ederken, başka rivâyetle gelen hadisteki mevcut ziyadelere işaret etmekte ve buna ehemmiyet vermektedir. Bu konuyla ilgili örnekler şöyledir.

¹⁴⁷⁷ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 1/513.

¹⁴⁷⁸ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 5/642; 4/407-408; 498; 3/199; 2/430; 1/289; 138.

¹⁴⁷⁹ el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, Tevhid, 7439.

¹⁴⁸⁰ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 10/367.

¹⁴⁸¹ el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, Tefsir, 4753.

¹⁴⁸² el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 8/62.

¹⁴⁸³ el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, Cihad ve's-siyer, 2709; Müslim, *el-Musnedu's-Sahîhu'l-Muhtasar*, Salati'l-'ideyn, 892.

¹⁴⁸⁴ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 6/46.

¹⁴⁸⁵ el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, İstiskâ, 1013.

¹⁴⁸⁶ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 3/90.

¹⁴⁸⁷ el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, Vudu, 159.

¹⁴⁸⁸ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 1/438.

¹⁴⁸⁹ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 10/74; 411; 9/19; 537; 639; 7/212; 5/58; 4/151; 2/99; 1/190; 103.

“İnsanlar, soru sormaktan vazgeçmiyorlar. Ta ki derler ki; Bu Allah her şeyin yaratıcısıdır. Peki Allah’ı kim yarattı?”¹⁴⁹⁰ el-Ensârî, bu hadisi şerh ederken, bu hadisin başka bir rivâyette metninin ziyadeyle geldiğini belirtmektedir. Bu ziyade şöyledir; **فَإِذَا بَلَغَهُ فَلْيَسْتَعِذْ بِاللَّهِ وَلِيْنْتَهُ** “Allah’ı kim yarattı, sorusu ona ulaştığında, Allah’a sığınsın ve bunu terk etsin.”¹⁴⁹¹ Burada el-Ensârî, iki rivâyet zikretmiş, bunlardan ikincisinde metin ziyadesinin olduğunu beyan etmiştir.¹⁴⁹²

“Hz. Peygamber, bir adama birkaç yaşında olan bir deve borçluydu. Adam bocunu istemeye geldiğinde, Hz. Peygamber, adama borcunun verilmesini emretti.”¹⁴⁹³ el-Ensârî, bu hadisi şerh ederken, bu hadisin başka bir rivâyette metin ziyadesiyle geldiğini belirtmektedir. Bu ziyade şöyledir. **سِنًا مِثْلَ سِنِيهِ** “Ona devesiyle aynı yaşta bir devenin verilmesini emretti.”¹⁴⁹⁴ el-Ensârî’nin zikrettiği iki rivâyetin, ikincisinde ziyadenin olduğunu ortaya koymuştur.¹⁴⁹⁵

“Rasûlullah sallahu aleyhi ve sellem, Üsâme b. Zeyd, Bilal, Osman b. Talha eve girdiler.”¹⁴⁹⁶ el-Ensârî, bu hadisi şerh ederken, bu hadisin Nesâî’nin rivâyet ettiği başka bir rivâyette metin ziyadesiyle geldiğini belirtmiştir. Bu ziyade şöyledir; **ومعه الفضل بن العباس** “Onunla beraber Fadl b. Abbas da vardı.”¹⁴⁹⁷ el-Ensârî burada, ziyâdenin Buhârî ile Nesâî’nin rivâyetleri arasında gerçekleştiğini beyan etmiştir.¹⁴⁹⁸ el-Ensârî’nin, şerhinde metin ziyadesiyle ilgili işaret ettiği bazı örneklerin yerleri dipnotta verilmiştir.¹⁴⁹⁹

5. Metinle İlgili Tenkitlere Değınmesi

el-Ensârî, şerhinde hadislerin metnini birçok yönden değerlendirmektedir. Bu yönlerden biri de hadis metnine yönelik yapılan eleştirileri beyan etmesidir. Metinle ilgili bu eleştiriler, bazen el-Ensârî’nin kendisi tarafından yapılmaktadır. Bazen de başka âlimlerden naklederek yapılmaktadır. Örneğın; “Nebi s.a.v. Benî Süleym’den yetmiş kişilik bir topluluğı, Benî Amir’e göndermiştir.”¹⁵⁰⁰ Bu hadis metninin zahirine bakıldığında Hz. Peygamber’in, **بَنِي سُلَيْمٍ** kabilesinden yetmiş kişiyi **بَنِي عَامِرٍ** kabilesine gönderdiği anlaşılmaktadır. Fakat el-Ensârî, İbn Hacer’in, ed-Dimyâtî’den naklettiğine göre bu hadis metninde vehm bulunduğunu belirtmiştir.

¹⁴⁹⁰ el-Buhârî, *el-Câmiu’s-Sahîh*, İ’tisâm bi’l-Kitâbi ve’s-Sünneti, 7296; Müslim, *el-Musnedu’s-Sahîhu’l-Muhtasar*, İmân, 136.

¹⁴⁹¹ el-Buhârî, *el-Câmiu’s-Sahîh*, Bed’i’l-halki, 3276.

¹⁴⁹² el-Ensârî, *Tuhfetu’l-Bârî*, 10/281.

¹⁴⁹³ el-Buhârî, *el-Câmiu’s-Sahîh*, Vekâle, 2305.

¹⁴⁹⁴ el-Buhârî, *el-Câmiu’s-Sahîh*, Vekâle, 2306.

¹⁴⁹⁵ el-Ensârî, *Tuhfetu’l-Bârî*, 5/67-68.

¹⁴⁹⁶ el-Buhârî, *el-Câmiu’s-Sahîh*, Hac, 1598; Müslim, *el-Musnedu’s-Sahîhu’l-Muhtasar*, Hac, 1329.

¹⁴⁹⁷ Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali el-Hurâsânî (303/916) en-Nesâî, *es-Sünenü’s-suğrâ/el-Muctebâ mine’s-sünen*, thk. Abdulfettâh Ebû Ğudde (Halep: Mektebetü’l-matbu’âtı’l-İslâmiyye, 1986), Menâsiki’l-hac, 2906.

¹⁴⁹⁸ el-Ensârî, *Tuhfetu’l-Bârî*, 4/91.

¹⁴⁹⁹ el-Ensârî, *Tuhfetu’l-Bârî*, 8/424; 9/319; 6/31; 3/451; 2/507; 1/541; 4/595.

¹⁵⁰⁰ el-Buhârî, *el-Câmiu’s-Sahîh*, Cihad ve’s-siyer, 2801.

Şöyle ki; aslında بَنِي سُلَيْم kabilesinin dini eğitim vermek üzere herhangi bir kabileye gönderilmediğini, bilakis kendilerine dini eğitim verilmek üzere, yetmiş kurrâ âlimin gönderildiğini beyan etmiştir. Yine el-Ensârî, ed-Dimyâtî'nin, بَنِي سُلَيْم kabilesine gönderilen yetmiş kurrâ âlimin, بنو عامر kabilesinden olduğunu, بَنِي سُلَيْم kabilesinin bu yetmiş kurrâyâ pusu kurduklarını ve onları öldürdükleri bilgisini vermektedir. Ayrıca hadis metninde meydana gelen bu vehmin, Buhârî'nin şeyhi olan Hafs b. Amir tarafından kaynaklandığı beyan edilmiştir.¹⁵⁰¹

“Dedi ki; Onu dört kişi arasında taksim etti. Bunlar, Uyeyne b. Bedr, Akra b. Habis, Zeydu'l-Hayl dördüncüsü, ya Alkame veya Amir b. Tufeyl'dir.”¹⁵⁰² el-Ensârî, İbn Hacer ile diğer âlimlerden nakil yoluyla, bu hadis metninde geçen Amir b. Tufeyl isimli şahsın altın taksimatına dahil edilmesinin ve dört kişi arasında zikredilmesinin doğru olmadığını, çünkü bu şahsın bu olaydan önce vefat ettiğini belirtmiştir.¹⁵⁰³

“Enes b. Malik, birgün Hz. Peygamber'in, parmağına altından yüzük taktığını gördüğünü söylemektedir. Ardından insanların da bu şekilde yaptıklarını ifade etmektedir. Daha sonra Hz. Peygamber'in o altın yüzüğü çıkardığını, bir daha takmayacağını söylediğini ifade etmiştir. Bunun üzerine insanların da yüzüklerini çıkardıklarını belirtmiştir.”¹⁵⁰⁴ Buradaki hadis metninde Hz. Peygamber'in altın yüzüğü attığı, takmayacağını söylediği ve insanların da bu şekilde O'nu örnek aldıkları anlatılmıştır. Her ne kadar durum böyle görünse de burdaki hadis metninde geçen uygulamaların aynısının, Hz. Peygamber'in gümüş yüzük için de yaptığı bilgisi geçmektedir. Bunun üzerine el-Ensârî, ikinci hadisin metnini şerh ederken, bunun metniyle ilgili tenkitte bulunmaktadır. Şöyle ki; Hz. peygamber'in gümüş yüzüğü atmadığını, çünkü gümüş yüzüğün helal olduğunu, ancak altın olan yüzüğü attığını ifade etmiştir. Bununla birlikte el-Ensârî, gümüş yüzükle ilgili hadis metninde geçen malumatın gerçekte İbn Şihab'ın vehmi olduğunu da söylemektedir.¹⁵⁰⁵ el-Ensârî'nin şerhinden derlenen bu bilgiler, Buhârî'nin arka arkaya zikrettiği iki hadiste geçmektedir.

Görüldüğü üzere el-Ensârî, bazen kendisi, bazen de diğer ulemadan nakilde bulunarak hadisteki metin tenkidine işaret etmiştir. el-Ensârî'nin, hadis metnindeki tenkide işaret ederken وهم “vehm” veya غلط “ğalat” gibi tâbirleri kullanarak bu hususa işaret ettiği görülmektedir. el-Ensârî'nin, hadis metnindeki tenkitlere değinirken nadiren de olsa bu tenkitlere “أجاب” “ecâbe”

¹⁵⁰¹ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 5/616-617.

¹⁵⁰² el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, Meğâzi, 4351; Müslim, *el-Musnedu's-Sahîhu'l-Muhtasar*, Zekat, 1064.

¹⁵⁰³ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 7/435-436.

¹⁵⁰⁴ el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, Libas, 5868; Müslim, *el-Musnedu's-Sahîhu'l-Muhtasar*, Libas ve'z-zîneti, 2093.

¹⁵⁰⁵ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 9/108-109.

gibi lafızlar kullanarak çözüm bulmaya çalışmaktadır. el-Ensârî'nin, metin tenkidıyla ilgili olarak, beyan ettiği bazı örneklerin yeri dipnotta belirlenmiştir.¹⁵⁰⁶

6. Hadisin Tekrarlanması Durumu

el-Câmi'us-Sahîh eserindeki hadislerin bazen tekrarlandığı görülmektedir. el-Ensârî, Buhârî'deki hadislerin tekrarlanmasının amaçlarının olduğunu belirtmektedir. Bâbda geçen hükmü belli etmek ve senedin farklılığını göstermek, bunlardan birkaçı olduğunu ifade etmektedir. Hadisin tekrarlanmasının faydasının ise, hadisin alındığı şeyhlerin farklı mertebelerde olduğunu belli edilmesi olduğunu söylemiştir.¹⁵⁰⁷ el-Ensârî'nin, hadis metnlerinin tekrarlanmasıyla ilgili yaptığı bazı açıklamalar şu şekildedir.

Hadis Mükerrer Olduğunda Bunu Belirtmesi

el-Ensârî'nin, hadisler tekrarlandığında, hadisin ilk geçtiği yere göre daha kısa şerh ettiği görülmektedir. Bazen bu hadisin şerhinin daha önce geçtiğini belirtmektedir. Bazen de hiç şerh etmeyip yine bu hadisin şerhinin daha önce geçtiğini beyan etmektedir. Örneğin el-Ensârî, “Zor durumda olanın ehline nafakası.”¹⁵⁰⁸ Bu hadisi ikinci defa şerh etmeyip, hadisin, şerhiyle birlikte daha önce geçtiğini izah etmektedir.¹⁵⁰⁹ Başka bir örnekte el-Ensârî, bâbın altında zikredilen hadisi yine ikinci kere şerh etmemiş, “hadisin şerhinin, geçtiğini beyan etmiştir.”¹⁵¹⁰ el-Ensârî, başka bir yerde yine ‘hadisin şerhinin daha önce geçtiği’ izahatını vermiştir.¹⁵¹¹ Mezkûr örneklerde belirtildiği üzere, hadis tekrarlandığı vakit el-Ensârî, bunları yeniden şerh etmemiştir. Bu minvaldeki bazı hadislerin, yerleri dipnotta belirlenmiştir.¹⁵¹²

Hadislerin Tekrarlanmasının Sebebinin Belirtmesi

el-Ensârî, şerhinde bâbdaki hadislerin tekrar edilmesinin sebebinin şöyle belirtmektedir: Senetlerinin muhtelif olduğunu ortaya koymak, bir hadis metninin diğer hadis metninden daha ziyadeli olduğunu göstermek için hadislerin tekrarlandığını söylemektedir.¹⁵¹³

Bu örnekte, **بَابُ مَنْ أَعَادَ الْحَدِيثَ ثَلَاثًا لِيُفْهَمَ عَنْهُ** (Dediği anlaşılınsın diye, hadisi üç defa tekrarlayan) bu bâbın altında zikredilen hadis, daha önce **باب: من رفع صوته بالعلم** (İlim ile sesini yükselten) bâbının altında geçmiştir. el-Ensârî, Buhârî'nin, tekrarlanan hadiste ikindi

¹⁵⁰⁶ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 3/507-508; 5/437-444,625; 6/178,195; 7/297,393; 8/307-308.

¹⁵⁰⁷ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 1/259.

¹⁵⁰⁸ el-Buhârî, *el-Câmi'us-Sahîh*, Nefekât, 5368.

¹⁵⁰⁹ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 8/516.

¹⁵¹⁰ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 2/504.

¹⁵¹¹ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 1/230.

¹⁵¹² el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 2/307; 2/424; 2/449; 2/511; 2/595; 3/46; 3/50; 3/222; 3/275; 3/298; 8/13; 8/90; 8/191; 8/288; 8/381.

¹⁵¹³ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 8/584.

namazının geçtiğini açıkça belirtmek ve senetteki bazı ricallerle ilgili ihtilafın olduğunu ortaya koymak için bu hadisin tekrarlandığını ifade etmiştir.¹⁵¹⁴

el-Ensârî, bu hadisin (تكرار هذا الحديث) tekrarlanma sebebinin, te'kit için olduğu bilgisini nakletmektedir.¹⁵¹⁵

Hadislerin Tekrarlanmasının Faydalarına Değini

el-Ensârî, hadisleri şerh ederken, bir hadis tekrarlandığı vakit bazen bunun faydasını zikretmektedir. Örneğin; “İmamın, arkadaşlarında bulunan bilgiyi, onlardan almak için meseleyi onlara sunması.”¹⁵¹⁶ el-Ensârî, bâb altında zikredilen hadisin, tekrarlanan bir hadis olduğunu zikretmiştir. Hadisin tekrarlanma nedenini ise, senedinin ve metninin ihtilafı olduğunu ortaya koymak için tekrarlandığını ifade etmiştir. el-Ensârî, başka bir faydayı, Buhârî'nin, her iki hadis şeyhinin farklı makamlarda olduğunu tenbih ve tekit etmek için bu hadisin tekrarlandığını belirtmiştir.¹⁵¹⁷

7. Metindeki Garib Kelimeleri Şerh Etmesi

el-Ensârî, şerhinde hadisin metniyle ilgili değindiği konulardan biri de metinde geçen garib lafızlara mana vermesi, bunları izah ederek anlaşılır hale getirmesidir. Garib kelimesi sözlükte, anlamı açık olmayan, belli olmayan, gizli olan demektir.¹⁵¹⁸ Terim olarak, hadis metinleri içerisinde bulunup, az kullanıldıkları için zihinden uzak olan kapalı lafızlara garibu'l-hadis denir.¹⁵¹⁹ İbnu's-Salâh, garibu'l-hadis ilminin önemli olduğunu belirtmektedir. Özellikle muhaddisler ve diğer ilimlerle uğraşan âlimler bu ilim, bilinmediğinde ayıp olacağını ifade etmişler. Bu ilimden haber vermenin, bu ilimle uğraşmanın kolay olmadığını, çok dikkat gerektiren bir ilim olduğunu ifade etmektedirler.¹⁵²⁰

el-Ensârî'nin bu konuyla ilgili izah ettiği bazı örnekler şöyledir.¹⁵²¹ خشيش أو خشاش 'haşîş ev haşâş' bu kelimeye yerin haşareleri anlamını vermiştir.¹⁵²² أطيط kelimesine at sesi, صهيل kelimesine deve sesi, دانس kelimesine ziraatte kullanılan inek, منق kelimesine süzgeç, arıtcı gibi manalar vermiştir.¹⁵²³ جرست kelimesine otladı; العرفط kelimesine, zamkî olan ağaç manasını

¹⁵¹⁴ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 1/323.

¹⁵¹⁵ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 7/523.

¹⁵¹⁶ el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, İlim, 62; Müslim, *el-Musnedu's-Sahîhu'l-Muhtasar*, Sıfetu'l-kiyame ve'l-cennete ve'n-nâr, 2811.

¹⁵¹⁷ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 1/259.

¹⁵¹⁸ Mahmut et-Tahhân, *Teysîru mustalah*, 214; Ebû Şuhbe, *el-Vesît fî 'ulûm*, 430.

¹⁵¹⁹ en-Nevevî, *et-Takrîb ve't-teysîr*, 87; İtir, *Menhecu'n-nakd*, 332; İbrahim, *eş-Şezâ'l-feyyâh*, 2/451.

¹⁵²⁰ İbnu's-Salâh, *Mukaddimetu İbnu's-Salâh*, 272.

¹⁵²¹ el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, Ezan, 745.

¹⁵²² el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 2/454.

¹⁵²³ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 8/404.

vermiştir.¹⁵²⁴ غَرَثَى kelimesine, karnı bomboş kalmışçasına aç olan manasını vermektedir.¹⁵²⁵ علات kelimesine baba bir, anneleri farklı olan kardeşler anlamını vermiştir.¹⁵²⁶ مُشْعَانٌ kelimesine, dağınık olan saç manasını vermiştir.¹⁵²⁷ جَبَارٌ kelimesine bir hayvanın verdiği zarar neticesinde, kimsenin bu zarar yüzünden cezalandırılmaması manasını vermiştir.¹⁵²⁸

¹⁵²⁹ el-Ensârî, bu dört kelimeyi, yeşil renkli testi; kurutularak tepsi şekli verilen kabak; içinde meşrubat içilmesi için, içi oyulan odun; zift ile boyanan, kaplanan şey manalarını vermektedir.¹⁵³⁰ Burada el-Ensârî, hadis metninde geçen garib kelimelerin daha iyi anlaşılması için onlara mana vermiştir. Hadis metninde geçip, el-Ensârî'nin mana verdiği bazı garibu'l-hadis lafızlarının yeri dipnotta verilmiştir.¹⁵³¹

8. Hadis Metnini Şerh Ederken Kullandığı Bazı Kavramlar

el-Ensârî, hadis metnini şerh ederken, yaptığı izahatta katkı olması, bir şeyi ifade etme gayesi veya şahıs olarak birilerini belirtme niyetiyle şerhinde bazı kavramlar kullanmaktadır.

el-Ensârî, hadis metinlerini şerh ederken, İbn Hacer'in açıklamalarına yer vereceği zaman genellikle شَيْخًا tabirini kullanmaktadır. el-Ensârî, şerhinde zikrettiği شَيْخًا tabirinden İbn Hacer'in kastedildiğini bildirmektedir.¹⁵³² Hadis metinlerini şerh ederken kullanılan bu tabir ile ilgili birkaç örnek şöyledir.

¹⁵³³ سَمِعَ أَنَسًا burdaki hadis metnini şerh eden el-Ensârî, شَيْخًا tabirini zikredeki, İbn Hacer'in bu hadis metniyle ilgili verdiği malumatı beyan etmektedir.¹⁵³⁴ يَا رَسُولَ اللَّهِ Hadis metninde geçen bu telaffuz, Kafir olarak ölen Amir b. Tufeyl isimli şahıs tarafından söylendiği anlaşılmaktadır. el-Ensârî, شَيْخًا tabirini kullanarak İbn Hacer'in bu husustaki görüşünü açıklamaktadır.¹⁵³⁵ el-Ensârî'nin شَيْخًا kavramını kullanarak, İbn Hacer'in görüşlerine yer verdiği bazı örneklerin yeri dipnotta verilmiştir.¹⁵³⁶

el-Ensârî, hadis metinlerini şerh ederken kullandığı diğer bazı kavramlar da عِنْدَنَا، أَصْحَابُنَا ve آخَرُونَ kavramlarıdır. el-Ensârî'nin bu kavramları kullanmasıyla ilgili bazı örnekler şöyledir.

¹⁵²⁴ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 10/84.

¹⁵²⁵ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 7/335.

¹⁵²⁶ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 6/537.

¹⁵²⁷ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 4/616-617.

¹⁵²⁸ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 3/596.

¹⁵²⁹ el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, İmân, 53; Müslim, *el-Musnedu's-Sahîhu'l-Muhtasar*, İmân, 17.

¹⁵³⁰ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 1/435-438.

¹⁵³¹ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, bkz. 10/21,52,362; 9/402,430; 8/401-402; 7/488,722; 6/112,123,515; 4/607,615; 3/547; 2/335-336; 1/441,466,508,529-530.

¹⁵³² el-Ensârî, *Tuhfetu'l-bârî*, 1/133.

¹⁵³³ el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, Savm, 1982.

¹⁵³⁴ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 4/422.

¹⁵³⁵ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 9/303.

¹⁵³⁶ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 8/629,390,313; 3/297,126,24; 2/572,490,340,383,252,235; 1/634,408,297,205.

“Bu, ashabımızın sözüne zıt değildir” el-Ensârî’nin, burdaki izahatından أصحابنا kavramıyla ilgili olarak, kendisinin net bir biçimde belirtmediği; lâkin fıkıh âlimleriyle ilgili bir zümrenin görüşüne işaret ettiği anlaşılmaktadır. el-Ensârî’nin fıkıh mezhebi Şâfiî olduğu için, bir kısım Şâfiî fıkıh âlimlerinin görüşünü ifade etmek için bu kavramı kullandığını düşünmekteyiz.¹⁵³⁷

ولأصحابنا وجها Burda el-Ensârî’nin, yine أصحابنا kavramını kullandığı görülmektedir. el-Ensârî’nin bu kavramı kullanmaktan kastının, yine Şâfiî fıkıh âlimlerinin görüşünü beyan etmek için bu kavramı kullandığını düşünmekteyiz.¹⁵³⁸ el-Ensârî, tarafından أصحابنا kavramı kullanılarak hadis metnlerinin şerh edildiği bazı örneklerin yeri dipnotta verilmiştir.¹⁵³⁹

“Kim ki benim sünnetimi kabul etmezse, yüz çevirirse benden değildir.”¹⁵⁴⁰ el-Ensârî, bu hadis metnini şerh ederken, عندنا kavramını kullanmıştır.¹⁵⁴¹ el-Ensârî’nin bu kavramı kullanmasındaki amacı ‘Ashabunâ’ kavramında amaç neyse burda da amacın, o olduğu düşünülmektedir. el-Ensârî’nin عندنا kavramını kullanarak hadis metnlerini şerh ettiği bir örneğin yeri dipnotta beyan edilmiştir.¹⁵⁴²

“İnsanlardan üç çocuğu ergenlik çağına ulaşmadan vefat ederse, Allah Teâlâ’nın bunlara rahmetinden ötürü o kişiyi cennete koyar.”¹⁵⁴³ Bu hadisi şerh eden el-Ensârî, آخرون kavramını “diğerleri açıkça belirttiler.” şeklinde kullandığı görülmektedir.¹⁵⁴⁴ el-Ensârî’nin, bu kavramdan kimleri kastettiği bilinmemektedir. el-Ensârî’nin, آخرون kavramını kullanarak hadis metnlerini şerh ettiği bir örneğin yeri dipnotta verilmiştir.¹⁵⁴⁵

9. Muhtevada Müdrec Bulunduğu Zaman Belli Etmesi

el-Ensârî, hadis muhtevasını şerh ederken, Hz. Peygamber’in hadis metninin içerisine, hadisten olmayıp, fakat hadisten olduğu zannedilen bir şey girdiğinde bunu beyan etmektedir. Konumuz mustalahu’l-hadis olmadığı için idracın şartlarına, sebeplerine veya hükmüne değinilmeyecektir. Burada sadece muhtevadaki müdrec olan şeylere işaret edilecektir.

¹⁵⁴⁶ Tahannüs, gece Allah’a ibadet etmeye denir.” el-Ensârî, bu muhtevayı şerh ettiğinde burdaki müdrecin, وَهُوَ التَّعَبُّدُ “ibadet etmektir” kelimesi olduğunu ve kendinden önceki kelimenin, anlamını beyan etmek için idrac edildiğini söylemektedir.¹⁵⁴⁷

¹⁵³⁷ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 9/587.

¹⁵³⁸ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 2/342.

¹⁵³⁹ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 3/563,464,462,364.

¹⁵⁴⁰ el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, Nikah, 5063; Müslim, *el-musnedu's-Sahîhu'l-Muhtasar*, Nikah, 1401.

¹⁵⁴¹ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 8/326.

¹⁵⁴² el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 1/585.

¹⁵⁴³ el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, Cenaiz, 1248.

¹⁵⁴⁴ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 3/322.

¹⁵⁴⁵ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 1/161.

¹⁵⁴⁶ el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, Bed'i'l-vahiy, 3.

¹⁵⁴⁷ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 1/82,86.

“Bir kölenin yarısına sahip olan birinin, kendi yarısından feragat edip kölenin yarısını hürriyetine kavuşturursa, köleye düşen, kendi malıyla kendisini kurtarmasıdır. Eğer kölenin malı mülkü yoksa, köle fiyatlandırılır. Yüzde ellisine tekabül eden oran için fazla biktırılmadan çalıştırılır. Köle, bu çalışmasının karşılığında, ikinci yarısı için de hürriyetine kavuşturulur.”¹⁵⁴⁸ el-Ensârî, bu hadisi şerh ettiği vakit hadiste bulunan *ثُمَّ اسْتُسْعِيَ غَيْرَ مَشْقُوقٍ عَلَيْهِ* bu sözcüklerin Katade denilen zatın sözü olduğunu, dolayısıyla buranın müdrec olduğunu belirtmektedir.¹⁵⁴⁹

el-Ensârî, bazen müdrec olan yerle ilgili âlimler arasındaki ihtilafı gözler önüne sermektedir. Örneğin; “*هَذَا أَذْنَى أَهْلِ الْجَنَّةِ مَنْزِلَةً*” “Hz. Peygamber’in arka dişleri görünecek şekilde güldüğünü gördüm. Hz. Peygamber kişinin derecesi olarak bunun, cennet ehlinin en az miktarı olduğunu söyledi.”¹⁵⁵⁰ bu hadis metninde Kirmânî’nin, *وَكَانَ* buranın tümünün müdrec olduğunu, Hz. Peygamber’in değil de sahâbelerin sözü olduğunu belirtmiştir. İbn Hacer’in ise burada müdrec olan yerin sadece *وَكَانَ* sözü olduğunu, ondan sonrasının da Hz. Peygamber’in sözü olduğunu beyan etmektedir.¹⁵⁵¹ el-Ensârî’nin, belli ettiği bazı müdrec örneklerin yeri dipnotta verilmiştir.¹⁵⁵²

10. Muhtevada İşkal Olduğunda İzlediği Yol

Hadis muhtevasında bir işkal bulunduğu zaman, el-Ensârî, bu işkali belli edip çözüme kavuşturmaktadır. Bu hususla ilgili şu örnek verilebilir.

Örneğin, “Hz. Peygamber ramazanda Hüneyn savaşına gitmiş. Burada insanların bir kısmı oruç tutmuş bir kısmı da oruç tutmamış. Hz. Peygamber bineğine binip, oturuşunu tam düzelttikten sonra bir bardak ayran veya su istemiş. Bunun üzerine oruç tutmayanlar, oruç tutanlara, orucunuzu bozun demiş.”¹⁵⁵³ bu hadis muhtevası, Hz. Peygamber’in ramazan ayında Hüneyn’e gittiğini bildirmektedir. el-Ensârî ise, bu hadisi şerh ederken, Hz. Peygamber’in ramazan ayında değil de şevval ayında Hüneyn’e gittiğini ifade etmektedir. el-Ensârî, bu durumun içinde mevcut olan işkali şöyle çözmektedir. Mekke’nin, ramazan ayının on yedisinde fethedildiğini, burada on dokuz gün kaldığını, bundan sonra Hüneyn’e gittiğini belirtmiştir. Dolayısıyla Hz. Peygamber’in Hüneyn’e gidişinin ramazanın sonrası olan şevval ayında olduğunu ifade etmektedir. Hz. Peygamber’in ramazan ayında Hüneyn’e gitme söylemini ise,

¹⁵⁴⁸ el-Buhârî, *el-Câmiu’s-Sahîh*, Şerike, 2492; Müslim, *el-Musnedu’s-Sahîhu’l-Muhtasar*, İmân, 1503.

¹⁵⁴⁹ el-Ensârî, *Tuhfetu’l-Bârî*, 5/274.

¹⁵⁵⁰ el-Buhârî, *el-Câmiu’s-Sahîh*, Rikak, 6571; Müslim, *el-Musnedu’s-Sahîhu’l-Muhtasar*, İmân, 186.

¹⁵⁵¹ el-Ensârî, *Tuhfetu’l-Bârî*, 9/508.

¹⁵⁵² el-Ensârî, *Tuhfetu’l-Bârî*, bkz. 7/62; 6/374.

¹⁵⁵³ el-Buhârî, *el-Câmiu’s-Sahîh*, Meğâzi, 4277.

O'nun s.a.v. ramazan ayında Hüney'n'e gitmeye niyetlendiğini; fakat fiziki olarak Hüney'n'e gidişinin, ramazandan sonra, yani şevval ayında olduğunu beyan etmektedir.¹⁵⁵⁴

“Sizler, ayağınızda ayakkabı olmadan, üstünüzde elbise olmadan ve sünnetsiz bir şekilde Allah ile karşılaşacaksınız.”¹⁵⁵⁵ el-Ensârî, bu hadisin Ebû Davud’a göre “Meyyit, vefat ettiği elbise içinde diriltilecektir.”¹⁵⁵⁶ şeklinde rivâyet edildiğini belirtmiştir. Birinci hadiste, insanların elbisesiz haşredilecekleri, ikincisinde ise içinde vefat ettiği elbiseyle haşredilecekleri zikredilmiştir. el-Ensârî, her iki hadis arasında zahiren bulunan işkâli şu şekilde çözmektedir: İnsanların kabirlerinden ilk önce, içinde defnedildikleri elbiseleriyle çıkarılacakları, haşredilmeden önce ise, bu elbiselerinin üzerlerinden çıkarılacakları ve elbisesiz bir şekilde haşredileceklerini söylemektedir.¹⁵⁵⁷ Verilen her iki örnekte işkâlin olduğu belirtilmiş, el-Ensârî, bu işkâli çözüme kavuşturmuştur. Muhtevada işkâli olup, el-Ensârî’nin çözüme kavuşturduğu bazı örneklerin yeri dipnotta verilmiştir.¹⁵⁵⁸

11. Metindeki Muhtelifu’l-Hadis İle İlgili Metodu

el-Ensârî, hadis muhtevasını şerh ederken, hadis metinlerinde zahiren zıt gibi görünen iki hadisle karşılaştığı vakit, bunlarla ilgili birkaç yol izlemektedir. Bu yollar, her iki hadisin arasını cem‘ etme, her iki hadisten birini tercih etme, her iki hadisten birinin nasih, diğerinin mensuh olduğunu belirtme ve zahiren zıt gibi görünen her iki hadis arasında tevakkuf etmedir.

Cem‘deki Yöntemi

el-Ensârî, hadis metinleri arasında ihtilaflı bir durumla karşılaştığında başvurduğu yollardan biri, bu metinlerin arasını bulması, onları cem‘ etmesidir. Örneğin; “Kim rızkının bollaşması neticesinde mutlu olmak istiyorsa veya ömrünün uzamasını istiyorsa, sıla-i rahim yapsın.”¹⁵⁵⁹ bu hadis metnini şerh eden el-Ensârî, hadisin dış görünüşü bakımından bu hadise ters düşen şu hadisle arasını bulmuştur. Şöyle ki; “Rızkı ve eceli, annesinin karnındayken belirlenmiştir.”¹⁵⁶⁰ Burada her iki hadis arasında cem‘ yapmıştır. el-Ensârî, birinci hadis metninin manasındaki rızık kelimesinden maksadın bu rızkın bereketlenmesi olduğunu, ömürden maksadın ise cesedin kuvvetlenmesi veya o kişinin güzel hasletlerinin diğer insanların dili üzerinde kalması şeklinde mana vermektedir. el-Ensârî, ikinci hadiste geçen mektub kelimesinden maksadın, bir meleğin yanındaki ve içinde değişikliğin olabileceği yazılı şeyler

¹⁵⁵⁴ el-Ensârî, *Tuhfetu’l-Bârî*, 7/394.

¹⁵⁵⁵ el-Buhârî, *el-Câmiu’s-Sahîh*, Rikak, 6525; Müslim, *el-Musnedu’s-Sahîhu’l-Muhtasar*, Cennet ve sıfetu ne’îmihâ ve ehliha, 2859.

¹⁵⁵⁶ Ebû Dâvud, *es-Sünen*, Cenâiz, 3114.

¹⁵⁵⁷ el-Ensârî, *Tuhfetu’l-Bârî*, 9/485,486.

¹⁵⁵⁸ el-Ensârî, *Tuhfetu’l-Bârî*, 3/199; 7/478-481.

¹⁵⁵⁹ el-Buhârî, *el-Câmiu’s-Sahîh*, Buyû’, 2067; Müslim, *el-Musnedu’s-Sahîhu’l-Muhtasar*, Birr ve ve’s-sileti ve’l-âdâb, 2557.

¹⁵⁶⁰ el-Buhârî, *el-Câmiu’s-Sahîh*, Bid’i’l-halki, 3208.

olduğunu belirtmektedir. Allah Teâlâ'nın yanında bulunan ve değişikliğin olmayacağı yazılı şeylerin kastedilmediğini ifade etmiştir. Ya da o kişi annesinin karnındayken, sıra-ı rahim yaparsa rızkı böyle olur; yapmazsa şöyle olur şeklinde tevil yapmaktadır.¹⁵⁶¹ el-Ensârî'nin, şerhinde her iki hadis ile ilgili izahatına bakıldığında dış görünüş bakımından her ne kadar zıt görünen iki hadis varsa da bu hadislerin arasını bulmuş ve aralarında telifik yapmıştır.

Hız. Peygamber Müslümanlara her namazın akabinde 33 defa tesbih, tahmid ve tekbirin getirilmesini tavsiye etmektedir.¹⁵⁶² el-Ensârî'nin şerhinde zikrettiği başka rivâyetlerde Hız. Peygamber'in tavsiye ettiği zikir sayısının bazen 11, 10, 6 veya 1 şeklinde rakamsal değişikliğe giderek bu tavsiyesini yaptığını belirtmiştir. el-Ensârî'nin bu farklı rivâyetlerin arasını bulduğu, bu söylemlerin farklı olmasının sebeplerini beyan ettiği görülmektedir. Şöyle ki; Hız. Peygamber bu sözleri farklı zamanlarda söylediği için, bu rakamların farklılık gösterdiğini veya kaç tane zikir getirilmesinde insanlar muhayyer olduğu için Hız. Peygamber'in bu rakamları farklı zikrettiğini belirtmiştir. Ya da Hız. Peygamber'in, kendisine soru soran kişilere ve bu kişilerin durumuna bakarak bu zikir sayılarını farklı ifade ettiği şeklinde izahatta bulunmuştur. Dolayısıyla zıt gibi görünen iki hadisin arasını cem' etmiştir.¹⁵⁶³

"Ey Hasan Rasulullah s.a.v. yerine cevap ver. Allah'ım onu Ruhu'l-Kudus ile teyit et."¹⁵⁶⁴ Bu hadise bakıldığında mescitte şiir söylemenin caiz olduğu görülmektedir. "Hız. Peygamber mescidde karşılıklı şiir söylemeyi nehy etmiştir."¹⁵⁶⁵ İbn Huzeyme (öl. 311/923)'nin rivâyet ettiği bu hadise bakıldığında mescitte şiir söylemenin caiz olmadığı, şiir söylemenin Hız. Peygamber tarafından yasaklandığı görülmektedir. el-Ensârî, şerhinde bu iki hadis metninin arasını bulduğu, onların arasında tevfiik yaptığı görülmektedir. Şöyle ki; İbn Huzeyme'nin rivâyet ettiği hadisin bir grup âlim tarafından zayıf kabul edildiğini belirtmektedir. Şâyet sahih kabul edilse dahi Hız. Peygamber tarafından mescitte yasaklanan şiirlerin batıl şiirler olduğunu, olumlu şiirlerin yasaklanmadığını ifade etmektedir.¹⁵⁶⁶ el-Ensârî'nin, dış görünüş bakımından birbirine ters gibi görünen iki hadisin arasında cem' yaptığı, şerhinde tevil yoluyla bunların arasını bulduğu bazı örneklerin yeri dipnotta belirlenmiştir.¹⁵⁶⁷

el-Ensârî, bazen hadis ile âyet arasında var olan tearuzu cem' etmektedir. Örneğin; "Hız. Peygamber sahâbelerine, sizden birinizin ameli onu kurtarmaz demiştir. Bunun üzerine sahâbeler Ya Rasulellah sizin ameliniz de mi sizi kurtarmaz. diye sorduklarında Hız.

¹⁵⁶¹ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 4/498.

¹⁵⁶² el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, Ezan, 843.

¹⁵⁶³ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 2/557-559.

¹⁵⁶⁴ el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, Salat, 453; Müslim, *el-Musnedu's-Sahîhu'l-Muhtasar*, Fedâilu's-sahabe, 2485.

¹⁵⁶⁵ İbn. Huzeyme, *Sahîh İbn. Huzeyme*, Bâbu'z-zecri an inşâdi's-ş-i'ri fî'l-mesacid, 1306.

¹⁵⁶⁶ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 2/162-163.

¹⁵⁶⁷ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 10/148; 9/539; 8/432; 7/426; 4/8,498; 3/214-215;293,437; 2/641; 1/505,441,263.

Peygamber, benim de amelim beni kurtarmaz. Ancak Allah c.c. bana rahmetiyle muamele ederse, Ben de o zaman kurtulurum.”¹⁵⁶⁸ Bu hadiste, Hz. Peygamber’in, insanların amelleriyle değil de Allah Teâlâ’nın rahmetiyle cennete gireceğini ifade etmektedir. “Yaptığınız amellerle cennete girin.”¹⁵⁶⁹ Bu âyette ise Allah Teâlâ’nın, insanların amelleriyle cennete gireceğini belirttiği görülmektedir. el-Ensârî, burada hadis ve âyet arasındaki teâruzu şöyle gidermektedir: Âyette sebep ve musebbib olan şeylerin olduğunu, örneğin amel sayesinde cennete girileceğini, amelin, cennete girmeye sebep olduğunu söylemektedir. Hakkikatte ise, amel değil de hadiste geçen Allah’ın rahmeti sayesinde bu cennetin kazanılacağını belirterek, hadis ve âyet arasındaki tearuzu giderdiği görülmektedir.¹⁵⁷⁰

“Eğer İslâm davetinden yüz çevirirsen, muhakkak ki sana tâbi olanların günahları da sana yüklenecektir.”¹⁵⁷¹ Burdaki hadiste Hz. Peygamber’in Hirakl’a İslâm davetini gönderirken, imân etmeye yüz çevirdiği takdirde kendisine tâbi olanların yükleneceği günahı da ona yükleneceğini ifade etmiştir. Âyet-i kerimede ise Allah Teâlânın, “herhangi bir kimsenin başkasının günahını yüklenmeyeceğini”¹⁵⁷² ifade etmektedir. el-Ensârî, burada hadis ve âyet arasında zahiren bulunan teâruzu şöyle gidermektedir: Hirakl’ın imân etmemesi neticesinde dalalette kaldığını, dalalette kaldığı için, kavminin de dalalette girmesine ve dalalette kalmasına sebep olduğunu, çünkü onlara liderlik yaptığını, kavminin de ona uyduğunu belirtmektedir. İşte bundan ötürü Hirakl’ın, kendi kavminin günahını yüklediği ifade edilmektedir. el-Ensârî, ortada böyle bir sebep yoksa kimsenin, başkasının işlediği günahlardan dolayı, sorumlu olmadığını da beyan etmektedir.¹⁵⁷³

Tercihteki Yöntemi

el-Ensârî, hadis metinleri arasında ihtilaflı bir durumla karşılaştığında, bazen bu metinler arasında tercihte bulunmaktadır. Örneğin; “Hz. Peygamber bineğinin üzerinde iken başıyla yüzüne ima edercesine yani başını sallayarak tesbih getirirdi.”¹⁵⁷⁴ el-Ensârî, burada tesbih getirmekten maksadın, seferde iken Hz. Peygamber’in sünnet namazını kılması olduğunu söylemektedir. Başka bir hadis metninde ise; “O’nunla sefer yapan bir sahâbenin, Hz. Peygamber’in seferde nafil namazı kılmadığını”¹⁵⁷⁵ ifade etmektedir. el-Ensârî, şerhinde ayrı anlam ifade eden bu iki hadis ile ilgili nasıl bir yol takip ettiğine bakıldığında, müsbet anlamı

¹⁵⁶⁸ el-Buhârî, *el-Câmiu’s-Sahîh*, Rikak, 6463; Müslim, *el-Musnedu’s-Sahîhu’l-Muhtasar*, Sıfatı’l-kiyâmeti ve’l-Cenneti ve’n-nâri, 2816.

¹⁵⁶⁹ *Nahl Sûresi*, 16/32.

¹⁵⁷⁰ el-Ensârî, *Tuhfetu’l-Bârî*, 9/450.

¹⁵⁷¹ el-Buhârî, *el-Câmiu’s-Sahîh*, Bed’i’l-vahy, 7.

¹⁵⁷² *Fâtır Sûresi*, 18.

¹⁵⁷³ el-Ensârî, *Tuhfetu’l-Bârî*, 1/108,120.

¹⁵⁷⁴ el-Buhârî, *el-Câmiu’s-Sahîh*, Taksîri’s-salat, 1105.

¹⁵⁷⁵ el-Buhârî, *el-Câmiu’s-Sahîh*, Taksîri’s-salat, 1101.

ifade eden hadis metninin, menfi anlam ifade eden hadis metnine tercih edildiğini beyan etmektedir.¹⁵⁷⁶ Görüldüğü üzere el-Ensârî, farklı anlam ifade eden bu iki hadis metni arasında tecihle bulunmuştur.

“Hz. Peygamber erkeklere vaaz verdiği yerden çıkıp, kadınların olduğu bölüme gitti. Hz. Peygamber zanneti ki kadınlar O’nu duymadı. Hz. Peygamber kadınlara vaaz verdi. Onlara sadaka vermelerini emretti. Bunun üzerine kadınlar, yüzüklerini ve kolyelerini sadaka olarak verdi. Bilal bu sadakaları elbisesinin kenarıyla alıyordu.”¹⁵⁷⁷ Bu hadis metnine bakıldığında kadınların, kocalarından izin almadan sadaka vermelerinde herhangi bir sakıncanın bulunmadığı manası bulunmaktadır.¹⁵⁷⁸ Ebû Dâvud (öl. 275/888)’un rivâyet ettiği başka bir hadis metninde ise, “kadının, kocasından izin almadan sadaka vermesinin helal olmadığı belirtilmektedir.”¹⁵⁷⁹ Zahirî birbiri ters gibi görünen bu iki hadis metni arasında el-Ensârî tercihte bulunmuştur. Şöyle ki; Ebû Dâvud’un rivâyet ettiği hadisin sabit olmadığını, dolayısıyla Buhârî’nin rivâyet ettiği hadisi, Ebû Dâvud’un hadisine tercih ettiği görülmektedir.¹⁵⁸⁰ Burada el-Ensârî’nin, zahirî birbiri ters görünen iki hadisin arasında, hadislerin sağlamlığını göz önünde bulundurarak tercihte bulunduğu, dolayısıyla Buhârî’nin hadisini tercih ettiği görülmektedir. el-Ensârî’nin, dış görünüş bakımından birbiriyle zıt görünen iki hadisten, birini tercih ettiği bazı örneklerin yeri dipnotta verilmiştir.¹⁵⁸¹

Nasih Mensuhtaki Metodu

el-Ensârî, ihtilaflı metinlerle karşılaştığında izlediği başka bir yöntem, bu metinler arasında nasih mensuh durumunu belirtmesidir. Örneğin; İslâmîyet’in başlangıcında müslümanlar Beytü’l-Makdis’e yönelerek namazlarını ifa ederlerdi. “Abdullah b. Ömer (öl. 73/693)’den nakledilen hadise göre, insanlar Kubâ Mescidi’nde sabah namazını kırlarken, bir adamın onların yanına geldiğini, Hz. Peygamber’in üzerine bu gece Kur’ân-ı Kerim’den âyetlerin indiğini, Hz. Peygamber’e Kâbe’ye dönülmesinin emredildiği ve oradakilerin de Kâbe’ye döndükleri bilgileri verilmiştir. (Namaz kılma esnasında) oradakilerin yüzü Şam’a(Beytü’l-Makdis’e/Mescid-i Aksa’ya) dönükken, Kâbe’ye dönmüşlerdir.”¹⁵⁸² Bu hadisin zikredilmesindeki istihsat, el-Ensârî’nin şerhinde belirttiği, İslâm’da ilk nasih’in, bu hadis metninde ifade edilen Kiblenin değişmesi hadisesi olduğunun ortaya konulmasıdır.¹⁵⁸³

¹⁵⁷⁶ el-Ensârî, *Tuhfetu’l-Bârî*, 3/174-176.

¹⁵⁷⁷ el-Buhârî, *el-Câmiu’s-Sahîh*, İlim, 98.

¹⁵⁷⁸ el-Ensârî, *Tuhfetu’l-Bârî*, 1/326.

¹⁵⁷⁹ Ebû Dâvud, *es-Sünen*, Buyû, 3547.

¹⁵⁸⁰ el-Ensârî, *Tuhfetu’l-Bârî*, 1/327.

¹⁵⁸¹ el-Ensârî, *Tuhfetu’l-Bârî*, 9/223; 4/94; 3/418,244; 2/342,299; 1/326-327.

¹⁵⁸² el-Buhârî, *el-Câmiu’s-Sahîh*, Tefsir, 4491.

¹⁵⁸³ el-Ensârî, *Tuhfetu’l-Bârî*, 7/523.

Nasih, mensuh ile ilgili başka bir örnek şöyledir; İslâmîyetin başlarında Hz. Peygamber'in, "borcu olan bir Müslüman vefat ettiğinde borcunu ödeyebilecek durumda vefat etmişse o kişinin cenaze namazını kıldığını, eğer borcunu ödeyemeyecek bir durumda vefat etmişse Hz. Peygamber'in o kişinin üzerinde namaz kılmadığını, sahâbelerine, arkadaşınızın üzerine cenaze namazını kılınız. Şeklinde telkinde bulunmuştur. İleriki zamanlarda Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'e fetihler nasip ettikten sonra Hz. Peygamber'in, Ben müminlere nefislerinden daha evlayım dediği görülmektedir. Müminlerden biri, arkasından bir borç bırakarak vefat ettiğinde, arkasında bıraktığı borçla ilgili olarak, Hz. Peygamber'in Kendisi'nin bu borcu ödemeye daha öncelikli olduğunu belirtmektedir. Kim de arkasından mal bırakarak vefat ederse bu mal, mevtanın varislerinedir."¹⁵⁸⁴ Demek suretiyle, borçlu olarak vefat edip ödeme imkânı olmayanların dahi cenaze namazlarını kıldırmasıdır. Bu hadiste Hz. Peygamber'in birbirine ters düşen iki manayı ifade ettiği görülmektedir. el-Ensârî, metni muhtelif olan bu iki anlam arasında nasih-mensuh durumunun olduğunu, ikinci anlamın, birinci anlamı nesh ettiğini bildirmiştir.¹⁵⁸⁵

Bir hadis metninde, "hacamat yapan ve hacamat yapılanın orucunun bozulduğu,"¹⁵⁸⁶ bilgisi yer almaktadır. el-Ensârî, bu hadisi şerh ederken bu hadisin mensuh olduğunu beyan etmektedir. Bu hadisi nesh eden hadis ise şudur: "Hz. Peygamber İhramlıyken hacamat yapmıştır. Hz. Peygamber oruçluysen hacamat yapmıştır."¹⁵⁸⁷ Burada görüldüğü üzere, aralarında anlam bakımından ihtilafın olduğu iki hadis metnini şerh eden el-Ensârî, bu hadisler arasında neshin olduğunu ortaya koymuştur.¹⁵⁸⁸

Bir hadis metninde, "Hz. Peygamber oturarak namaz kıldığında, sizler de oturarak namaz kılınız."¹⁵⁸⁹ Bu hadisin devamında ise "Hz. Peygamber'in ve ona uyanların oturarak namaz kılma durumlarının, Hz. Peygamber'in önceki hastalığından olduğu belirtilmekte ve Hz. Peygamber daha sonra yine hastalandığında, kendisinin oturarak namaz kıldırıldığı, arkasındakilerin ise oturmadığı, O'na ayakta tâbi oldukları, Hz. Peygamber'in de ayakta namaz kılanlara, oturmaları için herhangi bir emirde bulunmadığı"¹⁵⁹⁰ bilgisi geçmektedir. el-Ensârî bu hususta şu açıklamayı yapmaktadır: Hz. Peygamber'in ilk uygulaması mensuh, ikinci uygulaması ise nasihtir. Burada hadis metninde zikredilen iki farklı anlam, *el-Câmi 'us-Sahîh*'in farklı yerlerinde mükerrer bir şekilde zikredilmiştir. Tekrar edilen bu yerlerin tümünde, el-

¹⁵⁸⁴ el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, Kefâle, 2298.

¹⁵⁸⁵ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 5/58.

¹⁵⁸⁶ Ebî Dâvud, *es-Sünen*, Savm, 2367.

¹⁵⁸⁷ el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, Savm, 1938.

¹⁵⁸⁸ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 4/381-382.

¹⁵⁸⁹ el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, Ezan, 688.

¹⁵⁹⁰ el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, Ezan, 689.

Ensârî'nin gerek kendisinin, gerekse diğer âlimlerden nakilde bulunarak, verdiği anlamlara bakıldığında, Hz. Peygamber'in son uygulamasının, kendisi oturarak namaz kıldırıldığı esnada, sahâbelerinin, O'na ayakta tâbi olarak namaz kıldıkları şeklindedir.¹⁵⁹¹ el-Ensârî'nin, iki hadis metni arasında nasih-mensuhun olduğunu belirttiği, diğer bazı örneklerin yerleri dipnotta zikredilmiştir.¹⁵⁹²

Tevakkuftaki Yöntemi

el-Ensârî, şerhinde ihtilaflı iki hadis metniyle karşılaştığında, takip ettiği yollardan biri de tevakkuf etmesidir. Örneğin; “Hz. Peygamber, Allah’a ortak koşmama, hrsızlık yapmama, zina etmeme, evlatlarını öldürmeme gibi bazı şeylerde insanların söz vermesini arzu etmektedir. Daha sonra kim bu hususlara dikkat ederse, ecr ve sevabının Allah’a ait olduğunu belirtmektedir. Kim de bu hususlarda günah işleyip, daha dünyada iken kendisine bir musibet isabet ederse ve bundan ötürü dünyada cezalandırılırsa, dünyada çektiği bu ceza, ahirette onun için kefarete olacağını belirtmektedir. Kim de bu hususlarda günah işleyip, Allah tarafından bu günahı örtülürse, bu kişinin durumu Allah’a aittir. İsterse affeder. İsterse de cezalandıracağını ifade etmektedir.”¹⁵⁹³ Hâkim (öl. 405/1015)’in *el-Müstedrek* adlı eserinde rivâyet ettiği hadiste ise “Hz. Peygamber’in, dünyada çekilen cezanın günah sahibine kefarete olup olmadığını bilmediğini ifade etmektedir.”¹⁵⁹⁴ el-Ensârî, Buhârî’nin ve Hâkim’in rivâyet ettiği hadislerle bakarak, bazı âlimlerin dünyada çekilen cezanın kefarete olup olmayacağı hakkında tevakkuf etmenin gerekliliği görüşünü bildirmektedir.¹⁵⁹⁵

Görüldüğü üzere iki hadis metni arasında zahiren meydana gelen ihtilafta, dört yolun izlendiği aşıkardır. Bunlar cem‘, tercih, nesh ve tevakkuf yollarıdır. İzlenen her yol ile ilgili zikredilen örneklerde, gerekli izahatı yapılarak bu hususlar beyan edilmiştir.

Sonuç olarak el-Ensârî’nin, şerhinde takip ettiği metodun, bir kısmı maddeler halinde kısaca şu şekilde zikredebiliriz.

1. Bâb başlıklarından hemen sonra, hadisin izahatına geçmeden önce, bâbla ilgili âyet ve hadis bağlantıları kurulmuş, uygun görülen yerde malumat verilmiştir. Ancak bu uygulamanın her zaman böyle olmadığı, bazen bâbla ilgili herhangi bir bilgi verilmeden direkt açıklamaya geçildiği yerler de bulunmaktadır.

2. Hadisin sened kısmında yer alan râviler ile ilgili olarak, bu isimlerin hareke bakımından telaffuzunun nasıl olduğu belirlenmiştir. Ayrıca senetteki meşhur ismiyle gerçek

¹⁵⁹¹ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 2/400,404,514-515; 3/181; 8/685.

¹⁵⁹² el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 9/57; 6/130,81; 4/192,96; 1/606; 1/235-239.

¹⁵⁹³ el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, İmân, 18.

¹⁵⁹⁴ el-Hâkim, *el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn*, Tefsir, 3682.

¹⁵⁹⁵ el-Ensârî, *Tuhfetu'l-Bârî*, 1/156-159.

hayattaki ismi arasındaki farkın ne olduğu; râvîlerin künye, lakab ve nesepleriyle ilgili kısa kısa malumat ortaya konulmuştur.

3. Hadisler şerh edilmeye başlanırken, ilk önce kelimelerin açıklaması verilerek şerhe başlandığı, birçok yerde hadisin şerhi son bulduğunda, hadisile ilgili genel anlam verilmiştir.

4. Hadisler şerh edilirken, önceki şerh eserlerinden alıntılar yapılmakta, ayrıca dil ve lügat kitapları başta olmak üzere birçok ilimdeki kaynaktan destek alınmıştır.

5. Şerhte soru-cevap metodu kullanılmaktadır. Örneğin; hadislerin şerhinde “Eğer sen şöyle derssen ben de şöyle derim” gibi ifadelerle hadisler şerh edilmiştir.

6. Hadisler şerh edilirken, âlimlerden nakilde bulunmaktadır. Bu nakil yapılırken bazen açık bir şekilde قال ifadesi kullanılarak, hangi âlimin değerlendirmesine yer verilmişse bu kişi sarîh bir şekilde belirtilmektedir. Bazen de genel atıflar yapılmakta, örneğin قيل veya سمي gibi ifadeler kullanılarak malumatın kimden alındığı zikredilmemektedir.

7. Şârih bazen kendisi değerlendirmelerde bulunduğu gibi, bazen de قال شيخنا diyerek hocası İbn Hacer’in (öl. 852/1448) görüşlerinden yararlanmıştır.

8. Bazen âlimlerin görüşleri, yapıcı bir üslupla tenkit edilmiştir.

9. Zaman zaman şiiirlerden istifade edilmiştir.

10. Hadisin şerhi yapıldıktan sonra, bazen فائدته, والحاصل veya خلاصته gibi tâbirler kullanılarak hadiste anlatmak istenen şeyler özetlenmiştir.

11. Hadisler bazen uzun uzun, bazen de kısa kısa şerh edilmektedir.

12. Tekrarlanan hadislerle ilgili olarak, bazen bu hadislerin ilk geçtiği yerlerde uzunca malumat verilmekte, bazen ilk yerde de çok uzatılmadan kısaca şerh edilmektedir. Tekrarlandığı yerde ise ilgili hadisle ilgili verilen bilgiler kısa tutulmuş, hadisin şerhinin daha önce geçtiği belirtilmiştir.

13. Şârih, hadisleri şerh ederken yaptığı izahatın akabinde, hadisin şerhiyle ilgili daha geniş malumat için kendi eserlerine yönlendirmeler yapmaktadır. Şârih örneğin; “bu konuyu genişçe şu kitapta ele aldım” diyerek kendi eserlerine yönlendirmektedir.

14. Hadisler şerh edilirken bazen hadis, başka bir hadisle şerh edilmekte, bazen de hadisler âyetle şerh edilmektedir.

15. Hadisler şerh edilirken, senet veya metin ile ilgili farklı nüshalar belirlenmektedir.

16. Hadisin senedinde ve metninde geçen mübhem şahısların, kim oldukları genellikle beyan edilmektedir. Şârih tarafından bu mübhem râvî bilinmiyorsa veya başka âlimler tarafından bu mübhemin kim olduğuyla ilgili bir malumata vakıf olmadıysa, bu mübhem şahıs belli edilmeden öylece bırakılmıştır.

17. Hadiste geçen kabile veya yer isimleri hakkında kısaca malumat verilmektedir.

18. Kitapta, bâbda veya hadis metninde geçen fıkıh konuları hakkında, bazen şârihin kendisi malumat vermektedir. Bazen de bu ilmin ehli olan diğer zatların görüşleri nakledilmektedir.

19. Hadisin muhtevası ile bâb başlığı arasında mutabakatın olup olmadığı ortaya konulmuştur.

20. Râvîde şekk olduğu vakit bu durum beyan edilmektedir.

21. Buhârî tarafından bâbın altında herhangi bir hadis zikredilmediği vakit, bunun sebebi zikredilmektedir.

22. Metinden istinbat edilen fıkıh konularıyla ilgili olarak, fikhî mezheplerin görüşleri izah edilmektedir.

23. Akaid konularıyla ilgili hak olan ve batıl olan mezheplerin görüşlerine yer verilmektedir.

24. Nahiv, sarf veya edebî sanatlar hakkında malumat verilmektedir.

25. Bazen siyer ile ilgili izahat verilmektedir.

26. Hadis metninde bulunan ziyadeye, tashihlere, tashîflere veya hadis metninde bulunan bazı rivâyet farklılıklarına işaret edilmektedir.

27. Âyetlerin kıraât farklılıklarına değinilmektedir.

28. İtikat, fıkıh, tasavvuf vb. birçok ilimle ilgili malumat beyan edilmektedir.

29. Bâbların altında yer alan mu'allak hadislerin, hangi âlimler tarafından mevsul halde rivâyet edildikleri ortaya konulmaktadır.

30. Kitap ve babların birbirine olan takdim tehir sebepleri açıklanmıştır.

Tuhfetu'l-Bârî bi-şerhi Sahihi'l-Buhârî eserini baştan sona kadar defalarca yaptığımız okumalarda bu maddelerde zikrettiğimiz malumatı elde ettiğimizi ifade edebiliriz.

SONUÇ

H. X. yüzyılda yaşayan Zekerıyyâ el-Ensârî, tefsir, hadis, fıkıh, akaid, tasavvuf, nahiv, sarf vb. sahalarda birçok sayıda kitap yazmıştır. İlmî ve idarî birçok görevde bulunan el-Ensârî, önemli bir muhaddis ve fakîhti. Yüz küsur yıllık hayatı boyunca ilim ile meşgul olan bu âlim, İbn Hacer el-Askalânî, el-Kayâtî, el-Munâvî, gibi büyük zatların öğrencisiydi. es-Sehâvî ve es-Suyûtî gibi âlimlerle akrandı. İbn Hacer el-Heytemî, eş-Şa'rânî, Şihâbuddîn er-Ramlî gibi zatların da hocasıydı. Kendisini ilmî olarak yetiştirdikten sonra, arkasında önemli birçok talebe ve eseri miras olarak bırakmıştır. el-Ensârî'nin, zamanında yaşayan ve daha sonra gelen âlimlerce bu durum göz ardı edilmemiş ve hakkında güzel görüşler ortaya koymuşlardır. O, kendinden sonraki ilim ehline tefsir, hadis ve fıkıh başta olmak üzere birçok ilimle ilgili eserler ortaya koymuştur. el-Ensârî'nin öğrencileri ve eserleri tüm İslam alemi tarafından bilinmektedir. Gerek yurt içinde gerekse de yurt dışında günümüzde hâlâ el-Ensârî'nin üzerinde çalışmaların yapılması bunun en büyük nişânesidir.

Memlükler dönemi, oldukça parlak kültürel ve zengin ilmî özelliklere sahipti. Bu dönemin İslâmî ilimlere ve İslâmî kültüre büyük katkısı olmuştur. el-Ensârî, ilim bakımından özellikle de hadis ilmi açısından böylesine zengin bir dönemde ve bölgede yaşamıştır. Ülkemizde el-Ensârî ile ilgili birçok alanda çalışma yapılmıştır. Fakat *el-Câmiu's-Sahîh* üzerinde bu derecede şerhi geniş olan, hem bu şerhinde hem de başka eserlerde hadis usulü konularıyla ilgili görüşleri olan el-Ensârî ile ilgili bu derecede geniş yelpazede hadis ilmi yönüyle alakalı bir çalışma olmadığı için bu çalışmayı meydana getirdik.

el-Ensârî'nin, hadis usulü ile ilgili belirttiği görüşleri, önemli bir yere sahiptir. Hadis usulü ile ilgili görüşlerini genellikle başka zatların eserlerini şerh ederek ortaya koymaktadır. onun hadis usulü ile ilgili görüşlerini, bu şerhleriyle birlikte, diğer ilimlerle ilgili eserlerinin hepsine bakarak ortaya koyduk. el-Ensârî, hadis usulü konularına değinirken, kendisi görüş belirttiği gibi, başka hadis bilginlerinden nakilde de bulunmuştur. el-Ensârî'nin, hadis usulü ile ilgili değindiği şeylerin anlamlı bir bütün olması için, öncelikle bu ilimde bilinen bazı âlimlerin görüşleri kısaca belirtilmiştir. Daha sonra el-Ensârî'nin zikrettiği bilgiler ortaya konulmuştur. Bazen de el-Ensârî ve diğer zatların beyan ettiği malumat iç içe aktarılmıştır. el-Ensârî'nin, hadis mustalahlarını tanımlarken, bunlar hakkında görüş belirlerken veya başka zatların görüşünü naklederken genelde kendinden önceki âlimlerin görüşlerine muvafık davrandığı, onlara muhalefet etmemiştir.

Buhârî'nin *el-Câmi'u's-Sahîh* eseri, İslâm âleminde Kur'an-ı Kerim'den sonra en çok okunan eser olduğu ifade edilmiştir. Bundan ötürüdür ki bu eser, İslâm âlimlerince Kur'an-ı Kerim'den sonra üzerinde en çok çalışma yapılan, kısa veya uzun şerhler yapılan kitap ünvanını

elde etmiştir. Bu eser üzerinde yapılan şerh çalışmaları günümüzde de devam edip, bütün bu çalışmaların toplam sayısı net bir şekilde bilinmemektedir. Bu şerh çalışmalarından birisi de el-Ensârî'nin, ilmî miras olarak bıraktığı ve önemli bir yere sahip olan, *Tuhfetü'l-Bârî bi şerhi Sahîhi'l-Buhârî* eseridir. el-Ensârî, şerhindeki zorlukları kolaylaştırmak, muğlak olan ifadelerini açığa çıkarmak, kelimelerin irabını vermek, eseri okuyacak kişilerin, bu eserin dışındaki şerhlerden müstağni kalması vb. sebeplerden ötürü bu şerhi yazmıştır.

Mısır'ın Süneyke yerleşkesinden olan el-Ensârî, şerhinde birçok ilim dalı hakkında izahatta bulunmuştur. Şerhini yaparken Buhârî'nin, *el-Câmiu's-Sahîh* eserindeki durumu takip etmiştir. Sırasıyla kitapları, bâbları, hadis metinlerindeki kelimeleri birçok açıdan açıklamıştır. kitaplar ve bâblar ile ilgili izahatı ayrı ayrı başlıklar halinde, müstakil ve geniş bir biçimde ortaya koymuştur. Bu izahatı alt başlıklar halinde tek tek beyan etmiştir. Hadislerde geçen kelimelerle ilgili olarak ise, kelimelerin zabtını, lügat manalarını, sarf ve nahivlerini beyan etmiş, kelime ve anlamı arasındaki münasebeti ortaya koymuştur. Ayrıca kelimeleri şerh ederken, âyetlerden, hadislerden, şiirlerden, âlimlerin görüşlerinden vb. şeylerden destek almıştır.

el-Ensârî, diğer âlimlerce de âdet olan ve hadis alanında temel eserlerden kabul edilen *Kütüb-i tis'a* başta olmak üzere, diğer önemli kaynaklardan ve birçok önemli ilim adamının görüşlerinden yararlanarak çalışmasını zenginleştirmiştir. O, şerhinde şurûhu'l-hadis, ulûmu'l-hadis, siyer, tarih, tabakât ilimleri, fıkıh ve usûli'l-fıkıh, Arap dili ve belâgatı vb. ilimlerle ilgili kaynaklardan yararlanmıştır. el-Ensârî'nin, ilim bakımından zengin bir dönemde kaleme aldığı Buhârî şerhinin, günümüze ulaşması çalışmamıza değer katmıştır.

el-Ensârî, şerhindeki muhteva, sened ve metin ile alakalı olarak, muhtevada bulunan fikhî ve itikadî hükümleri, Kur'an-ı Kerim ve onunla alakalı bilgileri, tasavvuf ve diğer ilimlerle ilgili bilgileri, âyetlerle, hadislerle, edebî sanatlarla, sahâbe, tâbiûn, âlimlerin görüşleri ve kendi görüşleriyle şerh etmiştir. Sened ile ilgili olarak da râvîleri tanıtmış, râvîlerin isimlerinin zabtını vermiş, râvîlerin tabakalarını belirtmiş, râvîlerin isimleriyle ilgili nüsha farklılıklarını ortaya koymuş, senetteki Buhârî'nin şeyhlerine işaret etmiş, râvîdeki şekki vb. durumlara işaret etmiştir. Metin ile ilgili olarak ise, farklı hadis turuklarına işaret ettiği, metin ziyadelerini belirttiği, hadislerin tekrarlamasına işaret ettiği ve metinle ilgili bunların dışında birçok konuyu açıklamıştır. Bu çalışmanın dünyada ilim camiasına faydalı; ahirette ise Allah'ın rızasına uygun olmasını diliyoruz. Gayret bizden muvaffakiyet Allah Teâlâ'dan olduğunu söyleyerek, çalışmamızı noktalıyoruz.

KAYNAKÇA

- Abdulaziz, İbn İbrahim b. Kasım. *ed-Delîl ilâ'l-mutûni'l-'ilmiyye*. el-Memleketu'l-Arabiyyeti's-Suudiyye-Riyâd: Dâru's-sumay'i li'n-neşri ve't-tevzî, birinci baskı., 2000.
- Abdulhadî - Huzeyf, Muhammed Fethî - Nesîm Yusuf. *Târîhu'l-mektebât fî Mısır el-'asru'l-Memlûkî*. Kahire/Mısır: ed-Dâru'l-Mısriyyetu'l-lubnâniyye, birinci baskı., 1993.
- Abdulhalim, Cumu'a Fethi. *Rivâyât el-Câmi'is-Sahîh ve nusehihi(dirâseten nazariyeten tatbikiyeten)*. 2 Cilt. cumhuriyetu Mısır el-Arabiyye: Dâru'l-fellâh li'l-bahsi'l-'ilmî, birinci baskı., 2013.
- Abdulhamit, el-Hindâvî. *el-Muhkem ve'l-mûhîti'l-'Azâm*. 11 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye, birinci baskı., 2000.
- Abdullah Nevlî, Necat Hasan. *el-Hudûd fî 'ulûmi'n-nahvi*. Medinetu'l-Munevvere: el-Câmia'tu'l-İslâmiyye, 2001.
- Abdullatif, Abdurrahman b. Abdullatif Abdullah b. Abdullatif b. Abdurrahman b. Hasan b. Muhammed b. Abdulvahhab. *Meşâhîr 'ulemâi necd ve ğayrihim*. Riyâd: Dâri'l-yemâme, birinci baskı., 1972.
- Abdurrezzak, Ahmed. *el-Mer'etu fî Mısırı'l-Memlûkî*. Mısır: el-Hey'etu'l-Mısriyyetu'l'ammetu li'l-kitab, 1999.
- Abdusseyyid, Hekîm Emîn. *Kıyamu devletü'l-memâlîki's-saniye*. Kahire: ed-Dâru'l-fûmiyye, 1966.
- Agitoğlu, Nurullah. “Şâfîî usûlcülerin değerlendirme ve tercih yaparken sünnet ve hadis meselelerine yaklaşımı: Zekerîyya el-Ensârî örneği”. *e-Şarkiyat ilmi araştırmalar dergisi* 10/3 (21 Ağustos 2018), 873-886.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh ahmed b. Muhammed b. Hanbel b. Hilal b. Esed eş-Şeybânî (öl. 241/856). *Müsnedu ahmed b. hanbel*. 45 Cilt. Beyrut/Lübnan: Müessesetü'r-risâle, birinci baskı., 2001.
- Âl İsmail, Nebîl b. Muhammed. *el-Înâye bi'l-Kur'âni'l-Kerîm ve 'ulûmihi min bidâyeti'l-Karni'r-râbi'i'l-hicrî ilâ 'asrinâ'l-hâdır*. Medinetu'l-Munevvere: Mecma'u'l-melik fehd, ts.
- 'Ala'llâh, Ebû'l-vefâ İbn Ali. *el-Kavlu's-sedîd fî 'ilmi't-tecvîd*. Mısır: Dâru'l-vefâ, üçüncü baskı., 2003.
- Alâuddîn, Ebû'l-Hasan Ali b. Süleyman el-Mâverdî ed-Dimaşkî es-Sâlihî el-Hanbelî (öl. 885/1480). *et-Tahbîr şerhu't-tahrîr fî usûli'l-fıkah*. 8 Cilt. Suudi Arabistan-Riyâd: Mektebetu'r-ruşd, birinci baskı., 2000.

- Ali Cumua, Muhammed Abdulvehhab. *el-Medhal ilâ dirâseti'l-mezâhibi'l-fikhiyye*. Kahire: Dâru's-selâm, ikinci baskı., 2001.
- Alî el-Kârî, Ali b. Sultan Muhammed Ebû'l-Hasan Nuruddîn el-Mullâ el-Herevî (öl. 1014/1605). *Şerhu nuhbeti'l-fiker fî mustalahati ehli'l-eser*. thk. eş-Şeyh Ebû'l-Feth Ebû Ğudde. Beyrut/Lübnan: Dâru'l-Erkam, birinci baskı., ts.
- Ammar, Hişam Ahmad. *Kâdî Zekerıyyâ el-Ensârî'nin Esna'l-Metâlib adlı eserindeki fikhî kâideler (İbadât bölümü)*. Bingöl Üniversitesi, yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi, 2022.
- Apaydın, Mehmet. *Hadislerin tespitinde bütünsel yaklaşım*. İstanbul: kuramer yayınları, birinci baskı., 2018.
- Aşikkutlu, Emin. "Mübhem". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. 31. Ankara, 2020.
- 'Aşûr, Said Abdulfettah. *el-Asru'l-Memâlik fî Mısır ve's-Şam*. Kahire: Dâru'n-nahdati'l-'Arabiyye, ikinci baskı., 1976.
- 'Aşûr, Said Abdulfettah. *el-Muctema'u'l-Mısri fî 'asri salâtini'l-Memâlik*. Kahire: Dâru'n-nahdati'l-'Arabiyye, yeni baskı., 1992.
- 'Aşûr, Said Abdulfettah. *Mısır ve's-Şam fî 'asri'l-eyyûbiyyîn ve'l-Memâlik*. Beyrut: Daâru'n-nahdati'l-Ğarbiyye, 1972.
- 'Aşûr vd., Said Abdulfettah. *Tarîh Mısır el-İslâmî*. Mısır: el-Hey'etu'l-mısıriyyetu'l'ammetu li'l-kutub, 1993.
- 'Atıyyetu'd-dûrî, Madak Emin. *Rivâyet Sahîhi Müslim min tarîki İbn Mâhân mukareneten birivâyeti İbn Süfyân*, 2010.
- Avcı, Meysa. *Zekerıyyâ el-Ensârî'nin, el-Matlâ şerhü'l-isâgûcî adlı eserinin tahkik ve tercümesi*. yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi: Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri, 2019.
- Avdat vd., Ahmed. *Târîhu'l-Mûğul ve'l-Memâlik mine'l-karni's-sâbii'l-hicrî hatta'l-karni's-sâlisi 'aşere'l-hicrî*. İrbid: Dâru'l-kindî, 1990.
- Aydınlı, Abdullah. *Hadis istılahları sözlüğü*. İstanbul: İFAV yayınları, dokuzuncu baskı., 2016.
- Bayındır, Abdulaziz. "Âdâb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul, 1988.
- Bayraktutar, İbrahim. *Hadis kaynakları üzerine araştırmalar*. Erzurum: Ekev yay, 2001.
- Bâzmûli's-Selefi, Ebû Ömer Ahmed b. Ömer b. Salim b. Ahmed b. 'Abûd el-Mekkî er-Rahâbî (öl. 1420/1999). *el-Mukterib fî beyâni'l-muttarib*. Beyrut: Dâru İbn Hazm li't-tibâ'ati ve'n-neşr, birinci baskı., 2001.
- Bedruddîn, Ebû'l-berekât el-allâme Muhammed el-Fakirî el-Abbâsî et-Tilluvî. *Tefsir hulasati'l-beyân li cemî'i âyi'l-Kur'an*, 2017.

- Bedruddîn el'Aynî, Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed b. Musa b. Ahmed b. Hüseyin el-Ğaytâbî el-Hanefî (öl. 855/1451). *'Umdetu'l-kârî şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. Beyrut: Dâru ihyâi't-turâsi'l-Arabî, ts.
- Bekr b. Abdullah, Ebû Zeyd b. Muhammed b. Abdullah b. Bekr b. Osman b. Yahya b. Ğayhab b. Muhammed (öl. 1429/2000). *Fıkhu'n-nevâzil*. 2 Cilt. Beyrut/Lübnan: Müessesetü'r-risâle, birinci baskı., 1996.
- Bekr b. Abdullah, Ebû Zeyd b. Muhammed b. Abdullah b. Bekr b. Osman b. Yahya b. Ğayheb b. Muhammed (öl. 1429/2008). *Mu'cemu'l-menâhi'l-lafziyye ve fevâid fi'l-elfâz*. Riyâd: Dâru'l-'âsimeti li'n-neşri ve't-tevzî', üçüncü baskı., 1996.
- Bilen, Mehmet. *İbn Hacer'in Buhârî'ye yöneltilen itirazlara verdiği cevaplar*. yayımlanmamış Doktora tezi: Ankara Üniversitesi, 2004.
- Birişik, Abdulhamit. "Tefsir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul, 2011.
- Bisâm b. Halil, es-Sâfedî. *'İlmu şerhi'l-hadis dirâsetun ta'siliyyetun menheciyyetun*. Gazze-yayımlanmamış Doktora tezi: el-Câmiatu'l-İslamiyye, Külliyyetu usûli'd-dîn-kısmu'l-hadîsi's-şerîf ve 'ulûmihi, 2015.
- Cemâluddîn, Umeynete Muhammed. *en-Nisâu'l-muhaddisât fi'l-asri'l-Memlûkiyyi ve devruhunne fi'l-hayati'l-edebiyyeti ve's-sekâfiyye*. Mısır: Dâru'l-hidâye, birinci baskı., 2003.
- Çakan, İsmail Lütî. *Hadis edebiyatı*. İstanbul: İfav Yay., yirminci baskı., 2016.
- Çimen, Fatih. *Memlûkler dönemi hadis tartışmalarında Bedreddin ez-Zerkeşî'nin yeri*. yayımlanmamış Doktora tezi: Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.
- Dabya, Nizar Abdulcelil. *et-Terbiyyetu'l-İslâmiyyetu beyne'l-'ahdeyni el-Eyyûbî ve'l-Memlûkî fi Mısır*. Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Din felsefesi, Yüksek Lisans tezi, 2018.
- Delûle, Kâdirî. *el-Fikru'l-luğavî 'inde şeyhi'l-islam ebî Yahya Zekerîyyâ el-Ensârî fi kitabihî fethu'r-rahmân bi-keşfi ma yeltebisu mine'l-kur'an*. yayımlanmamış Doktora tezi: Ferhat Abbas Suteyf - Cezair, 2012.
- Dernîka, Muhammed Ahmed. *Mu'cem a'lam şuarai'l-medhi'n-Nebevî*. Dâru mektebetü'l-hilal, birinci baskı., 2003.
- Ebî Dâvud, Süleyman Binu'l-Eş'as b. İshak b. Beşir b. Şeddâd b. 'Amr el-Ezdî es-Sicîtanî (öl. 275/889). *Sünen Ebî Dâvud*. 4 Cilt. Sayda-Beyrut: el-Mektebetü'l-'asriyye, ts.
- Ebî Ya'lâ, el-İmâmu'l-Hâfız Ebî Ya'lâ Ahmed b. Ali b. el-Musennâ et-Temîmî (öl. 307/920). *Musnedu ebî ya'lâ el-mûsilî*. 16 Cilt. Dimaşk - Beyrut: Dâru'l-me'mûn li't-turâs, ikinci baskı., 1989.

- Ebû Hilâli'l-Askerî, el-Hasan b. Abdullah b. Sehl b. Said b. Yahya b. mehrân (öl. 395/1005). *Dîvânu'l-me'ânî*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-cîl, 1984.
- Ebu Süleyman, Abdulvehhab b. İbrahim. *Hasâisu't-tefkîru'l-fikhî 'inde's-şeyh Muhammed b. Abdilvehhab*. Riyâd: el-Memleketü'l-Arabiyye es-Suudiyye, ikinci baskı., 1991.
- Ebû Şuhbe, Muhammed b. Muhammed b. Süveylim (öl. 1403/1982). *el-Vesît fî 'ulûm ve mustalahi'l-hadis*. Kahire/Mısır: Dâru'l-fikri'l-Arabi, birinci baskı., 2006.
- Ebû 'Umer ed-Dânî, Osman b. Sait b. Osman b. Ömer (öl. 444/1053). *es-Sünenu'l-vâride fî'l-fiteni ve gevâilihâ ve's-saeti ve eşratiha*. 6 Cilt. Riyad: Dâru'l-'asime, birinci baskı., 1995.
- Ebû Zehû, Muhammed Muhammed (öl. 1974). *el-Hadîs ve'l-muhaddisûn*. Kahire: Dâru'l-fikri'l-'Arabî, ikinci baskı., 1958.
- Ebû'l-Bekâi'l-Hanefî, Eyyub b. Musa'l-Hasenî el-Karimî el-Kûfî (öl. 1094/1683). *el-Kulliyâtu mu'cem fî'l-mustalahât ve'l-furûku'l-luğaviyye*. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, ts.
- Ebu'l-Hasan Ahmed b. Zekeriyâ el-Kazvînî (öl. 395/1005), er-Râzî. *Mu'ucem mekâyisi'l-lügati*. 6 Cilt. Dâru'l-Fikr, 1979.
- el-'Abâdî, Ahmed Muhtar. *et-Târîhu'l-eyyûbî ve'l-Memlûkî*. İskenderiyye: Muessesetu şebâb el-Câmi'a, 1992.
- el-A'râc, Abdurrahman. *'Alâkât duvelu'l-mağribi'l-islâmî bi duveli'l-memâlikî siyâsiyyen ve sekâfiyyen beyne'l-karneyni's-sâbi'i ve't-tâsi'i hicriyeyn*. yayımlanmamış Doktora tezi: Tilmisan Ebû Bekir Belkayd Üniversitesi, 2012.
- el-Kazvînî er-Râzî, Ebû'l-Hüseyin Ahmed b. Faris b. Zekeriyâ (öl. 395/1005). *Mu'cemu mekâyisi'l-lügati*. 6 Cilt. Mısır: Dâru'l-fikr, birinci baskı., 1979.
- es-Safedî, Salahuddîn Halil b. Eybek b. Abdullah (öl. 764/1363). *el-Vâfî bi'l-vefeyât*. 29 Cilt. Beyrut: Dâru ihyâi't-turâs, birinci baskı., 2000.
- es-Sallâbî, Ali Muhammed Muhammed. *es-Sultan Seyfuddîn Kutuz ve ma'reketu 'aynu câlût*. Kahire: Muessesetu ikra', birinci baskı., 2009.
- eş-Şa'rânî, Abdulvehhâb. *Levâkihu'l-envâr fî tabakati'l-ahyar - et-tabakâtu'l-kubrâ*. 2 Cilt. Mısır, ts.
- eş-Şa'rânî, Abdulvehhâb. *Levâkihu'l-envâri'l-kutsiyye fî menâkibu'l-'ulemâi ve's-Sûfiyyeti (et-Tabakâtu's-Suğrâ)*. Mektebetu's-sekâfeti'd-dîniyye, birinci baskı., 2005.
- er-Râzî, Ebû Abdillâh Hatîbu'r-Rey Fahruddîn Muhammed b. Umer Binu'l-Hasan Binu'l-Hüseyin et-Teymî (öl. 606/1210). *Mefâtîhu'l-gayb - et-Tefsîru'l-kebîr*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru ihyâi't-turâsi'l-Arabî, üçüncü baskı., 1999.

- el'Arînî, es-Seyyidi'l-bâz. *el-Memâlik*. Beyrut: Daâru'n-nahdati'l-ğarbiyye, ts.
- el-Askalânî, Ebû'l-fadl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed b. Hacer (öl. 852/1448).
Nuhbeti'l-fiker fi mustalahi ehli'l-eser. el-Kahire: Dâru'l-hadis, beşinci baskı., 1997.
- el-'Abkerî, Ebû'l-Bekâi Muhammed b. el-Hüseyin b. Abdullah (öl. 616/1219). *et-Tibyân fi î'râbi'l-Kur'an*. 2 Cilt. 'Îsâ'l-bâbî el-halebî ve şirkâhu, ts.
- el-Âcurî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hüseyin b. Abdullah el-Bağdâdî (öl. 360/971). *eş-Şeri'a*. 5 Cilt. Riyâd: Dâru'l-vatan, ikinci baskı., 1999.
- el'Alâî, Salahuddin Ebû Said Halil b. Keykeldî b. Abdullah ed-Dımaşki (öl. 761/1360). *Tahkîk menîfu'r-rutbeti limen sebete lehu şerîfu's-Suhbeti*. Riyad-el-Memleketu's-Su'ûdiyeti'l-Arabiyye: Dâru'l-Asima, birinci baskı., 1989.
- el-Âmedî, Ebû'l-Kâsım el-Hasan b. Büşr (öl. 370/981). *el-Muvâzene beyne şî'r Ebî Temâm ve'l-Buhterî*. 3 Cilt. Kahire: Dâru'l-me'ârîf, dördüncü baskı., 1994.
- el-'Amerî, Zâyd b. Yahya b. Derviş. *Tahkîk kitab 'ımâdu'r-ridâ bi beyâni edebi'l-kadâ li şeyhi'l-İslâmi Ebî Yahya Zekerıyyâ el-Ensârî*. yayımlanmamış Doktora tezi: Riyâd - Câmî'atu el-İmâm Muhammed b. Su'ûdi'l-İslâmiyye li'l-kadâ, Ahkâm Şer'iyye, 1988.
- el'Anâkira, Muhammed. *el-Medâris fi Mısır fi 'asri devleti'l-Memâlik*. Kahire: el-Hey'etu'l-'amme, 2015.
- el-'Anzî, Abdullah b. Yûsuf b. İsâ b. Ya'kub el-Ya'kûbî'l-cedî'. *el-Mukaddimâtu'l-esâsiyyeti fi 'ulûmi'l-Kur'an*. Biritanya-Liydz: merkezu'l-buhûsi'l-'İslâmîyye, birinci baskı., 2001.
- el'Attârî, Celâl Yusuf. *Hareketu't-te'lîfi'l'ilmî fi Mısır ve's-şam fi'l'asri'l-Memlûkî'l-evvel*. Umman: Dâru'l-fikri nâşirûn ve muvezza'ûn, birinci baskı., 2011.
- el'Avnî, Hâtım b. Arif b. Nâsır eş-Şerîf (öl.-). *İcmâu'l-muhaddisîn 'alâ adami iştirati'l'ilmî bi's-semâ'i fi'l-hadîsi'l-mu'an'ani beyne'l-mute'âsirayn*. Suudi Arabistan: Dâru Âlimi'l-fevâid li'n-neşri ve't-tevzî', birinci baskı., 2000.
- el'Avnî, Hâtım b. 'Ârif b. Nâsır eş-Şerîfu'l-Avnî (öl. 1965-). *Hülâsatü't-ta'sîl li 'ilmi'l-cerhi ve't-ta'dîl*. Mekke: Dâru 'ilmi'l-fevâid, birinci baskı., 1421.
- el-'Ayderûs, Muhyiddîn Abdulkadir b. Abdullah (öl. 1038-1629). *en-Nûru's-sâfir 'an ahbâri'l-karni'l-'aşir*. Beyrut: Dâr Sâdir, birinci baskı., 2001.
- el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit b. Ahmed b. Mehdî el-Hatîb (öl. 463/1071). *el-Faslu li'l-vasli'l-müdreç*. Medinetu'l-munevvere: Dâru'l-hicreti, birinci baskı., 1997.
- el-Bağdâdî, İsmail b. Muhammed Emîn b. Mîr Selim el-Bâbânî (öl. 1399/1979). *Hediyyetü'l-ârifîn esmâe'l-muellifîn ve âsâri'l-musannifîn*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru ihyâi't-türâsi'l-Arabî, 1951.

- el-Bağdâdî, İsmail b. Muhammed Emîn b. Mîr Selim el-Bâbânî (öl. 1399/1979). *İdâhu'l-meknûn fî'z-zeyli 'alâ keşfi'z-zunûn*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru ihyâi't-turâsi'l-Arabî, ts.
- el-Bânî, Ebû Abdurrahman Muhammed Nasıruddîn binu'l-haccâc Nûh b. Necâtî b. Âdem el-Eşkudrî (öl. 1420/1999). *Silsiletu'l-ehâdîsi'd-da'îfeti ve'l-mevdû'ati ve'eseruhâ's-seyyii fî'l-ummeti*. 14 Cilt. Riyâd/el-Memleketü'l-Arabiyyetü's-Su'ûdiyye: Dâru'l-me'ârif, birinci baskı., 1992.
- el-Baytar, Abdurrezak b. Hasen b. İbrahim el-Meydânî (öl. 1335/1917). *Hilyetu'l-beşer fî târihi'l-karni's-sâlisi 'aşer*. Beyrut: Dâru sâdr, ikinci baskı., 1993.
- el-Begâvî, Muhyissünne Ebû Muhammed el- Hüseyin b. Mes'ûd b. Muhammed b. el-Ferrâ' eş-Şâfiî (öl. 516/1122). *Şerhu's-sünne*. 15 Cilt. Dımaşk - Beyrut: el-Mektebetu'l-İslâmî, ikinci baskı., 1983.
- el-Bekâ'î, Burhanuddîn İbrahim b. Ömer (öl. 885/1480). *En-Nuketü'l-vefiyye bi mâ fî şerhi'l-elfiyye*. 2 Cilt. Riyâd: Mektebetü'r-rüşd-nâşirûn, birinci baskı., 2007.
- el-Behcî, İnâs Hüsnî. *Devletu'l-Memâlîk el-bidâye ve'n-nihâye*. Filistin: Dâru't-ta'lim el-câmi'i, 2015.
- el-Behnesâvî, Salim (öl. 2006). *es-Sünnetü'l-mufterâ aleyhâ*. Kahire-Kuveyt: Dâru'l-vefâ-dâru'l-buhûsi'l-'ilmiyye, üçüncü baskı., 1989.
- el-Bettâvî, Hasan Ahmed Abdulcelîl. *Ehlü'l-'Imâme fî Mısır - 'asru salâtîni Memâlîk. Külliyyeti'l-âdâb*, birinci baskı., 2007.
- el-Beydâvî, Nâsıruddîn Ebû Sa'îd Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şîrâzî (öl. 685/1286). *Envâru't-Tenzîl ve esrâru't-te'vîl*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru ihyâi't-turâsi'l-Arabî, birinci baskı., 1997.
- el-Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali b. Musa el-Husrevcirdî el-Hurâsânî (öl. 458/1066). *Marifetu's-sünen ve'l-âsâr*. 15 Cilt. Pakistan - Dımaşk, Beyrut: Câmiatu'd-dirasati'l-İslamiyye - Dâru kuteybe, birinci baskı., 1991.
- el-Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed binu'l-Hüseyin b. Ali b. Musa el-Hürevcirdî el-Hurâsânî (öl. 458/1066). *es-Sünenü'l-kübrâ*. 10 Cilt. Beyrut/Lübnan: Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye, üçüncü baskı., 2003.
- el-Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed binu'l-Hüseyin b. Ali b. Musa el-Hürevcirdî el-Hurâsânî (öl. 458/1066). *Şu'abi'l-imân*. 14 Cilt. Riyâd: Mektebetu'r-rüşd, birinci baskı., 2003.
- el-Beyyûmî, İsmail eş-Şerbînî. *Musadarati'l-emlâk fî'd-devleti'l-İslamiyye asru Salâtîni'l-Memâlîk*. Mısır: el-hey'eti'l-Mısriyyeti'l-'ammeti li'l-kutub, 1997.

- el-Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Umer b. Ubeydullahalik b. Hallâd b. Abdullah el-Atkî (öl. 292/905). *Musnedu'l-Bezzâr-el-bahru'z-zehhâr*. 18 Cilt. Medinetu'l-Munevvere: Mektebetu'l-'Ulûm ve'l-Hikem, birinci baskı., 2009.
- el-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Edebü'l-müfred*. thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî'. Beyrut: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1989.
- el-Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail el-Cu'fî (öl. 256/870) el-. *el-Câmiu's-Sahîhu'l-muhtasar min umûri rasûlillâhi sallallahu aleyhi ve sellem ve sünenihi ve eyyâmihi - el-Câmiu's-Sahîh*. 9 Cilt. Lübnan: Dâru tûku'n-necât, birinci baskı., 2001.
- el-Buhârî, Emîru'l-Mu'minîne fî'l-Hadîs Ebî Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî (öl. 256/869). *et-Târîhu's-sağîr li'l-buhârî*. 2 Cilt. Beyrut/Lübnan: Dâru'l-marife, birinci baskı., 1986.
- el-Bulkînî, Ebû Hafs Sirâcuddîn Ömer b. Reslân b. Nasîr b. Salih el-Kinânî el-Askalânî'l-asl summe'l-l-Mısırî eş-şâfi'î (öl. 805/1403). *Mukaddimetu İbnu's-Salah ve mehâsinu'l-ıstılâh*. Suriye: dâru'l-me'ârif, ts.
- el-Ca'berî, Burhânuddîn Ebû İshak İbrahim b. Ömer b. İbrahim b. Halil (öl. 732/1332). *Rusûmu't-tahdîs fî 'ulûmi'l-hadis*. Lübnan/Beyrut: Dâr İbn Hazm, birinci baskı., 2000.
- el-Cedî', Abdullah b. Yusuf (öl. 1959-). *Tahrîr 'ulûmi'l-hadis*. 2 Cilt. Beyrut/Lübnan: Muessesetü'r-reyyân li't-tibaati ve'n-neşri ve't-tevzi', birinci baskı., 2003.
- el-Cehnî, Fehd b. Sa'd ez-Zâydi. "el-Hudûdu'l-enîka ve't-ta'rîfâti'd-dekîka". *Suudi Arabistan* 19/21 (2006).
- el-Cevherî, Ebû Nasr İsmail b. Hammâd el-Farâbî (öl. 393/1003). *es-Sahâh Tâcu'l-lügati ve sihâhu'l-Arabiyye*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-ilm li'l-melâyîn, dördüncü baskı., 1987.
- el-Curcânî, Ali b. Muhammed b. Ali ez-Zeyn eş-Şerîf el-Cürçânî (öl. 816-1413). *ed-Dîbâcu'l-muzehheb fî mustalahi'l-hadîs*. Mısır: Matbaatu Mustafa bâbî'l-halebî ve evlâdihi, 1931.
- el-Curcânî, Ali b. Muhammed b. Ali ez-Zeyn eş-Şerîf (öl. 816/1413). *Kitâbu't-tarîfât*. Beyrut/Lübnan: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, birinci baskı., 1983.
- el-Curcânî, Ali b. Muhammed b. Ali ez-Zeyn eş-Şerîf (öl. 816/1413). *Risâletun fî usûli'l-hadîs*. Riyâd: Mektebetü'r-rüşd, birinci baskı., 1986.
- el-Curcânî, Ebû Bekr Abdulkahir b. Abdurrahman b. Muhammed el-Farsî'l-Asl (öl. 471/1079). *Dercu'd-durer fî tefsîri'l-âyi ve's-suver*. Umman/Ürdün: Dâru'l-fikir, birinci baskı., 2009.
- ed-Dârekutnî, Ebû'l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed b. Mehdî el-Bağdâdî (öl. 385/995). *Sünen ed-Dârekutnî*. 5 Cilt. Beyrut/Lübnan: Muessesetu'r-risale, birinci baskı., 2004.

- ed-Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman Binu'l-Fadl b. Behrâm b. Abdussamed et-Temîmî es-Semerkindî (öl. 255/920). *Musned ed-Dârimî el-ma'ruf bi-Sünen ed-Darimî*. 4 Cilt. el-Memleketu'l'Arabiyyetu's-Su'udiyye: Dâru'l-muğnî li'n-neşr ve't-tevzî', birinci baskı., 2000.
- ed-Dâvûdî, Yusuf b. Cevdet Yasin Yusuf. *Şerhu'l-Manzûmeti'l-Beykûniyye*. Mısır: Dâru'l-Endelûs, ts.
- ed-Dehlevî, Abdulhak b. Seyfuddîn b. Sadullah el-Hanefî el-Buhârî (öl. 1052/1642). *Mukaddimetun fî usûli'l-hadis*. Beyrut/Lübnan: Dâru'l-beşâiri'l-İslâmiyye, ikinci baskı., 1986.
- ed-Dımaşkî, Ebû'l-fidâî İsmail b. Ömer b. Kesîr el-Kuraşî el-Basrî (öl. 774/1373). *İhtisâr 'ulûmi'l-hadîs*. Beyrut/Lübnan: Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye, ikinci baskı., ts.
- ed-Dîneverî, Ebû Bekr Ahmed b. Mervân el-Mâlikî (öl. 333/945). *el-Mucâlesetu ve cevâhiri'l-îlim*. 10 Cilt. Bahreyn: Cem'iyyetu't-terbiyyetü'l-İslâmiyye, birinci baskı., 1998.
- ed-Dusrî, Terhîb b. Rebîân. *Mu'cemu'l-muellefâti'l-usûliyyeti's-şafîiyyeti el-mebsûseti fî keşfi'z-zunûn ve idâhu'l-meknûn ve hediyyetu'l-'ârifîn*. Medinetu'l-munevvere: el-Câmia'tu'l-İslâmiyye, 2004.
- el-Eşkari'l-utbî, Muhammed b. Süleyman b. Abdullah (öl. 1430/2009). *Ef'alu'r-Rasûl sallallahu aleyhi ve sellem ve delâletuhâ 'ale'l-ahkâmi's-şer'iyye*. 2 Cilt. Beyrut/Lübnan: Müessesetü'r-risâle li't-tebaati ve'n-neşri ve't-tevzi', altıncı baskı., 2003.
- el-Emîr es-San'ânî, Ebû İbrahim İzzuddîn Muhammed b. İsmail b. Salah b. Muhammed el-Hasenî el-Kehlânî (öl. 1182/1768). *İsbâlu'l-matar 'alâ kasbi's-suker*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, birinci baskı., 2006.
- el-Emîr es-San'ânî, Muhammed b. İsmail (öl. 1182/1768). *Tevdîhu'l-efkâr şerhu tenkîhu'l-enzâr*. 4 Cilt. Riyâd: Mektebetu'r-ruşd nâşirûn, birinci baskı., 2011.
- el-Enbârî, Ebû Bekr Muhammed b. el-Kasım b. Muhammed b. Beşşâr (öl. 328/940). *ez-Zâhir fî me'âni kelimâti'n-nâs*. Beyrut/Lübnan: Muessesetu'r-Risâle, birinci baskı., 1992.
- el-Ensârî, Ebû Yahya Zekeriya b. Muhammed b. Ahmed (öl. 926/1520). *Bulûğu'l-erb bi-şerhi şuzûru'z-zeheb*. Ürdün: Dâru yâfâ'l-'ilmiyye, 2011.
- el-Ensârî, Ebû Yahya Zekeriya b. Muhammed b. Ahmed (öl. 926/1520). *el-Î'lâm ve'l-ihtimâm bi-cem'i fetâvâ şeyhi'l-İslam*. Dımaşk: el-Mektebetu'l-Arabiyye, 2000.
- el-Ensârî, Ebû Yahya Zekeriya b. Muhammed b. Ahmed (öl. 926/1520). *Fethu'l-vehhâb bi-şerhi menheci't-tullâb*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye, birinci baskı., 1997.

- el-Ensârî, Ebû Yahya Zekeriya b. Muhammed b. Ahmed (öl. 926/1520). *Fethu'l-Vehhab bi-Şerhi'l-Âdâb*. el-Mektebetu'l-Vataniyye bi dimaşk:
- el-Ensârî, Ebû Yahya Zekeriya b. Muhammed b. Ahmed (öl. 926/1520). *Ğâyetü'l-vusûl şerhu lübbu'l-usûl*. Mısır: Matbaatu Mustafa bâbi'l-Halebî ve evlâdihi, ikinci baskı., 1936.
- el-Ensârî, Ebû Yahya Zekeriya b. Muhammed b. Ahmed (öl. 926/1520). *Hâşiyetu Şeyhi'l-İslam Zekeriyyâ el-Ensârî 'alâ şerhi'l-imâmî'l-mahallî "alâ Cem'il-Cevâmî"*. 4 Cilt. Riyad: Mektebetu'r-ruşd nâşirûn, birinci baskı., 2007.
- el-Ensârî, Ebû Yahya Zekeriya b. Muhammed b. Ahmed (öl. 926/1520). *İhkâmu'd-delâle 'âla tahrîr er-risaleti'l-Kuşayriyye*. Dimaşk: Dâru'n-nu'mân li'l-'ulum, birinci baskı., 1999.
- el-Ensârî, Ebû Yahya Zekeriya b. Muhammed b. Ahmed (öl. 926/1520). *'Îmâdu'r-ridâ bi beyâni edebi'l-kadâi*. Yemen: Matbaatu Fetât el-Cezîra bi'adn, 1941.
- el-Ensârî, Ebû Yahya Zekeriya b. Muhammed b. Ahmed (öl. 926/1520). *Merviyât Ebû Yahya Zekeriyyâ b. Muhammed el-Ensârî*. Mektebetu Ğâzî Hasrubek: 60.
- el-Ensârî, Ebû Yahya Zekeriya b. Muhammed b. Ahmed (öl. 926/1520). *Sebet şeyhu'l-İslam el-Kâdî zekeriyyâ b. Muhammed el-Ensârî*. Beyrut: Dâru beşâri'l-İslâmiyye, birinci baskı., 2010.
- el-Ensârî, Ebû Yahya Zekeriya b. Muhammed b. Ahmed (öl. 926/1520). *Tuhfetu'l-bârî bi-şerhi Sahihi'l-Buhârî*. 10 Cilt. Riyad: Mektebetu'r-ruşd nâşirûn, birinci baskı., 2005.
- el-Ensârî, Ebû Yahya Zekeriya b. Muhammed b. Ahmed (öl. 926/1520). *Zekeriyya el-Ensari'nin fethu'l-vehhab bişerhi menheci't-tullâb adlı kitabının kitabı'l-bûyû'dan kitabı'l-ferâiz'e kadar olan kısmının tahkiki*. yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi: Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi SBE Temel İslâm Bilimleri ana bilim dalı, 2019.
- el-Ensârî, Ebû Yahya Zekeriyyâ b. Muhammed b. Ahmed el-Ensârî (öl. 926/1520). *Fethu'r-rahman şerhu luktati'l-'iclân*. Ürdün: Dâru nûri'l-mubîn, birinci baskı., 2013.
- el-Ensârî, Ebû Yahya Zekeriyyâ b. Muhammed b. Ahmed (öl. 926/1520). *ed-Dureru's-seniyye haşiyetun 'ala şerhi'l-hulasa*. birinci baskı., - Beyrut - Dâru İbn Hazm, Doktora tezi, 2011.
- el-Ensârî, Ebû Yahya Zekeriyyâ b. Muhammed b. Ahmed (öl. 926/1520). *el-Edeb fî teblîği'l-erb-Muhtasar kitâbu'l-âdâb li'l-Beyhekî*. İrbid: Dâru'l-furkân, birinci baskı., 1992.
- el-Ensârî, Ebû Yahya Zekeriyyâ b. Muhammed b. Ahmed (öl. 926/1520). *el-Ğureru'l-behiyye fî şerhi manzûmeti'l-behceti'l-verdiyye*. 11 Cilt. Beyrut/Lübnan: Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye, birinci baskı., 1997.

- el-Ensârî, Ebû Yahya Zekerîyyâ b. Muhammed b. Ahmed (öl. 926/1520). *el-Hudûdu'l-enîka ve't-tarîfâtî'd-dakîka*. Beyrut: Dâru fikrî'l-muasır, birinci baskı., 1990.
- el-Ensârî, Ebû Yahya Zekerîyyâ b. Muhammed b. Ahmed (öl. 926/1520). *Esnâl-metâlib fî şerhi ravdi't-tâlib*. 4 Cilt. Dâru'l-kitâbi'l-İslâmî, ts.
- el-Ensârî, Ebû Yahya Zekerîyyâ b. Muhammed b. Ahmed (öl. 926/1520). *ez-Zübdeti'r-râika fî şerhi'l-bürdeti'l-fâika*. Şam: Silsileti Turâsi'l-Ezherî, ty.
- el-Ensârî, Ebû Yahya Zekerîyyâ b. Muhammed b. Ahmed (öl. 926/1520). *Fethu'l-'allâm bi şerhi'l-i'lâm bi ehâdîsi'l-ahkâm*. Beyrut/Lübnan: Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye, birinci baskı., 2000.
- el-Ensârî, Ebû Yahya Zekerîyyâ b. Muhammed b. Ahmed (öl. 926/1520). *Fethu'l-bâkî bi-şerhi el-fıyyeti'l-'irâkî*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye, birinci baskı., 2001.
- el-Ensârî, Ebû Yahya Zekerîyyâ b. Muhammed b. Ahmed (öl. 926/1520). *Şerhu'l-erba'în en-Neveviyye*. el-Mektebetu'l-Ezheriyye:
- el-Ensârî, Ebû Yahya Zekerîyyâ b. Muhammed b. Ahmed (öl. 926/1520). *Tahrîr tenkîh el-lubâb fî fikhi'l-imam eş-şafîi*. Beyrut: Dâru'l-beşârî'l-İslâmiyye, birinci baskı., 2003.
- el-Ensârî, Ebû Yahya Zekerîyyâ b. Muhammed b. Ahmed (öl. 926/1520). *Tuhfetu'r-râğibîn fî beyânî emri't-tevâ'în*. Mektebetu Muhammed b. Turkî Turkî: Mektebetu'l-Belediyye bi'l-İskenderiyye.
- el-Ensârî, Şeyhu'l-İslam Zekerîyyâ el-Ensârî (öl. 926-1520). *el-Edvâi'l-behce fî ibrâzi dekâiki'l-munferice ve yelihi fethu meuferrici'l-kerb*. Beyrut-Lübnan: Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye, birinci baskı., 2022.
- el-Ensârî, Zeynuddîn Ebû Yahya Zekerîya b. Muhammed b. Ahmed b. Zekerîyyâ (öl. 926/1520). *et-Tuhfetu'l-'aliyye fî'l-'hutabi'l-minberiyye*. el-Melik Suud Üniversitesi:
- el-Ensârî, Zeynuddîn Ebû Yahya Zekerîya b. Muhammed b. Ahmed b. Zekerîyyâ (öl. 926/1520). *Fethu muferrici'l-kerb*. Câmî'u'l-kutubi'l-İslâmiyye, Mektebetü'ş-Şâmile., 2008.
- el-Esmerî, Salah b. Abdullah b. Ali. *Akvâl Zekerîyyâ el-Ensârî fî't-Tefsîr min hilâli kitâbihi Minhatü'l-bârî bi şerhi Sahîhi'l-Buhârî min evveli sûreti'l-Fâtihati ilâ âhiri sûreti Yûsuf cem'an ve dirâseten*. yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi: İmam Muhammed b. Suud Üniversitesi-Kur'an ve Kur'an İlimleri Bölümü, 2018.
- el-Ezdî, Ebû Bekir Muhammed b. el-Hasan b. Dureyd el-Ezdî (öl. 321/933). *Cemhereti'l-luga*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-'ilim li'l-melâyînî, birinci baskı., 1987.
- el-Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. el-Herevî (öl. 370/981). *Tehzîbu'l-lugati*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru ihyâi't-turâsi'l-Arabî, birinci baskı., 2001.
- Efendioğlu, Mehmet. "Tabakat". *Türkiye diyanet vakfı İslâm ansiklopedisi*. İstanbul, 2010.

- el-Ferâhidî, Ebû Abdurrahman el-Halil b. Ahmed b. Ömer b. Temîm el-Basrî el-Ezdî (öl. 170/787). *Kitâbu'alyn*. 8 Cilt. Beyrut/Lübnan: Dâru mektebeti'l-hilâl, birinci baskı., 1985.
- el-Fulânî, Salih b. Muhammed b. Nûh b. Abdullah el-'Amrî el-Mâlikî (öl. 1218/1803). *Katfu's-semer fî raf' esânîdi'l-musennefât fî'l-funûni ve'l-eser*. Mekke: Dâru's-şurûk, birinci baskı., 1984.
- el-Ğezzî, Muhammed b. Muhammed (öl. 1061/1651). *el-Kevâkibu's-sâira bi-e'yâni'l-mieti'l-hâşira*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye, birinci baskı., 1997.
- el-Hadîdî, Fethî Salim Hamîdî-Fâiz Ali Buhayt el-Lehbî-. *Cevânib mine'l-hayati's-siyasiyeti ve'l-iktisadiyye ve'l-ictima'iyye fî'l-'asri'l-Memlûkî*. Irak: Câmi'atu Musul - Kulliyeti'l-'Ulûmi'l-İslâmiyye, birinci baskı., 2014.
- el-Hadramî, Abdullah b. Ömer b. Ebî Bekr b. Yahya el-'alevî eş-Şâfi'î (öl. 1265/1849). *es-Suyûfi'l-bevâtir limen yukaddim salate's-subhi 'alâ'l-fecri'l-âhir*. Yemen: Merkezu terîm li'd-dirâseti ve'n-neşr, birinci baskı., ts.
- el-Hafenâvî, Muhammed İbrahim (öl. 2019). *Dirâsât usûliyye fî'l-Kur'an-i'l-Kerîm*. Kahire: Mektebetu'l-işâ'a el-feniyye, 2002.
- el-Hâkim, Ebu Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed b. Hamdeveyh b. Nuaym Binu'l-Hekem ed-Dabbî et-Tahemânî en-Neysâbûrî el-Maruf bi İbni'l-Bey' (öl. 405/1015). *el-Müstedrek 'ale's-Sahîhayn*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye, birinci baskı., 1990.
- el-Hâkim, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed b. Hamdeveyh b. Nu'aym Binu'l-Hakem ed-Dabbî et-Tahmânî en-Neysâbûrî el-ma'rûf bi İbni'l-Bay' (öl. 405/1015). *Marifetu 'ulûmi'l-hadîs*. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye, ikinci baskı., 1977.
- Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır. *Hak dini Kur'an dili*. 6 Cilt. İstanbul: Matsis matbaa hizmetleri limitet şirketi, birinci baskı., 2021.
- el-Hatîb'l-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sabit b. Ahmed b. Mehdî (öl. 463/1071). *el-Câmi' li ehlâki'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'*. 2 Cilt. Riyâd: Mektebetu'l-meârif, 1983.
- el-Hatîbu'l-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit b. Ahmed b. Mehdî (öl. 463/1071). *Takyîdu'l'ilim li'l-Hatîbi'l-Bağdâdî*. Beyrut: İhyâu's-Sünneti'Nebeviyye, 1949.
- el-Hanefî, Muhammed b. Ahmed b. İyas (öl.-). *Bedâi'uz-zuhûr fî vekâ'iu'd-duhûr*. 5 Cilt. Mısır: el-Hey'etu'l-Mısriyyetu'l'ammetu li'l-kitab, 1984.
- el-Hanefî, Murat er-Rûmî. *Fethu'l-bârî fî zikri mâ ihtassa'llâhu bihi eş-şeyh Zekerîyyâ el-Ensârî*.

- el-Hattâbî, el-İmam Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed b. İbrâhîm el-Büstî (öl. 388/998). *E'lâmu'l-hadis fî şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. 4 Cilt. Suudi Arabistan: Câmi'atu ummu'l-kurâ, birinci baskı., 1988.
- el-Haymî, Salah Muhammed. *Fehâris 'Ulûmi'l-Kur'ani'l-Kerim li mahtûtâtî dâri'l-kutubi'z-Zâhiriyyeti*. 3 Cilt. Dimaşk: Mecma'u'l-lugati'l-Arabiyye, 1983.
- el-Hazrecî, Mâcid Abd Zeyd Ahmed. "Tuhfetü'r-râğibîn fî beyâni emri't-tavâ'in li Ebî Yahya Zekerıyyâ b. Muhammed b. Ahmed b. Zekerıyyâ el-Ensârî el-Hazrecî". *Irak/Câmi'atu Bâbil - merkez Bâbil li'd-dirâsâti'l-hadariyye* 12/4 (2022).
- el-Herevî, Ebû 'Ubeyd el-Kasım b. Sellâm b. Abdullah el-Bağdâdî (öl. 224/839). *Ğarîbu'l-hadis*. 4 Cilt. Haydar Âbâd - Hindistan: Matbaatu dâiretu'l-maarif el-Osmaniyye, birinci baskı., 1964.
- el-Heysemî, el-Hâfız Nuruddîn Ali b. Ebî Bekr (öl. 807/1405). *Keşfu'l-estâr 'an zevâidi'l-Bezzâr 'ale'l-kutubi's-sitte*. 4 Cilt. Beyrut: Muessesetu'r-risale, birinci baskı., 1979.
- el-Heytemî, Şeyhu'l-İslâm Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Ali b. Hacer el-Ensârî (öl. 974/1566). *ed-Dürrü'l-mendûd fî's-salâti ve's-selâmi 'alâ sahibi'l-mekâmi'mahmûd*. Cidde: Dâru'l-minhâc, birinci baskı., 2005.
- el-Hey'etu'l-Mecdî, Abdurraşit Bahr. *el-Karyetu'l-Misriyye fî 'asri Salâtîni'l-Memâlik*. Misriyyetu'l'ammetu li'l-kitab, 1999.
- el-Humeydî, el-İmâm Ebî Bekr Abdullah b. ez-Zubeyr el-Kuraşî (öl. 219/834). *Musnedu'l-Humeydî*. 2 Cilt. Dimaşk: Dâru's-sakâ, birinci baskı., 1996.
- el-İrâkî, Ebû'l-Fadl Zeynuddîn Abdurrahim b. el-Hüseyn b. Abdurrahman b. Ebî Bekr b. İbrahim (öl. 806/1404). *et-Takyîd ve'l-îdâh şerhu mukaddimeti İbnu's-Salah*. Medinetu'l-Munevvere: el-Mektebetü's-Selefiyye, birinci baskı., 1969.
- el-İrâkî, Ebû'l-fadl Zeynuddîn Abdurrahim binu'l-Hüseyn b. Abdurrahman b. Ebî Bekr b. İbrahim (öl. 806/1404). *Şerhu't-tabsira ve't-tezkira elfiyetü'l-ırâkî*. 2 Cilt. Beyrut/Lübnan: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, birinci baskı., 2002.
- el-Iseymîn, Muhammed b. Salih b. Muhammed (öl. 1421/2000). *Mustalahu'l-hadîs*. Kahire: Mektebetü'l-'ilim, birinci baskı., 1994.
- el-Iseymîn, Muhammed b. Salih b. Muhammed (öl. 1421/2000). *Şerhu'l-manzûmeti'l-Beykûniyyeti fî mustalahi'l-hadis*. Suudi Arabistan-Riyâd: Dâru's-süreyyâ li'n-neşr, ikinci baskı., 2003.
- el-İskâfî, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah el-İsbehânî (öl. 420/1029). *Durreti't-tenzîl ve ğurrati't-te'vîl*. 3 Cilt. Mekketi'l-Mukerreme: Câmi'atu ummu'l-kurâ, Birinci baskı., 2001.

- el-Kâfîcî, Ebû Abdullah Muhyiddîn Muhammed b. Süleyman b. Sa'd b. Mesud er-Rûmî el-Hanefî (öl. 879/1474). *el-Muhtasar fî 'ilmi'l-eser*. Riyâd: Mektebetu'r-ruşd, Birinci baskı., 1986.
- el-Kâsımî, Muhammed cemaluddîn b. Muhammed Said b. Kasım (öl. 1332/1914). *Kevâidu't-tahdîs min funûni mustalahi'l-hadis*. Beyrut/Lübnan: Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye, ts.
- el-Kastallânî, Ebû'l-Abbas Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdulmelik Kuteybî el-Mısırî (öl. 923/1517) el-. *İrşâdu's-sârî li şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. 10 Cilt. Mısır: el-Matbaatu'l-kubrâ'l-emiriyye, yedinci baskı., 1905.
- el-Kârîî, Abdulaziz b. Abdulfettâh. *Kevâ'idu't-tecvîd 'alâ rivâyeti Hafs 'an Asım b. Ebî'n-Nucûd*. Beyrut/Lübnan: Muessesetu'r-risâle, ts.
- el-Kayrevânî, Ebû İshâki'l-husrî İbrahim b. Ali b. Temîm el-Ensârî (öl. 453/1061). *Zehru'l-âdâb ve semeru'l-elbâb*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-cîl, 1925.
- el-Kazvînî, Ebû Hafs Sirâcuddîn Ömer b. Ali b. Ömer (öl. 750/1349). *Meşyehatü'l-Kazvînî*. Beyrut/Lübnan: Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, birinci baskı., 2005.
- el-Kazvînî, Ebû'l-Kasım Abdulkerim b. Muhammed b. Abdulkerim er-Râfi'î (öl. 623/1226). *el-Aziz şerhu'l-vecîz - eş-şerhu'l-kebîr*. 13 Cilt. Beyrut/Lübnan: Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye, birinci baskı., 1997.
- el-Kenânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İbrahim b. Sadullah b. Cema'a Bedru'd-dîn el-Hamevî eş-Şafîî (öl. 733/1333). *el-Menhelu'r-ravî fî muhtasari 'ulûmi'l-hadis en-Nebevî*. Dımaşk: Dâru'l-Fikr, ikinci baskı., 1985.
- el-Kettânî, Abdulhayy b. Abdilkebir (öl. 1382/1962). *Fehresu'l-fehâris ve'l-esbât ve mu'cemu'l-me'âcimi ve'l-meşyehât ve'l-muselselât*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-ğarbi'l-İslâmî, ikinci baskı., 1982.
- el-Kirmânî, Şemsuddîn Muhammed b. Yusuf b. Ali b. Said (öl. 786/1384). *el-Kevâkibu'd-derârî fî-şerhi Sahîhi'l-Buhârî - şerhu'l-Kirmânî 'ale'l-Buhârî*. 7 Cilt - 25 Cüz/Cilt. Beyrut/Lübnan: Dâru ihyâi't-turâsi'l-Arabî, ikinci baskı., 1981.
- el-Kurtbî, Ebû Amr Yusuf b. Abdullah b. Muhammed b. Abdilberr b. 'Asım en-Nemerî (öl. 463/1071). *Câmiu beyânî'l-'ilim ve fadlihi*. 2 Cilt. Suudi Arabistan: Dâru İbnu'l-cevzî, birinci baskı., 1994.
- el-Kurtubî, Ebû Abdullah Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferehu'l-Ensârî Hazrecî el-Endelusî (öl. 671/1272) el-. *Tefsîru'l-kurtubî-el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'an*. 20 Cilt. Kahire: Dâru'l-kutubi'l-mısriyye, ikinci baskı., 1964.

- el-Kurtubî, el-Îmâmu'l-Hâfız Ebû'l-Abbas Ahmed b. Ömer b. İbrahim (öl. 656/1258). *el-Mufhim limâ eşkele min telhîsi kitâbi Muslim*. 7 Cilt. Dımaşk-Beyrut: Dâru İbn Kesîr, birinci baskı., 1996.
- el-Kûsâ, Atiyye. *Mevsûatu's-sekâfiyyetu't-t'ârihiyye ve'l-eseriyye ve'l-hadariyye asru Salâtîni'l-Memâlik*. Kahire: Dâru'l-fikri'l-Arabî, 2006.
- el-Kâdî 'İyâd, Ebû'l-Fadl b. Mûsâ b. İyâd b. Amr el-Yahsûbî es-Sebtî (öl. 544/1150). *İkmâlu'l-mu'lim bi-fevâidi Muslim*. 9 Cilt. Mısır: Dâru'l-vefâ, birinci baskı., 1998.
- el-Kâdî 'İyâd, Ebû'l-Fadl İyâd b. Musa b. İyâd b. Amr el-Yahsûbî es-Sebtî (öl. 544/1150). *el-İlma' ilâ marifeti usûli'r-rivayeti ve takyîdi's-sema'*. Tunus: Dâru't-turâs-el-mektebetu'l-atîkâ, birinci baskı., 1970.
- el-Kadâ'î, Ebû Abdullah Muhammed b. Selâme b. Ca'fer b. Ali b. Hakmûn el-Mısrî (öl. 454/1062). *Müsnedu's-Şihab*. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, ikinci baskı., 1986.
- el-Mutehassısîn, Mecmû'atin mine'l-esâtizeti ve'l-'ulemâ. *el-Mevsû'ati'l-Kur'âniyyeti'l-mutahassisa*. Mısır: el-Meclisü'l-e'alâ li's-şunûni'l-İslâmiyye, 2002.
- el-Münâvî, Ebû'l-munzir Mahmud b. Muhammed b. Mustafa b. Abdullatif (öl. 1031/1622). *eş-Şerhu'l-muhtasar li nuhbeti'l-fiker li İbn Haceri'l-Askalânî*. Mısır: el-Mektebetü's-Şâmile, birinci baskı., 2011.
- el-Münâvî, Zeynü'd-dîn Muhammed el-Med'û Abdurrauf b. Tâcu'l-Arifîn b. Ali b. Zeynü'l-Abidîn el-Haddâdî summe'l-Kâhirî (öl. 1031/1622). *el-Yevâkît ve'd-durer fî şerhi nuhbeti İbn Hacer*. 2 Cilt. Riyâd: Mektebetü'r-rüşd, birinci baskı., 1999.
- en-Nebrâvî, Velâ Hamdî Abdulmun'im Muhammed. *el-Mer'etu fî'l-asri'l-Memlûkî ve ehemmu munşîâtihâ'l-eseriyye fî'l-âdâb*. Ayn Şems - Tarih Bölümü, Yüksek Lisans tezi, 2006.
- en-Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali el-Hurâsânî (öl. 303/916). *es-Sünenü'l-Kübrâ*. 10 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-risâle, birinci baskı., 2001.
- en-Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali el-Hurâsânî (öl. 303/916). *es-Sünenü's-Suğrâ/el-Muctebâ mine's-Sünen*. 9 Cilt. Halep: Mektebetü'l-matbu'âtî'l-İslâmiyye, ikinci baskı., 1986.
- en-Nevevî, Ebû Zekerıyyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref (öl. 676/1277). *el-Minhâc fî şerhi Sahîhi Müslim İbni'l-haccâc*. 18 Cilt. Mısır: Muessesetu Kurtuba, ikinci baskı., 1994.
- en-Nevevî, Ebû Zekerıyyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref (öl. 676/1277). *Hulâsati'l-ahkâm fî muhimmâtî's-süneni ve kavâidi'l-İslam*. 2 Cilt. Beyrut/Lübnan: Müessesetü'r-risâle, birinci baskı., 1997.
- en-Nevevî, Ebû Zekerıyyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref (öl. 676/1277). *Tehzîbu'l-esmâi ve'l-luğât*. 4 Cilt. Beyrut / Lübnan: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, ts.

- en-Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Muhyiddîn Yahya b. Şeref (öl. 676/1278). *et-Takrîb ve't-teysîr li ma'rifeti süneni'l-beşîri'n-nezîr fî usûli'l-hadis*. Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, birinci baskı., 1985.
- el-Ma'lemî, Abdurrahman b. Yahya b. Ali el-Yemânî (öl. 1386/1966). *el-Envârî'l-kâşifeti limâ fî kitâbi edvâi 'alâ's-sünneti mine'z-zeleli ve't-tadlîli ve'l-mucâzefeti*. Beyrut: el-Matbaatu's-selefiyye ve mektebetuhâ, 1986.
- el-Mağlûs, Samî b. Abdullah b. Ahmed. *Atlas tarîh asri'l-Memlûkî*. Riyâd: Mektebetü'l-'Ubeykân, birinci baskı., 2013.
- el-Makdisî, Ebû Abdillâh Şemsuddîn Muhammed b. meflah b. Muhammed b. Muferrac er-Râmeynî summe's-Sâlihî el-Hanbelî (öl. 763/1362). *Usûli'l-fıkıh*. 4 Cilt. Mısır: Mektebetü'l-'Ubeykân, birinci baskı., 1999.
- el-Makrizî, Takiyyuddîn ebî'l-Abbas Ahmed b. Ali b. Abdulkadir (öl. 845/1441). *el-Mevâ'iz ve'l-i'tibar fî zikri hutati ve'l-âsâr*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye, birinci baskı., 1997.
- el-Makrizî, Takiyyuddîn Ebî'l-Abbas Ahmed b. Ali (öl. 845/1441). *İğâsetü'l-ümme bi-keşfi'l-ğumme*. Ayn li'd-dirâsât ve'l-buhûsi'l-insaniyye ve'l-ictimaiyye, birinci baskı., 2007.
- el-Matûrî, Abdulmuhsin b. Zebn b. Metab. *De'âvâ'tâ'inîn fî'-Kur'âni'l-Kerîm fî'l-karni'r-râbi'i 'aşeri'l-hicrî ve'r-reddi 'aleyhâ*. Beyrut/Lübnan: Dâru'l-beşâiri'l-İslâmiyye, birinci baskı., 2006.
- el-Mâzerî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali b. Ömer et-Temîmî el-Mâlikî (öl. 536/1142). *el-Mu'lim bi-fevâidi Muslim*. 3 Cilt. ed-Dâru't-Tûnisiyye li'n-neşr, ikinci baskı., 1988.
- el-Meşâtu'l-Mâlikî, Hasan b. Muhammed (öl. 1399/1979). *et-Takrîrâtu's-seniyye şerhu'l-manzûmeti'l-beykûniyye fî mustalahi'l-hadîs*. Beyrut/Lübnan: Dâru'l-kutubi'l-Arabî, dördüncü baskı., 1996.
- el-Medenî, Sadruddîn Ali b. Ahmed b. Muhammed Ma'sum el-Hasenî el-Hüseynî eş-şehîr bi-İbn Ma'sum (öl. 1119/1707). *Selâfetu'l-asri fî mehâsini's-şua'rai bi-kulli Mısır*. İran: Derâvîş şeyheyhi, 1050.
- el-Medhalî, Rebî b. Hâdî b. Muhammed 'Umeyri'l-Medhâlî. *Hucciyetu haberi'l-âhâd fî'l-akâidi ve'l-ahkâm*. Mecmâ'u'l-Meliki'l-Fehd, ts.
- el-Menîf, Abdulmuhsin b. Muhammed. *Şerhu hadîs İbn Abbas fî'l-ferâid*. Medinetu'l-Munevvere: el-Câmia'tu'l-İslâmiyye, 2004.
- el-Mensûrî, Ebû't-Tayyib Nayif b. Salâh b. Ali. *es-Silsiletu'n-nekî fî terâcimi şuyûhi'l-Beyheki*. Suudi Arabistan: Dâru'l-Asimeti li'n-neşri ve't-tevzî', birinci baskı., 2011.

- el-Merâgî, Ahmed Mustafa (öl. 1371/1951). “*Ulûmu’l-belâğeti-el-Beyân el-Me’ânî el-Bedî*”, ts.
- el-Mersafî, Abdulfettâh b. es-Seyyid ’Acîmî b. es-Seyyidi’l-Asesi el-Mısırî eş-Şâfi’î (öl. 1409/1988). *Hidâyetü’l-kârî ilâ tecvîdi kelâmi’l-bârî*. 2 Cilt. Medinetu’l-Munevvere: Mektebetü taybe, ikinci baskı., ts.
- el-Mervezî, Ebû’l-Muzaffer Mansur b. Muhammed b. Abdulcebbâr İb. Ahmed es-Semânî et-Temîmî el-Hanefî eş-Şâfi’î (öl. 489/1096). *Kavâtı’ul-edille fî’l-usûl*. 2 Cilt. Beyrut/Lübnan: Dâru’l-Kutubi’l-’İlmiyye, birinci baskı., 1999.
- el-Minyâvî, Ebû’l-munzi Mahmud b. Muhammed b. Mustafa b. Abdullatif. *Şerhu’l-mûkıza li’z-Zehebî*. Mısır: el-Mektebetü’s-şâmile, birinci baskı., 2011.
- el-Muberrid, Ebû’l-Abbas Muhammed b. Yezid (öl. 285/898). *el-Kâmil fî’l-lugati ve’l-edeb*. 4 Cilt. Kahire: Dâru’l-fikri’l-Arabî, üçüncü baskı., 1997.
- el-Muhammedî, Ebû Zer Abdulkadir b. Mustafa b. Abdurrezak (öl. 1973-). *eş-Şâzu ve’l-munkeru ve ziyâdetu’s-sikati-muvâzeneten beyne’l-mutakaddimîn ve’l-muteehhirîn*. Lübnan/Beyrut: Dâru’l-kutubi’l-’ilmiyye, birinci baskı., 2005.
- el-Muhibbi, Muhammed Emîn b. fadlillâh b. muhibbiddîn b. Muhammed (öl. 1111/1699). *Hülasati’l-eser fî a’yani’l-karni’l-hadi aşer*. 4 Cilt. Beyrut: Dâr sâdir, ts.
- el-Mûkilî, el-Hasan b. Halvî b. Hasan. *Kitâbu fethi’l-celîl bi beyânî hafıyyi envârî’t-Tenzil: telîf el-kâdî Ebî Yahya Zekerıyyâ b. Muhammed b. Ahmed el-Ensârî eş-Şâfi’ el-mutevffâ senete 926 H.: el-kısmu’l-evvel*. yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi: el-İmâm Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye-Kulliyeti Usûliddîn, Kur’an ilimleri, 1985.
- el-Mûminî, İnas Dayfullah Abdulhakk. *el-Cüz’ü’l-evvel min kitâbi menheci’l-vusûl ilâ tahrîri’l-fusûl*. Camiatu’l-Yermûk, Yüksek Lisans tezi, 2014.
- el-Munâvî, Zeynuddîn Muhammed Abdurrauf (öl. 1031/1622). *el-Kevâkibu’d-durriyye fî terâcimi es-sâdeti’s-sufiyye - et-Tabakâtu’l-Kubrâ*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru sâdir, ts.
- el-Munzirî, el-Hafız Abdulazim b. Abdulkavî (öl. 656/1258). *Muhtasar Sünen Ebî Dâvud*. 3 Cilt. el-Memleketu’l-Arabiyyetu’s-Su’udiyye: Mektebetu’l-me’arif li’n-neşri ve’t-tevzî’, birinci baskı., 2010.
- en-Na’imî, Yasir İhsan Raşid. *Fethu’l-celîl bibeyânî hafıyyi envârî’t-tenzil li şeyhi’l-İslam Zekerıyyâ el-Ensârî ö. 926 H. el-cüz’ü’l-evveli mine’l-Kur’an: dirâseten ve tahkîk*. yayımlanmamış Doktora tezi: Irak-Bağdat- el-Câmi’atu’l-İslâmiyye-Külliyeti’l-Âdâb, 2007.
- Erselân, Ebû’n-Necm b. Yakub b. Abdurrahman (öl. 560/1165). *Fethu’r-rahmân bi şerhi risâleti’l-Velî Reslân*. Mahtûta.

- Erul, Bünyamin. *Hadislerin anlaşılması meselesi- İslam geleneğinde hadisleri farklı okuma biçimleri - Güncel meseleler birinci ihtisas toplantısı*. Ankara: DİB Yayınları, 2004.
- er-Râğibi'l-Esfehânî, Ebû'l-Kâsım el-Huseyin b. Muhammed (öl. 502/1109). *el-Mufredât fî ğarîbi'l-Kur'an*. Dimaşk-Beyrut: Dâru'l-kalem-eş-Şâmiye, birinci baskı., 1991.
- es-Sem'ânî, Ebû S'ad Abdulkerim b. Muhammed b. Mansûr et-Temîmî el-Mervezî (öl. 562/1167). *el-Ensâb*. 13 Cilt. Haydar Âbâd - Hindistan: Meclisu dâiretu'l-maarif el-Osmâniyye, birinci baskı., 1962.
- es-Sa'idî, Abdulmute'al. *el-Muceddidûne fî'l-İslâm mine'l-karni'l-evveli ilâ'r-râb'i aşer*. Kahire: Mektebetu'l-âdâb, 1996.
- es-Sâ'idî, Ali b. Ahmed b. Mukrim b. el'Adevî (öl. 1189/1775). *Hâşiyetun 'alâ şerhi Zekeriyâ el-Ensârî 'alâ elfiyyeti'l-hadîs*. Mustalahu'l-Hadis.
- es-Sibâ'î, Mustafa b. Hüsnî (öl. 1384/1962). *es-Sünnetü ve mekânetuhâ fî't-teşrî'i'l-İslâmî*. Lübnan: el-Mektebu'l-İslâmî, birinci baskı., 2000.
- es-Sâ'âtî, İlyas b. Ahmed Hüseyin b. Süleyman b. Makbul Ali el-Bermâvî (öl. 1411/1991). *İmtâ'ul-fudala bi terâcimi'l-kurra fîmâ ba'de karni's-samini'l-hicrî*. 2 Cilt. Riyâd: Dâru'n-nedveti'l-'alemiyye, birinci baskı., 2000.
- es-Se'âlibî, Ebû Zeyd Abdurrahman b. Muhammed b. Mahlûf (öl. 875/1470). *el-Cevâhiru'l-hısân fî tefsîri'l-Kur'an*. Dâru ihyâi't-turâsi'l-Arabî, birinci baskı., 1997.
- es-Sa'dî, Hammâd b. Muhammed el-Ensârî el-Hazrecî (öl.1997). *et-Tedlîsu ve'l-mudellisûn*. Medinetu'l-Munevvere: Mecelletü'l-câmiatu'l-İslâmiyye, ts.
- es-Sanhâcî, Abdulhamid Muhammed b. Bâdîs (öl. 1359/1940). *Mebâdii'l-usûl*. eş-Şiretu'l-vataniyye li'l-kuttâb, ikinci baskı., 1988.
- es-Sebtî, Ebû Abdillâh Muhibbuddîn Muhammed b. 'Amr b. Muhammed İbn Raşîd el-Fehrî (öl. 721/1321). *es-Sünenü'l-ebyen ve'l-mûridi'l-em'an*. Medinetu'l-Munevvere: Mektebetü'l-ğarbâi'l-eseriyye, birinci baskı., 1996.
- es-Sefârînî, Şemsuddîn Ebû'l-avn Muhammed b. Ahmed b. Salim el-Hanbelî (öl. 1188/1774). *Levâmii'l-envâri'l-behiyye ve sevâtii'l-esrâri'l-eseriyye li şerhi'd-durreti'l-mudiyye fî 'akdi'l-firkati'l-mardiyye*. 2 Cilt. Dimaşk: Muessesetu'l-hafikayn ve mektebetuhâ, ikinci baskı., 1982.
- es-Sehâvî, Ebu'l-Hayr Şemsuddîn Muhammed b. Abdurrahman b. Muhammed (öl. 906/1501). *ed-Dav'u'l-lâmi' liehli'l-karni't-tasi'*. 12 Cilt. Beyrut: Dâru'l-cîl, 1992.
- es-Sehâvî, Ebu'l-Hayr Şemsuddîn Muhammed b. Abdurrahman b. Muhammed (öl. 906/1501). *ez-Zeyl 'alâ raf'i'l-ısr ev buğyeti'l-'ulemâ ve'r-ruvât*, ts.

- es-Sehâvî, Şemsuddîn Ebû'l-Hayr Muhammed b. Abdurrahman b. Muhammed b. Ebî Bekr b. Osman b. Muhammed (öl. 902/1497). *el-Ğâyetu fî şerhi 'l-hidâyeti fî 'ilmi'r-rivâyeti*. Kahire: Mektebetu evlâdi's-şeyh li't-turâs, birinci baskı., 2001.
- es-Sehâvî, Şemsuddîn Ebû'l-hayr Muhammed b. Abdurrahman b. Muhammed b. Ebî Bekr b. Osman b. Muhammed (öl. 902/1497). *et-Tevdîhu 'l-ebher li tezkirati ibnu 'l-mulakkin fî 'ilmi 'l-eser*. Mektebetu edvâi's-selef, birinci baskı., 1998.
- es-Sehâvî, Şemsud-dîn Ebû'l-hayr Muhammed b. Abdurrahman b. Muhammed b. Ebî Bekr b. Osman b. Muhammed (öl. 902/1497). *Fethu 'l-muğîs bi şerhi elfiyyeti 'l-hadis li 'l'Irâkî*. 4 Cilt. Mısır: Mektebetü's-Sünne, birinci baskı., 2003.
- es-Sekkâkî, Yusuf b. Ebî Bekr b. Muhammed b. Ali el-Hevârizmî el-Hanefî (öl. 626/1229). *Miftâhu 'l-'ulûm*. Beyrut/Lübnan: Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye, 1987.
- es-Selâmî, Zeynüdîn Abdurrahman b. Ahmed b. Receb Binu'l-Hasan el-Bağdâdî summe'd-Dimaşkî el-Hanbelî (öl. 795/1393). *Şerhu 'ilelu't-Tirmizî*. Ürdün: Mektebetü'l-menâr, birinci baskı., 1987.
- es-Sellâm, Muhammed Zağlûl. *el-Edeb fî 'l'asri 'l-Memlûkî*. Kahire/Mısır: Dâru'l-me'ârif, 1707.
- es-Seyyid, Eymen-Ahmed. *Fethu 'l-vehhâb bi şerhi menheci 't-tullâb fî 'l-fikhi 'ş-Şafîi kilâhumâ li 'ş-şeyh Zekereyyâ b. Muhammed b. Ahmed b. Zekerıyyâ el-Ensârî 823-8-926 H. : dirâseten ve tahkîk kullun min kitâbi (el'âriye, el-ğasb, eş-şuf'a, el-kirâd, el-musâkât, el-icâre) mine 'l-lavhati 323-361*. yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi: Sudan - Câmi'atu ummu dermân el-İslâmiyye - Külliyyeti's-Şerî'a, 2017.
- es-Sindî, Ebû Tâhir Abdulkayyûm Abdulğafûr. *Safahât fî 'ulûmi 'l-kirâât*. Mekke: el-memleketu'l-emdâdiyye, birinci baskı., 1994.
- es-Suyûtî, Celâlu'd-dîn Abdurrahman b. Ebî Bekr (öl. 911/1505). *Tedribu'r-râvî fî-şerhi takrîbi'n-Nevevî*. 2 Cilt. Riyâd: Dâru taybe, birinci baskı., 2006.
- es-Suyûtî, Celalüddin Abdurrahman b. Ebî Bekir (öl. 911/1505). *Nazmu 'l-'akyân fî e'yâni 'l-e'yân*. Newyork: el-Matbaati's-Suriyeti'l-Emirikiyye, 1927.
- es-Suyûtî, el-Hâfız Celâlu'd-dîn Ebû'l-fadl Abdurrahman b. Ebî Bekr (öl. 911/1505). *el-Bahru 'l-lezî zuhar fî şerhi Elfıyyeti 'l-eser*. 4 Cilt. el-Memleketu'l'Arabiyyetu's-Su'udiyye: Mektebetü'l-ğerbâi'l-eseriyye, ts.
- es-Süheylî, el-İmâm Ebû'l-Kâsım Abdurrahman b. Abdullah b. Ahmed b. ebî'l-Hasan el-Has'amî (öl. 581/1185). *er-Ravdu 'l-enf fî tefsîri es-Siretu'n-Nebeviyye*. 4 Cilt. Beyrut/Lübnan: Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye, birinci baskı., ts.

- es-Sülemî, 'Iyâd b. Nâmî b. Avd (öl.-). *Usûli'l-fıkıh ellezî lâ yese'l-feîhe cehlulu*. Riyâd: Dâru't-tedmîriyye, 2005.
- es-Sem'ûnî, Tahir b. Salih İbn Ahmed b. Mûhib el-Cezâirî summe'd-Dımaşkî (öl. 1919). *Tevcîhu'n-nazar ilâ usûli'l-eser*. Halep: Mektebetü'l-matbû'atî'l-İslâmiyye, birinci baskı., 1995.
- eş-Şâfi'î, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdris Binu'l-Abbas b. Osman b. Şâfi' b. Abdulmuttalib b. Abdimenaf el-Matlebî el-Kuraşî el-Hâşimî el-Mekkî (öl. 204/819). *el-Musned*. 2 Cilt. Beyrut/Lübnan: Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye, 1957.
- eş-Şâfi'î, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdris Binu'l-Abbas b. Osman b. Şâfi' b. Abdulmuttalib b. Abdimenaf el-Matlebî el-Kuraşî el-Hâşimî el-Mekkî (öl. 204/819). *es-Sünenü'l-Me'sûra*. Beyrut/Lübnan: Dâru'l-ma'rife, birinci baskı., 1986.
- eş-Şâfi'î, Ebû Abdillâh Muhammed b. İdris Binu'l-Abbas b. Osman b. Şâfi' b. Abdulmuttalib b. Abdimenaf el-Matlebî el-Kuraşî el-Hâşimî el-Mekkî (öl. 204/819). *el-Umm*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-ma'rife, 1990.
- eş-Şehrîstânî, Ebû'l-Feth Muhammed b. Abdülkerîm. *el-Milel ve'n-Nihal*. Lübnan: Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye, ikinci baskı., 1992.
- eş-Şenkâtî, Ahmed b. Mahmud b. Abdilvehab (öl. 1974). *el-Vasfu'l-münâsib li-şer'i-l-hüküm*. Medinetu'l-Munevvere: 'Imâdetü'l-bahsî'l-'ilmî bi'l-Câmi'atî'l-İslâmiyye, birinci baskı., 1994.
- eş-Şenkâtî, Muhammed b. Muhammed el-Muhtâr (öl. 1973). *Ahkâmü'l-cirâheti't-tıbbiyye ve'l-âsâri'l-müterettibeti aleyhâ*. Cidde: Mektebetü's-Sahâbe, ikinci baskı., 1994.
- eş-Şevkânî, Muhammed b. Ali (öl. 1250/1834). *el-Bedru't-tâli' bi-Mehâsini men ba'de'l-karni's-sâbi'*. 2 Cilt. Kahire: Dâru'l-kuttâbi'l-İslâmî, ty.
- eş-Şîrâzî, Ebû İshâk İbrahim b. Ali b. Yusuf (öl. 476/1084). *el'Luma' fî usûli'l-fıkıh li'ş-Şîrâzî*. Lübnan: Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye, ikinci baskı., 2003.
- eş-Şîrâzî, Ebû İshâk İbrahim b. Ali b. Yusuf (öl. 476/1084). *et-Tabsıra fî usûli'l-fıkıh*. Dımaşk: Daru'l-fıkr, birinci baskı., 1982.
- et-Tâberânî, Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed b. Eyub b. Matîr el-Lahmî eş-Şâmî (öl. 360/971). *el-Mu'cemu'l-evsat*. 10 Cilt. Kahire/Mısır: Dâru'l-Harameyn, ts.
- et-Tâberânî, Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed b. Eyub b. Matîr el-Lahmî eş-Şâmî (öl. 360/971). *el-Mu'cemu'l-kebîr*. 25 Cilt. Kahire: Mektebetu İbn Teymiyye, ikinci baskı., 1994.
- et-Tâberânî, Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed b. Eyub b. Matîr el-Lahmî eş-Şâmî (öl. 360/971). *Musnedu'ş-şâmiyîn*. 4 Cilt. Beyrut: Muessesetu'r-risale, birinci baskı., 1948.

- et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd b. Kesîr b. Ğâlib el-Âmelî (öl. 310/923). *Câmiu'l-beyân fî te'vîli'l-kur'an - Tefsîru't-Taberî*. 24 Cilt. Beyrut/Lübnan: Müessesetü'r-risâle, birinci baskı., 2000.
- et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd b. Kesîr b. Ğâlib el-Âmelî (öl. 310/923). *Tehzîbu'l-âsâr ve tafsîli's-sâbiti an Rasûlillâhi mine'l-âhbâr-tafsîlu's-sâbiti 'an Rasûlillâhi mine'l-ahbâr*. 2 Cilt. Kahire: Matba'atu'l-Medenî, ts.
- et-Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selame b. Abdulmelik b. Seleme el-Ezdî el-Hacerî el-Mısırî (öl. 361/972). *Şerhu meâni'l-âsâr*. 5 Cilt. Kahire/Mısır: 'Alemlü'l-kutub, birinci baskı., 1994.
- et-Tâlibî, Abdulhayy b. Fahrudîn b. Abdul'alî el-Hasenî (öl. 1341/1923). *el-Î'lam bimen fî tarihi'l-Hind mine'l-a'lam el-musemmâ "Nüzhetü'l-havatir ve behcetü'l-mesami' ve'n-nevâzir"*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, birinci baskı., 1999.
- et-Tayyâr, Musâ'id b. Süleyman b. Nâsır. *Envâ'i't-tasnîfi'l-muta'allikati bi tefsîri'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Suudi Arabistan: Dâru İbn Cevzî, üçüncü baskı., 2013.
- et-Tîbî, Şerefuddîn el-Hüseyn b. Muhammed b. Abdullah (öl. 743/1342). *el-Hulâsatu fî ma'rifeti'l-hadîs*. Mısır/Kahire: el-Mektebetü'l-İslâmiyye li'n-neşri ve't-tevzî', birinci baskı., 2009.
- et-Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevra b. ed-Dahhâk (öl. 279/893). *Sünenu't-tirmizî*. 5 Cilt. Mısır: Şirketu mektebetu ve matbaatu mustafa el-Bâbî el-Hâlebî, ikinci baskı., 1975.
- el-Velî, Muhammed İbnu'l-'Allâme Ali b. Adem b. Musa el-Esyûbî (öl.-). *Şerhu elfiyyeti's-Suyûtî fî'l-hadîs el-müsemma İs'âf zevî'l-vatar bi şerhi nazmi'd-dürer fî 'ilmi'l-eser*. 2 Cilt. Medinetu'l-Munevvere: Mektebetü'l-ğarbâi'l-eseriyye, birinci baskı., 1993.
- el-Yahsubî, Ebû'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî (öl. 544/1150). *Meşâriku'l-envâr 'alâ Sîhahî'l-Âsâr*. 2 Cilt. Kahire: Dâru't-turâs, 1978.
- ez-Zâmehşerî, Ebî'l-Kasım Cârullâh Muhammed b. 'Umer b. Muhammed b. Ahmed el-Havârizmî (öl. 538/1143). *Tefsîru'l-keşşâfi 'an hakâiki ğevâmidi't-Tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vucûhi't-te'vîl*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-Arabî, üçüncü baskı., 1986.
- ez-Zebîdî, Ebû'l-Feyd Murtaza Muhammed b. Muhammed b. Abdurrezzâk el-Hüseynî (öl. 1205/1790). *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*. 40 Cilt. Dâru'l-hidâye, 1984.
- ez-Zehdânî, Ahmed b. Cârullah b. 'Âyid. *Hâşiyetu fethi'l-celîl bi beyâni hafîyyi envâri't-Tenzîl, alâ Tefsîri'l-Kâdî el-Beydâvî, el-musemmâ Envâru't-Tenzîl ve esrâru't-te'vîl, te'lîf Şeyhu'l-İslâm Ebî Yahya Zekerîyyâ el-Ensârî min evveli Sûreti'l-Ahzâb ilâ âhiri*

- Sûreti'n-Nâs tahkîk ve dirâseten.* yayımlanmamış Doktora tezi: Mısır-Kahire-Câmi'atu'l-Ezher - Kuliyetu Usûliddîn, Tefsîri'l-Kur'an, 2012.
- ez-Zehebî, Şemsuddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz (öl. 748/1347). *el-Mûkaza fî 'ilmi mustalahi'l-hadis.* Haleb: Mektebetü'l-'ulûmi'l-İslâmiyye, ikinci baskı., 1991.
- ez-Zehrânî, Ebû Yâsir Muhammed b. Matar b. Osman Âl Matar (öl. 1427/2000). *'İlmu'r-ricali neş'etuhu ve tetavvuruhu mine'l-karni'l-evveli ilâ nihâyeti'l-karni't-tâsi'i.* Riyad: Dâru'l-hicreti li'n-neşri ve't-tevzî', birinci baskı., 1996.
- ez-Zehrânî, Ebû Yâsir Muhammed b. Matar b. Osman Âl Matar (öl. 2006). *Tedvînu's-Sünneti'n-Nebeviyyeti Neş'etuhu ve Tatavvuruhu mine'l-karni'l-evveli ilâ nihâyeti'l-karni't-tâsi'i'l-hicrî.* Riyâd: Dâru'l-hicreti li'n-neşri ve't-tevzî', birinci baskı., 1996.
- ez-Zemahşerî, Ebû'l-Kasım Mahmud b. Ömer b. Ahmed el-Havarizmî Cârullah (öl. 538/1144). *Esâsu'l-belâga.* 2 Cilt. Beyrut/Lübnan: Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye, birinci baskı., 1998.
- ez-Zerkeşî, Ebû Abdullâh Bedruddîn Muhammed b. Abdullâh b. Bahadır eş-Şâfiî (öl. 794/1392). *en-Nuket 'alâ mukaddimeti İbnu's-Salah.* 3 Cilt. Riyâd: Edvâi's-selef, birinci baskı., 1998.
- ez-Zeydî, Mufîd. *Mevsu'ati't-târîhi'l-İslâmî el-'asru'l-Memlûkî.* Ürdün: Dâru Usâme, 2009.
- ez-Ziriklî, Hayruddîn b. Mahmud b. Muhammed b. Ali b. Faris (öl. 1396/1976). *el-A'lâm kâmus terâcim.* 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-'ilim li'l-melâyînî, on beşinci baskı., 2002.
- ez-Zühaylî, Vehb b. Mustafa. *el-Fikhu'l-İslâmî ve edilletuhu (eş-Şâmilu li'l-edilleti's-şer'iyye ve'l-ârâi'l-mezhebiyye ve ehemmu'n-nazariyyât'l-fikhiyyeti ve tahkîki'l-ehâdisi'n-nebeviyyeti ve tahrîcihâ).* 10 Cilt. Suriye/Dımaşk: Dâru'l-fikir, dördüncü baskı., ts.
- Fahlu'l-Heytî, Mâhir Yasin (öl.-). *Eseru "İlelu'l-hadis fî ihtilâfi'l-fukehâ".* Dâru 'Ammâr: Ummân, birinci baskı., 2000.
- Fandîk, Edvard Karnîlûs (öl. 1313/1895). *İktifâu'l-kunu' bi mâ huve matbu'.* Mısır: Matbaatu't-telif el-Hilal, 1896.
- Fahlu'l-Heytî, Mahir Yasin. *Eseru ihtilâfi'l-esânîdi ve'l-mutûn fî ihtilâfi'l-fukehâî.* Beyrut/Lübnan: Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye, 2009.
- Gider, Tahsin. *Kâdî Zekerîyyâ el-Ensârî'ye ait kırk hadis şerhi'nin tahkîk ve değerlendirilmesi.* Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Ana Bilim Dalı - Hadis Bilim Dalı, Yüksek Lisans tezi, 2018.
- Gökçe, Ferhat. *Hadis ve siyer Araştırmaları.* "Memlûklerin Son Asrında Hadis - Kahire 1392-1517 - Halit Özkan" 1/1 (2015).

- Halife, Muhammed Reşad. *Medresetu'l-hadis fi Mısır*. Kahire: el-Hey'etu'l-'amme li şuûni'l-metâbi'l-emiriyye, ts.
- Hammâd Halil, Muhammed. *Fetâvâ şeyhi'l-İslam Zekerîyyâ el-Ensârî ö.926 fi kitâbi'l-i'lâm ve'l-ihtimâm fi'l-buyû'*. yayımlanmamış Doktora tezi: Irak - Bâbil Üniversitesi, Fıkıh-Usûli'l-fıkıh, 2023.
- Hasan Cabir, Tarık Yusuf. *Şeyhu'l-İslam Zekerîyyâ el-ensârî ve eseruhu fi'l-fıkıh eş-Şafîi*. yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi: Ürdün Üniversitesi-Temel İslam Bilimleri, 2004.
- Hasan Muzaffer, Rızık. *el-Kavlu'l-fasl fi'l'ameli bi'l-hadisi'l-mursel*. Medinetu'l-Munevvere: el-Câmiatu'l-İslâmiyye, Altmış ikinci baskı., 1984.
- İtır, Nuruddîn Muhammed el-Halebî (öl. 2020). *el-İtticâhâtü'l-'amme li'l-ictihâdi ve mekânati'l-hadisi'l-âhâdi's-Sahîhi fihâ*. Dimaşk: Dâru'l-mektebî li't-tibâ'ati ve'n-neşri ve't-tevz'i', birinci baskı., 2000.
- İtır, Nuruddîn Muhammed el-Halebî (öl. 2020). *Menhecu'n-nakd fi 'ulûmi'l-hadis*. Dimaşk - Suriye: Dâru'l-fikir, üçüncü baskı., 1981.
- İbn Abdilber, el-İmâmu'l-Hâfız Ebî Amr Yusuf b. Abdullah İbn Muhammed en-Nemerî el-Endelusî (öl. 463/1071). *et-Temhîd limâ fi'l-Muvattâ mine'l-me'ânî ve'l-esânîd*. 26 Cilt. el-Mağrib/Fas: Vezâretu'l-evkâf ve's-şuûni'l-İslâmiyye, ikinci baskı., 1985.
- İbn Abdilberr, Ebî 'Umer Yusuf b. Abdullah b. Muhammed b. 'Asım en-Nemerî el-kurtubî (öl. 463/1070). *el-İstî'âb fi ma'rifeti'l-ashâb*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-cîl, birinci baskı., 1992.
- İbn 'Ammâr, Şemsuddîn Muhammed b. 'Ammâr b. Muhammed b. Ahmed el-Mısırî el-Mâlikî (öl. 844/1440). *Miftâhu's-sa'îdiyye fi şerhi'l-elfiyyeti'l-hadisiyye*. Yemen/Sa'â: merkezu'n-nu'mân li'l-buhûsi ve'd-dirâsâti'l-İslâmiyye ve tahkîki't-turâsi ve't-tercemeti, birinci baskı., 2011.
- İbn Battâl, Ebî'l-Hasan Ali b. Halef b. Abdumelik (öl. 444/1057): *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî li İbn Battâl*. 10 Cilt. Riyâd: Mektebetu'r-ruşd, ikinci baskı., 2003.
- İbn Dakîki'l-Îd, el-Hâfız el-Fekîhu'l-Muctehid Muhammed b. Ali b. Vehb Takiyyuddîn (öl. 702/1303). *İhkâmu'l-ahkâm şerhu 'umdetu'l-ahkâm*. 2 Cilt. Kahire: Dâru'l-kuttubi's-selefiyye, ikinci baskı., 1987.
- İbn Dakîki'l-Îd, Takiyyuddîn Ebû'l-Feth Muhammed b. Ali b. Vehb b. Mutî'i'l-Kurayşî (öl. 702/1303). *el-İktirah fi beyâni'l-istilah*. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, ts.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. İbrahim b. Osman b. Hevâstî el'Absî (öl. 235/850). *Musannefu İbn Ebî Şeybe-el-Kitâbu'l-Musannefu fi'l-ehâdisi ve'l-âsâr*. 7 Cilt. Riyâd: el-Mektebetü'r-rüşd, birinci baskı., 1988.

- İbn Fevzî, Rifat Abdulmuttalib. *Tevsîku's-sünneti fî'l-karni's-sânî'l-hicrî ususuhu ve't-ticahâtuhu*. Mısır: Mektebetü'l-hanâncî, birinci baskı., ts.
- İbn Hacer, Ebû'l-fadl Ahmed b. Ali eş-şafii el-Askalânî (öl. 852/1448). *Fethu'l-bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-marife, 1959.
- İbn Hacer, Ebû'l-fadl, Şihabeddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî (öl. 852/1448). *Nüzhetu'n-nazar fî tavnîhi nuhbeti'l-fiker fî mustalahi ehli'l-eser*. Dimaşk: Matbaatu's-sabah, 2000.
- İbn Hacer, Ebû'l-fazl, Şihabeddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Hacer el-Askalânî (öl. 852/1448). *en-Nuket 'alâ kitâbi İbn Salâh*. 2 Cilt. Suudi Arabistan: 'İmâdetu'l-bahhsî'l-ilmî bi'l-câmiati'l-İslâmiyye, birinci baskı., 1984.
- İbn Hacer, Ebû'l-fazl, Şihabeddîn Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî (öl. 852/1448). *Hedyu's-Sârî Mukaddimeti Fethu'l-bârî*. er-Riyad: Mektebetu'l-melik fehd, birinci baskı., 2000.
- İbn Hacer el-Heytemî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Ali es-Sa'dî'l-Ensârî Şihâbu'd-dîn şeyhu'l-İslâm (öl. 974/1566). *el-Fetâva'l-fikhiyyeti'l-kübrâ*. 4 Cilt. Mısır: el-Mektebetü'l-İslâmî, ts.
- İbn Hacer el-Heytemî, Ebû'l-Abbâs Şeyhu'l-İslâm Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed b. Ali es-Sa'dî el-Ensârî (öl. 974/1566). *el-Fethu'l-mubîn bişerhi'l-erba'in*. Suudi Arabistan: Dâru'l-minhâc, birinci baskı., 2008.
- İbn Hacer el-Heytemî, Şihâbuddîn Şeyhu'l-İslâm Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Ali es-Sa'dî el-Ensârî (öl. 974/1566). *el-Î'lâm bi kevâtî'i'l-İslâm min kavlin ev fî'lin ev niyetin ev ta'lîkin mukeffirin*. Suriye: Dâru't-takva, birinci baskı., 2008.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed b. Hibbân b. Muaz b. Ma'bed et-Temîmî ed-Dârimî el-Bustî (öl. 354/965). *el-İhsân fî takrîbi Sahîh İbn Hibbân*. 18 Cilt. Beyrut: Muessesetu'r-risale, birinci baskı., 1988.
- İbn. Hüzeyme, Ebû Bekr Muhammed b. İshak Binu'l-Muğîra b. Salih b. Bekr es-Sülemî en-Neysâbü'rî (öl. 311/923). *Sahîh İbn Hüzeyme*. 2 Cilt. Beyrut: el-Mektebetu'l-İslâmî, 2003.
- İbn Kesîr, Ebû'l-fidâi İsmail b. Ömer b. Kesîr el-Kuraşî el-Basrî summe'd-Dimaşkî (öl. 774/1373). *el-Bâ'isu'l-hasîs ilâ ihtisâri 'ulûmi'l-hadîs*. Beyrut/Lübnan: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, ikinci baskı., ts.
- İbn Kudâme el-Makdisî, Ebû Muhammed Muvaffaku'd-dîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemâ'ilî el-Makdisî summe'd-Dimaşkî el-Hanbelî (öl. 620/1223). *Ravzatu'n-Nâzır ve cennetü'l-menâzır fî usûli'l-fikhi 'alâ mezheb imâm Ahmed b.*

- Hanbel*. Beyrut: Muessesetü'r-reyyân li't-tibaati ve'n-neşri ve't-tevzi', ikinci baskı., 2002.
- İbn Kudâme el-Makdisî, Ebû Muhammed Muvaffiku'd-dîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâmeti'l-Cemâ'ilî el-Makdisî summe'd-Dimaşkî el-Hanbelî (öl. 620/1223). *Ravdatu'n-nâzir ve cennetu'l-menâzir fî usûli'l-fikhi 'alâ mezhebi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel*. 2 Cilt. Lübnan/Beyrut: Muessesetu'r-reyyân, ikinci baskı., 2002.
- İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî (öl. 273/887). *Sünen İbn Mâce*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru ihyâi'l-kutubi'l-Arabî, ts.
- İbn Mâlik, Ebû Abdullah Cemâlu'd-dîn Muhammed b. Abdullah İbn Mâlik et-Tâî el-Ceyyânî (öl. 672/1272). *Şevâhid et-tevdîh ve't-tashîh li muşkilâti'l-Câmii's-Sahîh*. Kahire: Mektebetu ibn teymiyye, birinci baskı., 1982.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Cemâlu'd-dîn Muhammed b. Mukrim b. Ali el-Ensârî er-Raflî'î el-İfrikî (öl. 711/1311). *Lisânu'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, üçüncü baskı., 1993.
- İbn Necîmi'l-misrî, zeynü'd-dîn b. İbrahim b. Muhammed (öl. 970/1563). *el-Bahru'r-râik şerhu kenzi'd-dekâik*. 8 Cilt. Ummân: Dâru kitâbi'l-İslâmî, ikinci baskı., ts.
- İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Hâşimî el-Basrî el-Begdâdî (öl. 230/845). *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, birinci baskı., 1990.
- İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Menî' (öl. 230/845). *Ğezevâtu'r-Rasûl ve serâyâhu*, ts.
- İbn Salim Mahluf, Muhammed b. Muhammed b. Ömer b. Ali (öl. 1360/1941). *Şeceretu'n-nûri'z-zekiyye fî tabakati'l-malikiyye*. 2 Cilt. Lübnan: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, birinci baskı., 2003.
- İbn Teymiyye, Ebû'l-Abbas Takiyyuddîn Ahmed b. Abdulhalim b. Abdusselam b. Abdullah b. Ebî'l-Kasım b. Muhammed İbn Teymiyye el-Harrânî el-Hanbelî ed-Dimaşkî (öl. 728/1328). *Câmi'u'l-mesâil li İbn Teymiyye*. 6 Cilt. Mekke: Dâru alemlî'l-fevâid li'n-neşri ve't-tevzî', birinci baskı., 2001.
- İbn Tûlûn - İbnu'l-Muberrid, Şemsuddîn Muhammed es-Salihî (öl. 953/1546) - Yusuf b. Hasan b. Abdulhadî (öl. 909/1503). *Mut'atu'l-Ezhân mine't-temettu'i bi'l-'ikran beyne terâcimi's-şuyûhi ve'l-akran*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, 1996.
- İbn 'Umeri'l-Bağdâdî, Abdulkadir (öl. 1093/1682). *Hazânetu'l-edeb ve lubbu lubâbi lisâni'l-Arâb*. 13 Cilt. Kahire: Mektebetu'l-Hanci, dördüncü baskı., 1997.
- İbnu'l-Arabî, el-İmâmu'l-Hâfiz Ebû Bekr Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. Abdullah el-endelusî el-İşbîlî el-Malikî İbnu'l'Arabî (öl. 543/1149). *'Âridatu'l-ahvezi bi şerhi Sahihi't-Tirmizî*. 13 Cilt. Beyrut/Lübnan: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, ts.

- İbnu'l'Aynî'-Hanefî, Zeynuddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr b. Muhammed (öl. 893/1488). *Şerhu elfiyyeti 'l-İrâkî fî 'ulûmi'l-hadis*. Yemen: Merkezu'n-Nu'mân li'l-buhûsi ve'd-dirâsâtî'l-İslâmiyye ve tahkîki't-turâsi ve't-tercemeti, birinci baskı., 2011.
- İbnu'l-Esîr el-Cezerî, Ebû's-Sa'âdât Mecdüddîn el-Mubârek b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed İbn. Abdülkerim eş-Şeybânî (öl. 606/1210). *en-Nihâye fî ğarîbi'l-hadis ve'l-eser*. 5 Cilt. Beyrut: el-Mektebetü'l-'ilmiyye, 1979.
- İbnu'l-Esîr el-Cezerî, İzzüddîn Ebû'l-Hasan Ali b. Ebî'l-Kerem Muhammed b. Muhammed b. Abdülkerim b. Abdülvahit eş-Şeybânî (öl. 630/1241). *el-Lubâb fî tehzîbi'l-ensâb*. 3 Cilt. Beyrut: Dâr sâdir, 1980.
- İbnu'l-Fâris, Ebû'l-Hasan Ahmed b. Fâris b. Zekerîyyâ el-Kazvînî er-Râzî (öl. 395/1005). *Mucmelu'l-lugati li İbni'l-Fâris*. 2 Cilt. Beyrut: Muessesetu'r-risale, ikinci baskı., 1986.
- İbnu'l-Hanbelî, Râdıyüddîn Muhammed b. İbrahim b. Yusuf el-Halebî el-Kadirî et-Tâzeffî el-Hanefî (öl. 971/1562). *Kafvu'l-eser fî safveti 'ulûmi'l-eser*. Haleb: Mektebetü'l-matbû'ati'l-İslâmiyye, ikinci baskı., 1987.
- İbnu'l-Harrât, Abdülhak b. Abdurrahman b. Abdullah binu'l-Hüseyin b. Saîd İbrahîmu'l-Ezdî el-Endelûsî el-Eşbilî (öl. 581/1185). *el-Ehkâmu'l-vustâ min hadîsi'n-Nebî sallallahu aleyhi ve sellem*. 4 Cilt. Riyâd/el-Memleketü'l-Arabiyyetü's-Su'ûdiyye: Mektebetü'r-rüşd li'n-neşri ve't-tevzî', 1995.
- İbnu'l-'Imâd, Ebî'l-Fellâh Abdülhayy b. Ahmed b. Muhammed (öl. 1089/1678). *Şezerâtu'z-zeheb fî ahhâri men zeheb*. Dımaşk: Dâru ibn kesîr, birinci baskı., 1993.
- İbnu'l-İrâkî, Veliyyüddîn Ebû Zur'a Ahmed b. Abdurrahîm Binu'Hüseyin el-Kurdî er-Râziyânî (öl. 826/1423). *el-Behcetü'l-mardiyye fî şerhi behceti'l-verdiyye*. Yayımlanmamış Mahtûta.
- İbnu'l-Mulakkın, Sirâcu'ddîn Ebû Hafs Amr İbn Ali b. Ahmed eş-Şâfi'î el-Mısırî (öl. 804/1402). *el-Mukni' fî 'ulûmi'l-hadîs*. 2 Cilt. Suudi Arabistan: Dâru fevâz li'n-neşr, birinci baskı., 1992.
- İbnu'l-Mulakkın, Sirâcu'ddîn Ebû Hafs Umer b. Ali b. Ahmed eş-Şâfi'î el-Mısırî (öl. 804/1402). *et-Tevdîh şerhu'l-Câmi'i-s-Sahîh*. 36 Cilt. Dımaşk/Suriye: Dâru'n-nevâdir, 2008.
- İbnu'l-Munzir, Ebû Bekr Muhammed b. İbrahim en-Neysâbü'rî (öl. 319/931). *el-İcmâ'*. Kahire/Mısır: Dâru'l-Muslim li'n-neşri ve't-tevzî', birinci baskı., 2004.
- İbnu's-Salâh, Ebû 'Amr Takiyyüddîn Osman b. Abdurrahman (öl. 643/1246). *mukaddimetu İbnu's-Salâh/Marifetu envâi 'ulûmi'l-hadis*. Beyrut: Dâru'l-fikri'l-muasır, 1986.

- İbnu's-Salâh, Ebû Amr Takiyyuddîn Osman b. Abdurrahman (öl. 643/1246). *Sıyâneti Sahîhi Müslim mine'l-ihlâli ve'ğalati ve himâyetihi mine'l-iskâti ve's-sakti*. Beyrut: Dâru'l-arabi'l-İslâmî, ikinci baskı., 1987.
- İbrahim, Burhanuddîn Ebû İshaki'l-Ebnâsî sümme'l-Kahirî eş-Şâfiî İbn Musa b. Eyûb (öl. 802/1400). *eş-Şezâ'l-feyyâh min 'ulûmi ibnu's-Salâh*. 2 Cilt. Riyâd: Mektebetü'r-rüşd, birinci baskı., 1998.
- İsa, Ahmed (öl. 1365/1946). *Târîhu'l-Bimâristân fî'l-İslâm*. Beyrut/Lübnan: Dâru'r-râidi'l-Arabî, ikinci baskı., 1981.
- Kâfi, Ebû Bekr. *Menhecu'l-İmâmu'l-Buhârî fî tashihi'l-ehâdisi ve ta'lîlihâ*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, birinci baskı., 2000.
- Kal'acî-Kanyebî, Muhammed Ravas-Hamid Sadık. *Mu'cemu luğati'l-fukehâi*. Beyrut: Dâru'n-nefâis li't-tibâati ve'n-neşri ve't-tevzî', birinci baskı., 1988.
- Kandemir, M. Yaşar. "el-Câmiu's-Sahîh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV yayınları, 1993.
- Kandemir, M. Yaşar. "Hadis". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV yayınları, 1997.
- Karaman, Hayreddin. "Fıkıh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul, 1996.
- Karataş, Mustafa. *Hadis rivayet tarihi*. İstanbul: Ensâr neşriyat, ikinci baskı., 2017.
- Kasım, Kasım Abduh. *'Asru Salatîni'l-Memâlîk*. Kahire: Dâru's-Şurûk, birinci baskı., 1994.
- Kasım-Ali, Kasım Abduhu-Ali es-Seyyid. *el-Eyyûbiyyîn ve'l-Memâlîk et-târîhu's-siyâsî ve'l-askerî*. el-Cezîre: 'Aynun li'd-dirâsâti ve'l-buhûsi'l-insâniyye ve'l-ictimâ'iyye, ts.
- Kâtip Çelebi, Hacî Halîfe Mustafa b. Abdullah (öl. 1067/1657). *Keşfu'z-zunûn 'an esâmî'l-kutubi ve'l-funûn*. 6 Cilt. Bağdat: Mektebetü'l-müsennâ, 1941.
- Kazan, Tahsin. *APJIR- Academic Platform Journal of Islamic Research*, "Memlükler'in Hadis İlmüne Katkıları". 2019 3/2 (2019), 147-159.
- Kâzım, Reşa Fâdıl. *Mecelletu kulliyeti't-terbiyeti li'l-benâti li'l-'ulûmi'l-insâniyye*. "Min mezâhiri'l-hayati'l-ictima'iyye li Mısır fî 'asri'l-memâlîk" 19 (2016).
- Kehhâle, 'Umer b. Rida b. Muhammed b. Rağib b. Abdulğani ed-Dimaşkî (öl. 1408/1987). *Mu'cemu'l-müellifîn*. 13 Cilt. Beyrut: Dâru ihyâi't-turâsi'l-Arabî, ts.
- Keşîdân, 'Umer Mustafa Salim. *ed-durretü's-seniyye 'ala şerhi İbnu'n-Nâzım li'l-elfiyye li şeyhi'l-İslâm Ebî Yahya Zekerîyyâ b. Muhammed b. Zekerîyyâ el-Ensârî min 'Ulemâi'l-karni'l-âşiri'l-hicrî el-muteveffâ senete 926 H. min Bidâyeti'l-kitâbi ilâ Nihâyeti hurûfi'l-cerri: Dirâseten ve Tahkîk*. Libya - Câmi'atu'l-Markab, Yüksek Lisans tezi, 2007.

- Kırbaçoğlu, Mehmet Hayri. *İslam düşüncesinde sünnet (eleştirel bir yaklaşım)*. Ankara: Ankara okulu yayınları, on dördüncü baskı., 2017.
- Köksal-Dönmez, Asım Cüneyd-İbrahim Kâfi. “Usûl-i Fıkıh”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul, 2012.
- Köksal-Dönmez, Asım Cüneyd-İbrahim Kâfi. “Usûlü’l-fıkıh”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul, 2012.
- Kuzudişli, Bekir. *Hadis Tarihi*. İstanbul: Kayıhan Yayınları, üçüncü baskı., 2019.
- Mahmut et-Tahhân, Ebû Hafs Mahmut b. Ahmet b. Mahmut en-Nu’aymî. *Teysîru mustalahi’l-hadîs*. Kahire: Mektebetu’l-me’arif li’n-neşri ve’t-tevzî’, onuncu baskı., 2004.
- Mansûr, Muhammed Halid. *Mukaddimâtun fî ’ilmi’l-kiraât*. Ürdün: Dâru ’ammâr, birinci baskı., 2001.
- Miftah, ’Avac. *Tahkik şerh fethu Rabbi’l-beriyye bi-şerhi’l-kasideti’l-hazreciyye*. yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi: Câmi’atu’l-Hâc Lahdar Bâtne Üniversitesi, 2010.
- Muhammed ’Acâc, İbn Muhammed Temîm b. Sâlih b. Abdullah el-Hatib. *es-Sünnetü kable’t-tedvîn*. Beyrut/Lübnan: Dâru’l-fikri li’t-ttibâati ve’n-neşri ve’t-tevzî’, üçüncü baskı., 1980.
- Muhammed b. Ahmed, Zeynu’l’Abidîn İyâsu’l-Hanefî (öl. 929/1523). *Bedâi’u’z-zuhûr fî vekâ’iu’d-duhûr*. 5 Cilt. Suudi Arabistan: Mektebetu dâru’l-bâz, 2013.
- Muhammed es-Sallâbî, Ali Muhammed (öl. 1383/1963). *Salâhuddîn el-Eyyûbî ve cuhûduhu fî’l-kadâi ’ale’d-Devleti’l-Fâtimiyyeti ve tahrîri Beyti’l-Makdis*. Beyrut/Lübnan: Dâru’l-ma’rife, birinci baskı., 2008.
- Muhammed Sakar, Şehâte. *es-Selefiyyûn ve hivâr hâdii ma’ad-doktor Ali Cumu’a*. el-İskenderiyye: Dâru’l-hulefâi’r-râşidîn, 1991.
- Muhammedof, Murtada Ali Muhammed. *en-Nucûmi’l-levâmi’ fî ibrâzi dekâiki şerhi cem’i’l-cevâmi’, li şeyhi’l-İslam Ebî Yahya Zekeriyâ b. Muhammedi’l-Ensâri’s-Şâfiî (824-926 H. / 1421-1520 M.): dirâseten ve tahkik li’l-kısmi min evveli kitâbi’s-sünneti ilâ âhiri kitâbi’l-kiyâs*. yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi: Sudan-Câmi’atu Ummu Dermân el-İslâmiyye - Kuliyeti’d-dirâsâti’l’ulyâ, 2001.
- Muheysîn, Muhammed Salim (öl.-). *Mu’cemu Huffazi’l-Kur’an abra’t-tarîh*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru’l-cîl, birinci baskı., 1992.
- Muhtârî’l’Abâdî, Ahmed. *Kıyâm devleti’l-Memâlikî’l-ûlâ fî Mısır ve’s-Şâm*. Beyrut: Dâru’n-nahdati’l-’Arabiyye, 1986.
- Mursî, Muhammed Munir. *et-Terbiyetü’l-İslâmiyye usûluhâ ve tetavvuruhâ fî’l-bilâdi’l-Arabiyye*. Riyâd: ’Alemlu’l-kutub, 2005.

- Musa Mesud, Musa Ali. *İ'râbu'l-Kur'ani'l-'Azîm*. Kahire Üniversitesi-Mısır, yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi, 2001.
- Muştâk, Hüseyin Salih. *Ta'akkubât Zekerîyyâ el-Ensârî fî Hâşiyeti ed-Dureru's-seniyye 'alâ şerhi İbnu'n-Nâzım li'l-elfiyye*. yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi: Câmi'atu'l-'ulûmu'l-İslâmiyye el-'alemiyye - Arap dili belâgatı, 2013.
- Muvaffak, İbn Abdullah b. Abdulkadir (öl.-). *el-Mudebbec verivâyetü'l-akrân*. Medinetu'l-Munevvere: el-Câmia'tu'l-İslâmiyye, birinci baskı., 2001.
- Müslim, Ebû'l-Hasan b. Haccâc, el-Kuşeyrî en-Neysâbûrî (öl. 261/875). *el-Musnedu's-Sahîhu'l-Muhtasar bi nakli'l-'adli 'ani'l-'adli ilâ Rasulillahi sallallahu aleyhi ve sellem*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru ihyâi't-turâsi'l-Arabî, ts.
- Nâfi', Leylâ İbrahim. *el-Hayatu's-sekâfiyye fî Mısır fî'l-asri'l-Memlûkî*. yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi: Libya/Câmi'atu Mısratuhu - Külliyyeti'l-âdab - Kısmu't-târîh, 2013.
- Nasîru'l-Bulkînî, Şeyhu'l-İslâm Salih b. Ömer b. Reslân eş-Şâfiî (öl. 868/1462). *Tuhfetü'l-emîn fîmen yukbelu kavluhu bilâ yemîn*. Medinetu'l-Munevvere: el-Câmia'tu'l-İslâmiyye, 2003.
- Nûru'l-Hudâ vd., 'Arâbe. *Devletu'l-Memâlik fî Mısır*. yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi: Cezair Cumhuriyeti Kalme Üniversitesi, Genel Tarih, 2017.
- Osmanî, Muhammed Takî. *Sünnetin değeri ve bağlayıcılığı*. çev. Mehmet Özşenel. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, yedinci baskı., 2019.
- Öngören, Reşat. "Tasavvuf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul, 2011.
- Öngören, Reşat. "Zikir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul, 2013.
- Özel-Kallek, Ahmet-Cengiz. "Zekerîyyâ el-Ensârî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 212-215. İstanbul: TDV yayınları, 2013.
- Özşenel, Mehmet. *Sünnet ve hadîsi değerlendirme ve anlamada ehl-i re'y ve ehl-i hadîs yaklaşımları ve imam Şeybânî*. yayımlanmamış Doktora tezi: İstanbul-MÜSBE, 1999.
- Rızık Selim, Mahmud. *'Asru Salâtîni'l-Memâlik ve netâcuhu'l-'ilmiyyi ve'l-edebîyyi*. 4 Cilt. Mısır: Mektebetu'l-âdâb, ikinci baskı., 1962.
- Rızık Selim, Mahmut. *en-Nîl fî 'asri'l-Memâlik*. Mısır: Dâru'l-kalem, 2000.
- Riyâd Zâde, Abdullatif b. Muhammed b. Mustafa el-Mutahallis bilutfî el-Hanefî (öl. 1078/1667). *Esmâi'l-kutûb*. thk. Muhammed et-Tuncî. Suriye/Dımaşk: Dâru'l-fikir, üçüncü baskı., 1983.
- Ruccu, Mahmud. *Şeyhülislam Zekerîyya el-Ensârî ve tefsirciliği*. Bingöl Üniversitesi, yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi, 2022.

- Sâlim, Raşide Fadlu's-Seyyid 'Acabu'l-Habîb. *Menhecü'l-vusûl ilâ tahrîri'l-fusûl, eş-Şeyh Ebî Yahya Zekerîyyâ el-Ensârî dirâseten ve tahkîk*. yayımlanmamış Doktora tezi: Sudan, Câmi'atu Ummu Dermân el-İslâmiyye, Fıkıh-Usûli'l-fıkıh, 2005.
- Sancaklı, Saffet. *Begâvî ve şerhü's-sünne'deki şerh metodu*. Malatya: Medipres matbaacılık yayıncılık, 2013.
- Sancaklı, Saffet. *İslam'ın anlaşılmasında sünnetin yeri ve değeri*. Ankara: TDV yayınları, 2003.
- Sancaklı, Saffet. *Sünneti doğru anlamak*. İstanbul: Rağbet yayınları, birinci baskı., 2013.
- Sarı, Mevlüt. *el-Mevârid Arapça-Türkçe lûgat*. İstanbul: İpek yayınları, 1982.
- Serhân, Muhyi Hilâl. "Tuhfetü nucebâi'l-asr fî ahkâmi'n-nûni's-sâkineti ve'l-meddi ve'l-kasr". *Câmi'atu Beğdâd - Külliyyeti's-şerîâ* 9 (1965).
- Serkîs, Yusuf b. İlyas b. Musa (öl. 1351/1932). *Mu'cemu'l-matbu'ati'l-Arabiyye ve'l-muarraba*. 2 Cilt. Mısır: Matabatu Serkîs, 1928.
- Sezgin, Fuad (öl. 2018). *Buhârî'nin kaynakları*. Ankara: İlahiyat fakültesi Yay, altıncı baskı., 2018.
- Sîbeveyhi, Ebû Büşr Amr b. Osman b. Kanber el-Hârisî (öl. 180/797). *el-Kitab*. 4 Cilt. Kahire: el-Mektebetü'l-hancî, üçüncü baskı., 1988.
- Siracu'l-Hakk, Muhammed Lukman. *Ğâyeti'l-vusûl ila 'ilmu'l-fusûl lişeyhi'l-islam Ebî Yahya Zekerîyyâ el-Ensârî eş-Şafîî tahkik ve dirâseten*. el-Câmiatu'l-Medeniyye, yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi, 1999.
- Subhî, es-Sâlih. *Mebâhis fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. Beyrut/Lübnan: Dâru'l-'ilim li'l-melâyîn, Yirmi dördüncü baskı., 2000.
- Subhî, İbrahim es-Sâlih (öl. 1407/1986). *'Ulûmi'l-hadîs ve mustalahihi*. Lübnan/Beyrut: el'İlim li'l-melâyîn, On beşinci baskı., 1984.
- Suheyb, Abdulcebbar. *el-Camiu's-Sahih li's-sünen ve'l-mesânîd*. 38 Cilt, 2014.
- Suheyb, Abdulcebbar. *el-Musnedu'l-mevdû'î el-Camiu li'l-kutubi'l-'aşra*. 22 Cilt, 2013.
- Şakir, Mahmut. *et-Târîhu'l-İslâmî el-'Ahdu'l-Memlûkî*. Beyrut-Dımaşk-Ummân: el-Mektebetü'l-İslâmî, dördüncü baskı., 1991.
- Şemsuddîn, Efnân Tarık Muhammed. *Hülâsati'l-fevâidi'l-mahaviye fî şerhi behceti'l-verdiye, li'l-kâdî Ebî Yahya Zekerîyyâ el-Ensârî eş-Şafîî ö. 926 H.: min fasli bâbi'l-vesâyâ, ilâ nihâyeti bâbi't-talâki: dirâseten ve tahkîkan*. yayımlanmamış Doktora tezi: Suudi Arabistan-Riyad-Câmi'atu'l-Melik Suud-Kulliyeti't-Terbiye, Fıkhu'l-İslâmî, 2020.

- Şemsuddîn el-Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. ebî Bekr b. Ferehi'l-Ensârî el-Hazrecî (öl. 671/1273). *et-Tezkira bi ahvali'l-mevtâ ve umûri'l-ahira*. Riyâd: Mektebetu Dâru'l-minhac li'n-neşri ve't-tevzi', birinci baskı., 2004.
- Şeyh, Sâmî. *Kâmûsu'l-e'lâm*. 5 Cilt. İstanbul: Dâru mehrân, 1888.
- Takdemir, Abdusselam. *Ahmed Mustafa el-Merâğî'nin 'ulumu'l-belâğa adlı eserinin belâgat açısından değerlendirilmesi*. yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi: Şırnak Üniversitesi, 2017.
- Takdemir, Abdusselam. "el-Ensârî'nin Tuhfetü'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî'deki Şerh Metodu – El-Ensârî's Commentary Method in Tuhfetü'l-Bârî bi Şerhi Sahîhi'l-Buhârî". *ISOREJ (The Journal of International Social Research and National Education - Uluslararası Sosyal Araştırmalar ve Ulusal Eğitim Dergisi)* Year:7 / Sayı: 4 (Aralık 2023). <http://dx.doi.org/10.29228/isorej.74112>.
- Takkûş, Muhammed Süheyl. *Târîhu'l-Eyyûbiyyîn fî Mısır ve bilâdi's-Şâm ve iklîmi'l-Cezîre*. Beyrut: Dâru'n-nefâis, ikinci baskı., 2008.
- Takkûş, Muhammed Süheyl. *Târîhu'l-Memâlîk fî Mısır ve biladi's-Şâm*. Beyrut: Dâru'n-nefâis, birinci baskı., 1997.
- Taşkörüzzâde Ebu'l-Hayr Ahmed b. Mustafa b. Halil (öl. 968/1561). *Miftâhu's-sa'ade ve misbâhu's-siyâde fî mevdû'âtî'l-ulûm*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, birinci baskı., 1985.
- Velîm Mûyer, es-Sîr. *Tarîh devletü'l-memâlîk fî Mısır*. Kahire: Mektebetu Medbûlî, birinci baskı., 1995.
- Yanc, el-Mistır Corc. *Tarîh Mısır min ahdi'l-memâlîk ilâ nihâyeti hükmü ismail*. çev. Ali Ahmed Şükrü. Kahire: Mektebetu Medbûlî, İkinci baskı., 1996.
- Yasin, Cemal Nu'man Abdullah. *en-Nuketü'l-levza'iyye 'alâ şerhi'l-Cezeriyye, min bidâyeti'l-kitâbi ilâ nihâyeti bâbi't-tecvîd*. yayımlanmamış Doktora tezi: Câmi'atu Ummu Dermân el-İslâmiyye - Usûluddîn kısmı, tecvit ilmi - Kur'an-ı Kerim, 2014.
- Yeşû, Hasan. *Hâcetü'l-ûlûmi'l-İslâmiyye ile'l-lugati'l-Arabiyye*. Katar: Vezâretü'l-evkâf ve's-şuûni'l-İslâmiyye, birinci baskı., 2013.
- Yiğit, İsmail. *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*. "Aynî'yi yetiştiren Memlûkler dönemi ilmi hareketine genel bir bakış" 11-12 (istanbul 1997), 20.
- Yiğit, İsmail. "Memlûkler". *Türkiye diyanet vakfı İslâm ansiklopedisi*. İstanbul, 2004.
- Yusuf Ali, Hasan Ali. *Fıkhu'l-vâkı'i 'inde Şeyhi'l-İslâm Zekerîyyâ el-Ensârî fî ahkâmi'z-zevâci ve't-talâk*. yayımlanmamış Doktora tezi: Mısır - Menyâ Üniversitesi, kulliyeti'l-âdâb, 2023.

- Yücel, Ahmet. *Hadis istilahlarının doğuşu ve gelişimi hicri ilk üç asır*. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi vakfı yayınları, ikinci baskı., 2014.
- Yücel, Ahmet. *Hadis Tarihi*. İstanbul: M. Ü. İFAV yayınları, otuzuncu baskı., 2016.
- Yücel, Ahmet. *Hadis usûlü*. İstanbul: M. Ü. İFAV yayınları, yirmi sekizinci baskı., 2016.
- Yüsri, Muhammed. *Tarîku'l-hidâye/Mebâdî' ve mukaddimâti 'ilmi't-tevhîdi 'inde ehli's-sünneti ve'l-cemâ'ati*, 2006.
- Zâde, Ahmed b. Muhammed el-Ednehvi-Şeyh. *Tabakâtü'l-müfessirîn*. Suudi Arabistan: Mektebetü'l-'ulûm ve'l-hikem, birinci baskı., 1997.
- Zakleme, Enver. *el-Memâlik fî Mısır safahat fî târîhi Mısır*. Kahire: Mektebetu Medbûlî, birinci baskı., 1995.
- Zeynu'd-dîn Ebû Abdillâh b. Ebî Bekr b. Abdulkadir (öl. 666/1268), el-Hanefî er-Râzî. *Muhtârü's-sihâh*. Beyrut: el-Mektebetu'l'asriyye/ed-Dâru'n-nemûzeciyye, beşinci baskı., 1999.
- Zıryan, Mohammed. *Zekerîyyâ el-Ensârî'nin Esne'l-Metâlib adlı eserinde aile hukuku ile ilgili kaideler*. Necmettin Erbakan Üniversitesi, yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi, 2022.
- Ziyâde, Nakûlâ. *Dimaşk fî 'asri'l-Memâlik*. Beyrut: Mektebetu Lübnan, 1966.
- Celâluddîn es-Suyûtî 'asruhu ve hayatuhu ve âsâruhu ve cuhûduhu fî d'dersi'l-lügâvî. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî, birinci baskı., 1989.
- Î'râbu'l-Kur'ani'l-Azim. yayımlanmamış Yüksek Lisans tezi: Kahire Ün., 2000.